

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№2.1 (41)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№2.1 (41)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№2.1 (41)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2024

Сармухаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Саидмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқарории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тижорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудир кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тижорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродов Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodov L. H. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A.– candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy and International Trading of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor of the department of customs activities of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, the Head of Department of the World economy and international business of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Director of Tecknological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 658.6

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАЗОРАТИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҲОИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ**Раҷабов Раҷаб Кучакович**

Аннотатсия. Дар мақола ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати хароҷот дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар корхонаҳо, аз ҷумла корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ вазифаи аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати хароҷот талаботи роҳбарияти корхонаро барои банақшагирии таҳлили фаъолияти ҷорӣ ва қабули қарорҳои фаврӣ ва стратегӣ қонеъ мегардонад. Таҳлили маълумотҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат ба роҳбарият имконият медиҳад, ки қарорҳои дурусти идоракунӣ қабул намоянд. Корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ мустақилона, вобаста ба самти фаъолияти худ, намуди маҳсулот ва хизматрасониҳо, сиёсати иҷтимоӣ ва сармоягузорӣ, низоми маҳсули баҳисобгирии идоракунӣ ва назоратиро дар марказҳои масъулият коркард менамоянд. Мақсади асосии ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирӣ ва назорат дар марказҳои масъулият наст кардани сатҳи хароҷот ва зиёд намудани фоида мебошад. Истифодабарии амалии низоми баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати хароҷот ба фаъолияти минбаъдаи самараноки корхонаи соҳаи хизматрасонӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, назорат, хароҷот, истеҳсолот, хизматрасонӣ, сохтори идоракунӣ, назорати идоракунӣ, марказҳои масъулият, идоракунии хароҷот, самаранокии фаъолият.

Барои иқтибос: Раҷабов Р.К. Хусусиятҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати хароҷот дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ / Р.К. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 5-11

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ЗАТРАТ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СФЕРЫ УСЛУГ**Раджабов Раджаб Кучакович**

Аннотация. В статье рассматривается внедрение управленческого учета и контроля затрат на предприятиях сферы обслуживания. Отмечается, что внедрение системы управленческого учета и контроля на предприятиях, в том числе на предприятиях сферы услуг, является первоочередной задачей. Управленческий учет и контроль затрат отвечают потребностям руководства организации для планирования анализа текущей деятельности и принятия как оперативных, так и стратегических решений. Анализ с использованием данных управленческого учета позволяет руководству принимать правильные управленческие решения. Предприятия сферы услуг самостоятельно, в зависимости от направления деятельности, виды продукции и оказываемых услуг, социальную и инвестиционную политику, разрабатывают специфическую систему управленческого учета и контроля по центрам ответственности. Основная цель внедрения системы учета и контроля по центрам ответственности является минимизация затрат и увеличение прибыли. Практическое применение системы управленческого учета и контроля затрат способствует дальнейшей эффективной деятельности предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: управленческий учёт, контроль, затраты, производство, услуга, минимизация, структура управления, управленческий контроль, центры ответственности, управления затрат, эффективность деятельности.

FEATURES OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND COST CONTROL AT SERVICE ENTERPRISES**Rajabov Radjab Kuchakovich**

Abstract. The article discusses the implementation of management accounting and cost control at service enterprises. It is noted that the implementation of the management accounting and control system at enterprises,

including service enterprises, is a priority task. Management accounting and cost control meet the needs of the organization's management for planning, analyzing current activities and making both operational and strategic decisions. Analysis using management accounting data allows management to make the right management decisions. Service enterprises independently, depending on the direction of activity, types of products and services provided, social and investment policy, develop a specific system of management accounting and control by responsibility centers. The main goal of implementing the accounting and control system by responsibility centers is to minimize costs and increase profits. Practical application of the management accounting and cost control system contributes to the further effective operation of service enterprises.

Key words: management accounting, control, costs, production, service, minimization, management structure, management control, responsibility centers, cost management, performance efficiency.

Гузориши масъала. Дар замони муосири рушди иқтисодиёт барои корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ талабот оид ба идоракунии самаранокӣ сохтори иқтисодии худ ба миён меояд. Барои ин омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Вобаста ба иқтисодии корхона ҳамон талабот барои мукамалгардонии низоми идоракунии ва назорат зиёд мегардад.

Баҳисобгирии идоракунии ва назорат талаботи роҳбариятро барои банақшагирии таҳлили фаъолияти ҷорӣ, қабули қарорҳои фаврӣ ва стратегӣ қонеъ менамоянд. Пешбурд ва амалинамони ҳисобгирии идоракунии ва назорат дар корхонаҳо ҳатмӣ нест, аммо корхонаҳои зиёди соҳаи хизматрасонӣ низоми маҳсули баҳисобгирии идоракунии ва назоратро таҳия намуда онро самаранок истифода мебаранд. Мақсади асосии он кам кардани хароҷот ва зиёд намудани фоидаи корхона меоршад.

Баҳисобгирии идоракунии дар ҷаҳорҷӯбаи баҳисобгирии муҳосибӣ, таъминоти иттилоотӣ, таҳлил дар ҳамохангӣ қарор дошта, зарурати ҷорӣ намудани онро барои идоракунии корхона асоснок менамояд. Талаботи мавҷудаи корхонаҳои муосир ба ин низом ба зарурати низоми чандирии баҳодиҳӣ ва таҳлили фаъолияти корхона ва зерсохторҳои алоҳидаи он алоқаманд аст.

Баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар низоми баҳисобгирии идоракунии мақеи асосиро ишғол менамояд. Ин низоми инъикос намудани ҷараёнҳои хоҷагидорӣ ва натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолӣ-хизматрасонии корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ буда, барои қабули қарорҳои идоракунии оид ба танзими ҷорӣ ва бузургии арзиши аслии хизматрасониҳо, барои расидан ба мақсадҳои истеҳсолӣ-молиявӣ равона гардидааст.

Ҳамин тавр, баҳисобгирии идоракунии хароҷот, аз як тараф бо дигар зернизомҳои идоракунии корхона алоқаманд буда, ба низоми баҳисобгирии идоракунии дохил мешавад, аз тарафи дигар, аз ҷиҳати методологӣ бо баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаи бевосита дорад ва дар доираи иттилооти баҳисобгирӣ амал мекунад, бинобар ин онро баҳисобгирии муҳосибии идоракунии низ меноманд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои таҳқиқоти баҳисобгирии идоракунии ва назорат дар асарҳои олимони хориҷӣ: М.А. Вахрушина, Ю. Вебер, Ч. Гаррисон, К. Друри, В.Б. Ивашкевич, Т.П. Карпова, Х.Ю. Кюппер, З.Р. Манн, Э. Майер, Б. Нидлз, В.Ф. Палий, Я.В. Соколов, И. Фольмут, Д. Хан, Д. Хиггинс, П. Хорват, В.И. Ткач,

А.Д. Шеремет ва дигарон, инчунин олимони ватанӣ М.У. Бобоев, М.Н. Калемуллоев, Б.Х. Каримов, А.А. Мирзоалиев, С.Ф. Низомов, С.Х. Раҳимов, З.Р. Шарифов, Қ.Х. Хушвахтзода, Д.У. Уроқов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шуда бошад ҳам, масъалаи баҳисобгирии идоракунии ва назорат дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ таҳқиқоти минбаъда талаб менамояд.

Мақсади мақола. Дар назария ва амалияи хориҷӣ ва ватанӣ паҳлуҳои алоҳидаи баҳисобгирии идоракунии мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд, ки асосан ба корхонаҳои истеҳсолӣ, сохтмонӣ, кишоварзӣ истифода бурда мешаванд. Дар замони муосир талаботи объективӣ дар қоркарди тавсияҳои методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии идоракунии, ки хусусиятҳои ташкилӣ ва методии корхонаҳои соҳаи хизматрасониро ба инобат гирад, ба миён омадааст.

Мухтавои асосии мавод. Баҳисобгирии идоракунии хароҷот ҳамчун унсур баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккулёбии хароҷотро инъикос менамояд, муайян намудани арзиши аслии хизматрасониҳо ва натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолӣ-молиявӣ корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ ва зерсохторҳои таркибии онро таъмин менамояд. Ҳамин тавр, дар низоми баҳисобгирии идоракунии пеш аз ҳама иттилоот оид ба хароҷот ташаккул меёбад.

Бояд қайд намуд, ки ҳар як корхона низоми баҳисобгирии худро мустақилона таҳия ва амалӣ менамояд ва дар баробари ин ба меъёрҳои муқарраманудаи қонунгузорӣ ва СБҲМ таъия менамояд. Дар баробари ин, барои корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ дастурамали алоҳидаи пешбинӣ нашудааст ва онҳо аз методологияи соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ истифода мебаранд, ки аз ҷаззобияти баҳисобгирии ин соҳа дарак медиҳад.

Барои ташкил кардани баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои гуногун як қатор омилҳо таъсири бузург мерасонанд ва онҳоро ба ду ғуруҳи асосӣ: фардӣ-ташкилӣ ва соҳавӣ ҷудо намудан мумкин аст. Барои ба роҳ мондани низоми баҳисобгирии идоракунии бояд чунин амалҳо иҷро карда шаванд:

- қоркарди стандарти баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунии хизматрасониҳои корхонаи пешниҳодкунанда;

- таҳияи дастурамалҳои вазифавӣ барои ҳар як қоркард, ки тартиби банақшагирӣ, ташкил, назорат ва баҳисобгирӣ дар раванди амалиётҳои алоҳидаи молиявӣ ва хоҷагидорӣ муайян менамоянд;

- таҳияи ҳуҷҷатҳои аввалия оид ба ки инъикос намудани ҳама намуди иттилоот ва аз тарафи кормандон иҷро намудани вазифаҳои худ дар раванди фаъолияти молиявӣ ва ҳоҷагидории корхона;

- муайян намудани нуқтаи назоратӣ барои баҳодихии амалиётҳои мушаххас;

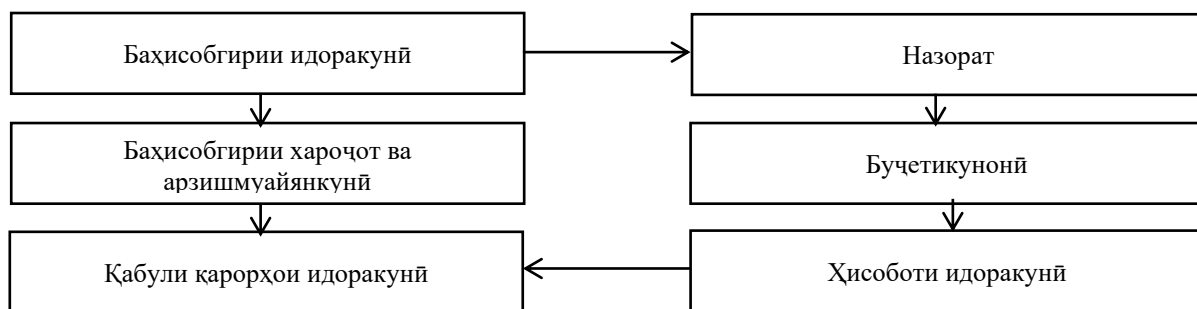
- коркарди низоми иттилоотӣ бо мақсади пешниҳоди маълумот ба роҳбарият ва муайян намудани мақоми ин сохтор.

Ба салоҳиятнокӣ ва касбияти кормандони баҳисобгирӣ бояд диққати махсус дода шавад ва бо ин мақсад кормандони шӯъба мунтазам ба курсҳои бозомӯзии касбӣ равона карда шаванд. Бо ширкати консалтингӣ шартнома оид ба расондани чунин хизматасониҳо баста шавад:

- гузарондани тренингҳои касбӣ;
- додани иттилоот оид ба навгониҳо дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ва тавзеҳоти он;
- тавзеҳи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва имконияти истифодабарии он дар амалия; ташкил ва ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунии бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ;

- мусоҳиба оид ба андозбандӣ ва ғайра [11].

Баҳисобгирии идоракунии ва назорат ҷузъиёти ҷудонашавандаи идоракунии корхона маҳсуб меёбанд, ки ин алоқамандӣ дар расми 1 оварда шудааст

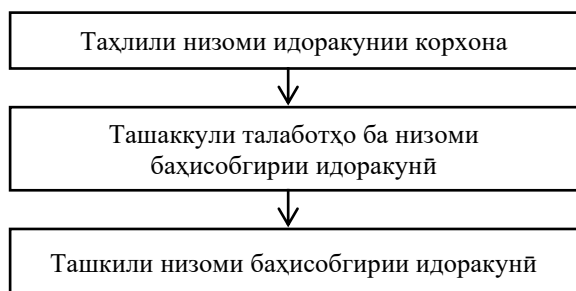
Расми 1. Баҳисобгирии идоракунии ва назорат дар низоми идоракунии корхона

Дар навбати худ, самтҳои асосии баҳисобгирӣ ва муайян намудани арзиши аслии пурраи хизматрасониҳо, ки дар асоси иттилооти он қарорҳои асосноккардашудаи идоракунии қабул карда мешаванд, инҳоянд:

- нархгузорӣ;
- идоракунии хароҷоти релевантӣ;
- таҳлили нишондиҳандаҳои асосии фаъолият ва барараф намудани камбудҳои ошкоршуда.

Бо мақсади назорати идоракунии намудҳои ҷудогонаи бучетҳо ташақкул меёбанд ва иҷроиши онҳо назорат карда мешаванд, инчунин ҳисоботи идоракунии тартиб дода мешавад.

Методикаи ташкили баҳисобгирии идоракунии дар ҳар як корхона ташхиси низоми идоракунии, ташаққули талабот ба низоми ташкилшаванда ва бевосита ташкили низоми баҳисобгирии идоракуниро пешбинӣ менамояд. (расми 2).

Расми 2. – Методикаи ташкили низоми баҳисобгирии идоракунии

Баъд аз қабули қарор ва амалӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхона, таҳлили

унсурҳои мавҷуда, ба монанди классификаторҳои гуногун, ҳисоботи дохилии ташаққулёбанда, бучетҳои стратегӣ ва тактикий таҳияшуда гузаронда мешавад. Мавҷудияти чунин унсурҳо барои қонеъ гардондани талаботи роҳбарияти корхона рабт дошта, барои ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракунии дар умум хизмат менамоянд. Яъне баҳисобгирии идоракунии танҳо дар мавриди мавҷудияти талабот ба маълумотҳо барои қабули қарорҳои идоракунии амалӣ карда мешавад ва дар ин маврид низоми дар ҳақиқат самаранок фаъолият менамояд.

Баъдан низоми идоракунии корхона баҳо дода шуда, тақсими вақолатҳо ва масъулият дар сатҳҳои идоракунии, фаъолияти зерсохторҳои таркибӣ ва роҳбарони он, ҳамкориҳои байни шӯъбаҳо омӯхта мешавад. Сохтори молиявии корхона муайян карда шуда, чунин марказҳои масъулияти молиявӣ ҷудо карда мешаванд:

- марказҳои хароҷот, ки танҳо ба хароҷот ҷавобгаранд. центри затрат, отвечающие только за затраты. Одатан ин зерсохторҳои хизматрасонӣ, ба
- монанди ҳадамоти технологӣ, варзишӣ-солимагардонӣ ё маҷмӯаи меҳмонхонаҳо мебошанд;
- марказҳои сармоягузорӣ, ки барои самаранок истифодабарии маблағгузориҳои асосӣ ҷавобгаранд. Дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ бештар ҳадамоти технологӣ ҳамчун маркази сармоягузорӣ баромад мекунанд, ки лоиҳаҳо таҳия менамоянд ва таҷҳизотҳои муосири технологиро ҷорӣ менамоянд, таъмири асосӣ, азнавсозии бино ва иншоотҳоро ба нақша мегиранд. Ҳамин тавр, як зерсохтори корхонаи наҷандон бузурги соҳаи хизматрасонӣ метавонад дар як вақт вазифаи якчанд маркази масъулияти молиявиро иҷро кунад;

➤ марказҳои фурӯш, ки барои дохилшавии маблағҳо аз фурӯши хизматрасониҳои пулакӣ, инчунин маблағгузориҳои мақсаднок оид ба намуди фаъолияти муайян ҷавобгар аст;

➤ марказҳои ғоида, ки нафақат барои хароҷот, инчунин ба натиҷаҳои молиявии фаъолияти худ ҷавобгаранд. Одатан марказҳои ғоида якҷанд ҷойҳои пайдоиши хароҷотро дар бар мегиранд. Хароҷоти умумӣ ва натиҷаҳои фаъолияти онҳо дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос карда мешаванд.

Таъхиси низоми муносири идоракуни бояд дар худ таҳлили низоми баҳисобгирии молиявӣ ва ҳисоботи корхонаро дар бар гирад, аз ҷумла:

— таҳлили нақшаи кории ҳисобҳо ва имконияти истифодабарии он бо мақсади баҳисобгирии идоракуни;

— таҳлили имконияти истифодабарии маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо мақсади баҳисобгирии идоракуни;

— таҳлили низоми автоматизудай баҳисобгирии муҳосибӣ барои муайян намудани имконияти ҳамоҳангии маълумотҳои низомҳои баҳисобгирӣ ва гирифтани ҳисоботи дохилии зарурӣ;

— баҳодиҳии миқдор, ҳайат ва сатҳи касбии кормандони муҳосибот ва шӯъбаи молиявӣ, ки барои фаъолият дар низоми пешниҳодшудай баҳисобгирии идоракуни заруранд.

Бизнес-таъхис бо муайян намудани сатҳи умумии автоматикунонии корхона ба итмом мерасад ва баъди он роҳбарияти корхона метавонад самтҳои мусбӣ ва манфии низоми мавҷудай идоракуниро баҳогузорӣ намояд.

Дар асоси таҳлили гузарондашуда роҳбарияти корхона барои худ самтҳои асосии низоми баҳисобгирии идоракуниро аниқ муайян намояд. Маҳз фаҳмиши он имконият медиҳад, ки низоми самаранокӣ баҳисобгирии идоракуни ташаккул ёбад, ки талаботи оҳбариятро қонеъ намояд ва барои қабули қарорҳои фаврӣ ва стратегии идоракуни иттилооти зарурӣ пешниҳод намояд.

Дар мавриди ташкили низоми баҳисобгирии идоракуни диққати маҳсус ба арзиш муайянкунии хизматрасониҳо дода мешавад, ки мутобиқан зарурати ташкили марказҳои ҷавобгариро пешбинӣ менамояд.

Бояд қайд намоем, ки ташаккули марказҳои масъулиятро пас аз тақсими вазифаҳо, вобаста ба мазмун ва таркиби вазифаҳои иҷрошаванда бояд амалӣ карда шавад. Дар навбати худ марказҳои масъулият барои ташаккул ва баҳисобгирии хароҷот ҷавобгар ҳастанд, ки дар соҳаҳои фаъолият ба моддӣ, меҳнатӣ, ҳиссаҷудокуниҳои иҷтимоӣ, фарсудашавӣ ва дигар хароҷот тақсифот карда мегаванд.

Барои назорати хароҷот, ҳисоб кардани арзиши аслии хизматрасониҳо, тақсими хароҷот ба мустақим ва ғайримустақим бояд ба роҳ монда шавад.

Бояд ба инобат гирифт, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, баҳисобгирии идоракунии хароҷоти корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ бояд ба талаботи муносири таҳлилий ва ҷамъбасткунии хароҷот ҷавобгӯ бошад, барои гирифтани иттилооти зарурӣ ва эътимодноки баҳисобгирӣ-ҳисоботӣ барои моликон ва роҳбарияти корхона бо мақсади идоракунии фаврии

истеҳсолот, арзиши аслии хизматрасониҳо ва нархгузорӣ мусоидат намояд. Баҳисобгирии идоракунии хароҷот аз ду қисмат – баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунии хизматрасониҳо иборат аст.

Қисмати аввал баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи унсурҳои иқтисодӣ, намудҳо, мавзеи пайдоиши хароҷот ва объектҳои баҳисобгирӣ, инчунин тартиб додани ҳисоботи истеҳсолиро дар бар мегирад.

Қисмати дуюм баҳисобгирии арзиши аслиро аз рӯйи моддаҳои арзишмуайянкунӣ, муайян намудани арзиши аслии маҳсулот вобаста аз мавзеи пайдоиши хароҷоти истеҳсолӣ ва арзиши аслии намудҳои алоҳидаи маҳсулот, воҳидҳои арзишмуайянкунӣ, инчунин тартиб додани ҳисоботи арзишмуайянкунии арзиши ҳақиқии маҳсулоти тайёри корхона ташкил медиҳад.

Барои идоракунии самаранокӣ арзиши аслии маҳсулот назорати идоракуни оид ба ҷараёнҳои ташаккули хароҷоти истеҳсоли зарур мебошад. Назорати идоракуни бо банақшагирии истеъмоли маҳсулот алоқаи зич дорад ва ҳамчун воситаи маҳдудкунӣ, яъне муқаррар кардани сатҳи меъёри хароҷот амал мекунад. Дар як вақт, ҳуди банақшагирӣ ҳамчун воситаи ояндабинӣ ва моделсозии вазиятҳои минбаъда, дар мавриди амалишавии стратегия ва тактикаи рушди иқтисодии корхона дар муносибат ба ташаккули сатҳи истеъмоли захираҳо барои хизматрасониҳо равонашуда мебошад.

Ҳамин тавр, назорати идоракуни дар асоси нишондиҳандаҳои нақшавӣ дар низоми идоракунии стратегӣ ва тактикаи рушди корхона васеъ истифода бурда мешавад.

Ташкил намудани баҳисобгирии идоракуни давраҳои муайянро пешбинӣ менамояд. Дар адабиёт оиди баҳисобгирии идоракуни муаллифон миқдори гуногуни давраҳо ва пайдарпайии онҳоро нишон додаанд, ки дар умум пешиходи онҳоро чунин ҷамъбаст намудан мумкин аст:

1. Коркарди нақшаи ҳисобҳои кории баҳисобгирии идоракуни, ворид намудани тағйиротҳо дар нақшаи ҳисобҳои амалкунанда бо мақсади баҳисобгирии муҳосибӣ.

2. Таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ, ки ба он дохил карда мешавад:

- асосҳои ташкилии пешбурди баҳисобгирии идоракуни;
- маросимҳои баҳисобгирии ғункунӣ ва коркарди маълумот;
- шакли ҳуҷҷатикунонии амалиётҳои хоҷагидорӣ;
- речаи гардиши ҳуҷҷатҳо;
- тавсифи усулҳои баҳодиҳии амвол бо мақсади баҳисобгирии идоракуни.

3. Коркарди классификаторҳои баҳисобгирии идоракуни, ки ба онҳо дохил мешавад:

- ✓ намудҳои хизматрасониҳо;
- ✓ намуди даромадҳо;
- ✓ марказҳои масъулияти молиявӣ;
- ✓ мавзеҳои пайдоиши хароҷот; намудҳои хароҷот;
- ✓ моддаҳои арзишмуайянкунӣ;
- ✓ намудҳои дороиҳо;
- ✓ намудҳои уҳдадориҳо;

- ✓ намудҳои сармояи худӣ;
- ✓ лоиҳаҳо;
- ✓ самти маблағгузориҳо;
- ✓ бизнес-чараёнҳои асосӣ ва ёрирасон;
- ✓ намудҳои мизочон;
- ✓ категорияи кормандон;

4. Коркарди таркиб, мазмун ва шаклҳои ҳисоботи идоракунии зарурӣ.

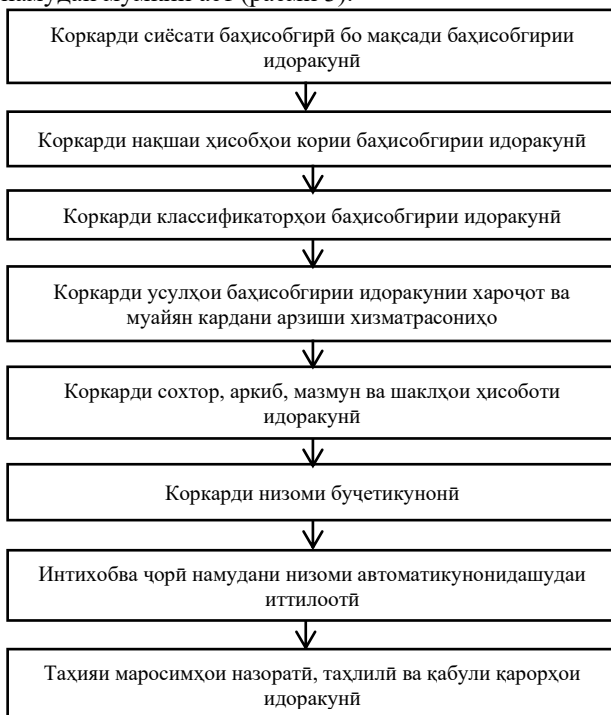
5. Таҳияи низомиҳои буҷетҳои ҷорӣ ва стратегӣ.

6. Коркарди усулҳои баҳисобгирии идоракунии ва муайян кардани арзиши аслии хизматрасониҳо.

7. Интиҳоб ва ҷорӣ намудани низоми корпоративии иттилоотии автоматикунонидашуда.

8. Коркарди маросимҳои назоратӣ, таҳлил ва қабули қарорҳо [12].

Ҳамин тавр, давраҳои ташкили низоми баҳисобгирии идоракунии дар чунин шакл тасаввур намудан мумкин аст (расми 3).

Расми 3. – Давраҳои ташкили низоми баҳисобгирии идоракунии дар қорҳона

Ба ақидаи А.Д. Шеремет: «Назорати идоракунии – чараёни таъсири менечерон ба қормандони қорҳона барои амалинамоии стратегияи самаранокӣ ташкилӣ мебошад» [12]. Стратегияи ташкилӣ нақшаи рушди қорҳона барои давраи дарозмуддатро пешбинӣ менамояд, вале фаъолият ҳамаҷӯза, бетанаффус бурда мешавад ва танҳо баъди гузаштани муҳлати муайян мақсадҳои гузашташуда ба даст оварда мешаванд.

Мафҳуми назоратро бо мазмуни кӯтоҳ ҳамаҷӯ як аз давраҳои чараёни идоракунии ва дар шакли васеъ ҳамаҷӯ низоми идоракунии, ки аз як қатор унсурҳои иборат аст тафсир намудан мумкин аст [4].

Назорати идоракунии қорҳона амалинамоии вақолатҳои муайян аз тарафи субъектҳои он ё дар шакли автоматикунонидашуда барои субъектҳои дахлдор ва идоракунии онҳо бо чунин амалҳо мебошад:

а) муайян намудани ҳолати воқеӣ ё амали звенои идоракунии низоми идоракунии қорҳона (объекти назорат);

б) муқоиса қардани маълумоти ҳақиқӣ бо талабшаванда, яъне бо маълумоти муқоисашаванда;

в) баҳодиҳии майлқунонӣ, ки аз сатҳи муайяншуда баланд ва таъсири онҳо ба ҷанбаҳои фаъолияти қорҳона;

г) муайян намудани сабабҳои чунин майлқунонӣ.

Мақсали аввалиндараҷаи назорат – шаффофияти иттилоотии объекти идоракунии барои қабули қарорҳои самаранокӣ идоракунии мебошад. Фаҳмиши шаффофияти объекти идоракунии дар ин маврид дараҷаи идорашавии ин объектро инъикос менамояд. Маълум аст, ки бе шаффофияти ниҳонии иттилоотии объекти идоракунии онро тасаввур намудан номумкин аст, чунки таъсири идоракунии натиҷаи дилхоҳ намедихад ва алоқаи идоракунии бо объект қанда мешавад, ки муҳимияти назорат дар чараёни идоракунии ифода менамояд.

Ба вазифаҳои назорат метавон қаврӣ, танзимшавандагӣ, коммуникатсионӣ, иттилоотӣ ва ҳимоявири дохил намуд [8].

Бо тағйирёбии шароити хоҷагидорӣ назорат ҳамаҷӯ асос дар ҳама сатҳҳои идоракунии қорҳона иштроқ менамояд ва равиши муносиби идоракунии дар банақшагирӣ, ташкил, танзим, баҳисобгирӣ ва таҳлил таъмин менамояд. Дар ин маврид хусусиятҳои назорат дар чараёни идоракунии бештар эҳсос меқардад.

Метавонем тасдиқ намоем, ки назорат қар қорҳона унсурӣ қудонашавандаи ҳар як давраи равиши идоракунии мебошад, ки шаффофияти иттилоотии сифатии чараёни идоракунии дар ҳамаи сатҳи идоракунии таъмин менамояд.

Барои фаҳмиши амиқӣ моҳияти назорат ҳамаҷӯ қисми таркибии идоракунии, механизми амалиқардонӣ, хусусиятҳои таркибии онроаз нуқтаи назари амалия васеътар дар доираи низоми ва қисми таркибии идоракунии қорҳона дида мебароем.

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ, назорати идоракунии ба маънои васеъ ҳамаҷӯ низоми аз унсурҳои таъминоти иттилоотии назорат, иттилоот оид ба объекти идоракунии ва маҷмуи звеноҳои ба ҳама алоқаманди марказҳои масъулият, техникаи назоратӣ тасаввур намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Низоми самаранокӣ назорат маҷсад ва вазифаҳои муайяни худро дорад. Ба мақсадҳои асосӣ дохил мешаванд:

а) ниғақдорӣ ва истифодабарии самаранокӣ захираҳои қуноғун ва иқтидори қорҳона;

б) мутобиқшавии саривактии қорҳона ба тағйирёбиҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ;

в) таъминоти самаранокӣ фаъолияти қорҳона, инчунин рушди устувор ва аксималӣ дар шароити қаробати озод.

Қи тавре маълум аст, барои расидан ба мақсадҳои низоми амалишавии вазифаҳо зарур аст. Дар ин ҳолат, барои расидан ба натиҷаҳо чунин нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ идоракунии қорҳона ба инобат қирифта мешаванд:

1) мутобиқати фаъолияти қорҳона ба самти амалҳо ва стратегияи қабулшуда;

2) устувории корхона аз мавқеи молиявӣ-иқтисодӣ, бозорӣ ва ҳуқуқӣ;

3) беҳатарии захираҳо ва иқтисодии корхона;

4) сатҳи зарурӣ, пуррагӣ ва саҳеҳии маълумоти ҳуҷҷатҳои аввалия ва сифати иттилооти аввала барои роҳбарии мсамараноки идоракуний;

5) нишондиҳандаҳои беҳато бақайдгирӣ ва коркарди амалиётҳои молиявӣ-ҳаҷагидорӣ корхона – мавҷудият, пуррагӣ, дақиқии арифметикӣ, гузарониш ба ҳисобҳо, пешниҳод ва кушоиши ахборот дар ҳисобот;

6) оқилона ва сарфакорона истифода бурдани ҳама намуди захираҳо;

7) риояи талабот, қоидаҳо ва маросимҳо – низомнома оид ба зерсохторҳо, дастурнамалҳои вазифавӣ, қоидаҳои рафтор, нақшаҳои ҳуҷҷатикунӣ ва гардиши ҳуҷҷатҳо, нақшаҳои ташкили меҳнат, фармон оид ба сиёсати баҳисобгирӣ ва дигар фармоишҳо ва супоришҳои муқаррарнамудаи роҳбарият аз тарафи кормандони корхона;

8) риояи талаботҳои санадҳои қонунгузории ҷорӣ амалкунанда.

Ин ва дигар вазифаҳо ташкили низомии самарабахши назоратро дар корхона муайян мекунанд. Натиҷагирӣ назорат аз сарфаи талафоте (зарар), ки дар фаъолияти низом ба амал омадааст баҳо дода мешавад.

Ду намуди назорати идоракуниро метавон ҷудо намуд:

- назорати идоракунии фаврӣ;
- назорати идоракунии стратегӣ.

Назорати идоракунии фаврӣ барои ҳалли муаммоҳои бо ҳароҷот алоқаманд пешбинӣ шудааст ва бе таҳлили амиқ, бе ҷалби қувваҳои бузурги идоракуний, баъди ба амал омадани ҳароҷоти иловагӣ қабули қарорҳои фаврии идоракуний қабул карда мешавад.

Назорати идоракунии стратегӣ ба лоиҳаҳои дарозмӯҳлати корхона равона карда шуда, барои паст кардани ҳароҷот дар муҳлати зиёд, бо нигоҳ доштани ҳароҷот дар сатҳи муайян мусоидат менамояд.

Назорати идоракуний дар муҳити назоратӣ амалӣ карда мешавад. [6, 7]. Муҳити назоратӣ ин предмети назорати идоракуний мебошад, яъне ҷӣ назорат карда мешавад. Назорати идоракуний муҳити назоратиро амалӣ менамояд, ки ба он дохил мешавад:

- ташкили дохилии идоракунии корхона;
- талабот ва маросимҳои идоракуний;
- маданияти дохилиширкати (анъанаҳои корхона);
- муҳити берунаи корхона.

Талабот ва маросимҳои идоракуниро сохтори идоракуний вобаста ба самти фаъолият, инчунин вазифаҳои ҷорӣ ва дарозмӯҳлати рушди фаъолият муқаррар менамоянд.

Маданияти дохилиширкати аз анъанаҳои дар соҳаи хизматрасонӣ қабулшуда, ба монанди речаи қорӣ, тартиби муносибат дар дохили сохтори идоракуний, этикаи қорӣ, шакли ҳавасмандгардонии кормандон ва ғайра сарчашма мегирад [3]

Муҳити берунаи корхонаро мавқеи ҷойгиршавӣ: тобеияти миллӣ, низомии сиёсати давлатӣ дар самти иқтисодиёти дохилӣ ва берунӣ, танзими

давлатии намудҳои алоҳидаи фаъолият ва ғайра муайян меамояд.

Муҳити назоратӣ бевосита ба муҳиди назоратшаванда таъсир расонда онро ташаккул медиҳад. Сохтори идоракунии иқтисодии корхона барои истифодабарии дохилӣ низомии таснифотии ҳароҷотро таҳия менамояд. Бо мақсади идоракуний низомии баҳисобгирӣ муҳосиби ҳароҷоти қабулшуда истифода бурда шуда, ҳароҷот ба марказҳои ҷавобгарӣ ҷудо карда мешавад ва нишондиҳандаҳои асли ва арзишӣ истифода бурда мешаванд. Ҷунин баҳисобгирӣ ҷудо намудани маҷмӯи ҳароҷот ва ҳароҷоти маркази масъулияти мушаххасро пешбинӣ менамояд.

Барои ҳар як корхонаи соҳаи хизматрасонӣ вобаста ба низомии идоракунии он ҷадвали мутобиқати ҳароҷотро тартиб медиҳанд, ки бояд ба саволҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

- мавзеи пайдоиши ҳароҷот (маркази масъулият);
- бо кадом мақсад ҳароҷот шудаанд (истеҳсолот ё маҳсулот);
- кадом намуди захира истифода шудааст (унсури ҳароҷот);
- бузургии маблағи ҳароҷот дар ин маркази ҳароҷот;
- бузургии маблағи ҳароҷот (ба маҳсулот, хизматрасонӣ).

Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти маркази ҷавобгарӣ натиҷагирӣ ва самаранокӣ мебошад. Марказҳои ҷавобгарӣ дар корхонаҳои объекти асосии назораткунанда мебошанд, зеро маҳз дар ин марказҳо ҳароҷот ташаккул меёбад. Марказҳои масъулият натавон аз рӯи намудҳои ҳароҷот, инчунин даромадҳо, ки бевосита аз фуруши расондани хизматрасониҳо дар шакли пулӣ ба роҳ монда мешавад, ки барои маркази ҳароҷот ҷавобгар нестанд. Маркази ҳароҷот фақат барои ҳароҷоти хизматҳои расондашуда, инчунин ҷенкунии ин ҳароҷот ҷавобгар аст. Дар мавриди истифода бурдани усули меъерии баҳисобгирӣ ҳароҷот дар корхона марказҳои арзиши аслии меъерӣ ба вучуд меоянд. Агар маркази масъулият даромад ва ҳароҷотро ба ҳисоб гирад, дар ин ҳолат онро маркази ғоида номудан мумкин аст.

Дар охир бояд қайд намоем, ки дар шароити муосири пешбурди тиҷорат дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ метавон марказҳои масъулиятро ҷудо намуд, ки дар асоси сохтори истеҳсолий-технологӣ ва нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти онҳо ташаккул меёбанд.

Таҳқиқоти гузарондашударо натиҷагирӣ намуда, бояд тасдиқ намоем, ки новобаста аз мураккабии ҷорӣ намудани баҳисобгирӣ идоракуний дар корхонаҳо, он имкон медиҳад, ки дар қарорҳои қаблан қабулшуда сари вақт ислоҳот, тасҳеҳ ворид карда шавад, ҳама ҷараёнҳои истеҳсолот назорат карда шавад, инчунин арзиши аслии маҳсулот (хизматрасониҳо) паст карда шавад, ҳароҷот таҳлил карда шавад, ки ин ба зиёдшавии ғоидаи амалиётӣ мусоидат менамояд. Низомии муносиби баҳисобгирӣ идоракуниро ташкил намуда, корхона метавонад бо боварии комил бо пешвоёни ин соҳа рақобат намояд ва дар як вақт низомии навро баҳо диҳад.

АДАБИЁТ

1. Базавлущая Л.М. Теоретико-педагогический анализ формирования организаторской культуры менеджеров // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. – 2012. – №3.
2. Бобоев М.У. Управленческий учет в информационной системе предприятия // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2009. – № 1. – С. 127-133.
3. Добрякова Е.А. Социально-этические аспекты формирования имиджа организации // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2013. № 1 (12). С. 45-48.
4. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений: учебник. Пер. с англ.– М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 655 с.
5. Ермакова Н.А., Гареев И.М. Формирование системы управленческого учета при кризисном состоянии экономики предприятия//Международный бухгалтерский учет. 2011. №24. С. 20-28.
6. Ивашкевич В.Б. Управленческий учет и контроллинг результативности бизнеса: учебное пособие / В.Б. Ивашкевич, А.И. Шигаев. – Казань: Казан. ун-т, 2019. – 117 с.
7. Калемуллоев М.В., Файзализода М.М. Чанбаҳои назариявии баҳисобгирии идоракунӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 4. – С. 5-12.
8. Крамин М.В. Внутрифирменные институты как инструмент корпоративного управления // Актуальные проблемы экономики и права. – 2012. – №1.
9. Низомов С.Ф., Мирзоалиев, А.А., Рахимов, С.Х. Баҳисобгирии идоракунӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 324 с.
10. Палий В.Ф. Управленческий учет издержек и доходов (с элементами финансового учета). М.: Инфра-М, 2009.
11. Усачев С.А. Сфера управленческого контроля за затратами предприятий сферы услуг// Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2014. – №3.
12. Шеремет А.Д. Управленческий учет: Учебник. -М.: ИНФРА-М, 2009. - С. 397.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рачабов Рачаб Кӯчакович-д.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Дехоти, 1/2, Телефон: +992 934444107, e-mail: drrajab@mail.ru

Информация об авторе:

Раджабов Раджаб Кучакович-д.и.и., профессор кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, 1/2, Телефон: +992 934444107, e-mail: drrajab@mail.ru

Information about the author:

Rajabov Rajab Kuchakovich-d.i.i., professor of the finance department of Tajikistan State University of commerce, Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Dekhoti, 1/2, Phone: +992 934444107, e-mail: drrajab@mail.ru

УДК: 339.16.138

РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ: ДУРНАМО ВА ТАМОЮЛҶО**Нусратзода Муҳаммадӣ Нусрат**

Аннотатсия. Мақола ба ташиаккул ва рушди тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф диққати худро ба муаммоҳои ва роҳҳои ҳалли мушкилоти тиҷорати электронӣ дар қаламравӣ кишвар равона кардааст. Аз ҷониби муаллиф шумораи истифодабарандагони Интернет дар ҷаҳон ва нархномаи он барои соли 2023 муайян карда шудааст. Инчунин мафҳумҳои асосӣ доир ба тиҷорати электронӣ аз нигоҳи мутахассисон маълум карда шуда, дар асоси он таърифи муаллифӣ пешниҳод карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ибтидоии рақамикунони соҳа қарор дошта бошад ҳам, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунони иқтисодиёт дар кишвар тавассути фаъолияти технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир доир ба рушди тиҷорати электронӣ як қатор дастовардҳоро ноил гардидааст. Дар мақола моҳият ва зарурияти консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пурра инъикос гардидааст.

Калидвожа: иқтисодиёт, иқтисодиёти рақамӣ, консепсия, тиҷорати электронӣ, ташиаккул, рушд, Интернет, омилҳои таъсиррасон, таҳлил

Барои иқтибос: Нусратзода, М. Н. Рушди тиҷорати электронӣ: дурнамо ва тамоюлҳо / М. Н. Нусратзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 12-17.

РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ТЕНДЕНЦИИ**Нусратзода Муҳаммади Нусрат**

Аннотация. Статья посвящена становлению и развитию электронного бизнеса в Республике Таджикистан. В статье автор сосредоточил свое внимание на проблемах и путях решения проблем электронной коммерции на территории страны. Автор определил количество пользователей Интернета в мире на 2023 год. Также были выявлены основные понятия, связанные с электронным бизнесом, с точки зрения специалистов, и на их основе предложено авторское определение. Автор отмечает, что хотя Республика Таджикистан находится на начальном этапе цифровизации производств, она предприняла первые шаги по переходу к цифровизации экономики в стране за счет деятельности информационно-коммуникационных технологий в различных отраслях страны, а за последние годы в развитии электронной коммерции добился ряда достижений. В статье полностью отражена суть и необходимость концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, концепция, электронная коммерция, становление, развитие, Интернет, факторы влияния, анализ.

DEVELOPMENT OF E-COMMERCE: PROSPECTS AND TRENDS**Nusratzoda Muhammadi Nusrat**

Annotation. The article is devoted to the formation and development of e-business in the Republic of Tajikistan. In the article, the author focused on the problems and ways to solve the problems of e-commerce in the country. The author determined the number of Internet users in the world in 2023. The basic concepts associated with e-business were also identified from the point of view of specialists, and on their basis the author's definition was proposed. The author notes that although the Republic of Tajikistan is at the initial stage of digitalization of production, it has taken the first steps towards the transition to digitalization of the economy in the country through the activities of information and communication technologies in various sectors of the country, and in recent years has achieved a number of achievements in the development of e-commerce. The article fully reflects the essence and necessity of the concept of the digital economy in the Republic of Tajikistan.

Key words: economics, digital economy, concept, e-commerce, formation, development, Internet, influencing factors, analysis.

Гузориши масъала. Асри XXI ҳамчун замони амалӣ намудан ва инкишофи технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ дар ҳаёти инсоният шинохта шуда, мавриди истифода қарор дода шудааст. Дар робита ба ин технологияҳои рақамӣ ба ҳаёти инсоният ворид гашта, боиси пайдоиш ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ муосир гардидааст. Натиҷаи ин дигаргуниҳоро дар низоми босуръати рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ, ки яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи тичорати электронӣ ба шумор меравад, мушоҳида кардан мумкин аст. Мақолаи интиҳобкардаи мо маҳз ба ҳамин, яъне омузиши ва такмил додани рушди тичорати электронӣ бахшида шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Тақрибан ҳамаи давлатҳои аз ҷиҳати инновасионӣ тараққиёфта сиёсати фаълониани навинро дар асоси пешрафти илму техника пеш мебаранд. Масалан, Ҷумҳурии мардумии Чин, Фаронса, ИМА, Олмон, Кореяи Ҷанубӣ, Британияи Кабир ва дигар мамлакатҳо нақшаву барномаҳои илмӣ - техникиро барои ҳалли мақсадҳо васеъ истифода мебаранд.

Мақсади мақола – Мақсади таҳқиқот аз рушди ҷанбаҳои назариявӣ методӣ, таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба такмили механизми фаъолияти бозори хизматрасониҳои электронӣ, тичорати электронӣ дар шароити рақамикунонӣ ва арзёбии самтҳои афзалиятноки он иборат буда, дар асоси омузиши давлатҳои пешрафта пешниҳоди роҳҳои такмилдиҳии тичорати электронӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Рушди босуръати соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ миллий ва навсозии унсурҳои таркибии он яке аз самтҳои асосии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ба шумор рафта, ҳамеша дар меҳвари таваҷҷӯҳи давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ қарор дорад. Масоили тақвият бахшидани иқтисодӣ миллий дар шароити муосир ба рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ алоқамандии нугустаи дорад [6, с.-112].

Раванди рушди технологияҳои рақамӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ дар марҳилаи кунунӣ таъсири назаррас мерасонад. Босуръат рушд кардани технологияҳои иттилоотӣ боиси дигаргуниҳои ҳаёт ва фаъолияти инсон гардид. Рақамикунонӣ рушди тичорати электрониро таъмин мекунад, ки сол то сол дар тичорати байналмилалӣ тағйир, такмил ва мавқеи мустақамтарро ишғол мекунад. Доир ба такмилдиҳии тичорати электронӣ андешаҳои гуногун мавҷуд аст.

Тичорати электронӣ яке аз бозорҳои босуръат рушдбандаи замони муосир мебошад. Тичорати шабакавӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодӣ миллий мебошад [2, с.-203]. Дар такмилдиҳии маркетинги иновасионӣ нақши интернет бениҳоят калон мебошад [1, с.-55]. Фаъолияти бозорҳои миллии молу хизматрасонӣ ва ҳамгироии онҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ бидуни рушди тичорати электронӣ, ки технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ дар тамоми марҳилаҳои амалиёти тичоратӣ, аз ҷумла ҷустуҷӯ ва фармоиши молҳо, пардохтҳо ва таҳвили молҳо истифода мебаранд, ғайриимкон аст. Дар тичорати электронӣ тағйироти кулӣ ворид карда шуд ва барои мутобиқат шудан ба шароити имрӯза дар мадди аввал бояд, ҳимояи истеъмолкунандагон ва пардохтҳо, ҳалли баҳсҳо ва танзими онро дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ таъмин намояд. Нақши давлат дар рушди тичорати электронӣ, хусусан дар Тоҷикистон ва омода намудани замина барои рушди минбаъдаи он нақши муҳим дорад.

Хусусиятҳои асосии низоми муосири байналмилалӣ афзоиши ҷоҳонишавии истеҳсолот ва фурӯш, ташаккули робитаҳои зичтари байни кишварҳо дар доираи муносибатҳои тичоратӣ мебошанд. Нақши савдои байналмилалӣ дар шароити равандҳои ҷаҳонишавӣ рӯз то рӯз бештар мегардад. Барои рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ иштироки кишварҳо дар савдои байналмилалӣ зарур аст. Айни замон, рушд ва такмил додани технологияҳои рақамӣ ҷузъи ҷудонашавандаи равандҳои ҳамгироии ҷаҳонӣ мебошад.

Тичорати электронро ҳамчун консепсияи тичорати навин ҳисобидан мумкин аст, ки амалиётҳои гуногунро дар бар мегирад. Асосан барои ба даст овардани ғоидаи иқтисодӣ тавассути интиқоли маълумотҳои рақамӣ барои пешниҳоди хидматҳо ё муаррифии молҳо нигаронида шудаанд. Имрӯз, муомилоти электронӣ ҷири ғайриоддӣ нест. Интернет дар шароити кунунӣ на танҳо барои муошират, балки барои такмилдиҳии низоми нави тичорати таъсири мусбӣ худро расонида истодааст, ки дар тамоми ҷаҳон ҳамчун воситаи асосӣ баромад мекунад. Тибки маълумотҳои расмӣ дар шароити имрӯза баҳри пешбурди фаъолияти корӣ 64,4%-и аҳолии рӯи дунё аз Интернет васеъ истифода менамоянд. Дар диаграммаи навбатӣ самаранокии истифодабарии Интернет дар кишварҳои гуногун нишон дода шудааст.

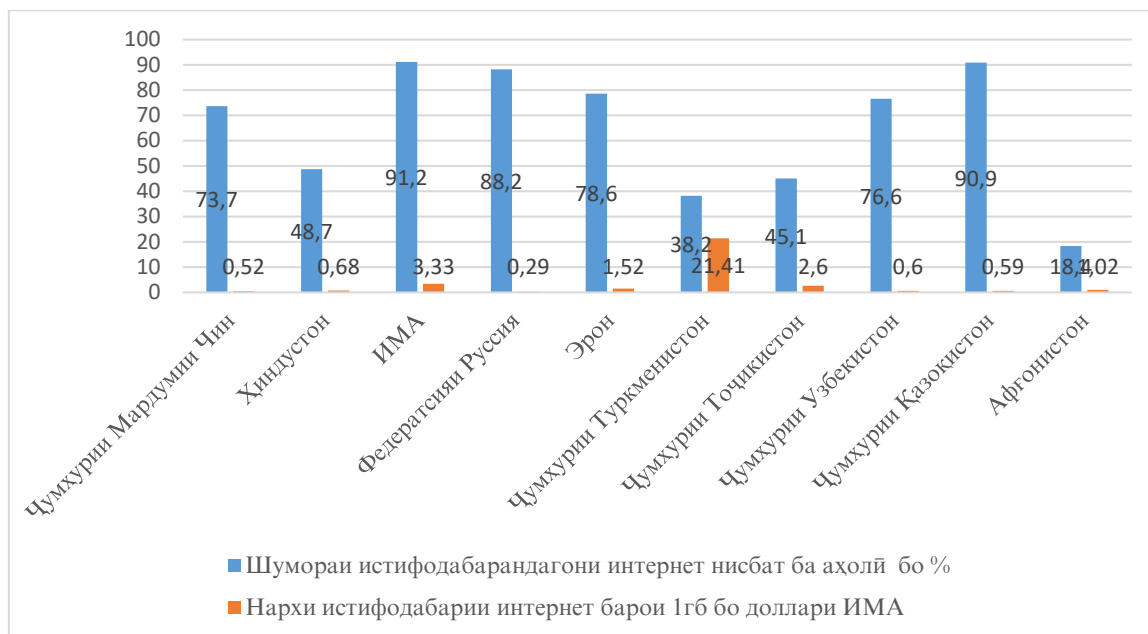

Диаграмма 1. Истифодабарандагони Интернет дар ҷаҳон дар соли 2023 [11]

Аз нишондиҳандаҳои диаграмма бар меояд, ки гаронии Интернет дар Ҷумҳурии Туркманистон бештар ба назар мерасад. Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди соҳаҳои иқтисодӣ, хусусан тижорат бе самаранок истифодабарии Интернет ғайриимкон аст. Бинобар ин суръат ва сифати Интернет дар шароити мо бояд беҳтар карда шавад, то ин ки тижорати электронӣ хуб рушд намояд. Айни замон ягон таърифи ба таври

умумӣ қабулшудаи тижорати электронӣ вучуд надорад ва ин истилоҳ метавонад маъноҳои гуногун дошта бошад, аммо бояд дарк кард, ки моҳияти тижорати электронӣ танҳо дар бораи хариди молҳо тавассути Интернет нест. Вобаста ба рушд ва тақмилдиҳии тижорати электронӣ корҳои зиёди олимони соҳаро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Мафҳумҳои асосӣ доир ба тижорати электронӣ

Муаллиф	Моҳият
Кобелев О.А. [3]	савдои электронӣ қисми асосӣ ва ҳеле муҳими тижорати электронӣ махсус меёбад, онро ҳамчун «фаъолияти соҳибкорӣ оид ба амалигардонии амалиёти тижоратӣ бо истифодаи васоити электронии мубодилаи маълумотҳо» тасвир кардан мумкин аст.
Максимова К [4]	тижорати электронӣ қисми асосии тижорати интернетӣ аст, ки дар он муомилот ба таври назаррас сурат мегирад.
Ҳоҷаев Н. С., Қурбонوف А. Р., Раупов А. Х. [10]	фаъолияти қисми дилхоҳро фаҳмидан мумкин аст, ки бо истифодабарии имкониятҳои шабакаҳои иттилоотӣ сартосарӣ, баҳри барқароркунии иртиботи дохилӣ ва берунӣ бо мақсади ба даст овардани фоида ба роҳ монда мешавад.
Машокиров Қ. Н., Султонов З. С. [5]	тижорати электронӣ истилоҳ барои нишон додани фаъолияти тижоратӣ дар шабакаи Интернет мебошад. Он барои харидорӣ, фурӯш, хизматрасонӣ, гузаронидани чамъомадҳои маркетингӣ тавассути истифода аз шабакаҳои компютерӣ имкон фароҳам меоварад.
Рахимов М., Сайдуллаев У. Ҷ. [9]	тижорати электронӣ амалиёти дилхоҳ оид ба пешниҳоди ҳуқуқҳои моликият ё ҳуқуқи истифодаи молҳо ва хизматрасониҳо, ки бо истифодаи воситаҳои электронии коммуникатсия содир шудааст, фаҳмида мешавад
Муаллиф	тижорати электронӣ – ин қисми ҷудонашавандаи иқтисодии муосир буда, шабакаи Интернет ба харидорон ва фурушандагон имкони бештарро барои хариди молу хизматрасониҳо дар шакли навин пешниҳод менамояд

Албатта қайдҳое, ки аз ҷониби мутахассисони соҳа карда шудаанд, маълум гардид, ки доираҳои илмӣ ҳануз ҳам нуктаи назари ягонае вучуд надорад, ки кадом соҳаҳои фаъолияти инсон ба мафҳуми «тижорати электронӣ» дохил карда шаванд. Чун қоида, тамоми муомилоти тавассути Интернет

анҷомдодашударо дар бар мегирад. Тижорати электронӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди муосир буда, ба муштариён имкониятҳои зиёд барои харидани молу хизматрасониро пешкаш мекунад ва ташкилотҳои тижоратӣ ҳангоми анҷом додани

фаъолияти соҳибкорӣ ҳузури худро дар ин шабака зиёд мекунад.

Тичорати электронӣ ҳамчун як намуди фаъолият ба ширкатҳо нисбат ба рақибон бо роҳи кам кардани вақт ва хароҷоти муомилот бартарӣ медиҳад, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

- истифодаи системаҳои муосири пардохти электронӣ;
- муомилот бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ;
- ҳуқуқҳои моликият ва дороиҳо ҳам дар шаклҳои электронӣ ва ҳам рақамӣ.

Айни замон маъмултарин намудҳои тичорати электронӣ фуруши ҳама гуна намудҳои мол дар шакли аудио ва медиа, пешниҳоди хизматҳои иттилоотӣ ва маълумотӣ, мағозаҳои интернетӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ мебошанд.

Бо дарназардошти воқеият, монеаҳои асосии рушди тичорати электрониро муайян кардан лозим аст:

- доираи маҳдуди қорбарони интернет дар кишвар, чунки ҳоло ҳам бисёре аз муштариён бартарии муомилотро дар шакли анъанавӣ мебинанд;
- амнияти амалиёти молиявӣ кафолат дода шавад;
- махфияти маълумотҳо таъмин карда шавад;
- таъминоти тайёр намудани мутахассисони соҳавӣ кам ба назар мерасад.

Сабабҳои асосии суст рушд кардани соҳа ин пеш аз ҳама навоариҳо дар ин қор кам ба назар мерасанд. Бояд сохторҳо ва зерсохторҳо тавре қор ва фаъолиятшонро ба роҳ монанд, ки барои истифодабарандагон тартибу усули соддагардонии низомро таъмин намојанд. Чун қоида, дар аксари ширкатҳо имрӯз мавқеи менечереро, ки барои таҳия ва татбиқи қарорҳои нави ИТ ҳамчун воситаи рушди тичорат масъул аст, надоранд. Норасоии кадрҳои баландхаттисос дар истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар соҳаи тичорати электронӣ низ таъсир мерасонад. Ба масъалаи мазкур диққати Ҳукумати мамлакат низ равона карда шудааст. Соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ қайд намуданд, ки «Имрӯз дар берун аз кишвар имконияти пайдо кардани маълумоти кофӣ доир ба қорхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тозаи Тоҷикистон маҳдуд аст. Сомонаҳои интернетии қорхонаҳо роҳи аз ҳама самараноки муаррифии маҳсулоти саноатӣ ба ҳисоб мераванд. Роҳи дигари пешниҳоди маҳсулот барои фуруш иштирок дар намоишгоҳҳои маҳсулоти саноатӣ дар кишварҳои хориҷӣ мебошад. Яъне аз ҳамаи воситаҳо бояд васеъ истифода карда шавад [7].

Сарфи назар аз афзоиши шумораи ширкатҳои муваффақ ҳануз ҳам ин мушкилот дар соҳа ҷой дорад. Аввалан, аксари вебсайтҳо модели буридашудаи тичорати электрониро пешниҳод мекунад, яъне онҳо

ба муштари имкони анҷом додани тамоми давраи фурушро намереданд. Давраи фуруш аз қор марҳила иборат аст. Аввалан, истеъмолкунандагон дар қор маҳсулоте, ки меҳонанд харидорӣ кунанд, саволҳо медиҳанд. Дуюм, онҳо ҷавобҳоро ҷамъ мекунад ва муқоиса мекунад. Сеюм, қорбар дар қор маҳсулот харид қарор қабул мекунад. Агар харид анҷом дода шавад, пас марҳилаи қорум - ташаккули фармоиши пардохт ва иҷро (таҳвили мол ё хизмат) оғоз меёбад. Мушкилот дар он аст, ки бисёре аз вебсайтҳо қор маҳсулот ҳамаи ҷаҳор марҳила маълумоти кофӣ ё имконоти кофӣ пешниҳод намереданд. Масалан, сайт метавонад дар қор маҳсулот ҷавоб диҳад, аммо ба саволҳои истеъмолкунанда саривақт ҷавоб намереданд.

Масъалаҳои тичорати электронӣ ба қор маҳсулот яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мебарорад. Яке аз самтҳои муҳимтарин танзими тичорати электронӣ мебошад. Дар доираи СУС дар ин самт тавсеаи дастрасӣ ба инфрасохтор, даст кашидан аз қор маҳсулот бори гумрукӣ барои интиқоли иттилоот ба таври электронӣ, нақш ва қор маҳсулот тичорати электронӣ дар низомии савдои байналмилалӣ, татбиқи бетаъсири сиёсати миллии танзим ва истифодаи тичорати электронӣ дар соҳаи хариди давлатӣ баррасӣ мешавад [8].

Тичорати электронӣ яке аз роҳҳои соддагардонии расмиёти савдо мебошад, ки боиси сарфаи назарраси захираҳо қор маҳсулот иштирокчиёни савдо ва қор маҳсулот қорхонаҳои қор маҳсулот миёна ба тичорати байналмилалӣ мебарорад. Қор маҳсулот маълумот ва захираҳои молиявии иштирокчиёни савдо сарфа мекунад, хатарҳо бо ёрии системаҳои муосири арзёбии онҳо қор маҳсулот медиҳад, назорати гумрукиро содда мекунад.

Қор маҳсулот такмилдиҳии рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қор маҳсулот санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ мавриди истифода қор маҳсулот дода шудааст. «Консепсияи Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки он ҳамчун дастурамал истифода мешавад. Инчунин Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 таҳти №642 қабул карда шудааст.

Қор маҳсулот ҳамаи тақодули рақамӣ мунтазам бо суръат гардида, соҳаҳои нави ба нави фаъолияти инсониро фаро мегиранд. Инчунин рушди технологияҳои нави «пешрафта» босуръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокии миллиро дар асри XXI муайян менамояд. Тамоҷули ивазшавии қолабҳои рақамӣ мушоҳида карда мешавад: агар қор маҳсулот кишварҳои пешрафта тақодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида баррасӣ менамуданд, пас имрӯз иқтисоди миллии кишварҳои тараққиқарда қор маҳсулот ба роҳи рақамӣ мегузарад.

Қор маҳсулот қор маҳсулот муҳити тичоати электронӣ қор маҳсулот зарур аст, донишҳои техникӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии

худо такмил дода бо барномаҳои компютерӣ шинос бошем, чунки тамоми фаъолият тавассути технологияи иттилоотӣ сураат мегирад. Инчунин, тичорати электрони барои истифодабаранда як қатор

бартариҳоро пешниҳод мегардонад. Хусусан дар он ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ васеъ истифода мегардад.

Дар системаи тичорати электронӣ пардохтҳо бо як қатор шартҳо анҷом дода мешаванд

Нигоҳ доштани якпорчагии иттилоот

Эҳтиром ба махфият

Аутентификация

Воситаи пардохт

Кафолатҳои хавфи фурӯшанда

Расми 1. Бехатарии пардохт дар тичорати электронӣ

• **Нигоҳ доштани якпорчагии иттилоот-** маълумот дар бораи харидро касе тағир дода наметавонад

• **Эҳтиром ба махфият-** ҳангоми пардохт тавассути Интернет, харидор меҳодад, ки маълумоти ӯ (масалан, рақами корти кредитӣ) танҳо ба созмонҳои маълум шаванд, ки ҳуқуқи қонунии ин корро доранд

• **Аутентификация-** харидорон ва фурӯшандагон бояд итминон дошта бошанд, ки ҳамаи тарафҳои дар муомила иштирокдошта шахсоне ҳастанд, ки онҳо мебуданд

• **Воситаи пардохт-** имконияти пардохт бо ҳама гуна воситаҳои пардохт, ки ба харидор дастрас аст

• **Кафолатҳои хавфи фурӯшанда-** ҳангоми тичорат дар Интернет, фурӯшанда ба хатарҳои зиёде дучор мешавад, ки бо рад кардани мол ва боварии бади харидор алоқаманданд. Андозаи хавфҳо бояд бо провайдери низомии пардохт ва дигар ташкилотҳои, ки ба занҷирҳои савдо дохил мешаванд, тавассути созишномаҳои махсус мувофиқа карда шаванд.

Айни ҳол дар рушди тичорати электронӣ як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, ба монанди дар сатҳи миёна қарор доштани донишҳои техникии аҳоли, гарон будани нархи Интернет ва кам будани маълумотҳо дар бораи молҳои дармуомилотбуда. Бурои хуб ва боз ҳам беҳтар гардидани соҳа тамоми ширкатҳои ватаниро зарур аст, ки сомонӣ расмӣ худро такмил диҳанд ва доир ба молҳои истеҳсолнамудаашон ҳарчӣ бештар маълумот ҷойгир намоянд, инчунин масъалаи портали иттилоотиро низ

ҷонок намоянд, ки тавре, ки аз шиорҳои ташкилотҳои пешрафта бар меояд “Дар тичорати электронӣ аз ҳама муҳим ин боварӣ аст”.

Хулоса. Гуфтаҳои дар болоовардашударо ба инобат гирифта қайд кардан мумкин аст, ки барои такмилдиҳӣ ва рушди соҳа дар шароити имрӯза моро зарур аст, барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисосӣ соҳаи технологияҳои иттилоотӣ диққати худро бисёртар равона намоем. Инчунин дар асоси он таҳлилҳоро пешниҳодҳо хулоса кардан мумкин аст, ки:

1. Кам кардани хароҷот. Ҳар шакл метавонад дар муҳити тичорати электронӣ кор ва фаъолият намояд. Шахсоне, ки ба фаъолияти тичорати электронӣ машғул мешаванд, макони фуруш, корман ва дигар хароҷотҳои илоагиро сарфи назар мегуздоранд, яъне барои навкорон имкониятҳо фаровон аст.

2. Васеъ кардани аудиторияи мақсаднок. Бо маҳсулот ё хизмати худ, Шумо метавонед ба бозорҳои ҳар кишвар ворид шавед ва лоиҳаро барои қонеъ кардани ниёзҳои мушаххаси одамон васеъ кунед. Метавонед дар ин самт маркетинги шабакавиро самаранок истифода намоед.

3. Кам кардани хароҷот барои миёнаравҳо. Тичорати электронӣ ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки бидуни миёнарав мустақиман бо истеҳсолкунандагон кор кунанд. Хароҷоти логистикӣ инчунин коҳиш меёбад, хусусан агар соҳибкор дар соҳаи қори зехнӣ ё хизматрасониҳои IT кор ва фаъолият намояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М. Н. Роль информационных систем и технологий в развитии маркетинга / М. Н. Ашуров, Д. Кахори // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 1(17). – С. 56-62.
2. Бегмуродов С. Ш. Зарурати татбиқи технологияи иттилоотӣ дар рушди сайёҳӣ / С. Ш. Бегмуродов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – №. 1(48). – Р. 201-207

3. Кобелев О.А. Электронная коммерция: Учебное пособие /О.А.Кобелев//Издательство "Дашков и К"- 2017, 684 стр
4. Максимова К. Электронная коммерция и перспективы ее развития//инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №7 (33), том 1 (2018) стр 177-189
5. Машокиров Ҷ. Н. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ. Н. Машокиров, З. С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 2(31). – P. 22-29
6. Нусратзода М. Н. Ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода, М. Ф. Файзиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 111-119
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019
8. Правила ВТО и основы торговой политики. – М.: Международные отношения, 2017. – 624 с
9. Рахимов М. Тичорати электронӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Рахимов, У. Ё. Сайдуллоев // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2022. – No. 4(25). – P. 94-102
10. Хочаев Н. С. Тичорати электронӣ, таърих ва марҳилаҳои рушди он / Н. С. Хочаев, А. Р. Курбонов, А. Ҳ. Раупов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – No. 3(46). – P. 194-200
11. <https://xn--h1ajim.xn--p1ai/>, <https://ru.wikipedia.org/wiki> (санаи мурочиат 15.12.2023)

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нусратзода Муҳаммадӣ Нусрат - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 985-42-30-30

Сведения об авторе:

Нусратзода Мухаммади Нусрат - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. tgfeu@tgfeu.tj. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 985-42-30-30

Information about the author:

Nusratzoda Muhammadi Nusrat – Candidate of economic sciences, associate professor. Associate department information systems and technologies in the economy of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. tgfeu@tgfeu.tj. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Phone: (+992) 985-42-30-30

УДК: 338

ТАКМИЛИ ИНСТРУМЕНТҲОИ БУЌЕТИКУНОНИИ БА НАТИҶА НИГАРОНИДАШУДА ДАР НИЗОМИ БАҲШИ ҶАМЪИЯТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғафуров Ғиёсиддин Садруддинович

Аннотатсия: Дар иқтисодиёти давраи гузариш ташаккули баҳши давлатӣ бо мазмуну муҳтаво ва сифати нав, ки ба хусусиятҳо ва принципҳои низоми иқтисоди бозорӣ мутобиқат мекунад, аҳамияти махсусро касб менамояд. Дар айни замон, дар назди илми иқтисоди ватанӣ масъалаи асоснок намудани самтҳои асосии рушди баҳши ҷамъиятии иқтисодиёт меистад, ки зӯҳуроти самтҳои бозори иқтимоигаро, давлати пуриқтисодӣ иҷтимоӣ, ки сиёсати рушди иқтисодӣ, шугли комил, адолати иҷтимоиро роҳандозӣ мекунад, тақвият мебахшанд. Дар умум, дар назария баҳши ҷамъиятӣ ҳамчун объекти идоракунии ба ғуруҳи низоми калонмиқёси мураккаб шомил мешавад, ки ҳам дар сатҳи методологӣ ва ҳам дар сатҳи амалияи низоми идоракунии баҳши ҷамъиятӣ, баррасии комплексиро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: баҳши ҷамъиятии иқтисодиёт, низоми мустақили иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, неъматҳои ҷамъиятӣ, назарияи идоракунии, даҳолати давлатро ба иқтисодиёти баҳши ҷамъиятӣ, инструментҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ, идоракунии системавии баҳши ҷамъиятии иқтисодиёт, буҷетикунони барномавӣ, шарикҳои давлат ва баҳши хусусӣ.

Барои иқтибос: Ғафуров Ғ.С. Такмили инструментҳои буҷетикунони ба натиҷа нигаронидашуда дар низоми баҳши ҷамъиятии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.С. Ғафуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – С. 18-22

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ОРИЕНТИРОВАННОГО НА РЕЗУЛЬТАТ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ғафуров Ғиёсиддин Садруддинович

Аннотация: В период формирования рыночной экономики развитие общественного сектора приобретает в его новом содержании и качестве, соответствующих особенностям и принципам рыночной экономической системы. В настоящее время перед отечественной экономической наукой стоит проблема обоснования основных направлений становления общественного сектора экономики, который усиливает проявление таких направлений будущего развития, как социально-ориентированный рынок, социальное государство и социальная справедливость. Поэтому, сегодня на этапе завершения процессов приватизации и сформированности многоукладной экономики, вопросы теоретического осмысления направлений формирования и дальнейшего развития общественного сектора экономики с учетом его социальной составляющей, становятся актуальными.

Ключевые слова: общественный сектор экономики, самостоятельная социальная и экономическая система, общественные блага, теория управления, государственное вмешательство в экономику общественного сектора, административные и экономические инструменты государственного регулирования общественного сектора экономики, программное бюджетирование, государственно-частное партнерство.

IMPROVEMENT OF RESULT-ORIENTED BUDGETING TOOLS IN THE SYSTEM OF THE PUBLIC SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Gafurov Giyosiddin Sadruddinovich

Annotation: During the formation of a market economy, the development of the public sector acquires in its new content and quality, consistent with the characteristics and principles of a market economic system. At present, domestic economic science is faced with the problem of substantiating the main directions of the formation of the public sector of the economy, which enhances the manifestation of such areas of future development as a socially oriented market, social state, and social justice. Therefore, today, at the stage of completing the processes of privatization and the formation of a multistructure economy, questions of theoretical understanding of the directions of formation and further development of the public sector of the economy, taking into account its social component, are becoming relevant.

Key words: public sector of the economy, independent social and economic system, public goods, management theory, state intervention in the public sector economy, administrative and economic instruments of state regulation of the public sector of the economy, program budgeting, public-private partnership.

Гузориши масъала. Дар айни замон, дар назди илми иқтисодии ватанӣ масъалаи асоснок намудани самтҳои асосии рушди бахши ҷамъиятии иқтисодиёт меистад, ки зухуроти самтҳои бозори иҷтимоигаро, давлати пуриктидори иҷтимоӣ, ки сиёсати рушди иқтисодӣ, шуғли комил, адолати иҷтимоиро роҳандозӣ мекунад, таъвият мебахшанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди соҳибкорӣ дар бахши хусусии иқтисодиёт дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми калон дорад. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола — таҳлили тақмили инструментҳои бучетикунонии ба натиҷа нигаронидашуда дар низоми бахши ҷамъиятии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити муосир рушди истеҳсол ва истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ, васеъшавии соҳаи хизматрасонӣ ва барқароршавии принципҳои иҷтимоигароии ғаёлияти субъектҳои низоми иқтисодӣ ба миён меояд, ки ин ба ташаккул ва рушди бахши ҷамъиятии иқтисодиёт таққони ҷиддӣмедихад, ки мақсади ғаёлиятташ таъмин намудани қаноатмандии самаранокӣ талаботҳои иҷтимоӣ мебошад.

Идоракунии хароҷоти ҷамъиятӣ, яъне хароҷоте, ки бо маблағгузориҳои ғаёлияти ташкилоти бахши ҷамъиятии иқтисодиёт, фармоишоти давлатии истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ, маблағгузориҳои пардохтҳои иҷтимоии пулакӣ ва молӣ ба ҷамъият, қисмати муҳими сиёсати бучетӣ ва механизми ғаёлияти бахши ҷамъиятии иқтисодиётро ифода мекунад. Ҳамин тавр, тамоми ҳаҷми хароҷоти ҷамъиятӣ — ин хизматрасонӣҳое мебошанд, ки ҷамъият аз институтҳои давлатӣ «меҳарад»: таъминоти иҷтимоӣ, танзими иқтисодиёт, қафолати амният ва ҳифзи тартибот, ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ҳамаи он чизе, ки аз ҷониби бозор пешниҳод ва аз тарафи аҳолии мамлакат пардохт намегардад. Шаҳрвандон, ҳамчун андозсупорандагон ва истеъмолкунандагони неъматҳои ҷамъиятӣ, бояд мутмаин бошанд, ки маблағҳои ба ихтиёри институтҳои давлатӣ додаи онҳо ба тариқи шаффоф ва самаранок истифода гардида, ҳам барои тамоми ҷамъият дар умум ва ҳам барои ҳар як инсон дар алоҳидагӣ нафъ меоранд.

Бо назардошти ин, тақмили сиёсати банақшагирии бучетиро бояд ҳамчун афзори муҳими баландбардории самаранокии идоракунии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт баррасӣ кард. Дар ин самт, ба андешаи мо, ҷуноне ки дар боби аввали кори мазкур нишон дода шуда буд, методи бучетикунонии ба натиҷа нигаронидашуда ё бучетикунонии барномавӣ-мақсаднок аҳамияти муҳим дорад. Аммо дар ҳар як мавриди мушаххас, бояд механизмҳои таърихан ташаккулёфта ва қонунан ба расмият даровардашудаи ғаёлияти молияи ҷамъиятӣ, инчунин дараҷаи мухталифи рушди иқтисодӣ ва сохти сиёсиро ба инобат гирифт.

Назарияи системаҳоро дар идоракунии ба инобат гирифта, бояд қайд кунем, ки афзорҳои бучетикунонӣдар мавриди мазкур, бояд на танҳо ба

сохтори хароҷот дар бурриши масрафот, балки ба натиҷаҳои мавриди интизор аз иҷрои барномаҳои мушаххас нигаронида шавад. Ҷунонҷӣ, масалан, истифодаи низоми «банақшагирӣ-барномасозӣ-бучетикунонӣ» бояд ба идоракунии аз рӯи ҳадафҳо равона гардида, зимнан дар асоси коркарди нақшаҳои дарозмуҳлати рушд ва пешниҳоди маърузаҳои ҳарсола оид ба натиҷаҳои интизоршаванда аз татбиқи барномаҳо амалӣ гардад.

Дар аснои ин, ҳукумат бояд натиҷаҳои аҳамияти ҷамъиятӣ доштара дар истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва натиҷаҳоеро, ки дар соҳаи мушаххас ба онҳо ноил шуданист, муайян намояд. Парламенти кишвар хароҷоти барои ноилшавӣ ба натиҷаҳои муайян заруриро тақдир мекунад ва вазорату идораҳои аҳамияти мақсадноки нишондодҳои ба дастояндаро муайян мекунад.

Таҳлили системавӣ зимни ҷунин равиш имконият медиҳад, ки эътибори ҷунин равиш дар истифодаи афзорҳои банақшагирии бучетии ба натиҷа нигаронидашуда ба таври зерин ҷудо карда шавад:

— воситаҳои молиявӣ на аз рӯи хароҷот, балки аз рӯи барномаҳо ё ҳадафҳои стратегӣ тақсим карда мешаванд;

— барномаҳо дар асоси ҳадафҳои умумӣ ва афзалиятҳои стратегӣ бо мақомоти қонунгузорӣ мувофиқашуда таҳия карда мешаванд;

— назорат аз болои истифодаи маблағҳои бучетӣ аз тарафи вазорату идораҳо аз назорати берунӣ аз болои истифодаи мақсадноки маблағҳои бучетӣ ба назорати дохилии вазоратҳо аз болои самаранокии хароҷот интиқол меёбад. Арзёбии самаранокии иҷтимоӣ ва иқтисодии барномаҳо зимни банақшагирии хароҷот барои соли ояндаи бучетӣ истифода бурда мешаванд;

— методи барномавӣ-мақсаднок оқибатҳои ҷудогонаи тасмимҳои қабулгардидаҳо ба назар гирифта, имкон медиҳад, ки усулҳои мухталифи ноилшавӣ ба мақсадҳои гузашташуда бо ҳам муқоиса карда шуда, тасмимҳои муносибтаринро бо назардошти татбиқи сценарияҳои гуногуни рушд интихоб намоянд. Ҳамин тавр, истифодаи ин метод асоснокии тасмимҳои қабулшавандаро зиёд карда, барои назорат аз болои иҷроии онҳо имконият медиҳад.

Ҷунонҷӣ, масалан, барои татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз ҳисоби бучети давлатӣ, ҳамчун манбаи асосии сармоягузорӣ, дар давоми солҳои 2015-2017 барои соҳаи тандурустӣ 3,5 млрд сомонӣ, ба суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ — 8,5 млрд сомонӣ харҷ карда шудааст.

Дар иртибот бо ин, ба вазоратҳо, идораҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҳамаи вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо аз ҷониби ҷукумат як қатор дастурҳо дода шуд, аз ҷумла:

— бо мақсади муайянкунии сатҳи ҳамгирии барномаҳо ва стратегияҳои соҳа бо асноди стратегӣ кишвар ва Ҳадафҳои рушди устувор, дар яққоягӣ бо вазорату идораҳои дахлдор кор карда баромадани номгӯи нишондиҳандаҳои пойгоҳӣ ва қабули ҷораҳои зарурӣ оид ба татбиқи онҳо.

— ҷоннок кардани ғаёлияти комиссияҳои байниидоравӣ ва гурӯҳҳои корӣ дар доираи Шӯро ва

истифодаи ҳаматарафаи тавсияҳои пешниҳодгардида ҷиҳати тақмили минбаъдаи методҳои татбиқи асноди стратегии кишвар ва гузаронидани мониторинги доимӣ.

Ба Котиботи Шӯрои миллий оид ба рушди назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун ҳамоҳангсози раванди татбиқи ҳадафҳои стратегии мамлакат, ҷиҳати ҳамоҳангсозӣ ва пайгирии рафти татбиқи ҳадафҳои мазкур супориш дода шуда буд. Ба Агентиҳои оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дастур дода шудааст, ки дар якҷоягӣ бо вазорату идораҳои дахлдор ва дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд механизми муайянкунии сатҳи миёнаи кишри ҷамъиятро бо назардошти хусусиятҳои мамлакат коркард намуда, онро шурӯъ аз соли 2019 дар амал татбиқ намояд. Инчунин, дастур дода шудааст, ки то 1 апрели соли 2019 дар якҷоягӣ бо вазорату идораҳо ва дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд таснифоти нишондиҳандаҳои асосии Ҳадафҳои рушди устуворро, ки ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ дахлдоранд, муайян намоянд ва раванди миллигардонии онҳоро таъмин намуда, барои таҳлил ба Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур намоянд.

Нихоят, аз ҳама асосиаш, ба вазорату идораҳои соҳавӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе дастур дода шудааст, ки рафти татбиқи барномаҳои стратегияҳои соҳавӣ ва минтақавиро баррасӣ намоянд, ки пешрафти иқтисодиёти кишварро таъмин намуда, ба ноил гардидан ба ҳадафҳо ва афзалиятҳои мамлакат мусоидат менамоянд. Дар ҳамин росто, рушди бахши ҷамъиятии иқтисодиёт ҷойи муҳимро ишғол мекунад.

Ҳамин тавр, вазифаи асосии давлат дар бахши ҷамъиятии иқтисодиёт таъмини шароити фаъолият барои субъектҳои он махсуб меёбад. Чуноне ки болотар нишон додем, иҷрои ин вазифа тавассути фаъолияти давлат дар соҳаҳои асосии зерин: маблағгузори соҳаи маориф, тандурустӣ, идоракунии мақомоти идораи давлатӣ, идоракунии равандҳои макроиқтисодӣ ва идоракунии моликияти давлатӣ, ба амал бароварда мешавад.

Ҳамаи вазифаҳои иқтисодии давлат тавассути хусусияти асосии давлат – қобилияти уҳдадор намудан амалӣ мешаванд, яъне давлат иштирокчиёро вазифадор мекунад, ки уҳдадорҳои ба зимма гирифтаашонро иҷро намоянд. Аз дидгоҳи назарияи системавӣ, давлат дар ин маврид, шакли ташкили маҷбуркуниро ифода мекунад. Маҷбуркунӣ – ин пеш аз ҳама, маҷбуркунии дастрасӣ ба баъзе имкониятҳои иқтисодие мебошад, ки қобиланд, усулан, ба ин ё он афрод манфиат биёранд [5]. Аммо, бояд қайд кард, ки агар маҷбуркунӣ зарур бошад, пас онро бояд то ҳадди имкон, аввалан, даснорас будани онро барои ҳама, ба истиснои барандагони қонунии ҳокимияти давлатӣ таъмин намуда, сониян, бо роҳи танҳо ҳамон имкониятҳоеро буридан, ки мустақиман қобили қабул нестанд, кам кард.

Унсuri муҳими баррасии фаъолияти бахши ҷамъиятии иқтисодиёт таснифоти дақиқшудаи намудҳои асосии объекти моликият ба ҳисоб меравад. Пешниҳод мегардад, ки таркиби давлатии сарвати миллий (аз ҷумла дар гардиши иқтисодӣ қарордошта) ҷудо карда шуда, онро дар сохтори зерсистемаи

давлатии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт мувофиқи таснифоти зерин инъикос намоянд: замин, захираҳои табиӣ, амвол, ҳуқуқҳои амволияи ғайриамволӣ нисбат ба объектҳои моликият; маблағҳои пулӣ, ки мувофиқи тартиботи муқарраргардида ҳосил мешаванд; бучети амволӣ; захираҳои иттилоотӣ; дигар иншооти моликият ва захираҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон (зеvar, коғазҳои қиматнок, амволи шаҳрвандон ва ғ.).

Натиҷаҳои чунин тақсимои барои ташаккули захираҳои иттилоотии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт, феҳристҳо, номгӯйҳо ва кадастрҳо, маълумот дар бораи субъектҳои ҳуқуқи граждани, объектҳои моликияти давлатӣ; ҳалли вазифаҳои таҳлилий дар соҳаи омор ва низоми андозбандӣ; таҳлил ва ояндабинии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ; коркарди тавсияҳо оид ба танзими иқтисодиёт, ки ба идоракунии ва ихтиёрдории амвол дар доираи хоҷагии халқи мамлакат, басо муҳим мебошанд.

Дар асоси ин маълумот арзиши дороиҳои иқтисодии бахши ҷамъиятии иқтисодиётро муайян намудан, тавозуни дороиҳо ва уҳдадорҳои амволи давлатиро дар он сохтан мумкин аст. Сохтори объектҳои моликият ҳатто дар доираи шаклҳо ва методҳои интиҳобгардида ҳам ба фаъолият ва натиҷаҳои онҳо таъсири назаррас расонида, ба механизми идоракунии муносибатҳои молу мулкӣ муҳри худро мегузорад. Ба таври назаррас ба ин сохтор асноди қонунгузорӣ низ (масалан, қонунгузори замин, об ва ғ.) бастагӣ доранд.

Захираҳои иттилоотӣ, ба мисли дилхоҳ навъи захираи истеҳсолии дигар, дар иқтисодиёти муосири постиндустриалӣ ба сифати объекти моликият баромад мекунад. Аммо иттилоот дар фарқият аз дигар захираҳои истеҳсолӣ объекти соҳибият, истифода ва ихтиёрдорӣ қарор мегирад. Захираҳои иттилоотӣ пойгоҳи ташаккули низоми сифатан нави хоҷагидории бахши ҷамъиятии иқтисодиётро ташкил мекунад.

Мувофиқи равиши «анъанавӣ» ба идоракунии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт, моликияти ҷамъиятӣ ва хусусӣ ҳамчун ду навъи мутафовит ва нақши онҳо дар рушди ин бахш баррасӣ мешаванд.

Хусусияти раванди хусусигардонии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бавучудода бо тавсифоти зерин ифода меёбад: амалан вучуд надоштани ширкатҳои калони хусусӣ, заъфи бахши ғайридавлатӣ, набудани ширкатҳои самараноки молиявӣ ва бонкҳои сармоягузор. Барасмиятдарорӣ ва ягонакунии сохтори фаъолияти иқтисодӣ то ҳанӯз ба суръат ва микёси рушди бахши ҷамъиятии иқтисодиёт дар мамлакат асари худро мегузорад. Дар назарияи миллии хусусигардонӣ ду равиши самти гуногундошта муттаҳид карда шудаанд. Равиши аввал манфиатҳои коллективҳои меҳнатии корхонаҳои хусусишавандаро ва равиши дуюм бошад, - вазифаи хусусигардонии халқӣ ва риояи принсипи адолати иҷтимоӣ зимни тақсимои моликияти давлатиро дар мадди назар дорад. Дар марҳилаи ибтидоии раванди хусусигардонӣ мақоми пешсафиро ишғол карда, механизми имзои пушида ва ауксионҳои васиқавӣ ин ду равишро таҷассум мекунад.

Маҷбуркунии иқтисоди берунӣ дар раванди хусусигардонӣ як даста мушкilotero ба вучуд овард,

ки дар доираи марҳилаи аввали он ҳалношуда мондаанд. Дар байни онҳо – тартиби истифода ва маблағгузорию объектҳои бахши ҷамъиятии иқтисодиёт низ мебошад. Сохтори ташкилии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт имрӯз дар маҷмӯи низомҳои ибтидоӣ ва аз онҳо ҳосилгардида бо навъи муайяни субординатсия ва ҷамоҳангсозии унсурҳои молӣ ва шахсии ин системаҳо бавҷудоранда ифода меёбад, ки истифодаи афзорҳои банақшагирии буҷетии ба натиҷа нигаронидашударо талаб мекунад. Яке аз чунин инструментҳо, бо назардошти вазъияти имрӯзаи захираҳои молиявии кишвар, шарикии давлатию хусусӣ (ШДХ) дар низоми бахши ҷамъиятии иқтисодиёт шуда метавонад.

Бо назардошти норасоии сармоягузорию давлатӣ ва тадриҷан афзудани мақому аҳамияти бахши ҷамъиятии иқтисодиёт дар ҷомеа, ба андешаи мо, истифодаи шаклҳои зерини ШДХ дар ин бахш имконпазир аст:

- консессия ва шакликонсессионии шарикӣ;
- лоиҳақашӣ, сохтмон, маблағгузорӣ, пешбурд ва истифодаи иншооти иҷтимоӣ;
- идоракунӣ ва ба истифодаи ғайрӣ интиқол додани объектҳои иҷтимоӣ.

Қонунгузорию баъзе кишварҳои дар давраи гузариш ба бозор қарордошта имконият медиҳад, ки шарикони хусусӣ дар лоиҳаҳои мухталифи ШДХ дар шаклҳои мухталиф, вобаста аз намуди объекти инфрасохторӣ ё хизматрасониҳои инфрасохторӣ, мутаалиқияти соҳавии онҳо, мақсади лоиҳаҳои ШДХ ва қарордодҳои тарафайн оид ба ШДХ иштирок кунанд [2]. Дар адабиёти иқтисодӣ бошад, нуктаи назаре бартарӣ дорад, ки «шарикии давлатию хусусӣ – ин шакли ҳамкорию давлат ва бизнес дар шакли шартномавӣ бо шартҳои маблағгузорию тарафайн ва тақсимкунии хавфҳо бо мақсади ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ –иқтисодӣ ва рушди соҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими иқтисодӣ мебошад» [4]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо шаклҳои зерини ШДХ истифода мешаванд: шартномаи истифода ва хизматрасониҳо ва консессия. Аз ҷумла, ҳамкорию давлат ва бизнес дар самти истифодаи моликияти давлатӣ ва расонидани хизматрасониҳои давлатӣ мушоҳида мегардад. Азбаски лоиҳаҳои шарикӣ ба ҳамкорию дарозмуҳлат нигаронида шудаанд, аз ин рӯ, қайт кардан мумкин аст, шарикии байни давлат ва бизнес – ин муносибатҳои мувофиқашуда байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои бахши хусусӣ бо назардошти тақсимкунии манфиатҳо зимни татбиқ ва истифодаи лоиҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳам нисбат ба моликият ва ҳам дар самти истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ, мебошад.

Бояд таъкид кард, ки имкониятҳои потенциалии ШДХ метавонанд ба сохтмон ё азнавсозии инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодии бахши ҷамъиятии иқтисодиёт мусоидат карда, речаи муқаррарию фаъолияти объектҳои мавҷударо нигоҳ

дошта, сифати хизматрасониҳои ҷамъиятиро ва истеъмоли неъматҳои ҷамъиятиро баланд бардоранд. Чунончӣ, масалан, дар ҷаласаи шашуми Шӯрои шарикии давлат ва бахши хусусӣ [1] лоиҳаҳои ба мисли «Бунёди Маркази пешгирӣ ва мубориза бо вируси гепатит», «Сохтмони Маркази хизматрасониҳои табобатӣ-солимагардонӣ дар шаҳри Истаравшан», «Сохтмони неругоҳҳои барқи обии хурди Ҳафтқӯл» пешниҳод гардида, қарорҳои дахлдор оид ба татбиқи онҳо тавассути механизм шарикии бахши давлатӣ ва хусусӣ қабул карда шуданд.

Дар ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба туфайли механизми ШДХ мувофиқи қарори Шӯро ду лоиҳа татбиқ шуда истодаанд: хизматрасониҳои иҷтимоӣ – «Азнавсозӣ ва идоракунӣ боғчаи кӯдакони №133 шаҳри Душанбе»; хизматрасониҳо дар самти энергетика – лоиҳаи «Сохтмони хатти интиқоли неруи барқ ба СЭЗ «Данғара». Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми шарикии бахши давлатӣ ва хусусӣ яке аз роҳҳои муосири ҷалби сармоягузорию хусусӣ дар иҷрои уҳдадорҳои давлатӣ оид ба таъмини истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад [1]. Ба андешаи мо, дар ҷумҳурии ҷоннок намудани қарор дар самти баррасӣ ва тасвиби лоиҳаҳои ШДХ дар бахши ҷамъиятии иқтисодиёт, тавассути бартарафсозии монеаҳои зиёдатии бюрократӣ ва мусоидат намудан ба ҷалби шарикони хусусӣ дар рушди ин бахш зарур мебошад.

Ҳамин тавр, дар шароити Тоҷикистон вобаста ба маҳдуд будани захираҳои молиявӣ барои рушди низоми бахши ҷамъиятии иқтисодиёт, инчунин, набудани таҳлили мувофиқи таносуби самаранокии молиявӣ ва иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, зарур аст, ки механизмҳои шарикии давлатию хусусӣ аз ин ҳам бештар истифода карда шаванд. Гап дар сари он аст, ки дар шароити муосир, шарикии бахши давлатӣ ва хусусӣ ҳамчун ҳамомили низоми идоракунӣ бахши ҷамъиятии иқтисодиёт баромад мекунад, ки бидуни он вазифаи рушди соҳаҳои неъматҳои ҷамъиятии бозорӣ ва ғайрибозориро истеҳсолкунандаро ҳал кардан ғайриимкон аст. Ин вазъият бо он тасдиқ мегардад, ки дар кишварҳои мухталифи дунё барои истифодаи механизмҳои ШДХ зимни татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, лоиҳаҳои таъмини барқ, телекоммуникатсия, низоми маориф ва тандурустӣ, инчунин, сохтмони роҳҳо ва дигар лоиҳаҳои нақлиётӣ бештар маъруфият касб мекунад, ки ба рушд ва тавсеаи истеъмоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва баландбардории некуаҳволии аҳоли мусоидат менамоянд.

Аз дидгоҳи мавзӯи таҳқиқоти мо бояд қайд кунем, ки аҳамияти ҷамъиятии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи истеҳсол ва пешниҳоди неъматҳои ҷамъиятӣ, дар Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 мушаххас гардида, дар намудани лоиҳаҳои афзалиятнок ба Барномаи давлатии сармоягузорӣ ворид карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. В Душанбе прошло шестое заседание Совета по партнерству государства и частного сектора. г Душанбе, 14.02.2017 /НИАТ «Ховар»/. – Электронный ресурс. –режим доступа: <http://khovar.tj/rus/2017/02/v-dushanbe-proshlo-shestoe-zasedanie-soveta-po-partnerstvu-gosudarstva-i-chastnogo-sektora/>
2. Закон Республики Кыргызстан «О государственно-частном партнерстве в Кыргызской Республике». –Бишкек, 2012. -№7.
3. Кодиров, Ф. А. Социально-культурные аспекты формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан / Ф. А. Кодиров, С. Х. Сафарова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-1(57). – С. 187-190. – EDN VVDVNV.
4. Масюк Н., Балдина Ю. Государственно-частное предпринимательство как инновационная форма взаимодействия бизнеса и власти / Н.Масюк, Ю.Балдина// Креативная экономика. -2013. -№ 2 (74). -с.9-14.
5. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь.5-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 554 с. С. 14.
6. Сафаров, Б. Г. Чанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузориҳои ҳориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – P. 34-42.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ғафуров Ғиёсуддин Садруддинович – н.и.и., дотсент, декани факултети ҳисобдорӣ ва омор, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Нишони: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/1.

Информация об авторах:

Ғафуров Ғиёсуддин Садруддинович – к.э.н., дотсент, декан факультета учёта и статистики, Таджикского государственного финансово- экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов 64/1.

Information about the authors:

Gafurov Giyosuddin Sadriddinovich – c.e.s., dotcent, dean of the faculty of accounting and statistics, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/1.

УДК 336.2.71-45

БАЪЗЕ АЗ ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ИҚТИСОДИ ОМЕХТА

Шукуров Сухроб Музафаршоевич

Махмадкаримов Хушнуд

Аннотатсия. Дар мақола баъзе принципҳои асосии андозбандӣ барои иқтисодиёти омехта мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар низоми принципҳои пешниҳодгардида, ки якпорчагии онҳо бар асоси асоснокнамои пайвастаи унсурҳои таркибии он муайян карда мешавад, принципҳои алоҳидаи андоз ба ҳамдигар муҳолифанд, ҳамон тавре ки худи андозҳо табиатан муҳолифи якдигаранд. Ҳамзамон, принципҳои ғоиданокӣ ва қобилияти пардохтпазирӣ, ки ду ҷанбаи асосии низоми муносибатҳои молиявиро инъикос мекунанд, аз ҷумлаи гоҳҳои ибтидоӣ ва бунёдии андозбандӣ арзёбӣ гардидаанд. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки принципҳои ғоиданокӣ ва пардохтпазирӣ, ки ду ҷанбаи асосии низоми муносибатҳои молиявиро инъикос мекунанд, аз ҷумлаи гоҳҳои ибтидоӣ ва бунёдии андозбандӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: принципҳои андозбандӣ, иқтисоди омехта, давлат, низоми андоз, пардохтпазирӣ, сиёсати фискалӣ, низом, шахрванд.

Барои иқтибос: Шукуров, С. М. Баъзе аз принципҳои асосии андозбандӣ дар иқтисоди омехта / С. А. Шукуров, Х. Ш. Махмадкаримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 23-30.

НЕКОТОРЫЕ ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ПРИНЦИПЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДЛЯ СМЕШАННОЙ ЭКОНОМИКИ

Шукуров Сухроб Музафаршоевич

Махмадкаримов Хушнуд

Аннотация: В статье рассмотрены некоторые основополагающие принципы налогообложения для смешанной экономики. В предложенной системе принципов, целостность которой predetermined последовательным обоснованием составных элементов, отдельные налоговые принципы противоречат друг другу, как противоречивыми являются по своей сути сами налоги. Вместе с тем, принципы выгоды и платежеспособности, отражая два основных аспекта системы фискальных отношений, относятся к числу исходных, основополагающих идей в налогообложении. Исходя из указанного можно сделать вывод, что принципы выгоды и платежеспособности, отражая два основных аспекта системы фискальных отношений, относятся к числу исходных, основополагающих идей в налогообложении.

Ключевые слова: принципы налогообложения, смешанная экономика, государства, налоговая система, платежеспособность, фискальная политика, система, гражданин.

SOME FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF TAXATION FOR A MIXED ECONOMY

Shukurov Suhrob Muzafarshoevych

Mahmadkarimov Khushnud

Annotation. The article discusses some fundamental principles of taxation for a mixed economy. In the proposed system of principles, the integrity of which is predetermined by the consistent justification of its constituent elements, individual tax principles contradict each other, just as taxes themselves are inherently contradictory. At the same time, the principles of benefit and solvency, reflecting two main aspects of the system of fiscal relations, are among the initial, fundamental ideas in taxation. Based on the above, we can conclude that the principles of benefit and solvency, reflecting two main aspects of the system of fiscal relations, are among the initial, fundamental ideas in taxation.

Key words: principles of taxation, mixed economy, states, tax system, solvency, fiscal policy, system, citizen.

Гузориши масъала. Андоз ва андозбандӣ дар марҳилаҳои мухталиф, аз ҷумла, ҳанӯз аз замони бостонӣ то давраи муосир нуктаи калидии сиёсати давлат маҳсуб меёбад. Тавассути андозҳо давлат барномаҳо ва ҳадафҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро мавриди татбиқ қарор медиҳад. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳлили баъзе аз принципҳои андозбандӣ ба шарту шароити иқтисоди миллӣ, ки дар он нишонаҳои иқтисоди омехта мушоҳида карда мешаванд мувофиқ ба мақсад мебошад. Тавре маълум аст, нақши андозҳо дар таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон торафт густариш ёфта истодааст, имрӯзҳо пардохтҳои андозӣ асоситарин манбаи ғанигардонандаи бучети кишвар маҳсуб меёбанд. Аз ин хотир, ҷустуҷӯ, дарёфт, коркад ва татбиқи роҳҳо ва усулҳои муосири андозбандӣ барои кишвари мо мубрам арзёбӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба андоз ва андозбандӣ таҳқиқотҳо дар сатҳи гуногун ва дар марҳилаҳои мухталиф аз ҷониби олимони ғарбу шарқ мавриди таҳлилу коркард қарор дода шудаанд. Илова бар он, ҳар як мактаби иқтисодӣ мавзӯи андозҳоро аз ҷумлаи сербаҳстарин масъала арзёбӣ намуда, маъруфтарин намоёндагони ин мактабҳо андешаҳои худро дар бобати андозҳо, низомии андозҳо мукаммалу мушаххас намудаанд. Ногуфта намонад, ки масъалаи андозу андозбандӣ аз тарафи олимони ватанӣ ба монанди, Улугҳочаева Х.Р., Умаров Ҳ.У., Иброҳимзода И.Р., Исломов Т.С., Ҷумъабоев Х.Қ., ва дигарон мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шудаанд.

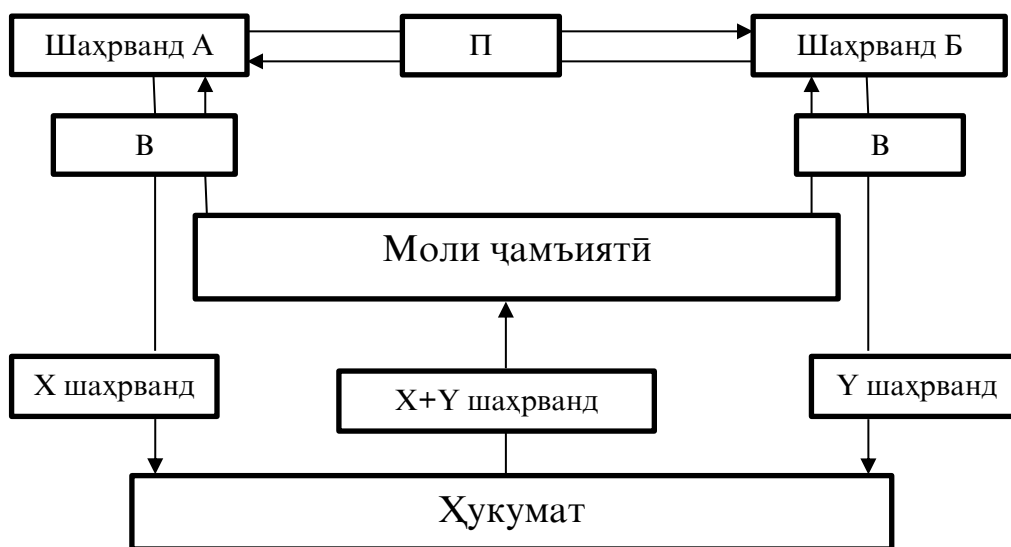
Мақсади мақола. Ҳадафҳои аслии дар мақола пайгиршуда, асосан ба самти таҳқиқи баъзе принципҳои андозбандӣ дар шароити иқтисоди омехта марбут мебошанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- ✓ Ифшои принципҳои асосии андозбандӣ аз қабili принципи фоида ва пардотпазирӣ;
- ✓ Иртиботи андозҳо бо рушди иқтисодӣ;
- ✓ Таҳқиқи принципҳои андозбандӣ дар иқтисоди омехта

Мухтавои асосии мавод. Дар ҷомеаи мутамадин ва махсусан дар кишварҳои дар ҳоли рушд, шакли омехтаи хоҷагидорӣ, ҳамчун навъи махсуси низомии иқтисодӣ ташаккул ва тавсеа ёфтааст. Мавқеи махсус дар иқтисод ҳоси ин шакли хоҷагидорӣ маҳсуб ёфта, амалкардҳои он торафт тамоюлҳои гуногун ва бо ҳам алоқамандро дар худ ҷой додаанд. Дар ҳоли ҳозир, дар аксар кишварҳои тавсеаёфтаи ҷаҳон шакли омехтаи хоҷагидорӣ устуворият ва бартариятҳои худро исбот намудааст, зеро он қобилияти қабул ва устуворона эътино намуданро ба ҳама гуна таасуроти беруна дошта, бо онҳо мувозинатро босуръат барқарор менамояд. Бинобар ин, дар чунин шароит омӯзиш ва баррасии принципҳои андозбандӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Принсипҳои дидабаромадашудан манфиатовар ва пардохтпазир арзиши фундаменталӣ доранд. Чунин вазъ инъикосгари ду ҷанбаи асосии муносибатҳои фискално равшан менамояд; дар маҷмӯъ шаҳраванд-ҳукумат мақсади вориднамоии андозҳоро муайян менамоянд (аммо, қатъи назар аз он, ки ин пардохтҳо байни фардҳои алоҳида тақсим карда шудаанд); дар маҷмӯъ шаҳраванд-шаҳраванд ҷи гуна уҳдадорихоро доир ба пардохтҳои андозӣ байни пардохткунандагон тақсим менамоянд, муайян менамоянд (аммо, қатъи назар аз он ки онҳо ворид карда мешаванд).

Чунин вазъ дар нақша, ки дар расми 1. оварда шудааст инъикоси худро ёфтааст.

В – принципи фоида(манфиатовар)

П – принципи пардохтпазирӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бар асоси маводҳои интернетӣ коркард карда шудааст.

Расми 1. Механизми низоми муносибатҳои фискалӣ дар кишвари демократӣ

Танҳо ба таври муваққатӣ ва шартан метавон ин воқеатро нодида гирифт, ки ҳар як аз узви кишвари демократӣ бо пардохти андозҳо на танҳо маҷбур мешавад, ки дороии худро барои ҳадафи номаълум ва дар ниҳояти қор ихтиёран хизматрасониҳои ҷамъиятиро, ки барои ӯ низ зарур мебошанд, маблағгузорӣ намояд. Инчунин наметавон ба мӯҳлати тӯлонӣ аз равобит бо ҳукумат дар самти маблағгузориҳои талаботи ҷомеа дурӣ намуд, шахравандон ҳамзамон бо ҳам дар мавриди тақсмоти одилонаи пардохтҳо равобит барқарор менамоянд. Бинобар ин, принципҳои дар назар гирифташуда муқобил нестанд, балки унсурҳои зарурӣ ва муқаммалӣ ҳамон як низоми равобити молиявӣ мебошанд.

Бо таваҷҷӯҳ ба матолиби дар боло зикргардида, метавон натиҷа гирифт, ки принципҳои ғоида ва пардохтпазирӣ, ки ду ҷанбаи аслии низоми равобити фискалӣ мебошанд, аз ғояҳои ибтидоӣ ва аслии андозбандӣ маҳсуб меёбанд. Дар амал, ин бад он маъност, ки ҳар унсурҳои низоми андозбандӣ бояд ҳади аққал ба яке аз ин талаботҳо ҷавобгӯ бошад. Аммо, онҳо ба унвони куллитарин ва ибтидоитарин тавсиф мешаванд ва ба ночор интизоъитарин низ арзёбӣ мегарданд. Бинобар ин, таъҷубовар нест, ки максимумҳои дар назар гирифташуда, на танҳо ба андозаи дақиқ ҳалли масъалаҳои мушаххаси пайдошудаи андозиро ифшо наменамоянд, балки дар бештари маврид аз худ воқуниш нишон медиҳанд. Барои муайян намудани самти ҳали миқдори зиёди мушкилоти мубрами ташаккули низоми андозӣ, гузариш ба заминаҳои нисбатан воқеитар, ки хусусиятҳои марҳилаи феълӣ тавсеаи давлат ва

иқтисодро инъикос менамоянд ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар ин ҷодда равишҳои зерин пешниҳод карда мешаванд - ҳама он маҳдудиятҳои принципҳои ибтидоии андозбандӣ бояд ба ду гурӯҳ ҷудо карда шаванд: ба гурӯҳи якум он андозҳоеро метавон дохил намуд, ки дар раванди таҳқиқоти баъдӣ бардошта мешаванд (дар рафти омӯзиши муаммоҳои нави бавуқӯъомада, метавон аз онҳо метавон даст кашид); ба гурӯҳи дуюм бояд онҳоеро дар назар гирифт, ки зарур арзёбӣ мегарданд, аммо бо ин ё он сабаб (маҳсусан онҳое, ки бо хусусиятҳои методологии таҳқиқотҳои илмӣ дар самти баҳши ҷамъиятии хоҷагидорӣ алоқаманди доранд) бардошти онҳо номумкин ва ба мақсад мувофиқ нест (расми 2).

Бо истифода аз гурӯҳбандии дар расм пешкаш гардида, вазифаи минбаъда ин аст, ки кадом ғояҳои иловагии идоранамоӣ бояд барои ташаккули низоми андозбандӣ бо он шарт, ки бархе аз маҳдудиятҳо бартараф шуда бошанд ва акнун иловатан барои барассӣ пазируфта шаванд, мавриди истифода қарор дода шаванд: аввал нақши иқтисодии давлат нисбат ба модели ибтидоӣ мураккабтар мебошад (на танҳо пешниҳоди молҳои умумӣ ва на танҳо аз тарафи ҳукумати марказӣ); дуюм, хусусиятҳои механизмҳои демократии қабули қарорҳои фискалӣ; сеюм, хусусияти ташаккули пойгоҳҳои мухталифи андозбандӣ, дараҷоти гуногуни дастрасии ҳадафҳои фискалӣ; хароҷотҳои бо пардохтҳои андозӣ алоқаманд.

Бо ин ҳол, ҳануз фарзия бар ин аст, ки мо дар мавриди як ҷомеаи демократӣ бо иқтисоди омехта суҳбат меронем, ки аз механизмҳои ҳамохангӣ бозорӣ истифода менамояд.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бар асоси маводҳои интернетӣ коркард карда шудааст.

Расми 2. Блок-схемаи асоснокнамоии принципҳои андозбандӣ

Принсипҳои андозбандӣ бо дар назар гирифтани нақши қадиди давлат дар иқтисоди омехта. Дар шароити мосир, илова бар ҳалли мушкилоти анъанавӣ ва пешниҳоди молҳои умумӣ, яке аз вазифаи муҳими давлат иҷрои сиёсати фискалӣ, ҷиҳати устуворнамоии иқтисод маҳсуб меёбад. Далели чунин иқдомот ин аст, ки аз як тараф бидуни танзими маҳсули беруна, худӣ бозор қодир ба танзими тавсеаи устувори иқтисод дар чарағии сатҳи баланди шуғл ва устувори нархҳо набуда, аз тарафи дигар андозҳо ба сурати ногузир ба агрегатҳои макроиқтисодӣ таъсиррасон мебошанд; амонатҳо, истеъмолот, сармоягузориҳо, маҷмӯи тақозо ва арза дар ҳар сурат дар ҳалли муаммоҳои устуворнамоӣ ё мусодиат менамояд ё мушкилиҳо эҷод менамояд. Дар чунин шароити таъсири андозҳо дар навъҳои зер ифшо гардад:

а) тавассути иқдомоти маҳсули аз тарафи ҳукумат дар самти коркарди сиёсати фискалӣ ва дискретсионӣ батасвиб расонидашуда- тарзи амал, зимни авҷгирӣ бӯҳрони бузурги солҳои 30-юми асри гузашта ба вуқӯъ омада, тавсеаи нисбиро дар шароити иқтисоди ҷангии солҳои 40-ум муросиб шуда буд,

баъдан он дар оғози солҳои 60-уми асри XX тақрибан ғайриҷамъиятӣ мавриди истифода қарор гирифт;

б) тавассути истифодаи андозҳои ислоҳӣ (андозҳои Пигу) ислоҳнамоии ноқимҳои бозорӣ дар шакли рафъи таасуроти манфии (ва ё пурзурнамоии мусбӣ) самараҳо аз тарафҳои хориҷӣ. Ба унвони мисол, андозҳои экологӣ, ки дар кишварҳои тавсеаёфта батадриҷ маъруфияти зиёде ба даст овардаанд. Онҳо дар шакли пардохтҳо барои партовҳо муқаррар карда шуда, ангезаро барои ширкатҳо эҷод менамоянд то партовҳои худро коҳиш диҳанд ва роҳҳои самараноки мубориза бо ифлосот ва партовҳо тақвият бахшанд.

Ҳангоме ки, андозҳои экологӣ ба маҳсулот муқаррар карда мешаванд (масалан, моддаҳои химиявӣ, нуриҳои минералӣ ва сӯзишворӣ), онҳо қимати нисбии онҳоро афзоиш медиҳанд ва истеъмолкунандагонро ташвиқ менамоянд, то аз маҳсулоти нисбатан камтар ба вазъи экологӣ зараррасон истифода наоянд.

в) дар натиҷаи мавҷудият пайдо намудани сохтори андозии батадриҷ шиддатёбанда, ки дар ин маврид ҳамчун як “тасбиткунандаи худкор” амал

менамоад: зеро дар шароити мусоид даромади андозсупорандагон афзоиш меёбад ва он дар навбати худ ба афзоиши меъёри миёнаи андозҳо ва нисбатан коҳишёбии барзиёди андозаи воситаҳои дар ихтиёри онҳо қарор дошта оварда мерасонад; дар сурати коҳишёбии даромад, баръакс меъёри миёна низ бо ҳама оқибатҳои ба бор оваранда коҳиш меёбад.

Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои муҳими низоми андозӣ бояд ҷандирии он ба ҳисоб равад, яъне он тавоноии тағйирёбии ва ё вокуниши худкори (автоматии) мувофиқ дар посух ба шароити ғайриқарорӣ ҳоҷагидории андозсупорандагон ва дар умум вазъи макроиқтисодӣ дошта бошад.

Бинобар ин, яке аз принципҳои ҷудонашвандаи самараноки низоми андозӣ, бояд принципи субсидарӣ (тобеият) махсуб меёбад, ки бар асоси он давлат ва мақомоти маҳалли, ки дар самти расонидани хизматрасониҳои ҷамъиятӣ ваколатдор мебошанд, дар муқаррар ва ҷамъовари андозҳои маҳаллӣ ҳақ доранд.

Мавқеи принципиалӣ дар ин муносибат ин аст, ки чунин низоми андозии бар асоси қондаи “ҳамаро дар марказ аз тарақи андозҳои давлатӣ ҷамъ намуд ва сипас онро бояд тақсим намуд” он қадар хуб арзёбӣ намегардад, зеро он алоқаи фундаменталиро байни истеъмоли ва пардохти хизматрасониҳо, ки дар ғайриқарорӣ самараноки ҳоҷагидориҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад коста мегардонад.

Принципиҳои андозии баназаргирандаи механизмҳои демократии қабули қарорҳои фискалӣ. Низоми сиёсии давлатҳои муосир - демократияи намоёндагӣ махсуб меёбад, ки дар он қарорҳои марбут ба андоз тавассути овоздиҳӣ, маъмулан бо ҳукми аксарият қабул карда мешаванд. Ду роҳи асосии рафъи ин гуна мушкилот вучуд дорад, ки дар доираи назарияҳои интихобии ҷамъиятӣ таҳия шудаанд: ё мувофиқ ба тафсири маъруфи Викселианӣ, васеъ кардани доираи қоидаҳои "фарогир"-и (inclusive) овоздиҳӣ (яқдилона ва бо аксарияти овозҳои шахсиятҳои баландихтисос) — ҳадди аққал вобаста ба масъалаҳои мубрам; ё чорӣ намудани маҳдудиятҳои конституционӣ дар ҳавзаи тасмимотҳои қобили қабул барои мақомоти маҳаллӣ (масалан, талабот доир ба қабули қарорҳои хароҷотӣ, танҳо зимни мавҷуд будани манбаҳои воқеии пӯшонандаи онҳо ва ё манъи истифодаи чунин абзорҳо дар мизони андозбандӣ чихати аз андозҳо озоднамоии ин ё он категорияи андозсупорон, истифодаи имтиёзҳои интихобӣ, тарҳи қарзҳои андозӣ ва ғ.).

Бо ин ҳол, сарфи назар аз масири иқдоми интихобшуда, принципи калидии андозбандӣ бояд масъулияти сиёсӣ бошад, ба ин маъни ки низоми андозӣ бояд тавре тарҳрезӣ шавад, ки қарорҳои андозии қабулшуда интихоби аслии аҳолиро инъикос намоёнд. Он бояд механизмҳои ҳамаҷонибаро дар худ

ҷой диҳад, кафолати мутобикати онро ба рағбатҳои интихобкунандагон таъмин намоад, кӯшишҳои мақомоти давлатиро дар самти густариши ғайриқобили қабули ваколатҳои андозӣ пешгирӣ намоад.

Принципиҳои андозбандӣ бо назардошти дигаргуннамоии пойгоҳи андозӣ. Дар шароити воқеӣ, дар марҳилаҳои алоҳидаи тавсеаёбии ҳоҷагидорӣ, имконоти истифодаи объектҳои мухталиф бо мақсади андозбандӣ куллан тағйир ёфта истодаанд. Ҳамон тавр, ки ишора шудааст [1, 239]; “Дар ниҳоятӣ қарор, интихоби пойгоҳи андозӣ, наметавонад дар назарияи фазои ҳолӣ ҷойгир бошад. Он аз сохтори ҳоҷагидорӣ, ки дар он андозбандӣ мавқеъ дорад ва “фишангҳои андозӣ”-ро ин сохтор таъмин менамоад, вобастагӣ дорад. дар ҷомеаи кишоварзӣ, ки бештари даромад дар ҳоҷагии кишлоқ истеъмоли карда мешавад, татбиқи андози даромад ниҳоят душвор мебошад”.

Андоз аз амвол ё қарзҳо ба монанди Амриқои мустамликавӣ усулҳои нисбатан воқеии ҷеннамоии қобилияти андозиро ироа менамоад.

Дар воқеъ, ҳама далелҳо доир ба бартариятҳои андозӣ ногувор мегардонанд, масалан меъёри андоз аз даромади тадриҷан шидатёбанда ба таҷриба мегардонанд, агар аксари шахрвандон бо ҳоҷагидории натуралӣ сару қарор гиранд, зеро дар чунин шароити онҳо даромади мунотазам ба даст намеоваранд [6, 84]. Илова бар ин, ба ҷуз аз омилҳои мавҷудияти пойгоҳи андозӣ, хусусияти ҷеннашавандаи он дар ҳадафҳои фискалӣ аҳамияти аввалиндараҷаро иҷро менамоад. Зеро дар шароити имконнопазир набудани муайяннамоии бузургии аниқе, ки истифодаи он барои андозбандӣ тахмин карда мешавад, ситонидани андоз низ ғайриимкон мебошад. Бо дар назар гирифтани шароите, ки тағйироти ҷиддиро дар пойгоҳи андозӣ тақозо менамоад, зарурияти пешниҳоди принципҳои иловагӣ, ки барои асоснокнамоии роҳҳои ҳали муаммоҳои андозӣ нигаронида шудаанд ва зимни равобити воқеии фискалӣ бавуқӯъ омадаанд, ба мақсад мувофиқ мебошанд. ба ин принципҳо асосан принциби даромади соф ва бетарафӣ шомил мебошанд.

Ҳамаи принциби даромади соф ин аст, ки ғайриқарорӣ оддӣ ҳар як ширкате, ки аз тариқи он пардохтҳо ба бучет анҷом дода мешаванд танҳо дар он сурат имконпазир аст, агар сармояи он афзоиш ва ё ҳади аққал коҳиш наёбад. Дар натиҷа, андозҳое, ки пардохт карда мешаванд набояд дар тақрибистеҳсоли оддӣ монеа эҷод намоёнд, зеро коҳиши сармояи ва пасандозҳо, агар пардохти андозҳо аз ҳисоби даромад ва ё коҳиши хароҷотҳо имкон надошта бошад, ин падидаи бисёр душвор аст, агар дар ин ҷо сармоя аҳамияти умумихоҷагӣ дошта бошад (ба маънои абзор ва маводҳои таълимӣ) [5, 502]. Бинобар ин, аксарият муътақиданд (ба ин назаранд), ки танҳо даромади соф бояд объекти андоз бошад [5, 501].

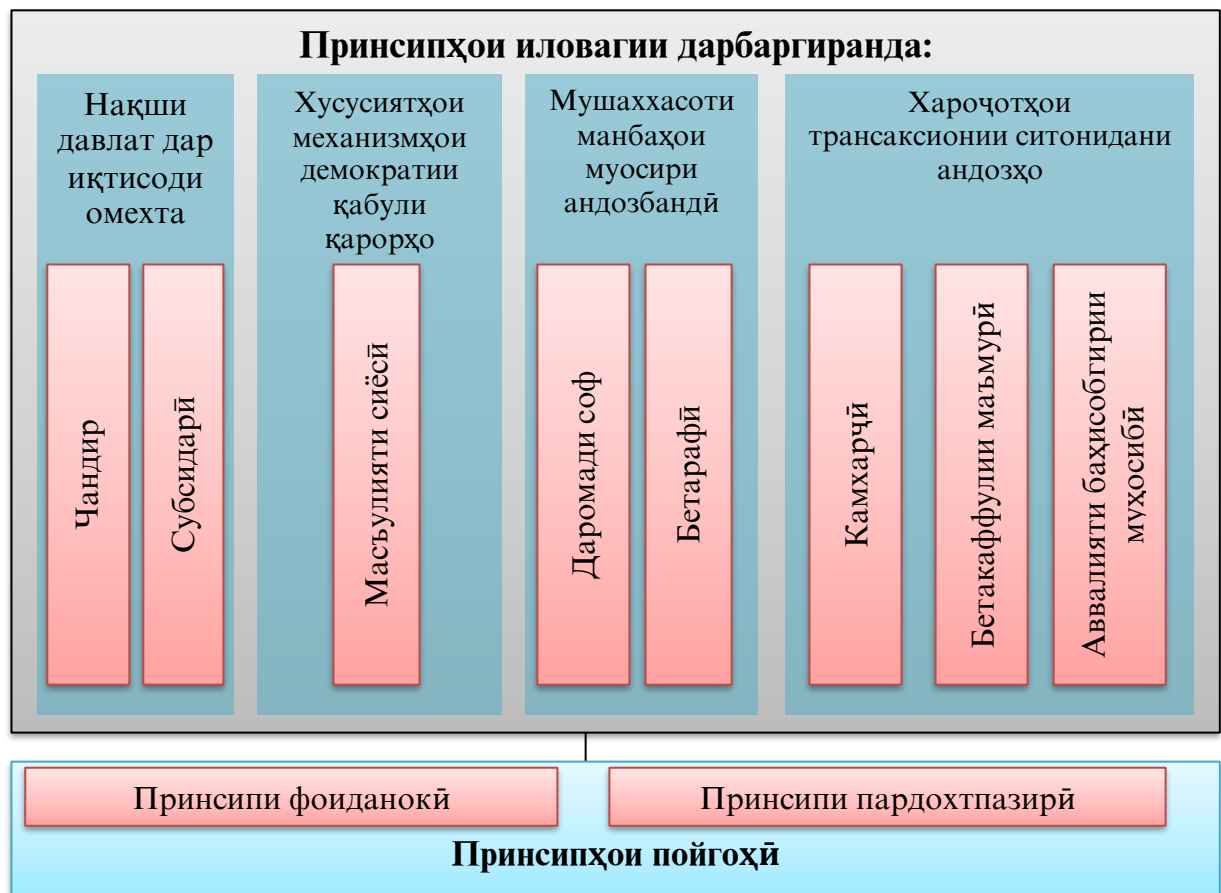
Ҳамин тавр, принципи даромади соф чунин тарзи баён дорад, андозҳо набояд бо ҷамъи маблағҳои ғоида маҳдуд карда шаванд ва онҳо набояд ба манбаъ (сармоя) дахлат намоянд. Таваҷҷӯҳ ба ин нуқта муҳим аст, ки ғояи пешкаш шуда бештар ба амалкарди ширкатҳои алоҳида марбут мебошад.

Дар баробари ин, дар маҷмӯъ ва таъомули худ дар бозор ва дар шароити баробарҳуқуқӣ тақсмоти ҳар чӣ ҳубтари захираҳои маҳдудшуда таъмин карда мешавад (ба истисноӣ ҳолатҳои ноухдабароии бозор). Аз ин хотир, андозҳои, ки ба унвони як омилӣ берунаӣ ғайрибозорӣ амал мекунанд, бояд тавре интихоб шаванд, ки тадохули камтар дар раванди одии фарояндҳои иқтисодӣ дошта бошанд. Бинобар ин, тибқи принципи бетарафӣ, андозҳо бояд ба қарорҳо ва тасмимоти иқтисодӣ дар бозорҳои самаранок таасуроти минималии таҳрифӣ дошта бошанд. Чунин як дахлат гаронии изофиро ("excess burden") ба бор

меоварад, ки он бояд то ҳадди имкон дар бузургии нисбатан паст нигоҳ дошта шавад.

Принципи андозбандӣ бо назардошти хароҷотҳои бо таъкили раванди ситонидани андозҳо алоқаманд. Ҳангоми ба назар гирифтани принципи ғоиданокӣ ва пардохтпазирии муаммоҳои марбут ба мавҷудияти хароҷотҳои ситонидани андозҳо, он махсус мавриди татҳлил қарор дода нашудааст. Дар баробари ин, дар шароити муосири ниҳоят душвор ва мураккаб паҳншудаи фаъолияти хоҷагидорӣ бо дар назардошти афзоишҳои сатҳи ҳаракати сармоя дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод, хароҷотҳои трансаксионӣ амалкардҳои механизмҳои андозӣ нақши ниҳоят муҳимро иҷро менамоянд.

Бо назардошти ҳолатҳои зикргардида низомии зерини принципҳои андозбандӣ мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бар асоси маводҳои интернетӣ коркард карда шудааст.

Расми 3. Низомии принципҳои андозбандӣ дар иқтисоди омехта

Бояд таваҷҷӯҳ намуд, ки низомии принципҳои ироъа гардида, дар муҳтавои худ шабоҳати ҳосеро доро мебошанд, ки (ҳадди аққал аз назари принципҳо) бо талаботҳои низомии андозии муосир мушобех мебошад ва он аз тарафи мутахассисони бонуфуз аз

қабилӣ Р.Мусграв [1, 225], П.Самуэлсон ва В.Нордхаус [3, 437], Ҷ.Стиглиц [4, 369] мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудаанд. Аз сӯи дигар, ҳоло он бар асоси асосҳои воқеӣ ва ақлӣ устувор аст. Агар муаллифони номбурда хусусиятҳои матлуби андозиро

ба унвони фарзияи пазируфташуда истинод намоянд, дар ин сурат бар хилофи ин руйкард хусусиятҳои мазмунӣ он бо тавсеаи мунтазами ғояҳои бунёдӣ зимни гузариш аз модели оддии фискалии равобит ба баҳисобгирии воқеоти муосири амалкардҳо дар баҳши умумии хоҷагидорӣ арзёбӣ мегарданд.

Дар хотима, лозим ба зикр аст, ки принсипҳои андозии аз тарафи олимони соҳаи молия тадвин шуда, ба таври комил барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили иҷро мебошанд. Дар чунин шароити хос, ҳангоми эҷоди як низоми андозӣ бо таъмини “адолати аввалия” ва ё дарёфти равиши безарар барои навъҳои мухталифи фаъолияти хоҷагидорӣ, нисбатан хуб мебошад, он замон ҳама ҷиҳатҳои марбут ба андозсупорандаи инфиродӣ ба назар гирифта шуда, андозҳо бошанд ҳамчун абзори дурусти ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ доништа мешаванд. Ба роҳатӣ метавон дарёфт, ки дар низоми принсипҳои

пешниҳодшуда, ки якпорчагии он бо асоснокнамоии мунтазами унсурҳои таркибӣ муайян гардидаст, принсипҳои алоҳидаи андозӣ бо ҳам муҳолифат менамоянд, ҳамон тавре, ки ҳуди андозҳо аз рӯи моҳият бо ҳам муҳолиф мебошанд. Аз ин лиҳоз, аз як сӯ онро бояд тавре сохт, ки он бар фарояндҳои (равандҳои) хоҷагидорӣ ва азнавтасимнамоии даромадҳо таъсиргузор бошад- он бояд ба талаботи бетарафӣ (безарарӣ) ҷавобгӯ бошад; аз тарафи дигар онҳо бояд чандир ва бисёрсатҳа бошанд, он қомилан табиӣ аст. Барои татбиқи он чунин қорҳоро бояд анҷом дод: яқум, бояд ҳуди ҷомеа, ҷомеаи демократӣ бошад, ва ҳуди ҷомеа ҳулоса ва интиҳоби ҳудро барои ситонидани ин ё он намуди андоз иброн намоянд; дуҷум, принсипҳои андозиро дар амал бо дар назар гирифтани он воқеиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки таъинқунандаи самт ва марҳилаи асосии рушди иқтисодии кишвари аниқро муайян менамоянд, муқаррар намуд.

АДАБИЁТ

1. Musgrave, Richard A., Musgrave, Peggy B. Public Finance in Theory and Practice. Fourth ed. – New York: McGraw-Hill, 1984. – 824 p.
2. Buchanan James M., Musgrave Richard A. Public Finance and Public Choice: Two Contrasting Vision of the State. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. – 272 p.
3. Самюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Микроэкономика / Пер. с англ. – К.: Основы, 1998. – 676 с.
4. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
5. Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь.
6. Саидмуродов, Л. Х. Секторальные тарифные инициативы в международной торговой системе и интересы Республики Таджикистан / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/11(155). – С. 82-92. – EDN VBGBBJ.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шукуров Сухроб Музафаршоевич – к.э.н., доцент кафедри налог и страхование, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел: 91-554-77-55(м.) Shsuhrob@mail.ru

Махмадкаримов Хушнуд Шоабдурахимович-старший преподаватель кафедры кафедри налог и страхование, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел: 102-47-41-41

Сведения об авторах:

Шукуров Сухроб Музафаршоевич-н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишона: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кучаи Нахимов 64/14, тел: 91-554-77-55(м.)

Махмадкаримов Хушнуд Шоабдурахимович – муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишона: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кучаи Нахимов 64/14, тел: 102-47-41-41

Information about the authors:

Shukurov Sukhrob Muzafarshoevich – Ph.D., Associate Professor of the Department of Tax and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14, tel: 91-554-77-55 (m.) Shsuhrob@mail.ru

Makhmadkarimov Khushnud Shoabdurakhimovich - senior lecturer of the department of tax and insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14, tel: 102-47-41-41

УДК 339.138 (575.3)

МАВҚЕЪ ВА АҲАМИЯТИ МЕЪЁРҲОИ ТАРИФӢ ДАР НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАИ ҲАЁТ**Тағоева Робиямох Гулмуродовна**

Аннотатсия: Дар мақола моҳият ва таркиби меъёрҳои тарифи ва нақши онҳо дар суғурта оварда шудааст. Тарифи суғурта (брутто - меъёр) ин меъёри мукофотпулии суғурта аз намуди алоҳидаи маблағи умумии суғурта буда, дар асоси он мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки тарифи суғурта аслан аз нетто-меъёр, ки он барои ташаккули фонди суғурта таъин шудаанд, барои пардохтҳо ва дигар пардохти сарбориҳои суғуртакунанда таъин шудаанд, ки хароҷотҳои суғуртакунандаро пушонад, сафарбар карда мешавад. Таъкид мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозор ташиклоти суғуртавӣ, ба воситаи меъёри тарифӣ мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад, ҳамзамон аъзоҳақиқи суғурта ҳисоб карда мешавад, ки онро суғурташиаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Калидвожаҳо: меъёрҳои тарифӣ, мукофотпулии суғуртавӣ, нетто-меъёр, сарборӣ, хизматрасониҳои суғуртавӣ, фонди суғурта, муносибатҳои суғурта.

Барои иқтибос: Тағоева, Р. Г. Мавқеъ ва аҳамияти меъёрҳои тарифӣ дар низоми хизматрасониҳои суғуртаи ҳаёт / Р. Г. Тағоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 31-38.

СТАТУС И ЗНАЧЕНИЕ ТАРИФНОЙ СТАВКИ В СИСТЕМЫ УСЛУГ ПО СТРАХОВАНИИ ЖИЗНИ**Тағоева Робиямох Гулмуродовна**

Аннотация: В статье представлены сущность и состав тарифных ставок и их роль в страховании. Страховой тариф (брутто - меёр) - меёр страховой премии из отдельного вида общей страховой суммы, на основании которой рассчитывается страховая премия. Отмечается, что страховой тариф в основном состоит из нетто-ставки, предназначенной для формирования страхового фонда, выплат и иных выплат обязательств страховщика, покрывающих расходы страховщика. Подчеркивается, что в условиях рыночной экономики страховая организация рассчитывает размер страховой премии, или, как говорят, страховой членский взнос, который страхователь уплачивает страховщику.

Ключевые слова: тарифные ставки, страховая премия, нетто-меёр, нагрузка, страховые услуги, страховой фонд, страховые отношения.

STATUS AND MEANING OF THE RATE OF THE INSURANCE SERVICE IN THE SYSTEMS OF LIFE INSURANCE SERVICES**Tagoyeva Robiyamokh Gulmurodovna**

Annotation: The essence and composition of tariff rates and their role in insurance are presented in the article. Insurance rate (gross - rate) - the rate of the insurance premium from separate types of the total insurance sum, on the basis of which the insurance premium is calculated. It is emphasized that in the conditions of the market economy, the insurance organization calculates the size of the insurance premium, or, as they say, the insurance membership fee, which the insurer pays to the insurer.

Key words: tariff rate, insurance premium, net rate, loading, insurance services, insurance fund, insurance relations.

Гузориши масъала. Сатҳи талаботи аҳоли ба бозори суғуртаи ҳаёт, ки иқтидорӣ зиёд дорад, дар шароити имрӯза мушоҳида намешавад ва инчунин ташаккулёбии рушди бозори суғурта дар оянда ба ақдаи мо нокифоя аст. Яке аз муаммои асоси то ба охир коркард нашудаи ҳисобкунии тарифҳо ин баҳои нишондиҳандаҳои фавт мебошад, ки мубрами мавзӯи интиҳобшударо муайян мекунад.

Зарурияти мавзӯ аз он бар меояд, ки таъмини чараҳои истеҳсол ва тақсимот воқеият гирад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии марбут ба моҳият ва таркиби меъёрҳои тарифӣ дар суғуртаи ҳаёт, асосноккунии онҳо, усулҳои ҳисобкунии меъёрҳои тарифӣ ва роҳҳои тақмили он дар шароити иқтисоди

бозорӣ дар асри ХҶ дар асарҳои олими англис Д. Граунт, ҳолланди Я.Де Витт, Э.Галлей гузошта шудаанд. Соли 1662 китоби Д.Граунт «Мушоҳидаҳои табиӣ ва сиёсии аз болои бюллетени фавтнокӣ» нашр шуд, ки аввалин маротиба рақамҳоро оид ба фавти шахсон коркард намуда чадвали фавт ва вазифаҳои асосии чадвали фавтнокӣ, эҳтимолияти умрбинӣ ва фавтро тартиб дода мафҳуми ҳисоби миёнаи дарознокии умрро ва тарифи аз рӯи суғуртаи рента ҳисоб ва қорӣ намуд. Меёри тарифи – нархи хавфи суғуртавӣ ва дигар хароҷотҳо, уҳдадорҳои пулии муайяни суғуртакунанда мувофиқи шартномаи суғурта, маблағи суғуртавии ба меёрдаровардашуда ва муҳлати пардохти мукофоти суғуртавӣ мебошад [7. С. 8-10].

Мақсад ва вазифаҳои татқиқот. Мақсади мақолаи мазкур зарурият ва таркиби меёрҳои тарифӣ дар суғуртаи ҳаёт, асоснокунии онҳо, истифодаи усулҳои ҳисобкунии меёрҳои тарифӣ ва роҳҳои тақмили он дар шароити иқтисоди бозориро дар бар мегирад.

Мавзӯи татқиқот. Муайянкунии сатҳи тарифҳо, омилҳои таъсиррасон ба андозаи меёрҳои тарифӣ дар суғуртаи ҳаёт ва қараёни ташаккули баъзе тарифҳо дар шароити имрӯза мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Яке аз роҳҳои асосии таъмини устувори молиявӣ низоми суғурта ва ташаккули бозори суғурта дар шароити ҳозира, пеш аз ҳама, илман асоснок намудан ҳисобкунии тарифҳои суғуртавӣ мебошад.

Андозаи меёрҳои тарифӣ бевосита ба ҳаҷми умумии мукофоти суғуртавӣ, ки он таъсири худро бо иштирок дар ҳиссаи ММД кишварҳои мерасонад, вобастаанд.

Мутабиқи сарчашмаи Swiss Re Institute (2023): “World Insurance: stirred and not shaken”: Ҳаҷми умумии мукофотҳои суғуртавӣ нисбат ба ММД-и кишварҳои ҷаҳон дар соли 2022 чунин аст: Қазоқистон 0,8%, Русия 0,9%, Туркия 1,5%, Полша 2,2%, Чин 3,9%, Норвегия 4,0%, Австралия 4,2%, Олмон 5,9%, Канада 8,0%, Италия 8,0%, Ҷопон 8,2%, Нидерландия 8,5%, Шветсия 9,3%, Британияи Кабир 10,5%, Дания 10,9%, ИМА 11,6%. ва ҳиссаи он дар Тоҷикистон 0,32% ташкил медиҳад, ки саҳми камтаринро дар ММД кивар дорад.

Қонунҳои амалкунандаи низоми суғурта имконият медиҳанд, ки талаботи ягона барои ҳамаи иштирокчиёни он, нисбати ҳисобкунии тарифҳои суғуртавӣ, кор карда барои маҷмаа, сиёсати ягонаи давлатӣ дар бораи санҷиши бозори суғурта ва назорати ягона аз болои фаъолияти суғурта ба роҳ монда шаванд. Аз тарафи дигар, суғуртаи ҳаёт ба таъмини амволи суғурташавандагон, дар ҳолати ба вуқӯ омадани

ҳодисаи суғурта ва яке аз сарчашмаҳои сармоягузориҳои дохилӣ дар иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки тартиб додани тарифҳо доир ба суғуртаи ҳаёт ва кор карда барои маҷмааи қарабиниҳо доир ба самаранок истифодабарии онҳо яке аз масъалаҳои асосии рушди ин соҳа ба ҳисоб меравад.

Дар рушди суғуртаи ҳаёт як қатор муаммоҳои асосии суғуртакунанда дар ин самт аз ҳисоби дурустии баҳои объекти аниқи суғуртакунӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳолат объекти суғуртаи ҳаёт, пеш аз ҳама, ҳавасманди моли шахси суғурташаванда мебошад, ки он ба ҳаёти суғурташаванда (саломатии он, ба ҳолати меҳнатии шахс) вобаста мебошад.

Таркиб ва сохтори нархи хизматрасонии суғуртаро хусусиятҳои ҳоси суғурта муайян мекунад. Пеш аз ҳама, нархи хизматрасонии суғуртавӣ ё тарифи суғурта воситаи тақсими зарар буда, элементҳои зеринро дар бар гирад: ҳиссаи тарифе, ки барои қуброни зарар зарур аст ва қисми тариф барои пушонидани хароҷоти бурдани қори шартномаи суғуртаи алоҳида. Ба вуқӯ омадани ҳодисаи суғуртавӣ (ва мутаносибан пайдоиши зарар) тасодуфи ва эҳтимолист, бинобар ин, фарқи байни аз маблағи миёнаи ҳақиқии (таҳминӣ) андозаи зарар метавонад паст ё баланд бошад. Аз ин рӯ, меёри тарофавӣ бояд мукофоти хавфро дар бар гирад. Тақсими зарар дар ҳар як ташкилоти суғурта гуногун (замкнутой) мешавад, бинобар ин тарифи суғурта танҳо барои шахсони суғурташуда, ашё, зарар ва ғайра ҳисоб карда мешавад. Аз сабаби он, ки зарар дар вақт ва фазо паҳн шудааст (яъне номаълумии ҳодисаи суғурта), тарифи суғурта бояд қисми муайян барои ташкили захираи махсуси суғурта равона карда шавад.

Дар навбати худ асоси тарифи суғуртавино эквивалент (баробарӣ) ташкил медиҳад, моҳияти он аз он иборат мебошад, ки дар ташкилоти суғуртавӣ дар ҳолати маблағи умумии ҷамъшуда таъмини аъзоҳои пардохти суғуртаро тавонад ва ин ҳолатҳо бояд дар вақти тартиб додани шартномаи суғурта пешбинӣ шуда бошад. Ғайр аз ин, бояд хароҷотҳои барои пешбурди қори фаъолияти муассисаи суғурта пешбинишуда низ пардохта шаванд, аммо ин аз ҳисоби ғоидаи ташкилоти суғурта пушонидани мешавад. Минбаъд бо ёрии ҳисоббарориҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи тарифҳои суғурта таъмини дурусти оптималии ҳаҷми фонди суғурта ҳамчун шарт зарурии минбаъдаи рушди бозори суғурта ба роҳ монда мешаванд.

Ҷузъҳои тарифи суғурта инҳоро дар бар мегирад.

- меёри мукофотпулии суғуртавӣ;
- меёри аъзоҳои суғуртавӣ аз намуди алоҳида, маҷмуи суғурта ва ё умуман, объектҳои суғурташаванда иборат мебошанд.

Ҳиссаи мукофоти суғуртаи мутобиқи ҳамаи намудҳои суғурта дар ММД 0,32% (27 млн.долл) ташкил дод. Дар навбати худ аъзоҳои суғуртаи ҳаёт ба ҳар сари аҳоли ба 0,104 –ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи мукофоти суғуртаи аз рӯи суғуртаи ҳаёт дар ММД 0,01% (0,85 млн.долл) ташкил дод. Дар навбати худ аъзоҳои суғуртаи ҳаёт ба ҳар сари аҳоли ба 0,104 дар бар гирифт [6. С. 14].

Ҳисобкунии меъёри тарифи ба воситаи ҳисоббарориҳои актуарии амалӣ карда мешаванд. Маҷмуи меъёрҳо - тарифи суғуртаро ташкил медиҳад. Тарифи суғурта (брутто - меъёр) ин меъёри мукофотпулии суғурта аз намуди алоҳидаи маблағи умумии суғурта буда, дар асоси он мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад.

Тарифи суғурта аслан аз нетто-меъёр, ки он барои ташаккули фонди суғурта таъин шудаанд, барои пардохтҳо ва дигар пардохти сарбориҳои суғуртакунанда таъин шудаанд, ки хароҷотҳои суғуртакунандаро пушонанд. Умуман, ба воситаи меъёри тарифи мукофотпулии суғурта ҳисоб карда мешавад ва ё чӣ ҳале, ки мегӯянд, аъзоҳои суғурта ҳисоб карда мешавад, ки онро суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Мукофотпулии суғуртаро метавонанд ба розигии ҳар ду тараф (суғуртакунанда ва суғурташаванда) дар асоси шартномаи суғурта яқбора ва ё бо муайян намудани мӯҳлати пардохт қисм-қисм, марҳала ба марҳала, нақдӣ ва ё ғайринақдӣ аз тарафи суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт намоянд. Як қисми мукофотпулии суғурта, ки онро дар асоси шартнома қисм-қисм суғурташаванда ба суғуртакунанда медиҳанд, онро аъзоҳои суғуртаи менаманд. Аз ин ҷо мукофотпулии суғурта ин худ маблағи пешакии пардохтаи манфиати суғурта мебошад, ки барои суғурта таваккал мувофиқи қонун ва ё шартномаи суғурта суғурташаванда ба суғуртакунанда барои ухдадорӣ ба худ гирифтааш дар ҳолати расидани ҳодисаи суғурта ба манфиатдиханда пардохта мешавад. Агар мо инро аз рӯи мазмуни иқтисодӣ назар кунем ва ё омӯзем, мукофотпулии суғурта ин худ аз нархи таваккал ва хароҷотҳои суғуртакунанда иборат буда, он ба пушонидани хароҷотҳо доир ба фаъолияти суғурта иборат мебошад.

Аз ин ҷо тарифи суғурта ва ё онро брутто-меъёр менаманд - ин меъёри мукофотпулии суғурта дар намуди алоҳидаи суғурта мебошад. Асосан мукофотпулиро суғурташаванда ба суғуртакунанда барои ҳимояи суғуртаи пешақӣ пардохт менамояд.

Тарифи суғуртаи асосан аз нетто-меъёр ва сарбории иловагӣ ташаккул меёбад.

$$T_6 = T_n / 100 - f ; \quad (1)$$

дар ин ҷо f (%) – ҳиссаи сарборӣ дар таркиби брутто-меъёр.

Нетто-меъёри тарифи суғурта доир ба суғуртаи ҳаёт барои солҳои боқимондаи ҳаёт то мӯҳлати дар шартнома муайяншуда ва ё синну сол ки он дар шартнома омадааст ва ё дар ҳолати фавти суғурташаванда вобаста ба шароити таъмини баробарии байни аъзоҳои суғуртаи, даромаднокӣ аз маблағи захираи сармоягузорӣ, аз як тараф, ва ҳаҷми маблағи пардохтшаванда, аз тарафи дигар, оид ба ҳамаи шартномаҳои суғурта, ки мувофиқи шарту шароити мавҷудбуда шартнома баста мешаванд. Нетто-меъёр ин аслан қисми сохтори асосии брутто-меъёр мебошад. Нетто-меъёр 90%-и брутто-меъёрро ташкил медиҳад, ки он барои ташаккули захираҳои суғуртакунанда буда, барои пардохти суғурта дар ҳолати расидани ҳодисаи суғурта истифода мебошад. Хароҷотҳои суғуртакунанда барои пешбурди фаъолият аз ҳисоби нетто-меъёр қабул карда намешавад.

Тавре қайд намудем, нетто-меъёр (T_n) аз ду қисм иборат аст – қисми асосӣ (T_0) ва илованамоии хавф (T_p):

$$T_n = T_a + T_{ил.х} / 100 - f ; \quad (2)$$

Сарборӣ аслан барои пушонидани хароҷотҳои фаъолияти суғуртаи суғуртакунанда ва аз он ҷумла амалнамоии чорабиниҳо доир ба паст намудани таваккали суғуртаи равона карда шудааст. Сарборӣ барои пушонидани хароҷотҳо таъин шудааст, ки ба ин дохил мешаванд ҳиссаи сарборӣ дар бозори суғуртаи пешрафта 10% нетто-меъёрро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки ин ҳисса дар бозори суғуртаи мамлакатҳои гуногун ҳархела мебошанд. Масалан, дар бозори суғуртаи Руссия ин нишондиханда 30%-ро ва аз ин ҳам зиёдтари нетто-меъёрро ташкил медиҳад ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нишондиханда аз 40% ҳам зиёд мебошад. Сарборӣ метавонад баъзе хароҷотҳои дигарро ва ҳам як қисми муайяни фоидаи ширкати суғуртаро дар бар гирад.

Умуман, сарборӣ ин бузургист, ки ба воситаи он брутто-меъёр аз нетто-меъёр фарқ карда мешавад ва он яке аз омилҳои таъсирбахш (ҳисса аз нетто-меъёр) ба тарифи суғурта мебошад. Агар ин ҳисса аз нетто-меъёр зиёд бошад, он гоҳ сатҳи ҳавасмандии суғурташавандаро паст менамояд. Агар ин нишондиханда паст бошад, он гоҳ ҳавасмандии суғуртакунандаро паст менамояд. Бинобар ин, дар вақти интиҳоби он ҳаҷми дурусти сарбориро аз нетто-меъёр муайян кардан лозим меояд (расми 1.)

Расми 1. Сохтори меъёри тарифи дар суғурта

Дар ҳолати дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта устувории молиявии ширкати суғурта таъмин карда шуда, бо ин восита, аз ҳисоби мукофотпулиҳои воридшуда, пардохтҳои он низ сари вақт ба роҳ монда мешаванд ва ҳам харочотҳои муассисаи суғурта пушонида мешаванд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемҳои асосии ширкатҳои суғуртавӣ ин мебошад, ки ҳисобкунӣ меъёрҳои тарифи бо тартибу қоидаҳои ҳисобҳои актуарӣ ҳисоб карда намешаванд. Проблемаи дигар ин маърифати пасти суғуртавии аҳоли мебошад, ки бо нобоварии ба ширкатҳои суғуртавӣ ва пеш аз ҳама ба суғуртаи ҳаёт вобаста буда мебошад. Сабаби асосӣ – ин ҳисобкунӣ меъёрҳои таърифи ҳатман бо баҳисобгирии сатҳи баланди инфлятсия бояд ба роҳ монда шаванд. Дар баробари ин талабот ба ин намуди суғурта умуман вучуд надорад. Суғуртаи ҳаёт дар ҳамаи давлатҳои тараққиқарда қисми асосии бозори суғуртаро ташкил медиҳад, ки ҳиссаи онҳо аз 41% то 81%-и маблағи умумии мукофоти суғуртавино ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи он 3% ташкил медиҳад ҳалос [13].

Асосан тарифи суғурта нархномааст, ки аз рӯи он суғурташаванда ба суғуртакунанда арзиши ҳар як амалиёти онро доир ба суғуртаи ҳаёт пардохт менамояд. Аз тарафи дигар бошад тарифи суғурта ин худ таҷассумгари муносибати андозаи эҳтимолияти маҷмуи зарарҳои бо ҳодисаи суғуртаи намуди алоҳидаи суғурта мебошад. Тарифи суғурта низ таҷассумгари ҷавобгариҳои ҳаҷми суғуртаи суғуртакунанда буда, таҷассумгари меъёри ташаккулёбии фонди суғурта мебошад, ки самаранокӣ ва даромаднокӣ фаъолияти суғуртавино таъмин менамояд. Маҷмуи маблағи суғурта ин маблағест, ки вобаста ба он ҳаҷми аъзоҳои суғурта ва пардохти суғурта муайян карда мешавад. Бинобар ин, маҷмуи маблағи суғурта ин аз тарафи суғурташаванда ва суғуртакунанда созишномаи суғуртаи ҳаёт баста шуда буда, қонуни ва ё маблағи меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, таҷассумгари ҳаҷми баҳодихии маблағҳои пулии ҳимояи ҳавасмандии амволии суғурташаванда

мебошад. Дар натиҷа, ин ҳаҷми уҳдадорӣ суғуртакунанда буда, барои муайян намудани ҳаҷми мукофотпулии суғурта ва пардохти он дар ҳолати ба вуқӯ омадани ҳодисаи суғурта дар бар мегирад, ки ба муносибатҳои суғуртакунанда ва суғурташаванда таъсири мерасонад.

Гафоров П.Қ. қайд менамояд, ки дар ҚТ пардохти яквақтаи аъзоҳои суғуртаи умрбинӣ барои мардҳо ва занҳои ба синни 30 солаги расида ба муддати 5 сол бо меъёри 3% басташуда дар шаҳри Душанбе, мардҳо - 0,855 сомонӣ ва занҳо – 0,859 сомониро (дар асоси ҷадвали) дар асоси ташкил медиҳад [6. С. 76].

Дар асоси меъёрҳои тарифи ширкати суғуртавӣ сиёсати тарифиро тартиб дода ва истифода менамояд. Сиёсати тарифи маҷмуи чорабиниҳои оид ба қоркард ва ҷорисозии меъёрҳои тарифи, ки қабулкунӣ ва ҷолибиятро барои суғуртакунанда ва суғурташаванда таъмин менамояд [12. С. 103-107].

Ҳисобкунӣ меъёрҳои тарифи оид ба суғуртаи ҳаёт хусусиятҳои худро дорад, вобаста ба объекти суғурташуда. Ба ин намуди объект дохил мешавад, ҳаёти инсон ва он ҳамавақт зерин ҳавфҳои гуногун қарор дорад, ки ҳатто оқибати марги суғурташударо дар бар мегирад. Аз ин ҷо намуди суғуртаи ҳаёт ҳимояи манфиатҳои амволии шахси суғурташударо бо роҳи пардохти маблағи суғуртавино умр дидан то сини соли муайян ё баохирасии муҳлати шартнома, инчунин суғуртакунӣ ҳангоми маргро дар назар дорад.

Дар ҳолати дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта устувории молиявии муассисаи суғурта таъмин карда шуда ва бо ин восита аз ҳисоби мукофотпулиҳои воридшуда, пардохтҳои он низ сари вақт ба роҳ монда мешаванд ва ҳам харочотҳои муассисаи суғурта пушонида мешаванд.

Ҳар як намуди хизматрасонӣ ба худ арзиш ва нарх дорад, ки вай дар аъзоҳои суғурта таҷассум меёбад ва онро суғурташаванда ба суғуртакунанда пардохт менамояд.

Мукофотпулии суғурта дар ҳолати тартиб додани шартнома нишон дода шуда ва то ба охири расии муҳлати шартномаи суғурта бетағйир мемонад. Дар

шартномаи тартибодашуда ба чунин масъалаҳо дида баромада мешавад:

- чи тавр суғуртакунанда барои худ ин нархро муайян менамояд.

- дар ҷараёни тартиб додани нарх кадом ҳолатҳо ва ҳуҷҷатҳоро ба инобат гирифта мешавад.

Саравал ҳаҷми мукофотҳои суғуртавӣ пурра карда шуда бояд ба саволҳои зерин ҷавобгу бошад:

- ба шартномаи суғурта, ки дар он ҳодисаҳои суғурта оварда шудаанд, маблағи пуракардашуда басанда бошад:

- ташкили захираҳои маблағҳои суғурта
- пушонидани хароҷотҳои ширкати суғурта
- ба миқдори муайяни фонди соҳиб шудан

Баъдан нархи хизматрасонии суғурта ба монанди ҳамаи нархҳои дигар иқтисоди бозори ҳамеша пасту баланд мешавад, ки ин ба тақлифоти пешниҳодоти шакли хизматрасонии суғурта вобаста мебошад. Ба ғайр аз ин боз як қатор омилҳои таъсирасонанда ба монанди инҳо вучуд доранд:

- таъсири баланди тавварум;
- тартибдиҳии ҷадвали фавт дар ҳолати ҳисобкунии тарифи суғурта;
- мавҷуд набудани фоизи аниқ ва меъёри андоз доир ба шартномаи суғуртаи ҳаёт.

Ҳамин тавр, дар Ҷумҳурии мо то ҳол дараҷаи меъёрҳои тарифии суғуртаи ҳаёт асоснок карда нашудааст. Ба ақидаи мо сабаби асоснок карда нашудани ин аст, ки ба суғуртакунанда ва суғурташаванда ғоида немоёранд. Аз ин ҷо агар тарифи суғуртаи ҳаёт асоснок карда нашуда бошад, он гоҳ ояндабинӣ ва рушди суғуртаи ҳаёт пешаки муайян карда намешавад ва дар ин бора сухан рондан ҳам ғайриимкон мебошад. Нақши тарифи суғуртаи ҳаёт дар фаъолияти ширкатҳои суғурта ниҳоят баланд мебошад, барои ҳамин дар суғуртаи ҳаёт ҳисобкунӣ чунин нишондиҳандаҳо муҳиманд:

- воридшавии умумии аъзоҳои суғуртаи ҳаёт;
- устувории молиявӣ;
- пардохтпазирӣ;
- даромаднокии амалиётҳои намудҳои суғурта;
- рақобатпазирии ширкатҳои суғурта ва ғайраҳо.

Аз сабаби нақши муҳим доштани тарифи суғуртаи ҳаёт ширкати суғурта дар фаъолияти худ умуман бояд сиёсати тарифи суғуртаро на танҳо барои суғуртаи ҳаёт балки барои ҳамаи намудҳои хизматрасони ба роҳ монад.

Сиёсати тарифи суғурта чунин намуди ҷорабиниҳоро дар бар мегирад.

- маҷмуи корҳои ташкилӣ- ахборию таҳлилӣ ва иқтисодӣ;

- дигар ҷорабиҳое, ки барои сохтан, истифодабарӣ ва дида баромадани тарифҳои асосии мавҷудбуда, ки онҳо бартариӣ ин ё он тарифи суғуртаро муайян

менамоёнд. Аз тарафи дигар дар ин ҷо даромаднокии амалиёти суғуртаро муайян менамоёнд.

Дар суғуртаи ҳаёт сохти тарифи суғурта аҳамияти муҳим дорад. Ин аслан ба омилҳои зерин алоқаманд мебошад.

1. Дуруст ҳисоб кардани ҳиссаи нетто-меъёр дар ҳолати пурра будани портфели суғурта дар дараҷаи қабули меъёри тарифӣ суғурта пардохти суғурташавандагон дар ҳолати ба вучуд омадани ҳодисаи суғурта ба ҷо оварда мешаванд.

2. Сохти тарифи суғурта дар тартиб додани қисми хароҷоти тавозуни нақшавии даромаду хароҷотҳои ширкати суғурта нақши муҳимро мебозад.

3. Сохти тарифи суғурта пешаки ҳаҷми шаклҳои алоҳидаи хароҷоти дақиқи суғуртакунандаро муайян менамояд.

4. Сохти тарифи суғурта барои дуруст ҳисоб кардани андозбандӣ барои пардохти андоз аз ғоида ширкати суғурта асос шуда метавонад.

Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои асосии ширкатҳои суғурта ин ҳисоб накардани тарифӣ суғурта мутобиқ ба қоидаҳои ҳисобҳои актуарӣ мебошад.

Муаммои дигар чи хеле, ки қайд намудем ин нокифоя будани маданияти суғуртавии шахрвандон, ки доир ба нобоварӣ ба ширкатҳои суғурта асосан ба суғуртаи ҳаёт ифода мешавад. Дар ҳозира шахрванд ягон амалиёт ба сохтмон ва тичорат кунад, қадами аввалро аз суғурта сар менамояд.

Сабаби асосии дуруст ҳисоб кардани тарифи суғурта ин таъсири тавварум ба он мебошад. Аз ҳамин сабаб талабот ба намуди суғуртаи ҳаёт дар байни аҳоли дар сатҳи паст мебошад. Дар шароити бозоргонӣ ва бо таъсири тавварум таваҷҷуҳи аҳоли ба суғуртаи дарозмуддат камтар аст, чунки қобилияти харидории сомонӣ ҳар сол ҳимояи суғуртавино кам мекунад.

Коркарди ҳар гунна омодагиҳо барои муайян намудани методикаи ҳисобкунии тарифии суғурта дар шароити тағирдиҳии ҳаҷми тарифӣ суғурта бо назардошти тавворум яке аз муаммоҳои асосии вазиҳои суғуртакунандагон ба ҳисоб меравад.

Дар шароити иқтисоди бозори ва алоқамандии он бо тавварум таваҷҷуҳи аҳоли дар намуди суғуртаи дарозмуддати ҳаёт суст мегардад, чунки қурби хариди сомонӣ ҳар сол ҳимояи ҳуқуқи суғуртаро паст менамояд.

Иқтисодиёти ноустувор ва таъсири тавварум ба ҳамаи ҷабҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасониҳо ба пастравии самаранокии истифодаи тарифии суғурта оварда мерасонад. Ин ҳама ҷалби даромадҳои пулии алоҳида аз рӯи намуди суғуртаи кӯтоҳмуддат паст менамояд. Ба суғуртакунанда лозим меояд, ки чунин категорияҳои суғурташавандаро ҷалб намоёнд, ки онҳо шартномаи суғуртаро ба муддати як сол ва аз он ҳам зиёд банданд. Дар ҳолати бастани шартнома бояд

суғуртакунанда манфиати суғурташавандагонро ба инобат гирад ва чораҳои заруриро барои паст нашудани қурби пардохтҳои мукофотпули андешанд ва аз тарафи дигар андозбандиро ва ё индексияи пардохтро ба ҷо орад.

Ҳамин тавр бояд қайд кард, ки ҳимояи пардохтҳои суғурта аз тавваурм яке аз роҳҳои ҳавасмандкунии суғурташавандагон ба ҳисоб меравад ва ин ҳама дар ҳолати тартиб додани шартномаи суғуртаи ҳаёт пешбини карда мешаванд.

Лаҳзаҳои муҳими дигари ҳавасмандкунии рушди суғурта ҳамчун яке аз намунаҳои суғуртаи ин усули дохил кардани сабукиҳои андоз мебошад, ки ин дар замони ҳозираи рушди суғурта нақши муҳимро мебозад. Аммо ин сабукии суғуртаи ҳаёт ҳоло дар таҷриба он қадар паҳн нашудааст. Дар шароити имрӯза ҳалли ин муаммо бисёр ҳам мушкул мебошад.

Тавсифи ҳозиразамони сатҳи тавварум ва таъсири он ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани чорабиниҳо доир ба ҳимоя аз таъсири тавварумро тақозо менамояд. Нақш ва андозаи меъёри андоз барои рушди суғурта ва аз ҷумла суғуртаи ҳаёт муайян карда шудааст. Роҳҳои ҷалби аҳоли барои хизматрасониҳои суғуртавӣ бо тарзҳои зерин гузаронида мешавад: асосноккунии аъзоҳои ҳаёти базавӣ ва пардохт нисбати буҷети мамлакат бо таъғирёбии аъсои хориҷи; дар ҳолати мутаҷил ба сатҳи тавварум илова намудани меъёри фоида; мавқеи суғуртакунандон бояд дар ҳолати пардохтҳои тарифи суғурта доир ба шартномаи суғураи ҳаёт; сатҳи тавваруми мамлакат. тартиб дода шудааст.

Ҳиссаи мукофотпулии суғуртаи ҳаёт дар ММД 0,032% (1,838 млн. сомонӣ ва ё 0,5 млн. долл.) ташкил медиҳад. Дар навбати худ аъзоҳои суғуртаи ҳаёт ба сари ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон 0,07 доларо ташкил медиҳад. Муқоисаи маълумотҳои омории нишон медиҳад, ки суғуртаи ҳаёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр ҳам паст буда, ин нишондиҳанда яъне аъзоҳои суғуртаи ҳаёт дар ММД бисёр ҳам ночиз мебошад.

Эҳтимолияти умр дидан то сини соли муайян ё баохирасии муҳлати шартнома, пеш аз ҳама аз сини сол дар вақти суғуртакунии ва муҳлати шартномаи суғуртаи ҳаёт, вобаста аст.

Дар асоси маълумотҳои омории демографӣ ва назарияи эҳтимолият, қонуни ададҳои калон алоқамандии фавтро аз сини сол шахсон дар ҷадвали фавт муайян намудан мумкин аст.

Ҷадвали фавт аз ин нишондиҳандаҳо иборат мебошанд.

- нишондиҳандаҳои ҳисобкардаи тавсифи фавти аҳолии дар сини соли гуногун;

- эҳтимолияти ҳаёт ба сар бурдан дар ҳолати аз як гуруҳ ба гуруҳи дигари сини соли гузаштанд;

- иттилоот доир ба таърихи фавти сини соли муайян дар бораи умрдарозии ҳаёти ҳар як сини соли ва асосан барои тартиб додани меъёри захираҳои маблағҳои дар ҳолати суғуртаи ҳаёт истифода мешаванд.

Мақсади асосии сохтани ҷадвали фавт аз он иборат мебошад, ки дар вақти ҳисоб кардани динамикаи чараҳои ҳаёт дидани насли аниқ то як сини соли насли аниқ дигар бо назардошти кам кардани шумораи ҳамин сини соли дар ҳолати гузариш аз сини соли нисбатан поёнии гуруҳ ба нисбатан гуруҳи бинобар аз рӯи динамикаи фавт ҳисоб карда мешавад. Вобаста ба шакли сохтан дар иқтисодӣ ва адабиётҳои дигар чунин гуруҳбандии ҳисобкунии ҷадвали фавт муайян карда шудаанд.

- шакли шартӣ;

- шакли мустақим;

- шакли ғайримустақим (яъне шакли қор).

Шакли шартӣ ҳамон вақт истифода бурда мешавад, ки маълумотҳо доир ба тақсими дар ҳаёт будагон ва фавтидагон дар як давраи муайян вучуд надоранд. Дар ин ҳолат маълумотҳои ёрирасонро оиди динамикаи сабабҳои фавт истифода мебаранд.

Шакли мустақим асосан дар усули ҳақиқии насли аниқ яъне маҷмӯи таваллудшудагон дар давоми 100-сол омӯхта мешаванд, ки яке аз шаклҳои меҳнатталаб ба шумор мераванд. Дар ҳолати истифодаи шакли мушахас ин баҳодиҳи дар асоси муайян намудани эҳтимолияти ба вучуд омадани фавт истифода бурда мешаванд. Аммо истифодаи шакли мустақим бо як қатор мушкilotҳо дучор мешавад, ки бо ба миён омадани нишондиҳандаҳои фавт, нишондиҳандаи фавт ба баъзе маҷмӯи шахсон, ки дар як сол таваллуд шудаанд вобаста мебошад.

Бинобар ин ҷадвали фавт тавсифи чараҳои муфиди баъзе наслҳои медиҳад. Шакли ғайримустақим тартибдиҳии ҷадвали фавт дар асоси шакли шартани наслҳо сохта мешавад, ки ин шакли бештар паҳн шуда буда дар ҳолатҳои зерин сохта мешаванд:

- давраи наздикшавии барӯйхатгирии аҳоли;

- истифодаи сини соли ҳақиқии фавт ва ғайраҳо;

- маълумотҳои оид ба тарихи фавтҳои насли аниқ, ҳисоби миёнаи давомнокии ояндавии ҳар як насли аниқ, ин нишондиҳандаҳо асос барои сохтани меъёри тарифӣ ва ҳисобкунии захираи воситаҳои молиявӣ ҳангоми суғуртаи ҳаёт.

Маълумотҳои ба дастовардаи ҷадвали фавт ин нишондиҳандаҳои демографӣ буда, барои насли дақиқ барои давом додани таҳлил мусоидат менамоянд.

Бинобар ин, сохтани чунин ҷадвали фавт дар давоми 100-ҳо сол омӯзишро талаб менамояд, ки ин имконияти чараҳои фавтро дар байни наслҳои дақиқ таҳлил намуданро медиҳад. Бинобар ин, дар таҷрибаи омори маълумотҳои ба даст овардашуда, ки дар асоси

баҳодиҳии на маҷмӯи ҳамсолон балки дар асоси нишондиҳандаҳои муосир, ки ба ин дохил мешаванд шахсони синну соли гуногун, яъне нишондиҳандаи фавт барои баҳо додани синну соли гуногун дар асоси маҷмӯи тадқиқотҳои аҳолии тартиб дода мешаванд.

Аз сабаби он, ки дар байни аҳолии шахсони синну солҳои гуногун вучуд додан ва ба ғайр аз ин боз синну соли гуруҳҳо вучуд дорад, бинобар ин дар вақти тартиб додани ҷадвали фавт имконият ба даст овардани нишондиҳандаҳои барои диопазони пурраи ҳамаи синну солҳоро гирифтани имконпазир мебошанд.

Усули сохтани ҷадвали фавт дар илми демография номи шартӣ ва ё гипотетиро гирифтаанд. Омӯзиш ва таҳлили қонуниятҳои ин усул дар ҳолати ҷараёни демографии таҳлили ҳамаҷафаро гирифтааст. Бояд қайд намуд, ки омили ягонаи дар ҳолати давом додани таҳлили фавт барои маҷмӯи аҳолии дар таҳлили ҳамаҷарафа- фавт аз рӯи синну соли гуруҳи аҳолии ва динамикаи таваллуди аҳолии ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар ҷараёни таҳлили маҷмӯи нишондиҳандаи асоси - ин коэффисенти синну соли фавт ҳамчун таносуби шумораи фавтидагон дар синну соли муайян ба шумораи миёнаи шахсони ин синну сол дар давоми соли календари ҳисоб карда мешаванд.

Дар ҳолати таҳлили дарозмуддат чунин нишондиҳанда ба даст оварда мешаванд, ки ин ҳамчун таносуби шумораи фавтидагон дар синну соли муайян ба шумораи авалаи шахсони ин синну соли ҳамин гуруҳ ҳисоб карда мешаванд.

Маълумотҳои таҳлилии ҳамаҷарафаи насли шартӣ бо насли аниқ гузаронида шуда, дар асосии гипотезаи аҳолии ҳаракатнакунанда (15,м 73 - 77) гузаронида мешавад. Мувофиқи ин гипотеза сохти синну соли таваллуд ва фавти ҳамин аҳолии доими ва ин нишондиҳанда дар мурури вақт тағир намеёбанд. Дар ин ҳолат таваллуд ва фавт ба ҳамдигар баробарвазн буда, аз ин ҷараёни аз як ҷой ба ҷои дигар рафтани муҳофизат мешаванд.

Яке аз муаммоҳои асоси ин то ба охир коркарданашудаи масъалаҳои баҳодиҳии

нишондиҳандаи фавт барои ҳисобкунии тарифҳои мебошад. Ширкатҳои суғурта барои ҳисобкунии якхелаи дараҷаи мукофотпулии пеш аз ҳама бояд саҳеҳ эҳтимолияти ба вучуд омадани ҳодисаи суғуртаро баҳо диҳанд. Баҳодиҳии эҳтимолияти ба вучуд омадани оморию демографии ва ҷадвали фавт ҳисоб карда мешаванд. Фавт омили деморафи мебошад, аммо бармаҳал ба охиращасии муҳлати суғуртаи ҳаёт ин ҳел набояд бошад, чунки дар ин ҳолат омӯзиши омори аз боло ин танҳо дар ҳама ҳолате идома дода мешавад, ки масалан барои як корхона ва ё як гуруҳи якхелаи одамон гузаронида мешаванд.

Дар ҳолати ҳисоб кардани меъёрӣ тарифӣ суғурта барои минтақаи мушаххас (шаҳр, ноҳия, вилоят) суғуртакунанда бояд ба сохти аҳолии ислоҳот дароранд ва пеш аз ҳама дар ин ҷо вай якхела набудани онро ба назар гирад ва бо ҳамин нишондиҳандаи фавти суғурташавандаро муайян намояд.

Ҳолати фавти ҳар як суғурташаванда дар суғуртаи ҳаёт ногаҳони буда, баъдан ширкати суғурта наметавонанд пешгӯии ҳолати ҳар ҳодисаи суғуртавино намоянд. Аз ин лиҳоз ширкати суғурта банақшагирии рӯи додани ҳодисаҳои суғуртавино мӯйян карда наметавонанд ва бо ҳамин минбаъд ин ширкат барҳам меҳурад ё қатъ мешавад. Аз тарафи дигар ҳавасмандии суғурташавандагон ва ба хизматрасони ба онҳо бо сабаби истифода набудани маълумотҳо дар бораи фавт аз байн мераванд.

Ҳамин тариқ дар шароити иқтисодӣ рушёбанда муаммоҳои асосии ширкатҳои суғуртавӣ чунинанд:

- 1) ба роҳ намондани ҳисобкунии меъёрҳои тарифӣ мутобиқи қоидаҳои ҳисобҳои актуарӣ;
- 2) сатҳи номувофиқи маърифати суғуртавии аҳолии бо нобоварӣ ба ҷаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ;
- 3) вазъи ноустувори молиявӣ;
- 4) иҷро накардани уҳдадорихои шартномавӣ.

Бартараф намудани муаммоҳои қайдгардида дар мавриди риояи талаботҳои ташкилию методӣ, ба рушди суғурта мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷаъолияти суғурта» аз 23 июли соли 2016, №1349.
2. Ахвледиани Ю.Т. Страхование / Ю.Т. Ахвледиани. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2013. – 543 с.
3. Васюкова, Л. К. Страхование : учебное пособие / Л. К. Васюкова, Ж. И. Лялина, Н. А. Мосолова, В. А. Останин. – Владивосток : Изд-во Дальневост. федерал. ун-та, 2017. –185 с.
4. Васюкова Л.К., Останин В.А. Страхование: методологические подходы к раскрытию сущности / Л.К.Васюкова, В.А.Останин // Вестник ХГАЭП. – 2011.- № 6 (57). –С.35-37.
5. Департамента страхового надзора при НБТ за 2022год. Режим доступа 30.08.2023_Sharh_solonai_2022.tj.pdf.pdf
6. Гафуров П.Д. Актуарные расчеты в страховании жизни: монография / П.Д. Гафуров. - Душанбе: тип. ТГФЭУ, 2021. - 157 с.
7. Корнилов И.А., Трофимова В.Ш. Актуарные расчеты в страховании жизни с использованием “EXCEL”:

Методические указания./ Моск. Гос.Ун-т экономики статистики и информатики. М., 2003. – 31с., С 8-10.

8. Маъдиев С., Шералиев Э.Н., Халифазода Ҷ. Сугурта. - Душанбе: «Ирфон», 2020. -350 са.

9. Страхование: учебник / ред. Ю. Т. Ахвледиани, В. В. Шахов. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Юнити-Дана, 2017. 511 с.

10. Тағоева Р.Г. “Ҳисобҳои актуарӣ”. - Душанбе: «Ирфон», 2018. -110 саҳ.

11. Шаропов Н. О страховом рынке Республики Таджикистан и о термине «сугурта». Маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”. - Душанбе, 2018. - 154 с.

12. Шихов А.К. Страхование. Учеб. Пособие для вузов. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 431 с.

13. Цибульский В.А. Актуарные расчеты: Учебное пособие. «Финансы и кредит»/ Цибульский В.А. – 2-е изд. – Казань: Изд-во «Юниверсум», 2010. – 101с.

14. [https:// ru.wikipedia/wiki/ Страхование](https://ru.wikipedia/wiki/Страхование), [https:// www.info.org/en/ Pyuschih n/ekonomicheskoe-soderzhanie-strahovoy-rynok-i-ego-strukturu](https://www.info.org/en/Pyuschih n/ekonomicheskoe-soderzhanie-strahovoy-rynok-i-ego-strukturu).

15. [https:// ru.wikipedia/wiki/ Страхование](https://ru.wikipedia/wiki/Страхование), [https:// www.info.org/en/ Pyuschih n/-/2014/October/](https://www.info.org/en/Pyuschih n/-/2014/October/)

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тағоева Робиямох Гулмуродовна – н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, суроға Нахимова, 64/14. E-mail: robiyamoh@inbox.ru, тел: 907511201

Сведения об авторе:

Тағоева Робиямох Гулмуродовна – н.и.и., доцент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, адрес Нахимова, 64/14. Электронная почта: robiyamoh@inbox.ru, телефон: 907511201

Information about the author:

Tagoyeva Robiyamokh Gulmurodovna - n.i.i., docent of the tax and insurance department of the Tajik state financial and economic university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimova address, 64/14. Email: robiyamoh@inbox.ru, phone: 907511201

УДК:338.22

ОЦЕНКА МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КРУПНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*Попов Николай Анатольевич**Сафарзода Мадина*

Аннотация. Данная статья посвящена анализу механизмов государственного финансирования с целью повышения конкурентоспособности крупных государственных предприятий. В статье рассмотрены основные методы финансирования, такие как государственные кредиты, инвестиции, субсидии и международные кредиты, а также их преимущества и недостатки. Особое внимание уделено применению международного опыта в контексте развития экономики Республики Таджикистан. На основе проведенного анализа предложены рекомендации по улучшению механизмов финансирования с целью обеспечения устойчивого и эффективного развития государственных предприятий. Авторы считают, что реализация предложенных мер позволит создать благоприятные условия для развития экономики и повышения качества жизни населения в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: крупные государственные предприятия, финансирование, государственные кредиты, субсидии, международные кредиты

Для цитирования: Попов, Н. А. Оценка механизмов государственного финансирования для повышения конкурентоспособности крупных государственных предприятий / Н. А. Попов, М. Сафарзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2.1(41). – С. 39-46.

АРЗЁБИИ МЕХАНИЗМҲОИ МАБЛАҒГУЗАРОНИИ ДАВЛАТӢ БАРОИ БАЛАНДБАРДОШТАНИ РАҚОБАТНОКИИ КОРХОНАҲОИ АЗИМИ ДАВЛАТӢ

*Попов Николай Анатольевич**Сафарзода Мадина*

Анотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили механизмҳои маблағгузори давлатӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои азими давлатӣ бахшида шудааст. Дар мақола усулҳои асосии маблағгузорӣ, аз қабили қарзҳои давлатӣ, сармоягузорӣ, субсидияҳо ва қарзҳои байналмилалӣ, инчунин афзалиятҳо ва камбудии онҳо мавриди баррасӣ қарор дорад. Ба татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ дар шароити рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Дар асоси таҳлил тавсияҳо оид ба тақмили механизмҳои маблағгузорӣ бо мақсади таъмини рушди устувор ва самараноки корхонаҳои давлатӣ пешниҳод карда шуданд. Ба ақидаи муаллифони татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда барои рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоид фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои азими давлатӣ, маблағгузорӣ, қарзҳои давлатӣ, субсидияҳо, қарзҳои байналмилалӣ.

ASSESSMENT OF PUBLIC FINANCING MECHANISMS TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF LARGE STATE ENTERPRISES

*Popov Nikolay Anatolyevich**Safarzoda Madina*

Abstract. This article is devoted to the analysis of public financing mechanisms in order to increase the competitiveness of large state-owned enterprises. The article discusses the main methods of financing, such as government loans, investments, subsidies and international loans, as well as their advantages and disadvantages. Particular attention is paid to the application of international experience in the context of economic development of the Republic of Tajikistan. Based on the analysis, recommendations were proposed to improve financing

mechanisms in order to ensure sustainable and efficient development of state-owned enterprises. The authors believes that the implementation of the proposed measures will create favorable conditions for economic development and improving the quality of life of the population in the Republic of Tajikistan.

Key words: large state enterprises, financing, government loans, subsidies, international loans.

Постановка проблемы: С каждым годом государственные предприятия становятся все более значимыми участниками экономической жизни, играя важную роль в развитии страны и обеспечении ее конкурентоспособности на мировой арене. Однако, несмотря на их важность, существует ряд проблем, связанных с механизмами и источниками финансирования данных предприятий. Недостаточная эффективность и прозрачность финансовых механизмов, неэффективное использование ресурсов, а также ограничения в доступе к финансированию могут стать серьезными препятствиями для развития государственных предприятий и, следовательно, для экономического роста страны в целом.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди отечественных ученых в разработку теоретических и методологических вопросов формирования и развития корпоративной модели государственного сектора значительный вклад внесли: Гоибназаров Ш.У., Джумъев Б.М., Джурабаев Г., Кадыров Д.Б., Каюмов Н.К., Каюмова Ф.Г., Мирсаидов А.Б., Раджабов Р.К., Рахимов Р.К., Саидмуродов Л.Х., Умаров Х.У., Факеров Х.Н., Хабибов С.Х., Ходжаев П.Д., Хушвахтзода Х.К., Шокирова Р.С. и др.

Целью данной статьи является анализ существующих механизмов государственного финансирования и выработка рекомендаций по их улучшению с целью повышения конкурентоспособности и эффективности государственных предприятий.

Изложение основного материала. Рассмотрение этой проблематики имеет важное значение для развития национальной экономики и обеспечения устойчивости государственных предприятий в условиях глобальной конкуренции. Анализ существующих механизмов и привлечение международного опыта позволит выявить наиболее эффективные подходы и разработать стратегии дальнейшего развития сектора государственных предприятий.

Государственное финансирование играет ключевую роль в поддержке крупных государственных предприятий и обеспечении их конкурентоспособности на рынке. Эти предприятия часто являются важными игроками в национальной экономике, внося значительный вклад в различные отрасли и обеспечивая множество рабочих мест. Однако, для того чтобы они успешно конкурировали с частными компаниями и международными игроками,

необходимо обеспечить им эффективное и устойчивое финансирование.

Существует несколько основных механизмов государственного финансирования, включая:

➤ **Государственные программы поддержки:** Эти программы предоставляют различные виды поддержки, такие как субсидии, гранты, налоговые льготы и другие формы финансовой помощи. Целью таких программ является стимулирование развития определенных отраслей экономики и поддержка ключевых игроков, включая государственные предприятия.

➤ **Бюджетные ассигнования:** Государственные предприятия могут получать финансирование непосредственно из государственного бюджета. Это может включать выделение средств на капитальные инвестиции, исследования и разработки, модернизацию оборудования и другие цели.

➤ **Государственные кредиты и гарантии:** Государство может предоставлять кредиты под низкий процент или выдавать гарантии для привлечения финансирования от частных финансовых институтов. Это помогает государственным предприятиям получить доступ к капиталу по более выгодным условиям.

Примеры из опыта развитых стран: Изучение механизмов государственного финансирования в развитых странах также предоставляет ценные уроки. Многие развитые страны имеют эффективные программы поддержки и инновационные методы финансирования, которые могут быть адаптированы и применены в других странах. Одним из важных механизмов государственного финансирования, который можно рассмотреть на примере развитых стран, является предоставление государственных кредитов и гарантий. Рассмотрим примеры таких стран, как США, Европейский Союз, Китай, Сингапур, Индия, Россия и Республика Таджикистан:

1. **Соединенные Штаты Америки (США):** В США существует ряд программ поддержки государственных предприятий, таких как программы федеральных кредитных гарантий и финансирование через государственные агентства, такие как Small Business Administration (SBA). Например, SBA предоставляет гарантии для кредитов, выдаваемых малым и средним предприятиям, что способствует их доступу к капиталу.

2. **Европейский Союз (ЕС):** В Европейском Союзе государственные гарантии и кредиты также широко используются для поддержки различных

секторов экономики. Например, Европейский инвестиционный банк (EIB) выдает кредиты и гарантии на развитие инфраструктуры, энергетики и других стратегических отраслей.

3. Китай: Китай активно использует государственное финансирование для стимулирования экономического роста и инноваций. Например, китайские государственные банки выделяют кредиты под низкий процент для поддержки ключевых отраслей, таких как технологии, инфраструктура и сельское хозяйство.

4. Сингапур: Сингапур известен своими инновационными подходами к государственному финансированию. Правительство активно инвестирует в научные исследования, разработки и образование, что способствует развитию высокотехнологичных отраслей и укреплению конкурентоспособности страны.

5. Индия: В Индии государство также играет значительную роль в финансировании экономики. Например, программа Make in India предусматривает предоставление финансовой поддержки и налоговых льгот для привлечения инвестиций в производственные отрасли.

6. Россия: В России государство предоставляет гарантии и кредиты для поддержки ключевых отраслей, таких как нефтегазовая промышленность, транспортная инфраструктура и сельское хозяйство.

7. Республика Таджикистан: Республика Таджикистан также является примером страны, где государственное финансирование играет ключевую роль в поддержке различных отраслей экономики. В последние годы Правительство республики активно реализует программы по модернизации инфраструктуры, развитию сельского хозяйства и привлечению инвестиций.

Одним из механизмов государственного финансирования в Таджикистане является предоставление государственных гарантий и кредитов для развития ключевых отраслей экономики. Например, Правительство предоставляет финансовую поддержку сельскому хозяйству через программы субсидирования кредитов для сельхозпроизводителей, а также гарантии для привлечения инвестиций в этот сектор.

Кроме того, Таджикистан активно привлекает международные финансовые институты и организации

для финансирования инфраструктурных проектов. Например, проекты по строительству дорог, энергетических объектов и водохозяйственных систем часто финансируются с участием международных кредитных организаций, таких как Всемирный банк, Азиатский банк развития и другие.

Эти меры по государственному финансированию направлены на стимулирование экономического роста, улучшение инфраструктуры и повышение конкурентоспособности отечественной экономики. Однако, необходимо также обратить внимание на эффективность использования этих средств и прозрачность в распределении государственных ресурсов для обеспечения устойчивого развития страны. Все эти примеры демонстрируют разнообразие механизмов государственного финансирования, используемых развитыми странами для поддержки своих экономик и повышения конкурентоспособности отдельных отраслей и предприятий.

Конкурентоспособность государственных предприятий определяется их способностью успешно конкурировать на рынке с частными компаниями и международными игроками. В контексте государственных предприятий конкурентоспособность включает в себя не только финансовые показатели, но и эффективность управления, инновационный потенциал, качество продукции или услуг, а также социальные и экологические аспекты деятельности. Оценка текущего состояния конкурентоспособности государственных предприятий требует комплексного подхода и анализа различных аспектов и показателей. Это включает в себя оценку финансовых показателей, таких как прибыльность, рентабельность активов, оборачиваемость капитала, а также оценку эффективности управления, уровня технологической оснащенности, инновационной активности и уровня удовлетворенности клиентов.

Факторы, влияющие на конкурентоспособность государственных предприятий, представляют собой комплексную смесь условий и стратегий, определяющих их успешность на рынке. Понимание и анализ этих факторов необходимо для разработки эффективных мер по повышению конкурентоспособности и обеспечения устойчивого развития государственных предприятий. (рис.1.)

Факторы влияющие на конкурентоспособность государственных предприятий

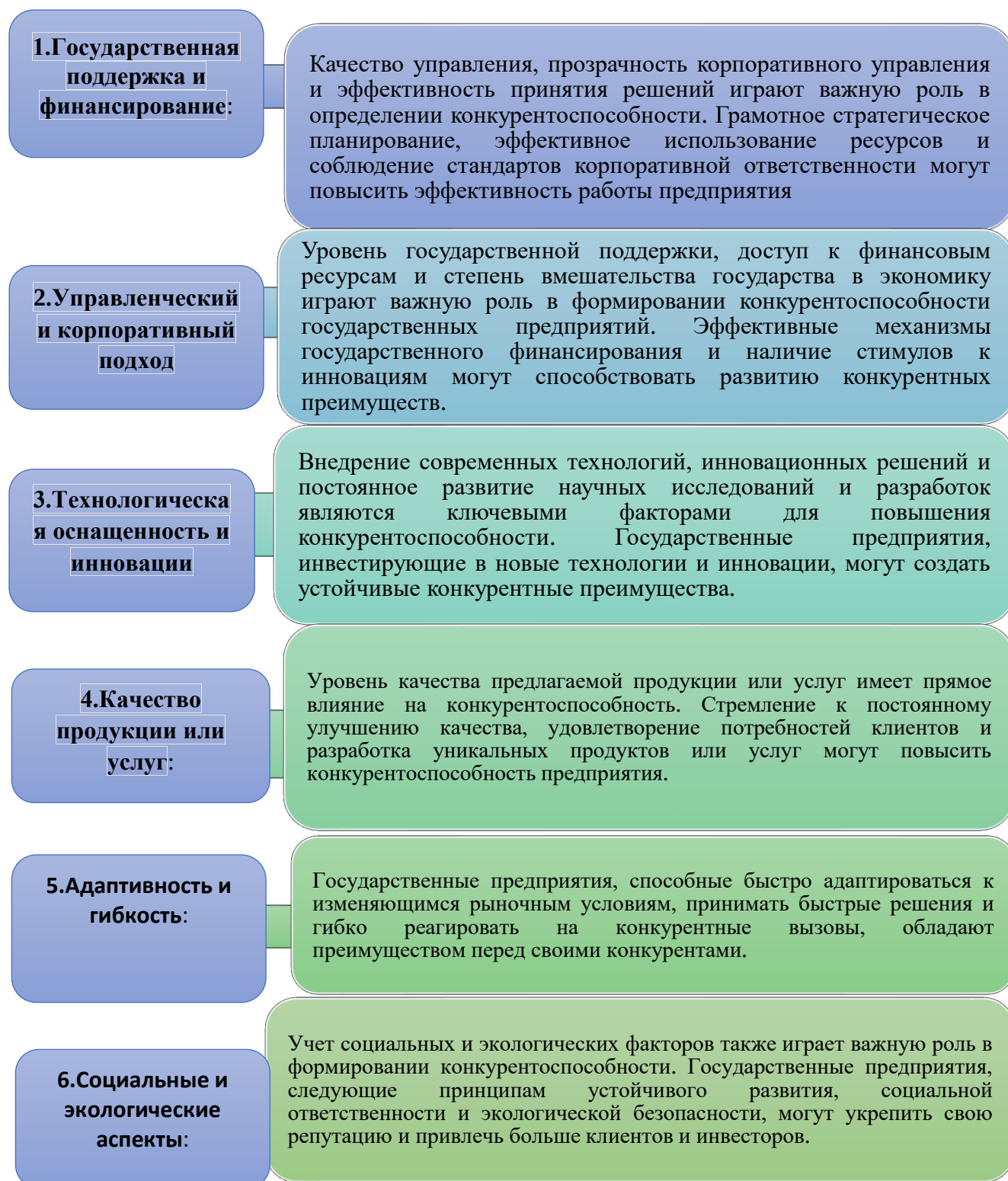

Рисунок 1. Факторы, влияющие на конкурентоспособность государственных предприятий

Источник: составлено авторами.

Таким образом, судя по рисунку 1 предполагается, что учет разнообразных факторов, от финансовых показателей до социальных и экологических факторов, поможет сформировать целостный подход к улучшению конкурентоспособности и достижению желаемых результатов.

Изучение опыта развитых стран предоставляет ценные уроки для улучшения конкурентоспособности государственных предприятий [8, 83]. Примеры из США, Европейского Союза, Китая, Сингапура, Индии, России и Таджикистана показывают важность

разнообразных подходов к государственному финансированию, управлению и инновациям.

Ниже представлена общая оценка государственных расходов некоторых из перечисленных стран на 2022 год (в млрд. дол. США):

Таблица 1. Показатели государственных расходов различных стран мира на 2022 год (в млрд. долларов США)

Страны мира	Общий объем расходов
США	6.8 триллионов долларов.
Европейский Союз	1.6 триллионов евро.
Китай:	3.3 триллиона юаней.
Сингапур:	88 миллиардов долларов.
Индия:	568 миллиардов долларов.
Россия	327 миллиардов долларов.
Таджикистан:	3.4 миллиарда долларов.

Источник: Составлено авторами на основе источников [1],[2],[3],[4],[5],[6],[7]

Судя по данным таблицы можно сделать вывод, что цифры дают представление о масштабе государственных расходов в каждой из этих стран на основные программы и инициативы, включая финансирование государственных предприятий.

Эти уроки позволяют выделить ключевые принципы и стратегии, которые могут быть применены для повышения конкурентоспособности государственных предприятий в различных странах.

Государственные предприятия могут получать финансирование из различных источников, включая государственные бюджеты, кредитные институты, инвестиционные фонды, а также частные иностранные инвесторы. Рассмотрим основные механизмы финансирования:

1. Государственные кредиты и гарантии: Государственные предприятия могут получать доступ к финансированию через предоставление государственных кредитов или гарантий, что снижает риски для кредиторов и облегчает доступ к кредитам под низкий процент.
2. Инвестиции государства и государственные субсидии: Государство может также вкладывать собственные средства в развитие

государственных предприятий или предоставлять им субсидии и гранты для поддержки их деятельности.

3. Частные инвестиции и партнерства: Государственные предприятия могут привлекать инвестиции от частных инвесторов или вступать в партнерство с частным сектором для финансирования конкретных проектов или программ.
4. Международное финансирование и кредиты: Некоторые государственные предприятия могут получать финансирование и кредиты от международных финансовых организаций, таких как Международный валютный фонд или Международный банк реконструкции и развития.

Проведение анализа существующих механизмов финансирования государственных предприятий является неотъемлемой частью стратегического планирования и разработки эффективных стратегий развития. Рассмотрим основные преимущества и недостатки различных методов финансирования, чтобы выявить их влияние на конкурентоспособность и устойчивость предприятий. (табл.2.)

	Методы финансирования государственных предприятий	Преимущества	Недостатки
11	Государственные кредиты и гарантии	-Обеспечение доступа к дополнительным финансовым ресурсам для развития и модернизации. -Снижение стоимости кредитования благодаря гарантиям со стороны государства.	-Возможность негативного влияния на финансовые показатели государственного бюджета. -Риск недостаточной прозрачности и эффективности расходования государственных средств.

		-Повышение уровня доверия кредиторов к предприятию за счет государственной поддержки.	-Ограничение доступа к финансированию для частных предприятий из-за конкуренции с государственными.
22	Инвестиции государства и государственные субсидии	-Поддержка приоритетных отраслей и проектов в соответствии с государственной стратегией развития. -Стимулирование инвестиций в инфраструктуру и ключевые области экономики. -Создание условий для улучшения конкурентоспособности и стимулирования экономического роста.	-Риск политического вмешательства в управление предприятиями и распределение средств. -Возможность недостаточной эффективности использования государственных ресурсов из-за недостаточной прозрачности и отчетности. -Ограничение конкуренции и инноваций из-за искажения рыночных условий.
33 3	Частные инвестиции и партнерства	-Предоставление дополнительных финансовых ресурсов без дополнительного долга или нагрузки на бюджет. -Возможность использования экспертизы и опыта частного сектора для улучшения управления и инноваций. -Стимулирование конкуренции и эффективности предприятий благодаря вовлечению частных инвесторов.	-Риск потери контроля над предприятием или утраты стратегических интересов в результате частного участия. -Необходимость обеспечения баланса между коммерческими интересами инвесторов и общественной политикой. -Ограничения на доступ к финансированию для некоммерческих проектов или областей с низкой доходностью.
44	Международное финансирование и кредиты	-Доступ к дополнительным финансовым ресурсам и опыту международных финансовых организаций. -Поддержка реализации крупных инфраструктурных проектов и программ развития. -Стимулирование инвестиций и сотрудничества с международным сообществом для достижения общих целей.	-Высокие требования к отчетности и выполнению условий кредитных соглашений. -Риск ограничений на национальную политику и управление в случае получения кредитов или помощи от международных финансовых организаций. -Ограничения на доступ к финансированию из-за воздействия на макроэкономическую стабильность и долгосрочную устойчивость.

Источник: Составлено авторами.

Анализ преимуществ и недостатков достижения целей экономического развития. существующих механизмов финансирования. Понимание и использование этих данных поможет государственных предприятий позволяет выявить сформировать более эффективные инвестиционные оптимальные стратегии финансового управления для стратегии и повысить конкурентоспособность

государственных предприятий в глобальной экономической среде.

Важным аспектом содействия развитию государственных предприятий является поиск эффективных механизмов финансирования, способных обеспечить не только устойчивое функционирование, но и стимулировать их рост и развитие. В данном разделе мы представим ряд рекомендаций по улучшению существующих механизмов государственного финансирования с целью повышения их эффективности и конкурентоспособности.

Рекомендации по улучшению механизмов государственного финансирования:

1.Повышение прозрачности и управления: Развитие механизмов управления и контроля за расходованием государственных средств, а также обеспечение открытости и прозрачности в принятии решений о финансировании.

2.Стимулирование частных инвестиций: Создание благоприятной инвестиционной среды для частных инвесторов, в том числе путем улучшения инвестиционного климата, снижения бюрократических барьеров и предоставления налоговых льгот.

3.Развитие рыночных отношений: Стимулирование конкуренции и развитие рыночных механизмов в секторе государственных предприятий, что способствует эффективному использованию ресурсов и повышению производительности.

4.Обучение и развитие кадров: Инвестирование в обучение и развитие персонала государственных предприятий для повышения их профессионализма и компетентности в управлении финансами и реализации инновационных проектов.

5.Создание стимулов к эффективности: Внедрение системы стимулирования на основе результатов работы государственных предприятий, включая применение ключевых показателей эффективности и вознаграждение за достижение стратегических целей.

6.Сотрудничество с международными партнерами: Укрепление сотрудничества с международными финансовыми организациями и развитие международных партнерств для получения дополнительных финансовых ресурсов и технической поддержки.

7.Мониторинг и оценка: Внедрение системы мониторинга и оценки эффективности механизмов финансирования с целью постоянного анализа результатов и корректировки стратегий в соответствии с изменяющимися условиями и потребностями.

Эффективное управление и оптимизация механизмов государственного финансирования играют важную роль в обеспечении устойчивого развития государственных предприятий и поддержании экономического роста. Реализация предложенных рекомендаций позволит повысить эффективность использования государственных ресурсов, улучшить инвестиционный климат и создать условия для долгосрочного успеха и процветания государственных предприятий.

Заключение. В данной статье мы рассмотрели различные аспекты государственного финансирования с целью повышения конкурентоспособности крупных государственных предприятий. Анализ существующих механизмов финансирования, включая их преимущества и недостатки, позволил выявить ключевые факторы, влияющие на эффективность и устойчивость предприятий. Кроме того, мы рассмотрели международный опыт развитых стран и его применимость в контексте Республики Таджикистан.

Выделенные в статье рекомендации по улучшению механизмов государственного финансирования предлагают практические шаги для оптимизации использования ресурсов и стимулирования экономического роста. Применение этих рекомендаций в сочетании с учетом международного опыта позволит Республике Таджикистан эффективно развивать свои государственные предприятия и создавать условия для устойчивого и долгосрочного экономического успеха.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов А. "Тенденции государственных расходов в США." Экономический обзор, том 35, № 2, 2023, с. 45-62. <https://1economic.ru/lib/112055>
2. Иванов С. "Анализ государственных расходов в России." Экономический бюллетень, том 20, № 3, 2023, с. 78-94. <https://niei.by/uploads/files/Ekonomicheskij-bjulleten/bjulleten-3-2024.pdf>
3. Статистическое управление Европейского Союза. "Годовой отчет о государственных расходах в Европейском Союзе." Публикации Eurostat, 2023. <https://ec.europa.eu/eurostat>
4. Чжень В. "Анализ структуры государственных расходов Китая." Журнал экономических исследований, том 28, № 4, 2022, с. 112-129. <https://www.emerald.com/insight/publication/issn/0144-3585>
5. Министерство финансов Сингапура. "Ежегодный отчет о бюджете." Публикации Министерства финансов, 2023. http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/BUDGET%20Local%20budgeting

6. Министерство финансов Таджикистана. "Годовой отчет о бюджете." Публикации Министерства финансов, 2023. <http://moliya.tj/Documents/Index/56>
7. Центральное статистическое управление Индии. "Статистика национальных счетов: раздел о государственных расходах." Публикации правительства Индии, 2023. <https://mospi.gov.in/central-statistical-office-cso>
8. Саидмуродов, Л. Х. Секторальные тарифные инициативы в международной торговой системе и интересы Республики Таджикистан / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/11(155). – С. 82-92. – EDN VBGGBJ.

Сведения об авторах:

Попов Николай Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансового менеджмента ТГФЭУ. Тел: 907960096 E-mail n.popov.tj@mail.ru

Сафарзода Мадина - докторант PhD 2-го курса по специальности финансы, кафедры финансов ТГФЭУ. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Тел: (+992)882005988

Маълумот дар бораи муаллифон:

Попов Николай Анатольевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеџменти молиявии ДДМИТ. Тел: 907960096, E-mail n.popov.tj@mail.ru

Сафарзода Мадина - докторанти PhD курси 2-юм аз рӯйи ихтисоси молияи, кафедраи молияи ДДМИТ. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Тел: (+992)882005988

Information about the authors:

Popov Nikolay Anatolyevich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at TSFEU. Tel: 907960096 E-mail n.popov.tj@mail.ru

Safarzoda Madina – doctor PhD majoring in finance at the Department of Finance of TSFEU. E-mail: madinaamirchon@mail.ru Tel: (+992)882005988

УДК: 331.101.314

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Якубова Каринэ Георгиевна

Аннотация. В данной статье автор рассмотрел различные аспекты развития человеческого потенциала в развитых странах, начиная с определения самого понятия "человеческий потенциал" и заканчивая анализом актуальных стратегий и программ, направленных на его развитие. Особое внимание будет уделено инвестициям в образование, стимулированию научных исследований и инноваций, а также развитию навыков и карьерного роста. Автор, также рассмотрел текущие тенденции и перспективы развития стратегий в этой области, основываясь на опыте передовых стран и лучших практиках, которые могут быть применимы и в других регионах мира.

Таким образом, данная статья призвана не только пролить свет на важность инвестирования в человеческий капитал в развитых странах, но и стимулировать обсуждение эффективных стратегий и инновационных подходов к его развитию, что в конечном итоге может способствовать созданию более справедливого, интеллектуально развитого и процветающего общества.

Ключевые слова: общество, образование, инфраструктура, человеческий потенциал, интеллектуальные ресурсы, конкурентоспособность, инвестиции, инновации, экономическое развитие.

Для цитирования: Якубова, К. Г. Развитие человеческого потенциала в развитых странах / К. Г. Якубова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2.1(41). – С. 47-52

HUMAN DEVELOPMENT IN DEVELOPED COUNTRIES

Yakubova Karine Georgievna

Annotation. In this article, the author examined various aspects of the development of human potential in developed countries, starting with the definition of the very concept of "human potential" and ending with an analysis of current strategies and programs aimed at its development. There will be a particular focus on investing in education, stimulating research and innovation, and developing skills and careers. The author also reviewed current trends and prospects for the development of strategies in this area, based on the experience of advanced countries and best practices that may be applicable in other regions of the world.

Thus, this article is intended not only to shed light on the importance of investing in human capital in developed countries, but also to stimulate discussion on effective strategies and innovative approaches to its development, which can ultimately contribute to the creation of a more equitable, intelligent and prosperous society.

Key words: society, education, infrastructure, human potential, intellectual resources, competitiveness, investment, innovation, economic development.

РУШДИ НЕРҶИ ИНСОНӢ ДАР КИШВАРҶОИ ПЕШРАФТА

Якубова Каринэ Георгиевна

Аннотасия. Муаллиф дар ин мақола ҷанбаҳои гуногуни рушди нерӯи инсониро дар кишварҳои пешрафта, аз таърифи ҳуди мафҳуми "иқтисодии инсонӣ" оғоз намуда, то бо таҳлили стратегия ва барномаҳои кунунии рушди он мавриди баррасӣ қарор додааст. Таваҷҷуҳи ҳоса ба сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, ҳавасмандгардонии тадқиқот ва инноватсия ва рушди малакаҳо ва мансабҳо дода мешавад. Муаллиф инчунин тамоюл ва дурнамои таҳияи стратегияҳо дар ин соҳаро дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва таҷрибаи пешқадам, ки метавонанд дар дигар минтақаҳои ҷаҳон татбиқ шаванд, баррасӣ кардааст.

Ҳамин тариқ, ин мақола на танҳо ба равишҳои андохтан ба аҳамияти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар кишварҳои пешрафта пешбинӣ шудааст, балки барои ҳавасмандгардонии муҳофизаҳо оид ба стратегияҳои муассир ва равишҳои инноватсионии рушди он, ки дар ниҳоят метавонад ба эҷоди як сармояи одилонатар мусоидат намояд. ҷомеаи соҳибақл ва пешрафта.

Калидвожаҳо: ҷомеа, маориф, инфрасохтор, нерӯи инсонӣ, захираҳои зехнӣ, рақобатпазирӣ, сармоягузорӣ, инноватсия, рушди иқтисодӣ.

Постановка проблемы: В современном мире развитых стран и стран, находящихся на стадии развития, сталкиваются с проблемами, включающими неравенство в образовании, неадекватность навыков рабочей силы и ограниченный доступ к ресурсам для научных исследований. Развивающиеся страны также испытывают ограниченное финансирование образования и науки, недостаток инфраструктуры для образования и недостаток поддержки для стартапов и предпринимательства, что препятствует их экономическому и социальному развитию. Эти проблемы не только ограничивают возможности роста и развития, но и требуют комплексного и согласованного подхода для их решения.

Анализ последних исследований и публикаций. Множество ученых из различных областей занимаются проблемой развития человеческого потенциала в развитых и развивающихся странах. Среди них можно выделить таких исследователей, как:

➤ **Джеймс Хекман:** Нобелевский лауреат по экономике, известный своими исследованиями в области человеческого капитала, включая роль образования и навыков в социальной мобильности.

➤ **Эстер Дуфло и Абхиджит Банерджи:** Лауреаты Нобелевской премии по экономике за исследования в области борьбы с бедностью и оценки эффективности различных образовательных программ.

➤ **Евгений Ясин:** Экономист, специализирующийся на вопросах образования, человеческого капитала и инноваций.

➤ **Ирина Абанкина:** Исследовательница в области социальной политики и человеческого капитала, изучающая влияние государственных программ на развитие навыков и карьерный рост.

➤ **Усманова Туфа Джумаевна:** доктор экономических наук, профессор проводит исследования о влиянии образовательных программ на человеческий капитал и экономический рост.

➤ **Попов Николай Анатольевич:** экономист, проводит исследования о взаимосвязи образования, экономического развития и социальной мобильности.

Эти ученые и многие другие вносят значительный вклад в изучение проблемы развития человеческого потенциала и разработку эффективных стратегий для улучшения качества жизни и экономического благополучия людей во всем мире.

Целью статьи является проведение всестороннего анализа механизмов и стратегий развития человеческого потенциала в развитых странах, а также их применения в контексте России, Китая и Республики Таджикистан.

Мы стремимся выявить ключевые факторы успеха в области образования, научных исследований, развития навыков и предпринимательства, а также предложить практические рекомендации для улучшения положения в этих сферах в соответствующих странах. Наша цель - не только описать текущее состояние исследуемых областей, но и выявить перспективы и возможности для дальнейшего развития и роста человеческого потенциала в каждой из них.

Изложение основного материала.

Человеческий потенциал представляет собой совокупность интеллектуальных, творческих, физических, социальных и духовных ресурсов, которые каждый человек обладает. Этот концепт утверждает, что в каждом индивиде присутствует некий набор возможностей и способностей, которые могут быть раскрыты и развиты при определенных условиях и усилиях.

Человеческий потенциал включает в себя широкий спектр аспектов личности, включая когнитивные способности, творческий потенциал, социальные навыки, эмоциональный интеллект, физическое здоровье, а также мотивацию и стремление к самореализации. Он также может быть связан с образованием, профессиональным ростом, способностью к адаптации к изменяющимся условиям окружающей среды и стремлением к личностному и профессиональному совершенствованию.

Человеческий потенциал характеризуется формированием среды, позволяющей создать условия для реализации человеческого капитала. Поэтому человеческий потенциал является интегральной формой различных явных и скрытых способностей населения страны и отражает уровень и возможности развития ее граждан при определенных природно-экологических и социально-экономических условиях [9.с.196].

Развитие человеческого потенциала является ключевым фактором для достижения личного благополучия, профессионального успеха и социального прогресса общества в целом. В рамках развитых стран особое внимание уделяется созданию условий, способствующих максимальному раскрытию и использованию этого потенциала, так как он является основой для инноваций, экономического роста и устойчивого развития[3].

Президент Республики Таджикистан в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 января 2021г., отметил, что Правительство Республики Таджикистан объявляя своей высшей целью, повышение уровня и качества жизни народа направляет свою деятельность на решение предусмотренных в Национальной стратегии развития

целей путем решения вопросов устойчивого экономического развития, укрепления человеческого потенциала, совершенствования системы государственного управления, расширения экспортных возможностей страны, улучшения инвестиционного климата, развития частного сектора и улучшения состояния рынка труда, а также решение социальных вопросов всегда находится в центре политики государства и правительства, ибо сферы науки, образования и здравоохранения считаются основными направлениями социально-экономического развития [1].

Развитие человеческого потенциала играет важную роль в устойчивом развитии развитых стран и обеспечении их конкурентоспособности на мировой арене. Вот несколько ключевых аспектов, которые подчеркивают значение развития человеческого потенциала для таких стран:

1. Экономический рост и инновации:

Человеческий капитал является одним из основных движущих сил экономического роста. Квалифицированные и творческие кадры способствуют инновационной деятельности, развитию новых технологий и повышению производительности, что в итоге стимулирует экономический прогресс.

2. Социальное благополучие:

Развитие человеческого потенциала способствует сокращению социальных неравенств, улучшению качества жизни и повышению уровня благосостояния общества в целом. Образованные и квалифицированные граждане имеют больше возможностей для трудоустройства, получения достойного заработка и участия в общественной жизни.

3. Гибкость и адаптивность:

В условиях быстро меняющейся мировой экономики и технологических инноваций, развитие человеческого потенциала позволяет странам адаптироваться к новым вызовам и возможностям более эффективно. Гибкие и обучаемые кадры способны быстро реагировать на изменения и участвовать в создании новых решений.

4. Интеллектуальный капитал:

Развитие человеческого потенциала способствует накоплению интеллектуального капитала в стране. Это включает в себя как знания и навыки, так и интеллектуальные ресурсы в виде научных исследований, инноваций и культурного наследия.

В целом, инвестиции в развитие человеческого потенциала становятся стратегическим приоритетом для развитых стран, поскольку это способствует не только их собственному процветанию, но и созданию более стабильного и устойчивого мирового сообщества.

Образование является ключевым фактором развития человеческого потенциала, так как оно

обеспечивает людей необходимыми знаниями, навыками и компетенциями для успешной профессиональной и личной жизни. В развитых странах образование рассматривается как стратегический ресурс, который способствует социально-экономическому развитию, инновациям и конкурентоспособности на мировом уровне. Высокий уровень образования ведет к повышению производительности труда, созданию новых рабочих мест и улучшению качества жизни населения[4.С.209].

Развитые страны активно внедряют инновационные подходы к обучению, чтобы подготовить кадры, способные адаптироваться к быстро меняющемуся миру. Одним из таких подходов является использование цифровых технологий в образовательном процессе. Онлайн-курсы, виртуальные лаборатории и интерактивные учебные материалы делают обучение более доступным и гибким.

Также, стоит отметить такие инновационные методы, как смешанное обучение (blended learning), где традиционные методы преподавания сочетаются с онлайн-ресурсами, и персонализированное обучение, которое учитывает индивидуальные потребности и способности каждого студента. Важным аспектом является развитие критического мышления, креативности и способности к решению проблем, что помогает выпускникам быть востребованными на рынке труда.

В развитых странах реализуется множество программ и инициатив, направленных на улучшение качества образования и доступности его для всех слоев населения.

Например, в Финляндии, одной из лидеров по уровню образования, акцент делается на равноправие и доступность образования для всех. Финская система образования известна своим подходом, где меньше внимание уделяется экзаменам, а больше - индивидуальному развитию учащихся.

В Германии активно развиваются программы дуального образования, которые совмещают теоретическое обучение в учебных заведениях с практическим обучением на рабочих местах. Это позволяет студентам получить необходимые профессиональные навыки и повысить свою конкурентоспособность на рынке труда.

В США и Канаде действуют программы, направленные на привлечение иностранных студентов и развитие академической мобильности. Это способствует международному обмену знаниями и культурными ценностями, что в свою очередь усиливает глобальную конкурентоспособность образовательных учреждений[7].

Китай активно инвестирует в образование, понимая его важность для экономического роста и

технологического развития. В последние годы Китай сделал значительные усилия по повышению уровня образования, внедряя современные технологии и методы обучения. Страна также активно развивает научные исследования и инновации, сотрудничая с ведущими мировыми университетами и исследовательскими центрами.

В России, также уделяется большое внимание развитию образовательной системы. В последние годы была проведена реформа образования, направленная на повышение качества обучения и интеграцию российских образовательных учреждений в международное образовательное пространство. Особое внимание уделяется развитию науки и технологий, что способствует росту человеческого потенциала и экономическому развитию страны [10.,С.157-169].

В Таджикистане система образования сталкивается с множеством вызовов, включая недостаток финансирования, дефицит квалифицированных кадров и устаревшие учебные материалы. Однако страна активно стремится перенимать опыт развитых стран, внедряя новые методики и подходы к обучению. Международное сотрудничество и поддержка со стороны международных организаций играют важную роль в развитии образования в Таджикистане.

Для Таджикистана важным шагом в развитии образования является перенятие лучших практик развитых стран. Это включает внедрение цифровых технологий в образовательный процесс, развитие программ дуального образования и повышение квалификации преподавателей. Важно также развивать международное сотрудничество, привлекая иностранных специалистов и студентов, что позволит повысить общий уровень образования в стране.

Таджикистан может также использовать опыт Китая и Финляндии в области научных исследований и инноваций, создавая условия для развития научной инфраструктуры и стимулирования частных инвестиций в научные проекты. Это позволит улучшить качество образования и увеличить вклад науки и технологий в экономическое развитие страны.

Развитие научной инфраструктуры и обеспечение достаточного финансирования являются ключевыми элементами для стимулирования научных исследований и инноваций. Развитые страны, такие как США, Германия и Япония, активно инвестируют в создание современных исследовательских центров и лабораторий. Это позволяет ученым проводить передовые исследования и разрабатывать новые технологии.

Важную роль играет государственная поддержка научных проектов через грантовые программы и финансирование фундаментальных

исследований. Частные компании также вносят значительный вклад в научные исследования, сотрудничая с академическими институтами и вкладывая средства в инновационные разработки.

Сотрудничество между академическими институтами и частным сектором

Сотрудничество между академическими институтами и частным сектором является важным фактором развития инноваций. В развитых странах широко распространены программы партнерства, где университеты и компании совместно работают над исследовательскими проектами. Это позволяет быстрее внедрять научные открытия в практику и коммерциализировать новые технологии[4.С.209].

Примеры успешных таких партнерств включают в себя исследовательские консорциумы в области биотехнологий, информационных технологий и энергетики. Эти инициативы способствуют созданию новых рабочих мест, росту экономики и повышению конкурентоспособности на мировом рынке.

В странах с развитой экономикой существует множество примеров успешных инновационных инициатив, которые демонстрируют важность инвестиций в науку и технологии. Например, в США программа NASA по исследованию космоса привела к разработке множества технологий, которые нашли применение в различных отраслях промышленности.

В Германии программа Energiewende направлена на переход к возобновляемым источникам энергии, что стимулирует развитие инновационных технологий в области энергетики.

В Японии правительство активно поддерживает разработки в области робототехники и искусственного интеллекта, что позволяет стране быть лидером в этих направлениях.

Инвестиции в образование и науку являются ключевыми факторами развития человеческого потенциала и экономического роста. Опыт развитых стран показывает, что интеграция современных технологий и инновационных методов обучения, а также активное сотрудничество между академическими и частными секторами, приводит к значительным положительным результатам.

Для стран, таких как Республика Таджикистан, важно перенимать успешные практики и адаптировать их к своим условиям. Это позволит улучшить качество образования, стимулировать научные исследования и инновации, что в конечном итоге приведет к социально-экономическому развитию и повышению качества жизни населения.

Поддержка стартапов и предпринимательства является критически важным элементом развития навыков и карьерного роста. Это позволяет не только создавать новые рабочие места и стимулировать

инновации, но и повышать общий уровень квалификации рабочей силы.

Канада - Инкубаторы и акселераторы: Канада инвестирует значительные средства в развитие инкубаторов и акселераторов по всей стране. Например, Communitech в городе Уотерлу получил финансирование в размере более 30 миллионов канадских долларов на различные программы поддержки стартапов.

Финансовая поддержка: Правительство Канады ежегодно выделяет средства на программы поддержки стартапов и предпринимательства. Например, в 2023 году было выделено более 1 миллиарда канадских долларов на различные гранты, инвестиции и налоговые льготы для молодых компаний.

Образовательные программы: Канада также инвестирует в образовательные программы для предпринимателей. Университеты и колледжи получают государственное финансирование на разработку и проведение курсов, семинаров и мероприятий, направленных на развитие предпринимательских навыков. Например, в 2023 году было выделено более 100 миллионов канадских долларов на различные образовательные инициативы.

Китай - Инкубаторы и акселераторы: Китай активно развивает сеть инкубаторов и акселераторов, предоставляя стартапам доступ к ресурсам, менторской поддержке и финансированию. Одним из крупнейших технологических парков является Zhongguancun Science Park в Пекине, который поддерживает инновационные компании и стартапы.

Финансовая поддержка: В 2023 году Китай выделил около 50 миллиардов юаней (примерно 7,2 миллиарда долларов) на программы поддержки малых и средних предприятий, включая образовательные программы и тренинги для предпринимателей. Эти средства используются для грантов, субсидий и венчурного финансирования.

Образовательные программы: Китай активно инвестирует в образовательные программы для предпринимателей. Университеты и исследовательские институты предлагают специализированные курсы и программы, такие как курсы по бизнес-управлению и инновациям в таких учреждениях, как Tsinghua University и Peking University.

Россия - Инкубаторы и акселераторы: Россия развивает инфраструктуру для поддержки стартапов через такие проекты, как "Сколково" и "Фонд развития интернет-инициатив" (ФРИИ). Эти организации предоставляют менторскую поддержку, доступ к сетям и финансирование для молодых компаний.

Финансовая поддержка: В 2023 году российское правительство выделило около 20 миллиардов рублей (примерно 270 миллионов долларов) на программы поддержки малого и среднего

бизнеса, включая образовательные инициативы и гранты для стартапов.

Образовательные программы: В России реализуются многочисленные образовательные программы и тренинги для предпринимателей. Университеты, такие как Московский государственный университет и Высшая школа экономики, предлагают курсы по предпринимательству и управлению стартапами.

Республика Таджикистан - Инкубаторы и акселераторы: Таджикистан, хотя и обладает ограниченными ресурсами, развивает инкубаторы и акселераторы с поддержкой международных организаций. Такие программы помогают молодым компаниям получать менторскую поддержку и доступ к финансированию.

Финансовая поддержка: В 2023 году правительство Таджикистана выделило около 100 миллионов сомони (примерно 8,8 миллиона долларов) на поддержку малого и среднего бизнеса, включая образовательные программы и тренинги для предпринимателей.

Образовательные программы: Таджикистан активно сотрудничает с международными организациями, такими как Всемирный банк и Азиатский банк развития, для реализации образовательных программ и тренингов для предпринимателей. Эти программы направлены на повышение квалификации и развитие навыков управления бизнесом.

Поддержка стартапов и предпринимательства в Китае, России и Республике Таджикистан является важным элементом стратегии развития навыков и карьерного роста. Инкубаторы и акселераторы, финансовая поддержка и образовательные программы играют ключевую роль в этом процессе. Инвестиции в эти области помогают создавать благоприятную среду для инноваций и экономического роста, способствуя развитию человеческого потенциала в этих странах.

Заключение: Инвестирование в человеческий потенциал является ключевым фактором для достижения устойчивого экономического роста и социального развития. Наш анализ показывает, что развитие навыков и карьерного роста, включая поддержку стартапов и предпринимательства, играет важную роль в этом процессе.

Выводы о важности инвестирования в человеческий потенциал: Инвестирование в образование, научные исследования и развитие навыков не только способствует повышению производительности труда, но и создает условия для инноваций, улучшения качества жизни и устойчивого экономического роста. Основные выводы о важности инвестирования в человеческий потенциал включают:

• **Увеличение конкурентоспособности:**

Страны, активно инвестирующие в образование, науку

и технологии, имеют большие шансы на улучшение своей конкурентоспособности на мировой арене.

• **Создание новых возможностей:** Инвестиции в человеческий потенциал способствуют созданию новых рабочих мест, стимулируют предпринимательскую активность и способствуют развитию инноваций.

• **Развитие устойчивых экономик:** Повышение уровня образования и квалификации трудовых ресурсов создает основу для устойчивого экономического развития и сокращения социальных неравенств.

Перспективы развития стратегий и программ в будущем:

1. **Углубление международного сотрудничества:** В условиях глобализации важно развивать международное сотрудничество в области

образования, науки и технологий для обмена знаниями и опытом.

2. **Инновационные подходы к образованию:** Необходимо продолжать развивать инновационные методы обучения и подготовки кадров, учитывая современные вызовы и требования рынка труда.

3. **Стимулирование предпринимательства и стартапов:** Важно продолжать развивать программы поддержки предпринимательства и стартапов, создавая благоприятные условия для развития инноваций и экономического роста.

В целом, инвестирование в человеческий потенциал остается приоритетной задачей для стран, стремящихся к устойчивому развитию и процветанию своих граждан. Это требует не только финансовых вложений, но и разработки комплексных стратегий и программ, ориентированных на развитие знаний, навыков и качества жизни людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли (парламент) Республики Таджикистан, 26.01.21. Режим доступа: <http://parlament.tj/ru/news/697>
2. Дуфло, Эстер, и Абхиджит Банерджи. "Бедность: теория и практика", Оксфордский университетский пресс, 2019. С. 145-151
3. Заславская Т.Н. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т.Н. Заславская // Общественные науки и современность. — 2005. — № 3. — С. 5-16., ISSN: 0869-0499
4. Коротаев, Андрей. "Экономическое развитие и социальная мобильность: взаимосвязь и взаимодействие", Научное обозрение, 2015.С.209. ISBN 978–5–397–00327–8
5. Полищук Е.А. Человеческий капитал в экономике современной России: проблемы формирования и реализации. Ижевск: ИЖГТУ, 2005.
6. Тахиров, Фархад. "Развитие навыков и профессиональная подготовка в Республике Таджикистан: анализ современного состояния и перспективы развития." Издательство Таджикистан, 2019.
7. Хекман, Джеймс. "Человеческий капитал: знания, навыки и образование в экономическом развитии." University of Chicago Press, 2000.С.3-56
8. Хасанзода, Саидахмад. "Предпринимательство и экономическое развитие в Республике Таджикистан: вызовы и возможности." Таджикский исследовательский центр, 2020г.
9. Якубова К.Г., Попов Н.А./ВестникТаджикского государственного финансово-экономического университета №1(35), /Душанбе 2023г., стр. 195-203
10. Ясин Е.Г. "Образование и экономический рост: анализ тенденций и перспективы развития» Институт проблем рынка и экономического развития, 2017.С.157.

Информация об авторе:

Якубова Каринэ Георгиевна - к.э.н., старший преподаватель кафедры «МФКО» Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14., yakubova_karina@mail.ru тел. 93-174-72-60

Information about the author:

Yakubova Karine Georgievna - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of International Financial and Credit Relations Tajik State Financial and Economic University. Address: Dushanbe, Nakhimov str. 64/14. E-mail: yakubova_karina@mail.ru tel: (+992) 93 174 72 60

Маълумот дар бораи муаллиф:

Якубова Каринэ Георгиевна - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишони: Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: yakubova_karina@mail.ru тел.: (+992) 93 174 72 60

УДК: 336.221.4

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ НИЗОМИ АНДОЗ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ДАВРАҲОИ ГУНОГУН

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои андоз ва андозбандӣ, хусусияти рушди низоми андоз дар давраҳои гуногун бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ халқҳои Осӣи Марказӣ, давлатҳои Сосониён, Сомониён, инчунин даврони мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ ва Истиқлолият мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Масъалаҳои ба як низоми муайян дароварда нашудани навъи андозҳо дар асрҳои миёна, вазнинии бори андоз, қорӣ кардани пардохтҳои иловагӣ, рафтори худсаронаи ҷамъоварандагони андоз, ки боиси истисмори аҳолӣ мегардид, мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, зарурат, моҳият ва қорӣ намудани принципҳои андоз баррасӣ гардидааст.

Дар замони ҳозира ҳам ҷамъбасти маъхазҳои адабии дар ҷумҳурӣ мавҷудбуда нишон медиҳад, ки олимони ватанин мо то ҳол ба омӯзиши мушкилоти андозбандӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ давраи гузариш, хусусиятҳо ва шаклҳои он муносибат намеkunанд.

Ислоҳоти андоз дар Тоҷикистон аз рӯйи рецепсияҳои монетаристӣ ба амал бароварда шуда, қолабӣ мебошанд ва ба ислоҳоти самарабахшӣ ниёз дорад.

Инчунин бояд тазакурр дод, ки низоми амалкунандаи андоз ба тавсеаи фаъолияти соҳибқорӣ, таъсиси корхонаҳои хурду бузург ва ташили ҷойҳои нави қорӣ дар кишвар ба андозаи кофӣ мусоидат намеkunад.

Калидвожаҳо: андоз, бочу хироч, деҳқон, замин, буҷа, дирҳам, рента.

Барои иқтибос: Сабзаева, М.С. Хусусиятҳои рушди низоми андоз дар осӣи марказӣ дар давраҳои гуногун/ М.С. Сабзаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 53-60.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В РАЗЛИЧНЫЕ ПЕРИОДЫ

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы налога и налогообложения, особенности развития налоговой системы в различные периоды с использованием архивных и исторических источников народов Средней Азии, государств Саманидов и Сасанидов, а также эпохи существования Советской власти и годы Независимости.

Исследованы проблемы об отсутствии определенного порядка вида налогов в средние века, тяжести налогового бремени, введения дополнительных платежей, произвольное поведение сборщиков налога, приводившего к эксплуатации населения, а также рассмотрены необходимость, сущность и введение принципов налогообложения.

В настоящее время имеющиеся литературные источники в республике показывают, что наши отечественные ученые до сих пор не подошли к изучению проблем налогообложения с точки зрения переходной экономики, ее особенностей и форм.

Налоговые реформы в Таджикистане реализуются в соответствии с монетаристскими приемами, они стандартные и нуждаются в эффективных реформах.

Следует также отметить, что действующая налоговая система недостаточно способствует расширению предпринимательской деятельности, созданию малых и крупных предприятий и созданию новых рабочих мест в стране.

Ключевые слова: налог, пошлина, фермер, земля, бюджет, дирхам, рента.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE TAX SYSTEM IN CENTRAL ASIA IN DIFFERENT PERIODS

Sabzaeva Mavzuna Saidkulovna

Annotation. This article discusses issues of taxation and taxation, features of the development of the tax system in different periods using archival and historical sources of the peoples of Central Asia, the Samanid and Sassanid states, as well as the era of Soviet power and the years of Independence.

The problems of the lack of a certain order for the type of taxes in the Middle Ages, the severity of the tax burden, the introduction of additional payments, the arbitrary behavior of tax collectors, which led to the exploitation of the population, are studied, and the necessity, essence and introduction of taxation principles are also considered.

Currently, the available literary sources in the republic show that our domestic scientists have not yet approached the study of taxation problems from the point of view of the transition economy, its features and forms.

Tax reforms in Tajikistan are implemented in accordance with monetarist techniques, they are standard and need effective reforms.

It should also be noted that the current tax system does not sufficiently contribute to the expansion of entrepreneurial activity, the creation of small and large enterprises and the creation of new jobs in the country.

Key words: tax, duty, farmer, land, budget, dirham, rent.

Гузориши масъала. Масъалаҳои андоз ва андозбандӣ, ки дар ҳар давра замон масъалаҳои бахталаб ва мубрам махсуб меёбанд. Андоз ва намудҳои гуногуни он баробари пайдо шудани давлат ва сохторҳои бо он марбут ба миён омадаанд. Ҳар як давлат вобаста ба талаботи давра замонҳои гуногуни таърихӣ низоми андоз, тарзу қоидаҳо, намудҳои мухталиф ва меъёрҳои онро ҷорӣ карда, сиёсати андозбандӣ ва андозситониро дар амал татбиқ намуда, ба ин васила қисмати даромади буҷет ва ҳазинаи давлатро аз ҳисоби ҷамъовариҳои андоз ғанӣ гардонда, сиёсати иқтисодии худро мукаммал мегардонад. Маъхазҳо ва адабиёти таърихӣ-иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳеҷ як кишвари дунё бе пайванди мустақим бо сиёсати андозбандӣ ва андозситонӣ вазифаи пур кардани ҳазина ё қисмати даромади буҷети давлатро дар амал татбиқ карда наметавонад. Масоили мазкур дар мисоли таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ, таҷрибаи аҳди Сосониён, Сомониён ва давлатдорҳои минбаъда дар ин минтақа, инчунин даврони мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ ва Истиқлолият баррасӣ карда шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар самти андоз соли 1776 олими барҷастаи иқтисоддон, поягузори илми иқтисод Адам Смит асари безаволи худ «Таҳқиқи моҳият ва сабабҳои пайдоиши бойгарии халқҳо»-ро интишор намуд, ки дар он масъалаҳои муҳими назарияи иқтисодӣ мавриди таҳқиқи амиқ қарор гирифтаанд. Ақидаи ӯ оид ба амали низоми иқтисоди бозорӣ ва танзими он ба воситаи як «дасти ноаён», ҷиҳати андоз ва андозситонӣ, принципҳои асосии он ва масоили дигари иқтисодӣ то имрӯз аҳамияти илмию амалии худро гум накардааст. Маҳз Смит бори аввал ҷаҳор принциби классикии ташкили самарабахши фаъолияти андозситониро асоснок ва пешниҳод намудааст.

Юткина Т.Ф. аввалин фалсафа ва методологияи андозбандӣ ва хусусияти андозро аз рӯи нақшаи мантиқӣ таҳлил намуда, муайян менамояд, ки андоз як категорияи фалсафӣ ва иқтисодӣ аст ва ҳамзамон шакли мушаххаси муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки тибқи муккаррароти қонун ҳангоми пур кардани даромад ба буҷа мустаҳкам карда мешавад.

Инчунин Н.Неъматов дар китоби “Давлати Сомониён” дар бораи вазнинии андозу хирочҳо, ки дар асрҳои миёна аз аҳолии ситонида мешуданд, маълумотҳои зиёд гирд оварда шуда, онро аз мавқеи таърихшиносӣ таҳлил кардааст.

Мақсади мақола ин таҳлили муқоисавии масоили андозбандӣ ва андозситонӣ дар давраҳои ҳукмронии давлатҳои Сосониён, Сомониён, асрҳои миёна ва инчунин рушди низоми андоз, мушкilotҳо ва ислоҳоти он дар давраи муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Низоми андоз дар асрҳои миёна. Пайдоиши муносибатҳои феодалӣ дар Осиёи Миёна аз замони давлати Сосониён (асрҳои III–V) пас аз милод) оғоз ёфтааст. Ба сари қудрат омадани Сосониёро пас аз Портҳо (соли 220 пас аз милод) иваз шудани сулолаҳо доништан мумкин нест. Сулолаи Портҳо, ки дар натиҷаи задухӯрдҳо ба Рим, зиддиятҳои дохилӣ заиф гашта, дар дуруҳаи ғулумдорӣ Ғарб ва ҷамоаи ибтидоӣ-қабилавӣ Шарқ бозмонда буд, дар пешрафти муносибатҳои нави иҷтимоӣ таъсире расонида натавонист. Ин корро давлати Сосониён ба субот расонида тавонистанд.

Навӣи асосии андоз дар Суғду Таҳристон дар давраи ба давлати Сосониён дохил шуданашон андоз аз замин – «хироч», андоз аз даромади ҳунармадон ва тоҷирон, пардохтҳо аз савдои хориҷӣ ва ғ. буданд. Дар маъмуриятҳои марказӣ ва маҳалӣ кормандони асосӣ оид ба ҷамъовариҳои андоз кор мекарданд. Қисми асосии андози ҷамъовардашуда ба сифати бочу хироч ба Давлати Сосониён чун нишони тобё будан ирсол мегардид.

Як ҷиҳати фарқкунандаи низоми андози ин давра дар набудани андоз ба сари ҳар як шахс мебошад. Дар рисолаи Насруddини Тӯсӣ «Дар бораи молиёт» (таълиф дар асри XII) таъкид шудааст: «Андоз аз ҳар як сар аҳолии пештар гирифта намешуд. Ин навӣи андоз дар замони интишори ислом маъмул гардид. Инчунин дар рисолаи мазкур навӣҳои зерини андоз муайян карда шудааст: хараҷ- андоз аз заминдорон, тамға- андоз аз тоҷирон, мирал- андоз аз ҷорводорон, даромадҳои ғайриандозӣ (даромади тасодуфӣ) тайёрат; пардохти вазн ва сарпӯш ҷойҳо (муассисаҳо), пардохти иловагии андоз аз додани иҷозатнома ба ҳунарҳои алоҳида, андоз аз мерос, хирочи махсус (нишон) дар роҳҳо ва киштиҳо ва ғ. [5]. Андозҳои мазкур дар асрҳои 11- 12 аз аҳолии ситонида мешуданд. Дар солҳои баъдина давлатдорон сиёсати андозбандӣ ва андозситониро на танҳо дар мадди аввали сиёсати молиявӣ-иқтисодии ҳеш мегузоштанд, балки барои ғанӣ гардондани даромади буҷети давлат онро такмил медоданд, тағйироту иловаҳои нав ба нав ворид мекарданд.

Дар асрҳои миёна дар бораи вазнинии андозу хирочҳо, ки аз аҳолии ситонида мешуданд, маъхазҳо маълумот медиҳанд. Бино ба аҳбори Ибни Хурдобех, ба ҳазинаи Хилофоти Араб Суғд ба маънии васеъаш (водии Зарафшон, аз ҷумла Буттам, Қеш ва Насаф) тавасути Тоҳириён 1089 ҳазор дирҳами муҳаммадӣ, аз ҷумла Суғди Самарқанд 328 (ё 326) ҳазор дирҳами муҳаммадӣ, вилояти Бухоро 1 189 200 дирҳами китрифӣ (мувофиқи маълумоти Яъқубӣ 100 000 дирҳами мисин) месупориданд.

Фарғона 280 ҳазор дирҳами муҳаммадӣ, Чоч 607,1 ҳазор дирҳами мусайябӣ, Хучанд 100 ҳазор дирҳами

мусайябӣ, Истаравшан 48 ҳазор дирҳами муҳаммадӣ ва 2 ҳазор дирҳами мусайябӣ, шаҳрҳои миёнаб ва поёноби Сирдарё 46,4 ҳазор дирҳами мусайябӣ ва ҳоразмӣ меоданд. Соли 826/827 ба ҳазинаи Тоҳириён Чағониён 48 500 дирҳам, Ваҳон 20 000 (10) ҳазор дирҳам супориданд. Ваҳон, бино ба маълумоти Муқаддасӣ, маблағи калон-40 ҳазор дирҳам дод. Хирочӣ рустоҳои Хуросон чунин буд: Насо-893 400, Сарахс -307 440, Абевард- 700 000 ва Тӯс -740 860 дирҳам. Умуман Абдуллоҳи Тоҳирӣ соли 826 ба ҳазинаи хилофат 44 846 000 дирҳам, 13 аспӣ зотӣ, 2000 гӯсфанд, 2000 гуломи ӯғуз ба маблағи 600 000 дирҳам чизҳои қиматбаҳо, 1187 тӯб матоъ ва 1300 пора оҳан супорид. Дертар ин хироч кам карда шуд. Соли 836 ҳамоно Абдуллоҳ уҳдадор шуд, ки ба халифа 38 миллион дирҳам супорад, арзиши гуломон, гӯсфандҳо ва матоъ ба он дохил буд. Аммо ин маънои кам кардани андозӣ аҳолиро надишт: қисми боқимондаи даромадро Тоҳириён аз худ мекарданд. Бино ба маълумоти муаллифи дигар, хирочӣ музофоти Хуросони Хилофати Араб ғайр аз панҷяки ғанимати ҳарбӣ, ки пурра ба ихтиёри Тоҳириён мерафт, 40 миллион дирҳамро ташкил меод.

Дар соли 844 андозӣ аз аҳолии тамоми вилоятҳои давлати Тоҳириён ситонидашуда ба 48 миллион дирҳам расид. Даромади умумии давлати Сомониён тақрибан ҳамина қадар буд. Вилояти марказии Бухоро мувофиқи маълумоти Наршахӣ – 1 168 567, тибқи маълумоти Муқаддасӣ -1 161 897 дирҳами қитрифӣ ба ҳазинаи Сомониён хироч меод. Рақамҳои Наршахӣ аниқтар ҳисобида шудааст [4].

Дар назар доштан зарур аст, ки ҳаҷми андозҳои номбурда танҳо як қисми андозӣ аз халқ ситонидашуда мебошад. Барои он ки ҳаҷми андозҳоро тасаввур кунем, ба ин ҷо ҳамаи он маблағҳое, ки ҳокимони маҳал феодалӣ, омилони андоз дар натиҷаи ҳиллаву найранг барои худ нигоҳ доштанд, инчунин аз аҳолии барои рӯҳониён ва ғуруҳҳои дигари синфи ҳукмрон рӯёнидаанд, ба ҳисоб гирифта лозим аст. Ҳукумати Сомониён борҳо ба вазъияти вазнини молиявӣ афтода, миқдори андозу хирочро зиёд мекарданд ва онҳоро пеш аз мӯҳлат меситонданд. Масалан, соли 942 аз аҳолии ду бор андоз ғундошта шуд, дар аҳди Нӯҳ ибни Наср (943-954) бошад, бино ба маълумоти Муқаддасӣ боре андоз як сол пеш чун қарз рӯёнида мешуд, ки ҳукумат онро ҳеҷ вақт барнамегардонид. Ғайр аз андозу хироч аҳолии боз бисёр маҷбуриятҳоро (сохтмон ва дар ҳолати хуб нигоҳ доштани истеҳкомҳо, системаи обёрӣ, роҳҳо ва ғайра) адо мекард [8].

Ҳамаи ин вазъияти қашоқонаи истеҳсолкунандаи бевосита ва дар навбати аввал кишоварзҳои Осиёи Миёнаро ҳеле хуб инъикос менамояд. Оммаи сершумори кишоварзҳо беамин ё камзамин буданд. Шароити ҳунармандони шаҳрҳо ва коргарони конқоб ҳеле вазнин буд. Кишоварзҳо ва ҳунармандон ҳеле қашшоқона умр ба сар мебуданд ва аз андозҳои ниҳоят вазнин хонаҳароб мешуданд [9].

Низомӣ андоз ва андозбандӣ дар давлатҳои феодалии Осиёи Миёна дар давраҳои ҳукмронии Муғулҳо (асрҳои XIII- XIV) ба тағйироти ҷиддие рӯ ба рӯ ба омад. Пас аз забти Осиёи Миёна муғулҳо ақсари ҳунармандонро чун асир ба Муғулистон бурданд.

Хироч- рента-андозӣ асосӣ аз замин дар замони Темур ва Темуриён ба ду тарз - як ҳисса аз ҳосил гирифта мешуд ва ё пас аз андозгирӣ замин ба маблағи муайяни

пул пардохт мегардид. Асосан хироч ба шакли натуралӣ гирифта мешуд ва ҳаҷми он мувофиқи маълумоти баъзе сарчашмаҳо аз се ҳиссаи ҳосилро ташкил меод.

Дар манбаҳои таърихӣ аз сазоҳое сухан меравад, ки барои суистифода аз мансаб ва зиёд гирифтани андоз ба онҳо гирифтор мешуданд. Дар баъзе ҳолатҳо онҳоро маҷбур мекарданд, ки хирочӣ аз меёр зиёд гирифташонро ба деҳқонони баргардонанд. Агар дар вилояте чашне гузаронида шавад, он вилоятро муваққатан аз супоридани андоз озод мекарданд.

Ба ғайр аз андоз-рента дар асри XV андозҳои зиёди иловагӣ қонуникардашуда вучуд доштанд, ки пардохташон ба пул ва ё шакли натуралӣ аз ҳосил буд.

Дар замони феодализми Шарқ дигар андозҳо дар шакли хироч аз қабилӣ; авариз - андозӣ фавқулода аз ҳисоби аҳолии барои пӯшондани хароҷоти фавқулода, сардарахт-аз дарахтони мевадиханда, муҳассилона-андозӣ махсус ба ғойдаи муҳасила, яъне андозгир, мушриф (нозир) дудӣ –ҷамъоварӣ, шумора - ҷамъоварӣ аз хона ё амвол, саршумор - андоз аз сари аҳолии (ё копчур), улағ - андозӣ номарасонӣ барои дастгирии хизматрасонии аспҳои хаткашон, ясаул – андоз ба ғойдаи ясаул, пешкаш – ҷамъоварии маблағ барои ба шахсони мансабдор пешниҳод намудани закот, исқот, идрор, садо, анвол, яқсара, танобпулӣ, қавсан, муштак, бегар ва дигар андозҳо, ки шумораи онҳо зиёда ба 50 адад расид, ситонида мешуданд [9].

Ин навъ андозҳо ба як тартибу низомӣ муайяне дароварда нашуда буданд, аз ин рӯ, боиси рафтори худсаронаи ҷамъоварандагонӣ андоз мегардиданд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар феодализми шарқӣ аҳолии бори гарони пардохти андозҳои зиёдро ба дӯши худ мегирифт. Дар шароити феодалӣ қувваҳои истеҳсолкунанда рушд ёфта, тақсими ҷамъиятии меҳнат амиқтар шуда, савдо вусъат меёфт ва ҳамзамон муносибатҳои истеҳсолии мукамалтар мешуд, вале ба ин нигоҳ накарда, зиддиятҳои байни синфҳо, яъне деҳқонон ва феодалҳо тезу тунд мешуданд. Сабаби ин истисмори истеҳсолкунандагонӣ бевосита ва инчунин гаронии андозҳое, ки бар дӯши аҳолии буд, махсус меёбад.

Дар асрҳои XVIII – XIX дар Осиёи Миёна муносибатҳои феодалӣ сабаби монеаи таракқиёти иҷтимоӣ- иқтисодӣ гашта, боиси рукуди иқтисодиёт мегардад.

Дар замони аморати Бухоро бӯҳрони иқтисодӣ боз ҳам тезу тунд гардид. Вазъияти аҳолии вазнин мешуд, бори андоз беш аз пеш меафзуд ва андозҳо ва пардохтҳои иловагӣ қорӣ карда мешуданд.

Дар шароити феодализм дар Осиёи Миёна вазъияти иқтисодии аҳолии бо сабаби вазнинии андозҳои иловагӣ, ки ба дӯши меҳнаткашони оддӣ-истеҳсолкунандагон, қосибон, ҳунармандон гузошта мешуд, дар натиҷаи бераҳмона истисмор карда шудани онҳо бисёрии онҳо муфлис мешуданд.

Бояд қайд кард, ки андоз ва хироч на танҳо аз тарафи амирон, заминдорон, балки инчунин рӯҳониёни мусулмон-масҷидҳо низ ситонида мешуд. Бояд гуфт, ки ситонидани андоз, боч рушди таракқиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолотро боз меишд [13].

Дороҳои умумӣ дар ҷамъияти мусалмонон дар шакли ҳазинаи давлат, ки Байтулмол ном дошт,

пешниҳод карда мешуд. Вожаи байтулмол дар давраҳои аввали ташаккулёбии ҷамъияти исломӣ ҳамчун давлати динӣ (теократия) дар вақти пайғомбарии ислом (с.а.с) бо маънои таҳтулафзӣ «хонаи мол», яъне хазинаи умумиро мефаҳмонад. Байтулмол- хазинаи умумии ҳамаи мусулмонон-шаҳрвандони Халифат махсуб ёфта, аз ҳисоби воридшавии андозҳо ва хироч: закот, ушр, хумс, ғаним, чизза, ва ҳарач ташаккул меёфт. [12].

Мувофиқи маълумоти А.А. Семёнов (солҳои 1821-1823) дар тамоми Аморати Бухоро заминҳои зиёди хирочӣ ва амлоқӣ (тақрибан 114 ҳаз. га), сипас заминҳои вақфӣ (тақрибан 70 ҳаз. га), заминҳои мулки хусусии озод аз ҳар гуна андозҳо (тақрибан 57 ҳаз. га) ва ахиран заминҳои шахсии амир, боғу бӯстонҳои вай (тақрибан 1500 га) вучуд доштанд.

Хазинаҳои амир аз андози заминҳои хирочӣ даромади зиёд мегирифт: **хирочи доимӣ**, ки ба шакли маблағи пулӣ ва замини муайяне гирифта мешуд. Микдори хироч дар баъзе минтақаҳо ба 1 танга 7,5 фунт ғалла аз як таноби замини кишт, дар минтақаҳои дигар ба 1 танга дар баҳор 1 танга дар тирамоҳ ва 15 фунт ғалла дар тирамоҳ баробар буд. Хироч ба микдори ҳаштъяки ҳосили замини кишти андозбандишуда ситонида мешуд [10].

Дар амал ситонидани хироч ба меъёрҳои шароит мутобик набуд: мувофиқи ин меъёрҳо аз замин, ки бо роҳи табиӣ обёрӣ мешуд, бояд даҳъяки ҳосил, аз замин, ки ба таври сунъӣ обёрӣ мегардид, ними даҳъяки хироч ситонида шавад. Хирочситонӣ боиси қашшоқу муфлис гардидани деҳқонон мешуд. Хирочро на танҳо аз замини кишт, балки аз қисми киштанашудаи замин ҳам мегирiftанд. Амлоқдорон ин амали худро ҳақ баровардани шуда, мегуфтанд, ки агар қисми холии замин кишт карда мешуд, аз он ҳосили хуб гирифтани мумкин буд. Дар ҳолати саркашӣ қардан деҳқоноро ба ҳақс мегирiftанд ва онҳоро аз луқмаи охири маҳрум мекарданд.

Ба ғайр аз хироч ба дӯши деҳқонон пардохтҳои зиёди иловагӣ бор карда мешуданд, ки додани онҳо ҳатмӣ буд:

Қушпулӣ- баҳорон, пеш аз оғози қорҳои саҳро деҳқон вазифадор буд, ки барои ҳар як ҷуфти қорҳои қорӣ 4 то 8 асп (аз асп - 4; аз барзагов -8) танга бидиҳад. Онҳое, ки як қорҳои қорӣ доштанд, барои як қорҳои қорӣ арзиши ним ботмони гандумро мепардохтанд. Ин маблағҳо ба хазинаи бек мерафтанд.

Кафсон – пардохте буд амлоқдор. Ба ӯ аз як ботмони ҳосили ба даст овардаи деҳқон як пандсир мерасид. Маънои кафсон қафи дастон аст, яъне баробари қафи ду даст.

Обичувозпулӣ- маблағи пулие буд аз 20 то 100 танга, барои истифода ва ҷойи тоза қардани биринҷ ва арзан. Ин маблағ ба хазинаи бек ворид мегардид.

Миробона- пардохти шахси масъули низомии обрасонӣ - мироб, ки аз ҷониби бек таъмин карда мешуд ва ба амлоқдор итоат менамуд. Мироб асосан тобистон қор мекард. Деҳқонон вазифадор буданд, ки ҳар сол як ботмон ғалла барои ҳар як ҷуфт ҳайвони қорӣ ва 5 арзиши як қисми муайяни ҳосили ғалладонаи гаронбаҳо асосан биринҷӣ пардохт намояд.

Кафсон-доруға. Ин андоз ҳам микдоран кам набуд; натавон ба доруға, балки ба дигар надимон, аз ҷумла амлоқдорон низ мерасид. Кафсон-доруға аз ҷиҳати шаръӣ

пешбинӣ нашуда буд, вале ҳукумати Бухоро аз он огоҳӣ дошт ва онро чун мукофоте барои заҳмати надимон мешуморид. Пардохти дигари пулиро бояд зикр кард, ки барои таъмини маоши наварони Бек таъин шуда буд. Барои он мақсад аз ҳар як хонадон 6 танга мегирифтанд. Умуман андозе, ки аз аҳолии заминдор гирифта мешуд, хироч ном дошт [14].

Дар осори С. Айний беш аз 100 навъи андоз дар аморати Бухоро, низомии мураккаби пардохтҳо ва аксизҳо, бочу хироч ва ғайра тасвир шудаанд. С.Айний баъзе аз ин андозҳоро номбар карда, дар хусуси онҳо маълумот додааст, баъзеашонро дар рафти тасвири воқеаҳои аз сар гузарондаи қахрамононаш дар либоси тасвири бадеӣ нишон додааст.

Дар асарҳои тадқиқотӣ инчунин шаклҳои дигари андоз ва андозбандӣ мавриди назар қарор гирифтаанд. Масалан, дар монографияи А. Маҷлисӣ оид ба 38 навъи андоз сухан меравад, ки аз халқ ситонида мешуданд ва дар бораи онҳо ҳуҷҷатҳо боқӣ мондаанд. Дар бораи навъҳои андоз ва мушкilotи ба сари мардум меовардаи онҳо С. Айний дар асарҳои худ маълумоти зиёде дарҷ намуфтааст. Аз гуфтаҳои ӯ бармеояд, ки деҳқононро андозҳо хонаҳароб менамуданд; онҳо ба нархи арзон заминҳо, қорҳои хонагашонро барои адои қарзи андоз мефуруштанд. Баъзе деҳқонон барои пардохти қарзи андоз духтару писарони худро ба ашхоси доро мефуруштанд.

Зарурат, моҳият ва принсипҳои истифодаи андозро дар Европа аввалин шуда олим Уилям Петӣ соли 1662 дар китоби худ «Дар бораи андозҳо ва авориз» муайян кардааст. Баъдтар, соли 1776 олими барҷастаи иқтисоддон, поягузори илми иқтисод Адам Смит асари безаволи худ «Таҳқиқи моҳият ва сабабҳои пайдоиши бойгариҳои халқҳо»-ро интишор намуд, ки дар он масъалаҳои муҳими назарияи иқтисодӣ мавриди таҳқиқи амиқ қарор гирифтаанд. Ақидаи ӯ оид ба амали низомии иқтисоди бозорӣ ва танзими он ба воситаи як «дасти ноаён», ҷиҳати андоз ва андозситонӣ, принсипҳои асосии он ва масоили дигари иқтисодӣ то имрӯз аҳамияти илмӣ амалии худро гум накардааст. Маҳз Смит бори аввал ҷаҳор принсипи классикии ташкили самарабахши фаъолияти андозситониро асоснок ва пешниҳод намуфтааст:

1. Одилона ё боинсофона будани андоз, яъне тибқи ин принцип андоз бояд мувофиқи ҳаҷми даромади пулии андозсупоранда ситонида шавад.
2. Муайянии андоз, яъне меъёр ва муҳлати пардохти он бояд пешакӣ ва мушаххас муқаррар гардад.
3. Сарфакорӣ ва камхарҷӣ оид ба андозбандӣ ва андозситонӣ. Моҳияти ин принцип дар он ифода меёбад, ки меъёри андоз дар ҳади ақал бошад, то боиси ғорат ва норозигии аҳоли нагардад.
4. Дар андозситонӣ бояд ба амали худсарӣ ва қонуншиканӣ роҳ дода нашавад ва он бояд ҳамеша таҳти назорати қарордони қарордони мақомоти андоз бошад ([11]).

Инчунин бояд қайд кард, ки баъзе олимони ҳанӯз пеш аз таснифоти пешниҳодкардаи Адам Смит ақидаҳои муайянеро баён доштанд, ки ба принсипҳои андозбандӣ алоқаманданд. Масалан, Пьетро Верри дар

асари худ «Мулоҳизаҳо оид ба иқтисоди сиёсӣ», инчунин Ф.Юсти андешаҳо дар бораи имкони кам кардани бори андоз, зарурати пардохти муносиби ва яхселаи андозбандӣ барои андозсупорандаро ифода кардааст. Чунин ақидаҳо дар назарияшиносон ба монанди Виктор де Рикети Мирабо мушоҳида карда шуданд («Дӯсти мардум, ё рисолаи аҳоли») ва Франсуа Кене («Чадвали иқтисодӣ»). Адам Смит ин муқарраротро на танҳо аниқ ва возеҳ ифода намуд, балки инчунин аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда, бо ҳамин ба рушди назариявии асосҳои андозбандӣ замина гузошт [9].

Иқтисодшиноси олмонӣ Адольф Вагнер назарияи классикии Адам Смитро таҳия карда, нӯҳ қоидаҳои асосии андозбандиро ба чаҳор гурӯҳи принципҳо: ахлоқӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва принципҳои идоракунии андоз муттаҳид кардааст. Аз ин рӯ, тавассути фаъолияти иқтисоддонҳо, ба монанди Адам Смит ва Адольф Вагнер, назарияи андозбандӣ ба системаи принципҳои асос гузошт, ки манфиатҳои мутақобилаи ҳам андозсупорандагон ва ҳам давлатро ба ҳам мепайвандад. Бо мурури замон принципҳои нави андозбандӣ ба вучуд омада, принципҳои кӯҳна такмил ёфта, дар баробари инкишофи низоми андоз илми молия ҳам инкишоф ва такмил ёфт.

Истифодаи принципҳои зикршуда дар фаъолияти мақомоти андоз ва намоёндагии он дар шахро ноҳияҳо барои ба низом овардани амалиёти андозбандӣ ва андозситонӣ, аз байн бурдани беадолатӣ, андозгирии аз меъёр зиёд, решакан кардани худсарию ҷабр кардан нисбат ба андозсупорандагон бештар ба таъмини адолат ва шаффофияти ин раванди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Донишмандони машҳур Давид Риккардо, Љон Мейнард Кейнс ва як қатор олимони илми иқтисоди муосир ба масъалаҳои ташаккули механизм ва усулҳои андозбандӣ, сода, ғаҳмо ва самарабахш гардидани истифодабарии принципҳои андоз ва низоми андоз тавачҷуҳи хос зоҳир кардаанд. Дар шароити амали иқтисоди бозорӣ ва амсилаи иқтисоди омехта, ки ҳоло дар кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон, аз он ҷумла ИМА мавриди истифода қарор дорад, ба истифодаи амалии боз як қатор принципҳои дигар ба монанди: сода ва шаффоф будани андоз, ҳадди ақал будани имтиёзҳои андоз, ягонагии низоми андозҳо дар қаламрави як давлат, қиёсшавандагии андозҳо барои кулли андозсупорандагон ва ғайра тавачҷуҳи бештар дода мешавад.

Низоми андоз дар давраи шуравӣ. Баъд аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва ташкил ёфтани давлатҳои соҳибхитӣ соли 1991 низоми андоз дар кишварҳои ИДМ ташаккул ёфт. Дар кишварҳои пасошӯравӣ, тадқиқот оид ба категорияи андоз аз тарафи олимони -иқтисодчиён, файласуфҳо, ҳуқуқшиносон идома дорад. Дар байни олимони Т.Ф.Юткин аввалин фалсафа ва методологияи андозбандӣ ва хусусияти андозро аз рӯи нақшаи мантиқӣ таҳлил намуда, муайян менамояд, ки андоз як категорияи фалсафӣ ва иқтисодӣ аст ва ҳамзамон шакли мушаххаси муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки тибқи муқаррароти қонун ҳангоми пур кардани даромад ба буча мустаҳкам карда мешавад.

Юткина Т.Ф. дар китоби худ чунин тасвир кардааст: фазое, ки бо ромб нишон дода шудааст,

соҳаи методологияи андоз мебошад барномае, ки мафҳуми «андоз»-ро аз доираи дарки фалсафӣ дур мекунад (ҳавопаймое, ки дар ҷоркунҷаи як амалии мушаххаси андоз ҷойгир шудааст). Бояд гуфт, ки методологияи андозбандӣ то ҳол дар адабиёти илмӣ ва китобҳои дарсии андоз на танҳо дар мамлакатҳои ИДМ, балки дар мамлакатҳои хориҷӣ ҳам ба қадри кофӣ омӯхта ва инкишоф наёфтааст. Юткина Т.Ф. дар соҳаи методологияи андозбандӣ саҳми беандоза гузоштааст, яъне ӯ тавонист, ки философияи андозро ҳамчун пайдоиши ҳатмӣ барои ҷамъият ва истифодабарии он барои нигоҳ доштан, ҳифз намудан, барои таъмини эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва инчунин пардохт ба бучети давлатӣ ё махсусгардонидашуда, кушояд.

Бояд гуфт, ки дар собиқ ИҶШС, яъне дар ҳамаи собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ аз соли 1930 то соли 1991 андози муомилот ситонида мешуд, ки андози мунтазам ва устувор буда, ҳиссаи он то 70 фоизи даромади умумиро бучаи давлатии ИҶШС-ро ташкил медод. Пештар андозҳои ғайримустақим пардапӯш буданд. Андозе, ки аз гардиш ситонида мешуд ба нархи маҳсулот дохил карда шуда арзиши онро баландтар мекард. Дар айни замон, андозҳои ғайримустақим андозҳои мебошанд, ки ба арзиши онҳо сифати маҳсулот, хизматрасонӣ ва қор ё ҳамчун нархи изофа илова карда мешавад. Дар аксари кишварҳои Аврупо, аз қабилҳои Фаронса, Англия ва ғайра қайҳо боз андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ситонида мешавад. Низоми андози ҷумҳурий бори аввал ба ҷамъоварии зерин шурӯъ намуд. Намудҳои маъмули андозҳои ғайримустақим: аксизҳо, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз фурӯш, гумрук, бочҳо, хирочи литсензия, бочи давлатӣ, андози пешгирифташудаи фонди захираҳо, андоз аз фурӯши сузишворӣ ва рағғанҳои молидаи, андоз аз хариди воситаҳои нақлиёт, андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт ва дигарон. Андозҳои ғайримустақим инчунин андозҳои иҷтимоии ситонидашударо дар бар мегиранд, ки аз тарафи Агентии давлатии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа ситонида мешавад. Пештар ҳиссачудокунии иҷтимоӣ 30 фоизи Фондро ташкил медод. Музди қор, яъне маош аз соли 1999 инҷониб меъёри 25 фоиз барои суғуртакунанда ва барои суғурташудагон ба меъёри 1 фоиз татбиқ карда мешавад. Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низоми мустақили андоз вучуд надошт, вале бо вучуди ин аз давлат навъҳои гуногуни андоз, аз он ҷумла андози муомилот, андоз аз даромад ва дигар пардохтҳо ба бучаи ҷумҳурий пардохта мешуданд [16].

Дар Иттиҳоди Шуравӣ ғайр аз андоз аз муомилот, андоз аз даромад, инчунин дигар пардохтҳои андоз мавҷуд буданд:

- андоз аз соҳибони бино;
- андози замин;
- андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- андози хоҷагии қишлоқ ва ғайра.

Ба ҳамагон, алалхусус ба аҳолии қалонсол маълум буд, ки аз аввали солҳои 40-ум то соли 1991 дар кишвар андоз аз бақалаврҳо, шахравандони якка ва хурди оилаи ИҶШС буд, андоз, яъне андози мучарради ва андоз барои бефарзанди ситонда мешуд [3].

Дар бораи зарурати аз сар гирифтани ситонидани ин андоз баҳсу мунозира сурат гирифт. Ин савол ҳатто имрӯз ҳам давра ба давра ба миён меояд. Дар замони

Иттиҳоди Шуравӣ кӯшишҳои тамоман бекор кардани баъзе навъҳои андозҳо дида мешуданд. Масалан, дар соли 1960 қонун қабул карда шуда буд, ки дар он дар ИҶШС бекор кардани андози умумии даромад пешбинӣ карда шуда буд. Ин яке аз қарорҳои беандеша буд, ки дар як вақт бо андози даромад аз соли 1965 тамоман бекор кардани андоз аз бақалаврҳо пешбинӣ карда шуда буд. Аммо на андози яқум ва на андози дуоҷум ҳеҷ гоҳ бекор карда нашудааст. Қабл аз қабули Қонун дар бораи бекор кардани андоз аз даромад дар ИҶШС нашрияҳои сершуморе нашр мешуданд, ки андозҳо воситаи истисмори коргарон мебошад [2].

Солҳои 1990-1991 Ислоҳоти низоми андози шӯравӣ ба амал омад, ки дар натиҷаи он соли 1990 ба ҷои тарҳ кардани бақияи озод аз ғоида андоз аз ғоида ҷорӣ карда шуд, андози мутаносиби даромад ба андози ҳеле пешрафта иваз карда шуд. Дар соли 1991 андоз аз фурӯш ҷорӣ карда шуд ва иваз кардани андоз аз фурӯш ба андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ва аксизҳо таҳия карда шуд [15].

Низоми андоз ва андозбандӣ дар Тоҷикистон.

Вобаста ба ислоҳоти низоми андоз дар солҳои охир дар адабиёти иқтисодии ватанӣ масъалаҳои илмию назариявӣ ва амалии андоз ва андозбандӣ ба таври ҷиддӣ таҳқиқ карда мешаванд, аз он ҷумла дар асарҳои А. Маҷлисӯв, Исмолов С.И., Угулхоҷаева Х. Р ва як қатор дигар олимони ватанӣ. Онҳо равандро таҳқиқули низоми нави андозро бо назардошти таҳлили илмӣ ҳуҷҷатҳои меъёрии мавҷуда оид ба андоз ва андозбандӣ омӯхта, моҳияти андозҳоро ҳамчун шакли иқтисодии муносибатҳои байни давлат ва андозсупорандагон ошкор намуда, бори андозро арзёбӣ намуда, роҳҳои коҳиш додани андозро нишон медиҳанд ва инчунин нақш ва аҳамияти Кодекси андози ҷумҳуриро баррасӣ мекунад.

Дар таҳрири Кодекси андоз шарҳи мафҳуми андоз омадааст: «Андоз пардохтест ба бӯҷаи давлат, ки хусусияти ҳатмӣ ва инфиродиву нобаробарӣ дорад». Ҷунин таърифи андоз ба табиату хусусияти ҳуқуқӣ ва иқтисодияш мувофиқат мекунад ва ба ҳамин тарзи ифода ҷиҳатҳои фарқунандашон аз воридоти дигари ғайриандоз бӯҷет таъкид гардидааст. Ҷунонки дида мешавад, дар ин таъриф ҷаримаҳо ва ғоизҳои дар қонунгузори андоз пешбинишуда ба маблағи андоз дохил нагардидаанд. Ин падида худ амри одилона ва ҳақиқист. Ба таърифи андоз илова гардидани калимаи «индивидуалӣ-инфироидӣ» аҳамияти калони илмиву амалӣ дорад. Тавассути он таъкид мешавад, ки андоз нисбати ҳар як андозсупоранда ҳангоми пардохт билоиваз (ройгон) мебошанд. Аммо дар миқёси ҷомеа андозҳо хусусияти эквивалентии (баробарӣ, муодилият) доранд, ҷунки аз онҳо барои ҳифзи манфиатҳои қули ҳамаи ҷомеа, барои нигоҳ доштани давлат- ҳомӣ ва муҳофизии андозсупорандагон истифода мешавад [14].

Қайд кардан лозим аст, ки андоз, бӯҷ, молиёт- пардохти ҳатмӣ, ки онро шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси муқаррароти Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи кишвар ба бӯҷети умумидавлатӣ ва бӯҷетҳои маҳаллӣ ворид менамоянд. Моҳияти иқтисодии андоз ин аст, ки давлат ба воситаи истифодаи ин фишанги иқтисодӣ як ҳиссаи муайяни даромади давлатро дар шакли марказонидашуда

ҷамъоварӣ намуда, ба ин васила ҳазинаи давлатро ғайи мегардонад ва маблағҳои қисмати даромади бӯҷетро барои таъмини рушди иқтисоди миллии кишвар, баҳусус соҳаҳои афзалиятноки миллии он, сажмигирии зарурӣ дар амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоӣ, давлатӣ ва ғайра сарф менамояд. Шахсони воқеӣ (шаҳрвандон) ва шахсони ҳуқуқӣ (қорхонаҳо, муассисаҳо ва ғайра) мутобиқи қонун ва қоидаҳои амалкунанда дар ҳудуди Тоҷикистон ҳамчун андозсупорандагон асосӣ эътироф шудаанд ва онҳо уҳдадор мебошанд, ки андозҳои ба тарзи расмӣ муқарраршударо дар муҳлати муайяншуда, тибқи меъёри тасдиқшуда ва пурра ба бӯҷаи давлат пардохт намоянд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати андозро бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисоди миллии ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии амалӣ мегардонад. Мазмун ва муҳтавои масоили андозбандӣ ва андозситонӣ дар низоми андози ҳар як кишвар пурра инъикос меёбад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз даврони Истиқлолияти миллии се марҳилаи ислоҳоти андозро аз сар гузаронид, яъне марҳилаи яқум – солҳои 1991-1998-ро дар бар гирифта, дар ин марҳила дар ҷумҳурий 18 намуди андоз амал мекард ва аз рӯйи ҳар як намуди андози амалкунанда қонун қабул шуда буд. Марҳилаи дуоҷум – солҳои 1999-2004, ки давраи амалӣ намудани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, 17 намуди андоз, аз ҷумла андозҳои умумидавлатӣ – 14 намуд, андозҳои маҳаллӣ – 3 намуд дар ҷумҳурий амал менамуд. Солҳои 2009-2004 дар дар ҷор ноҳияи ҷумҳурий ба таври озмоишӣ ва бо мақсади ҳавасманд намудани ҳоҷаҳои кишоварзӣ андози нав, яъне андози ягона барои истехсолкунандагон маҳсулоти кишоварзӣ ҷорӣ карда шуд.

Айни замон тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз ҳамчун пардохти ҳатмӣ муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба бӯҷет таълиф шуда, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмӣ бебозғашт (ба истиснои андози иҷтимоӣ) ва беподош дорад. Андозҳо бо воҳиди пулӣ ҳисоб карда шуда, аз ҷониби резидент бо пули миллии ва аз ҷониби ғайрирезидент бо асъори хориҷӣ пардохт карда мешаванд.

Тибқи Кодекси мазкур 6 намуд андозҳои умумидавлатӣ ва инчунин андозҳои маҳаллӣ муқаррар гардида, мавриди амал қарор доранд:

Ба андозҳои умумидавлатӣ дохил мешаванд:

- 1) андоз аз даромад;
- 2) андоз аз арзиши иловашуда;
- 3) аксизҳо;
- 4) андозҳо барои захираҳои табиӣ;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия).

Ба андози маҳаллие, ки бо Кодекси мазкур муқаррар шуда, бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шаҳру ноҳияҳо мавриди амал қарор дода мешаванд, андоз аз молу мулк дохил шуда аз андозҳои зерин иборат мебошад:

- андоз аз молу мулки ғайриманқул;
- андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- андоз аз замин.

Низоми андоз аз унсурҳои асосии зерин иборат мебошад:

- объекти андозбандӣ;
- манбаи андоз;
- меъёри андоз;
- давраи андоз;
- тартиби ҳисоб кардани андоз;
- тартиби пешниҳод кардани ҳисоботи андоз;
- тартиби пардохти андоз

Дар ҳолатҳои дахлдор тибқи тартибе, ки Кодекси мазкур пешбинӣ намудааст, андозсупорандагон низоми андозбандии махсусро истифода мебаранд. Ҳангоми муқаррар намудани андоз инчунин метавонанд имтиёзҳои андоз ва асосҳои истифодаи онҳо пешбинӣ карда шаванд.

Принсипҳои андозбандӣ аз ба принсипҳои қонуният, ҳатмият, боасос будани андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ӣғонагии низоми андоз ва шаффофият асос меёбад.

Инчунин дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои андозӣ, бартариятҳои пешбиниамудаи қонунгузории андоз эътироф карда мешаванд, ки ба гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон дар муқоиса бо андозсупорандагони дигар, аз ҷумла вобаста ба пардохт накардани андоз ё пардохт кардани онҳо бо андозаи камтар пешниҳод карда мешаванд. Имтиёзҳои андозӣ метавонанд бо шартӣ равона кардани маблағҳои аз андозбандӣ озодшуда барои мақсадҳои муайян пешниҳод карда шаванд. Дар ҳолати ғайрмақсаднок истифода кардани чунин маблағҳо, онҳо бо ҳисобу зам кардани фоиз ба ғоидаи бучет бо тартиби муқарраршуда ситонида мешаванд. Ҳаҷми маблағҳоеро, ки дар натиҷаи пешниҳод кардани имтиёзҳои андозӣ озод шудаанд дар давоми муҳлати амали ин имтиёзҳо истифода нашудаанд, дар давоми соле баъд аз анҷомёбии муҳлати амали имтиёзҳои пешниҳодшуда ба мақсадҳои равона кардан мумкин аст, ки ҳангоми пешниҳодкунии имтиёзҳо муайян шуда буданд. Дар баробари ин маблағҳои дар муҳлати зикршуда истифода нашуда бояд ба бучет гузаронида шаванд. Имтиёзҳо оид ба андоз аз арзиши иловашуда, аз ҷумла ҳангоми воридот ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо шартӣ он ки маблағҳои аз андозбандӣ озодшуда барои мақсадҳои мушаххас ҷудо карда мешаванд, наметавонанд пешниҳод карда шаванд. Дар ҳолати офатҳои табиӣ (заминларза, обхезӣ) ва ҳолатҳои фавқулода (эпидемия ва пандемия) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба ҳама андозсупорандагон ё гурӯҳи андозсупорандагон таътили андозӣ пешниҳод намояд. Тартиби пешниҳод ва арзёбии самаранокии мақсаднокии имтиёзҳои андозӣ бо пешниҳоди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ ва мақомоти давлатии дахлдори дигар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Инчунин дар Кодекси мазкур озодкунӣ аз андоз, яъне озодкунӣ аз баъзе амалиётҳо ва тарҳкунӣ аз андозҳо баррасӣ карда шудаанд, яъне аз даромади умумӣ тамоми хароҷоти тасдиқшудаи воқеан анҷомдодаи марбут ба давраи ҳисоботии бо ғирифтани

чунин даромад алоқаманд, ки дар Кодекси мазкур ва (ё) дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардида, ба Кодекси мазкур муҳолифат намекунанд, тарҳ карда мешаванд[1].

Имтиёзҳои андоз барои ҳавасмандгардонии истеҳсолот аҳамияти калон доранд. Роҳбари давлат имтиёзҳои андозро ҳамчун воситаи муҳим истифода мебарад, ба тараққиёти муҳимтарин соҳаҳои иқтисодиёт ёрӣ расонида, барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ мусондат менамояд. Яке аз унсурҳои муҳими низоми андоз ин тарҳкунӣ мебошад. Дар ШМА, Германия, Италия ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ низоми тарҳкунӣ қайҳо боз истифода бурда мешавад. Дар ин мамлакатҳо ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз даромад аз даромади умумӣ, хароҷоти тичоратӣ тарҳ карда мешаванд ва таҳфифҳои тӯҳфа, яъне «даромади андозбандишаванда» даромади ҳолис пас тарҳи як қатор хароҷот ва ҳадди ақали андозбандишаванда мебошад [13].

Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти умумӣ оид ба андоз аз ғоида ва андоз аз даромад қабул кардааст, ки мувофиқи он аз даромади умумӣ як қатор маблағҳо тарҳ карда мешаванд. Ба низоми тарҳкунии андоз дохил мешаванд: ҳайрия, қарзҳои шубҳанок, ҳиссаҷудокунӣ ба фондҳои захиравӣ ва суғуртавӣ тарҳи хароҷот барои тадқиқоти илмӣ, кор карда баромадани конструкция, тарҳи хароҷоти таъмир, тарҳи хароҷоти суғурта ва бисёр тарҳҳои дигар.

Ҳулоса. Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки гарчанде низоми андоз дар асрҳои миёна аз тарафи баъзе шохону амирон беадолатона муқаррар карда шуда буда, боиси бенавоии аҳоли мегашт, бо гузашти айём ва пешрафти илму техника ва бо тадқиқотҳои олимони муосир низоми андоз мустаҳкам карда шуда, дар ҳаҷорҷубаи қонун дароварда шуда, тибқи принсипҳои андозбандӣ амалӣ карда мешавад.

Дар замони муосир андоз ҳамчун категорияи молиявӣ, фишанг, ки ба воситаи он давлат маҳсулоти умумии дохилиро тақсим мекунад, баромад менамояд. Дар микёси умумидавлатӣ андозҳо ва пардохтҳо вазиғаҳои муҳими иқтисодиро иҷро менамоёнд. Аҳамияти андозҳо дар тақсими ММД тавассути андозбандӣ, яъне тавассути нишондиҳандаи бори андоз муайян карда мешавад.

Ҳарчанд, ки на ба ҳамаи аҳолии кишвар меъёрҳои андоз ва андозситонӣ писандида аст, лекин нисбатан метавонем гуфт, ки осонӣ дар низоми мазкур дида мешавад, алаҳусус як қатор имтиёзҳо, озодкунӣ аз андоз ва тарҳкунӣ аз даромад ва хароҷот, ки ин омилҳо шароити мусонд ба андозсупорандагон, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ муҳайё менамоёнд.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки низоми амалкунандаи андоз ба тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ, таъсиси корхонаҳои хурду бузург ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар ба андозаи кофӣ мусондат намекунад.

Ҷамъбасти маъхазҳои адабии дар ҷумҳурӣ мавҷудбуда нишон медиҳад, ки олимони ватанин мо то ҳол ба омӯзиши мушқилоти андозбандӣ аз нуктаи назари иқтисоди давраи гузариш, хусусиятҳо ва шаклҳои он муносибат намекунанд. Ислоҳоти андоз дар Тоҷикистон аз рӯйи рецепцияҳои монетаристӣ ба

амал бароварда шуда, қолабӣ мебошанд. Тадбирҳои дигар, ки дар ягонагашон ислоҳоти иқтисодиро ташкил медоданд, барои вазъи андозӣ кишвар заминаи номусоид ба вучуд оварданд.

Ҳамин тариқ, бояд тазаккур дод, ки ислоҳоти иқтисодӣ, алаҳусус ислоҳоти андоз ба ислоҳоти самарабахш низ дорад. Мавқеи он асоснок

карда мешавад, ки модели миллии андозбандӣ бояд чандир ва динамик бошад, қомилан мувофиқи тағйироти мақсаду вазифаҳои асосие, ки дар назди ҷомеа ва иқтисодиёти миллии истодаанд, таъдил ёбад ва дар айни замон ба ҳалли мусбати масъалаҳои муҳимтарини иҷтимоӣ-маърифатӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон// дар таҳрири нав, соли 2023.
2. Боброва А. В. Концептуальная модель теории налогов // *Финансы и кредит*. 2005 (23). С. 35–47.
3. Бездетный оброк // *Российская газета*. 23.12.2005.
4. Давидович Е. А. // Нумизматические материалы. С. 75.
5. Исломов С.И. Афкори иқтисоди мутафаккирони тоҷик дар аҳди эҳёи аҷам. // Душанбе. 1998. С. 159-161.
6. Исломов С.И. // Экономическая система восточного феодализма и её отражение в трудах таджикских мыслителей Душанбе.-Ирфон.- 2000. С. 129-130.
7. Неъматов Н.Н. // Государство Саманидов. Душанбе. 1977. С.120-121.
8. Неъматов Н. // Давлати Сомонён. Душанбе.-Ирфон.- 1989. С.133-135
9. Пансков В. Г. // Налоги и налогообложение: теория и практика (в 2-х т.). Т. 1. М.: Юрайт.- 2016. С.336
10. Семёнов А. А. // К прошлому Бухары. Дар китоби Садриддин Айний// Воспоминания. М., 1960. С. 998. 5
11. Смит А. // Исследование о природе и причинах богатства народов. пер. с англ. М. Эксмо.- 2016. С. 1056.
12. Убайдуллоев Ф.К. // Распределительные экономические отношения и категория «справедливость» в воззрениях таджикских мыслителей средневековья. Душанбе Ирфон-2020. С.114.
13. Угулхоҷаева Х.Р. // Налоги и налогообложение Республике Таджикистан –Душанбе.-2009.- С . 20-21-31-42.
14. Т. Убайдуллоев Ф.К., Чураҳонзода Б.Ҷ., Муқимов Қ.М. Ҷумабоев Ҳ.Қ. // Таърих ва назарияи андозситонӣ. Душанбе.-Ирфон.- 2019. С. 84-85-86.
15. Шихатов И. // Налогообложение в СССР и современной России.- Вестник Международного института экономики и права. 2016. -№ 2 (23). С. 124
16. Юткина Т.Ф. // Налоги и налогообложение. Учебник -М. ИНФРА-М.-1998. С. 13.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна-н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/1. Телефон: 008-44-55-18.

Сведения об авторе:

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна-к.э.н., старший преподаватель бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимов 64/1. Телефон: 008-44-55-18.

Information about the author:

Sabzaeva Mavzuna Saidkulovna-Ph.D. Economics, Senior Lecturer of the Accounting Department of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/1. Phone: 008-44-55-18.

УДК: 338.4

ОМОДАГИИ КАДРҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ САНОАТИ САӢӢӢӢ*Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич**Худойкулова Ёқутхон Комиловна*

Аннотатсия. Мақола ба мушкилоти муҳими тайёр кардани кадрҳо барои соҳаи сайёҳӣ дар шароити рақамисозӣ бахшида шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки истифодаи фаъолони технологияҳои рақамӣ ба дигаргунсозии тамоми соҳаи сайёҳӣ мусоидат карда, дар навбати худ таъйироти дахлдорро дар оморасозии кадрҳои сайёҳӣ тақозо дорад. Натиҷаҳои пурсиши донишҷӯён ва кормандони ширкатҳои сайёҳӣ, ки ба муайян кардани салоҳиятҳои рақамӣ барои мутахассиси соҳаи сайёҳӣ дар шароити муосир заруранд, пешниҳод карда мешаванд. Дар он зарурати навсозии барномаҳои асосии таълимии касбӣ, нақшаҳои таълимӣ, барномаҳои кори фанҳо ва амалияҳо бо назардошти талаботи иқтисодиёти рақамӣ таъкид шудааст. Дар мақола ба имкониятҳои васеъе, ки технологияҳои рақамӣ ҳам барои омӯзгорон дар таҳия ва татбиқи фанҳо ва ҳам барои донишҷӯён дар азхудкунии барномаи асосии таълимӣ фароҳам меорад, тamarкуз шудааст. Зарурати ташаккули салоҳиятҳои рақамии мутахассисони ояндаи сайёҳӣ дар раванди таҳсил дар донишгоҳ дар шароити табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ қайд карда мешавад.

Калидвожаҳо: кадрҳои сайёҳӣ, саноати сайёҳӣ, рақамисозӣ, технологияҳои рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ, салоҳиятҳои рақамӣ.

Барои иқтибос: Мирзоалиев, А. А. Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунони саноати сайёҳӣ / А. А. Мирзоалиев, Ё. К. Худойкулова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 2.1(41). – С. 61-66.

ПОДГОТОВКА КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА*Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич**Худойкулова Ёқутхон Комиловна*

Аннотация. Статья посвящена актуальным проблемам подготовки кадров для туристической отрасли в условиях цифровизации. Автор подчеркивает, что активное использование цифровых технологий способствует трансформации всей сферы туризма, что в свою очередь требует соответствующих изменений в подготовке кадров туризма. Представлены результаты опроса студентов и сотрудников туристических компаний, которые помогают определить цифровые компетенции, необходимые специалисту в сфере туризма в современных условиях. Подчеркивается необходимость обновления основных программ профессионального образования, учебных планов, рабочих программ предметов и практик с учетом требований цифровой экономики. В статье акцентируется внимание на огромных возможностях, которые цифровые технологии предоставляют как учителям при разработке и реализации предметов, так и ученикам при освоении профильной учебной программы. Подчеркнута необходимость развития цифровых компетенций будущих профессионалов туризма в процессе вузовского образования в условиях цифровой трансформации туристической отрасли.

Ключевые слова: туристический персонал, индустрия туризма, цифровизация, цифровые технологии, цифровая трансформация, цифровые компетенции.

TRAINING IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE TOURISM INDUSTRY*Mirzoaliev Abdurashid Abdunabievich**Khudoikulova Yqutkhon Komilovna*

Annotation. The article deals with the actual problem of personnel training for the tourism industry in the conditions of digitalization. The author emphasizes that the active use of digital technologies contributes to the transformation of the entire tourism industry, which, in turn, requires appropriate changes in the training of tourist personnel. The results of a survey of students and employees of travel agencies aimed at identifying digital competencies necessary for a specialist in the field of tourism in modern conditions are presented. The necessity of modernization of the main professional educational programs, curricula, work programs of disciplines and practices taking into account the requirements of the digital economy is emphasized. The article focuses on the broad opportunities that digital technologies provide both to teachers in the development and implementation of disciplines, and to students in the development of the basic educational program. It is noted that it is necessary to form digital competencies of future specialists in the field of tourism in the process of their studies at the university in the conditions of digital transformation of the tourism industry.

Keywords: tourism personnel, tourism industry, digitalization, digital technologies, digital transformation, digital

competencies.

Гузориши масъала. Дар айни замон, яке аз мушкилоти асосие, ки монеаи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад, фарқияти мавҷуда байни шумораи мутахассисони омӯзонидашуда дар соҳаи мушаххас ва эҳтиёҷоти воқеӣ ба онҳо мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Бояд гуфт, ки дар баробари истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таҳсилоти рӯзона, рақамисозӣ барои таҳсилоти фосилавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Пеш аз ҳама, он дар соҳаи бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои соҳаи сайёҳӣ талабот дорад.

Мақсади мақола – тавре ки таҷрибаи фаъолияти омӯзгорӣ нишон медиҳад, ҳангоми гузаронидани дарсҳо тавассути Интернет ва хидматҳои гуногуни онлайн, имкон дорад, ки ҳалли аслии маркетинги онлайнро дар соҳаи сайёҳӣ намоиш дода, самтҳои машҳури сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, хатсайрҳоро дар вақти воқеӣ санҷиши назоратӣ гузаронида платформаҳои онлайн омӯзиш дар мавзӯҳои фаро гирифташуда ва фавран тафтиш ва арзёбии дониши донишҷӯён бо истифода аз замимаҳои мобилӣ (масалан, Kahoot), гузаронидани викторина дар замимаи Quizizz, таҳияи масири сайёҳӣ дар харита бо истифода аз технологияҳои GIS (QGIS, ArcGIS, гайра) ва ғайраро нишон дода тавонанд.

Мухтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 январи соли 2021 бори дигар таъкид намудаанд, ки “Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокӣ иқтисодӣ ба шумор меравад. Татбиқи барномаҳои қабулнамуда мо барои гузаштан ба ин раванд қонёқунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаққули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд”. Ҳамин тавр, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҷӯӣ намояд.

Рақамикунонӣ ба як тамоюли асосии рушди ҷомеаи муосир табдил ёфта, ба шарофати истифодаи технологияҳои рақамӣ равандҳои марбут ба пешниҳоди хидматҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ба ҳисоб меравад. Саноати сайёҳӣ низ истисно нест. Гузашта аз ин, технологияҳои рақамӣ махсусан дар соҳаи сайёҳӣ фаъолона истифода мешаванд, ки барои шахс ташкили истироҳати мустақилнаро новобаста аз тағйироти глобалии рақамии тамоми соҳаи сайёҳӣ осон мекунад, (аз хидматҳои ибтидоии онлайн то истифодаи зехни сунӣ робототехника ва технологияҳои афзоияндаи воқеият).

Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 таъкид шудааст, ки ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар сайёҳӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини модернизатсияи ин соҳа буда, ба ноил

шудан ба пешсафии ҷаҳонӣ дар рушди инфрасохтори рақамӣ ва хизматрасониҳо, платформаҳои рақамӣ барои пешбурди маҳсулот ва брендҳои сайёҳӣ, воситаҳои рақамии навигатсия ва ташаққули маҳсулоти туристӣ, ҷорӣ ва рушди технологияҳои бузурги додаҳо ва ғайрадиққати махсус медиҳад [2]. Инчунин ба он таъкид шудааст, ки истифодаи фаъолонаи технологияҳои рақамӣ ба бехтар шудани сифати маҳсулоти туристӣ, рушд ва таҷдиди инфрасохтори сайёҳӣ, таҳияи равишҳои нави маркетинг дар соҳаи сайёҳӣ ва мувофиқан фаъл гардонидани системаи пешбурди сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Таҳаввулоти рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ тағйироти мувофиқро дар оморасозии кадрҳои сайёҳӣ, ки кодиранд дар фазои рақамӣ рақобатавонӣ кунанд ва технологияҳои рақамиро хуб медонанд, тақозо менамояд. Дар айни замон, аксарияти ташкилотҳо ва ширкатҳои сайёҳӣ аллакай ба кадрҳои сайёҳӣ ниёз доранд, ки ба воқеияти тағйирёбанда зуд мутобиқ мешаванд ва технологияҳои пешрафтаи рақамиро фаъолона истифода мебаранд. Зеро муваффақияти ширкатҳо дар бозори сайёҳӣ на танҳо аз тағйироти куллии сохтори ташкилии онҳо, тағйирот дар стратегияҳои рушд ва пешбурди маҳсулот ва хидматҳои сайёҳӣ, балки пеш аз ҳама ба сифати кадрӣ, ки ба тамоюлҳои рақамии муосир ҷавобгӯ аст, вобаста аст. Аҳамияти мушкилоти зикргардида инчунин бо он шарҳ дода мешавад, ки соҳаи сайёҳӣ дар воқеияти муосир бо иқтисодиёти рақамӣ зич алоқаманд аст.

Дар айни замон, яке аз мушкилоти асосие, ки монеаи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад, фарқияти мавҷуда байни шумораи мутахассисони омӯзонидашуда дар соҳаи мушаххас ва эҳтиёҷоти воқеӣ ба онҳо мебошад.

Ин зиддият ба он вобаста аст, ки дар шароити рушди рақамикунонӣ афзоиши назарраси шумораи мутахассисони соҳибихтисос, ки технологияҳои рақамиро хуб медонанд ва сатҳи баланди потенциали IT доранд, зарур аст. Ва ин танҳо дар сурати мутобиқ гардонидани низомии маориф ба воқеияти замон ва талаботи корфармоён муяссар мешавад [2; 3].

Аз ин лиҳоз, ҳангоми тайёр кардани кадрҳои сайёҳӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ дурнамон инноватсионии рушди сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ ва васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро ба назар гирифтани зарур аст. Омӯзиши кадрҳо ва ташаққули салоҳиятҳои рақамии онҳо бояд ба назар гирифта шаванд, ки дар шароити рақамисозӣ муҳимтарин манбаи истеҳсол, пешбарӣ ва фурӯши маҳсулоти туристӣ иттилооти рақамӣ ва усулҳои идоракунии ин иттилоот мебошад [4]. Илова бар ин, бояд ба назар гирифт, ки дар баробари табдилдиҳии рақамӣ дар дохили ширкатҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои сайёҳӣ, тағйирот дар хусусиятҳои рафтори истеъмолкунандагон, амалия ва шаклҳои истеъмоли маҳсулоти туристӣ мушоҳида мешавад. Сайёҳи муосир дигар як ҳел нест, ўро аз маҳсулоти анъанавии сайёҳӣ, роҳнамоҳои шиноси «қоғазӣ», воситаҳои маркетинги кӯҳна ба ҳайрат оварда наметавонанд. Вай рафтори тамоман дигари истеъмолкунанда, дараҷаи

дигари мустақилият дар интиҳоби манзил, маршрут, усули сафар, назари дигар ба ташкили истироҳат дорад. Ва мутахассиси муосири сайёҳӣ бояд дар мавриди азхудкунии технологияҳои муосир дар фаъолияти сайёҳӣ аз муштариёни эҳтимолии худ ҳадди ақал як зина пештар бошад ва дорои малакаву маҳорати мувофиқ бошад.

Муносибати салоҳиятнокӣ барои тайёр кардани мутахассисон барои соҳаи сайёҳӣ аз онҳо талаб мекунад, ки як қатор салоҳиятҳои рақамӣ дошта бошанд, ки ба ҳалли мушкилоти гуногун дар истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ, бо дарназардошти тағйироти босуръат дар ин соҳа ва гузариши як қатор равандҳо дар фазои рақамҳо нигаронида шудаанд. Аз ҷумла, салоҳиятҳои зарурӣ иборатанд аз: қобилияти истифода ва эҷоди мундариҷа бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, татбиқи маҳсулоти туристӣ бо истифода аз имкониятҳои шабакаи ҷаҳонӣ, эҷоди лоиҳаҳо дар соҳаи ВАО; қобилияти ҷустуҷӯ ва мубодилаи иттилооти зарурӣ, ҳамкорӣ бо ҳамкорон ва шарикон, бо истеъмолкунандагони маҳсулоти туристӣ дар фазои медиа, шабакаҳои иҷтимоӣ, блогҳо ва ғайра; қобилияти қабули қарорҳо дар шароити номуайяний, ташкили шабака ва ғайра.

Ташаққули малакаҳои зарурии рақамӣ, малакаҳо, усулҳои амал, салоҳиятҳо дар раванди таълим, дар маҷмӯъ, боиси ташаққули салоҳияти рақамии (IT) мутахассиси соҳаи туризм мегардад.

Ҳамин тариқ, Евдокимова В.Е. ҷузъҳои зерини ташаққули IT-салоҳиятро муайян мекунад:

- базавӣ (ба даст овардани салоҳиятҳои умумии корбарон, малака ва малакаҳои саводнокии компютерӣ, кор бо маҳсулоти нармафзори стандартӣ, таҷриба дар сохтани маҳсулоти оддии туристӣ бо истифода аз ТИК ва ғ.);

- квазипрофессионалӣ (ташаққул додани малака ва маҳорат оид ба истифодаи имкониятҳои системаҳои маҳсули нармафзор барои эҷоди маҳсулоти гуногуни сайёҳӣ);

- ба касбӣ нигаронидашуда (андӯхтани таҷриба дар фаъолият дар ҳолатҳои мураккаби ташкилии

номуайянии таҳия ва татбиқи маҳсулоти нармафзори туристӣ дар амалии саноатӣ ва баъдтар дар фаъолияти касбӣ) [5].

Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, кори менечерони хидматрасонии сайёҳӣ тавассути истифодаи доимии технологияҳои компютерӣ ва системаҳои автоматӣ, аксар вақт дар ҳолатҳои номуайяний ва ҳолатҳои форс-мажор амалӣ карда мешавад. Бинобар ин, мутахассиси баландхаттисос бояд тамоми ҷузъҳои дар боло номбаршудаи ташаққули салоҳияти касбиро дошта бошад.

Шакли нави таълими касбӣ дар заминаи автоматикунонӣ ва иттилоотонии фаъолияти сайёҳӣ, пеш аз ҳама, бо ташаққули салоҳиятҳои нав, ки барои таъмини рақобатпазирии мутахассис дар муҳити тағйирёбандаи рақамӣ заруранд, алоқаманд аст. Аҳамияти масъалаи зикршударо як қатор тадқиқотҳои олимони рус (Анискин В.Н., Бусыгина А.Л., Замира Е.В. [6], Евдокимова В.Е. [5], Лозицкий В.Л. [7], М.А. Морозов, Н.С. Морозова [4] ва дигарон) ва муаллифони хориҷӣ (Аранго-Моралес А. J., Delgado-Cruz A., Tamayo-Salcedo A. L. [8], Balula A. et al [9]). дар ин самт тасдиқ менамоянд.

Муаллиф дар байни донишҷӯёни риштаи 890101- сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ (курси 1-4) ва барномаҳои таҳсилоти иловагии касбӣ (азнавтайёркунии касбӣ) тадқиқот гузаронидааст. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон барои муайян кардани салоҳиятҳои рақамӣ, ки ба гуфтаи мусоҳибон, пеш аз ҳама ба мутахассисоне, ки дар соҳаи сайёҳӣ кор мекунад, эҳтиёҷ дорад. Интиҳоби донишҷӯён бо дарназардошти он, ки ҳеҷ як аз пурсидашудагон дар ширкатҳои сайёҳӣ таҷрибаи корӣ надоштанд, гузаронида шуд. Гурӯҳи дуҷуми пурсидашудагон, ки дар байни онҳо пурсиш гузаронида шудааст, мутахассисони ҷавоне буданд, ки пас аз хатми муассисаҳои таълимии олии дар ширкатҳои сайёҳӣ ва дигар ташкилотҳои сайёҳӣ кор мекунанд. Дар пурсиш ҳамагӣ 102 нафар (64 донишҷӯ ва 38 корманди агентии сайёҳӣ) иштирок намуданд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Салоҳиятҳои рақамӣ барои мутахассиси соҳаи сайёҳӣ (аз рӯи назарсанҷии донишҷӯён ва кормандони ширкатҳои сайёҳӣ)*

№	Салоҳиятҳо	Донишҷӯён (%)	Кормандони ширкати сайёҳӣ (%)
1.	Саводнокии ТИК (маҳорати компютерӣ)	90,6	15,8
2.	Тафакқури интиқодӣ ҳангоми кор бо иттилоот	0	78,9
3.	Қобилияти кор бо паёмрасонҳои фаврӣ ва барномаҳо барои видеоконфронс	87,5	21
4.	Қобилияти кор бо хидматҳои онлайн	64	73,6
5.	Таҷрибаи корӣ бо вебсайтҳои сайёҳӣ	60,9	18,4
6.	Қобилияти кор бо муҳаррирҳои графикӣ	57,8	55,2
7.	Қобилияти эҷоди презентатсияҳои PowerPoint	78,1	0
8.	Қобилияти таҳияи мундариҷаи рақамӣ	8,2	84,2
9.	Имконияти таъмини амнияти	0	89,5

	рақамии маълумот		
10.	Қобилияти идора ва пешбурди васоити ахбори иҷтимоӣ	100	94,7
11.	Қобилияти рушди худ дар муҳити рақамӣ	70,3	78,9
12.	Қобилияти татбиқи технологияҳои GIS дар таҳияи маршрутҳои туристӣ	43,7	5,2

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Пурсиш нишон дод, ки донишҷӯён зарур мешуморанд, ки мутахассисони соҳаи сайёҳӣ пеш аз ҳама дорои саводнокии ТИК (маҳорати компютер), қобилияти кор бо мессенчерҳои фаврӣ ва барномаҳои алокаи видеой (Skype, Zoom ва ғайра), малакаҳои кор бо вебсайтҳо, ки ба туризм тахассус доранд, қобилияти татбиқи технологияҳои GIS дар таҳияи хатсайрҳои сайёҳӣ, қобилияти эҷоди презентатсияҳои PowerPoint барои ба таври визуалӣ нишон додани мизоч чӣ гуна будани тур бошанд.

Аксари ин салоҳиятҳо аз ҷониби кормандони ширкатҳои сайёҳӣ амалан зикр нашудаанд. Ҳамин тавр, масалан, қобилияти эҷод кардани презентатсияро ҳеҷ яке аз посухдиҳандагони ин гурӯҳ зикр накардааст ва ин маънои онро надорад, ки онҳо ин салоҳиятро надоранд, эҳтимолан, онҳо онро муҳим намеҳисобанд ё онро ба рақамӣ мансуб намедонанд. Ва бисёре аз онҳо чунин салоҳиятро ба мисли саводнокии ТИК-ро дар рӯйхат нагузоштанд, зеро эҳтимол онро як маҳорати асосӣ барои ҳар як мутахассиси муосири дорои маълумоти олии, на танҳо барои сайёҳӣ медонанд. Тадқиқоти кормандон нишон дод, ки онҳо афзалият доранд: қобилияти таҳияи мундариҷаи рақамӣ, қобилияти таъмини амнияти додаҳои рақамӣ, тафаккури интиқодӣ ҳангоми кор бо иттилоот. Дар байни донишҷӯён ин салоҳиятҳо амалан дода нашудаанд.

Чунин салоҳиятҳо, аз қабилӣ: қобилияти кор бо хидматҳои онлайн, малакаи кор бо муҳаррирони графикӣ барои эҷоди буклетҳои таълиғотӣ ва тарҳрезии профилҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ, қобилияти рушди худ дар муҳити рақамӣ - барои кор дар соҳаи туризм аз тарафи ҳам аксарияти донишҷӯён ва ҳам кормандони ширкатҳои сайёҳӣ. Ва қобилияти идора ва пешбурди шабакаҳои иҷтимоӣ барои муошират бо муштариён, бо мақсади маркетинг ва ғайра (чатҳои шабакаҳои иҷтимоӣ дар What'sApp, Telegram, VKontakte), аз ҷониби 100% донишҷӯён ва қариб 95% кормандони агентҳои сайёҳӣ салоҳияти зарурӣ ҳисобида мешаванд.

Илова бар ин, бояд қайд кард, ки дар фаъолияти ҳаррӯза касбии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ технологияҳои рақамии GIS истифода мешаванд, ки ба рушди пайвастаи салоҳиятҳои чуғрофӣ-экологӣ ва фазоию экологӣ, ки ҳамдигарро пурра мекунад ва ҳамчун яке аз калидҳо хизмат мекунад, пурра мусоидат мекунад. кормандони ширкатҳои сайёҳӣ, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки бо захираҳои иттилоотӣ ва маълумоти зарурӣ дар бораи равандҳои геоэкологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ва омилҳои ба рушди сайёҳӣ таъсиркунанда, инчунин асосҳои дониш дар бораи принципҳои

идоракунии оқилонаи табиат, қонунҳое, ки ҳалли проблемаҳои экологӣ, талаботи касбии экологӣ нисбат ба шароити рекреатсионӣ ва хизматрасонии меҳмонхонаҳо, хусусиятҳои ташкили сайёҳӣ дар минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда ва ғ. самаранок кор кунанд [3; 4].

Дар робита ба ташаккули самтҳои нави хизматрасонӣ дар сайёҳӣ, равишҳои нав ба фаъолияти аниматсионӣ, тағйирот дар динамикаи дархостҳои сайёҳӣ, зарурати визуализатсияи ҷойҳо ва таҷрибаҳои нав, технологияҳои виртуалӣ ва воқеияти афзоишёфта (VR / AR) нав карда мешаванд, ки дар навбати худ сифат ва суръати хизматрасониро баланд мебардорад [5,6]. Воқеияти виртуалӣ аллакай як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти шахсе мебошад, ки ба имкониятҳои муайяни техникӣ дастрасӣ дорад ва сайёҳӣ низ истисно нест [7]. Ҳамаи ин зарурати ташаккули салоҳиятҳои дахлдорро дар байни мутахассисони соҳаи сайёҳӣ (таҳияи турҳои виртуалӣ, экскурсияҳо ва ғ.) ба миён меорад, то онҳо тавонанд бо истеъмолкунандаи оянда вохӯранд.

Аммо, бояд дарк кард, ки на компютерҳо, на смартфонҳо, на видео терминалҳо дар соҳаи сайёҳӣ - маҷмӯи технологияҳои муосири рақамӣ дар ин ҷо фаъолият мекунад. Аз ин рӯ, мутахассисони оянда, ки аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ тайёр карда мешаванд, бояд на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ, балки аз ҳама муҳимтар аз ҳама амалан ин технологияҳоро ба таври касбӣ аз худ кунанд [9].

Вобаста ба ин, дар МТОК, ки кадрҳои сайёҳӣ тайёр мекунад, барномаҳои асосии таълимии касбӣ, нақшаҳои таълимӣ, мазмунӣ барномаҳои кории фанҳо ва амалияҳо на танҳо вобаста ба гузаштан ба стандартҳои нави давлатии таҳсилот, балки инчунин аз сабаби он, ки дар соҳаи маориф зарурати ҷорӣ намудани фанҳои нави «рақамӣ» ба миён омадааст, бояд саривақт нав карда шаванд.

Агар ду-се сол пеш дар барномаҳои таълимии самтҳои сайёҳии донишгоҳҳо асосан номҳои маъмулии фанҳои марбут ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ («Информатика», «Технологияи иттилоотӣ дар соҳаи сайёҳӣ», «Технологияи компютерӣ» дар илм ҷой дошта бошанд, «Технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбӣ» ва ғайра, ҳоло дар партави татбиқи «Муҳити таълимии рақамӣ» 2019-2024, ки ба таъмини татбиқи табдили рақамии системаи маориф нигаронида шудааст, аз ҷумла аз қабилӣ: «Технологияҳои рақамӣ дар соҳаи меҳмондорӣ ва сайёҳӣ», «Фарҳанги рақамӣ», «Технологияҳои GIS дар туризм», «Асосҳои иқтисоди рақамӣ», «Системаҳои зехни сунъӣ» ва ғайра фанҳоро дар

барномаҳои таълимӣ бештар дидан мумкин аст. Ё дар як қатор фанҳо бахшҳои марбут ба рақамикунони сайёҳӣ ва соҳаҳои марбут ба саводнокии рақамӣ, амнияти рақамӣ, истифодаи технологияҳои афзоянда ва виртуалӣ дар сайёҳӣ, технологияҳои GIS ва ғайра мавҷуданд.

Таҳқиқот нишон дод, ки ҳаҷми ҳар як фан дар нақшаҳои таълимии ташкилотҳои таълимӣ шумораи воҳидҳои кредитии гуногун, вале на камтар аз се воҳидро ташкил медиҳад, илова бар ин, таҳлили маблағҳои фондҳои баҳодихӣ доираи васеи вазифаҳои ба амалия нигаронидашударо бо истифода аз ТИК, ки ба ташаккули малакаҳои амалии рақамӣ дар донишҷӯён мусоидат мекунад. Ҳамаи ин аҳамияти технологияҳои рақамиро дар тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи туризм таъкид мекунад [8].

Илова бар ин, бо фаъолияти пурсамари муҳити рақамии донишгоҳ, технологияҳои рақамӣ инчунин ба кам кардани хароҷоти меҳнати омӯзгорон ва таъмини маҷмӯи кофии захираҳо барои баланд бардоштани сатҳи касбии онҳо нигаронида шудаанд. Технологияҳои рақамӣ барои омӯзгорон барои таҳия ва гузаронидани ҳама намуди дарсҳо (лексияҳо, амалӣ, семинарҳо, лабораторияҳо ва ғ.) имкониятҳои васеъ фароҳам меорад; истифодаи доираи васеи воситаҳои муосири таълим; татбиқи шаклҳои гиперматнӣ ва гипермедиявӣ пешниҳоди маводи таълимӣ, ки имкон медиҳад ҳаҷми он хеле зиёд шавад; васеъ намудани намудҳои фаъолияти таълимӣ ва шаклҳои ҳамкориҳои иттилоотии байни субъектҳои раванди таълим ва ғайра [9].

Тавре ки таҷрибаи фаъолияти омӯзгорӣ нишон медиҳад, ҳангоми гузаронидани дарсҳо тавассути Интернет ва хидматҳои гуногуни онлайн, имкон дорад, ки ҳалли аслии маркетинги онлайнро дар соҳаи сайёҳӣ намоиш дода, самтҳои машхури сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, хатсайрҳо дар вақти воқеӣ санҷиши назоратӣ гузаронида платформаҳои онлайн омӯзиш дар мавзӯҳои фаро гирифташуда ва фавран тафтиш ва арзёбии дониши донишҷӯён бо истифода аз замимаҳои мобилӣ (масалан, Kahoot), гузаронидани викторина дар замимаи Quizizz, таҳияи масири сайёҳӣ дар харита бо истифода аз технологияҳои GIS (QGIS, ArcGIS, ғайра) ва ғайраро нишон дода тавонанд.

Истифодаи технологияҳои мобилии «интеллектуалӣ» дар синфхонаҳо (барномаҳои онлайнҳои мобилӣ барои сайёҳон, замима барои муайян кардани коди QR, ҷустуҷӯи меҳмонхонаҳо, экскурсияҳо ва ғ.) раванди азхудкунии маводи таълимиро қулайтар мекунад, ки барои донишҷӯи муосир, шунавандагон ва малакаҳои амалии истифодаи ин технологияҳо дар ҳаёти ҳаррӯза ва фаъолияти касбии оянда инкишоф мутобиқ карда шудааст. Инчунин, дар дарсҳои амалӣ ҳангоми иҷрои супоришҳои ба амалия нигаронидашуда оид ба дарёфти экскурсияҳо аз сайтҳои туроператорҳо ва мавзёҳои машхури сайёҳӣ фаъолоне истифода мешаванд. Кор бо сайтҳо ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки малакаҳои амалии ҷустуҷӯ, интиҳоби тур барои гурӯҳи муайяни мақсаднокӣ

истеъмолкунандагони маҳсулоти туристӣ, брон кардани меҳмонхона, ҷиптаҳои ҳавопаймо, интиҳоби барномаи экскурсияро инкишоф диҳанд, ки шарҳи сайёҳони воқеӣ омӯхта шаванд, ҳуди сайт ва ғайра баҳо дода шаванд [8]. Истифодаи технологияҳои рақамӣ на танҳо истифодаи сайтҳои сайёҳии тайёрро фароҳам меорад, балки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки малакаҳои мустақилона эҷод кардани сайтҳои сайёҳӣ, ҳудудҳо, ташкилотҳо, таҳияи мундариҷаи беназир ва ғайраро пайдо кунанд, ки бешубҳа дар фаъолияти ояндаи касбияшон муфид аст.

Бояд гуфт, ки дар баробари истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таҳсилоти рӯзона, рақамисозӣ барои таҳсилоти фосилавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Пеш аз ҳама, он дар соҳаи бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои соҳаи сайёҳӣ талабот дорад.

Қобилияти баланди истеҳсолии тамоми равандҳои рақамӣ ва тақмили доимии технологияҳои рақамӣ зарурати тақмили пайваستاи касбиро дар ҳама зинаҳои таҳсилот, тақмили ихтисос ва бозомӯзии касбии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ ба миён меорад [4]. Аз ин лиҳоз, ба истилоҳ "таълими дарозмуддат" - омӯзиши пайваста дар тӯли ҳаёт ва дар марҳалаи ҳозира - бар асоси технологияҳои рақамӣ талабгор аст. Дониш бо суръати тез қўҳна мешавад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи сайёҳӣ тақрибан пас аз даҳ сол тадриҷан аз байн рафтани чунин касбҳо ба мисли сайёҳӣ, гид-тарҷумон ва экскурсия дар шакли анъанавии онҳо пешбинӣ шудааст. Дар муҳити тағйирёбандаи рақамӣ, инҳо талаб карда мешаванд: таҳлилгари Big-Data дар соҳаи туризм, оператори UAV дар туризм, оператори фазои виртуалӣ, менеҷери инноватсионӣ (дар туризм ва тижорати меҳмонхона), immersive тарроҳи воқеияти афзояндаи ҳудудҳо, таҳиягари навигаторҳои сайёҳӣ, таҳиягари платформаҳои сайёҳии интеллектуалӣ ва дигар касбҳо дар асоси технологияҳои рақамӣ. Ин маънои онро дорад, ки ҳуди раванди таълим бояд ба тағйироти кулӣ дучор шуда, ба оморасозии мутахассисони ҷавобгӯи талаботи бозори меҳнати муосир ва талаботи иқтисоди рақамӣ таҷдиди назар карда шавад ва ин ногузир аст. Ҳамин тариқ, тадқиқотҳо нишон доданд, ки трансформатсияи рақамӣ ба соҳаи сайёҳӣ ва оморасозии кадрҳои оянда барои ин соҳа таъсири муайянкунанда дорад.

Хулоса. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон як варианти ҷолиб барои саёҳатҷӯён, қўҳнавардон ва дучархасаворон, дўстдорони фарҳангу таърихи бостонии форсӣ ва барои онҳое, ки орзуи аз роҳи пешрафт карданро доранд, мебошад. Ба шарофати иқлими аъло, ки дар он тақрибан 250 рӯзи офтобӣ дар як сол ва инчунин мардуми самимӣ меҳмоннавоз аст, зарурати ҷустуҷӯи сабабҳои иловагӣ барои сафар ба Тоҷикистон нест, балки аллакай ба нақша гирифтани сафаратон шурӯъ кунед. Новобаста аз он ки шумо кадом намуди саёҳатро мехоҳед, дар ин ҷо шумо имконоти зиёде барои турҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ дар Тоҷикистон пайдо мекунед. Истифодаи технологияҳои рақамӣ на танҳо истифодаи сайтҳои сайёҳии тайёрро фароҳам меорад, балки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки малакаҳои мустақилона эҷод кардани сайтҳои

сайёҳӣ, ҳудудҳо, ташкилотҳо, таҳияи мундариҷаи беназир ва ғайраро пайдо кунанд, ки бешубҳа дар фаъолияти ояндаи касбиашон муфид аст. Бояд гуфт, ки дар баробари истифодаи технологияҳои рақамӣ дар

таҳсилоти рӯзона, рақамисозӣ барои таҳсилоти фосилавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Пеш аз ҳама, он дар соҳаи бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои соҳаи сайёҳӣ талабот дорад.

АДАБИЁТ

1. Аниськин, В. Н. Оптимизация процесса подготовки специалистов по туризму в условиях цифровой экономики / В.Н. Аниськин, А.Л. Бусыгина, Е.В. Замара // АНИ: педагогика и психология. 2019. №1 (26) – С.29-32.
2. Евдокимова, В. Е. Формирование информационно-технологической компетентности будущих бакалавров туристической сферы в процессе обучения информатике / В. Е. Евдокимова – Шадринск: Шадринский государственный педагогический университет, 2016. – 156 с.
3. Константинова, Д. С. Цифровые компетенции как основа трансформации профессии - нального образования / Д. С. Константинова, М. М. Кудасева // Экономика труда. – 2020. – Т. 7. – № 11. – С. 1055-1072.
4. Лозицкий, В. Л. Эволюция компетентностной составляющей в профессиональной подготовке специалистов в сфере туризма и гостеприимства в аспекте процессов цифровизации / В. Л. Лозицкий // Туризм и гостеприимство. – 2019. – № 2. – С. 34-40.
5. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холикова // Ахбори ДДХБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хучанд, 2022, №3 -С.124-135
6. Морозов, М. А. Особенности подготовки кадров для индустрии туризма и гостеприимства в условиях перехода к цифровой экономике / М. А. Морозов, Н. С. Морозова // Профессорский журнал. Серия: Рекреация и туризм. – 2019. – № 4(4). – С. 3-14.
7. Мирзоалиев А.А. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / А.А. Мирзоалиев, А.М.Сафаров// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2020 №3(32) –С.138-145
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12. 2021. // [Захираи электронӣ]-Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088>(Санаи воридшавӣ: 11.04.2022 с).
9. Роберт, И. В. Стратегические направления развития информатизации отечественного образования в условиях цифровой трансформации / И. В. Роберт // Человеческий капитал. – 2021– № S5-3(149). – С. 16-40.
10. Arango-Morales, A. J. Digital competence of tourism students: Explanatory power of professional training / A. J. Arango-Morales, A. Delgado-Cruz, A. L. Tamayo-Salcedo //European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education. – 2019. – Т. 10. – №. 1. – С. 310-326.
11. Balula, A. et al. Digital transformation in tourism education / A. Balula et al. //Tourism in SouthEast Europe... – 2019. – Т. 5. – С. 61-72.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел.: (+992) 934444145

Худойкулова Ёкутхон Комиловна - ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: +992933444931, E-mail: khudoykulova_y@mail.ru

Сведения об авторах:

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел.: (+992) 934444145

Худойкулова Ёкутхон Комиловна - ассистент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: +992933444931, E-mail: khudoykulova_y@mail.ru

Information about the authors:

Mirzoaliev Abdurashid Abdunabievich - candidate of economic sciences, associate professor of the management department of the Tajik State University of Commerce. Dushanbe. Republic of Tajikistan. E-mail: menejment_08@mail.ru Tel.: (+992) 934444145

Khudoykulova Yokutkhon Komilovna - assistant of the department of public and local government of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: +992933444931, E-mail: khudoykulova_y@mail.ru

УДК: 339.56.055 (575.3)

ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН: ИМКОНИЯТҲОИ ТАРАҚҚИЁТ**Юнусзода Холмуроди Қурбоналӣ**

***Аннотатсия.** Дар мақола самтҳои асосии савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон баррасӣ гардида, аз ҷумла муомилоти мол байни ин кишварҳо нишон дода шудааст. Дар асоси таҳлили сохтори ҷуғрофӣ ва моли савдои берунии ҳар ду мамлакат, мушкилотҳои савдои байниҳамдигар муайян карда шуд, ки ҳалли онҳо ҳаҷми тиҷоратро афзун мегардонад. Ҳамчунин, дар заминаи мушкилоти дар ҷараёни таҳлил ошкоршуда муаллиф барои таҳким ва афзоиши гардиши савдои хориҷӣ байни Тоҷикистон ва Қазоқистон як қатор тавсияҳо пешниҳод кардааст. Муаллиф инчунин барои васеъ кардани ҳамкориҳои тиҷоратӣ алаҳусус содироти молҳои тайёри саноатӣ, металл ва маҳсулоти хоҷагии қишлоқро пешниҳод кардааст. Ҳангоми воридот зарурати зиёд кардани молҳои инвестисионӣ аз Қазоқистон, яъне мошину таҷҳизот, металлҳои сиёҳ, сӯзишворӣ ва равангҳои молиданӣ пешкаш намудааст.*

***Калидвожаҳо:** савдои хориҷӣ, содирот, воридот, сохтори гардиши мол, ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ, шарикони тиҷоратӣ.*

***Барои иқтибос:** Юнусзода, Х.Қ. Ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон: имкониятҳои тараққиёт / Х. Қ. Юнусзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 67-73.*

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**Юнусзода Холмуроди Қурбонали**

***Аннотация.** В статье рассмотрены основные направления внешней торговли Республики Таджикистан с Республикой Казахстан, в частности, конкретизированы товарооборот между этими странами. На основе анализа географической и товарной структуры внешней торговли двух стран выявлены проблемы взаимной торговли, решение которых позволит увеличить объемы взаимовыгодного торгового сотрудничества. Также со стороны автора на основе выявленных проблем в ходе анализа предложена ряд рекомендаций по укреплению и увеличению товарооборота между Таджикистаном и Казахстаном. Также со стороны автора предложена значительное расширение номенклатуры экспортируемой продукции, включая готовую промышленную продукцию, металлы и продукцию сельского хозяйства. При импорте необходимость увеличения инвестиционных товаров с Казахстана, имеется ввиду машины и оборудование, чёрные металлы и горюче-смазочные материалы.*

***Ключевые слова:** международная торговля, экспортные операции, импортные операции, структура торгового оборота, внешнеторговое сотрудничество.*

TRADE AND ECONOMIC COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: DEVELOPMENT PROSPECTS**Yunuszoda Kholmurodi Qurbonali**

***Annotation.** The article examines the main areas of foreign trade of the Republic of Tajikistan with the Republic of Kazakhstan, in particular, the trade turnover between these countries is specified. Based on the analysis of the geographical and commodity structure of foreign trade of the two countries, problems of mutual trade were identified, the solution of which will increase the volume of mutually beneficial trade cooperation. Also, on the basis of the problems identified during the analysis, the author proposed a number of recommendations for strengthening and increasing trade between Tajikistan and Kazakhstan. Also, the author proposed a significant expansion of the range of exported products, including finished industrial products, metals and agricultural products. When importing, there is a need to increase investment goods from Kazakhstan, meaning machinery and equipment, ferrous metals and fuels and lubricants.*

***Key words:** international trade, export operations, import operations, structure of trade turnover, foreign trade cooperation.*

Гузориши масъала. Яке аз занҷираҳои рушди иқтисоди миллӣ рушди савдои хориҷии кишвар мебошад. Дар бисёр адабиётҳои иқтисодӣ қайд карда мешавад, ки саҳми асосиро дар инкишофи савдои хориҷӣ, аслан содироти молу хизматрасонӣ мегузорад, аммо таҳқиқотҳои охирин дар ин самт нишон доданд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши воридоти мол низ дар ин самт назаррас аст. Дар таҳқиқот [5, 195] собит карда шудааст, ки яке аз омилҳои таъсиррасон ба афзоиши содироти молу хизматрасонии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридот ба ҳисоб меравад, зеро аксари молҳои воридотӣ молҳои таъиноти инвестиционӣ буда, ба рушди содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Азбаски Ҷумҳурии Қазоқистон яке аз шарикони стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи савдои хориҷӣ аст, таҳлили вазъи кунунии муносибатҳои савдоии ду кишвар, бинобар сабаби номунавзӣҳои сохтори савдои хориҷиашон муҳим арзёбӣ мешавад. Номунавзӣҳои дар савдои хориҷӣ, яъне зиёд будани ҳаҷми воридоти молҳо нисбат ба содироти онҳо ва барои дарёфти роҳҳои оптималии рушди дучонибаи савдои хориҷӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон мубрамиати таҳқиқотро исбот менамояд.

Дар рафти таҳлили дучонибаи савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон мушкилиҳои зерин муайян карда шуд:

1. Дар савдои хориҷии тарафайн номгуи молҳои содиршаванда кам аст. Барои диверсификатсияи таъминоти мутақобилаи молҳои навіҳои малхоро зиёд кардан лозим аст [4, 118].

2. Дар давраи таҳлилшаванда тавозуни манфии савдои хориҷӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба назар мерасад.

3. Тоҷикистон дар ҳаҷми умумии савдои хориҷии Қазоқистон саҳми хело кам мегузорад (ҳиссаи Тоҷикистон дар савдои хориҷии Қазоқистон ҳамагӣ 0,8 фоизро ташкил медиҳад).

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқот назарияи тақозои ҳамроҳкунанда, назарияи холигии технологӣ, моделҳои гравитатсионии савдои хориҷӣ, назарияи даромад ва чандирии нарх дар савдои ҷаҳонӣ ва модели Пол Кругман таҳлил карда шудааст. Инчунин асарҳои олимони зиёде ватанию хориҷӣ, аз қабили Саидмуродзода Л.Х. [6, 25], Раҳимзода. Ш.[2, 222], Оймадов М., Каримова М.Т., Бобокалонов О.К. [7, 116] ва дигарон, зери таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар рафти таҳқиқот маълумотҳои омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумотҳои электронии сомонаҳои расмӣ истифода бурда шудаанд. Инчунин дар рафти таҳқиқот усулҳои таҳлил ва синтез, баҳогузориҳои муқоисавӣ ва усули илмӣ абстрактӣ истифода шудаанд.

Мақсади мақола ин муайян намудани вазъи кунунии савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ва дар асоси таҳлил муайян

намудани роҳҳои инкишофи муносибатҳои тижоратии ин кишварҳо мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Савдои хориҷӣ шакли асосии ҳамкориҳои иқтисодии берунӣ буда, ҳамчун омилҳои муҳимтарини тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ баромад мекунад. Бояд қайд кард, ки савдои хориҷӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дошта, рушди он назаррас аст ва ҳамчун ҳадафи афзалиятнок барои рушди мамлакат ба ҳисоб меравад. Боиси зикр аст, ки дар ин самт аллакай қорҳои назаррас анҷом дода шудаанд, масалан Дар солҳои аввали истиқлолият Тоҷикистон асосан бо кишварҳои ИДМ робитаҳои савдои хориҷии худро ба роҳ монда буд, ки ҳиссаи давлатҳои мазкур дар савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 80,4% - ро ташкил медод. Оғоз аз соли 1993 шарикони асосӣ дар савдои хориҷӣ қаме тағйир ёфта, ҳиссаи давлатҳои ИДМ дар савдои хориҷии кишвар ба 42,9 % баробар гардид, ки ба ҳисоби миёна имрӯз ҳиссаи онҳо 50-55% -ро ташкил медиҳад. Боиси қайд аст, ки дар ин давра Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ, ба монанди Ҷумҳурии мардумии Чин, Туркия, Олмон, Эрон, Афғонистон, Ҷопон, Покистон, Италия, Швейтсария, ИМА ва ғайра робитаҳои савдоии худро ба роҳ монд, ки ин боиси диверсификатсияи содирот ва афзоиши савдои хориҷии мамлакат гардид. Дар баробари ин, агар соли 1991 гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 131,1 миллион долларро ташкил дода бошад, пас дар соли 2023, ин нишондиҳанда ба 8,04 миллиард доллари ИМА расид, ки дар ин самт қонунҳо, фармонҳо ва барномаву стратегияҳо, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидааст саҳми хело қалон дорад, аз ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 1993 № 869 «Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 1995 № 112 «Дар бораи танзими асёр ва назорати асёр»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1999 № 822 «Дар бораи танзими давлатии фаъолияти савдои хориҷӣ»;
- Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 июни соли 1995 № 261 «Дар бораи либерализатсияи савдои беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 1997 № 111 «Дар бораи тадбирҳои тақмили фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 октябри соли 1999 № 453 «Дар бораи тадбирҳои маҷмӯии танзими давлатии воридот, содирот ва яқлукҳои маҳсулоти тамоку»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2001 № 237 «Дар бораи чораҳои беҳтар намудани пешбурди молҳои ватанӣ ба бозори хориҷӣ»;

- Барномаи қорӣ намудани системаи Равзани ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2010)
- Барномаи давлатӣ оид ба афзун намудани имконияти содироти соҳаи коркарди меваю сабзавот барои солҳои 2010-2012
- Барномаи рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015
- Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020

- Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
- Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки дар бисёр таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ нақши савдои хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакат нишон дода шудааст [1, 51]. Агар ба омор ва гуфтаҳои боло назар афканем, шарикони стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар савдои хориҷӣ Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Федеративии Олмон мебошанд.

. (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарикони тичоратӣ

Страны партнеры / Показатели		2017	2018	2019	2020	2021	2022
Федерация и Россия	Ҳаҷми савдои хориҷӣ (млн. долл.)	935,9	1023,1	1053,5	973,6	1352,9	1673,9
	Ҳисса дар савдои хориҷӣ (%)	23,6	24,22	23,28	21,4	21,3	22,9
	Раддабандӣ	1	1	1	1	1	1
Ҷумҳурии Қазоқистон	Ҳаҷми савдои хориҷӣ (млн. долл.)	838,9	836,5	957,6	909,7	1778,6	1441,2
	Ҳисса дар савдои хориҷӣ (%)	21,1	19,80	21,16	20,0	18,5	19,7
	Раддабандӣ	2	2	2	2	2	2
Ҷумҳурии Мардумии Чин	Ҳаҷми савдои хориҷӣ (млн. долл.)	591,7	651,2	660,9	472,7	839,3	1210,0
	Ҳисса дар савдои хориҷӣ (%)	14,9	15,42	14,60	10,4	13,2	16,6
	Раддабандӣ	3	3	3	3	3	3
Ҷумҳурии Туркия	Ҳаҷми савдои хориҷӣ (млн. долл.)	338,6	401,4	377,3	322,6	390,5	351,2
	Ҳисса дар савдои хориҷӣ (%)	8,5	9,50	8,34	7,1	6,1	4,8
	Раддабандӣ	4	4	4	5	5	5
Ҷумҳурии Ўзбекистон	Ҳаҷми савдои хориҷӣ (млн. долл.)	126,4	288,5	362,2	333,7	447,8	555,4
	Ҳисса дар савдои хориҷӣ (%)	3,2	6,83	8,0	7,3	7,0	7,6
	Раддабандӣ	5	5	5	4	4	4

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан». – Душанбе, 2023. – 580 с.

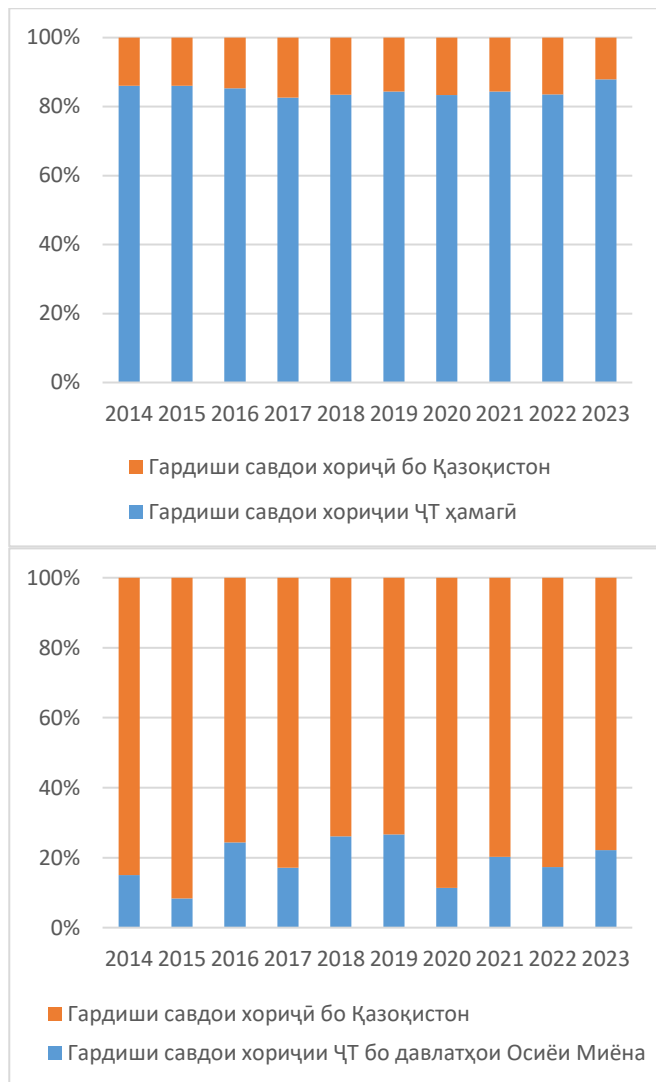
Дар ҷадвал ҳаҷм, ҳисса ва раддабандии давлатҳои интиҳобгардида доир ба савдои хориҷии Тоҷикистон иникос карда шудааст. Дар раддабандии мазкур Федератсияи Россия зинаи аввалро ишғол менамояд. Аз таҳлил бар меояд, ки дар раддабандӣ доир ба савдои хориҷӣ тағйирот ба чашм намерасад, танҳо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Туркия оғоз аз соли 2019 ҷойҳояшонро иваз намудаанд, яъне Ҷумҳурии Ўзбекистон аз панҷум ҷой ба чаҳорум баромадааст, Ҷумҳурии Туркия бошад баракс аз чаҳорум ба панҷум фаромадааст.

Агар ба ҷадвали мазкур таваҷҷуҳ кунем, муайян мешавад, ки дар тӯли чанд сол Ҷумҳурии Қазоқистон дар ғардиши савдои хориҷии Тоҷикистон ҷои 2-юмро ишғол мекунад. Ин кишварҳо ҳамсарҳад намебошанд, аммо ба ин нигоҳ накарда онҳо на танҳо дар арсаи сиёсӣ, балки дар арсаи тичоративу иқтисодӣ шарикони стратегӣ ба шумор мераванд.

Дар соли 2023 ҳаҷми савдои хориҷӣ бо Ҷумҳурии Қазоқистон 1148,7 миллион долларро ташкил дод, содироти мол 255,8 миллион доллар ва воридот бошад 892,9 миллион доллар. Боиси қайд аст, ки имрӯз намояндагҳои ширкатҳои Қазоқистон, аз

қабилӣ JTJ Kazakhstan, TOO Teksan Kazakhstan Invest ва дилерҳо оид ба фурӯши маҳсулоти Қазоқистон: ширкати «Алина», корхонаи «Пеноплекси Қазоқистон», заводи «ЗЕРДЕ керамика» ва гурӯҳи ширкатҳо ғайбона дар қаламрави Тоҷикистон ғайбона мекунанд. Дар қаламрави Қазоқистон бошад чунин корхонаҳо Тоҷикистон, ба монанди «Ориёншуренс», «Ориёнинвест», «Силк Вей», «Нак

Инкорпорейшн» ва ғайраҳо ғайбона мекунанд. Яъне 418 корхонаи муштарак таъсис дода шудаанд, ки аз онҳо 416-тоаш хурд мебошад, ки бо дарназардошти хусусияти дарозмуддати ҳамкориҳои гуногунҷанба ва устувории муносибатҳои кишварҳои мо барои таҳкими шарикӣ стратегӣ афзалиятҳои калидӣ мебошанд [2, 223].

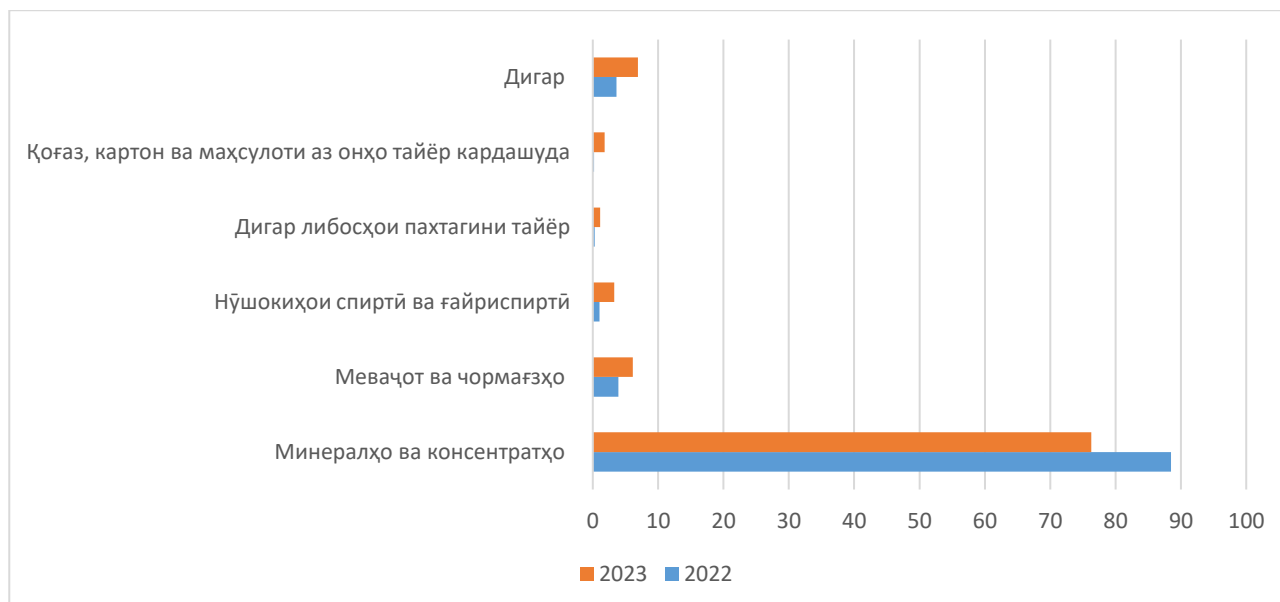

Расми 1. – Ҳиссаи Ҷумҳурии Қазоқистон дар савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан». – Душанбе, 2023. – 580 с. (2023 сол – маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Тавре ки дар диаграммаҳо нишон дода шудааст, ҳиссаи Қазоқистон дар гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон дар давраи таҳқиқшаванда, яъне дар давоми 10 сол ба ҳисоби миёна 18 фоиз ва дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоби миёна 77,5 фоизро ташкил медиҳад, ки ин ҳисса нақши Қазоқистонро дар

ғайбонаи иқтисодии берунаи Тоҷикистон иникос мекунад. Инчунин бояд гуфт, ки гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон дар ин давра 34 фоиз афзуд, ки ин аз рушди рабобити тичоратии кишварҳои мо шаҳодат медиҳад.

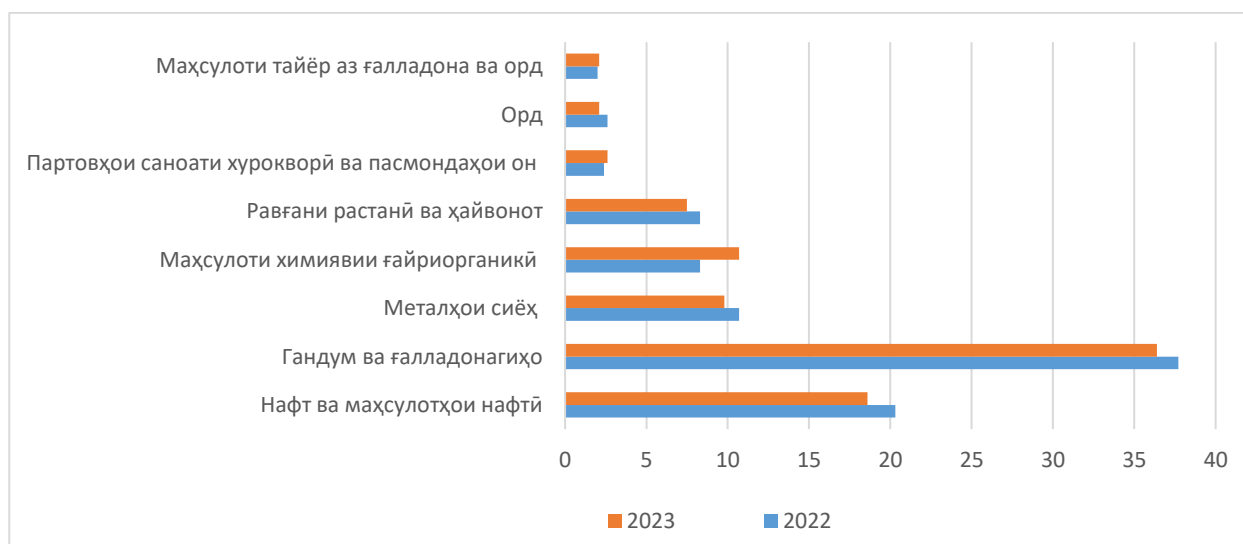

Расми 2. – Ҳиссаи содироти мол аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Қазоқистон

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан». – Душанбе, 2023. – 580 с. (2023 сол – маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Молҳои асосии содиротӣ дар давоми 2 соли охир ба Қазоқистон инҳоянд: - маъданҳои фойданок ва концентратҳо, меваҳо ва чормағзҳо, инчунин нӯшокиҳои спиритӣ ва ғайриспиритӣ. Агар ба сохтори содироти Тоҷикистон ба Қазоқистон таваҷҷӯҳ кунем, мушоҳида мешавад, ки мо асосан канданиҳои фойданок ва концентратҳоро содир мекунем (тақрибан 80%). Дар баробари ин ба назар мерасад, ки содироти

маъданҳои фойданок ва концентратҳо нисбат ба соли 2022 дар сохтори умумии содирот қариб 10% коҳиш ёфта, дигар молҳои содиршаванда бошад афзоиш ёфтааст. Бинобар ин сабаб ҳамчун омил таъсиррасонанда ба рушди содирот дар байни ин кишварҳо нархҳои ҷаҳонии маъданҳои фойданок ва концентратҳо ба ҳисоб меравад.

Расми 3. – Ҳиссаи воридоти молҳо аз Ҷумҳурии Қазоқистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан». – Душанбе, 2023. – 580 с. (2023 сол – маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Молҳои асосии воридотӣ аз Ҷумҳурии Қазоқистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон: гандум ва ғалладона, нафт ва маҳсулоти нафтӣ, металлҳои сиёҳ, инчунин равғани растанӣ ва ҳайвонот мебошанд. Ин аз

он шаҳодат медиҳад, ки омилҳои асосии афзоиши воридот аз Қазоқистон метавонад даромади пулии аҳолии Тоҷикистон ва нархҳои ҷаҳонии маҳсулоти нафтӣ бошад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти ин далелҳо мо тасмим гирифтем, ки дар асоси омилҳои таъсиркунанда робитаи байни омилҳо ва гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон бо Қазоқистонро нишон диҳем. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки омилҳои интиҳобшуда, яъне даромади пулии аҳоли, нархи ҷаҳонии нафт ва маъданҳо бо гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон бо Қазоқистон иртиботи зич доранд.

Инчунин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон бо Қазоқистон бештар аз омилҳои беруна вобаста буда, ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷиро муайян намоем. Яъне барои рушди муносибатҳои савдои зарур аст, ки намуди молҳои содиркунандаро зиёд намоем, аз ҷумла афзоиши маҳсулотҳои тайёри саноатӣ, металлҳо ва маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқро дар содирот. Дар самти воридот бошад аз Қазоқистон молҳои инвестиционӣ, яъне мошину тачҳизот, металлҳои сиёҳ ва сӯзишвориро бояд зиёд кард.

Бо дарназардошти таҳлил мо метавонем чунин хулоса ва пешниҳодҳо оид ба таҳким ва рушди ҳамкорихои тичоратию иқтисодӣ барорем:

1. Тақвият додани талошҳо ҷиҳати соддагардонии барасмиятдарории гумрукии воридот ва содироти молу хизматрасонӣ. Масалан, пас аз таъсиси Портали савдои Тоҷикистон (ки соли 2019 таъсис ёфтааст) гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ афзоиш ёфт [5, 195].

2. Миқдор ва ҳаҷми меваю меваҳои хушки содиршаванда зиёд карда шавад. Аз ҷониби Қазоқистон талабот ба ин маҳсулот зиёд аст ва Тоҷикистон ҳоло имкони пурра қонеъ кардани талаботро надорад. Аммо бояд гуфт, ки дар ин самт низ корҳо вобаста ба ҷудо кардани замин барои боғҳо ва бунёди корхонаҳои хушккунии мева ҷараён доранд.

3. Таъсиси фонди муштаракӣ сармоягузорӣ.

4. Ташкил намудани корхонаҳои гуногуни муштарак, пеш аз ҳама барои истеҳсоли металл, аз ҷумла дар минтақаҳои озоди иқтисодии ҳар ду мамлакат бо мақсади ба мамлакатҳои сеюм содир кардани маҳсулот.

5. Тадбирҳо, аз ҷумла беҳтар намудани шароити тарофавӣ ва ғайритарофавӣ, инчунин таҳкими ҳамкориҳои мақомоти гумрук ва андози ду кишвар, ҷиҳати тақмил додани муносибатҳои савдоии ду кишвар.

6. Ташкили ҷорабиниҳо оид ба омӯзиш ва табодули таҷриба байни мутахассисони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла рушди тичорати рақамӣ ва иқтисодӣ сабз.

7. Тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд тавассути фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони ҳамкорихои Шанхай.

8. Тақвияти ҳамкорӣ оид ба масъалаҳои идоракунии маҷмӯи захираҳои об дар минтақа.

9. Ҳамчунин, ба роҳ мондани тичорати молҳои технологӣ (инвестиционӣ).

10. Барои инкишоф додани савдо байни кишварҳои мазкур, таъсиси инфрасохтори тичоратию логистикӣ, марказҳои тақсмоти яклухт ва хизматрасонии логистикӣ, инчунин рушди соҳаи молиявиро ба вучуд овардан зарур аст.

11. Ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар бобати тартиб додани пешгуи хушсифат, тақмил додани механизмҳои мавҷудани моделсозӣ ва истифода бурдани моделҳои нави тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳо.

Афзоиши содироти молу хизматрасонӣ аз Тоҷикистон ва идомаи равобити тичорати хориҷӣ бо Қазоқистон, бешубҳа, боиси паёмадҳои мусбати иқтисодӣ ҳарду кишвар ва болоравии сатҳи некӯаҳволии мардуми онҳо мегардад.

АДАБИЁТ

- Бударина, Н. А. Проблемы развития внешней торговли между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан в современных реалиях / Н. А. Бударина, Х. К. Юнусзода // Россия и мир: научный диалог. – 2023. – № 4(10). – С. 50-68. – DOI 10.53658/RW2023-3-4(10)-50-68. – EDN ZWAJEZ.
- Рахимзода, Ш. Таджикистан и Казахстан: перспективы развития экономических отношений / Ш. Рахимзода // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 3. – С. 222-227. – EDN CIDBSD.
- Статистический сборник. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – 580 с.
- Юнусзода, Х. К. Мировые тенденции, зарубежный опыт и оценка взаимосвязей цифровизации торговли / Х. К. Юнусзода // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 4. – С. 117-125. – EDN WRPVOQ.
- Юнусзода, Х. Қ. Воридоти молу хизматрасонӣ ҳамчун омили таъсиррасон ба рушди иқтисодиёти кишвар / Х. Қ. Юнусзода, М. Чалолзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – № 1. – Р. 194-200. – EDN ALRIQX.
- Саидмурадов, Л. Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан): специальность 08.00.01 "Экономическая теория": автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Саидмурадов Лютфилло Хабибуллоевич. – Душанбе, 2005. – 49 с. – EDN ZNPZND.
- Каримова М.Т. Современное состояние и тенденции внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан / М.Т. Каримова, О.К. Бобокалонов // Экономика Таджикистана. – 2016. – №3-4. – С. 116.

Маълумот дар бораи ба муаллиф:

Юнусзода Холмуриди Қурбоналӣ – номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмӣ Институти иқтисоӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Адрес: 734024. Республика Тоҷикистон г. Душанбе, ул. С. Аини 44. Эл. почта: yunuszoda.91@yandex.ru

Сведения об авторе:

Юнусзода Холмуриди Қурбонали - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734024. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. С. Аини 44. Эл. почта: yunuszoda.91@yandex.ru

Information about the author:

Yunuszoda Kholmurodi Qurbonali - Candidate of Economic Sciences, Leading Researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Aini 44. El. mail: yunuszoda.91@yandex.ru

УДК: 336.67

МОДЕЛСОЗИИ АРЗЁБИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХҶРОКВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич

Анотатсия. Муаллиф дар мақола қарзи кредиторӣ ва дебитории корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил гузаронид. Дар мақола арзёбии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ тавассути гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ-регрессионии фаъолияти молиявии онҳо оварда шудааст. Дар натиҷа модели регрессионии арзёбии хавфҳои молиявӣ таҳия ва пешниҳод карда шудааст, омилҳое, ки ба бад шудани вазъи молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шуданд.

Возжаҳои калидӣ: хавфи молиявӣ, қарзи дебиторӣ, қарзи кредиторӣ, таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ, арзёбӣ, воситаҳои асосӣ, сармояи оинномавӣ, ҳаҷми фурӯш, фоида, зарар.

Барои иқтибос: Амиров, М. С. Моделсозии арзёбии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Амиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 74-80.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич

Аннотация. В данной статье автор провел анализ кредиторской и дебиторской задолженности промышленных предприятий Республики Таджикистан. В статье дана оценка финансовых рисков предприятий пищевой промышленности путем проведения корреляционно-регрессионного анализа их финансовой деятельности. В результате была разработана и представлена регрессионная модель оценки финансовых рисков, а также были выявлены факторы влияющие на ухудшение финансового состояния предприятий пищевой промышленности.

Ключевые слова: финансовый риск, дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, корреляционно-регрессионный анализ, оценка, основные средства, уставный капитал, объем продаж, прибыль, убытки.

MODELING THE ASSESSMENT OF FINANCIAL RISKS OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Amirov Muhammadsharif Savzaevich

Annotation. In this article, the author analyzed the accounts payable and receivable of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan. The article provides an assessment of the financial risks of food industry enterprises by conducting a correlation and regression analysis of their financial activities. As a result, a regression model for assessing financial risks was developed and presented, and factors influencing the deterioration of the financial condition of food industry enterprises were identified.

Key words: financial risk, accounts receivable, accounts payable, correlation and regression analysis, valuation, fixed assets, authorized capital, sales volume, profit, losses.

Гузориши масъала. Камшавии нишондиҳандаҳои алоҳидаи фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба намудҳои хавфи молиявӣ дохил мешаванд ва ба тамоми вазъи молиявии корхона тавассути паст шудани фаъолияти соҳибкорӣ, қобилияти пардохтпазирӣ, сармоягузорӣ ва устувории молиявӣ таъсири манфӣ мерасонад ва ба зарурати муроҷиат ба маблағҳои қарзӣ бо сабаби кам будани воситаҳои

гардон оварда мерасонад. Аз ин рӯй қорӣ намудани низоми муосири идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омадааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ ва методологии молия, арзёбӣ ва идоракунии хавфҳои молиявӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Балабанов И.Т., Бегматов А.А., Иброҳимзода И.Р.,

Лобанов Н.Л., Содиков Р.Х., Умаров Х.У. ва дигарон. Дар баробари ин, сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, дар шароити муосири иқтисодиёти бозаргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноати хӯрокворӣ, хавфҳои молиявӣ ва омилҳои ба вучуд омадани онҳо, инчунин арзёбии онҳо, коркарди иловагии илмӣ-назариявӣ ва таҳлилҳои иловагӣ талаб менамояд.

Мақсади мақола. Дар шароити муосири бухронҳои иқтисодӣ хавфҳои молиявӣ ва омилҳои ба вучуд омадани онҳо хеле зиёданд ва пешниҳод намудани таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт мубрам ва саривақти ба ҳисоб меравад. Мақсади мақола ин моделсозии арзёбии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси нишондиҳандаҳои алоҳидаи фаъолияти молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Дар фаъолияти худ корхонаҳо ба хавфҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ дучор мешаванд. Лекин онҳо ҳам алоқаманд мебошанд, чунки ба талафот ё имконияти гирифтани фоидаи барзиёд магардад. Маҳз, идоракунии хавфҳои молиявӣ боиси зиед гардидани фоаридаи барзиёд нисбат ба дигар корхонаҳо, ки чунин равандро қори накарданд, ба миён оварда, ҳамчун омили болобардории иқтисодии рақобатпазирии онҳоро таъмин менамояд.

Лекин, барои ин инфрасохтори дохилӣ ва беруна лозим аст. Инфрасохтори беруна- ин таъмини рушди бозори молиявӣ ва дастраси ба имкониятҳои барои кам кардани хавфҳои молиявӣ, инчунин суғурта ва ҳечкунии воситаҳои молиявӣ, ба монанди қарз, асъор ва ғайра. Хавфҳои ғайримолиявӣ бо стратегияи нодуруст интихобшудаи бозор, бо таъйиноти нодурусти кадрҳо, микёси нокифояи фаъолияти корхона бо ташкили равандҳои дохилӣ, тартибот ва рафти қор, бо амалиёти ғайриқонунии қорқунон ва шахсони сеюм ва дигарон мебошад. Вале, ба фикри мо, хавфҳои молиявӣ барои корхона унсӯри асосӣ мебошанд, на бо сабаби ба корхона зарари қалон расонидан, балки барои он ки идора кардани онҳоро мушқил мегардонад. [1, с.45].

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои соҳаи таҳқиқоти мо дар тақмили таърифи хавфҳои молиявӣ дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ инъикос ёфтаанд: хавфи молиявӣ як падидаи динамикӣ (эҳтимоли рух додани талафот, рад кардани хароҷоти иловагӣ) мебошад. Даромад дар муқоиса бо варианти пешбинишуда дар зерӣ таъсири омилҳои берунӣ ва дохилии рушд дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти корхона хусусиятҳои миқдорӣ худро тағйир медиҳад.

Хусусияти ин мафҳум дар он аст, ки натиҷаи мусбӣ ҳодиса дар гирифтани фоида ё даромад, ба даст овардани манфиатҳои гуногун ифода ёфтааст. Дар мафҳуми зерин зарурати ба назар гирифтани динамикаи идоракунии хавфҳо ва омодагӣ ба хавфҳои

нав пеш меояд, зеро қорқонаҳо на танҳо низоми идоракунии хавфҳо таъсис дода, нақшаи тақмили ин низомро тартиб медиҳанд, инчунин, воситаҳои нави идоракунии мувофиқи талаботи тағйирёбандаи қорқона мунтазам таҳия мекунад. [2, с.66].

Р.Х. Содиков чунин қайд мекунад: “Фаъолияти хоҷагии молиявии қорқонаҳои саноатӣ дар тамоми шаклҳои ба хавфҳои зиёди берунӣ ва дохилӣ алоқаманданд. Қар як қорқонаи саноатӣ харитаи хавфи худро дорад, соҳаи муайяни фаъолият, вазифаҳо, сохтори молиявӣ, маҷкеи рақобат ва хусусиятҳои технологӣ. Идоракунии хавфи ҳамгирошудаи қорқонаи саноатӣ имконияти таъмини устувори молиявӣ ва рушди босуботро муайян мекунад. Аз ин рӯ, идоракунии хавфҳо қузи ҳатмии фаъолияти қорӣ ва стратегияи қар як қорқонаи саноатӣ бояд бошад. Дар фаъолияти қар як қорқонаи саноатӣ хавфи талафоти пулӣ маҷқуд аст, ки аз хусусиятҳои амалиёти алоҳидаи молиявӣ бармеоянд. Хавфи чунин талафотро хавфҳои молиявӣ ифода мекунад” [9, с.65].

Балабанов И.Т. ба қулосае омадааст, ки хавфҳои молиявӣ имқони гирифтани фоида ё ин ки зарарро медиҳанд. Ҳамин тариқ, муаллифи маҷқур хавфҳои молиявӣ ва спекулятивиро баробар арзёбӣ мекунад [10, с.83].

Соҳаи тақбиқи онҳо низ ҳамчун аломати фарққунандаи хавфҳои молиявӣ истифода мешавад. Ҳамин тавр, дар асарҳои Н.Л. Лобанов, Д.А. Қуғунов, А.В. Филин хусусияти хавфи молиявӣ ҳамчун имқонияти расидани зарар дар натиҷаи ба амал баровардани қаргуна амалиёт дар соҳаҳои молия, қарз ва биржа қайд мегардад [5, с.16].

Доир ба маҷмуну моҳияти хавфҳои молиявӣ, намудҳои он, сабабҳои пайдоиши он ва усулҳои арзёбии паств намудани онҳо олимони ватанӣ низ таҳқиқот бурданд. Масалан, аз нигоҳи Х.У. Умаров ва И.Р. Иброҳимзода хавфи молиявиро бо тарзҳои зерин пешниҳод қардан мумкин аст [15]: “падидаи номусоиди сиёсӣ иқтисодӣ, ки натиҷаи онро пешгӯӣ қардан душвор аст, вале дар ҳамагуна соҳаи фаъолияти инсон объективӣ мебошад. Эҳтимолияти зиён аз тағйирёбии қурби асъори хориҷӣ дар раванди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, фаъолияти сармоягузорӣ дар дигар кишварҳо, инчунин, қангоми гирифтани қарзҳои содиротӣ.

Дар шароити муосири иқтисодиёти бозаргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноати хӯрокворӣ, хавфҳои молиявӣ ва омилҳои ба вучуд омадани онҳо хеле зиёд аст ва пешниҳод намудани таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт мубрам ва саривақти ба ҳисоб меравад.

Тараққиёти саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва аҳаммияти иқтимоидоштаи саноати қорқард, ба хусусиятҳои минтақавӣе вобаста аст, ки ба рушди он ҳам ҳавасманд ва ҳам маҳдуд мекунад. Ин хусусиятҳо

бо таъсири омилҳои сершумори берунӣ ва дохилӣ алоқаманданд ва ба фаъолияти истехсолӣ, инноватсионӣ, тичоратӣ, молиявӣ корхонаҳои истехсоли хӯрокворӣ ва хавфҳои молиявӣ таъсир мерасонанд. Дар айни замон, таассури худӣ истехсолкунандагон ба тағйирёбии муҳити мавҷуда дар зери таъсири омилҳои баррасишуда метавонад гуногун бошад. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ метавонанд таъсири ин омилҳоро қабул намуда, мувофиқи он сиёсати дохилиро аз нав сохта, ҳадафҳои стратегӣ, вазифаҳо, сохтор, технология, кадрҳоро ба ҳадди аксар мутобик созанд ва ё сиёсати муборизаро оғоз намоянд. Бешубҳа, ба назар гирифтани ин омилҳо ба дараҷаи хавфҳои молиявӣ, ки корхона ба уҳда гирифтааст, таъсири аввалия дорад.

Акнун мо нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ, ки камшавии онҳо (фоида, дорониҳо) ба ҳолати молиявӣ

корхона таъсири манфи мерасонанд ва сабабҳои якҷанд намуди хавф мебошанд, таҳлил мегузаронем.

Ҳолати молиявӣ ҳар як соҳа бо нишондиҳандаҳои қобилияти пардохтпазирӣ ва устувории молиявӣ муайян карда мешавад. Таҳлили қарзи кредиторӣ корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар солҳои 2018-2022 ҳаҷми уҳдадорӣ қарзи кредиторӣ 99,9%, дар соли 2018 - 39244356,9 млн сомонӣ, дар соли 2022 - 39211659,8 млн сомонӣ мебошад. Вазни қиёсии асосӣ дар солҳои 2018-2022 (аз 39244356,9-39211659,8 млн. сомонӣ), ки ин назар ба соли 2018-ум 32697,1 млн. сомонӣ кам мебошад. Қарзи кредиторӣ ин уҳдадориро дар назди таҳвилгарон ва пудратчиён оид ба захираҳои моддию истехсолӣ, хизмати расонидашуда ва қарзҳои саривақт пардохтнашуда ишғол мекунад (ниг. ба ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Қарзи кредиторӣ аз корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022 (млн. сомонӣ)

Солҳо	Қарзҳои кредиторӣ корхонаҳои саноатӣ
2018	39244356,9
2019	5186324,0
2020	62391936,4
2021	33267949,9
2022	39211659,8

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Молияи Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, 2022. - С.113

Таҳлили қарзи дебиторӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии уҳдадорӣ иҷронашудаи контрагентҳо дар назди корхонаҳои саноатии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 - 164475534,1 млн. сомониро ташкил дод, ки ин назар ба соли 2018-ум 14,2 маротиба зиёд аст. (ниг. ба ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. - Қарзи дебиторӣ корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022 (дар охири сол, ҳазор сомонӣ)

Солҳо	Қарзҳои дебиторӣ корхонаҳои саноатӣ
2018	11598577,5
2019	12100835,8
2020	13805385,2
2021	14354956,4
2022	164475534,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Молияи Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, 2022. - С.115.

Дар ҳаҷми умумии қарзҳои дебиторӣ фоизи асосии уҳдадорӣ иҷронашуда ба харидорон ва фармоишгарон тааллуқ дорад. Афзоиши динамикаи нишондиҳандаи қарзи дебиторӣ аз афзоиши хавфи

контрагент аз иҷро накардани уҳдадорӣҳои корхона шаҳодат медиҳад. Ин навъи хавф, ки ҷузъи хавфи молиявӣ буда, ба тамоми вазъи молиявӣ корхона тавассути паст шудани фаъолияти соҳибкорӣ,

қобилияти пардохтпазирӣ, сармоягузорӣ ва устувории молиявӣ таъсири манфӣ мерасонад, ба зарурати

мурочиат ба маблағҳои қарзӣ бо сабаби кам будани воситаҳои гардон оварда мерасонад (ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои алоҳидаи фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2022/ 2018 бо %
Миқдори умумии корхонаҳо	2161	2164	2283	2397	2802	0,77
Маблағи фоида, зарар (-)	572355,3	1137385,7	-3807560,0	5525861,0	8351062,1	0,068
Қарздорӣ дебиторӣ	11598577,5	12100835,8	13805385,2	14354956,4	16447553,1	0,070
Қарздорӣ кредиторӣ	39244356,9	5186324,0	62391936,4	33267949,9	39211659,8	0,99

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Молияи Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, 2022. - С.110.

Таҳлили ҷадвали 3, солҳои 2018-2022 ба мо имкон медиҳад, ки тибқи маълумоти ҳисоботи молиявии муттаҳидшудаи корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хулосаҳои зерин барорем.

Дар тамоми давраи таҳқиқот тамоюли устувори пастшавии яке аз муҳимтарин коэффитсиенти молиявӣ - коэффитсиенти бозоргирии қарзӣ дида мешавад, ки ба корхона барои пӯшонидани уҳдадориҳои молиявии қарзӣ дар муддати кӯтоҳ имкони қобилияти арзёбӣ медиҳад, ҳамчун таъмини фаолияти устувори молиявии хавфи кам бояд арзёби гардад.

Дар назария арзиши ин қимати коэффитсиенти мазкур ба 2 баробар мешавад. Ин равиш ба қоидаи таҷрибавии мавҷуда дар бораи 50% даромад аз барҳамдиҳои дороиҳо асос ёфтааст, ки фавран амалӣ карда мешавад.

Бо вучуди ин, қимати мазкур метавонад аз хусусиятҳои соҳа, вазъи иқтисодӣ дар маҷмӯъ, сохтор ва сифати дороиҳо, давомнокии давраи истеҳсолот ва шакли пардохт барои молу хидматҳо фарқ кунад.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ қимати имконпазирӣ чунин нишондиҳанда аз 1 то 2,5-ро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, барои саноати хӯроқворӣ дар ИМА ва Британияи Кабир – 1,25, Ҷопон – 1,35, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо – 1,45-ро ташкил медиҳад. Дар соли 2020 арзиши коэффитсиент барои саноат дар ҷумҳурӣ назар ба соли қарӣ бештар аз 50% кам шуд, дар ҳамин давраи соли 2019 бошад, 0,958%-ро ташкил медод.

Чунин динамика дар бораи таҳдиди ноустувории молиявӣ, маблағгузориҳои ғайрисамаранок, ки ба хавфҳои зиёди молиявӣ меорад инчунин, татбиқи фоидаҳои баланди қарзҳои бонкӣ, пеняҳо барои

сари вақт напардохтани хариди ашёи хом ва ғайра, татбиқи нархҳои баланди харид ва ғайра, ки ба афзудани хароҷот ва паст гардидани рақобатпазирӣ маҳсулот ва умуман фаъолияти корхона мегардад.

Инчунин, ҳолияти корхона барои сармоягузори ва қарздиҳии бонки паст мегардад. Фаъолияти асосии истеҳсолӣ, аз даст додани назорат аз болои сармоя, иҷро нашудани шартномаҳо ва аз байн рафтани робитаҳо бо таъминкунадагон нишон медиҳад.

Барои таҳияи модели регрессионии арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд таҳлили коррелятсионии омилҳои новобаста баъди худ ва аломати натиҷа бо омилҳои таъсиррасон гузаронида шавад.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ тавсифи вобастагии омилҳои таъсиррасон ба аломати натиҷавӣ баҳри ворид намудани онҳо ба модели регрессионии таҳияшаванда муайян карда мешаванд.

Барои гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ - регрессионии арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати аломати натиҷавӣ – қарзҳои кредиторӣ ва омилҳои таъсиррасон – қарзҳои дебиторӣ, воситаҳои асосӣ, сармояи оинномавӣ, ҳаҷми фуруш ва фоидаву зарар интиҳоб карда шуданд. Барои таҳияи модели регрессионии арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд таҳлили коррелятсионии омилҳои новобаста баъди худ ва аломати натиҷа бо омилҳои таъсиррасон гузаронида шавад.

Дар асоси маълумотҳои оморӣ; Y - қарзи кредиторӣ, X_1 - қарзи дебиторӣ, X_2 - воситаҳои асосӣ, X_3 - сармояи оинномавӣ, X_4 - ҳаҷми фурӯш, X_5 - фоида ва зарар таҳлили коррелясионӣ – регрессионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистонро гузаронидем.

Дар асоси маълумоти оморӣ бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel таҳлили коррелясионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали зерин оварда шудааст (ниг. ба ҷадвали 4.).

Ҷадвали 4. - Натиҷаи таҳлили коррелясионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Қарзи кредиторӣ	Қарзи дебиторӣ	Воситаҳои асосӣ	Сармояи оинномавӣ	Ҳаҷми фурӯш	Фоида ва зарар
	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Қарзи кредиторӣ	1					
Қарзи дебиторӣ	0,3872	1				
Воситаҳои асосӣ	-0,6861	0,0184	1			
Сармояи оинномавӣ	0,2757	0,0578	-0,2346	1		
Ҳаҷми фурӯш	-0,6162	0,3750	0,4759	-0,4899	1	
Фоида ва зарар	-0,4973	-0,2925	0,4605	0,5332	0,0166	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Омори солона, 2021. - С.701

Тибқи қонуниятҳои усули эконометрикӣ, дар ҳолати мавҷуд будани вобастагии коллинеарӣ байни омилҳои новобаста ва ҳамроҳ намудани онҳо ба модели регрессионӣ, ба ноаёнии коэффитсиентҳои модел ва зиёд гардидани хатоии он оварда мерасонад. Аз натиҷаи таҳлили коррелясионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, байни омилҳои қарзи дебиторӣ бо воситаҳои асосӣ, фоидаву зарар ва ҳаҷми фурӯш, воситаҳои асосӣ бо сармояи оинномавӣ ва фоидаву зарар, ҳаҷми фурӯш бо фоидаву зарар вобастагии коллинеарӣ мавҷуд аст.

Барои гузаронидани таҳлили регрессионӣ, яъне таҳияи модели регрессионӣ арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати омилҳои таъсиррасон –

воситаҳои асосӣ ва ҳаҷми фурӯш интихоб карда шуданд.

Бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel дар маълумоти ҷадвали 1 модели регрессионӣ арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шуд:

$$Y = 8,7441 \cdot x_2 - 0,0202 \cdot x_4 \quad (1)$$

Дар ин ҷо, Y - қарзи кредиторӣ, x_2 – воситаҳои асосӣ, x_4 - ҳаҷми фурӯш мебошад.

Модели таҳиягардида тибқи тавсифҳои оморӣ эътимоднок буда, коэффитсиентҳои детерминатсия $R^2 = 0,997$, Дарбин Уотсон $DW = 1,8$ ва хатоии стандартии аппроксиматсионӣ $A = 3,62\%$ баробар мебошад. Тавсифи пурраи оморӣ модели таҳиягардида дар ҷадвали 6 оварда шудааст. Бинобар ин, истифодаи модели мазкур барои таҳлил мувофиқи мақсад мебошад. (ниг.ба ҷадвали 5)

Ҷадвали 5. - Таҳлили регрессионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАТИҶАҲО					
Омори регрессионӣ					
R – маҷмӯӣ	0,99849743				
R-квадрат	0,99699711				
Муътадилсозии R-квадрат	0,82982997				
Хатоии стандартӣ	107,161382				
Мушоҳида	8				
Таҳлили дисперсионӣ					

	df	SS	MS	F	Қимати F	
Регрессия	2	22876141	11438071	996,0386	3,14E-07	
Бақия	6	68901,37	11483,56			
Ҳамагӣ	8	22945043				
	Коэффитси ентҳо	Хатоии стандартӣ	t-омор	Қимати – Р	Поёний 95%	Болой 95%
Ү -	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
Воситаҳои асосӣ	8,74414443	3,731501	2,343332	0,057581	-0,38651	17,8748
	-					
Ҳаҷми фурӯш	0,0202129	0,009431	-2,34317	0,075818	-0,04329	0,002865

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Омори солона, 2021. - С.701

Аз рӯйи натиҷаи модели таҳиягардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст: дар ҳолати ба 1% зиёд гардидани ҳаҷми харидории воситаҳои асосӣ дар корхонаҳои саноатии ҳўроквории ҷумхурий (дар ҳолати бетағйир мондани ҳаҷми фурӯш дар корхонаҳои мазкур), ба ҳисоби миёна дараҷаи қарзи кредиторӣ ба 8,744 воҳид зиёд мегардад.

Инчунин, ҳангоми ба 1% афзоиш ёфтани ҳаҷми фурӯши молҳои истеҳсолии корхонаҳои саноатии ҳўрокаи ҷумхурий (ҳангоми бетағйир мондани омилҳои воситаҳои асосӣ), сатҳи қарзи кредиторӣ дар корхонаҳои мазкур ба ҳисоби миёна ба 2,0213% коҳиш меёбад.

Хулоса. Таҳлил ва ҳисоб намудани сатҳи хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатии ҳўроквории ҷумхурии Тоҷикистон, дар асоси маълумотҳои оморӣ

гузаронида шуд. Бо мақсади таҳлил ва арзёбии корхонаҳои саноатии ҳўроквории ҷумхурии Тоҷикистон, усулҳои таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳои мазкур гузаронида шуд. Аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ маълум гардид, аз 5 омилҳои таъсиррасон ба пешгирии хавфи молиявии корхонаҳои саноатии ҳўроквории, яъне коҳиш ёфтани қарзи кредиторӣ, омилҳои хариди воситаҳои асосӣ ва ҳаҷми фурӯш, ҳамчун омилҳои таъсиррасон муайян гардиданд. Натиҷаи таҳлили регрессионии арзёбии фаъолияти молиявии корхонаҳои саноатии ҳўроквории ҷумхурии Тоҷикистон нишон дод, ки вобастагии байни нишондиҳандаи натиҷавии қарзҳои кредиторӣ ва воситаҳои асосию ҳаҷми фурӯш назаррас мебошад.

АДАБИЁТ

1. Амиров М.С. Арзёбии омилҳои беруна ва дохилаи идоракунии хавфҳои молиявии корхона [Матн] / М.С. Амиров, Б.Г Сафаров //Пайёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон: - ш. Душанбе, 2021, №1 (25). С. 43 - 48. ISSN 2663-0389.
2. Амиров М.С. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / М.С. Амиров//Пайёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон: - ш. Душанбе, 2021, №4/1 (29). С. 65 - 74. ISSN 2663-0389.
3. Балабанов И.Т. Риск менеджмент/ И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 122с.
4. Барномаи рушди саноатии ҳўроквории ҷумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 [Матн]: Қарори № 373.
5. Лобанов, Н.Л. Риск-менеджмент/ Н.Л. Лобанов, Д.А. Чугунов, А.В. Филин // РИСК, 2000. -№4. - С. 24-29.
6. Қонуни Ҷумхурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумхурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумхурии Тоҷикистон аз 28.06.2011, № 723.
7. Муаммоҳои муосири молиявӣ. Китоби дарсӣ/Дар зери таҳрири А.А. Бегматов - Душанбе: ДДМИТ, 2020. -206с.
8. Паёми Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумхурии Тоҷикистон аз 28.12.2023-- [захираҳои электронӣ]: URL: www.president.tj. <http://president.tj/node/>.
9. Содиқов Р.Х. Роҳҳои паст кардани хавф дар корхонаҳои саноатии Ҷумхурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиқов// Паёми ДТТ, 2011. - №3. - С.63-69.
10. Содиқов Р.Х. Усулҳои кам намудани хавфҳои молиявӣ ҳангоми таъмини бехатарии иқтисодии корхонаҳои саноатии Ҷумхурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиқов // Паёми ДТТ, 2013. - №2. - С.104 -110 .

11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 октябри соли 2016 [Матн]: Қарори №392.
12. Стратегияи идоракунии хавфҳои фискалии корхонаҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 аз 15 сентябри соли 2016 [Матн]: Қарори №755.
13. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 март соли 2018 [Матн]: Қарори №159.
14. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. -406 -701с.
15. Умаров Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков/ Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. - №8. - С.175 -182.
16. Сафаров, Б. Г. Развитие экономики Таджикистана в условиях глобализации / Б. Г. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/4(169). – С. 176-182.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич – н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Тел: 785808383, amirov.83/83@mail.ru

Сведения об авторе:

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич – к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел: 785808383, amirov.83/83@mail.ru

Information about the author:

Amirov Muhammadsharif Savzaevich – c.e.s, senior lecturer at the Department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics. Tel: 785808383, amirov.83/83@mail.ru

УДК 657.9

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ УЧЁТА ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОЦИАЛЬНОМУ СТРАХОВАНИЮ И ПЕНСИЯМ**Зокирхонзода Мукадамхон Зокирхон**

Аннотация. Статья охватывает некоторые аспекты цифровизации учётно-аналитического и контрольного процесса по государственному социальному страхованию и пенсиям. Приоритетным направлением исследования является выявление положительных сторон современных бухгалтерских программ с целью стимулирования перехода к цифровому учёту по государственному социальному страхованию и пенсиям. С этой целью проанализированы мнения отечественных и зарубежных ученых в аспекте цифровизации бухгалтерского учёта, а также специалистов сферы автоматизации и программных технологий. Результат исследования отражается в выявленных горизонтах совершенствования по цифровизации учётно-аналитического и контрольного процесса структур государственного социального страхования и пенсий.

Ключевые слова: социальное страхование и пенсии, цифровизация учёта, бухгалтерские программы, автоматизация, Excell, SGB.net, горизонты совершенствования.

Для цитирования: Зокирхонзода, М.З. Актуальные аспекты цифровизации учёта по государственному социальному страхованию и пенсиям / М.З. Зокирхонзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. - № 2.1(41). –С. 81-85.

ЧАНБАҲОИ МУБРАМИ РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРӢ ОИД БА СУҒУРТАИ ДАВЛАТИИ ИҚТИМОӢ ВА НАҒАҚА**Зокирхонзода Мукадамхон Зокирхон**

Аннотатсия. Мақола баъзе чанбаҳои рақамисозии раванди баҳисобгирӣ ва назоратро оид ба суғуртаи иқтимоӣ давлатӣ ва нафақаро фаро мегирад. Самти афзалиятноки тадқиқот муайян кардани чанбаҳои мусбати барномаҳои муосири баҳисобгирӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии гузариш ба баҳисобгирии рақамӣ оид ба суғуртаи иқтимоӣ давлатӣ ва нафақа мебошад. Бо ин мақсад андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар чанбаи рақамисозии баҳисобгирӣ, инчунин мутахассисони соҳаи автоматизатсия ва технологияҳои барномавӣ таҳлил карда шуданд. Натиҷаи тадқиқот дар уфуқҳои муайянишудаи тақмили рақамикунонии раванди баҳисобгирӣ-таҳлилӣ ва назоратии сохторҳои суғуртаи иқтимоӣ давлатӣ ва нафақа инъикос меебад.

Калидвожаҳо: суғуртаи иқтимоӣ ва нафақа, рақамисозии баҳисобгирӣ, барномаҳои баҳисобгирӣ, автоматизатсия, Excel, SGB.net, уфуқҳои тақмил.

CURRENT ACCOUNTING DIDIGITALIZATION ASPECTS OF SOCIAL STATE INSURANCE AND PENSIONS**Zokirkhonzoda Muqadamkhon Zokirkhon**

Abstract. The article covers some aspects of digitalization of the accounting, analytical and control process for state social insurance and pensions. The priority area of the research is to identify the positive aspects of modern accounting programs in order to stimulate the transition to digital accounting for state social insurance and pensions. To this end, the opinions of domestic and foreign scientists in the aspect of digitalization of accounting, as well as specialists in the field of automation and software technologies, are analyzed. The result of the study is reflected in the identified horizons for improving the digitalization of the accounting, analytical and control process of the structures of state social insurance and pensions.

Key words: social insurance and pensions, digitalization of accounting, accounting programs, automation, Excel, SGB. net, horizons of improvement.

Постановка проблемы. Настоящее состояние учётно-аналитического и контрольного обеспечения подразделений государственного социального страхования и пенсий Таджикистана в условиях цифровизации находится на ранней стадии. Поскольку учётно-аналитические работники по государственному социальному страхованию и пенсиям пользуются программами Excell и SGB.net, хотя эти программы намного упрощают процесс бухгалтерского учёта и финансовых расчётов, но с учётом технологического прогресса имеются программы, которые могут освободить их от рутинной работы.[1] Кроме этого, хранение учётно-аналитических данных при помощи этих программ не всегда безопасно. Итак, основной задачей является выявить свойства какими должна обладать современная программа с учётом особенностей деятельности подразделений государственного социального страхования и пенсий.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам цифровизации в бухгалтерском и учёте и аудите посвятили свои научные труды известные ученые в частности, Г.Б. Музаффарова, Б.Х. Каримов, М.В. Калемуллоев, К.Х. Хушвахтзода, С.Ф. Низомов, М.У. Бабаев, А.А. Мирзоалиев и другие.

Цель статьи. Выявление, обоснование качеств и особенностей, которыми должна обладать учётно-аналитическая программа, чтобы способствовала не только упрощению ежедневную работу учётно-аналитических работников, но и предоставляла возможность проводить стратегический анализ и прогнозные расчёты.

Изложение основного материала. В современных условиях цифровизации акцентируем внимание на тот аспект, что структуры социального страхования и пенсий как форма собственности считается бюджетной, но по способу формирования доходной и расходной частей, фонд социального страхования и пенсий является внебюджетным фондом, так как основная часть накоплений за счёт взносов социального страхования и пенсий физических и юридических лиц. Именно такое положение дел должно стимулировать совершенствованию учётной системы структур социального страхования и пенсий с помощью цифровых технологий, способствующие обеспечению прозрачности и доступности данных как внутренним, так и внешним пользователям учётно-аналитической информации.[2] Преимуществ цифровизации учёта множество, но тем не менее этот прогресс ни в коем случае не снижает ценность бухгалтеров и аудиторов и считаем необходимым привести цитату Каримова Б.Х., которая нам импонирует «Никакой компьютер сегодня не заменит специалистов занимающихся подготовкой

финансовой и налоговой отчётности... Будущий бухгалтер должен иметь знания в области законодательства, налогообложения, прогнозирования, планирования, маркетинга, методологии бухгалтерского учёта и анализа финансовой отчётности».[3, С.51] Действительно по мере глобального инновационно-технологического и информационного развития рамки требований к бухгалтерам и аудиторам все более расширяются, а также уровень компетентности повышается, в этой связи ценность будущего бухгалтера поднимает роль этой профессии выше и выше.[6] Но, также в свою очередь счетные работники по государственному социальному страхованию и пенсиям Таджикистана должны обладать не только навыками учётно-аналитической и контрольной направленности, но и такими науками как маркетинг, экономика, финансы, владение иностранными языками (английский, китайский и др.), открывающий диапазон профессионального развития современного бухгалтера. По мнению Курбонова А.К. и Кодировой Г.К. - «Современные экономические условия значительно расширили обязанности бухгалтера. Теперь он постепенно превращается из обычного регистратора фактов хозяйственной деятельности в бухгалтерские счета для подготовки финансовой отчётности к советнику руководителя предприятия по всем финансово-хозяйственным вопросам. Ни одно управленческое решение на предприятии принимается без участия и консультации бухгалтера с целью определения эффективности, соблюдения законодательства и налоговых последствий».[4, С.75]

Видение известного ученого Каморджановой Н.А. [5, С.122] бухгалтеров в образе «Надежный исполнитель», «Творец перемен», «Пират» и «Выживший» заинтересовало нас и подтолкнуло к мысли о том, что можно сформировать образ идеального бухгалтера для по государственному социальному страхованию и пенсиям Таджикистана. Бухгалтер, работающий в этой области, должен быть надежным исполнителем, но также творцом перемен с хорошим аналитическим мышлением, социально-ориентированным и владеть несколькими иностранными языками. Итак, у нас складывается образ «СИБ» - социальный инновационный бухгалтер без границ, постоянно находящийся в поиске инновационных методик расчёта сумм социального страхования, пенсий, пособий и компенсаций основываясь не только на отечественном, так и на зарубежном опыте.

Цифровизация учёта и отчётности определяется как комплекс информационных, программных и технических источников, обеспечивающая цифровую обработку бухгалтерских операций по социальному страхованию и автоматизацию функций управления

структур социального страхования. Внедрение цифровизации после приёма информации позволяет оперативно обработать и сохранить её на долговременный период.[8] В условиях реализации учётно-аналитического и контрольного процесса в структурах социального страхования и пенсий цель цифровизации заключается в совершенствовании функций учёта и оперативности и аналитичности

отчётной информации с целью принятия эффективных управленческих решений по социальному страхованию.[9]

Итак, функциями цифровизации учётно-аналитического и контрольного процесса по социальному налогу являются следующие (рис.1): [7, С.14]

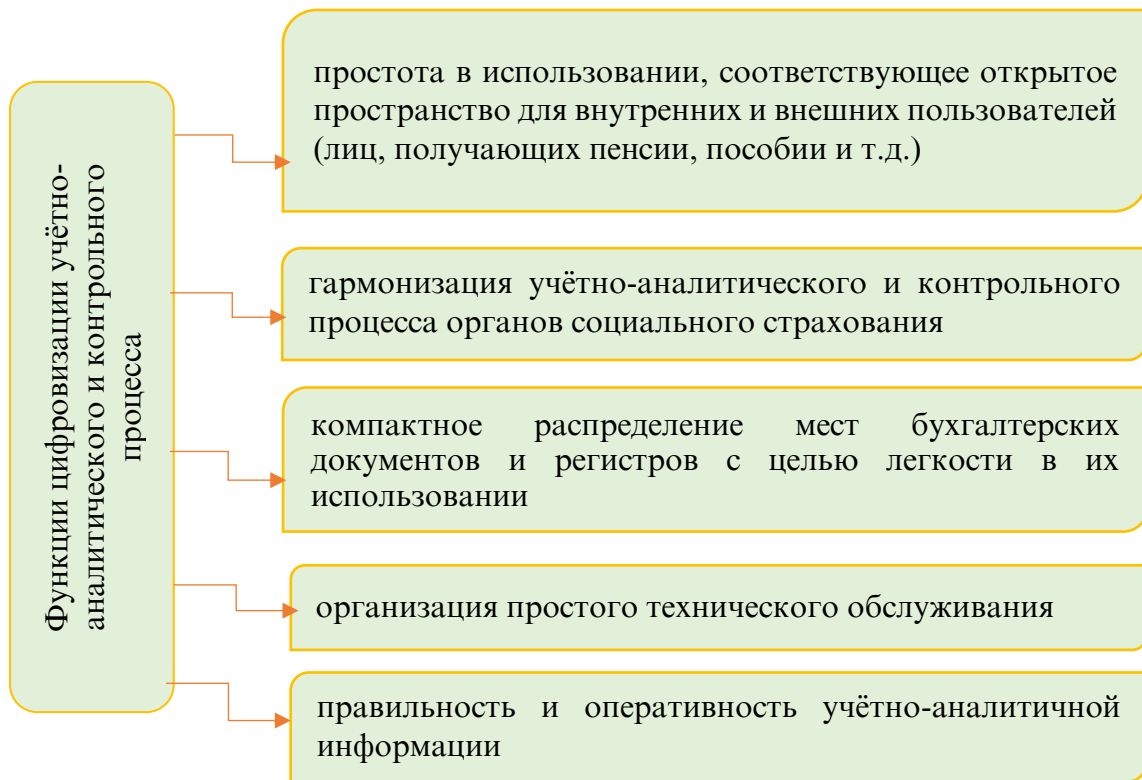

Рисунок 1. Функции цифровизации учётно-аналитического и контрольного процесса в структурах социального страхования и пенсий

Внедрение новых форм инновационных технологий является очень сложным процессом, поэтому успешная реализация инновационного

проектирования зависит от нескольких национальных аспектов и условий: (рис.2) [7, С.15]

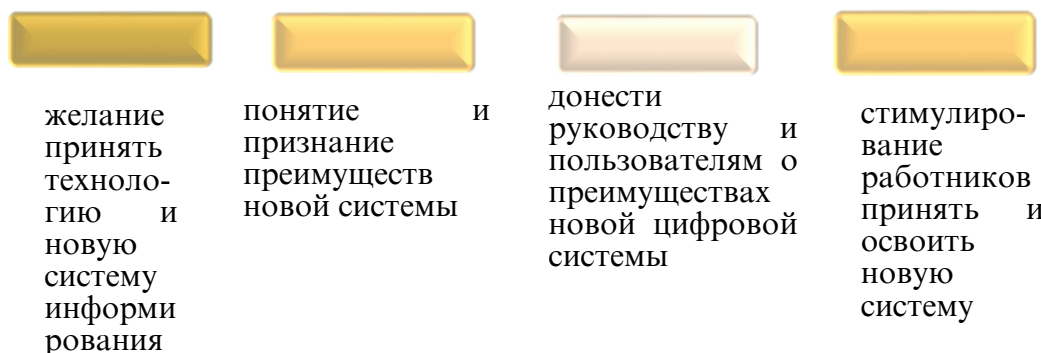

Рисунок 2. Необходимые национальные аспекты цифровизации учётно-аналитического и контрольного процесса структур социального страхования и пенсий

После решения всех проблем по вышеприведенным условиям возникает следующая

проблема, связанная с обучением счётных работников структур социального страхования и пенсий.

Для эффективного внедрения и использования автоматизированной программы учётно-аналитического и контрольного процесса необходимо быть в курсе преимуществ и недостатков новой системы.[10]

Одной из основной проблемой цифровизации заключается в том, что не каждый шаг бухгалтерского учёта поддаётся автоматизации, так как полная автоматизация усложняет процесс установки и использования новой инновационной системы структур социального страхования и пенсий. Чтобы избежать высоких инновационных требований первоначально необходимо определить основные операции учётно-аналитического процесса структур социального страхования и пенсий. Процесс внедрения новой системы учётно-аналитической информации усложняет изменения в нормативно-правовых актах бухгалтерского и налогового учёта сферы социального страхования и пенсий.[11] Для решения этой проблемы необходимо выбрать гибкую бухгалтерскую программу, поддающуюся внедрению новых корректировок.

Новая бухгалтерская программа, учитывая национальные аспекты открывает новые горизонты совершенствования учётно-аналитического и контрольного процесса и расширяет круг учётной деятельности структур социального страхования и пенсий, в частности:

- меняются методы и структура организации структур социального страхования и пенсий. Сокращаются дополнительные отделы и устраняется дублирование работ;
- выявляется эффективность работы счётных работников и административно-управленческого персонала. Работник не умеющий работать с новой технологией добровольно отказывается о

обязанностей или занимается повышением квалификации;

- правила ведения учёта и отчётности находится в одной программной системе и исчезает бюрократия обращения к главному бухгалтеру или руководителю;
- соблюдается демократический подход к учётно-аналитическому и контрольному процессу, большинство работников имеют доступ к учётной информации и имеют право предлагать свои идеи и предложения по совершенствованию учётно-аналитического и контрольного процесса структур социального страхования и пенсий;
- в любом отчётном периоде имеется возможность получить данные об анализе деятельности структур социального страхования и пенсий и контролировать, за короткий период времени можно оперативно исправить определенные недостатки и препятствия.

Таким образом, в результате исследований по направлению учётно-аналитического обеспечения подразделений государственного социального страхования и пенсий нами выявлены преимущественные стороны цифровизации бухгалтерского учёта. Общеизвестно, что имеются множество современных программ, которые отличаются друг от друга своими качествами, масштабами работы, сферами деятельности, а также финансовыми расходами на их приобретение, установку и настройку. В этом аспекте во избежание выделения отдельных бухгалтерских программ нами представлена общая картина учётно-аналитического и контрольного процесса структур государственного социального страхования и пенсий в случае перехода на новый уровень развития экономики, т.е. цифровую экономику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонова М.З. Механизм блокчейна в аудите - как гарантия информационной безопасности в деятельности органов государственного социального страхования Таджикистана [Текст] / М.З. Абдурахмонова // Материалы республиканской научно-теоретической конференции на тему: «Роль СМИ в обеспечении информационной безопасности Республики Таджикистан» - Куляб, 2023г.- С.81-85.
2. Абдурахмонова М.З. Сравнительный анализ цифровизации и автоматизации учётно-аналитического процесса деятельности органов государственного социального страхования Таджикистана [Текст] / М.З. Абдурахмонова // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему: «Развитие банковской системы и цифровизация финансового сектора» - Куляб, 19-20.12.2023г. - С. 27-31.
3. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учёта // Сборник статей XXII международной научно-практической конференции, Пенза - 15.04.2023.- МЦНС «Наука и просвещение 2023». С. 51-54.
4. Курбонов А.К., Кодирова Г.К. Влияние интеграционных процессов на реформу системы бухгалтерского учёта в Республике Таджикистан // Сборник статей XXII международной научно-практической конференции, Пенза - 15.04.2023.- МЦНС «Наука и просвещение 2023». С. 74-78.
5. Каморджанова, Н. А. Тенденции развития бухгалтерской профессии в мире нестабильной экономики / Н. А. Каморджанова, А. А. Солоненко // Аудиторские ведомости. – 2017. – № 1-2. – С. 120-133. – EDN XVKRPX.

6. Приображенская В.В. Влияние цифровой экономики на развитие компетенций в области бухгалтерского учета // Финансовый журнал. 2019. №5 (51). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovoy-ekonomiki-na-razvitie-kompetentsiy-v-oblasti-buhgalterskogo-ucheta> (дата обращения: 06.01.2024).

7. Рахимов Ф.С. Информационное обеспечение налоговой системы Республики Таджикистан в условиях новых информационных технологий /Ф.С.Рахимов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.2012.-№ 2/8-1(100).-С.14-22.

8. Римов А.В. Учёт и отчётность по программам пенсионного обеспечения в коммерческих организациях: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12, Москва 2004. – 168с.<https://economy-lib.com/uchet-i-otchetnost-po-programmam-pensionnogo-obespecheniya-v-kommercheskih-organizatsiyah>

9. Спицина Д.В. Роль консорциума XBRL International в регулировании цифровой отчетности // Учет. Анализ. Аудит. 2023. - №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-konsortsiума-xbrl-international-v-regulirovanii-tsifrovoy-otchetnosti> (дата обращения: 09.12.2023).

10. Турманов М.Т., Рогуленко Т.М. Цифровые технологии управления учетно-контрольной информацией в больших и малых экосистемах. // Учет. Анализ. Аудит. Издательство Финансовый университет при Правительстве РФ (Москва) – 2022. - том 9. - № 1.

11. Чайковская Л.А. Инструменты цифровой экономики как способы обеспечения достоверности бухгалтерской отчетности // Учет. Анализ. Аудит, издательство Финансовый университет при Правительстве РФ (Москва) – 2022. - том 9.- № 3. -С. 6-13.

Информация об авторе:

Зокирхонзода Мукадамхон Зокирхон - к.э.н., доцент, зав. кафедрой “Бухгалтерский учёт, анализ и аудит” Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 735000, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 29-1а-25. Почта: mukaddam81@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф:

Зокирхонзода Мукадамхон Зокирхон – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Суроға: 735000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, 29-1а-25. Почта: mukaddam81@gmail.com

Information about the author:

Zokirkhonzoda Muqadamkhon Zokirkhon - candidate of economics, Associate Professor, Head of the Department "Accounting, Analysis and Audit" of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce. Address: 735000, Republic of Tajikistan, Khujand, 29-1a-25. Mail: mukaddam81@gmail.com

УДК: 336.7

ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ИНТЕРНЕТ – БОНКИНГ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ**Ҳаитова Насиба Нӯмонҷонова**

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии интернет-банкинг ҳамчун шакли асосии хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ баррасӣ шуда, афзалиятҳо ва камбуди истифодаи интернет-банкинг дар ташилотҳои қарзӣ оварда шудаанд. Дар мақола ҳамчунин хусусиятҳои истифодаи интернет-банкинг дар фаъолияти як бонки тиҷорати ватанӣ, аз қабيلي ҶСК «Бонки Эсхата» мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар натиҷаи он мушкилот дар рушди ин намуди хизматрасонӣ муайян карда мешавад. Дар доираи мушкилоти муайянишуда яке аз самтҳои рушди интернет-банкинг, аз қабيلي ҷорӣ намудани технологияҳои Touch ID пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: амалиёти бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, интернет-банкинг, ҳамёни электронӣ, аутентификатсия, идентификация

Барои иқтибос: Ҳаитова, Н. Н. Хусусиятҳои истифодабарии интернет – банкинг дар бонки тиҷоратӣ / Н. Н. Ҳаитова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 86-94.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРНЕТ – БАНКИНГА В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ**Хаитова Насиба Нумонджонова**

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты интернет – банкинга как основной формы дистанционного банковского обслуживания, приведены преимущества и недостатки применения интернет – банкинга в кредитных организациях. Также в статье рассмотрены особенности применения интернет – банкинга в деятельности отечественного коммерческого банка, как ОАО «Банк Эсхата», в результате которого выявлены проблемы развития данного вида услуги. В рамках выявленных проблем предоставлен один из направлений развития интернет – банкинга, как внедрение технологий Touch ID.

Ключевые слова: банковские операции, дистанционное банковское обслуживание, интернет – банкинг, электронный кошелек, аутентификация, идентификация

FEATURES OF USING INTERNET BANKING BY A COMMERCIAL BANK**Haitova Nasiba Numonjonovna**

Annotation. The article discusses the theoretical aspects of Internet banking as the main form of remote banking services, and presents the advantages and disadvantages of using Internet banking in credit institutions. The article also examines the features of the use of Internet banking in the activities of a domestic commercial bank, such as OJSC Bank Eskhata, as a result of which problems in the development of this type of service are identified. As part of the identified problems, one of the directions for the development of Internet banking was provided, such as the introduction of Touch ID technologies.

Keywords: banking operations, remote banking, Internet banking, electronic wallet, authentication, identification

Гузориши масъала. Интернет-банкинг, яъне фаъолияти бонкии электронӣ дар даҳсолаҳои охир дар хориҷи кишвар ҳеле маъмулӣ ва серистеъмол буда, айни ҳол ин навъи фаъолият марҳалаи тараққиётро аз сар гузаронида истодааст. Имрӯзҳо интернет-банкинг дар мақоми яке аз навъҳои хизматрасонӣ ҷой дорад. Истифодаи технологияҳои электронӣ дар ин самт хизматрасониро осону қулай намуда, хароҷотҳои бонкро кам мекунад.

Танҳо дар соли 2019 мувофиқи баъзе маълумот дар бозори хизматрасониҳои интернетӣ, фаъолияти бонкӣ тақрибан 6 млн. мизочонро дар бар мегирифт. Асосан системаи мазкурро бештар ҷавонон, қарзгирандаҳо ва соҳибони кортҳо истифода мекунанд, вале сармоягузoron ба интернет-банкинг майли камтар доранд.

Агар солҳои пешин интернет-банкинг барои ташилотҳо яке афзалиятҳои рақобатпазирӣ ҳисобида мешуд, имрӯзҳо ба ақидаи мутахассисон, он яке аз

низоми ҳатмии иловагии пешрафти фаъолият ба шумор меравад. Мизоҷон майл ба идоракунии молияи бонкии худ доранд, бинобар ин, интернет-банкӣ дар вақтҳои охир доираи хизматрасониҳоро боз ҳам васеътар намудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Бо тадқиқоти мафҳуми интернет –банкӣ чунин олимони ба монанди Авраменко О.М., Брижко Ю.К., Базанов Ю.К., Шветс М.Я., Гайдай И.Ю., Кулинич А.А., Мороз Л.В., Новитский А.М., Новитская Н.Б., Страхарчук А.Я., Шалига Т.С., Фюстер К., Ланг В ва Ноул Д. машғул гардидаанд.

Мақсади мақола ин муайянкунии муаммоҳои истифодабарии интернет – банкӣ дар бонки тижоратӣ ва коркарди тавсияҳо доир ба рушди истифодабарии ин хизматрасонӣ дар бонкҳои тижоратӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Коркарди зуд ва бефосилаи чараёни иттилоот яке аз вазифаҳои асосии ҳар як ташкилоти молиявӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ бавҷуд меояд, ки имконияти каркардичараёни афзояндаи иттилоотро фароҳам меоварад. То имрӯз бонкдорӣ яке аз он соҳаҳои фаъолияти инсон мебошад, ки дар он истифодаи технологияҳои компютерӣ самараноктар аст. Бонкҳои

муосир доираи хеле васеи хизматҳоро пешниҳод мекунанд, ки онҳо бо истилоҳи хизматрасонии фосилавии бонкӣ маъмуланд (ХФБ).

Ҳадафи асосии автоматизунонии фаъолияти бонкӣ ин ба ҳадди аксар расонидани фоиди аз захираҳои истифоданашуда ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Илова бар ин, ҳуди муҳити рақобатнок бонкҳоро водор мекунад, ки ба татбиқи системаҳои фосилавии бонкӣ тавачҷӯӣ чиддӣ зоҳир кунанд. Аввалан, истифодаи хизматрасониҳои фосилавӣ имконияти пешниҳоди сатҳи комилан нави хизматрасониҳо ба мизоҷон фароҳам меоварад. Дуюм, афзоиши босуръати сегментҳои чакана ва кооперативӣ эҷоди механизмҳои дастрас ва муассири ҳамкории байни бонк ва истеъмолкунандагонро талаб мекунад. Барои мизоҷон ин маънои фароҳамии шароит ва хароҷоти минималиро аз нигоҳи вақт ва молия дар ҳама марҳилаҳои муносибат бо бонк дорад. Барои бонк ин маънои афзоиши нишондиҳандаҳои фаъолияти он, кам кардани хароҷот ва имкони афзоиши назарраси пойгоҳи муштарӣро дорад.

Дар воқеъ, системаи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ба мизоҷон пешниҳоди қариб тамоми маҷмӯи хизматрасониҳои бонкиро дар назар дорад, ки он дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Намудҳои хизматрасонии фосилавии бонкӣ[3]

Бонкинги телефонӣ ин намуди хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба шумор рафта, тариқи пайваставии телефонӣ анҷом дода мешавад.

Терминал-банкӣ як намуди бонкдорӣ фосилавӣ мебошад, ки аз ҷониби аҳоли бештар барои пардохти хизматрасонӣ тавассути терминалҳои пардохтӣ истифода мешавад. Бо истифода аз технологияҳои терминали бонкӣ, бисёр бонкҳо ба насб кардани банкоматҳои бисёрфункционалӣ шурӯъ кардаанд. Чунин банкоматҳо имкон медиҳанд, ки тавассути қорт пули нақд гирифта шавад, асбоб иваз карда шавад, ҳам бо пули нақд ва ҳам бо истифода аз қорти пардохт пардохтҳои гуногун анҷом дода шавад, аз қорт ба қорт интиқол фиришода шавад.

Бонкинги мобилӣ - як намуди бонкдорӣ фосилавӣ бо дарназардошти шумораи телефонҳои мобилӣ дар дасти аҳоли, дар айни замон метавон ба таври ҳақиқӣ умедбахштарин номид. Ёфтани шахсе, ки

ҳоло телефони мобилӣ надорад, мисли пайдо кардани шахсе, ки телевизор надидааст, мушкул аст.

Интернет-банкӣ сегменти ҷолибтарини бонкдорӣ фосилавӣ мебошад, ки имкон медиҳад доираи қариб номаҳдуди амалиёти ғайринақдӣ анҷом дода шавад; ба ин сегмент тамоми системаҳои "пулҳои электронӣ"-ро, ки дар шабакаҳои интернетӣ асос ёфтаанд, дохил намудан мумкин аст. Дар муқоиса бо низоми "бонк – муштарӣ", ки дар ибтидо асосан барои муштарӣҳои корпоративӣ пешбинӣ шуда буд, низоми интернет-банкӣ ҳоло на танҳо аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ, балки муштарӣҳои хусусӣ низ истифода мешаванд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ самтҳои гуногуни шарҳдиҳии мафҳуми "интернет – банкӣ" – ро вохӯрдан мумкин аст. Аз ин лиҳоз бояд тавсифи умумии мафҳуми "интернет – банкӣ" ва хусусиятҳои онро дида баромадан лозим аст. Дар

ҷадвали 1 шарҳи мафҳуми интернет – банкинг аз нуқтаи назари олимони гуногун оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Шарҳи мафҳуми “интернет – банкинг” аз нуқтаи назари олимони гуногун

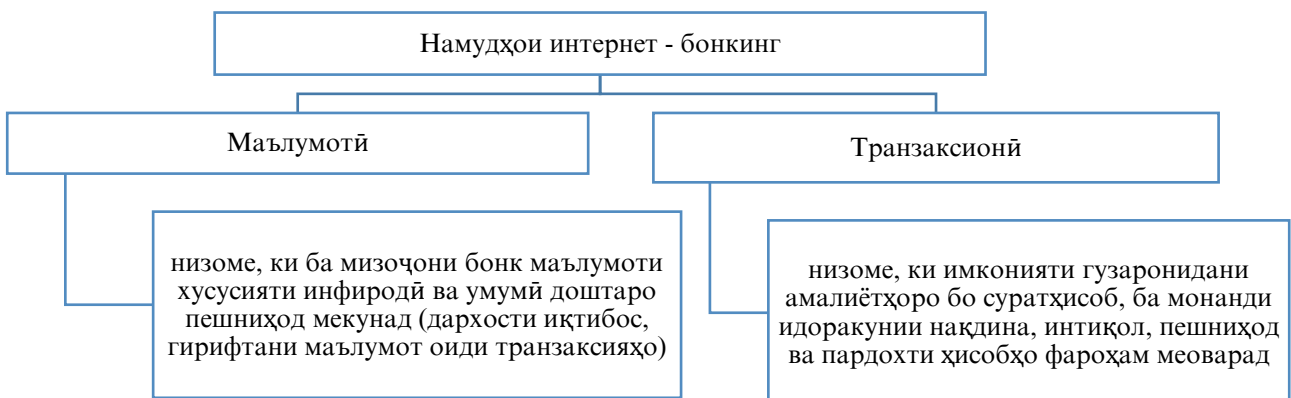
Шарҳи мафҳум	Муаллиф
Канали алоқаи фосилавӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои банкӣ, ки чунин хизматрасониҳои анъанавӣ ва навро, ба монанди кушодани ҳисоби депозитӣ, интиқоли пул аз як ҳисоб ба ҳисоби дигар, пешниҳоди ҳисоби электронӣ, пардохти онро дар бар гирифта, ба мизочон имконияти қабул ва пардохти маблағи пулро бо ёрии шабакаи интернет ё сомонӣ расмӣ фароҳам меоварад	Фюстер К., Ланг В ва Ноул Д.
Фаъолияти банк доир ба пешниҳоди маҷмӯаи хизматрасонии мизоч бо ёрии шабакаи Интернет ё хизматрасонӣ, ки банк ба мизочон пешниҳод мекунад, ки он бо ёрии интернет амалӣ карда мешавад	Кулинич А., Авраменко А.
Низоми хизматрасонии банкӣ, ки имконияти пешниҳоди дастрасиро ба мизочони банк ба ҳисобҳо ва дигар маълумотҳо доир ба маҳсулот ва хизматрасонии банкӣ бо ёрии компютери фардӣ ё дигар таҷҳизот бо ёрии интернет фароҳам меоварад	Страхарчук А.
Низоми хизматрасонии фосилавии мизочи банк – гузаронидани амалиётҳо (пардохтҳо) – и молиявӣ бо ёрии интернет	Брижко В., Базанов Ю., Шветс Н.

Мафҳуми интернет банкинго олимони Кулинич А. ва Авраменко А. нисбатан васеъ шарҳ додаанд.

Дар асоси омӯзиши нуқтаи назари олимони гуногун доир ба мафҳуми интернет – банкинг ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки он дар умум ҳамчун як намуни хизматрасонии фосилавии банкӣ ба шумор меравад. Ин намуни хизматрасонӣ ба мизоч имконияти

дар вақти мусоид анҷом додани амалиётро фароҳам меоварад ва ба банк барои оптимизатсияи чараҳои хизматрасонӣ ёрӣ мерасонад.

Вобаста аз сатҳи хизматрасонӣ интернет – банкинг ба ду категория ҷудо мешавад, ки шарҳи ин категорияҳо дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Намудҳои интернет- банкинг аз рӯи сатҳи хизматрасонӣ [6]

Чи хеле ки дар боло зикр гардид, ҷорикунӣ ва васеъкунии технологияҳои интернет – банкинг ба банкҳо аҳамияти назаррас доранд, аммо бо баробари ин аз ҷиҳатҳои манфӣ низ ҳолӣ нестанд, ки дар ҷадвали

2 афзалият ва камбудҳои истифодабарии интернет – банкинго аз нуқтаи назари олимони рус Аннуров М.А. дида мебароем.

Ҷадвали 2. Афзалиятҳо ва камбудҳои истифодабарии интернет – банкинг [6]

Истифодабарии низоми интернет – банкинг	
Афзалиятҳо	Камбудҳо
Низоми мусоид ва самаранок	Хавфи дастрасии беиҷозат ба базаи банкӣ
Зиёдшавии базаи мизочон	Норасоии маълумот оиди истифодабарии низоми
Қор дар речаи шабонарӯзӣ	Муаммоҳои истифодабарии имзои электронии рақамӣ
Низоми нав барои ғоида	Мушкилоти психологӣ мизочон
Ҳамгироии амалиётҳои банкӣ бо дигар намунаҳо	Мушкилоти пешгӯикунии мӯҳлати харҷбарории лоиҳа

Баландшавии сифати хизматрасонӣ дар низоми бонкӣ	Норасогии мутахассисони баландихтисос
Назорати автоматии хавфҳо	Норасогии таваҷҷӯҳ ба рушди технологияи интернет-бонкинги сектори чаканаи бонкӣ

Афзалияти онлайн – бонкинг дар он аст, ки дар ҳолати дастрасӣ ба интернет дар ҳар ғӯшаи ҷаҳон анҷомдиҳии пардохт имконпазир аст. Ин вақтро сарфа мекунад. Зарурати ба бонк рафтан, пур кардани ҳуччатҳо ва ба оператор фаҳмонидани ҳолати муайян аз байн меравад. Мизоч танҳо ба барнома ва сомонаи бонк бо ёрии логин ва калиди худ ворид шуда, шакли муқарршударо пур мекунад ва пардохтро анҷом медиҳад. Дар ҳолати зарурӣ корти пардохтиро ҷоп намуда мешавад ва таърихи транзаксияҳоро нигоҳ дошта мешавад.

Камбудии назарраси кор дар дар хизматрасонии онлайн – бонкинг бо хавфҳои иловагӣ алоқаманданд. Ин ба вуруди мизоч тавассути канали иртиботӣ ба бонк, инчунин воридшавии ҳакерҳо ва анҷом додани пардохтҳо аз номи соҳибони суратҳисоб дахл дорад. Чунин ҳолатҳо хеле зиёд ба назар мерасанд. Ҳакерҳо, ки аз безҳатиҳои соҳиби ҳисоб ба он дастрасӣ пайдо кардаанд, паролҳоро интиқол медиҳанд ва ба сайтҳои фишинг ворид мешаванд ва ба ин васила маълумоти махфиро ба компютер мегиранд. Табиист, ки бо ин мубориза бурда мешавад. Воситаи асосии тасдиқи пардохт парол мебошад, ки ба таври худкор пайдо ва ба телефони мобилии соҳиби суратҳисоб фиристода мешавад. Бе ин тасдиқ, пардохт анҷом дода намешавад.

Олимони рус Пожарова Д. В., Федко А. Ю., Василева Ю. Д. дар натиҷаи гузаронидани пурсиш доир истифодабарии интернет – бонкинг ба чунин ақида омаданд, ки интернет – бонкинг чунин афзалиятҳо дорад:

1. Кулаи истифодабарӣ. Аксарияти одамон истифодаи интернет-банкингро як хусусияти муносиб медонанд, онҳо ҳар рӯз аз он истифода мебаранд ва ба

ин васила вақтро сарфа мекунанд, ки яке аз бартариҳои ин система аст.

2. Содда будани интерфейс. Айни замон бонкҳо саъй дода истоддаанд, ки соддатарин ва мантиқтарин сомонаҳо ва замимаҳоеро эҷод кунанд, то ҳамаи тоифаҳои аҳоли новобаста аз синну сол аз ӯҳдаи онҳо тавонанд.

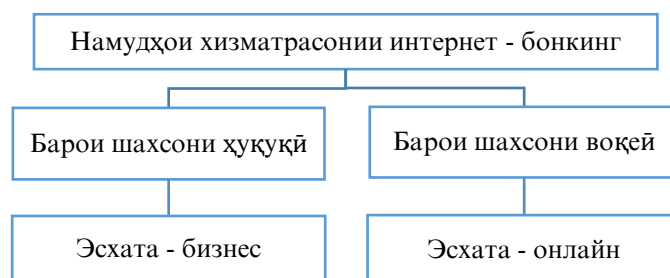
3. Дастрасии фосилавӣ. Қобилияти анҷом додани муомилоти мураккабтарин бо маблағҳои худ бидуни тарк кардани хонаи худ ҳаёти шахрвандонро осонтар мекунад.

Дар байни камбудии ин низоми кам будани боаврии ҷомеаро ба қарздиҳии интернетӣ муайян кардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, аксари пурсидашудагон ба кор бо кадрҳо бештар эътимод доранд. Камбудии дигар дар он аст, ки насли калонсол аз смартфонҳо хеле камтар истифода мебаранд, барои онҳо мубориза бо технологияҳои нав душвор аст [5].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интернет – бонкинг ҳамчун як шакли хизматрасонии фосилавии бонкӣ тибқи талаботи Дастурамали № 201 “Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ” ба роҳ монда мешавад, ки дастурамали мазкур аз 7 боб иборат буда, асосан тартиби назорат аз болои хизматрасонии фосилавии бонкиро дар назар дорад.

Боиси ҳушнудист, ки имрузҳои тамоми бонкҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятбаранда бевосита чунин намуди хизматрасонии бонкиро ба монанди интернет – бонкинг ба мизочони худ пешниҳод намуда истодаанд, ки сол то сол ин шакли хизматрасонӣ рушд карда исодааст.

Дар навбати худ ҚСҚ “Бонки Эсхата” низ ба мизочони худ намудҳои алоҳидаи хизматрасонии интернет – бонкингро пешниҳод намудааст, ки он дар расми 3 оварда шудааст.

Расми 3. Намудҳои хизматрасонии интернет – бонкинг дар ҚСҚ “Бонки Эсхата”

Чи хеле ки дар расми 3 оварда шудааст, ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба мизочон – шахсони воқеӣ чунин намуди интернет – бонкингро бо номи “Эсхата –

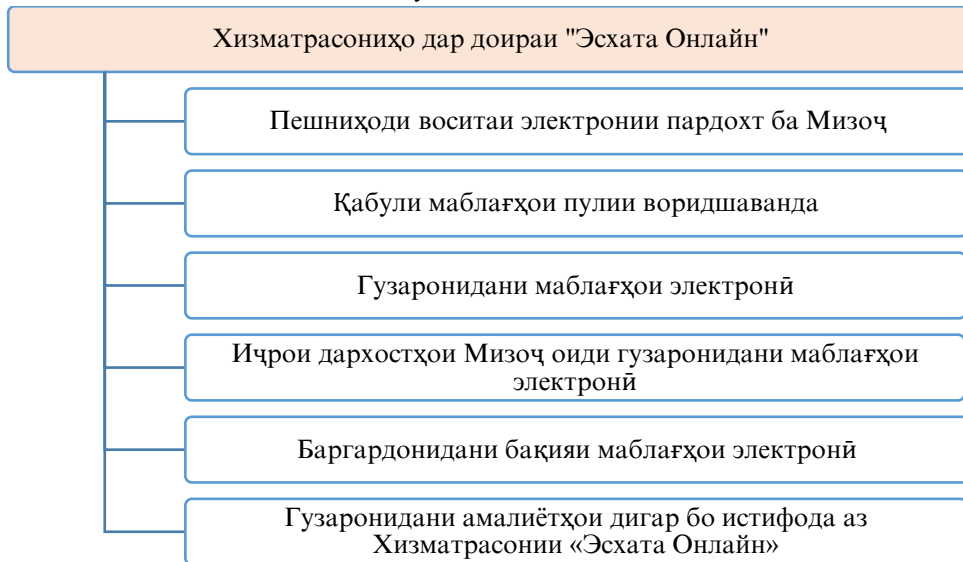
онлайн” пешниҳод намудааст, ки хизматрасонии Мизоч аз ҷониби Бонк 24 соат ва 7 рӯз дар як ҳафта амалӣ карда мешавад.

Амалҳо ҳангоми чунин хизматрасонӣ, ки дар речаи ғайриавтоматӣ иҷро карда мешаванд, аз тарафи Бонк дар рӯзҳои корӣ, ки мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мебошанд, амалӣ карда мешавад.

Интиқолҳо бо истифодаи хизматрасонии "Эсхата Онлайн" бо пули миллий ва бо асъори хориҷӣ амалӣ карда мешаванд. Интиқоли маблағҳои пулӣ бо

асъори хориҷӣ аз ҷониби Бонк тибқи талаботи қонунгузории асъории Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои мақомоти танзими асъор ва назорати асъор амалӣ карда мешаванд.

Боиси зикр аст, ки дар доираи хизматрасонии "Эсхата Онлайн" 6 номгӯи хизматрасониҳои мизоч пешбинӣ шудааст, ки он дар расми 4 оварда шудааст.

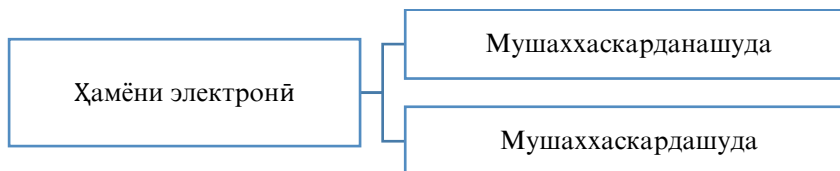

Расми 4. Номгӯи хизматрасониҳо ба шахсони воқеӣ дар доираи "Эсхата Онлайн"[4]

Чуноне ки дар расми 4 оварда шудааст, ҚСҚ "Бонки Эсхата" ба шахсони воқеӣ дар доираи хизматрасонии "Эсхата Онлайн" пешниҳоди воситаи электронии пардохт, қабули маблағҳои пулии воридшаванда, гузаронидани маблағҳои электронӣ,

баргardonидани бақияи маблағҳои электронӣ ва ғайраро ба роҳ мондааст.

Бо воситаи хизматрасонии фосилавии "Эсхата Онлайн" мизочон метавонанд, ҳамёни электронии худро идора намуда метавонанд, ки он дар навбати худ ба ду намуд чудо мешавад (расми 5).

Расми 5. Намудҳои ҳамёни электронии ҚСҚ "Бонки Эсхата"

Бонк вобаста ба гузаштан ё нагузаштани расмиёти мушаххаскунӣ аз ҷониби мизоч, ба ӯ имконияти истифодабарии зеринро пешниҳод менамояд:

- ҳамёнҳои мушаххаскарданашуда (Мизоч расмиёти мушаххаскуниро нагузаштааст);
- ҳамёнҳои мушаххаскардашуда (Мизоч расмиёти мушаххаскуниро гузаштааст).

Лаҳзаи ба амал омадани ҳолати мушаххаскардашуда дар Ҳамёни мушаххаскарданашуда, лаҳзаи аз ҷониби мизоч тасдиқ намудани дурустии маълумотҳои мушаххаскардашуда бо истифода аз ҳамён мебошад, ки қаблан аз ҷониби

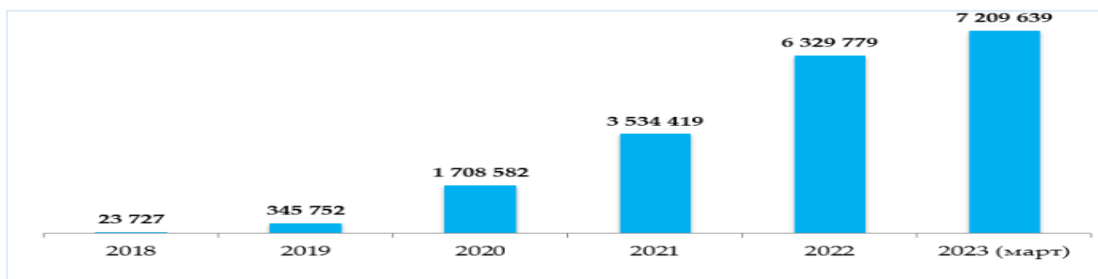
мизоч ба бонк бо яке аз роҳҳои пешбининомуда пешниҳод карда шудааст.

Дастрасӣ ба ҳамён ва анҷом додани ҳама гуна амалиёт бо истифода аз ҳамён танҳо баъд аз аутентификатсия (муайн намудани шахсият)-и мизоч имконпазир аст. Аутентификатсияи мизоч ҳангоми дастрасӣ ба ҳамён тавассути таъминоти барномавии бонк бо истифода аз маълумотҳои авторизатсионии мизоч амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, фарқияти мизочи мушаххаскарданашуда аз мушаххаскардашуда, дар он аст, ки мизочи мушаххаскарданашуда ҳуқуқи анҷомдихии номгӯи маҳдуди амалиётҳоро дорад.

Дар поён динамикаи афзоиши ҳамёнҳои электрониро дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон дида

мебароем, ки дар он нақши ҶСК “Бонки Эсхата” ҳамчун ташкилоти қарзии низомсоз назаррас мебошад.

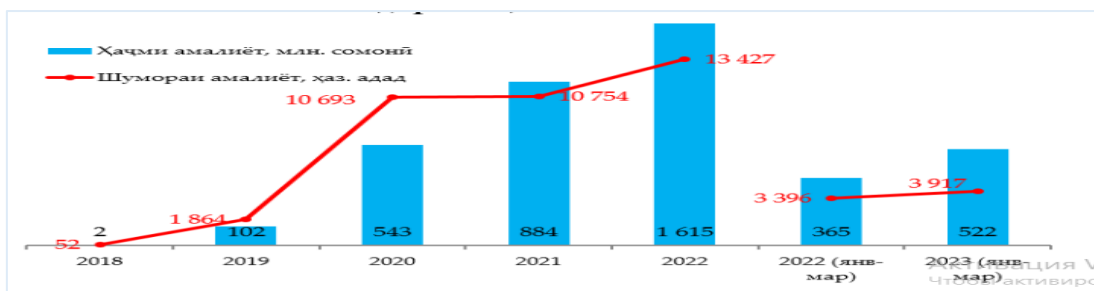

Расми 5. Динамикаи шумораи ҳамёнҳои электронӣ дар солҳо 2018-2022

Дар асоси расми 5 бармеояд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори ҳамёнҳои электронӣ ба санаи 31.03.2023 сол ба 7 209 639 адад расидааст, ки он нисбати соли 2018 ба 303 баробар афзуда, оиди рушди босуръати он маълумот медиҳад. Қайд намудан зарур

аст, ки истифодабарандагони ҳамёнҳои электронии ҶСК “Бонки Эсхата” низ сол то сол афзуда истодааст.

Дар расми минбаъда шумора ва ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар миқёси мамлакат оварда шудаанд, ки он низ тамоили рушд доштан маълумот медиҳад.

Расми 6. Шумора ва ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар солҳои 2018-2022 [7]

Шумораи амалиётҳо бо ҳамёнҳои электронӣ дар солҳои таҳлилшаванда аз 52 то 13 427 адад ва ҳаҷми амалиёт бошад аз 2 млн. то 1,615 млрд. сомонӣ расидааст, ки дар он ҶСК “Бонки Эсхата” дар доираи 19 ташкилотҳои қарзии дорои ҳамёни электронӣ бевосита нақши назаррас дорад.

Акнун тарофаи ҶСК “Бонки Эсхата” – ро барои шахсони воқеӣ нисбати анҷомдиҳии амалиётҳои бо ёрии низоми “Эсхата Онлайн” дар расми 7 дида мебароем.

№	Номгӯии хизматрасониҳои бонкӣ	Арзиши хизматрасонӣ
8.1	Пайваستшави ба низом	бе ҳаққи хизмат
8.2	Гузаштани раванди мушаххасгардони	бе ҳаққи хизмат
8.3	Пардохти абонентӣ	бе ҳаққи хизмат
8.4	Интиқоли пули байни суратхисобҳо/кортҳо ва ҳамёни ҳуди мизоч дар дохили бонк бо пули миллий ва асъори хориҷӣ	бе ҳаққи хизмат
8.5	Интиқоли пули аз суратхисоб/корт ва ҳамёни ҳуди мизоч ба суратхисоби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии дигар дар дохили бонк ва бонкҳои дигар, бо пули миллий	бе ҳаққи хизмат
8.6	Интиқоли пули аз суратхисоб/корт ва ҳамёни ҳуди мизоч ба карт/ҳамёни шахсони воқеӣ ва дигар (дар дохили бонк, асъори миллий)	бе ҳаққи хизмат
8.7	Интиқолҳои дохила бо пули миллий	мувофиқи тарофаҳои интиқолҳои дохилӣ
8.8	Пардохти хизматрасониҳои алоқаи мобилии маҳаллӣ	бе ҳаққи хизмат
8.9	Пардохти хизматрасониҳои алоқаи телефони NGN, интернет, IP-телефонӣ, букмерӣ, ТВ, радио, коммуналӣ, бонкҳои дигар, операторони мобилии хориҷӣ ва дигарҳо	то 10% аз маблағи пардохт
8.10	Мубодилаи асъор мувофиқи қурби асъор, ки аз тарафи Бонк муайян карда шудааст	бе ҳаққи хизмат
8.11	Пардохти молу хизматрасониҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасониҳо	бе ҳаққи хизмат
8.12	Мухосираи маваққатии низом мувофиқи хоҳиши мизоч	бе ҳаққи хизмат
8.13	Аз муҳосира озод намудани низом	бе ҳаққи хизмат

Расми 7. Тарофаи Бонки мобилии “Эсхата Онлайн” [8]

Чуноне ки аз расми 7 баромеояд, ҳангоми истифодабарии бонки мобилии Эсхата Онлайн аз тарафи шахсони воқеӣ ғайр аз “Интиқоли дохилӣ бо пули миллий” ва “Пардохти хизматрасониҳои алоқаи телефонӣ, интернет ва ғайра, ки дар қисмҳои 8.7 ва 8.9 оварда шудаанд, боқимонда амалиётҳои бе ҳаққи хизмат анҷом дода мешаванд, ки ин оиди ҳавасмандкунии мизочони бонк дар самти истифодабарии бонки мобилии “Эсхата Онлайн” маълумот медиҳад. Бо баробари ин бонк барои боз ҳам рушд додани низоми хизматрасонии Эсхата Онлайн таҷрибаи пешқадами давлатҳои рушкардари истифода бурда метавонад, ки он бевосита дар зербори 3.2. оварда мешавад.

Дар асоси омӯзиш маълум гардид, ки ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ хизматрасонии интернет – бонкингро бо номи

“Эсхата – бизнес” пешбинӣ намудааст, ки он бевосита бо ёрии сомонӣ расмӣ бонк таҳти ҳаволаи <https://business.eskhata.tj/ru/> ба роҳ монда мешавад.

Барои истифодабарии низоми интернет – бонкинг “Эсхата бизнес” аз тарафи мизочон, аз тарафи бонк тарофаҳои муайян пешбинӣ гардидаанд, ки он дар расми 8 оварда шудааст.

Боиси хушнудист, ки тамоми хизматрасониҳо дар низоми Интернет – бонкинг барои шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ пешниҳодшуда, ғайр аз Генератсияи тақрорӣ калиди электронӣ ва Даъвати тақрорӣ мутахассиси бонк бе ҳаққи хизмат анҷом дода мешавад, ки оиди ҳавасмандкунии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дар доираи истифодабарии низоми интернет – бонкинг маълумот медиҳад.

№	Номгуӣи хизматрасониҳои бонкӣ	Арзиши хизматрасонӣ
10.1	Ба қайд гирифтани дар САБ (системаи автоматикунонидашудаи бонкӣ) ва барориш (генератсия)-и калидҳои электронӣ, аз он ҷумла барориш (генератсия)-и нақшавӣ	бе ҳаққи хизмат
10.2	Насб кардани низоми «Бонк-Мизоч»/«Интернет-Бонк» дар компютери мизоч	бе ҳаққи хизмат
10.3	Омӯзиши аввалияи кормандони Мизоч бо кори низоми «Бонк-Мизоч»/«Интернет-Бонк»	бе ҳаққи хизмат
10.4	Барориш (генератсия)-и тақрорӣ калидҳои электронӣ дар асоси дархости хаттӣ мизоч (дар ҳолати иваз намудани сардорон, компрометатсия ё гум кардани калид).	50 сомонӣ
10.5	Даъват ё муроҷиати тақрорӣ мутахассиси Бонк аз тарафи мизоч ҳангоми вайрон шудани низоми «Бонк-Мизоч»/«Интернет-Бонк»	30 сомонӣ
10.6	Пардохти абонентӣ	бе ҳаққи хизмат
10.7	Маслиҳатҳо бо телефон	бе ҳаққи хизмат

Расми 8. Тарофҳои Бонки мобилии “Эсхата Онлайн” [8]

Дар асоси омӯзиши рафти корбарӣ бо низомҳои “Эсхата Онлайн” ва “Эсхата – бизнес” маълум гардид, ки ҚСҚ “Бонки Эсхата” барои мизочони худ интрефейси хуби корбариро дар низоми интернет-бонкинг қорӣ намудааст, лекин бо баробари ин дар ин

раванд камбудии муайян мавҷуданд, ки он дар зербори минбаъдаи рисола оварда шудааст.

Ҳоло барои муайянкунии тамоили рушди хизматрасонии ҚСҚ “Бонки Эсхата” – ро дар ҷадвали 3 таҳлили хизматрасониҳои бонкро дида мебароем.

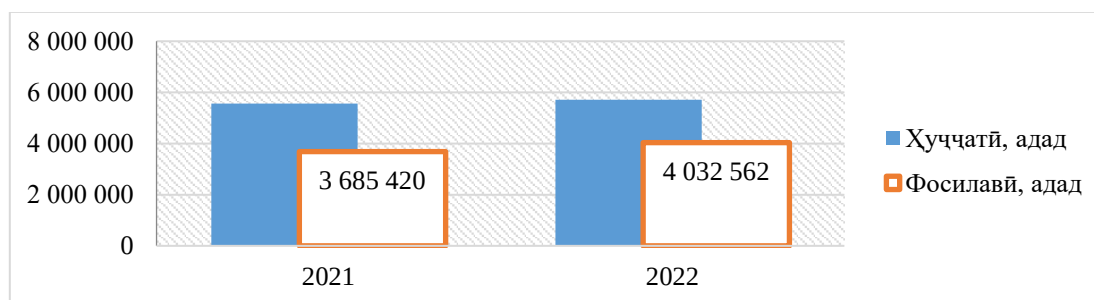
Ҷадвали 3. Таҳлили намудҳои хизматрасонии ҚСҚ “Бонки Эсхата” барои солҳои 2021-2022

Намуди амалиёт	Солҳо		Сурати афзоиш		Вазни қиёсӣ, %	
	2021	2022	Мутлақ, ад.	Нисбӣ, %	2021	2022
Ҳуҷҷатӣ, адад	5 558 967	5 717 261	158 294	2,85	60,13	58,64
Фосилавӣ, адад	3 685 420	4 032 562	347 142	9,42	39,87	41,36
Ҳамагӣ	9244387	9749823	505436	12,27	100,00	100,00

Сарчашма: Ҳисобу китоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҚСҚ “Бонки Эсхата” барои солҳои 2021-2022

Дар асоси таҳлили намудҳои хизматрасониҳои ҚСҚ “Бонки Эсхата” маълум гардид, ки соли 2022 нисбати соли 2021 ҳаҷми умумии хизматрасонӣ ба 505 436 адад афзуда, ин зиёдшавӣ асосан аз ҳисоби хизматрасониҳои фосилавӣ ба вучуд омадаанд. Дар

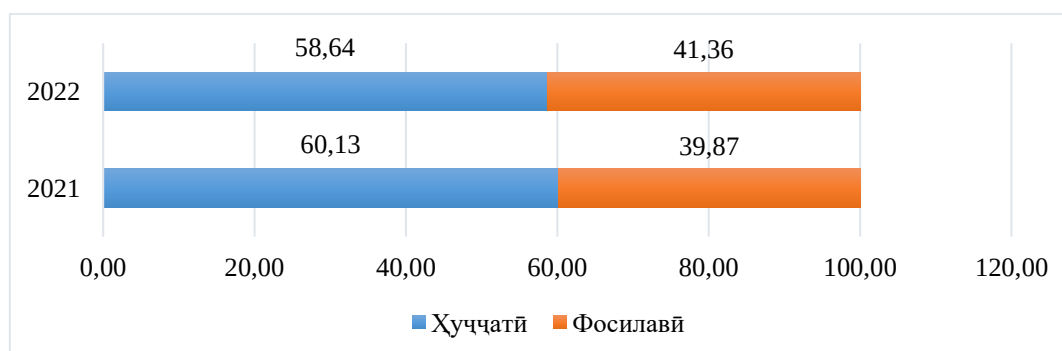
навбати худ таҳлили нисбӣ оиди зиёдшавии хизматрасонии ҳуҷҷатӣ ба 2,85% ва фосилавӣ ба 9,42% шаҳодат медиҳад, ки тамоили ин нишондиҳандаҳо дар расми 9 оварда шудааст.

Расми 9. Динамикаи хизматрасонии ҳуҷҷатӣ ва фосилавии ҚСҚ “Бонки Эсхата” барои солҳои 2021-2022

Чуноне ки дар расми 10 оварда шудааст, ҳам хизматрасонии фосилавӣ ва ҳам ҳуҷҷатӣ динамикаи мусбӣ дошта, оиди рушди ин намудҳо дар бонк маълумот медиҳанд.

Аммо барои муайян намудани нақши хизматрасониҳо дар расми 18 тағйирёбии вазни қиёсии ҳар ду намуди хизматрасониҳо дида мебароем.

Расми 10. Вазни қиёсии хизматрасониҳои ҳуҷҷатӣ ва фосилавии ҚСҚ “Бонки Эсхата” барои солҳои 2021-2022

Дар асоси таҳлили вазни қиёсии хизматрасониҳои бонк маълум гардид, ки дар ҳар ду соли таҳлилшаванда вазни қиёсии хизматрасониҳои ҳуҷҷатӣ зиёд ҳаст, аммо бо баробари ин вазни қиёсии амалиётҳои фосилавӣ зиёд гардида истодааст, ки он аз 39,87 то 41,36% расидааст. Ин ҳолат оиди зиёдшавии амалиётҳои тариқи фосилавӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар оянда метавонад ҳаҷми амалиётҳои ҳуҷҷатиро кам намояд.

Дар асоси таҳлили ҳолати муосири хизматрасонии интернет – бонкинг дар ҚСҚ “Бонки Эсхата” ва омӯзиши сарчашмаҳои муайяни илмӣ доир ба самти мазкур ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки дар шароити муосир муаммоҳои зерини боздорандаи рушди интернет – бонкинг мавҷуданд:

1. Муаммои беҳатарӣ. Ба ҳамагон маълум аст, ки тамоми амалиётҳои дар интернет анҷомдодашаванда бо хавфҳои муайян алоқаманд ҳастанд. Алаҳусус ин хавфҳо ҳангоми гузаронидани

амалиётҳои молиявӣ баланд мешаванд. Дар ин ҳолат вазифаи эминдорӣ даҳолат ба амалиётҳои молиявӣ ва нигоҳдории маълумотҳои инфиродии ҳазорҳо мизочон ба вучуд меояд. Новобаст аз он ки дар шароити имруза аз болои таъмини беҳатарии иттилоот қорбарии ҷиддӣ анҷом дода шуда истодааст, аммо ягон бонк қафолати 100% - аи эътимоднокии қорро бо интернет дода наметавонад.

2. Муаммои саводнокии молиявӣ ва иттилоотӣ аҳоли. Бисер одамон бо хусусияти қорбарии бонк бо хизматрасониҳои пешниҳодшаванда сарфаҳм намераванд. Алаҳусус вақте ки суҳан оиди истифодабарии технологияҳои хизматрасонии фосидавӣ меравад, саводнокии пасти иттилоотӣ нобоварино ба чунин намуди хизматрасонӣ пайдо менамояд, ки он ба рушди ин самт таъсири манфӣ мерасонад.

3. Муаммои рушди интернет. Дар даҳсолаи охир рушди интернет як такони ҷиддӣ дид. Ҳоло на танҳо

шаҳрҳо балки дар минаҳои гуногун интернет истифода бурда мешавад. Аммо бо баробари ин дар бисёр минтақаҳои дурдаст дастрасӣ ба интернет мушкил аст, ки ин омил низ ба рушди интернет – бонкинг дар ин минтақаҳо муаммо пайдо мекунад.

4. Базаи номукаммали қонунгузорӣ. Дар амалия нокифоягии қонунгузори танзимкунандаи хизматрасонии интернет – бонкинг мушоҳида мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳангоми дарёфти роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар боло овардашуда, бе ғон шубҳа дар соҳаи хизматрасонии интернет – бонкинг як такони нави рушд ба вучуд меояд.

Яке аз самтҳои, ки ба рушди интернет – бонкинг оварда мерасонад, ин ҷорикунии технологияи Touch ID мебошад. Технологияи ID Touch (сканери изи ангушт,

ки дар якҷанд моделҳои охири iPhone истифода мешавад). Сканер дар бонки мобилӣ барои шахсони воқеӣ истифода мешавад. Дар назар аст, ки изи ангушт на танҳо барои ворид шудан ба барнома, балки барои тасдиқи амалиёт низ истифода шавад. Ин технология аллакай дар баъзе бонкҳои тижоратӣ истифода мешавад. Иҷозат дар бонкдорӣ мобилӣ ба сканери изи ангушт дар телефонҳои Apple алоқаманд аст.

Хулоса. Дар асоси пешниҳодҳои қоркардшуда ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки яке аз самтҳои рушди интернет – бонкинг дар ташкилотҳои қарзӣ ин баландкунии таъминоти бехатарӣ ба шумор меравад, ки он баландшавии боварии мизочонро ба хизматрасонии интернет – бонкинг оварда мерасонад ва дар навабати худ ин намуди хизматрасонӣ дар ташкилоти қарзӣ рушд хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

1. Аннануров М. А. Развитие интернет-банкинга как формы организации взаимодействия банков с клиентами / М. А. Аннануров // Цифровая трансформация. – 2020. – № 4 (13). – С. 68–72. <https://doi.org/10.38086/2522-9613-2020-3-68-72>
2. Горчакова М. Е. Дистанционное банковское обслуживание: учеб. пособие. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2009. — 65 с.
3. Корнаухова А. П., Любавин К. П. Сущность и виды дистанционного банковского обслуживания // Вестник молодых ученых Самарского государственного экономического университета. – 2014. – №. 2. – С. 100-105.
4. Қоидаҳои хизматрасонии комплекси бонкӣ барои шахсони воқеӣ дар ҚСҚ “Бонки Эсхата” аз 12.03.2021
5. Пожарова Д. В., Федько А. Ю., Васильева Ю. Д. Развитие интернет-банкинга. Преимущества и недостатки банка «в кармане» // Вестник Российского нового университета. Серия: Человек и общество. – 2021. – №. 1. – С. 46-51.
6. Попова И.В., Фесенко Я.В. Сущность и перспективы развития интернет-банкинга // Бюллетень науки и практики. 2017. №1 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-perspektivy-razvitiya-internet-bankinga> (дата обращения: 21.01.2023).
7. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон – URL: [Маблағҳои электронӣ \(nbt.tj\)](http://nbt.tj)
8. Тарофаҳо барои хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ. ҚСҚ “Бонки Эсхата” аз 21.03.2021.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳайтова Насиба Нӯмонҷоновна – омӯзгори калони кафедраи молия ва қарз, Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ, 226. E-mail: nasiba13.89@mail.ru

Информация об авторе:

Хайтова Насиба Нумонджоновна – старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: nasiba13.89@mail.ru

Information about the authors:

Haitova Nasiba Numonjonovna – senior lecturer of the Department of Finance and Credit, Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. E-mail: nasiba13.89@mail.ru

УДК: 338.24:339.9(575.3)

ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТ ОИД БА ФУРӯШИ МОЛҲОИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ (дар мисоли МОИ “Сугд”)

Холбобоев Файзулло Самадович

Шарафова Махина Ҷунайдуллоевна

Шарафов Ҷунайдулло Абдуллоевич

Аннотатсия. Мақола нақши дастгирии давлатиро дар руидаи МОИ “Сугд” дар Тоҷикистон бо таҳлили заминаи қонунгузорӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонии содирот ва ҷалби сармоягузорӣ, инчунин омилҳои, ки ба рақобатпазирии молҳои дар МОИ истеҳсолишуда таъсир мерасонанд, таҳқиқ менамояд. Тадқиқот ҳам манфиатҳо ва ҳам монеаҳои барои фаъолияти бомуваффақияти МОИ ошкор намуда, тавсияҳои оид ба оптимизатсияи танзими давлатӣ ва тақвияти дастгирии истеҳсолоти ватанӣ бо мақсади баланд бардоштани иқтисодии содиротӣ ва руидаи ивазкунии воридот пешниҳод менамояд. Мақолаи мазкур ба мутахассисони соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, мақомоти давлатии масъули руидаи МОИ, инчунин сармоягузоре, ки ба руидаи тиҷорат дар Тоҷикистон манфиатдоранд, равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, руидаи барномавии минтақа, танзими давлатӣ ва дастгирии минтақа, объекти танзими давлатӣ, субъекти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Холбобоев, Ф. С. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолият оид ба фурӯши молҳои минтақаи озоди иқтисодӣ (дар мисоли МОИ “Сугд”) / Ф. С. Холбобоев, М. Ҷ. Шарафова, Ҷ. А. Шарафов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 95-101.

РЕГУЛИРОВАНИЕ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОДАЖЕ ТОВАРОВ СВОБОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ (на примере СЭЗ «Сугд»)

Холбобоев Файзулло Самадович

Шарафова Махина Джунайдуллоевна

Шарафов Джунайдулло Абдуллоевич

Аннотация. Статья исследует роль государственной поддержки в развитии СЭЗ “Сугд” в Таджикистане, анализируя законодательную базу, механизмы стимулирования экспорта и привлечения инвестиций, а также факторы, влияющие на конкурентоспособность товаров, произведенных в СЭЗ. Исследование выявляет как преимущества, так и препятствия для успешного функционирования СЭЗ, предлагая рекомендации по оптимизации государственного регулирования и усилению поддержки отечественного производства с целью повышения экспортного потенциала и развития импортозамещения. Статья адресована специалистам в сфере внешнеэкономической деятельности, государственным органам, ответственным за развитие СЭЗ, а также инвесторам, заинтересованным в развитии бизнеса в Таджикистане.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, программное развитие региона, государственное регулирование и поддержка региона, объект государственного регулирования, предпринимательский субъект и инвестиции.

REGULATION AND GOVERNMENT SUPPORT OF ACTIVITIES FOR THE SALE OF GOODS OF THE FREE ECONOMIC ZONE (using the example of the FEZ “Sughd”)

Kholboboiev Faizullo Samadovich

Sharafova Makhina Dzhunaydulloevna

Sharafov Dzhunaydullo Abdulloevich

Annotation. The article explores the role of state support in the development of the Sughd FEZ in Tajikistan, analyzing the legislative framework, mechanisms for stimulating exports and attracting investments, as well as factors affecting the competitiveness of goods produced in the FEZ. The study identifies both advantages and obstacles to the successful functioning of the FEZ, offering recommendations on optimizing government regulation

and strengthening support for domestic production in order to increase export potential and develop import substitution. The article is addressed to specialists in the field of foreign economic activity, government agencies responsible for the development of FEZ, as well as investors interested in business development in Tajikistan.

Keywords: free economic zones, program development of the region, state regulation and support of the region, object of state regulation, business entity and investments

Гузориши масъала. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) дар рушди иқтисодии бисер кишварҳо нақши калидӣ доранд, ки барои сармоягузорӣ шароити мусоид фароҳам меоранд, таъсиси ҷойҳои кориро ҳавасманд мекунад ва афзоиши истеҳсолотро суръат мебахшанд. Аз ин лиҳоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҷалби сармоягузорӣ ва рушди иқтисодии содиротӣ шабакаи МОИ-ро фаъолона рушд медиҳад. Яке аз фаълтарин минтақаи озоди иқтисодӣ МОИ “Суғд” мебошад, ки дар қисми шимолии кишвар ҷойгир аст.

Дар мақолаи мазкур таҳқиқ карда мешавад, ки чӣ гуна танзим ва дастгирии давлатии фаъолият оид ба фурӯши мол дар МОИ “Суғд” амалӣ карда мешавад. Ба таҳлили заминаи қонунгузорию муайянкунандаи шароити фаъолияти МОИ, инчунин механизмҳои дастгирии давлатӣ, ки ба ҳавасмандгардонии содирот ва ҷалби сармоягузорӣ равона шудаанд, диққати махсус дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба қисми мазкур як қатор олимони аз ҷумла, Ҷ.М. Кейнс, Рауфи А., Ҳакимзода А. Р., Қайумҷон Қ. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом додаанд. Ҳамзамон як қатор барномаҳои давлатӣ ва қарорҳои доир ба мавзӯи мазкур вучуд дорад, ки муаллиф аз онҳо истифода намудааст.

Мақсади мақола – омӯзиши танзим ва дастгирии давлатии фаъолият оид ба фурӯши молҳои минтақаи озоди иқтисодӣ (дар мисоли МОИ “Суғд”) махсус меёбад.

Мухтавои асосии мавод. Таҳқиқот ба таҳлили санадҳои меъриии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолияти МОИ-ро танзим мекунад, инчунин маълумот дар бораи фурӯши молҳо аз ҷониби корхонаҳои МОИ “Суғд” таъя ҳоҳад кард. Мақсади мақола таҳлили самаранокии системаи амалкунандаи танзим ва дастгирии давлатии МОИ, муайян кардани омилҳои асосии мусоидат ба фурӯши бомуваффақияти молҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои дар МОИ ҷойгиршуда мебошад.

Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти фурӯши молҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ, фаъолияти давлатро вобаста ба ноилшавӣ ба ҳадафу вазифаҳои, ки аз таъсисдиҳии минтақаҳои озоди иқтисодӣ бармеоянд, дар бар гирифта, барои рушду равнақи иқтисодиёти миллӣ ва таъмини муаммоҳои иқтисодию иҷтимоии кишвар равона карда мешавад. Дар сиёсати иқтисодии давлатии Тоҷикистон ташкил намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва бархурдорӣ аз манфиатҳои он яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ муҳайё кардани шароити зарурӣ барои рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ва муайян намудани қоидаҳои умумии фаъолияти

иштирокчиёни он яке аз вазифаҳои асосии давлат ба шумор меравад.

Давлат дар раванди таҳия ва рушди МОИ ва амалисозии ислоҳоти соҳаи иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Иқтисодчии машҳури англис Ҷ.М. Кейнс аввалин шуда, зарур будани танзими давлатии иқтисодиётро ҳамчун элементҳои худидоракунандаи низомии бозорӣ собит намуд. Аз ҷониби Кейнс Ҷ.М. қайд гардидааст, ки иқтисодиёт метавонад беамоният, бо фарогирии шугли пурра ва мунтазам танҳо бо шарте рушд кунад, ки онро давлат танзим намояд. [2]

Аз таҷрибаи хориҷӣ бармеояд, ки танзим, дастгирии давлатӣ ва иштироки давлат дар таъсиси МОИ рушд ва инкишофи самтҳои фаъолияти онро таъмин менамояд. Аҳамияти масъалаи мазкур бо сабаби тағйир ёфтани вазъии бозори ҷаҳонӣ, низоъҳои тичоратӣ ва ҷараҳои ҳимоявии давлатҳои шарикӣ тичоратии кишвар, хоҳиш ёфтани нарх ва талабот ба маҳсулоти асосии содиротӣ, дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудани ҳаҷми истеҳсол, воридотивазкунӣ, содирот, маблағгузорӣ, кластерҳои молу маҳсулоти ватанӣ, нокифоягии маблағҳои гардиши корхонаҳо, фоизи нисбатан баланди қарзҳои бонкҳо, фарсудаҳои моддию маънавии таҷҳизоти саноатӣ кишоварзӣ ва норасоии мутахассисони баландихтисос аз мушкilotи асосии фаъолияти минтақаҳои иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. [1]

Идоракунии барномаҳои давлатии минтақаҳои озоди иқтисодӣ асоси рушди минтақа ва танзими давлатии иқтисодиёт дар ҳамаи самтҳои рушди иқтисодиёти минтақа мебошад. Таъсисёбӣ ва ба вучуд омадани инфрасохтори МОИ ва дар ин замина муайян намудани мақсад ва афзалиятҳо, таҳияи барномаҳо ва стратегияҳо, инчунин нақша ҷорабиниҳо оид ба фароҳамсозии шароитҳои мусоид барои рақобат ва устуворона рушд намудани соҳаҳои иқтисодиётро дар назар дорад. Танзим ва рушди инфрасохтори мусоидаткунандаи фаъолияти МОИ дар кишварҳои хориҷӣ, муайян намудани воситаҳои истифодаи онҳо дар дастгирии давлатӣ ва бахши хусусӣ, усулҳои татбиқ ва барномаҳои онҳо барои рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат менамояд. Объектҳои танзими давлатӣ ҳуди МОИ буда, субъектҳои хоҷагидорӣ, яъне резидентҳои дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ амалкунанда ва корхонаҳои саноатӣ, ташкилотҳо, муассисаҳои бахши хизматрасонӣ ва ғайра мебошанд.

Аз ин рӯ барои баланд бардоштани самаранокии танзими давлатии фаъолияти фурӯши молҳои МОИ бояд механизми махсуси ташкилию иқтисодии минтақа бунёд гардад. Ин механизм дар худ бахшҳои ҳукуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва назариявӣ методиро дарбар гирифта, барои ташаккули заминаи меъриии ҳукукии фаъолияти минтақа ва амалӣ намудани

сиёсати молиявию қарздиҳӣ, андозбандӣ ва дигар бахшҳои сиёсати иқтисодии давлат шароит фароҳам меорад.

Танзими давлатии фаъолияти фуруши молҳои МОИ гуногунҷабҳа буда, имкон медиҳад, ки масъалаҳои ташкилӣ, молиявӣ, ташкилию иқтисодӣ, меъёрию ҳуқуқӣ, муаммоҳои пешоянда ва роҳҳои бартарафсозии онҳо ва ҳолати қарорҳои қабулшаванда пешгӯӣ карда шаванд.

Дастгирӣ ва танзими давлатӣ аз зинаҳои болоӣ, минтақавӣ ва дохилиминтақавӣ иборат аст. Дар зинаи болоӣ танзими давлатӣ масъалаҳои таҳияи қонунгузорӣ ва ташаккули пояи меъёрии ҳуқуқии таъсисдиҳӣ ва фаъолиятбарии МОИ-ро дарбар мегирад, ки дар иҷрои он ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатии кишвар - ҳокимияти қонунгузор, ҳокимияти иҷроия ва судии ҷумҳурӣ дар доираи ваколатҳои худ иштирок мекунанд. Хусусан мақомоти ҳокимияти иҷроия - дастгоҳи иҷроияи ҳукумат, вазорату идораҳои ҷумҳурӣ дар танзими давлатӣ, муайян намудани ҳадафу вазифаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ нақши зиёд доранд.

Тавассути зинаи болоии танзими давлатӣ фуруши маҳсулотҳои МОИ бояд вазифаҳои мушаххас, аз ҷумла, самтҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва рушди заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ташкилию иқтисодии таъсисдиҳии минтақа, асосноккунии ҳамаи имтиёзҳои дар барномаҳои минтақа иҷрошаванда, таъмини беҳатарӣ, тақмили асосҳои назариявии рушди содирот ва воридотивазкунӣ, тақвияти дастгирии давлатии истеҳсолоти ватании ба содирот ва воридотивазкунӣ нигаронидашуда рақобатпазирии молҳои истеҳсолӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳаллу фасл карда мешавад.

Асосан танзими давлатӣ дар доираи ҳуди минтақа масъалаҳои таъсис додани ҷамъиятҳои бузурги саҳомии дорои сармояи калон, таҳия ва тасдиқи барномаи рушди минтақа бо дарназардошти вазифаҳои, ки дар минтақа ҳалли ҳудро меёбанд, муайян намудани маблағҳои сармоягузори давлатӣ ва субсидияҳо, имтиёзҳои муқарраршуда, таъсис додани бонки марказии минтақа, ки буҷети минтақаро ташкил медиҳад, истифодаи маблағҳои буҷетӣ қарзӣ, барасмиятдарории масъалаҳои нархгузорӣ, андозбандӣ, додани иҷозатнома (литсензия) ва имтиёзҳои гуногун ва ғ. назорат мекунад.[11]

Ба ин хотир, барои ноилшавӣ ба мақсаду вазифаҳои таъсисдиҳии МОИ маҷмӯи усулҳои мустақиму ғайримустақими танзим истифода мегарданд, ки ба ҳайати онҳо дохил мешаванд:

- сармоягузори давлатӣ барои бунёди корхонаҳои давлатӣ, инфраструктураи саноатӣ иҷтимоии минтақа,
- назорати бахши давлатии дар қаламрави минтақа воқеъ буда;
- харид ва дархости давлатӣ ба маҳсулоте, ки дар минтақа истеҳсол мешавад;
- додани иҷозатнома (литсензия) барои сохтмон ва ҷойгиркунии корхонаҳо, технология ва мавод;

- анҷом додани корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ дар марказҳои минтақа;

- имтиёзҳои андозӣ ба сармоягузорӣ ва дастгирии мавзёҳои минтақа;

- додани қарзҳои давлатӣ;

Барои ноил гардидан ба ин ҳадафҳо бояд масъалаҳои зерин: кам кардани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотии асосии ниёзи мардум, таъмини болоравии истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва воридотивазкунанда тавассути андешидани тadbирҳо дар самтҳои пешниҳоди механизми самаранокӣ дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содиркунандагонӣ молҳои ватанӣ, таъсис додани марказҳои муосири логистикӣ ва ба талаботи стандартӣ мутобик кардани хизматрасонии роҳи оҳан, ҳавой ва намудҳои дигари нақлиёт, рушди ҳамкорӣ ҳаллу фасл карда шаванд. [1]

Аз рӯи мушоҳидаҳои мо дар ҳалли вазифаҳои танзими давлатӣ механизми ҷалби сармоя ба МОИ дар кишварҳои ҷаҳон умумияти ягона дошта, дар бунёд ва рушди минтақа мавқӣ асосиро ишғол менамояд. Бештар дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ сармоягузори давлатҳои ҳамсоя ҳавасмандии ҳудро пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо дарёфт намудани манбаъҳои ватании сармоягузорӣ барои минтақаҳои озод яке аз масъалаҳои муҳими ташкилӣ ба ҳисоб меравад.

Механизми махсуси ташкилию иқтисодие, ки барои танзими давлатии минтақа истифода мешавад, дар дохили ҳуд маҷмӯи унсурҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва усули идоракуниро дарбар мегирад. Дар ин ҷо механизми иқтисодию ташкилӣ бояд ба талаботҳои иқтисодии минтақа, шарту шароити хоҷагидорӣ дар минтақа ҷоригашта ҷавобгӯ бошад ва бо санадҳои меъёрию ҳуқуқии махсус танзим гардонида шаванд.

Дар Тоҷикистон дар самти ташкили минтақаи озоди иқтисодӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 11 марти соли 2011, №700 ба тасвиб расидааст, ки асосҳои ташкилию ҳуқуқии минтақаҳои озоди иқтисодиро дар қаламрави кишвар муайян менамояд. Дастгирии давлат ва мавҷудияти кафолатҳои давлатӣ дар шакли бақайдгирии қонунгузори ташкили минтақаи озоди иқтисодӣ дар қаламрави кишвар, додани мақоми махсус, инчунин маҳали ҷойгиршавӣ, яъне ташкили сохтори алоҳидаи идоракунӣ МОИ бо додани ваколатҳои дахлдори он, ҳамзамон мавҷудияти ихтисоси муайяни фаъолияти МОИ-ро дар бар мегирад.

Оид ба масъалаҳои МОИ Шӯрои нозирон амал мекунад ва тамоми камбудиву мушкилот ва монеаҳои, ки дар фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ вучуд доранд, дар Шӯрои нозирон баррасӣ мегардад. Пешниҳодҳо аз ҷониби роҳбарият, субъектҳои МОИ ва аъзои Шӯрои нозирон оид ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муовинони роҳбарони вазоратҳо ва идораву мақомоти дахлдор мебошанд, ироа гардида, таҳти роҳбарии раиси Шӯрои нозирон баррасӣ карда мешаванд (Ҷадвали 1).

Чадвали 1.-Хусиятҳои ҳоси танзим ва дастгирии давлатии рушди Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Тоҷикистон

Самтҳо	Хусусиятҳо
Банақшагирии стратегӣ	Концепсияи рушди МОИ ва лоиҳаи стратегияи рушди МОИ дар Тоҷикистон дар ҳоли таҳия қарор дорад.
Механизмҳои роҳбарикунанда дар сохтори мақомотҳои давлатии роҳбарикунанда	Барои ҳар як МОИ Шӯрои машваратӣ ва ҳамоҳангсозии назоратӣ мавҷуд аст
Хусусиятҳо, қабули қарорҳо дар самти фаъолияти МОИ	Қарор дар бораи таъсиси МОИ дар Тоҷикистон қабул шудааст Идоракунии МОИ аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо ба қайд гирифта мешавад
Механизми баҳодихӣ ва мониторинги фаъолияти субъектҳо дар ҳудуди МОИ	Назорати давлатӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ амалӣ карда мешавад. Мӯҳлати назорати давлатӣ метавонад аз 2 ҳафта зиёд бошад. Мӯҳлати гузаронидани санҷишҳо то 5 рузи кор маҳдуд карда мешавад. Санҷишҳои ғайринавбатӣ дар сурати мурочиати шахрвандон, соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ гузаронида мешавад
Шаффофияти фаъолияти мақомотҳои танзими давлатӣ	Фаъолияти шаффофияти мақомотҳои роҳбарикунандаи ҳамаи бахшҳо. Ҳисоботи солона дар бораи натиҷаҳои фаъолияти МОИ. Ҳар семоҳа маълумот оид ба иҷораи замин ва инфрасохтори МОИ дар расонаҳои хабарӣ нашр карда мешавад

Сарчашма: муаллиф аз рӯи маълумоти адабиётҳо таҳия намудааст.

Имрӯз дар Тоҷикистон панҷ минтақаи озоди иқтисодӣ - МОИ “Суғд”, МОИ “Панҷ”, МОИ “Данғара” МОИ “Ишқошим” ва МОИ “Кӯлоб” амалдоранд. Тавре аз таҳлилу мушоҳидот бармеояд, дар фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии “Суғд” ва “Данғара” пешрафту беҳбудӣ дар самти таъсиси корхонаҳо ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба назар мерасад. Аммо фаъолияти се МОИ-и дигар - “Панҷ”, “Ишқошим” ва “Кӯлоб” ҳанӯз ба таври қаноатбахш ба роҳ монда нашудааст.

Минтақаи озоди иқтисодии «Суғд» дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис дода шудааст. МОИ “Суғд” дар минтақаи саноатии ҷанубу-ғарбии ш. Хучанд ҷойгир аст. Мақонии ҷойгиршавии МОИ бо назардошти мавҷудияти инфрасохтори саноатӣ ва хатҳои алоқа, наздикии макони зисти сокинони ш. Хучанд, мавҷудияти купруки нав дар дарёи Сир ва имконияти дар оянда кашидани хати роҳи оҳан барои пайвастунии МОИ “Суғд” интиҳоб карда шудааст. Яке аз хусусиятҳои муҳим дар интиҳоби ҷой барои ташкили тичорат, мавқеи ҷуғрофӣ ба ҳисоб меравад.

МОИ “Суғд” барои он корхонаҳое, ки меҳондор бо содироти мол машғул шаванд, муносиб аст. Шабакаи роҳҳои нақлиётӣ ш.Хучанд барои содироти молу маҳсулот ва тичорат бо давлатҳои хориҷи дуру наздик имконият медиҳад. Шоҳроҳи нави автомобилгард аз назди даромадгоҳи асосии МОИ мегузарад. МОИ “Суғд” асосан – минтақаи саноатӣ,

истеҳсолӣ ва иноватсионӣ мебошад. Мӯҳлати амалии МОИ «Суғд» 50 сол пешбинӣ гардидааст.[4]

Дар асоси банди 15 Низомномаи мазкур дар ҳудуди минтақа вазифаи идоракунии роҳбар сарварӣ мекунад, ки роҳбари маъмурияти МОИ “Суғд” аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешавад. Маъмурияти МОИ дар тобеияти мақоми ваколатдори давлатии идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ қарор гирифта, мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаи мазкур, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатии идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ тасдиқ мегардад, фаъолият менамояд.

Бояд зикр намуд, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти МОИ ин аъзошавии соҳибкорон ҳамчун субъект ба шумор меравад. Шумораи субъектҳои МОИ Суғд то ба ҳолати 1 декабри соли 2023 ба 35 адад расидааст, ки ин аз фаъолияти хуби минтақа маълумот медиҳад. Аз ин шумора аз рӯи таъсиси МОИ «Суғд» аллакай дар ҳудуди он як қатор корхонаҳои муштарак (КМ) масалан, ҚДММ «ШИРКАТИ муштаракӣ тоҷикӣ-туркӣ “АРЧА-МЕБЕЛ» (Тоҷикистон, Туркия), ҚДММ лоиҳаи муштаракӣ Тоҷикистон ва Лаҳистон «Скорут Тач», ҚДММ корхонаи муштаракӣ тоҷикӣ-туркӣ "Силкоат боя" (Тоҷикистону Туркия), ҚДММ ширкати муштаракӣ тоҷикӣ-туркӣ “Афранг Пластик” (Тоҷикистону Туркия), ҚДММ "Стар Пласт" (Тоҷикистону Кипр) фаъолият менамоянд.

Субъектҳои МОИ Суғд, ки объекти танзими давлатӣ мебошанд, сарфи назар аз шакли моликиятшон (ба ғайр аз ташкилотҳои бучетӣ) ҳуқуқ

доранд, ки бо иштироки сармоягузори ватанию хориҷи ташкилотҳои муштарак таъсис диҳанд, дар асоси шартномаҳо фаъолияти хоҷагидориро амалӣ намоянд, ӯҳдадориро, инчунин ҳама гуна шартҳои дигари муносибатҳои байниҳамдигарии хоҷагидорӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷиро мустақилона пеш баранд, инчунин амалиёти мубодилаи молҳо, миёнаравӣ ва сармоягузориҳоро дар ҳудуди минтақа ба роҳ монанд.

Субъектҳои МОИ ҳуқуқ доранд, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ берун аз ҳудуди МОИ «Сугд» дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон машғул шаванд. Давлат риояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии субъектҳоеро, дар ҳудуди МОИ «Сугд» фаъолият доранд, кафолат медиҳад. [4]

Чадвали 2.-Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти иқтисодии МОИ «Сугд» дар солҳои 2018-2023

Солҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи субъектҳо: (адад)	24	29	30	30	30	35
Чойи корӣ:(нафар)	530	599	668	774	799	910
Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ва хизматрасонӣ (млн. сомонӣ)	160,1	167,5	169,9	301,2	412,5	376,4
Ҳаҷми фуруши маҳсулоти содиротии субъектҳо (млн. сомонӣ)	17	42,5	43,5	105,2	135,3	134,7
Ҳаҷми сармоягузори мустақим (млн. сомонӣ)	19,7	9,5	17	18,1	23,7	32,0
Андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ: (ҳазор сомонӣ)	2627,8	3199,6	4428,8	5291,8	4954,3	6130,0
Боҷҳои гумрукӣ ва андозҳои АА: (ҳазор сомонӣ)	15947,6	20417,7	21011,3	31844,4	33592,1	35791,9

Сарчашма: муаллиф аз рӯи ҳисоботи солони фаъолияти МОИ «Сугд» таҳия намудааст.

Аз рӯи маълумотҳои Чадвали 2 маълум мегардад, ки дар соли 2020, новобаста аз пандемияи сирояти COVID-19 нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсолии субъектҳои МОИ «Сугд» тамоюли зиёдшавиро дошта, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар соли 2019 дар ҳаҷми 167,5 млн. сомониро ташкил дода, соли 2020 ин нишондиҳанда ба 169,8 млн. сомонӣ, соли 2021 ба 302,1 ва соли 2022 то 412,5 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2018 қариб 4 маротиба зиёд аст. Мутаасифона дар соли 2023 ин нишондиҳанда то 376,4 млн. сомонӣ поён фаромад. Сабаби асосии паст рафтани ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар минтақа дар охири соли 2023 аз он иборат аст, ки ду корхонаи асосии ин минтақа ҚДММ "Ариана металл пласт" ва «Тоҷикполиэтилен» бо сабаби зарар дидан аз сухтор бо иқтисоди пурра фаъолият накарданд.

Дар ин давра ҳаҷми фуруши маҳсулоти содиротӣ аз 17 млн.сомонии соли 2018 то ба 135,3 млн.сомонӣ дар соли 2022 баробар ё ин ки қариб 8 маротиба зиёд гардида, пардохтҳо ба бучети давлатӣ низ дар ин давра қариб ба 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Аммо дар соли 2023 ҳаҷми фуруши маҳсулоти содиротӣ аз 135,3 млн.сомонӣ дар соли 2022 то ба 134,7 млн.сомонӣ кам гардид. Бо сабаби омилҳои дар боло зикргардида дар соли 2023 ҳаҷми фуруши маҳсулоти содиротӣ низ то ба 600 ҳазор сомонӣ поён фаромад.

Ҳаҷми сармоягузори мустақим бошад аз 19,7 млн.сомонии соли 2018 то ба 32,0 млн.сомонӣ дар соли 2023 расид, ки аз оғози фаъолияти МОИ «Сугд» ба 138,9 млн. сомонӣ баробар гардид. Дар соли 2022-2023 сармоягузорӣ асосан аз ҷониби сармоягузори дар фаъолияти 7 корхона, аз ҷумла ҚДММ «Оҳанкор», ҚДММ «Азияполитекс», ҚДММ «Донаи Алмос», ҚДММ «Покзарф» ҚДММ «Хучанд Пласт», ҚДММ КМ ТТ «Арча Мебел» ва ҚДММ КМ ТТ «Тачпроф» таъмин гардид, ки маҳсулотҳои истеҳсолшуда асосан ба Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Олмон, Ирок, Туркия ва Россия содирот гардидаанд.

Шумораи умумии чойҳои кории ташкил гардида дар минтақа агар дар соли 2018 530 нафар бошад, пас дар соли 2022 ба 799 нафар ва дар соли 2023 ба 910 нафар расид.

Маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи чойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад.

Ҳамин тариқ, зарурати дастгирии давлатии фаъолияти фуруши молҳои минтақаи озоди иқтисодӣ дар он ифода меёбад, ки дар чараёни он манфиатҳои хусусии субъектҳои хоҷагидорӣ ва манфиатҳои умумиҷамъиятӣ муттаҳид карда мешавад. Ин манфиатҳо бояд баробар карда шуда ба воситаи усул ва тарзҳои гуногун ифода ёбанд. Барои ноил шудан ба

он таҳияи механизми зарурии такмилёфтаи ҳукукии ба ҳам алоқаманди субъектҳои хоҷагиродӣ ва ҷамъият зарур аст. Зеро бе дастгирии давлат рушди фаъолияти МОИ дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ ғайриимкон мебошад. Имрӯз давлат иқтисодиётро то дараҷае ба асосҳои худидоракунии гузаронида, бо ҳамин ба субъектҳои хоҷагидорӣ мустақилият, озодӣ ва имконияти васеи ташаббускориро фароҳам овардааст. Онҳо дар ин самт устуворона фаъолият намуда истодаанд.

Новобаста ба ин таъсири давлат ба иқтисодиёт ва иқтисодиёт ба давлат мутақобила мебошад. Аз ин рӯ дар давраи муносибатҳои нави иқтисодӣ нақши давлат дар танзими фуруши молҳои минтақаи озоди иқтисодӣ кам нашуда, баръакс, бо дарназардошти зарурати қоидаҳои асосии бозор, тағйирёбии асосҳои ҳукукии фаъолияти субъектҳои бозор, муқаррар намудани назорат ба риояи на танҳо манфиатҳои шахсӣ, балки манфиатҳои ҷамъиятии иштирокчиёни он то дараҷае меафзояд.

Ҳамин тавр нақши давлатро дар соҳаи рушди минтақаҳои минтақавии минтақаҳо бо ҷанбаҳои асосии зерин ифода кардан мумкин аст:

- давлат заминаи зарурии қонунгузорӣ, меъёрӣ, ташкилӣ ва иқтисодиро барои татбиқи минтақаҳо ташкил менамояд.

- давлат барои минтақаҳои дар ҷумҳурӣ таъсисёфтаи лоиҳаҳои афзалиятнокро интихоб мекунад, ки ба рушди иқтисодиёти минтақаҳо ва умуман кишвар мусоидат мекунад;

- мақомоти давлатӣ дар сатҳи гуногун стратегияву барномаҳои гуногунро таҳия ва татбиқ менамоянд, ки ба баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ дар минтақаҳо нигаронида шудаанд;

- давлат тайёр кардан ва тақмили ихтисоси кормандони маъмурий ва кормандони корхонаҳоро таъмин менамояд;

- давлат ба ташаккули инфрасохтори мукаммали муҳандисӣ, нақлиётӣ, иҷтимоӣ, инноватсионӣ ва дигар инфрасохтор мусоидат мекунад;

- давлат бо истифода аз усули воситаҳои гуногун муҳити институтсионалии инноватсияро ташкил медиҳад;

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани самарабахшии рушди МОИ ин вусъатдиҳии миқёси МОИ "Суғд" ҷорӣ намудани имтиёзҳо барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ бо мақсади бунёди кластери ягонаи содирот мебошад, ки барои рушди фуруши молҳои истеҳсоли мусоидат менамояд.

Имрӯз МОИ "Суғд" барои бунёди инфраструктураи истеҳсоли иҷтимоӣ ба маблағҳои калон ниёз доранд. Ин маблағҳо аз ҷунин манбаъҳо метавонанд сафарбар шаванд:

1. Маблағчудокунӣ аз буҷети давлатӣ;
2. Маблағчудокунӣ аз буҷетҳои маҳаллӣ;
3. Қарзҳои бонкҳои тичоратӣ;
4. Маблағҳои соҳибкорон;
5. Сармоягузориҳои хориҷӣ;
6. Дигар манбаъҳои маблағгузорӣ.

Роҳҳои дастгирии давлатии рушди МОИ, пеш аз ҳама, дастгирии молиявӣ, яъне маблағгузориҳои аз ҳисоби барномаҳои давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна, пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои хурд, қарзҳои имтиёзнок ва суғуртакунии субъектҳои соҳибкории хурд, дар асоси озмун ба корхонаҳои хурд пешниҳод намудани фармоишоти давлатӣ доир ба истеҳсол ва коркарди навҳои гуногуни маҳсулот ва қору хизматрасониҳои ғайри ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон ҳулоса баровардан мумкин аст ки танзим ва дастгирии давлатии фуруши молҳои МОИ имконият медиҳад, ки мушкилотҳои мавҷудани минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар МОИ "Суғд" хусусан дар самти рушди соҳаҳои коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, кам кардани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотии асосии ниёзи мардум, таъмини болоравии истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва воридотивазкунанда тавассути андешидани тадбирҳои иловагӣ дар самтҳои пешниҳоди механизми самараноки дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содиркунандагонӣ молҳои ватанӣ, васеъ кардани долонҳои байналмилалӣ коммуникатсионӣ, нақлиётӣ, мусоидат ба содиркунандагону сармоягузориҳои эҳтимоли, рушди ҳамкорӣ, истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ, бунёди корхонаҳои саноатӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва бо кормандони баландиқтисос таъмин намудани минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар ҳал карда шаванд.

Таҳлили МОИ "Суғд" нишон медиҳад, ки дастгирии давлатӣ омили асосии муваффақияти фуруши молҳои дар минтақа истеҳсолшуда мебошад. Низомҳои имтиёзҳои андоз, расмиети соддакардашудаи гумрукӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва инфрасохтор содиротро ҳавасманд мекунад ва сармоягузориҳо ҷалб мекунад. Аммо, барои баланд бардоштани самаранокии, системаи танзими тақмил додан лозим аст. Ин фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузорӣ, тақмил додани таъминоти иттилоотӣ, ҳамоҳангсозии байни сохторҳои давлатӣ ва пурзӯр кардани назорати истифодаи имтиёзҳо дар бар мегирад.

Аз ин рӯ таҳлили фаъолияти МОИ "Суғд" имконият медиҳад, ки мавриди нақши танзими давлатӣ ва дастгирӣ дар фуруши бомуваффақияти молҳои дар минтақа истеҳсолшуда як қатор ҳулосаҳо бароварда шаванд, аз ҷумла,

Аввалан, речаҳои имтиёзҳои андоз, расмиети соддакардашудаи гумрукӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва инфрасохтор дар ҳавасмандгардонии содирот ва ҷалби сармоягузорӣ ки нақши калидӣ доранд ба низом дароварда шаванд. Аз ин рӯ, барои баланд бардоштани самаранокии системаи танзим ва дастгирии давлатии МОИ бояд ба ин ҷанбаҳои асосӣ диққат дода шавад.

Дуюм, мувофиқи мақсад аст, ки ба механизмҳои фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ мусоидат карда шуда, системаи таъминоти иттилоотӣ тақмил дода шавад ва

ҳамоҳангсозии самарабахши байни сохторҳои давлатӣ, ки барои рушди МОИ масъуланд, таъмин карда шавад.

Сеюм, назорати истифодаи имтиёзҳои додашуда бояд тақвият дода шавад, то сӯиистифода аз онҳо пешгирӣ карда шавад ва истифодаи бештари захираҳои давлатӣ таъмин карда шавад.

Татбиқи ин тадбирҳо на танҳо имкон медиҳад, ки рушди МОИ "Сӯғд" - ро суръат бахшад, балки барои

фурӯши бомуваффақияти молҳои дар дигар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшуда замина фароҳам оварда шуда, ба рушди устувори иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар арсаи байналмилалӣ мусоидат карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. Душанбе – 2021, саҳ.156-164.
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: избранные произведения// Пер. с англ. Дж. М. Кейнс. - Москва: «Экономика», 1983. - С.98.)
3. Низомнома «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.12.2005, № 191;
4. Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Сӯғд» ва «Панҷ» бо қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1146 ва 1147 аз 29.10.2008;
5. Рауфи А. Конкурентная экономика [Текст] / А. Рауфи / Под общ. ред. доктора экономических наук, профессора О.Б. Бобоева – Душанбе: Дониш, 2014. – 608 с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 25 март соли 2011, № 700.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Сӯғд» аз 02.05.2008, №227// <http://www.jumhuriyat.tj>;
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Шӯрои нозирон оид ба масъалаҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» №664, 30 декабри соли 2014 мебошанд.
10. Ҳақимзода Абдурахмон, Рачабов Қаюмҷон Қудратуллоевич. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. Китоби таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии самти иқтисод. - Душанбе: «Ирфон», 2010. - 491 саҳ.
11. Холбобоев, Ф. С. Сармоягузорӣ - ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ / Ф. С. Холбобоев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 23-31. – EDN KTCIJU.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Холбобоев Файзулло Самадович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмӣ Институти иқтисод ва демографияи ДДТТ. Почтаи электронӣ: faizullo.sx@gmail.com

Шарафова Махина Чунайдуллоевна - унвонҷуи кафедраи иқтисод ва менеҷменти Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (ДТТ), 734061, Суроға: Душанбе, к. Н.Қарабоева, 63/3. тел: +992905405515

Шарафов Чунайдулло Абдуллоевич – номзоди илмҳои иқтисодӣ, раиси Ассотсиатсияи банкҳои Тоҷикистон. Тел. (+992) 91584 55 55. E-mail: itc@abt.tj

Сведения об авторах:

Холбобоев Файзулло Самадович – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. E-mail: faizullo.sx@gmail.com

Шарафова Махина Джунайдуллоевна - соискатель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана (ТУТ), 734061, Адрес: г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3. тел: +992905405515

Шарафов Джунайдулло Абдуллоевич – кандидат экономических наук, Председатель Ассоциации банков Таджикистана. Тел. (+992) 91584 55 55. E-mail: itc@abt.tj

Information about the authors:

Kholboboiev Faizullo Samadovich – candidate of economic sciences, leading researcher of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: faizullo.sx@gmail.com

Sharafova Makhina Dzhunaydulloevna – applicant of the Department of Economics and Management of the Technological University of Tajikistan (TUT), 734061, Address: Dushanbe, N. Karabaev St., 63/3. Tel: +992905405515

Sharafov Dzhunaydullo Abdulloevich – candidate of economic sciences, Chairman of the Association of Banks of Tajikistan. Tel. (+992) 91584 55 55. E-mail: itc@abt.tj

УДК: 339.9.(470+571)

НАҚШИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲО**Олимов Дилшод Абдухайрович***Бобомуродов Пайрав Хайриевич**Раҷабов Садриддин Раҳматуллоев*

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои таъкилӣ ва методии баҳисобгирии идоракунӣ бо назардошти хусусияти тенологии фаъолияти корхонаҳои ватанӣ баррасӣ шудааст. Омилҳои ба таъкили баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаи истеҳсоли ватанӣ таъсиррасон таҳлил шудаанд. Вобаста ба ин асосноккунӣ предмети ҳисоботи идоракунӣ, низоми идоракунии иқтисодиёти бозорӣ, иттилооти баҳисобгирӣ таҳия карда шудааст.

Возаҳои калидӣ: баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи идоракунӣ, истеҳсолот, баҳисобгирии идоракунӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, сиёсати баҳисобгирии идоракунӣ, хароҷот, ҳисобҳои муҳосибӣ, менеҷмент.

Барои иқтибос: Олимов, Д. А. Нақши ҳисоботи идоракунӣ дар низоми идоракунии корхонаҳо / Д. А. Олимов, П. Х. Бобомуродов, С. Р. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 102-107.

РОЛЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**Олимов Дилшод Абдухайрович***Бобомуродов Пайрав Хайриевич**Раҷабов Садриддин Раҳматуллоев*

Аннотация. В статье рассматриваются организационно-методические аспекты управленческого учета с учетом технологического характера деятельности отечественных предприятий. Анализируются факторы, влияющие на организацию управленческого учета на отечественном производственном предприятии. На основе этих данных предмет управленческого отчета разработана система управления рыночной экономики учетной информацией.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, управленческая отчетность, производство, управленческий учет, производственные предприятия, управленческая учетная политика, затраты, счета бухгалтерского учета, менеджмент.

IMPORTANT ASPECTS OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN ENTERPRISES**Olimov Dilshod***Bobomurodov Pairav Khairievich**Rajabov Sadridin Rahmatulloevich*

Annotation. The article discusses the organizational and methodological aspects of management accounting, taking into account the technological nature of the activities of domestic enterprises. The factors influencing the organization of management accounting at a domestic manufacturing enterprise are analyzed. Based on this rationale for the topic of the management report, an accounting information management system has been developed.

Key words: accounting, management reporting, production, management accounting, manufacturing enterprises, management accounting policy, costs, accounting, management.

Гузориши масъала. Айни замон дар доранд. 1) Тағйир додани самти назария ва таҷрибаи баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳияи ҳисоботи андӯхташуда барои ҳалли проблемаҳои наво, ки дар идоракунӣ дар корхонаҳо чунин мушкилотҳо ҷой шароити бозор дар назди идоракунии корхона

истодаанд. 2) Таъсиси низоми нави ғайрианъанавии ба даст овардани маълумот дар бораи харочот, истифодаи усулҳои нави ҳисобкунии харочот, ҳисобкунии натиҷаҳои молиявӣ, инчунин усулҳои таҳлил, назорат ва қабули қарорҳои идоракунии дар ин асос мебошад. Ба ин муносибат омӯзиши низоми баҳисобгирии идоракунии барои корхонаҳои муосир таваҷҷӯҳи зиёд дорад. Ба таври умум эътироф шудааст, ки баҳисобгирии идоракунии воситаи зарурии идоракунии ташкилот мебошад, ки имкон медиҳад сифат ва самаранокии қарорҳои идоракунии, ба ҳадди аксар расонидани натиҷаи интизорӣ ва назорати самараноки хавфҳои фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Чанбаъҳои муҳими ҳисоботи идоракунии ҳамчун ҷузъи низоми донишҳои баҳисобгирӣ дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷе чун С.Ф. Низомов, М.В. Калемуллов, М.М. Фазализода, М.А. Вахрушина, Г.А. Адамов, Н.А. Адамов, Т.В. Воронченко, И.А. Слободняк ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Ин дар шароити имрӯза мувофиқат намудани ахбороти идоракунии дар корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Яке аз ҳадафи дигари мақола ин таҳияи назария, методология, муқаррароти методологӣ ва тавсияҳои амалӣ барои ташаққули низоми ҳисоботи идоракунии дар байни истифодабарандагони дохилии иттилоотии иқтисодӣ дар қабули қарорҳои идоракунии мебошад. Ҳамзамон таҳияи принципҳои барои ташаққул додани ҳисоботи идоракунии, муайян намудани омилҳое, ки ба шакли ҳисоботи муҳосиби идоракунии, таркиби нишондиҳандаҳои он, тарзи тартиб додан ва пешниҳоди он таъсир мерасонанд, фарзияҳои мҳим арзёбӣ мегарданд.

Муҳтавои асосии мавод. Принципи самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ талаб менамояд, ки низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, чи баҳисобгирии молиявӣ бошад ва чи баҳисобгирии идоракунии бояд тарзе дар корхона татбиқ карда шавад, ки хароҷоти пешбурди он аз даромадҳои бадастмеодаи марбут ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ зиёд набошад. Яъне, сатҳи хароҷотбарории баҳисобгирии муҳосибӣ бояд баланд бошад.

Ташкили баҳисобгирии идоракунии дар баробари баҳисобгирии молиявӣ ва бо ин роҳ таъмин намудани роҳбарияти корхонаҳо бо ахбори саривақтии барои қабули қарорҳои идоракунии мусоидаткунанда вазифаи муҳими роҳбарияти корхона буда, яке аз функсияҳои асосии идоракунии ба шумор меравад [1]. Зимни ташкили баҳисобгирии идоракунии дар корхона мушқилиҳои методӣ, ташкилӣ ва техникӣ пеш меоянд, ки баргараф намудани онҳо роҳи татбиқи баҳисобгирии идоракунии дар корхона ҳамвор мегардонад.

Ҳамин тариқ, мавқеи баҳисобгирии идоракунии дар низоми молиявии корхона қимат ба ҳисоб меорад, таъсис ва нигоҳдории он нисбат ба онҳое, ки ба баҳши муҳосибӣ ва андоз хизмат мерасонанд, муносибати гуногун ва мутахассисони дигарро тақозо мекунад. Таъминкунии роҳбарияти корхона ва менеҷерони сатҳҳои гуногуни идоракунии бо иттилооти саривақтӣ оид ба ҳолати истифодабарии захираҳо, раванди истеҳсоли маҳсулот (ичроии қорҳо, хизматҳо), натиҷаҳои фаъолияти корхона дар маҷмӯ ва натиҷаҳои фаъолияти сохторҳои воҳиди он, вазъи бозор ва ахбор оид ба дигар самтҳо бо ёрии баҳисобгирии муҳосибӣ иҷро карда мешавад.

Дар шароити шаклдигаркунии мунтазам ҷадвали (парадигмаи) идоракунии дар назди системаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун системаи дастгирии иттилоотии ҳамроҳ ва қабули қарорҳои идоракунии талаботи нав мегузорад. Дар ин ҳолат масъалаи муайян кардани моҳият ва нақши ҳисоботи идоракунии дар фаъолияти корхона аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Раванди мазкур махсусан вобаста ба рушди бештари технологияҳои ҳозиразамони иттилоотиву компютерӣ (номаҳдудии сатҳи ҳисобҳои таҳлилӣ, истифодаи таҷҳизоти нави таҳлилӣ, ба таври васеъ истифодабарии серверҳои фазой) хеле саривақтӣ гашт. Ин ба он оварда мерасонад, ки байни молфистонандагон, яъне, иттилоотфистонандагон (муҳосибҳо) ва истифодабарандагон – ретсипиентҳо (менеҷерон, соҳибмулкони) шакли (моделҳои) нави муносибатҳо, ки барои қабули қарорҳои идоракунии заруранд, ба вучуд ояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир баҳисобгирии идоракунии тавассути вазифаҳои худ ҳамчун заминаи асосии иттилоотии идоракунии фаъолияти дохилии корхона, стратегия ва тактикаи он баромад мекунад. Мақсади асосии он омода кардани иттилоот барои қабули қарорҳои оперативӣ ва пешгӯии идоракунии мебошад. Дар шароити имрӯза масъалаи дигари баҳснок ҳам мавҷуд аст. Ин масъала ба ҳисоботи идоракунии дахлдор буда, имконияти баррасии онро дар умуми корхона (аз рӯи низом), ҳамчунин, дар доираи намудҳои фаъолият, маҳсулот, қор, хизматрасонӣ, объектҳои маҷмуи молиявӣ, марказҳои уҳдадорӣ ё дар доираи дигар имкониятҳои таҳлили фаъолияти корхона (аз рӯи ҷузъҳои система) дар назар дорад. Чунончи, профессор М.А. Вахрушина чунин меҳисобад, ки ҳисоботи идоракунии маънии маҷмуи усулҳои ба даст овардани далелҳо (маълумот)-и ниҳой барои ҳадафҳои идоракунии ширкатро дорад. Вобаста ба дархост ҳамеша иттилооти муҳтасар ё нисбатан муфассал ба даст овардан, шакли онро тағйир додан мумкин аст [2, с.241]. Чунин равиш оид ба муайян кардани ҳисоботи идоракунии муҳосибӣ аз тарафи Н.А. Адамов низ дастгирӣ шудааст [1, с.13]. Ба ақидаи ӯ ҳисоботи идоракунии системаи нишондиҳандаҳо аст, ки шарт ва

натичаҳои ғайриқонунии корхонаро дар умум ё дар қисматҳои алоҳидаи он дар давраи ҳисоботи муайян мекунад. И.А. Слободняк бошад, онро ҳамчун маҷмуи далелҳои ба ҳам алоқаманд ва нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, ки амал (ғайриқонунии) корхонаро ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ, ки дар умуми корхона ва дар коргоҳҳои сохтории он ҷамъ омадаанд, шарҳ додааст [4, с.28]. Мутобиқ ба ин ҳамчун сатҳи ҷамъшавии нишондиҳандаҳои ҳисоботи идоракунии на танҳо сатҳи корхона, балки коргоҳҳои сохтории (қисматҳои) он баромад карда метавонанд. Дар ин ҳолат, чи тавре ки М.М. Фазлизода [5, с.13]. қайд кардааст, ташаккули ҳисоботдиҳӣ аз рӯи чунин шартҳо имконпазир аст:

1. Аниқ муайян кардани соҳаҳои амалкунанда, ки уҳдадорҳои дахлдорро дороянд;
2. Мавҷудияти шӯъбаҳои ҳудудии коргоҳҳо, ки имкон медиҳад ҷавобгарӣ барои хароҷот дар доираи ҷузъи дахлдор маҳдуд карда шавад;
3. Идораи равандро гуногуни истеҳсолӣ аз тарафи ашхоси алоҳидаи ҷавобгар.

Аммо ба ақидаи С.Ф. Низомов пешниҳоди ҳисоботдиҳӣ ба сатҳи баланди сохторӣ – имконияти тартиб додани он дар сатҳи корхона ва ҳамчунин, дар сатҳи коргоҳҳои зерсохторӣ амали дуруст нест. Мавқеи худро муаллиф бо он асоснок мекунад, ки ҳисоботи муҳисоби идоракуниро ҳамчун системаи шаклҳо бояд мавриди назар қарор дод, ки аз нишондиҳандаҳои иттилооти ҳисоботию таҳлилий иборатанд. Он чизи яқлук аст, сохтори худро дорад, аммо маҷмуи воситаҳои дорои нишондиҳандаҳои бемаҳдудӣ ба ҳам ғайриалоқаманд нест [7, с.140].

Ба ақидаи мо, ҳангоми асосноккунии предмети ҳисоботи идоракунии бояд ба талаботи системаи менеҷменти иттилооти баҳисобгирӣ таъяс кард. Аз ҷумла истифодаи равиши И.А. Слободняк [4, с.26]. оид ба фаҳмиши ҳадафҳои корхона ҳамчун субъекти ташкили беҳбудии моддӣ пешниҳод мегардад. Аз рӯи ин равиш истифодаи маҷмуи чор таҷҳизоти ташхиси зерин зарур аст:

- ✓ иттилооти базавии молиявӣ;
- ✓ иттилоот оид ба ҳосилноқӣ;
- ✓ иттилоот оид ба донишҳои калидӣ;
- ✓ иттилоот оид ба тақсими захираҳо.

Мутобиқ ба ин барои таъмини идораи самарабахши корхона ҳисоботи идоракунии бояд амали ҳар чор маҷмуи таҷҳизоти қориро таъмин созад. Таҳлили пешниҳодкардаи И.А. Слободняк [4, с.27]. дар мабной назарияи сармоя имкон медиҳад, ки ба ғайр аз иттилоот оид ба сармояи молиявӣ ва моддӣ корхона дар ҳисоботи идоракунии бояд иттилоот дар бораи сармояи зеҳнӣ, ҳамчунин, иттилоот дар бораи самараноқии (ҳосилноқии) истифодаи тамоми сармояе, ки дар корхона мавҷуд аст, оварда шавад.

Истифодаи мафҳуми «фаврият» дар бораи суръати пешниҳоди нишондиҳандаҳо, ки дар ҳисоботи идоракунии барои қабули қарорҳо аз тарафи истифодабарандагон ҳастанд, шаҳодат медиҳад.

Дар шароити ҷаҳонишавии системаҳои иқтисодӣ, кушодии бозорҳои молиявӣ ва истеъмолӣ, гузариш ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ки мутобиқшавии фавриро металабад, фаврияти ҳисоботи дохилиидоракунии яке аз хусусияти асосии он ба ҳисоб хоҳад рафт. Он таҳияи фаврӣ ва пешниҳоди нишондиҳандаҳои зарурӣ барои таъмини талаботи иттилоотии истифодабарандагон дохилиро меҳада. Дар шароити истифодаи шакли қоғазии бурдани ҳисобот, ки то оғози соли 1990 ба қор мерафт, сохтмони чунин як системаи ҳисоботӣ қариб имконнопазир буд. Аммо дар давраи ҳозираи рушди системаҳои иттилоотиву компютерӣ ва дастрасии зудӣ миқдори зиёди истифодабарандагон ба пойгоҳи далелҳои, ки дар сервери ягона гузашта шудаанд, раванди ташаккули ҳисоботи фаврии идоракунии (мунтазам ё бо дархости менеҷер) таҷрибаи стандартии корпоративӣ ба ҳисоб мераваду бас.

Ин мавқеъро С.Ф. Низомов дастгирӣ намуда, қайд мекунад, ки «вазифаи баҳисобгирӣ фаврӣ ба баҳисобгирӣ дохилихоҷагӣ (идории муҳосибӣ) супорида шудааст. Ба он тамоми таҳия ва омодакунии иттилооти ғайриқонунии хоҷагӣ барои истифодабарандагон дохилӣ дар раванди идораи ҳамаи ҷараёнҳои хоҷагидоракунии тобеъ гардонда шудааст». Ҳамин тавр, мантиқан дуруст аст, ки ҳисоботи фаврӣ дар шароити имрӯзаи хоҷагидоракунии ба таркиби ҳисоботи дохилии идоракунии муҳосибӣ дохил мешавад. Аз ин рӯ, фаврияти ҳисоботи идориро на ба сифати вазифае, ки он бояд ҳал гардад, балки ҳамчун нишондиҳандаи зарурии ин намуди ҳисоботи муҳосибӣ бояд қабул кард [7, с.136].

Ба андешаи Т.В. Воронченко [3, с.38]. мазмун, шакл, мӯҳлат ва уҳдадорҳои пешниҳоди ҳисоботи идоракунии, ҳамчунин, истифодабарандагон аз шароити хоҷагӣ дар муассисаи алоҳида вобаста аст. Инро И.А. Слободняк низ таъкид карда, қайд намудааст, ки ҳарчанд ҳисоботи идоракунии барвақт амал мекунад, то ҳол шаклҳои стандартӣ ҳисоботи идоракунии (албомҳои шаклҳои унифисиронида ва ғайра), ки дар сатҳи давлат тасдиқ шуда бошанд, нестанд [5, с.26]. Ҳар як корхона онро худ алоҳида таҳия менамояд. Аз ин рӯ, чи тавре ки, донишмандони алоҳида зикр мекунанд, имрӯз шакли унифисиронидаи ҳисоботи дохилиидоракунии мавҷуд нест, ки ин вобаста аст аз махсусиятҳои баҳисобгирӣ идоракунии, ҳамчунин, аз системаи иттилоотӣ, боз аз мавҷудияти намудҳои зиёди эҳтиёҷоти идоракунии, ки зарурати таҳияи маҷмуи алоҳидаи нишондиҳандаҳои баҳисобгирӣ барои таъмини онҳо зарурро талаб менамояд [11, 153]. Ҳамин тавр, баъди баромадан аз системаи ҳисоботи идоракунии маҳсулоти иттилоотӣ дар шакли ҳисоботи дохилиидоракунии махсусиятҳои аҷибӣ ғайриқонунии корхонаи алоҳида ва модел ва усулҳои дар он қабулшудаи қарорҳои идоракуниро инъикос мекунад.

Профессорон М.В. Калемулоев ва С.Ф. Низомов чунин меҳисобанд, ки дар мафҳумҳои илмӣ бояд шакли «ҳисоботи дохиликорхонавии идоракунӣ» истифода шавад, ки он низоми нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманди молиявӣ ва ғайра (истехсоли, технологӣ ва ғайра) мебошанд [5, с.12]. Натиҷаҳои фаъолияти корхона аз рӯйи ченакҳои пулӣ ва натуравӣ, ки дар ҳодисоти қорӣ ва нақшавӣ (оянда) дар ташкилот аз рӯйи нишондиҳандаҳои умумӣ ва қисмати намудҳои идоракунӣ (шаклҳои фаъолият, маҳсулот, марказҳои масъулият ва ғайра) инъикос ёфтаанд, муайян карда мешаванд. Ба фикри муаллифони мазкур чунин мафҳум имкон медиҳад, ки ба рӯйи ҳодисоти омӯхташаванда равшанӣ андохта шавад [7, с.141]. Зеро дар худ оид ба мақсадҳои истифода, субъектҳои иттилоот, тартиби таҳияи чунин ҳисоботдиҳӣ маълумоти кофиро дорост.

Дар мавриди шарҳи мафҳуми «идоракунӣ», ки дар ҳисоботи муҳосибӣ ба кор меравад, бояд гуфт, ки тақя ба дастгирии иттилоотии раванди қарорҳои идоракунӣ дар назар дорад. Бо назардошти гуногунпаҳлӯии мақулаи «идораи муассиса» ва вазифаҳои он метавон гуфт, ки чунин баҳодихӣ ба ҳамаи намудҳои ҳисоботи муҳосибӣ дахл дорад. Ба ақидаи М.В. Калемулоев, М.М. Файзализода, ҳисоботи идоракунӣ ин тавачҷуҳ ба ҳадафест, ки дастрасӣ ба он ташаккули иттилооти баҳисобгирӣ ва таҳлили ҳисоботи идории муҳосибиро бояд таъмин кунад: иттилоот бояд аз тарафи менеҷерон (истифодабарандагони дохилӣ) барои қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шавад. Аз ин рӯ, ҳама гуна нишондиҳандаҳое, ки дар ҳисоботдиҳӣ истифода мешаванд, аммо ба модел (усули) дар корхона барои қабули қарор таъиншуда мувофиқ нестанд, бояд ба нишондиҳандаҳои дигар иваз карда шаванд [3, с.12].

Бо вучуди ин, дар қорҳои илмӣ донишмандон равиши ягонаи истифодаи истилоҳот ба назар намерасад. Сабаби ин, ба назари мо чунин аст:

- махсусиятҳои миллии раванди ташаккули системаи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ин мунтазам ба

ташаккули шарҳи махсуси «миллии» ин мафҳум оварда расонд;

- фарқиятҳое, ки дар танзими меъёрии системаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ барои муайян кардани истилоҳот дар як давлат ё гурӯҳи давлатҳо истифода мешаванд. Чунончи, тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» мафҳуми баҳисобгирии идоракунӣ ҷудо карда шудааст. Он ҳамчун системаи қорқард ва омодакунии иттилоот дар бораи фаъолияти корхона барои истифодабарандагони дохилӣ дар раванди идораи муассиса фаҳмида мешавад; дар натиҷа як гурӯҳ (Г.А. Адамов, Н.А. Адамов ва дигарон) мафҳуми «ҳисоботи идоракунӣ»-ро истифода бурданд;

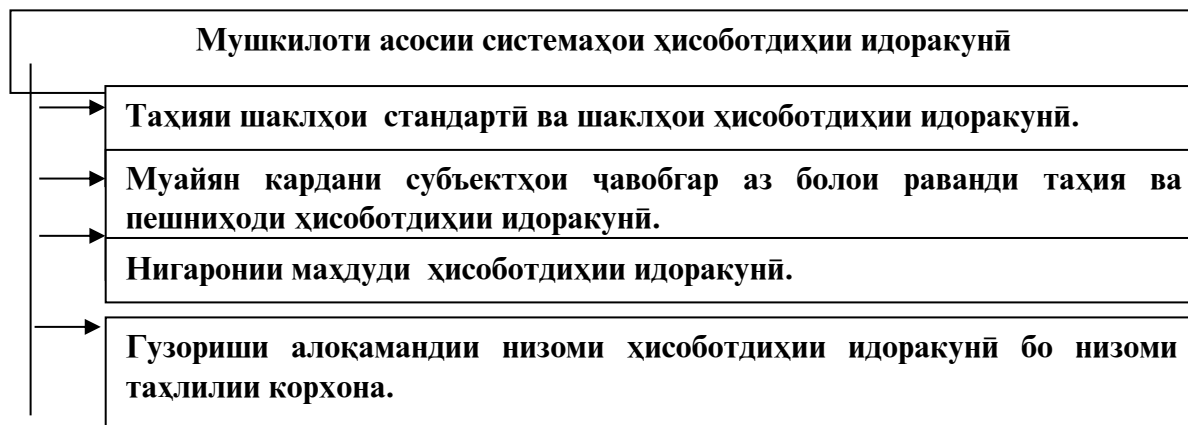
- рӯя нашудани роҳи тасниф, ки ҳангоми ҷудокунии намудҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ истифода мешавад, бо намудҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ киёснашаванда аст.

Аз ин рӯ, бо назардошти хусусиятҳои таҳлилшудаи ҳисоботи идоракунӣ муайян карда шудааст, ки воситаи асосии дастгирии иттилоотии аз тарафи менеҷменти корхона қабули қарорҳои маҳсулоти иттилоотӣ – маҷмуи нишондиҳандаҳои мутобиқи баҳисобгирӣ, ки онро метавон ҳисоботи дохилиидоракунӣ номид [10, 14].

Истифодаи чунин равиш имкон медиҳад предмети чунин намуди ҳисоботдиҳӣ ва ҳадафи мақсаднокӣ он барои таъмини раванди дастгирии қабули қарорҳо аниқ карда шавад. Бо назардошти равишҳои имрӯзаи ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити истифодаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотиву компютерӣ ва Интернет фаврият хусусияти асосии ҳисоботи дохилиидоракунӣ маҳсуб меёбад.

Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти гузарондашуда мушкilotи асосии зерини назариявӣ методологӣ ва хусусияти ташкилӣ дошта, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокии қорӣ намудани ҳисоботи дохилиидоракунӣ дар фаъолияти амалии корхона бояд ҳалли худро ёбанд (расми 1):

Расми 1. Мушкilotи низоми ҳисоботи дохилии идоракунӣ

Манбаъ: аз ҷониби муаллиффон таҳия карда шудааст.

Шарти асосии ҳалли мушкили мазкур мавриди баррасӣ қарор додани имкониятҳои стандартизатсияи системаҳои баҳисобгирии идоракунии ба табиати он мувофиқат намекунад, ҳамчун шакли алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба танзим дароварда намешавад.

Чи тавре ки таҷрибаи байналмилалӣ соҳаи стандартизатсияи ҳисоботи идоракунии, аз ҷумла фаъолияти Институти муҳосибони сертификатсиядоштаи идоракунии (the Institute of Certified Management Accountant) нишон медиҳад, имрӯз имконияти таҳияи низоми стандартҳои хуб монанди СБХМ мавҷуд нест. Далели он ин аст, ки дастурамали ҷорикардаимазкур оид ба баҳисобгирии идоракунии хусусияти диспозитивӣ дорад, яъне, қарор дар бораи истифодаи онро ҳуди корхона содир

мекунад. Аз ин рӯ, беҳтар аст, ки чунин стандартҳо пешниҳодӣ номида шаванд, ки онҳо субъектҳои ташкили баҳисобгирии идоракунии ва менечеронро ба талаботи иттилооти баҳисобгирӣ, ки барои қабули қарорҳо заруранд, роҳнамоӣ мекунанд.

Хулоса. Дар шароити имрӯза мақсади асосии ҳисоботи идоракунии ҳамчун асоси таҳлили идоракунии ташаққули иттилооти пурра ва саривактӣ дар бораи фаъолияти молиявӣ хоҷагии корхона, ки барои тайёр кардан, асосноккунии ва қабули қарорҳои идоракунии заруранд, мебошад. Ташаққули иттилооти пурра ва саривактӣ тавассути ғаврият ба даст меояд, маънои ин ҳарфҳо аз он иборат аст, ки иттилооти барои қабули қарор ва назорат зарур ҳамоно вақт самаранок мегардад, ки он сари вақт ба истифодабаранда расонда шавад.

АДАБИЁТ

1. Адамов Н. А. Бухгалтерская управленческая отчетность: принципы, виды и методы составления / Н. А. Адамов, Г. А. Адамова // Финансовая газета. Регион. вып. 2007. - № 30. - С. 13.
2. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям /М.А.Вахрушина. – 4-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2006. – 576 с.
3. Воронченко Т.В. Оптимизация процесса подготовки отчетности, составленной российскими организациями в соответствии с МСФО // Аудиторские ведомости. – 2015. - №6. – С.38-47.
4. Слободняк И.А. Система показателей внутренней бухгалтерской управленческой отчетности / И.А. Слободняк // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). -2010. -№5. –С. 24-28.
5. Калемуллоев, М. В. Ҷанбаҳои назариявии баҳисобгирии идоракунии / М. В. Калемуллоев, М.М. Файзализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 4. – С. 5-12.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботимолиявӣ» аз 25 март соли 2011, №702.
7. Низомов, С.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 8. – Р. 133-140.
8. С.Ф.Низомов, А.А. Мирзоалиев Баҳисобгирии идоракунии (китоби дарсӣ). Душанбе «Ирфон» 2017с. Саҳ.313.
9. Роганова С. Управленческий учет и МСФО варианты взаимодействия // Актуальная бухгалтерия. – 2014. - №7.
10. Саидмуродов, Л. Х. Вопросы превентивности в экономической доктрине интеграционного объединения в условиях нестабильности / Л. Х. Саидмуродов // Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: императивы международного сотрудничества на базе ЕАЭС в условиях нового витка глобальной нестабильности : Материалы международной научно-практической конференции, Москва, 25–26 июня 2015 года. Том 2. – Москва: Центральный экономико-математический институт РАН, 2015. – С. 13-17. – EDN UVUZCB.
11. Саидмуродов, Л. Х. Регулирование золотовалютных резервов как фактор обеспечивающий стабильность экономики / Л. Х. Саидмуродов, Б. М. Джуроев // Вестник Таджикского технического университета. – 2015. – № 2(30). – С. 152-157. – EDN UNRMEX.

Маълумот дар бораи муаллифгон:

Олимов Дилшод Абдухайрович - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосиби. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 900826161. E-mail dilshod. Olimov. 2019@mail.ru

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 93-539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

Рачабов Садриддин Раҳматуллоевич - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 933320803. E-mail: rajabov@mail.ru

Сведения об авторах:

Олимов Дилшод Абдухайрович- Таджикский государственный финансово-экономический университет, к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 900826161. E-mail: dilshod. Olimov. 2019@mail.ru

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93- 539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

Раджабов Садриддин Раҳматуллоевич – ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон:933320803. E-mail:rajabov@mail.ru.

Information about the authors:

Olimov Dilshod - an assistant of department is an record-keeping of the Tajik state finances-economy university. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nahimovastreet. Phone: 900826161. E-mail: dilshod. Olimov. 2019@mail.ru

Bobomurodov Pairav Khairievich - an applicant of department is an record-keeping of the Tajik state finances-economy university. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nahimova street. Phone: 93-539-53-83. E-mail: pp.bobo86@mail.ru

Rajabov Sadriddin Rahmatulloevich – assistant department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone:933320803. E-mail:rajabov@mail.ru

УДК: 331.58

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОДДИИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Мирзозода Ахлиддин Довудхоча

Аннотатсия. Дар мақола самтҳои асосии такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатӣ таҳқиқ ва ошкор карда шудааст. Чараҳои ташаккулёбии унсурҳои низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ таҳия карда шудааст, ки мукофотони заминавӣ, яъне музди меҳнат ва мукофоти тағйирёбандаро дар бар мегирад. Ҷиҳати такмили низоми ҳавасмандгардонии моддӣ амсилаи чорсатҳа ва самтҳои фазалятнок пешниҳод карда шудааст. Қайд карда шудааст, ки низоми комили ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ бояд чандир бошад, ҳаҷми кифояноки воситаҳои ҳавасмандгардониро фаро гирад ва дар ҳама гуна шароит барои таъмини ҳосилнокии меҳнат мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардонии моддии меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, музди меҳнат, инноватсия, бозтавлиди қувваи корӣ, меҳнати босамар, пардохтҳои иҷтимоӣ, мукофотпулиҳо.

Барои иқтибос: Мирзозода, А. Д. Такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатӣ / А. Д. Мирзозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 108-113.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ МАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ РАБОТНИКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Мирзозода Ахлиддин Давудходжа

Аннотация. В статье исследованы и раскрыты основные направления совершенствования системы материального стимулирования работников промышленных предприятий. Предложен процесс формирования элементов системы материального стимулирования труда на промышленных предприятиях, включающей базовое вознаграждение – заработную плату и переменные премии. Совершенствование системы материального стимулирования представлено в виде четырехуровневой модели и приоритетных направлений. Отмечено, что идеальная система материального стимулирования труда на промышленных предприятиях должна быть гибкой, включать в себя достаточный объем средств стимулирования и способствовать обеспечению производительности труда в любых условиях.

Ключевые слова: материальное стимулирование труда, трудовые ресурсы, заработная плата, инновации, воспроизводство рабочей силы, эффективный труд, социальные выплаты, премии.

IMPROVING THE SYSTEM OF MATERIAL INCENTIVES FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES EMPLOYEES

Mirzozoda Akhliddin Dovudkhoja

Annotation. The article explores and reveals the main directions for improving the system of material incentives for workers at industrial enterprises. A process has been proposed for the formation of elements of a system of material incentives for labor at industrial enterprises, including basic remuneration - wages and variable bonuses. Improving the material incentive system is presented in the form of a four-level model and priority areas. It is noted that the ideal system of material incentives for labor in industrial enterprises should be flexible, include a sufficient amount of incentives and help ensure labor productivity in any conditions.

Key words: material incentives for labor, labor resources, wages, innovation, reproduction of the workforce, effective work, social benefits, bonuses.

Гузориши масъала. Дар шароити саноатикунони босуръати кишвар масъалаи ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ мубрам доништа мешавад. Чунки, ки пешрафт ва рушди дилхоҳ фаъолият, аз ҷумла фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ба қаноатмандии эҳтиёҷоти моддии захираҳои меҳнати он вобастагии

зиёд дорад. Дарёфти афзалиятҳои тақмилдиҳии низоми комили ҳавасмандгардонии моддӣ, ҷалби қувваи кории баландихтисос ва коҳиш додани муҳочирати онҳо, таъмини устувории имкониятҳои молиявии кадрҳои баландихтисоси корхонаҳои саноатӣ ва мусоидат намудан ба мавқеъгирии иҷтимоию иқтисодии онҳо дар ҷомеа самтҳои

афзалиятноки саноатикунони босуръат махсуб меёбанд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Омӯзиши масоили мукамалгардонии низоми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатӣ дар корҳои илмӣ-таҳқиқотии муаллифони ватанӣ: Усмонова Т.Қ., Хучамкулов Р.Б., Комилов С.Қ., Шодибеки С., Шарипов Б.К. ба назар мерасад.

Мақсади мақола аз муайян ва дарёфти самтҳои афзалиятноки тақмилдиҳии низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ бояд ба меъёрҳои қонунгузори меҳнати ҷумҳурӣ ҳамоҳанг буда, музди меҳнати асосию иловагӣ, мукофотпулиҳо, пардохтҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва дигар воситаҳои ҳавасмандгардонии моддиро дар бар гирад. Низоми мукаммали ҳавасмандгардонии моддӣ дар ҳама гуна шароит талаботи моддии кормандони корхонаҳои саноатиро қонеъ намуда, афзоиши мунтазами ҳосилнокии меҳнатро таъмин намояд. Таносуби оптималии (муносиби) музди меҳнати асосӣ ва дигар намуди ҳавасмандгардонии моддӣ бояд таъмин бошад. Дар шароити кунунии аксарияти корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ҳавасмандгардонии моддӣ нисбат ба ҳавасмандгардонии ғайримоддӣ бартарӣ дорад.

Афзоиши самараи меҳнати кормандон аз низоми комили ҳавасмандгардонии моддии меҳнат вобастагии зиёд дорад, чунки талаботи рӯзафзуни моддии кормандон шаклу намудҳои навини ҳавасмандгардониро талаб менамояд, ки сатҳи баланди қаноатмандӣ дошта бошанд. Низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат бояд тавре бошад, ки барои ба пуррагӣ қорӣ намудани намудҳои алоҳидаи ҳавасмандгардонии моддии кормандон мусоидат намояд. Барои рӯйи кор овардани чунин низоми ҳавасмандгардонӣ дар корхонаҳо таҳқиқи самтҳои афзалиятнок ба манфиати кор мебошад.

Дар баробари рушди иқтисодиёт, талаботи моддии захираҳои меҳнатӣ низ афзоиш меёбад. Вобаста ба ин, низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар шароити муосир бояд талаботи моддии кормандонро ба пуррагӣ қонеъ гардонидани тавонад. Асосҳои меъёрию ҳуқуқии ҳавасмандгардонии моддии меҳнати ҷумҳурӣ дар шароити кунунӣ намудҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ, аз ҷумла музди

меҳнати асосӣ ва иловагӣ, мукофотпулиҳо, пардохтҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва дигар воситаҳои ҳавасмандгардониро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, низоми ҳавасмандгардонии моддӣ бояд комил бошад, то барои татбиқи ҳавасмандгардонии мусоидат намояд.

Мухим будани музди меҳнат ҳамчун усули ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар таҳқиқоти профессор Усмонова Т.Қ. нақши марказӣ дорад. Иқтисодии ватанӣ қайд менамояд, ки яке аз масъалаҳои калидии рушди иқтисодиёт зиёд намудани даромадҳои меҳнати аҳоли мебошад, алаҳусус, аз тариқи ислоҳоти низоми ташкили пардохти меҳнат ва бунёди истифодаи механизми танзими пардохти меҳнат [6, с.23]. Ҳамин тавр, муайян карда шуд, ки Усмонова Т.Қ. аз мавқеи ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ чунин назари илмӣ дорад: музди меҳнат бояд механизми воқеӣ ва чандирӣ бозорӣ бошад, то байни қувваи қорӣ тақсим карда шуда, самаранок истифода бурда шавад. Ҳамчунин дар яке аз мақолаҳои илмӣ иқтисодии ватанӣ Саидов Р.Н. қайд мегардад, ки музди меҳнати қисмати асосии аҳолии кишвар танҳо талаботи истеъмолии ду аъзои хонаводаро қонеъ карда метавонаду ҳалос [4, с.128].

Баробари пешрафти иқтисодиёт талаботи захираҳои меҳнатӣ низ зиёд мешавад, ки ҳолати мазкур татбиқи низоми бисёрҷабҳаи ҳавасмандгардониро талаб менамояд. Чунин мавқеъро иқтисодии ватанӣ Хучамкулов Р.Б. ҷонибдорӣ намуда, чунин назари илмӣ доранд, ки дар шароити рушди иқтисоди ҷаҳонӣ қонеъ намудани талаботи захираҳои меҳнатӣ аз тариқи пардохти музди меҳнати асосӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнат ҳолати объективӣ мебошад [7, с.131]. Бо назардошти нақши марказӣ доштани музди меҳнати асосӣ дар низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат рафти ташаккулёбии низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро дар корхонаҳои саноатӣ пешниҳод менамоем.

Дар расми 1 чараёни ташаккулёбии низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ оварда шудааст. Аз унсурҳои дар расм овардашуда маълум мегардад, ки кормандон, вобаста ба ҳаҷми меҳнати иҷрокарда, дар асоси низоми пардохти меҳнат мукофоти моддиро дар намуди музди меҳнат ҳамчун қисми заминавии мукофотонии моддӣ ба даст меоранд.

Расми 1.- Цараёни ташаккулёбии унсурҳои низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳавасмандгардонӣ, ки аз қисмати тағйирёбанда дода мешаванд, аз шароити омилҳои гуногун вобаста мебошанд. Вобаста ба ин, низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандон, ки аз қисмати тағйирёбанда сарчашма мегирад, нисбатан мураккаб мебошад. Унсурҳои низоми ҳавасмандгардонии ба қисмати тағйирёбанда вобаста буда имконияти зиёди тағйирёбӣ доранд, аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои муҳими фаъолияти ҳавасмандгардонии корхонаҳои саноатӣ ба инобати гирифтани чунин тағйирёбӣ мебошад. Чунки мушкилоти асосии бесамар будани ҳавасмандгардонии моддӣ дар бисёре аз корхонаҳо ба эътибор нагирифтани чунин ҳолат мебошад.

Ҳамин тавр, аз нуқтаҳои зикршуда хулоса карда, пешниҳод менамоем, ки низоми ҳавасмандгардонии

корхонаҳои саноатӣ бо назардошти шароити имкониятҳои корфармо ва кормандон унсурҳои ҳавасмандгардонии дар расм овардашуда ва дигар унсурҳои мувофиқро бояд пешбинӣ намояд.

Дар шароити муосир низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ бояд тавре амал намояд, ки ҳосилнокии меҳнати хусусияти инноватсионидоштаро таъмин кунад. Корхонаҳои саноатии минтақаро зарур аст, ки бо мақсади баландбардории самаранокии меҳнати кормандон талаботи моддии онҳоро беш аз пеш қонеъ намоянд. Вобаста ба ин, зарур мешуморем, то ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар сатҳҳои гуногун амалӣ карда мешавад (расми 2).

Расми 2.- Амсилаи чорсатҳаи низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Тавре аз расми 2 дида мешавад, ҳавасмандгардонии моддии кормандон бояд дар чор сатҳ амалӣ карда шавад. Ҳар як сатҳ доираи муайяни худро дошта, вобаста ба тарафи ҳавасмандгардонанда ва натиҷаҳои мусбӣ меҳнатӣ, аз якдигар фарқ менамояд. Кормандони саноатӣ барои фаъолияти меҳнатии босамар ва хусусияти инноватсионидошта на танҳо аз ҷониби сохторҳои алоҳидаи корхона, инчунин аз ҷониби роҳбарияти олии корхона ва ҳатто мақомоти ваколатдори соҳа бояд ҳавасмандгардонидошта шаванд. Самаранҳои меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ дар маҷмӯъ, ба пешрафт ва рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он

мусоидат менамояд, аз ин рӯ, ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи мақмотҳои болоӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Чунки афзоиши ҳосилнокии меҳнати кормандон дар заминаи самаранокии низоми ҳавасмандгардонӣ таъмин карда мешавад. Перомунҳои самаранокии низоми ҳавасмандгардонии меҳнат иқтисодчиёни ватанӣ Комилов С.Ҷ., Шодибеки С. ва Шарипов Б.К. ибрози назар кардаанд. Онҳо қайд менамоянд, ки дар шароити фаъолгардии чараёнҳои инноватсионии соҳаи саноат яке аз самтҳои муҳими ташаккул ва рушди идоракунии шугли аҳоли-ин баландбардории самаранокии низоми ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони соҳаҳои

саноат маҳсуб меёбад [1, с.32]. Низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат бояд ҳаҷми қаноатбахши воситаҳои ҳавасмандгардонӣ ва механизми муносиби расонидани воситаҳои мазкурро ба кормандон барои иҷрои меҳнати хусусияти навгонидошта дар бар гирифта, барои рушди шуғли инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ мусоидат намояд.

Маводи таҳқиқшуда ба мо имконият дод, то самтҳои афзалиятноки такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро дар корхонаҳои саноатӣ муайян ва ошкор намоем, аз ҷумла:

1. Ҳавасмандгардонии моддии кормандон дар сатҳе ба роҳ монда шавад, ки он тавонад натиҷаи мусбӣи фаъолияти меҳнати дастаҷамъӣ ва самараи меҳнати ҳар як кормандро нишон диҳад.

2. Мукофотонӣ барои ноилгардӣ ба нишондиҳандаҳои муайяни фаъолияти корхонаи саноатӣ бояд чандир, характери ҳавасмандӣ ва барои расидан ба маҳсули инноватсионии меҳнат нерӯи устувор дошта бошад.

3. Низоми пардохтҳои ҳавасмандгардонӣ бояд дақику одилона амал намуда, ҳама кормандони корхонаро фаро гирад ва пардохти саривақтиро таъмин намояд.

4. Ҳавасмандгардониҳо бояд ба натиҷаҳои мусбӣи нишондиҳандаҳое, ки дар нақшаҳои стратегияи корхонаҳои саноатӣ нишон дода шудаанд (пеш аз ҳама истиҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ), алоқамандии зич дошта бошанд.

5. Ҳавасмандгардонӣ тавре ба роҳ монда шавад, ки майлу хоҳиши кормандро ба меҳнати маҳсулноқ ва афзоиши самараи меҳнат (афзоиши маҳсули инноватсионӣ) зиёд намояд, яъне ҳавасмандгардонӣ барои барқарор намудани нерӯи корӣ бояд мусоидаткунанда бошад.

6. Ҳавасмандгардонии моддӣ бояд тамоюли мусбӣи нишондиҳандаҳои устувории молиявии корхонаро таъмин намуда, баландшавии сатҳи некуаҳволии кормандро таъмин намояд.

Дар маҷмӯъ, ҳама усулҳои ҳавасмандгардоние, ки дар расми 2 оварда шудаанд, ба манфиати кормандон нигаронида шудаанд. Аммо дар шароити кунунии корхонаҳои саноатӣ усулҳои ҳавасмандгардоние, ки дар тарафи чапи расм оварда шудаанд, ба монанди музди меҳнат ва мукофотпулиҳо, иловапулиҳо, қарзҳои имтиёзнок ва ҷубронпулиҳо самараи мусбиашон ба шароити мусоиди ҳавасмандгардонӣ наздик мебошад. Усулҳои мазкур рафтори қонунии кормандро нисбат ба корхона, сатҳи баланди ҳосилнокии меҳнат, муттаҳидии коллектив, хоҳишдиҳии кучиши кадрҳо ва фаълнокии инноватсионии кормандро таъмин менамоянд, бинобар ин, онҳо дар низоми ҳавасмандгардонии моддӣ нисбат ба дигар усулҳо то андозае афзалиятдоранд. Роҷеъ ба ин масъала иқтисодчии ватанӣ Сулаймонзода Ш.Ф. дар таърибаи хориҷӣ қайд

менамоёнд, ки вазъияти мусоид дар бозори меҳнат ва сатҳи устувори афзоиши музди меҳнат дар навбати худ, пешгирии хуруҷи кадрҳо дар корхонаҳо қафолат медиҳад [5, с.200].

Усулҳои ҳавасмандгардонии моддии ғайрипулӣ дар намуди ҳавасмандгардонии хусусияти иҷтимоидошта (додани роҳхатҳо ба кормандон; бо табобат ва хизмати нақлиётӣ фаро гирифтани кормандон; пешниҳоди маводи хӯроқа, додани предметҳои таъйиноти маишидошта ва хонаҳои истиқоматӣ), инчунин усулҳое, ки аз тариқи бехтарсозии раванди ташкили меҳнат ва солимгардонии муҳити фаъолияти меҳнатӣ шароити мусоиди меҳнати кормандро таъмин менамоянд, ба самараи меҳнати кормандон низ таъсири мусбӣи мерасонанд. Аммо, бо назардошти шароити имрӯзаи корхонаҳои саноатии ватанӣ, урфу одати миллий ва муҳимияти ҳавасмандгардонии пулӣ, усулҳои зикршуда дар ҷойи дуввум меистанд.

Низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат, ки дар асоси усулҳои болозикр амал мекунад, дар ҳоле афзоиши ҳосилнокии меҳнатро таъмин менамояд, ки агар одилона, асоснок, шаффоф, инчунин вобаста ба тағйироти шароит рушдёбанда бошад.

Дар натиҷаи таҳқиқи низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ муайян карда шуд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми мазкур бояд ҳаҷми воситаҳоро дар ҳадде фарогир бошад, ки қаноатмандии талаботи моддии захираҳои меҳнатиро таъмин намояд. Равшантар қайд намоем, бузургии ҳавасмандгардонии моддии меҳнат бояд мушқилоти иҷтимоию иқтисодии захираҳои меҳнати соҳаро ҳал намояд. Чунки моҳияти иҷтимоии ҳавасмандгардонӣ дар он зоҳир мегардад, ки он бояд сатҳи сифати зиндагии кормандро бехтар намояд [2, с.247].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи имконият ва шароитҳои ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатӣ хулосаю пешниҳодҳои зеринро перомунӣ такмили низоми идоракунии он таҳия менамоем:

1. Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда низоми мукаммалӣ (тавсияшавандаи) ҳавасмандгардонии моддии меҳнат барои корхонаҳои саноатӣ **коркард карда шуд. Низоми мазкур ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандро тибқи** меъёрҳои қонунгузории меҳнати ҷумҳурӣ дар назар дошта, музди меҳнати асосӣ ва иловагӣ, мукофотпулиҳо, пардохтҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва дигар воситаҳои ҳавасмандгардонии моддиро дар бар мегирад. Низоми ҳавасмандгардонии тавсияшаванда бо назардошти шароити тағйирпазир буда, бо назардошти талаботи моддии кормандон аз мавқеи афзоиши самараи меҳнат такмил дода мешавад.

2. Дақиқ карда шуд, ки музди меҳнат дар низоми ҳавасмандгардонии моддии корхона нақши қалидӣ дорад. Музди меҳнат бояд воситаҳоро дар бар гирад,

ки корманд барои он арзанда аст ва асоси воқеӣ дорад. Аз ин рӯ, музди меҳнати асосӣ бояд ҳаҷми воситаҳоро дар ҳадде фарогир бошад, ки барои бозтавлиди пурраи қувваи корӣ, афзоиши самараи иқтисодии ҳавасмандгардонии иловагӣ ва ба вучуд овардани амалкарди фаъоли корманд мусоидат намояд. Бинобар ин, зарур мешуморем, ки ҳаҷми фонди музди меҳнат бо роҳи мунтазам афзоишдиҳӣ зиёд карда шуда, ҳавасмандгардонии кормандонро барои баланд бардоштани самараи меҳнат таъмин намояд [3, с.312].

3. Аниқ карда шуд, ки самараи ҳавасмандгардонии моддии дастаҷамъона аз бисёр ҷиҳат ба низомии тақсмоти он вобаста мебошад, чунки низомии мазкур арзёбии воқеии самараи иштироки ҳар як кормандро ба натиҷаҳои ноилгардидаи корхона

талаб менамояд. Вобаста ба ин, татбиқи амсилаи ҷорсатҳаи низомии ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандон муҳим мебошад. Тибқи амсилаи мазкур, кормандони саноатӣ барои фаъолияти меҳнатии босамар аз ҷониби сохторҳои алоҳидаи корхона, роҳбарияти олии корхона ва ҳатто мақомоти ваколатдори соҳа ҳавасманд гардонидани мешаванд.

4. Бартарии усулҳои ҳавасмандгардонии моддӣ, аз ҷумла-музди меҳнат ва мукофотпулихо, иловапулихо, қарзҳои имтиёзнок ва ҷубронпулихо дар шароити кунунии корхонаҳои саноатии минтақа дақиқ карда шуд. Низомии ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар чунин шароит бояд одилона, асоснок, шаффоф ва вобаста ба тағйироти шароити корхонаи саноатӣ рушдбанда бошад.

АДАБИЁТ

1. Комилов С.Дж., Шодибеки Сафар, Шарипов Б.К. Управление занятостью населения в условиях инновационного развития промышленности. / С.Дж. Комилов, Шодибеки Сафар, Б.К. Шарипов. Монография. - Душанбе: ГУП «Матбаа». – 2021. – 277 с.
2. Мирзозода А. Д. Асосҳои зарурати ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон (назария ва Амалия) / А. Д. Мирзозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 3 (32). – С. 243-251.
3. Мирзозода А.Д. Таҳлил ва арзёбии ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон (назария ва Амалия) / А. Д. Мирзозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 1 (35). – С. 309-318.
4. Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в республике Таджикистан / Р.Н.Саидов // Финансово-экономический вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета. – Душанбе, 2020. – № 4 (24). – С.122-129.
5. Сулаймонзода Ш.Ф. Таҷрибаи хориҷии ташкил ва ташаққули бизнесхизматрасониҳо дар шароити рақамизунонии иқтисодиёт (назария ва Амалия) / Ш.Ф. Сулаймонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 4/1 (38). – С. 194-206.
6. Усманова Т.Дж. Теоретические вопросы функционирования и особенности рынка труда в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан): автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора экономических наук // Т.Дж. Усманова – Душанбе, 2006 г.- 32 с.
7. Худжамкулов Р.Б. Теоретические основы рыночного распределения дохода в переходной экономике / Р.Б. Худжамкулов // Вестник ГУУ №23.-2013.-126-133.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзозода Аҳлиддин Довудхоча - доктор фалсафа (PhD), ассистент кафедраи бахисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Информация об автора:

Мирзозода Аҳлиддин Давудходжа - доктор фалсафа (PhD), ассистент кафедры бухгалтерский учет Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Information about the author:

Mirzozoda Akhliddin Dovudkhoja - Doctor of philosophy (PhD), assistant of the department of accounting, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

УДК: 338.05

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНИМ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ

Ахмедов Хушбахт Анварбегович

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение государственного внешнего долга, приводятся разные авторские определения управления государственным долгом. Также отмечается цели и основные принципы управления государственным и муниципальным долгом. Рассматриваются текущие показатели внешнего долга развитых стран и стран независимых государств по отношению к ВВП и на душу населения. Отмечается, что использование инновационных способов управления государственным внешним долгом, и способствующие финансово-экономические механизмы обеспечивают источники управления и эффективного использования заимствованных средств.

На основе опыта развитых стран аргументировано, что имеющие экономико-социальные факторы представляется возможным условием для эффективного управления государственным долгом и экономики в целом.

Ключевые слова: управления государственным долгом, принципы управления государственным долгом, внешний государственный долг, внешние заимствования, финансовые ресурсы, экономика страны, кредиторы, заёмщики.

Для цитирования: Ахмедов, Х. А. Методологические основы и особенности управления внешним государственным долгом / Х. А. Ахмедов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2.1(41). – С. 114-122.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОҒӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ БЕРУНАИ ДАВЛАТӢ

Ахмедов Хушбахт Анварбегович

Аннотатсия. Дар мақола нақш ва аҳамияти қарзи берунаи давлатӣ баррасӣ шуда, таърифҳои гуногуни муаллифгон оид ба идоракунии қарзи давлатӣ оварда шудааст. Ҳадафҳо ва принципҳои асосии идоракунии қарзи давлатӣ ва муниципалӣ низ қайд карда мешаванд. Инчунин нишондиҳандаҳои ҷорӣ қарзи берунаи кишварҳои пешрафта ва кишварҳои давлатҳои мустақил нисбат ба ММД ва ҳар сари аҳоли баррасӣ карда мешаванд. Қайд карда мешавад, ки истифодаи усулҳои инноватсионии идоракунии қарзи берунаи давлатӣ ва механизмҳои мусоидаткунандаи молиявӣ иқтисодӣ метавонанд манбаъҳои идоракунӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои қарзиро таъмин кунанд. Дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафта далелҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои идоракунии самараноки қарзи давлатӣ ва умуман иқтисодиёт шароити мусоид муҳаё месозанд.

Калидвожаҳо: идоракунии қарзи давлатӣ, принципҳои идоракунии қарзи давлатӣ, қарзи берунаи давлатӣ, қарзҳои хориҷӣ, захираҳои молиявӣ, иқтисодиёти кишвар, қарздиҳандагон, қарзгирандагон.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND PECULIARITIES OF EXTERNAL PUBLIC DEBT MANAGEMENT

Akhmedov Khushbakht Anvarbegovich

Annotation. The article considers the role and importance of public external debt, provides different author's definition of public debt management. It also notes the purpose and basic principles of public and municipal debt management. The current indicators of external debt of developed countries and countries of independent states in relation to GDP and per capita are considered. It is noted that the use of innovative ways of managing public external debt, and contributing financial and economic mechanisms provide sources of management and effective use of borrowed funds. Based on the experience of developed countries, it is argued that having economic and social factors is a possible condition for effective management of public debt and the economy as a whole.

Key words: *public debt management, principles of public debt management, external public debt, external borrowing, financial resources, national economy, creditors, borrowers.*

Изложение проблемы. В период социально-экономического развития Республики Таджикистан устойчивое управление государственным внешним долгом является одним из актуальных проблем современного развития экономики и ее финансовой политики. Статистические данные показывают, что объём государственного внешнего долга и расходы бюджета для обслуживания государственным внешним долгом увеличивается периодический и становятся объектом влияния и фактором развития национальной экономики. Финансирования экономики и потребность к финансовым ресурсам способствует увеличению бюджетных обязательств и эффективности управления государственным долгом. Использование принципов и методов управления государственным внешним долгом в период неустойчивости мировой экономики, циклических колебаний и расширения товарно-денежных связей требуют своевременного и координированного решения финансово-экономических задач и устойчивости государственным внешним долгом. Инновационные методы и экономические механизмы регулирования устойчивости и управления эффективности государственным внешним долгом являются фактором времени и задачей государственных органов. В связи с этим необходимо акцентировать выше изложенным вопросам.

Анализ последних исследований и публикаций. В развитых странах мира проблемы устойчивости экономики и финансирования приоритетных отраслей обеспечивается широким привлечением внешних государственных заимствований и частного инвестирования в реальной экономике особенно в выгодных отраслей экономики. По данной причине изучение данной проблемы в настоящее время имеет актуальное значение.

Цель статьи – изучение принципов, методов и финансово-экономических механизмов управления государственным внешним долгом в условиях нестабильности мировой экономики, финансовых отношений и развития социально-экономических процессов, требующих своевременного применения долговых инструментов обеспечения экономики и социальных благ общества.

Основное содержание материала. Само существование долга, многообразие форм воздействия его на функционирование экономики вызывают необходимость постоянного внимания со стороны органов власти к проблеме его регулирования.

Категория «управление» включает совокупность приемов и методов целенаправленного

воздействия на объект для достижения определенного результата. Искусство управления (регулирующего) состоит в выборе наиболее эффективного метода из числа имеющихся или создании условий для рационального использования применяемых методов с целью наиболее быстрого решения поставленных задач и выполнения намеченных целей.

Играя вспомогательную роль по отношению к управлению бюджетными доходами и расходами государства (местных органов, джамоатов) и к управлению бюджетными инвестициями, управление государственным (местным) долгом является составной частью бюджетной, а следовательно, и финансовой политики. В рамках бюджетного планирования определяется объем доходов и расходов бюджета и, следовательно, объем дефицита, основным источником покрытия которого являются заемные средства. Сегодня уже принято говорить не просто об управлении долгом, а о долговой политике, являющейся частью бюджетной политики и определяющей объемы и формы привлечения заимствований.

Элементами управления долгом являются разработка общей стратегии внутренних и внешних заимствований, снижение стоимости заимствований, эффективное использование заемных ресурсов, комплекс мер по обеспечению своевременного выполнения долговых обязательств.

Следует отметить, что большинство авторов дают определение именно *управления государственным долгом*, таким образом:

- *контроль и регулирование* государством долгом по уровню процентной ставки, порядок погашения государственных ценных бумаг, сроком и порядку платежей по займам и т.д. [1, 254].

- *совокупность мер* по регулированию объема и структуры долга, определению условий и осуществлению новых заимствований, изменению условий уже выпущенных займов, погашению и обслуживанию долга, регулированию рынка государственных заимствований, по определению условий и предоставлению государственных кредитов и государственных гарантий и контролю за их целевым использованием; [2, 124].

- *деятельность органов государственной власти* по обеспечению своевременного и полного обслуживания и погашения государственного долга, минимизации возникающих при этом расходом государственного бюджета, включая деятельность по оптимизации размера, структуры и состава государственного долга; [3, 45].

- *комплекс мер*, предпринимаемых государством в лице его уполномоченных органов по определению условий размещения и погашения государственных займов, а также обеспечению гармонизации интересов заемщика, инвесторов и кредиторов; [4, 124, 125].

- *совокупность финансовых мероприятий* государства по погашению займов, организации выплаты доходов по ним, проведению изменений условий и сроков выпущенных займов, а также по размещению новых долговых обязательств; [5, 473].

- *оформление обязательств* по государственному долгу, определение графика погашения долговых обязательств, осуществление операций по погашению обязательств, а также выбор наиболее оптимальных способов государственных заимствований; [6, 41].

- *управление* составом и структурой государственного долга при неизменном количественном объеме, а также мероприятия государства, направленные на изменение совокупного объема государственной задолженности; [7, 104].

- Профессор Е.Ю. Грачева следующим образом определяет *управление государственным и муниципальным внутренним долгом*, «совокупность мероприятий государства и муниципального образования по выплате доходов кредиторам, погашению займов, а также порядок, условия выпуска (выдачи) и размещения долговых обязательств Российской Федерации». [8, 309].

Таким образом, в управлении государственным долгом переплетаются законодательные, бюджетные, финансовые, учетные и организационные процедуры, направленные на эффективное регулирование долга и снижение влияния долговой проблемы на экономику страны.

Представляет интерес определение цели управления долгом. В экономической литературе встречаются разные точки зрения:

■ оптимизация затрат, связанных с финансированием дефицита бюджета;

■ привлечение заемных средств по минимально возможным процентам на максимально возможный срок;

■ поддержание баланса между минимизацией бюджетного риска и минимизацией стоимости обслуживания.

А. П. Вавилов считает, что «основным результатом управления госдолгом должна стать замена дорогих заемных средств более дешевыми, но при этом не стоит забывать и то, что кредиты представляют собой лишь средством достижения экономического благосостояния, не являясь самоцелью». [9, 208].

В литературе можно найти и такой набор основных *принципов управления государственным и муниципальным долгом*.

1. *Сохранение объема долговых обязательств субъектов и органов государственного управления на экономически безопасном уровне с учетом всех возможных рисков.*

2. *Полнота исполнения долговых обязательств.*

3. *Своевременность исполнения долговых обязательств.*

4. *Минимизация стоимости долговых обязательств.*

5. *Прозрачность управления долгом.*

Также интересен и подход к определению принципов управления государственным и муниципальным долгом в зависимости от этапа осуществления долговой деятельности: [10, 392, 396].

принципы планирования и привлечения заимствований;

принципы обслуживания и погашения долга;

принципы управления условными обязательствами;

принципы организации управления долгом и взаимодействия с кредиторами.

По мнению ряда экономистов, Х. Умарова и М. Хасанова в Таджикистане необходимо шире использовать мировой опыт стратегического управления долгом. Например, метод целевых ориентиров в отношении различных параметров «последствий» заемных операций заключается в разработке эталонного портфеля государственных долговых обязательств, отражающего такую структуру (по видам валют, типам процентных ставок, продолжительности и срокам погашения долговых обязательств и др.), которую правительство хотело бы иметь, исходя из существующих предпочтений в отношении предполагаемых издержек (стоимости заимствований) и потенциальных рисков. Затем разрабатываются методы достижения эталонной модели с помощью различных операций с государственными обязательствами. Эти методы в конечном счете и являются практическим руководством к действию для соответствующих органов власти.

Управления государственным внешними заимствованиями на наш взгляд – это целесообразная деятельность человека или группы людей направленное на снижение транзакционных издержек по привлечение целевому отраслевому распределению и эффективному использованию, а также поиску финансовых средств по своевременному возврату полученных государственных заемных средств и их процентов. Необходимо отметить, что здесь

управленческая деятельность по внешнему государственному заимствованию с одной стороны направлена на решение таких общеэкономических проблем, как ограниченность финансовых ресурсов, необходимой для обеспечения расширенного воспроизводства в заданной страны, а с другой стороны привлечение ресурсов используется для решения проблемы связанной с форм макроэкономического состояния экономики. На наш взгляд большая склонность государств экономики по привлечению внешних заемных ресурсов является следующей причиной, по необходимости привлечению средств внешнего заимствования в Республики Таджикистан является разрыв интеграционных и плановых связей между республиками бывшего Советского Союза и потери финансовых переливаний из союзного бюджета. Другой необходимостью по привлечению финансовых ресурсов является недостаточный экономический потенциал и связанный с отсутствием самовоспроизводящей экономики Республики Таджикистан.

Важной необходимостью по привлечению внешних финансовых ресурсов заимствования является высокий демографический рост населения, связанные с ней необходимостью решение проблемы социально-экономического обеспечения населения, т. е. обеспечение потребностью населения, дошкольными учреждениями, школами, поликлиниками и больницами, культурно просветительскими учреждениями, транспортной и жилищно-коммунальной инфраструктурой, рабочими местами, а также удовлетворение потребности иждивенцев.

Углубление общественного разделения труда с одной стороны способствовало не только расширению и специализации мирохозяйственных связей, а с другой сторон, но также оно послужило основой совершенствования финансово-экономических связей по обеспечению воспроизводственного процесса.

Стержнем мирохозяйственных связей в условиях рынка является финансово-кредитное отношения, на основе которого дается оценка финансового состояния, как страны кредитора, так и страны заемщика. На наш взгляд одним из направления совершенствования мирохозяйственных связей по управлению государственным внешним долгом является изучение, анализ и обобщения зарубежного опыта управления и регулирования долга.

Для экономики Республики Таджикистан использования зарубежного опыта по управлении государственным внешним долгом является особо актуальным.

На наш взгляд, особую роль в эффективном управлении внешних заемных финансовых ресурсов любой модели экономическое развития выполняют использование хеджирования по получаемым заемным средством.

Управление финансовыми ресурсами внешнего заимствования прошёл долгий и тернистый путь становления и развития. Становление и совершенствование указанных отношений взаимосвязан со становлением, развитием и сменной общественно-экономических формации, который пережило человечество.

Все постсоветские страны из за ограниченности собственных финансовых ресурсов вынуждены были с целью обеспечения расширенного воспроизводства прибегнуть к использованию средств внешнего заимствования. По мере вовлечения указанных стран в сферу мирохозяйственных связей происходило параллельное формирование необходимых элементов финансово-кредитного механизма, в соответствии с которым разрабатывали условия предоставления займа, его целевого использования и возврата, как кредитных ресурсов, так и его процента.

Нам необходимо будет использовать опыт страны с утвердившимся рыночными отношениями, так как экономика этих стран находился на всех фазах воспроизводственного цикла и имеет опыт управления средств внешнего заимствования. На наш взгляд к таким странам можно отнести экономику Великобритании, Франции, США, Португалии, Мексики, Италии, Японии и других.

Анализ показывает, что самый большой суммарный внешний долг в 2022 году приходится на доли США, Великобритания, Франция, Германия, Японии, Нидерланды она соответственно равна 24,5, 8,8, 6,9, 6,4, 4,2 и 3,7 миллиардах долларов. Лидерами по внешнему долгуходящегося на душу населения в долларах является Швейцария 259,2, Нидерланды 214,8, Великобритания 130,3, Франция 105,3, Германия 77,3, США 73,7, Австралия 58,1, Испания 52,2 и Италия 44,3 тысячи долларов, а в Таджикистане 6,29 миллионов долларов и 628,7 долларов соответственно (см. табл.1).

Анализ приведенного показателя характеризует то, что государственные внешние займы в основном предоставленных в денежной или товарной форме. Государственный кредит представляемые странам заемщикам в денежной форме может путем передачи необходимых реальных денежных знаков в соответствии с условиями заключенным договором или путем продажи облигации страны кредитором. Страны с большим суммарным долгом США и другие заняли деньги в основном путем продажи облигации

своих крупных корпораций выраженных в своих национальных валютах, требующих через определенный период времени стабильных выплат процентов по ним. На наш взгляд, форма привлечения внешних заемных ресурсов является механизмом регулирования финансового состояния экономики.

Лидерам по росту внешнего долга относительно ВВП является Люксембург, где уровень роста составляет 4538%, второе место по темпу роста внешнего долга приходится на долю Нидерланды, где рост составляет 381,7%, на третьем месте Швейцария, где рост равен 280,4%, на четвертом и пятом местах находятся Великобритания и Франция 275,4% и

248,8% соответственно. Необходимо подчеркнуть то обстоятельство что приведенные страны занимают ведущие место в мире по производству Валового внутреннего продукта (роста). Но, несмотря на это они осуществляют процесс воспроизводства с привлечением значительное количества заёмных ресурсов.

Для сравнения данных показателей предпочитаем рассматривать реальную ситуацию в практике стран независимых государств, который имеют положительную тенденцию развития экономики и управления государственного внешнего долга.

Таблица 1 - Внешний долг стран независимых государств в 2022 год

№	Страна	Внешний долг, млрд. долларов США	Внешний долг на душу населения, долларов США	Внешний долг, % к ВВП (номинал)
1.	Армения	15 258	5150	86,2
2.	Азербайджан	14 645	1434	18,3
3.	Беларусь	39 746	4272	49,9
4.	Казахстан	160 492	8292	71,5
5.	Кыргызстан	9 520	1401	97,6
6.	Россия	380 545	2616	17,8
7.	Украина	131 998	3182	87,1
8.	Узбекистан	48 977	1389	61,9
9.	Грузия	23 545	6333	93,5
10.	Туркмения	1 350	191	11,0
11.	Таджикистан	6 299	628,7	60,0
12.	Молдавия	9 458	3722	67,3

Источник: worldbank.org, <https://svspb.net/danmark/vneshnij-dolg-stran.php>

Показатели таблицы 1 свидетельствует о том, что лидером по объему заимствования является Россия 380,5 млрд. долларов, на втором месте Казахстан 160,5 млрд. долларов, на третьем Украина 131,9 млрд. долларов, на четвертом месте Узбекистан 48,9 млрд. долларов, на 11 месте Таджикистан 6,3 млрд. долларов, и на последнем месте Туркмения 1,3 млрд. долларов.

По внешнему долгу приходящегося на душу населения первое место за Казахстаном с 8292 долларов, на втором месте Грузия с 6333 долларов, и на третьем месте Армения с 5150 долларов, на Узбекистан, Таджикистан и Туркмения занимают с 10 по 12 места с 1389 долларов, 628,7 долларов, 191 долларов соответственно.

Высокий уровень внешнего долга к ВВП сохраняется за Кыргызстаном 97,6%, Грузия 93,5%,

Украина 87,1% и Армения 86,2%. Самый низкий уровень внешнего долга к ВВП приходится на долю Туркмении 11%, России 17,8%, Азербайджан 18,3%, Беларусь 49,9%, уровень внешнего долга Республики Таджикистан общая сумма средств внешнего долга равно 60% к ВВП.

Общий внешний долг в постсоветских странах, по сравнению с развитыми странами использующие рыночные отношения находится на мизерном уровне относительно общей сумме внешнего долга США, Великобритания, Франция и Германия в отдельности. В развитых странах с рыночной экономикой сумма внешнего долга исчисляется триллионами долларов в странах СНГ миллиардами.

Общая сумма внешнего долга стран СНГ равно 841 миллиард 833 миллион долларов США относительно внешнего долга США 24 триллион 544 млрд. долларами, Великобритания 8 триллион 808 млрд. долларами, и Франция 6 триллион 911 млрд. составляет капля в море. Незначительный объём внешний задолженности стран СНГ, с одной стороны взаимосвязано с довольно низким объемом ВВП данных стран и относительно низким уровнем развития финансового рынка, особенно рынка ценных бумаг в указанных стран.

На наш взгляд, для решения проблемы развития рынка ценных бумаг в странах СНГ необходимо будет создание единого учебного центра по обучению основ и навыков участия на данном секторе экономики, с тем чтобы преодолеть выставляемые барьеры развитых западных стран направленное на сдерживание развития производительных сил стран СНГ и недопущении их на рынке по производству конечной продукции.

Разъединённое участие стран СНГ, на данном рынке на руки развитым странам в борьбе за господство на данном сегменте рынка с сохранением сырьевого направления развития и обогащения за счет данных стран.

Организация скоординированного финансового рынка и особенно рынка ценных бумаг стран СНГ на наш взгляд, является не только механизмом регулирования финансово-экономических интересов по своевременному выполнению обязательств по заимствованию, выплат доходов и погашения средств внешнего заимствования, но и является способом инвестирования государственно-частных проектов.

Исходя из сложившегося обстоятельство относительно получения и выплаты средств внешнего заимствования в странах СНГ, необходимо подчеркнуть, о вопросах навыках управления в данных странах относительно новое, в то время как в странах с развитым рыночным отношениям управление имеет четко организованную систему, отсюда и необходимость не только использования опыта управление но также его осуществления в соответствии с требованиями международного стандарта по получению и возврату внешних заёмных средств.

Международный опыт по управлению средств внешнего заимствования по мере глобализации экономики и использования достижения научно-технического прогресса не только совершенствуется, но также используется абсолютно новые механизмы по управления заёмных средств. Нам необходимо подчеркнуть, что в управлении средств внешнего заимствования участвуют заёмщики и кредиторы,

поэтому управления средствами внешнего заимствования осуществляется каждой из участников в раздельности как кредитора так и заёмщика.

Управление процесса кредитования внешнего заимствования, целевого использованию выданных финансовых ресурсов и своевременного возврата основного долга и их процентов привело к необходимостью образованию администрации в лице Лондонского и Парижского клубов, где первый объединяет банков кредиторов, а второй, объединяющий стран кредиторов.

На практике по результатам официального запроса стран заёмщиков указанные клубы идут на встречу об отсрочке или списанию задолженности.

Чаще всего, оба клуба по управление долгам идут навстречу по отсрочке или списанию долга страны заёмщика, с целью повышения имиджа собственного клуба и страны кредиторов, или расширения сферы своего влияния на данном регионе в перспективе. Общепризнанной формой управления внешнего долга, является их консолидация, где чаще всего краткосрочный кредит на основе нового контракта, превращается в среднесрочный и в долгосрочный кредит.

Данное управления осуществляется путем переноса предстоящих в скором времени платежей на определенный отдаленный отрезок времени, т.е. на предстоящей 3-5-10-15-20 лет.

На наш взгляд, оптимальным управлением средств внешнего заимствования можно считать, не сколько использование механизма консолидации, а сколько формирование резервного фонда за счет предназначенный в доходной части бюджета с целью погашения полученного кредита в обусловленный срок.

Необходимо будет приступит к формированию средств резервного фонда одновременно с обращением за заемными ресурсами. Таким методом можно будет, накопить финансовые ресурсы по погашению консолидированного внешнего долга. На наш взгляд, другим более эффективной формой, методом управления средств внешнего заимствования является предусмотрение в заключаемых договорах их использование на предприятиях сферы материального производства с одновременной формировании фонда погашении внешнего кредита за счет прибыли данных предприятий при непредвиденных обстоятельствах.

Использование кредитных ресурсов и выплата процентов по ним относятся к издержкам предприятий по выпуску продукции, т. е. относится к себестоимости производимой продукции. Поэтому основным источником погашения внешнего долга, должна быть обеспечена за счет выручки от реализации производимой продукции.

В условиях рынка очень важной формой управления госдолга является использование механизма рефинансирования, т. е. погашения предыдущих полученных средств внешнего заимствования путем выпуска новых займов на новый предусмотренный срок.

Кредиторы иногда прибегают к управлению средств внешнего долга путем конверсии, то есть превращение суммы долга в долгосрочные инвестиции в замену долга.

Кредиторы и заемщики иногда прибегают к управлению средствами внешнего долга путем их конверсии, т.е. когда в замен предоставленного кредита иностранным агенту предлагают приобретения недвижимости в стране должника, участие в корпоративном капитале, или же приобретения права на собственность.

В Республики Таджикистан управление долгом предоставленных Российской Федерации было осуществлено путем, передачи собственности Республики Таджикистан в аренду на n-ое количество лет.

Исходя из этого, мы можем подчеркнуть, что предоставления недвижимости в аренду кредитору является формой управления средств внешнего заимствования и их превращение в долгосрочные инвестиции.

При управлении внешним долгом в мировой практике наблюдается не только передача внешних активов, страны должника стране кредитору, а также сфер экономической, социальной и военной заинтересованности кредитора.

Экстраординарной формой управления долгами стран заемщиков попавшие в тяжелое финансовое положение это предоставления нового кредита с определенными условиями, укрепляющие конкурентоспособность стран, и банков кредиторов.

Одной из широко распространенной формой управления государственного долга странами кредиторами является предоставление льготного кредита с условиями покупки оборудования из стран-кредитора. Представленное данное оборудование со стороны кредитора обычно являются морально устаревшим. Основная цель данного кредита преодоление кризисного явления в данной сфере, или оговаривается условия вступление страны заемщика, в те или иные экономические, социальные, медицинские, технические, образовательные объединения, имеющий с одной стороны конкурентообеспечивающие направленность, а с другой стороны сдерживание развитие страны, которым представляются такие, хорошие кредиты.

В последнее время наблюдается новая форма управление госдолгом с условием участия стран-

заёмщика, в финансирование направленной на инновационную деятельность.

На практике наблюдается выделение финансовых ресурсов на инвестирование в реальную сферу экономики за счет продажи контрольного пакета акции стран - заёмщика стран - инвестора.

Несмотря на совершенствование и развития форм управления государственного внешнего долга во взаимосвязи с углублением общественного разделения труда остаётся традиционным решение проблемы образовавшегося государственного долга, т.е. его выплаты кредиторам странами заёмщиками. Это выплата долгов за счет золотовалютных резервов страны. На наш взгляд, путем амнистии собственности физических лиц страны заёмщика, можно будет, обеспечить управление государственным долгом.

Многие постсоветские страны при выпуске в обращение новых собственных денежных знаков реанимировали старые денежные знаки по курсу новых денежных знаков и тем самым очень удачно их использовали в погашении государственного внешнего долга. Мы должны подчеркнуть, что данный опыт в Республики Таджикистан не было использован.

На наш взгляд, восстановление сбережения населения в рублях по нынешнему курсу сомони и их использование в решении проблемы госдолга и развитие предпринимательства, что положительно повлияет на смягчении проблемы ограниченности финансовых ресурсов и развитие страны.

Из приведенных форм управления государственного внешнего долга видно, что заёмщики и кредиторы руководствуются не только различными экономическими механизмами, но и различными целями, исход которого может, определяет упущенное выгодой или полученной дополнительной процента за предоставленных кредит. Необходимо подчеркнуть, что на практике полученный внешний кредит всегда относится к доходам бюджета и используется для бюджетного финансирования отраслей экономики, а оплата долга относится к расходам бюджета и предусматривается в расходах.

Таким образом, практика получения и выплата внешнего долга за счет бюджетных ресурсов приводит к мысли о том, что единственным механизмом управления внешнего долга является только бюджетные финансовые ресурсы. На наш взгляд, основным механизмом управления средств внешнего заимствования и надёжности своевременного возврата является стратегическое планирование на определенные предстоящий период развития страны заёмщика.

Другим важным механизмом управления является разработанный финансовый стратегический

план по развитию регионов и стран - заёмщика в целом.

Третьим надёжным механизмом управления средствами внешнего заимствования является планирование, так как на их основе формируется налоговая база доходов бюджета, но при этом необходимо будет темпов роста ВВП, участия внешних и внутренних факторы влияния и получение внешних займов в соответствии (пропорции) с уточнёнными темпами роста [15, 15]. На наш взгляд, очень надёжным механизмом управления внешнего долга служит положительный темп роста чистого экспорта или сокращение отрицательной его темпа роста влияющий на уровень инфляции денег и в соответствии с ростом и сокращением необходимых получение и возврат внешнего долга.

Во избежание передачи определенных месторождений полезных ископаемых или передачи определенной собственности кредиторам, что приводит к имущественному обнищанию населения и подрастающего поколения, независимо от роста кредитного имиджа страны, необходимо занять внешний кредит в соответствии с пропорциями роста налоговых поступлений от роста ВВП страны, и положительного чистого экспорта.

В условиях конкурентной борьбы необходимо будет избегать, тех условных предоставляемых внешних кредитов, который на первый взгляд вроде бы ориентированы на благие намерения, но в реальности они направлены на вовлечение страны в сомнительные международные организации с целью сдерживания развития Республики Таджикистан и собственного торжества в конкурентной борьбе.

На наш взгляд, очень оперативным механизмом управления внешнего государственного долга является оживления и развития вторичного рынка ценных бумаг в Республики Таджикистан.

В заключении, можно будет подчеркнуть, что несмотря на то что управление внешним государственным долгом прошёл очень долгий и тернистый путь развития, тем не менее, в настоящие время с ростом ограниченности всех ресурсов и развитием производительных сил в мировом масштабе параллельно с использованием криптовалюты,

электронных денег будет совершенствоваться и методы управления государственного внешнего долга.

Управление внешним долгом не будет стоять на месте по мере изменения ценностей она постоянно и поэтапно будет совершенствоваться.

Опыт управления государственным внешним долгом свидетельствует о том, что каждая отдельно взятая страна организовала это в зависимости от модели развития собственной экономики. Управление получения внешних заёмных средств их целевое использование и своевременное возвращение требует очень прозорливого стратегического мышления по оптимальному решению проблемы долга с тем, чтобы не втянуть стран в непролазную долговую яму.

На наш взгляд, размещение отечественных и зарубежных предприятий по производству конечного продукта в Республики Таджикистан является эффективным механизмом своевременного выполнения обязательств по выплате внешнего долга, и наоборот размещение учреждений непродовольственной сферы будет способствовать утечки финансовых ресурсов республики в зарубежные страны.

Другим немаловажным механизмом управления внешнего государственного долгом является постоянное функционирование предприятий и объединений с сокращением доли сезонных предприятий в производстве ВВП, так как, рентабельность сезонных предприятий составляет 50% рентабельности постоянно действующих предприятий. [11,37].

И соответственно к современным механизмам управления внешнего государственного долга можно отнести использование производных финансовых инструментов, (деривативов) как, фьючерсы, опционы, свопы, варранты, форварды и валютные споты которые, позволяют эффективно и целенаправленно получить имеющийся преференций и льготы по заёмным и материально складывающимся ресурсам по государственному долгу в стране.

Эти инструменты, которые участвуют в долговых операциях, порождают права и обязанность, перераспределяющие финансовые риски и преимущественные льготы между кредиторами и дебиторами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой экономический словарь / под ред. А.В. Корбатова. М. : Перспектива, 1999. С. 254.
2. Вавилов Ю.Я. Государственный долг : учеб. пособие. 2-е изд. М. : Перспектива, 2004. С. 124.
3. Улюкаев А.В. О действующей концепции управления государственным долгом: материалы научно-практической конференции «Эффективность управления государственным долгом». М. : Финансовый контроль, 2004. С. 45.
4. Финансы: учебник для вузов / под ред. проф. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. М., 2000. С. 124, 125.

5. Финансовое право: учебник / отв. ред. Н.И. Химичева. 2-е изд. М., 1999. С. 473.
6. Селюков А.Д. Государственный и муниципальный кредит. Правовое обеспечение. М. : Право и закон, 2000. С. 41.
7. Головачев Д.Л. Государственный долг: Теория, российская и мировая практика. М., 1998. С. 104.
8. Финансовое право: учебник / О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др. М. : Велби; Проспект, 2004. С. 309.
9. Вавилов А.П. Государственный долг: уроки кризиса и принципы управления. 2-е изд. М. : Городец-издат, 2003. С. 208.
10. Руководство по управлению общественными финансами. М.: Институт общественных финансов, 2006. С. 392—396.
11. Оймахмадов Г.Н. Региональные проблемы роста уровня жизни населения РТ. Диссертация на соискание ученой степени, к.э.н. Душанбе 1988, С.37.
12. Солдаткин С.М. Государственный и муниципальный долг: Теория, методология, практика. Учебное пособие. М.: КНорус-М, 2020. С.245.
13. Умаров Х.У. Кризис в Таджикистане. Глубина действия. Формы проявления. Пути преодоления. Душанбе, Ирфон – 2010. – С. 91.
14. Отчет о состоянии государственного долга на 2023 год. – Душанбе, 2023 год: МФРТ, 2023.- С.18.
15. Саидмуродов, Л. Х. Вопросы превентивности в экономической доктрине интеграционного объединения в условиях нестабильности / Л. Х. Саидмуродов // Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: императивы международного сотрудничества на базе ЕАЭС в условиях нового витка глобальной нестабильности : Материалы международной научно-практической конференции, Москва, 25–26 июня 2015 года. Том 2. – Москва: Центральный экономико-математический институт РАН, 2015. – С. 13-17. – EDN UVUZCB.

Информация об авторе:

Ахмедов Хушбахт Анварбегович – старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ахмедов Хушбахт Анварбегович – муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50

Information about the author:

Akhmedov Khushbakht Anvarbegovich – senior lecture of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. info-khushbakht@mail.ru, (+992) 907-90-00-50

УДК: 336,2 (075.8)

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР САМТИ АНДОЗБАНДИИ СОҶАИ КИШОВАРӢ БО ИСТИФОДА АЗ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

Холматов Баҳром Маҳмадсултонович

Аннотатсия. Дар шароити рушди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ташаккул, фаъолияти самарабахш ва таҷрибаи ҷаҳонии пеширафти илмию техникӣ дар соҳаи кишоварзӣ нишон дода аст, ки соҳаи кишоварзӣ дорои иқтисодӣ назарраси инноватсионӣ мебошад. Бо мақсади муайян намудани самтҳои ҳавасмандгардонии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ омӯхта шуд. Дар мамлакатҳои мутараққӣ асосан афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо роҳи ҷорӣ намудани комёбиҳои илму техника ба даст оварда мешавад. Дар натиҷаи дастгирии давлатӣ, махсусан дар самтҳои стратегияи пеширафти илмию техникӣ ва таҳқиқоти бунёдӣ, инчунин дар паҳн намудани идеяҳои илмию техникӣ ба ҷузъи муҳими заминаи молиявии рушди инноватсионӣ табдил ёфт. Принсипҳои асосии дастгирии давлатӣ: танзими нарх, андозбандӣ, қарздиҳӣ, ба эътидол овардани бозори маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки истифодаи самараноки технологияи инноватсионӣ низ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғоидавора аст.

Калидвожаҳо: дастгирии давлатӣ, таҷрибаи хориҷӣ, раванди инноватсионӣ, андозбандӣ, субсидияҳо, қарздиҳӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

Барои иқтибос: Холматов, Б. М. Усули инноватсионӣ ва андозӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ: таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ / Б. М. Холматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 123-130.

ИСПОЛЗОВАНИЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО НАЛОГООБЛАЖЕНИЮ АГРАРНОГО СЕКТОРА С ПРИМИНЕНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ

Холматов Баҳром Маҳмадсултонович

Аннотатсия. В условиях экономического развития Республики Таджикистан вопросы формирования, эффективного функционирования и мировой опыт научно-технического прогресса в сфере сельского хозяйства показали, что сфера сельского хозяйства обладает значительным инновационным потенциалом. Изучен опыт зарубежных стран с целью определения направлений государственного стимулирования инновационной деятельности в сфере сельского хозяйства. В развитых странах увеличение производства сельскохозяйственной продукции достигается главным образом за счет внедрения научно-технических достижений. В результате государственной поддержки, особенно по стратегическим направлениям научно-технического прогресса и фундаментальных исследований, а также распространения научно-технических идей, она стала важной частью финансовой основы инновационного развития. Основными принципами государственной поддержки являются: ценовое регулирование, налогообложение, кредитование, стабилизация рынка сельскохозяйственной продукции, эффективное использование инновационных технологий также выгодно в современных условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: государственная поддержка, зарубежный опыт, инновационный процесс, налогообложение, субсидирование, кредитование, сельскохозяйственная продукция.

USING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN TAXATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR USING INNOVATIVE METHODS

Kholmatov Bakhrom Makhmadsultonovich

Annotation. In the conditions of economic development of the Republic of Tajikistan, problems of formation, effective operation and the global experience of scientific and technical progress in the field of agriculture have shown that the field of agriculture has significant innovative potential. The experience of foreign countries was studied in order to determine the areas of state stimulation of innovative activity in the field of agriculture. In developed countries, the increase in the production of agricultural products is mainly achieved by the

introduction of scientific and technical achievements. As a result of state support, especially in the strategic areas of scientific and technical progress and basic research, as well as in the dissemination of scientific and technical ideas, it has become an important part of the financial basis of innovative development. The main principles of state support are: price regulation, taxation, lending, stabilization of the market of agricultural products, the effective use of innovative technology is also beneficial in the current conditions of the Republic of Tajikistan.

Key words: state support, foreign experience, innovation process, taxation, subsidies, lending, agricultural products.

Гузориши масъала. Дар таҳқиқот ҷолибият дар он буд, ки таҳлили тадбирҳои ҳукумати мамлакатҳои тараққиқарда нишон дод, ки барои тараққиёти хоҷагии кишлоқ омилҳои зеринро истифода бурдан зарур аст: маблағгузорию мақсадноки соҳаи комплекси агросаноатӣ; ташаккули механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти комплекси агросаноатӣ дар асоси имкониятҳои инноватсионӣ; пурзӯр намудани нақши ташкилотҳои давлатӣ дар баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ; таҳияи барномаҳои минтақавии инноватсионии рушди комплекси агросаноатӣ; тақмили системаи тайёр кардани кадрҳо дар соҳаи инноватсионӣ, таъмини афзоиши фаъолияти инноватсионии ташкилотҳо ва тичоратикунони натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фаъолияти инноватсиониро фаъол созад. Стратегияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ, ҳадафҳои асосии он, вазифаҳо ва механизмҳои дастгирии барномаҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд дар асоси сиёсати инноватсионии давлат муайян карда шаванд, ки вазифаи асосии он сафарбар намудани неруҳои илмию техникаӣ боқӣ мемонад. Иқтидори саноат барои азнавсозии техникаӣ ва технологияи хоҷагии кишлоқ ватанӣ. Тамоми қори имконпазирро дидан лозим аст, ки тараққиёти минбаъдаи хоҷагии кишлоқ ба модели навоварона асос ёбад, ки он назар ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт тезтар нашъунамои онро таъмин намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Франческо Мантино Волкова дар таҳқиқотҳои худ андозбандии соҳаи кишоварзиро шарҳ дода, чунин қайд намудааст: “Дар маҷмӯъ, ҳавасмандгардонии давлатӣ ба равандҳои инноватсионӣ дар давлатҳои хориҷӣ бо се усули муҳими асосӣ ба амал бароварда мешавад: имтиёзҳои андозӣ (имтиёзҳои андоз, минтақаҳо, кредитҳо ва ғайра); ҳавасмандгардонӣ тавассути сиёсати истеҳлоқ (амортизатсия); субсидияҳои бевоситаи буҷетӣ ба корхонаҳо, ки намудҳои нави маҳсулот мебароранд.” [4. С. 231].

Мақсади мақола – ин таҳлили муаммоҳо ва роҳҳои тақмили андозбандии соҳаи кишоварзӣ бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта мебошад, ки дар раванди таҳқиқ муаммоҳои мавҷудбуда қайд гардида, самаранокӣ истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ аз нигоҳи муаллиф оварда шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Раванди навоварӣ дар комплекси агросаноатӣ проблемаҳои зиёдеро ба миён мегузорад, ки ҳалли ғавриро талаб мекунад. Маълум аст, ки ҷорӣ намудани қомеъҳои илму техника танҳо яке аз ҷузъҳои қараёни инноватсионӣ мебошад, ки таҳия, таъбиқ ва паҳн намудани технологияҳои навро ҳам барои маҳсулоати ағнаванӣ ва ҳам барои истеҳсоли чунин намудҳои маҳсулот фаро мегирад. Ҳамзамон раванди навиғариҳои илмию техникаӣ, талаботи нави иҷтимоиро бояд қоне гардонанд.

Истеҳсолкунандагони хурди мол дар соҳаи кишоварзӣ қодир нестанд, ки тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотиро ба андозаи зарурӣ маблағгузорӣ кунанд, давлатҳо ин вазифаро ба ўҳда мегиранд. Дар кишварҳои пешрафта ҳадамоти махсусе таъсис дода шудааст, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешавад ва барои ҳамаи деҳқонон ва соқинон деҳот дастрас аст, барои таъбиқи натиҷаҳои илмӣ ва таъсияҳои дар ташкилотҳои илмӣ гирифташуда дар баҳши давлатӣ дастрас аст. Дар натиҷа, дастгирии давлатӣ, баҳусус дар самтҳои стратегияи пешрафти илмию техникаӣ ва тадқиқоти бунёдӣ, инчунин дар паҳн кардани ғояҳои илмию техникаӣ ҷузъи муҳими заминаи молиявӣ рушди инноватсионӣ гардид [3].

Ба назар гирифтаи лозим аст, ки прогресси илмию техникаӣ дар хоҷагии кишлоқ хусусияти ҳоси худро пайдо мекунад, ки бо таъсири омилҳои табиӣ биологӣ алоқаманд аст. Ҳар яке аз ҷузъҳои биологӣ тақрористеҳсолкунӣ дар кишоварзӣ (замин, растанӣ, ҳайвонот) асоси самтҳои алоҳидаи тадқиқоти илмӣ ва рушди технологияи мебошад, ки дар навбати худ бояд дар технологияҳои нави кишоварзӣ барои истеҳсоли навҳои ағнаванӣ маҳсулот ба таъри органикӣ муттаҳид карда шаванд.

Прогресси илмӣ-техникаӣ дар соҳаи кишоварзӣ як қатор соҳаҳои классикӣ дарбар мегирад: лоиҳақашӣ ва истеҳсоли намунаҳои таҷрибавӣ воситаҳои истеҳсолот; ба вучуд овардани зотҳои нави ҷорво ва навҳои тухмӣ, ки мақсад аз он дар амал васеъ ҷорӣ намудани онҳо; тақмил додани технология ва таъкили истеҳсолот; дигаргунии сифатан захираҳои меҳнатӣ.

Дар маҷмӯъ, ҳавасмандгардонии давлатӣ ба равандҳои инноватсионӣ дар давлатҳои хориҷӣ бо се

усули муҳими асосӣ ба амал бароварда мешавад: имтиёзҳои андозӣ (имтиёзҳои андоз, минтақаҳо, кредитҳо ва ғайра); ҳавасмандгардонӣ тавассути сиёсати истеҳлок (амортизатсия); субсидияҳои бевоситаи буҷетӣ ба корхонаҳое, ки намудҳои нави маҳсулот мебароранд.

Тадбирҳои андоз дар шакле, ки дар ИМА, Канада ё Австралия татбиқ карда мешуданд, таъсири хеле пурқуввати ҳавасмандкунанда доштанд ва корхонаҳо ба паст шудани нархи тадқиқоти илмӣ бо афзоиши хароҷоти худ посух доданд. Масалан, дар ИМА маълум шуд, ки давлат дар шакли андозе, ки метавонист ин намуди фаъолиятро маблағгузорӣ кунад, маблағҳои кофӣ нагирифта бошад, фирмаҳо ба тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ тақрибан ҳамин миқдор маблағҳои иловагиро сармоягузорӣ кардаанд. Умуман, то 40-60% ғоидаи андозбандинашавандаи корпоратсияҳо барои навсозии истеҳсолот ва фондҳои асосӣ ба тадқиқоти илмӣ равона карда мешаванд [4].

Дар Британияи Кабир, Олмон, Италия, Канада, ИМА ва Ҷопон корхонаҳое, ки бо ғоидаи кор мекунанд, ҳуқуқ доранд, ки 100% хароҷоти тадқиқоти илмӣ-таҳқиқиро аз манбаи андоз тарҳ кунанд. Дар Австрия ин нишондиҳанда 105%, дар Австралия ва Дания – 125% (тибқи маълумоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд) мебошад [5].

Дар кишварҳои хориҷӣ низ ба истилоҳ қарзи андоз маъмул аст. Бо ёрии он корхонаҳо метавонанд андоз аз даромади аллакай ҳисобкардаи худро ба андозаи ғоизи муайяни хароҷоти тадқиқоти илмӣ-тадқиқотӣ кам кунанд. Дар ИМА, Ҷопон ва Фаронса ин имтиёзи андоз аз афзоиши хароҷот барои фаъолияти тадқиқотӣ ва ихтироъкорӣ пас аз як давраи муайян вобаста аст. Дар Канада ва Нидерландия маблағи кредити андоз ба афзоиши ҳаҷми умумии хароҷоти тадқиқотӣ ва қарқард мутаносиб аст. Ба ҳисоби миёна дар хориҷа ин ғоида 20 ғоизи афзоиши хароҷоти тадқиқоти илмиро (дар ИМА, Ҷопон, Канада) ташкил медиҳад ва ҳамаҷун манбаи муҳими зиёд кардани ғоидаи корхонаҳо хизмат мекунад. Дар системаи қарздиҳии инвестисионӣ қарзҳо мавқеи махсусро ишғол мекунанд. барои азхуд кардани техника ва технологияи пешқадам. Ва ҳамин тариқ, дар Фаронса яке аз қалонтарин банкҳои “Кредит Агрокон” барои харидани таҷхизот қарз медиҳад, ки барои ин мақсадҳо то 70 ғоиз қарз медиҳад. Барои тезонидани раванди навсозии кишоварзӣ ва таъмини рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ ҳукумат қарзҳои махсуси имтиёзнок ҷудо кардааст. Ҳамин тариқ, ғоизи ин қарзҳо вобаста ба шароити истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъиноти қарз аз 3,1 то 8,9 ғоизро ташкил дод [6].

Дар Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати пешгирифтаи прогресси илму техника қардид. Дар асноди расмӣ ҳукумат сармоягузорӣ ба соҳаи илмию техники “сармоягузорӣ ба оянда” ном бурда, фаъолияти инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ яке аз роҳҳои муассири расидан ба ҳадафҳои стратегияи милли маҳсуб мешавад. Пешрафтҳои бунёдии дониш ба таври расмӣ асоси рушди иқтисодӣ эътироф карда мешаванд, зеро тибқи маълумоти мавҷуда дар ИМА, ба ҳар як доллари сармоягузорӣ дар соҳаи тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ, афзоиши ММД 9 долларро ташкил медиҳад.

Дар кишвар заминаи таҳияшудаи меъёрӣ мавҷуд аст, ки раванди инноватсиониро аз аввал то ба охир ҳамроҳӣ мекунад. Таҷдиди мунтазами имтиёзҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти инноватсиониро дар соҳаҳои афзалиятнок ба таври мақсаднок ҳавасманд намуда, на танҳо ба сохтор ва шумораи ташкилотҳои илмию инноватсионӣ, балки муҳимтар аз ҳама сохтори истеҳсолот таъсир расонад.

Хусусияти характерноки сиёсати аграрии ИМА дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ фаъолони чорӣ намудани тақлифҳои навоварона: механиконӣ, селекция, химизация, маҳсусгардонии минтақавӣ ва истифодаи биотехнология мебошад. Чунин муносибат имкон дод, ки дар сурати умуман кам кардани миқдори ресурсҳои дар хоҷагии кишлоқ истифодашаванда (замин, қувваи қор, моддаҳои химия, техника, тухмӣ, қорво) хеле зиёд ва сифати маҳсулот бехтар карда шавад. Дар қаробари ин, НТП на танҳо дар навсозии истеҳсолот, балки дар усулҳои нави ташкилию идорақунӣ, усулҳои муосири пешбурди соҳибқорӣ, шаклҳои гуногуни соҳибқорӣ, таҷбиру механизмҳои гуногуни таъсири давлат низ зухур ёфт. Ин дараҷаи афзоиши ҳосилнокии саҳроҳо ва фермаҳои ИМА, сифатн баланд ва арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда, самаранокӣ ва ҳосилнокии баланди меҳнатро дар хоҷагии кишлоқ мефаҳмонад.

Танзими андози давлатӣ дар дастгирии рушди кишоварзӣ дар Иёлоти Муттаҳида нақши муҳим дорад. Аз соли 1990 инҷониб ставкаҳои андоз аз ғоида дар хоҷагии кишлоқ ба андозаи 15 ва 28 ғоиз бо назардошти он, ки пеш бо тарифҳои қосилавӣ аз 11 то 50 ғоизро ташкил медоданд, муқаррар карда мешаванд. Хоҷагӣҳое, ки даромадашон аз 50 000 доллар зиёд нест, 15% ва барои ҳар 25 000 доллари минбаъда 28% андоз месупоранд. Аз соли 1989 сар қарда, маблағи ғоидаи аз андоз озодшуда ба 2000 доллар ва аз соли 1990 ба 5000 доллар қасонда шуд.

Ба ҷамъиятҳои кооперативии деҳқонон имтиёзҳои махсуси андоз дода мешаванд. Ҳамин тариқ, меваҳое, ки кооперативҳо парвариш мекунанд, инчунин техникаи аз қониби хоҷагӣ қаридашуда аз қардохти андози иловагӣ озод қарда мешаванд [7].

Дехкон ҳукук дорад аз муҳлати мусоидтарини пардохти андоз истифода барад. Кишоварзоне, ки дар барномаҳои давлатии кишоварзӣ иштирок мекунад, ҳуқуқ доранд пардохти андозро бинобар зиёд шудани маблағгузори асосӣ то ба охир расидани раванди сармоягузорӣ ба таъхир андозанд. Маблағи андоз бо таваррум кам шуда, маблағи андоз ба солҳо, дар фосилаҳои муайян тақсим карда мешавад. Танзими андози ҳукумати ИМА ба деҳқонон имкон медиҳад, ки бо истифода аз имтиёзҳо ва тахфифҳои гуногуни андоз маблағи андозро тағйир диҳанд. Имтиёзҳои сершумори андоз вазифаҳои молиявии низоми андозбандиро дар бахши кишоварзӣ то ҳадди ақал коҳиш медиҳанд.

Дар ин бобат нақши асосӣ ба қонунгузори ҳочагии кишлок тааллуқ дорад. Хамаи амалиёт шаклу усулҳои асосии таъсири давлатиро ба ҳочагии кишлок муайян мекунад. Дар солҳои охир нақши маблағҳои бучетӣ, ки ба дастгирии нархҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва даромади деҳқонон, инчунин танзими сохтори бозори истеҳсолоти кишоварзӣ ва маҳсулоти озуқа равона карда шудаанд, зиёд гардид.

Ташкили маблағгузори таъминоти илмӣ ҳочагии кишлок ва аз тарафи он инкишоф додани навоарӣ мароқи амалӣ дорад. Дар ИМА давлат ба рушди илми кишоварзӣ саҳми калон мегузорад - дар як сол тақрибан 1 миллиард доллар. Ин маблағҳо аз фондҳои бучети федералӣ ва давлатӣ иборатанд. Тибқи қонун, маблағҳои федералӣ ба давлатҳо ба шарте ҷудо карда мешаванд, ки ҳар қадами онҳо аз бучаи худ на камтар аз он чизе, ки аз давлат мегирад, ҷудо кунад. Дар баъзе иёлотҳо ҳиссаи маблағгузори илми минтақавӣ аз 60 фоизи ҳаҷми умумӣ зиёд аст. Қарорҳо дар бораи интиҳоби самтҳои рушди илм дар давлатҳо қабул карда мешаванд, гарчанде ки дар зери назорати давлат қарор доранд.

Танҳо дар давоми ду соли охир вазни киёсии бучети федералӣ дар ҳаҷми умумии хароҷоти тадқиқоти илмӣ дар сектори давлатии таъминоти илмӣ комплекси агросаноатии ИМА бештар аз 50 фоизро ташкил дод. Органҳои маҳаллии ҳокимият дар маблағгузори тадқиқоти илмӣ амалан иштирок намекуанд. Аммо онҳо дар самти бо пул таъмин намудани барномаҳои инкишофи комёбиҳои илму техника ва таҷрибаи пешқадами истеҳсолоти ҳочагии кишлок нақши калон мебозанд. Саҳми онҳо дар маблағгузори қорҳои амалӣ 19 фоиз, мақомоти федералӣ 30, ҳукуматҳои штатҳо 48, дигар сохторҳо 3 фоизро ташкил медиҳад.

Хусусияти фарқкунандаи маблағгузори иқтисодӣ ИМА дар он аст, ки маблағҳои бучети федералӣ пеш аз ҳама ба барномаҳои мақсадноки аҳамияти ҷумҳуриявӣ ҷудо карда мешаванд, масалан, «Ба эътидол овардани даромад», «Ҳизмати илм ва ва қорҳои илмӣ», «Таҳқиқоти инноватсионӣ» дар соҳибқории хурд», «Интиқоли технологияҳои

тиҷорати хурд». Илова бар ин, зиёда аз 10 барномаи мақсадноки байнисоҳавии қорҳои аҳамияти милли мавҷуд аст, ки манфиатҳои кишоварзӣ ва деҳқонро дар сатҳи федералӣ таъмин мекунад. Ба инҳо барномаҳои ҳифзи ҳок ва гирифтани намунаҳои ҳок, қўмаки ғизоӣ ба аҳолии ниёзманд, маркетинг ва санҷиши рушди иҷтимоии деҳот дохил мешаванд [6].

Таҳлили натиҷаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва тадбирҳои давлатӣ, ки дар мамалики саноатӣ пешрафта андешида шудаанд, нишон дод, ки қорҳои рушди кишоварзӣ маҷмӯи омилҳои зеринро истифода бурдан лозим аст: танзими самарабахши давлатӣ ҳимояи истеҳсолкунандагони ватании кишоварзӣ, ки ба навсозии техникӣ ва технологияи соҳа ниғаронида шудааст, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, ки ба қурӯр намудани дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ тамоюл доранд; маблағгузори мақсадноки бучети комплекси агросаноатӣ, ки аз қорҳои тартиби бо маблағ таъмин қардан ва идорақунии ихтисоснок назорати қатъи гирифта шаванд.

Дар кишварҳои тараққиқарда, аз қабилӣ аъзои Иттиҳоди Аврупо, Қопон ва ғайра давлат ба кишоварзӣ мунтазам дастгирӣ мекунад [2].

Дастгирии давлатии комплекси агросаноатии Иттиҳоди Аврупо метавон ба ду қурӯҳ тақсим қард:

- ҳифзи қорҳои ва ободонии деҳот;
- тараққиёти истеҳсолоти ҳочагии кишлок ва ҳочагӣ.

Дар соли 2009 қорҳои маркетинги кишоварзӣ дар кишварҳои Иттиҳодии Аврупо беш аз 42 миллиард евро, аз қумла 3,13 миллиард евро қорҳои ҳифзи қор масраф шудааст. Зиёда аз 39 миллиард евро қорабинҳои қорҳои дастгирии бевоситаи маркетинги кишоварзӣ буданд. Тамоми қорабинҳои оид ба рушди маркетинги кишоварзӣ аз ҳисоби бучети Иттиҳоди Аврупо маблағгузорӣ қарда мешаванд.

Дар айни қорон дар истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти кишоварзӣ дар қорҳои мавқеи пешсақиро ИМА ва Иттиҳоди Аврупо ишғол мекунад. Онҳо зиёда аз нисфи қороти маҳсулоти кишоварзии қоронро таъмин мекунад [3].

Таҷрибаи ба амал қоравардани сиёсати давлатӣ дар ҳочагии кишлоқи Штатҳои Муттаҳидаро муфассалтар дида мебароем.

Ҳадафҳои асосии сиёсати кишоварзии ИМА баланд бардоштани сатҳи истеҳсоли маҳсулоти ҳушсиқати кишоварзӣ, дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳам дар дохил ва ҳам дар қорҳои кишвар ва таъмини ғизои мутақозини аҳолии кишвар мебошад [4].

Дар соҳи истеҳсоли ва ташкилии ҳочагии кишлоқи ШМА қоративҳо қои маҳсуқро ишғол мекунад. Вазиқҳои қоративҳо қуруши маҳсулоти ҳочагии кишлок, аз қумла амалиёти қамъоварӣ, ниғоҳ доштан, ҳушқондан, қорқард,

кашондан ва фурухтан; истехсол, фурухтан ва ба дехконон додани масолех ва масолех; расонидани хизматҳои молиявӣ.

Дар пешрафти илмию техникии муосир ба технологияҳои илмталаб – биотехнология ва информатика, ки рушди соҳаи кишоварзиро дар асри 21 муайян мекунанд, афзалият дода мешавад, зеро онҳо метавонанд рақобатпазирии молҳоро дар бозори ҷаҳонӣ баланд бардоранд, таъсири манфии муҳити зистро ба ҳадди ақал расонанд. оқибатҳои химиконидан (истифодаи оммавии нуриҳои минералӣ ва пестисидҳо).

Талабот дар бозори милли дар зерин таъсири сохтори истеъмоли шахсӣ ташаккул меёбад, ки он ҳосилаи сатҳи даромади пулии аҳоли ва омили демографӣ, аз ҷумла суръати миёнаи солони афзоиши аҳоли мебошад. Афзоиши даромади пулии аҳоли, тағйирёбии сохтори шуғли он, инчунин афзалиятҳои истеъмолкунандагон (шумораи афзоиандаи амрикоӣҳо ва аврупоӣён ба тарзи ҳаёти солим риоя мекунанд) боиси оқилона гардонидани сохтори ғизо, аз ҷумла афзоиши дар истеъмоли навъҳои лоғар гӯшт, маҳсулоти мурғ, рағғани растанӣ, меваҳои сабзавоти тару тоза ҳангоми кам кардани истеъмоли гӯшти гов, рағғани ҳайвонот, тухм, шакар.

Сиёсати умумии кишоварзӣ (САП) кишварҳоро, ки дараҷаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ доранд, муттаҳид мекунад. Воситаи асосии ҳифзи истеҳсолкунандагонии милли дар доираи САП маҳдудиятҳои ғайритарифӣ мебошад.

ЕАР ба принсипҳои зерин асос ёфтааст [7]:

- ягонагии бозори дохилии Иттиҳоди Аврупо, ки бе ягон маҳдудият муомилоти озоди молҳои кишоварзиро дар назар дорад, нархҳои ягонаи молҳои якхелаи кишоварзӣ, ба низом даровардани меъёрҳои санитарии гигиенӣ ва байторӣ, риояи принсипи рақобати озод;

- афзалияти молҳои дар ИА истеҳсолшаванда, ки дар сиёсати гумрукӣ муқаррар карда шудааст;

- ҳамбастагии молиявии давлатҳои узв таъмин менамояд, ки ҳароҷоти вобаста ба татбиқи НАР аз ҷониби ҳамаи аъзои ИА пардохт карда мешавад. Сохтори кунунии АТМ аз ду блоки молиявӣ иборат аст [8]: 1) дорои воситаҳои мебошад, ки барои танзими бозор пешбинӣ шудаанд (ҳариди даҳлат, системаи квотаҳои истеҳсолӣ ва ғ.) ва пардохтҳои мустақим, ки дастгирӣ ва устувории фаъолияти истеҳсолкунандагонро таъмин мекунанд. даромадҳо.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар айни замон кишоварзии ҷаҳонӣ дар самти баланд бардоштани дониши маҳсулоти истеҳсолшуда пеш меравад.

Ин маҳсулоти дар мисоли мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда равшан дида мешавад. Маҳз ҳамин ҷиз ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бозори дохилии озуқа мувозинатро аз ҷиҳати талабот ва пешниҳод нигоҳ дошта, ба осонӣ ба бозорҳои

пешқадами ҷаҳонӣ ворид шаванд ва истеҳсолкунандагонии миллиро аз байн баранд. Таҷрибаи давлатҳои дорои иқтисоди бозорӣ пешрафта нишон медиҳад, ки илм, технологияи баланд, фаъолияти самарабахши инноватсионӣ қувваи ибтидоии тамоми ҳаёти иқтисодӣ буда, афзоиши бартаридоштаи истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути татбиқи дастовардҳои илму техника таъмин карда мешавад. Ҳаминро гуфтан қифоя аст, ки дар ИМА дар давоми даҳсолаҳои охир қариб аз се ду ҳиссаи афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби ҷорӣ намудани қомеъҳои прогресси илму техника ба даст оварда шудааст.

Сиёсати кишоварзии Иттиҳоди Аврупо намунаи муваффақтарини модели ташаккул ва рушди иқтисодии кишоварзӣ мебошад. Ҳаҷагии кишлоки Аврупои Ғарбӣ, ки дар як муддати кӯтоҳ ҳароҷҳои баъд аз ҷангро бартараф карда, ба қалонтарин истеҳсолкунандаи озуқаворӣ табдил ёфт, ки иқтидори бузургии экспортӣ дорад. Ҳамаи ин ба шарофати сиёсати пурсамар қор карда баромадани ҳаҷагии кишлоқ бо воситаҳои барои ҳамаи мамлакатҳои иттиҳоди муттаҳидшуда имқонпазир гардид. Ба фикри мо, омуктани сохтори ҳаҷагии кишлоки Аврупои Ғарбӣ, марҳалаҳои ташаккул ва инқишофи сиёсати аграрӣ дар ИА на танҳо барои шароити Қазоқистон, балки дар доираи кушишҳои дар ИДМ ташкил намудани бозори ягонаи озуқаворӣ низ аҳамияти маҳсус дорад.

Бахши кишоварзии Иттиҳоди Аврупо афзалияти асосӣ буда, механизми иқтисодии Сиёсати ягонаи кишоварзии Иттиҳоди Аврупо бо назардошти эродҳо ва пешниҳодҳои созмонҳои ҷаҳонӣ пайваста тақмил дода мешавад [6]. Сиёсати умумии кишоварзӣ (САП) аз соли 1962 амал мекунад ва тавассути Ҳазинаи аврупоии роҳнамоӣ ва қафолати кишоварзӣ (EAGGF), ки аз моҳи июли соли 1964 амал мекунад, маблағгузорӣ мешавад. САП ба танзими бозорҳо, таъмини рушди иқтисодӣ дар ИА ниғаронида шудааст. давлатҳои аъзо ва таракӣ додани истеҳсолоти агросаноатӣ.

Сиёсати умумии кишоварзӣ (САП) кишварҳоро, ки дараҷаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ доранд, муттаҳид мекунад. Воситаи асосии ҳифзи истеҳсолкунандагонии милли дар доираи САП маҳдудиятҳои ғайритарифӣ мебошад. ЕАР ба принсипҳои зерин асос ёфтааст [7]:

- ягонагии бозори дохилии Иттиҳоди Аврупо, ки бе ягон маҳдудият муомилоти озоди молҳои кишоварзиро дар назар дорад, нархҳои ягонаи молҳои якхелаи кишоварзӣ, ба низом даровардани меъёрҳои санитарии гигиенӣ ва байторӣ, риояи принсипи рақобати озод;

- афзалияти молҳои дар ИА истеҳсолшаванда, ки дар сиёсати гумрукӣ муқаррар карда шудааст;

– ҳамбастагии молиявии давлатҳои узв таъмин менамояд, ки хароҷоти вобаста ба татбиқи НАР аз ҷониби ҳамаи аъзои ИА пардохт карда мешавад. Сохтори кунунии АТМ аз ду блоки молиявӣ иборат аст [8]: 1) дорои воситаҳои мебошад, ки барои танзими бозор пешбинӣ шудаанд (харидаи даҳлат, системаи квотаҳои истеҳсолӣ ва ғ.) ва пардохтҳои мустақим, ки дастгирӣ ва устувории фаъолияти истеҳсолкунандагонро таъмин мекунанд. даромадҳо.

Чараҳои нави САП дар соли 2014 оғоз мешавад, ки бо пайдоиши ҷаҳорҷӯби муносири молиявӣ барои хароҷоти ИА ба вучуд омадааст ва метавонад ҳам ба рушди эволюсионӣ ва ҳам инқилобӣ нигаронида шавад. Дар чараҳои гуфтушунидҳо оид ба мӯҳтавои САП аз соли 2013 ҳукумати федералӣ ҷонибдори идома додани роҳи таҳкими тамоюли бозори ин сиёсат, баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин истеҳсоли устувор бо истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мебошад. захираҳо. Дар доираи НАР таҳия шуда истодааст, барои такмил додани сиёсати ҷорӣ як қатор тағйиротҳо пешбинӣ шудаанд [8].

1. Истифодаи самараноки захираҳо ва гузаштан ба иқтисоди кишоварзӣ ба иқлим тобовар мусоидат намояд.

2. Мусоидат ба интиқоли дониш ва инноватсия дар соҳаи кишоварзӣ.

3. Баланд бардоштани рақобатпазирии ҳама намудҳои тиҷорат.

4. Мусоидат ба ташкили занҷираи таъминоти озукаворӣ ва идоракунии хавфҳо дар соҳаи кишоварзӣ.

5. Барқароркунии, ҳифз ва таҳкими экосистемаҳои вобаста ба кишоварзӣ.

6. Мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди иқтисодии деҳот. Таъмини соҳаҳои рушдффта, ба гуфтаи Комиссияи Аврупо, бо тағирёбии назаррас дар як қатор воситаҳои САП бидуни коҳиши назарраси хароҷоти буҷети ИА барои татбиқи он алоқаманд аст. Маблағгузориҳои буҷетӣ дар самтҳои “классикӣ” ва воситаҳои НАМ барои солҳои 2014-2020. бо нархҳои ҷорӣ тақрибан 420 миллиард евро хоҳад буд, яъне. андозаи он барои солҳои 2007-2013 зиёдтар хоҳад буд. Зиёда аз 75 фоизро хароҷот дар доираи додани субсидияҳои бевосита ва ҷораҳои бозорӣ, 24 фоизро бо хароҷот дар доираи ободонии деҳот ташкил медиҳад [9]. Гайр аз ин, дар оянда «плани ҳафтсолаи молиявӣ» ИА таклиф карда мешавад, ки самтҳо ва шаклҳои ташкили хароҷоти иловагии КАП, ки ба шароитҳои нав дар доираи ИА ва иқтисодиёти ҷаҳон мувофиқанд, ҷорӣ карда шаванд. Барои расонидани кумаки ғизоӣ ба шаҳрвандони ниёзманди Иттиҳодияи Аврупо пардохтҳо аз Сандуқи иҷтимоии Аврупо ба маблағи тақрибан 3 миллиард евро пешбинӣ шудааст.

Пешниҳод шудааст, ки барои таъмини амнияти озукаворӣ тақрибан 2,5 миллиард евро сарф шавад. Дар назар аст, ки барои муқовимат ба бӯҳрон дар бозори дохилӣ захира таъсис дода шавад (тақрибан 4 миллиард евро), ба Фонди мутубиқшавӣ ба ҷаҳонишавӣ дар Иттиҳоди Аврупо “қисми кишоварзӣ” (тақрибан 3 миллиард евро) илова карда шавад. Маблағгузорӣ бо самтҳои асосии ислохоти НАП катъиян алоқаманд аст. Дар робита ба субсидияҳои мустақим аз соли 2014 тағйирӣ кулӣ дар модели дастгирии деҳқонон дар назар аст, ки ҳаҷми он ба майдони заминҳои кишоварзӣ онҳо вобаста бо назардошти истеҳсоли ҳам маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳам “моли ҷамъиятӣ” » (экологи, ландшафт ва дигар таъсирҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғайрибаҳш). Дар соли 2019, ҳама кишварҳо ниҳоят аз усули қабилӣ “таърихӣ муайяншудаи” ҳисоб кардани субсидияҳо (барои кишварҳои нави ИА номусоид) ба пардохтҳои ягонаи як гектар барои таъмини “тақсими одилона”-и кӯмак байни фермерон, минтақаҳо ва кишварҳо мегузаранд. Ҳадди болоии субсидияҳои мустақим 300 ҳазор евроро ташкил медиҳад [10]. Барои аввалин бор бастаи махсус тадбирҳои рушди тадқиқот ва инноватсия дар соҳаи кишоварзиро (тақрибан 5 миллиард евро) дар бар мегирад. Ба нақша гирифта шудааст, ки ҳаҷми тадқиқоти агрономӣ дар байни солҳои 2014 ва 2020, ки аз ҷониби маблағгузориҳои махсуси дар боло зикршуда дар доираи Барномаи ҷаҳорҷӯбаи тадқиқоти ИА дастгирӣ карда мешавад, ду баробар зиёд карда шавад. Барои беҳтар ҳамроҳангсозии маблағгузориҳои Хазинаи аврупоии кишоварзӣ рушди деҳот ва дигар фондҳои сохтори ИА таъсиси «Шарикати аврупоӣ оид ба навоарӣ дар маҳсулноки ва устувории кишоварзӣ» ба нақша гирифта шудааст. Мутубик кардани дониш ва малакаҳои амалии дар ИА дар соҳаи ҷиҳатҳои ташкилию иқтисодии татбиқи сиёсати ягонаи аграрӣ ба шароити Россия чамъ кардашуда, ба фикри мо, имкон медиҳад, ки системаи тадбирҳои комплексии ҳудудон барои устувории иқтисодиёти мамлакат барпо карда шавад. таракӣ додани хоҷагии кишлоқ.

Таҳлили вазъи кунунӣ нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фаъолияти инноватсиониро дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ фаъол созад. Стратегияи рушди инноватсионии комплексии агросаноатӣ, ҳадафҳои асосии он, вазифаҳо ва механизмҳои дастгирии барномаҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд дар асоси сиёсати инноватсионии давлат муайян карда шавад, ки вазифаи асосии он сафарбар намудани неруҳои илмию техникӣ боқӣ мемонад. иқтидори саноат барои азнавсозии техникӣ ва технологияи хоҷагии кишлоқи ватанӣ. Механизми асосии бо истеҳсолоти хоҷагии халқ пайвастании илми хоҷагдорӣ барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриҷӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Дар бораи Консепсияи сиёсати андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи миёнамуҳлат: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016. № 541. [Манбаи электронӣ]. www.minfin.tj
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 23 декабри соли 2023. [Манбаи электронӣ]. www.president.tj.
3. Матюшок В.М. Инновационная экономика в странах ЕС: формирование и методы ее количественной оценки // Экономика природопользования. – 2012. – № 2. – С. 118-141.
4. Франческо Мантино. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней. Совместное издание Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН и Business Media of the Sole 24 Ore. – FAO, 2010.
5. Калятин В.О., Наумов В.Б., Никифорова Т.С. Опыт Европы, США и Индии в сфере государственной поддержки инноваций // Российский юридический журнал. – 2011. – № 1. – С. 171-183.
6. Маслова В.В., Кузнецова Н.А. Особенности инвестиционного развития в сельском хозяйстве на современном этапе // АПК: экономика, управление. – 2011. – № 11.
7. Дорошенко Ю.А. Отражение по звеньям: оценка эффективности инноваций в АПК // Креативная экономика. – 2012. – № 3. – С. 81-86.
8. Федоренко В.Ф. Научно-информационное обеспечение инновационного развития в сфере сельского хозяйства: науч. изд. – М.: ФГБНУ «Росинформагротех», 2011. – 368 с.
9. АПК зарубежных стран: тенденции развития / М.Ю. Коган, Л.С. Корбут, Т.С. Приходько, А.Н. Хитров; ВАСХНИЛ. Всесоюзный НИИ информации и технико-экономических исследований АПК. – М., 2009.
10. Бернякова Е.В. Международный опыт государственной помощи сельскому хозяйству. // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – № 10. с. 10-15.
11. Постникова Л.В., Прокофьева Н.В. Учетно-аналитическое обеспечение государственной помощи в сельскохозяйственных организациях в условиях экономической интеграции: монография. — МСХА, 2011. – 160с.
12. Колесник И.А. Государственное регулирование сельского хозяйства за рубежом // Вестник Красноярского государственного аграрного университета – 2012. – № 6. – С. 306-309.
13. Папцов А.Г., Козлова С.В. Стратегический план поддержки сельского хозяйства США // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 6. – С. 75-77.
14. Holwerda D., P.T. Voskuil, Ministry of Economic Affairs, Agriculture and Innovation, P.O. Box 20401, 2500 EK The Hague, The Netherlands www.rijksoverheid.nl/ministeries/eleni
15. Общая аграрная политика Евросоюза до 2020г. // Экономика сельского хозяйства России. – 2011. – № 2. – С. 68-73
16. Сельское хозяйство России на перепутье // Экономика сельского хозяйства России. – 2010. – № 8. – С. 84-85.
17. Юркенайте, Н. Реформа единой аграрной политики Европейского союза на период после 2013 года // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 3. – С. 26-30.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Холматов Баҳром Маҳмадсултонович – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, муаллими калони кафедраи молия ва қарз. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Телефон: (+992) 918-17-58-99. E-mail: Kholmatov_1986@internet.ru

Сведения об авторе:

Холматов Баҳром Маҳмадсултонович - Кулябски давлатии университет имени Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, старший преподаватель кафедры финансы и кредит. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. Телефон: (+992) 918-17-58-99. E-mail: Kholmatov_1986@internet.ru

Information about the author:

Kholmatov Bakhrom Makhmadsultonovich - Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit. Address: Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street 16. Phone: (+992) 918-17-58-99. Email: Kholmatov_1986@internet.ru

UDC: 338

SOCIO ECONOMIC ESSENCE OF THE REGIONAL ECONOMY

Cui XiaoNa

Annotation: The problems of comparative assessment of the regional structure in the national economy, transformation of economic relations and increasing the efficiency of managing socio-economic processes at the regional level are considered. A comparative analysis of macroeconomic indicators of the development of regions of the Republic of Tajikistan was carried out, on the basis of which trends in their development were identified. Problems are identified and ways to solve them are proposed. The development of any region is determined by its natural resource base, environmental conditions and their influence on the socio-economic sphere. The mechanism of functioning of regions in the economic space of the country has characteristic features. Its effectiveness is influenced by regional politics, as well as the historical characteristics of the regions and the type of state. The Republic of Tajikistan is an independent democratic country; therefore, its state policy for regulating regional development is aimed at achieving a national structure of the regional economy that takes into account full employment of the population, improving the quality of life, fair distribution of income, and stable macroeconomic development.

Key words: regional structure, comparative assessment, macroeconomic indicators, uneven development, regional policy, equalization of socio-economic situation.

For citation: Cui X. Socio economic essence of the regional economy / X. Cui // The finance and economic bulletin. – 2024. - №2.1 (41). P. 131-140.

СОЦИАЛЬНО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Цуй Сяона

Аннотация: Рассматриваются проблемы сравнительной оценки региональной структуры в национальной экономике, трансформации экономических отношений и повышения эффективности управления социально-экономическими процессами на региональном уровне. Был проведен сравнительный анализ макроэкономических показателей развития регионов Республики Таджикистан, на основе которого были выявлены тенденции их развития. Выявлены проблемы и предложены пути их решения. Развитие любого региона определяется его природно-ресурсной базой, условиями окружающей среды и их влиянием на социально-экономическую сферу. Механизм функционирования регионов в экономическом пространстве страны имеет характерные особенности. На его эффективность влияет региональная политика, а также исторические особенности регионов и тип государства. Республика Таджикистан - независимая демократическая страна; таким образом, государственная политика по регулированию регионального развития направлена на достижение национальной структуры региональной экономики, учитывающей полную занятость населения, повышение качества жизни, справедливое распределение доходов и стабильное макроэкономическое развитие.

Ключевые слова: региональная структура, сравнительная оценка, макроэкономические показатели, неравномерность развития, региональная политика, выравнивание социально-экономического положения.

МОҲИЯТИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАВӢ

Суй Сяона

Аннотатсия: Масъалаҳои баҳодиҳии муқоисавии сохтори минтақавӣ дар иқтисодиети миллӣ, тағиребии муносибатҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии равандҳои иқтимоию иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ карда мешаванд. Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд, ки дар асоси он тамоюлҳои рушди онҳо ошкор карда шуданд. Мушкилот ошкор карда шуданд ва роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шуданд. Рушди ҳар як минтақа аз рӯи заминаи захираҳои табиӣ, шароити муҳити зист ва таъсири онҳо ба соҳаи иқтимоию иқтисодӣ муайян карда мешавад. Механизми фаъолияти минтақаҳо дар фазои иқтисодии кишвар хусусиятҳои хос дорад. Ба самаранокии он сиёсати минтақавӣ, инчунин хусусиятҳои таърихи минтақаҳо ва намуди давлат таъсир мерасонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон-кишвари мустақили демократӣ; ҳамин тариқ, сиёсати давлатӣ оид ба танзими рушди минтақавӣ ба нош шудан ба сохтори миллии иқтисоди минтақавӣ, ки шугли

пурраи аҳоли, баланд бардоштани сифати зиндагӣ, тақсими одилонаи даромад ва рушди устувори макроиқтисодиёро ба назар мегирад, равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: сохтори минтақавӣ, арзебии муқоисавӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, нобаробарии рушд, сиёсати минтақавӣ, баробарсозии вазъи иҷтимоию иқтисодӣ.

Formulation of the problem. Global economic instability and its dynamics are increasingly increasing the importance of sustainable economic development of the country and its regions, in which economic growth is designed to ensure an increase in the level and quality of life of people. This approach involves the development and implementation of regional mechanisms related to optimizing the use of regional potential. The development of any region is always determined by its natural resource base, environmental conditions and their influence on the socio-economic sphere.

An analysis of recent studies and publications indicates that the theoretical aspects of the socio-economic essence of the regional economy have become the object of research by many domestic and foreign scientists.

Questions of the socio-economic essence of the regional economy are the subject of serious scientific research by domestic economists.

The purpose of the article is to analyze the theoretical aspects of the socio-economic essence of the regional economy.

Presentation of the main material.

The steady development of globalization processes is accompanied, as noted by VM Razumovsky.

Table 1 – Stages of development of regional economic research (according to PA Minakir , AN Demyanenko)

Stage	The essence of regional economic research
Stage one - the formation of regional economies	Studies of the spatial aspect of economic activity consisted mainly in identifying the characteristics of specific manifestations of economic activity in various geographical conditions.
Stage two - from the regional economy to the regional economy	The study of the operating conditions of economic agents within certain geographical areas consisted in the study of economic relations between economic interacting within economic systems that are emerging and formed on the basis of the exploitation of the comparative advantages of the corresponding territories for certain agents types of activities, as well as the relations between economic agents operating in various regions.
Stage three - spatial economics	Regional economics studies the interaction of administrative regions within the national economy. It is necessary to describe the interaction (competition) of economic agents effective in the microeconomic sense within economic regions, the formation of effective national spatial systems formed by the interactions of spatially localized economic agents and their clusters, the formation of the parameters of the international

[1], the processes of regionalization opposing them. The importance of interstate economic and political entities as subjects of relevant international relations is increasing. In this regard, research into the processes of regional integration, regional formation and regional development, as well as forecasting the emergence and formation of various interregional and interstate entities, is being updated. The results of such studies, which relate mainly to the competence of regional studies, are becoming increasingly in demand. The works of many Russian scientists are devoted to the methodological tools of regional economic research. In particular, the evolutionary development of research methods and tools in regional economics in the last decade has received sufficient attention in the works of SS Starikova, NV Mordovchenkova , GG Aralbaeva . and others. Methodological approaches to conducting regional economic research Highlighting the stages of development of regional economic research (Table 1.), Minakir PA, Demyanenko AN note that the spatial aspect of multi-dimensional economic systems in modern conditions cannot be adequately described by existing approaches within the framework of regional economics. Consequently, the theoretical and methodological formulation of a new approach to the systematic representation of the economy as the interaction of microeconomic agents, regional, macro and global interactions is on the agenda.

	economic space in the process of interaction of national economic spaces.
--	---

In modern conditions, general methodological approaches to regional economic research Skopina IV, Skopin OV include (Table 2): dialectical, systemic, situational and reflexive. It should be noted that the situational and reflexive approaches are the most used.

To a lesser extent, research and assessment of the effectiveness of regional development are based on dialectical, systemic and process approaches, which often leads to a lack of objective information for making management decisions.

Table 2 – General methodological approaches to conducting regional economic research (according to IV Skopina , OV Skopin)

Methodological an approach	The essence of the methodological approach
Systems approach	It assumes that an object is studied as an integral set of its constituent subsystems, elements, and in all the diversity of identified properties and connections within the object, as well as between the object and the external environment.
Situational an approach	Provides for a prompt study of the current situation and conducting research based on the use of predominantly standard research procedures.
Dialectical an approach	Implemented in research methods. These methods are manifested in the ways of separating and connecting the whole and the part, the main and the secondary, the necessary and the accidental, statics and dynamics, abstract and concrete, etc.
reflective an approach	Based on the analysis of systematized and accessible for processing objective information about the internal and external environment of the object under study in the required volume.
Process approach	Provides for considering the implementation of research work and general management functions for their implementation as a process - a continuous series of interrelated actions to achieve research goals.

A number of authors highlight specific methodological approaches to conducting regional economic research. In particular, Skopina IV, Skopin OV show that at present, at the regional level, indicative and criterion approaches to assessing the effectiveness of the regional management system are most often used, based mainly on assessing the managed subsystem of the management system.

The functioning mechanism of each region in the economic space of the country has characteristic features.

At the same time, the effectiveness of the mechanism is greatly influenced by regional politics, as

well as the historical characteristics of the regions and the type of state. The Republic of Tajikistan is an independent democratic country, therefore, the state policy of regulating regional development is aimed at achieving full employment of the population, improving the quality of life, fair distribution of income, and stable macroeconomic development. In the study of the latter, gross regional product (GRP) is of great importance as the most important indicator of the macroeconomic development of regions. The main thing in the content of GRP is that it reflects in monetary terms the final results of the activities of enterprises and organizations located in the region [2, p. 34]. The total gross regional product is the main component of the country's GDP, which is characterized by the data given in table. 3.

Table 3. Dynamics of the total gross regional product (mln. somoni)

Indicators	2000	2005	2010	2023	2023 to 2000, times
GDP	1.79	7.2	24.7	48.4	27

Ud. weight of GRP to GDP, %	99.4	95.5	90.3	85.9	0.9
GRP	1.78	6.88	22.3	41.6	23
Index growth	-	3.9	3	1.9	-
GBAO	0.03	0.16	0.4	0.7	22
Index growth	-	5	2.6	1.7	-
Sogd	0.54	1.7	5.7	11.6	24
Index growth	-	3	3.3	2	-
Khatlon	0.4	1.8	6.5	12.5	31.5
Index growth	-	4.5	3.6	1.9	-
Dushanbe	0.4	1.5	5.2	9.5	23.6
Index growth	-	3.75	3.5	1.8	-
RRP	0.5	1.7	4.5	7.2	15.8
Index growth	-	3.4	2.6	1.6	-

Calculated by the author based on materials [5, p. 216-218]

The volume of gross regional product as the sum of goods and services produced in the regions increased by 23 times from 2000 to 2023 in prices of the corresponding years, which indicates a stable trend of progressive economic development in all regions of the country. The gross domestic product of the republic is formed by the products of five subjects of the national economy, which include: Gorno-Badakhshan Autonomous Region, Sughd and Khatlon regions, the city of Dushanbe and areas of republican subordination.

In the production of gross regional product, the share of Sughd and Khatlon regions in 2023 is 58%. The growth in production and business activity had a positive impact on the growth rate of GRP in these areas. The reason for the different types of GRP growth is uneven business activity in the regions. In 2000, in the Sughd and

Khatlon regions, Dushanbe and the RRS, the gross regional product was produced in almost equal volumes. At the same time, the highest growth rates of the gross regional product took place in the Khatlon region - 34 times, and in the RRS - 16 times. As for the Sughd region and the city of Dushanbe, over the period from 2000 to 2023, the growth rates of gross regional product in them were almost equal. Methodologically, the use of GRP allows, firstly, to assess the socio-economic development of national economic entities and identify their advantages. Secondly, compare regional data with the average for Tajikistan, and, finally, thirdly, this is the UN methodology for ranking countries by gross product per capita [6, p. 65].

Based on this methodology, we will analyze the ratio of changes in GRP per capita by region with the average indicators for the Republic of Tajikistan (Table 4).

Table 4. Comparative indicators of GRP per capita by region of the Republic of Tajikistan for 2000-2023 (somon)

Years	RT	Dushanbe		Sogd		Khatlon		GBAO		RRP	
			To RT, %		To RT, %		To RT, %		To RT, %		To RT, %
2000	289	0.710	247	0.260	90	0.185	64	0.156	54	0.342	118
2005	1023	2,348	221	0.875	82	0.762	72	0.773	72	1.114	104,
2010	3007	7,313	223	2,600	79	2,479	75	2.02	61	2.58	78
2019	3545	9,266	238	3,194	82	2.91	75	1.83	47	2.62	67
2020	4199	10,793	236	3,898	85	3.46	76	2.61	57	3	65
2021	4574	12,312	245	4,444	89	3.51	70	3.14	62	3.24	64
2022	5003	13,117	237	4,803	87	4	72	3.4	61	3.5	63
2023	4859	11,796	206	4.618	81	4.1	72	3.31	57	3.8	64
2023 To 2000	17	17		18		22		21		eleven	

Calculated by the author based on materials [5, p. 28, 218].

Analysis of the data presented allows us to detect two trends characteristic of the regions. The first is that the value of GRP per capita in the regions is constantly increasing. In nominal terms, it increased: in Dushanbe from 710 somoni in 2000 to 11.8 thousand somoni in 2023 (17 times); in the Sughd region - from 260 somoni to 4.6 thousand somoni (18 times); in Khatlon region - from 185 somoni to 4.1 thousand somoni (22 times); in GBAO - from 156 somoni to 3.3 thousand somoni (21 times) and in the RRS - from 342 somoni to 3.8 thousand somoni (11 times). Naturally, the main component of such high growth is inflation. At the same time, the actual increase in GRP in the regions is due to the growth of production, and this trend has emerged since 2010.

Analysis of the results obtained (Table 5) allows us to conclude that there are differences between the subjects of the national economy in terms of GRP per capita. In the Gorno-Badakhshan Autonomous Region this figure is almost 4 times, and in the Khatlon region - 3 times lower than in the city of Dushanbe. Such differences are observed throughout the entire period of the study, which confirms the presence of stable differentiation in the economic development of subjects of the national economy. Consequently, it is necessary to create conditions for macroeconomic regulation of the pace of economic development of the regions, which objectively provides a solution to the problem of unevenness in the economic development of the regions. The uneven socio-economic development of the regions of the republic, as emphasized by academician R.K. Rakhimov, is one of the types of threats to the economic security of the country [3, p. 14].

The peculiarity of the national economy lies not in the very fact of the presence of interregional inequality, but in the fact that, firstly, it is excessive, and, secondly, in the absence (or weakness) of government policy to overcome it. The republic showed positive dynamics of GRP per capita compared to average values: in the Khatlon region - from 64% in 2000 to 72% in 2023 and, accordingly, in GBAO - from 54% to 57%. One of the reasons for such changes, as shown by the results of a comparative analysis, is the improvement of conditions for enhancing economic activity in these regions. The second trend is manifested in the relative decrease in the value of gross regional product per capita in some regions, compared to the national average. Thus, GRP per capita in the Sughd region in 2000 was 90% of the republican average, and in the RRP - 118%; but by 2023 the figures had dropped to 81% and 64% respectively. From this we can conclude that the specialization of these regions has changed, as well as the world market situation for aluminum, which has led to a sharp change in prices and a deterioration in the economic situation. The value of GRP per capita was influenced to a certain extent by internal factors. First of all, we are talking about the population size in the regions.

Thus, in the republic the permanent population was 8.5 million people, the population growth compared to 2000 was 40% (Table 3).

The largest increase, or 47%, is observed in areas of republican subordination. From 2000 to 2023, the population of Dushanbe increased significantly - by 42%, Khatlon region - by 42% and Sughd region - by 34%; The lowest population growth was observed in GBAO – by 5%.

Table 5. Resident population by region of the Republic of Tajikistan (as of 01/01/2016)

Years	RT	Dushanbe		Sogd		Khatlon		GBAO		RRP	
		thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%
2000	6128.5	564	9	1871.9	31	2145.2	35	206.2	3	1341.2	22
2005	6718.3	630	9	2023.8	thirty	2368.4	35	206.8	3	1497.9	22
2010	7418.8	711.2	9.6	2198	thirty	2618.3	35	206	2.8	1685.1	22.7
2019	7620.9	731.1	9.6	2247.6	29	2698.6	35	206.5	2.7	1737.4	22.8
2020	7804.9	748	9.6	2298.8	29	2765.8	35	208.5	2.6	1786.1	22.9
2021	7983.4	764.3	9.5	2349	29	2831.7	35	210.2	2.6	1832.2	23
2022	8155.2	775.8	9.5	2400.6	29	2898.6	36	212.1	2.6	1874	23
2023	8540	802.7	9.3	2511	29	3047.8	36	217.4	2.5	1972.3	23

2023 to 2000, %	140	142		134		142		105		147	
-----------------	-----	-----	--	-----	--	-----	--	-----	--	-----	--

The largest share in the total population of the country in 2023 falls on the Khatlon region (36%), with an increase of one percentage point compared to 2000. The increase in the share in the total population should also be noted in the regions: in the RRP -1 p/p, in Dushanbe - 0.3 p/p, and the share of the Sughd region in the structure of the population of the republic decreased by 2% p/p. Gross regional product reflects the final result of the region's work and reflects the value of goods and services of effective demand produced by economic units during the year at the prices of the final buyer. At the

same time, society should be interested in increasing the share of added value in the product (service), expressed in increased efficiency and labor productivity. Only in this case does the income of production workers increase, which in the form of wages represents part of the added value. Therefore, it is legitimate to conclude that the well-being of the regional population increases with an increase in GRP. Wages, as one of the sources of income for the population, in 2023 on average in the country amounted to 879 somoni and increased 56 times compared to 2000 (Table 6).

Table 6 - Average monthly nominal accrued wages of employees of enterprises and organizations by region (somoni)

Regions	2000	2015	2020	2023	Growth rate, times
RT	15.57	83.58	354.44	878.91	56
Dushanbe	31	168.06	717.28	1526.64	49
GBAO	12.57	71.88	277.24	701.53	55
Sogd	13.45	69.22	258.79	696.8	52
Khatlon	9.8	56.56	232.98	645.05	65
RRP	24.26	101.13	347.11	832.24	34

Calculated by the author based on materials [5, p. 140]

Despite the significant increase in wages in the Khatlon region (65 times), its actual amount is 645 somoni, and the region ranks last among the regions in terms of average wages. It is worthy of attention to study the current trend in the RRP, when, with low values of GRP per capita, in terms of wages throughout the entire period they consistently hold the second position in the republic. The analysis revealed an uneven level of wages not only across economic sectors, but also across their industries and areas. Thus, in 2023, the lowest wages in the real sector were among workers in agriculture, hunting, forestry - 302 somoni and fish farming - 612 somoni, and the highest in construction - 2,308 somoni,

mining and quarrying - 1,882 somoni, in electricity, gas and water supply – 1,214 somoni. In general, in the real sector of the economy the average monthly salary was 893 somoni, and in the service sector - 932 somoni. At the same time, financial intermediation workers have a salary of 2,040 somoni; transport and communications, including warehousing – 1,918 somoni; hotel and restaurant activities – 967 somoni. The increase in GRP volume largely depends on the size and number of enterprises and organizations located in the regions. In the Republic of Tajikistan in 2023, 42,358 enterprises and organizations operated, which is almost 2 times more than in 2000 (Table 7).

Table 7. Number of enterprises and organizations in the territory of the Republic of Tatarstan in 2000-2023.

Years	RT	Dushanbe		Sogd		Khatlon		GBAO		RRP	
		Units	%	units	%	units	%	units	%	units	%
2000	21286	4356	20	5801	27	5279	25	857	4.0	4993	23
2005	45000	7057	16	12063	27	13268	29	1035	2.3	11566	26
2010	25083	6487	26	6131	24	6934	28	1121	4.5	4410	18
2023	42358	10860	26	10328	24	12350	29	1724	4.0	7096	17

2023 To 2000,	2	2.5	-	1.8		2.3		2	-	1.4	
---------------------	---	-----	---	-----	--	-----	--	---	---	-----	--

Calculated by the author based on materials [5, p. 230]

Uneven growth rates have developed across regions of the country. Thus, the number of enterprises and the growth rate of the number of enterprises and organizations in Dushanbe amounted to 2.5 times, in the Khatlon region - 2.3 times, and in areas of republican subordination - only 1.4 times. The largest part of enterprises and organizations by 2023 is located in the Khatlon region - 29%, while in 2000 there were 25%. The share of enterprises and organizations in Dushanbe increased to 26%. A downward trend in the number of enterprises and organizations is observed in the Sughd region. If in 2000 their share was 27%, then by 2023 this value dropped to 24%. The same trend appeared in areas of republican subordination, where the decrease was from 23% to 17%. The activities of small enterprises with legal entity status are developing rapidly, the number of which in the republic has increased from 1,342 units in

2000 to 5,176 in 2023, or more than 4 times. The largest number of small enterprises in 2023 operated in Dushanbe (2,832 units) and Sughd region (1,366 units). In the republic, from 2000 to 2023, the volume of revenue from the sale of products (services, works) of small enterprises increased from 25.3 million somoni to 6,170.9 million somoni. The share of two regions - Dushanbe and Sughd region - is 5,306 million somoni, or 86%. The level of industrial development of regions can be judged by the volume of products produced and their compliance with the demand of internal and external consumers. Data analysis shows that industrial output in the Republic of Tajikistan in 2023 amounted to 12.2 billion somoni. At the same time, the average annual growth rate over the past five years amounted to 107.3% (Table 7).

Table 7. Growth in the total volume of industrial production by region (in% compared to the previous year)

Regions	2019	2020	2021	2022	2023	Average pace
Tajikistan	105.7	110.8	103.8	105	111.3	107.32
Dushanbe	111.1	102.8	91.6	105.2	106.3	103.4
Sughd region	118.5	117.5	108.1	108.6	118.7	114.28
Khatlon region	104.8	111	102.6	105.7	114.2	107.66
GBAO	102.2	114.6	94.5	125.6	116.9	110.7
RRP	88.5	104.1	108.6	86.1	116.9	100.84

In the Sughd region, the average annual growth rate was 114.3%, in GBAO - 110.7%, which indicates the commissioning of new industrial enterprises and an increase in their production capacity, which significantly strengthened the positive trend in the development of production in the region. In the RRP, the growth of industrial output alternated with a decline, which is associated with the process of production of primary aluminum. In the Sughd region, cotton and silk fabrics, carpets and carpet products, confectionery, canned fruits and vegetables, dried fruits, building materials, etc. are

produced. At the same time, enterprises successfully operate for the production of dried fruits for export, cement, windows and doors using Western technology .

The regions have diversified agriculture. The main directions are cotton growing and sericulture, horticulture and viticulture, livestock farming and beekeeping, etc. The volume of gross agricultural output of the country as a whole in the republic in 2023 amounted to 21.5 billion somoni and increased 3 times compared to 2000.

Table 8. Gross agricultural output for 2023.

Regions	Volume of gross output		specific gravity, %		
			public	dekhkan	farms
	million soms	%	farms	farms	population
RT - everything including	21577.8	100	5.3	32.3	62.4

GBAO	598.0	3	1.9	38.8	59.3
Sogdian region	5831.7	27	7.0	36.9	56.1
Khatlon region	11381.6	52	3.2	30.7	66.1
RRP	3766.5	17	9.5	28.9	61.6

The main part of crop production worth 14.6 billion somoni and livestock production - about 7 billion somoni - is produced by households, the share of which on average is more than 62%. This situation exists in all regions of the republic. The main producers of agricultural products are Khatlon and Sughd regions, which account for 79% of gross agricultural production. An analysis of macroeconomic development indicators showed that the regions of the republic from 2000 to 2023 achieved significant results. Government intervention in the republic's economy played an important role in this. The analysis also reveals problems that cannot be solved by the market, and, first of all, uneven economic development.

In these conditions, the most important tasks of managing regional development include:

- creation of an effective socio-economic mechanism that would be able to ensure the functioning of the national economy as a whole through a combination of the interests of the state and individual regions;

- formation of a diverse economy based on the equal development of all forms of ownership, social and market infrastructure.

The main part of crop production worth 14.6 billion somoni and livestock production - about 7 billion somoni - is produced by households, the share of which on average is more than 62%. This situation exists in all regions of the republic. The main producers of agricultural products are Khatlon and Sughd regions, which account for 79% of gross agricultural production.

An analysis of macroeconomic development indicators showed that the regions of the republic from 2000 to 2023 achieved significant results. Government intervention in the republic's economy played an important role in this. The analysis also reveals problems that cannot be solved by the market, and, first of all, uneven economic development.

In these conditions, the most important tasks of managing regional development include:

- creation of an effective socio-economic mechanism that would be able to ensure the functioning

of the national economy as a whole through a combination of the interests of the state and individual regions;

- formation of a diverse economy based on the equal development of all forms of ownership, social and market infrastructure.

Minakir PA emphasizes that the regional economy is reaching a level that can roughly be called spatial segmentation of global economic processes. A vast field of activity opens up for researchers involved in the spatial aspects of regional economics. The measurement of effects in a given system comes to the fore. The effects of the influence of events occurring in global economic processes on macrosystems, on national economies and on the world economy in general.

Allakuliev S.Yu. considers the negative aspects when conducting regional studies. [2] are: ignoring many specific regional factors, using macro factors as dominant ones. As a result of such studies, a rather biased picture of the socio-economic development of the region emerges.

Vaneeva TA [10] believes that a model of biosocial vision of the surrounding reality can become an integration stage of complex regional studies. Presentation of the region as a biosocioeconomic metasystem, presupposes the existence of three objectively necessary structures: a block of social relations, a block of economic relationships and a block of environmental subsystems. The triune essence of the metasystem is a dialectical combination of the necessity and sufficiency of those connections and dependencies that must be included in the analysis.

Gonova OV [11] suggests using regional development rating models within regional studies, because There are quite a lot of private indicators of economic and social development and they have different dimensions. And the construction of integral indicators presupposes a transition to uniform characteristics. As such, the author proposes to use the ranks (places) of regions for each indicator. In this case, the regions are ordered according to each of the indicators under consideration from 1 to n (n is the number of regions).

From the variety of existing methods of system analysis, Shcherbakova TA chooses to apply the method of modeling cognitive of organizational systems to the weakly structured subject area of regional studies. The cognitive approach is a “parameter of order” that allows us to understand and present the simple in the complex, to “subordinate” the diversity of knowledge about an object to the main thing, potentially allowing us to bring clarity and consistency to existing ideas, in particular about the regional system. The use of a cognitive approach makes it possible to: construct a complex of cognitive maps of the regional socio-economic system, allowing one to organize the causes and consequences of processes; identify control factors on the system from the perspective of necessary public administration; analyze the implementation of the factors identified in the practice of public management of regional development and determine their effectiveness; develop scenario approaches to justify the effectiveness of using the identified factors on the socio-economic development of the territory.

As a tool for studying regional problems, Gorelova GV, Rozin MD, Ryabtsev VN, Suschy S.Ya. [12] also proposes to use cognitive modeling for solving interrelated system problems: developing a cognitive model, analyzing paths and cycles of a cognitive model, scenario analysis, solving inverse problems, solving observability problems, system controllability and stability, as well as problems of system complexity and connectivity, decomposition and composition, optimization, forecasting, disasters, adaptation, self-organization; sensitivity; decision making.

In regional economics, an important method for studying numerous, widespread objects, phenomena, processes in time and space, as shown by the research of Animitsa PE, Novikova NV, Khodus VV [4], systematization (systematics) stands as a process of arrangement, objects, phenomena based on certain patterns, principles or rules. This is justified by the need to compare territories (economic regions, federal districts, subjects of the Federation, etc.) with each other, and consequently, to identify existing groups, classes, types, ie carrying out systematization in order to adequately implement regional policy.

Along with the systematization of regional development research in the methodological system, Animitsa PE, Novikova NV, Khodus VV note. [4], typology plays an important role as the most important

scientific method of generalization, generalization and purposeful use of extensive, diverse and different-quality empirical (information) material.

Typology represents the highest level of systematization of phenomena, processes, and objects. Typology of regions Animitsa PE, Novikova NV, Khodus VV [4] consider it as a division of various regions of the country into several homogeneous groups, identified on the basis of one or more of the most significant criteria, features, relationships and levels of organization of both a quantitative and qualitative nature for the purpose of their identification, orderly description and comparison. At the same time, they emphasize that the justification of the system of indicators selected for carrying out typology. At the same time, research in the field of typology follows the path of complicating the criteria and increasing the number of characteristics and indicators of typology.

Typology as a method of regional research is also used by Ignatieva ED, Mariev OS, Shirmanova AE [16]. The methodology they propose includes the calculation of a system of indicators for assessing the self-development potential of regional socio-economic subsystems operating on the territory of a region - a constituent entity of the Russian Federation, and the construction of their typologies using cluster analysis methods and artificial neural networks.

Thus, the variety of methods of regional economic research makes it possible to objectively assess the picture of the economy of what is happening in the regional. But as Leksin VN states, currently the methods, methods, and tools of understanding the world are changing, and the worldview is changing (as the structure of generally accepted values, postulates and priorities). And therefore, systemic regionalism at the beginning of the 21st century. can be considered a new teaching, unlike the economic-geographical and similar teachings of the 60-80s of the last century. At the same time, one cannot but agree with Allakuliev S.Yu. [2] is that although regional economic research should be a scientific endeavor, it is often viewed from the perspective of short-term benefits and the political situation. In this situation, the main task of the researcher is not to obtain and interpret objective information, but to resolve issues of obtaining remuneration for what the customer wants to see, as well as maintaining his own reputation for the further possibility of concluding contracts.

LITERATURE

1. Demographic Yearbook: Statistical Collection. - Dushanbe, 2022. - 156 p.
2. Miroyedov A.A., Sharamygina O.A. Using the gross regional product indicator in assessing the economic development of the region // Questions of Statistics. - 2023. - No. 9.- P. 33-41.
3. Rakhimov R.K. Some issues of economic security of Tajikistan // Economy of Tajikistan: development strategy. – Dushanbe, 2021. - No. 4. - P.14.
4. Socio-economic situation of the Republic of Tajikistan: statistical yearbook. - Dushanbe, 2022. – 182 p.
5. Tajikistan: 25 years of state independence: statistical collection. - Dushanbe, 2022 – 836 p.

6. Urunov A.A. Single economic space. - M.: Publishing House "Synergy", 2022. - 384 p.

Information about the author:

Cui XiaoNa - applicant of the Department of economy theories. Tajik state University of Finance and Economics. Address: Dushanbe, Nakhimov street, 64/14, Republic of Tajikistan. Email: cuixn916@126.com

Сведения об авторе:

Цуй Сяона – соискатель кафедры экономической теории, Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: cuixn916@126.com

Маълумот дар бораи муаллиф:

Суй Сяона – унвончуи кафедраи назарияи иқтисод, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: cuixn916@126.com

УДК: 331

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ**Ҳакимов Саъдулло Назриевич**

Аннотатсия. Дар мақола механизмҳои самаранок гардонидани меҳнати кормандон, аз ҷумла таълим ва бозомӯзӣ, ҳавасмандгардонии самаранокӣ кормандон, муҳайё сохтани шароити корӣ ба кадрҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ бо назардошти талаботи имрӯзаи коргарон ва инчунин корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ба назар гирифташуда, муносибати комплексӣ доштан ва таъмин будани корхонаҳо бо кадрҳо ва ташаққули кормандони арзанда ва роҳҳои беҳтар гардонии онҳо нишон дода шуданд.

Тадқиқи ҳамҷонибиҳои самаранок истифода бурдани сармоияи инсонӣ ва технологияҳои инноватсионӣ дар раванди амалиномаи ва инкишоёбии хусусиятҳои рушди сармоияи инсонӣ кормандони корхонаҳои кишоварзӣ ва фаъл намудани фаъолияти сармоияи инсонӣ дар истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Сармоияи инсонӣ, кормандони корхонаҳои кишоварзӣ, самаранокӣ меҳнат, идоракунии сармоияи инсонӣ, кадрҳои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, технология, иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, хоҷагии қишлоқ, истеҳсолӣ, рақобат, рушд, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), инноватсионӣ.

Барои иқтибос: Ҳакимов, С. Н. Хусусиятҳои рушди сармоияи инсонӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / С. Н. Ҳакимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 141-148.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**Ҳакимов Саъдулло Назриевич**

Аннотация. В статье рассмотрены механизмы повышения эффективности труда работников, в том числе обучение и переподготовка, эффективная мотивация работников, создание условий труда для производственного и непроизводственного персонала с учетом текущих потребностей работников, а также предприятий в области сельского хозяйства, комплексный подход и обеспечение предприятий кадрами, а также показано формирование достойных кадров и рассмотрены пути повышения квалификации.

Показано комплексное применение эффективного использования человеческого капитала и инновационных технологий в процессе реализации и развития человеческого капитала работников сельскохозяйственных предприятий и активизации деятельности человеческого капитала в практическом использовании полученных результатов.

Ключевые слова: Человеческий капитал, работники сельскохозяйственных предприятий, производительность труда, управление человеческим капиталом, персонал сельскохозяйственных предприятий, технологии, экономика, фермерство, сельское хозяйство, производство, конкуренция, развитие, фермерские хозяйства, инновации.

FEATURES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES**Khakimov Sadullo Nazrievich**

Abstract. The article examines the mechanism for increasing the efficiency of workers, including training and retraining, effective motivation of workers, creating working conditions for production and non-production personnel, taking into account the current needs of workers, as well as enterprises in the field of agriculture, showing an integrated approach and staffing of enterprises, as well as the formation worthy personnel and ways to improve their qualifications.

The comprehensive application of the effective use of human capital and innovative technologies in the process of implementing and developing the human capital of workers in agricultural enterprises and enhancing the activities of human capital in the practical use of the results obtained is shown.

Key words: Human capital, employees of agricultural enterprises, labor productivity, human capital management, personnel of agricultural enterprises, technology, economics, farming, agriculture, production, competition, development, farms, innovation.

Гузориши масъала. Тамоюлҳои умумии рушди иқтисодиёти хоҷагиҳои кишоварзиро ба назар гирифта, проблемаҳои асосиро пешгирӣ кардан лозим аст, ки сармояи инфиродии ҷамъшуда самаранок истифода бурда шавад. Қувваи қорики зуд-зуд ивазшаванда ва ба таври қофӣ набудани механизмҳои лозимии банақшагирии касб, мавҷуд доштани қорҳои зараровар ва ҳатто шароити хатарноки меҳнат дар хоҷагиҳои кишоварзӣ барои ҷавонон, мавҷуд будани даврҳои қорики номунтазам, паст будани дараҷаи таълими барои қорҳо ва дигар масъалаҳои мубрами рӯз зери омӯзиш қарор гирифта шудааст.

Ҳамчунин, роҳи ҳалли мушкилоти муайяншуда пешниҳод шуда механизмҳои самаранок гардонидани меҳнати қормандон, аз ҷумла таълим ва бозомӯзӣ, ҳавасмандгардонии самаранок қормандон, муҳайё сохтани шароити қорӣ ба қорҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ бо назардошти талаботи имрӯзаи қоргарон ва инчунин қорхонаҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ ба назар гирифташуда, муносибати комплексӣ доштан ва таъмин будани қорхонаҳо бо қорҳо ва ташаккули қормандони арзанда истифода шудаанд.

Қобили зикр аст, ки рушди сармояи инсонӣ қормандони қорхонаҳои кишоварзӣ гузариш ба сатҳи сифатан нав, ки он бо пурзӯр шудани фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидор дар кишоварзӣ, азнавташкилдихии иқтисодиёт дар асоси қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифода бурдани равандҳои пешрафти технологӣ, азхуд кардан ва истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзиро муайян мекунад.

Мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки робитаи илм, техника ва тараққиёти иқтисодиёт яке аз хусусиятҳои муҳими иқтисодиёти муосир мебошад. Ташаккули соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ он бештар аз дараҷаи мувозирати он ба самти соҳибқориҳои инноватсионӣ, бахусус аз фаъл гардонидани рушди сармояи инсонӣ қормандон дар қорхонаҳои кишоварзӣ вобаста аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди сармояи инсонӣ қормандони қорхонаҳои кишоварзӣ дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми қалон доранд. Масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ

қорҳои қорхонаҳои кишоварзӣ, самаранокии меҳнат, истифода бурдани технологияҳои нави инноватсионӣ дар истеҳсолот, бозомӯзии қорҳо, рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ аз ҷониби як қатор олимони (Белова В., А.В.Луначарский, Махлуп Ф. Ва дигарон) зери таҳқиқот ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти қалон дорад.

Мақсади мақола - омӯзиши масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ қорҳои қорхонаҳои кишоварзӣ дар асоси самаранок гардонидани меҳнат ва зарурати объективии баланд бардоштани рақобатпазирӣ қорхонаҳои кишоварзӣ бо мақсади васеъ намудани бозорҳои маҳсулоти онҳо мебошад.

Муҳтавои асосии мақола. Хусусиятҳои рушди сармояи инсонӣ қормандони қорхонаҳои кишоварзӣ, ҳолати муосир ва дурнамои рушди дастгирии сармояи инсонӣ дар қорхонаҳои инноватсионӣ назарияҳои зиёде мавҷуданд. Асоснокунии самтҳои асосии рушди сармояи инсонӣ қорхонаҳои кишоварзӣ, ҷустуҷӯи асосҳои нави ташкилию иқтисодии фаълсозии онро тақозо менамояд. Ба ақидаи олимони иқтисоддон

«Сармояи инсонӣ захираи муайяни саломатӣ, дониш, малака, маҳорат, ҳавасмандӣ мебошад, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, аз ҷониби шахси мушаххас ҷамъ шудааст, ки дар ин ё он соҳаи таҷдиди иҷтимоӣ мувофиқи мақсад истифода мешавад. Ҳамаи инҳо ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии истеҳсолот мусоидат намуда, ба афзоиши музди (даромади) шахси мушаххас таъсир мерасонанд [1, с. 70].

Зери мафҳуми «маърифат» қиро бояд фаҳмид? Дар назари аввал ин савол ночиз менамояд: қаро фаҳмидан лозим аст, он қи қи ба ҳама маълум аст? Аммо, қунон қи тақриба нишон медиҳад, одамони гуногун ақсар вақт ба ин истилоҳ маъноҳои гуногун медиҳанд. «Маориф» (монанди олмони «Bildung») аз қалимаи «имидж» меояд. «Албатта, - қайд қарда буд А.В.Луначарский, - вақте қи ҳалқ бояд муайян қунад, қи ҳар як одам дар бораи худ қӣ бояд қунад ва ҷамъият аз вай қӣ гуна бошад, манзараи аз ягон қиз ба вучуд омадани симои одам қашида мешуд». Вай дар ин қо истилоҳи «маориф»-ро ҳамқун синоними истилоҳи «тарбия» истифода қардааст [2, с. 293].

Ташаккули амсилаи сармояи инсонӣ кадрҳои бахши аграрӣ имкон медиҳад, ки самтҳои нави рушди иқтисодӣ, зарурияти ҳамгироии дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ба даст овардашуда, ба ҳам пайвастании натиҷаҳои кори олимони ва таҷрибадорон баррасӣ карда шаванд. Истифодаи омили сармояи инсонӣ якҷоя бо ислоҳномони сиёсати аграрии давлат дар соҳаи инноватсия имкон медиҳад рушди нақшавии потенциали ақлонӣ, истеҳсолоти аграрӣ, маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда шавад, ки ба вазифаҳо ва мақсадҳои ояндаи хоҷагии қишлоқ ҷавобгӯ ҳоҳад буд.

Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ кадрҳои корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки навъҳои зиёди захираҳои арзишмандро сарфа намуда, дар иқтисод пешравиӣ назаррас ба даст орад. Сатҳи

баланди сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки элита ташаккул ёбад. Дар ҳоле ки камсармоягузорӣ ба ояндаи давлат таъсир мерасонад, "авлоди мо фардо ҳамон гуна хоҳанд буд, ки имрӯз ҳастем"[3, с. 93].

Дар айни замон сармояи инсонӣ кормандони корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун унсурҳои зарурии фаъолияти истеҳсоли ғангоми асосноккунии принципҳо ва вазифаҳо, инчунин воситаи баланд бардоштани идоракунии корхона ва рақобатпазирӣ он ба ҳисоб меравад. Дар баробари зиёд шудани шумораи корхонаҳое, ки таҷҳизот ва технологияҳои инноватсионӣ истифода мебаранд дар истеҳсолот низ эҳтиёҷот ва нигоҳ доштан ба кадрҳои баландихтисос меафзояд, ки барои онҳо шароити корӣ муҳайё намудан зарур аст.

Ҷадвали 1.-Тақсимои корхонаю ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ –(адад)

	2017	2018	2019	2020	2021	Фарқият соли 2021 нисбат ба соли 2017	
						+-	Бо %
Ҳамагӣ	42031	43252	46465	47639	48625	6594	115,6
аз он ҷумла: Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ	9564	9775	9972	10194	10252	688	107,2
Саноати коркард	2732	3286	3449	3586	3658	926	133,8
Соҳтмон	2818	2953	3327	3463	3523	705	125,0
Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ	2173	2283	2346	2400	2442	269	112,3
Идоракунии давлатӣ ва муҳофизат; таъминоти иҷтимоии хатмӣ	2417	2401	2404	2412	2415	-2	99,9
Маориф	4528	4951	5351	5364	5424	896	119,8
Тандурустӣ ва хизматрасонии иҷтимоии аҳоли	1136	1183	1259	1277	1356	220	119,3
Санъат, фароғат ва истироҳат	422	444	461	486	582	160	137,9
Дигар фаъолиятҳо	16241	15976	17896	18457	18973	2732	116,8

Сарчашма: Дар асоси Омори солонан Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Таҳлили тақсимои корхонаю ташкилотҳое, ки аз рӯи намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон машғули коранд нишон дод, ки ҳамагӣ дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 то ба 6594 адад, ё ин ки 15,6 фоиз зиёд шудаанд (аз он ҷумла: кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ то ба- 688 адад, ё ин ки 7,2 фоиз зиёд шудаанд). Ин вазъият ба мо имкон медиҳад, ки дар вақти омӯзиш ва баҳодии диққати зиёдро ба корхонаҳои кишоварзӣ диҳем.

Аммо, сарфи назар аз тамоюлҳои мусбати қайдшуда, дар корхонаҳои кишоварзӣ ҳанӯз ҳам мушкилоти кадрӣ вучуд доранд, ки имкониятҳои сармоягузорӣ торафт маҳдуд мешаванд. Дар натиҷа душвориҳо ба миён меоянд ғангоми дар фаъолияти истеҳсоли ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва сатҳи нокифоя баланди ҳосилнокии меҳнат, тавассути рушди умумии сармояи инсонии кормандон зарурати самаранок гардонидани онро ошкор месозад.

Таносуби шахсони ҳуқуқии фаъолияткунандаи соҳаи кишоварзӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон-21,4 фоизро ташкил медиҳанд [3, с. 222].

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2021-39769,4 млн., сомонӣ буда, аз он соҳаи растанипарварӣ-28743,9 млн., сомонӣ ва соҳаи чорводорӣ – 11025,5 млн., сомонино ташкил додаанд. Аз ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2021 ҳиссаи хоҷагҳои аҳоли -40,08 фоиз ва хоҷагҳои деҳқонӣ-48,5 фоизро ташкил додааст. Дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат соли 2021: ғалла ба ҳар сари аҳоли 161,8 кг (меъёри истеъмоли солони орд ва маҳсулоти ордӣ- 145 кг), картошка – 106,2 кг (меъёри истеъмоли -92 кг), сабзавот – 264,9, ангур - 27,3 кг, гушт дар вазни кушта – 16,7 кг (меъёри истеъмоли – 50 кг), шир -106,3 кг (меъёри истеъмоли – 250 кг), тухм -107 дона (меъёри истеъмоли- 180 дона) истеҳсол карда шудааст.

Дарачаи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ айни замон меафзояд, аммо суръати афзоиши он (на бештар аз 5 фоиз дар як сол) барои таъмини самаранокии фаъолият кифоя нест, ки ин нисбат ба дигар корхонаҳои фаъолияти иқтисодӣ, рақобатпазирии пасти маҳсулот, иқтисоди сусти сармоягузорӣ ва ғайра оварда мерасонад.

Дар робита ба ин, масъалаи таъмини истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ҳамчун воситаи асосии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ дар мадди аввал меистад. Ин масъала на танҳо барои аксари корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дахл дорад, балки дар системаи таҳқиқоти иҷтимоию иқтисодӣ вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад [5, с. 25]. Яке аз роҳҳои ҳалли ин проблемаҳо бо роҳи пурмахсул гардонидани меҳнат, ҳаматарафа инкишоф додани дониш, маҳорат ва малакаи кадрҳо мебошад. Илова бар ин, раванди пурмахсулгардонии меҳнатро метавон ҳамчун роҳи самараноки ҳосилнокии меҳнат, ки дар якҷоягӣ бо таҳлили қаноатмандии кормандон аз натиҷаҳои кори онҳо анҷом дода мешавад, баррасӣ кард.

Чун қоида, тадбирҳои, ки барои пурмахсулгардонӣ меҳнат равона карда мешаванд ба ду тараф, истеҳсолот ва муносибатҳои меҳнатӣ таъсир мерасонад. Аз як тараф, ин мазмун раванди меҳнат, аз тарафи дигар, салоҳияти корманд ҳамчун мустақилона қабул кардани қарор дар бораи ҷӣ тавр иҷро кардани раванди муайяни меҳнат мебошад. Ҳамин тариқ, рафтори қори корманд асосан бо омилҳои ҳавасмандкунии дохилии ӯ муайян карда мешавад.

Барои пурмахсул гардонидани меҳнат тадқиқотчиён гузаронидани маҷмӯи чорабиниҳоро

пешниҳод мекунанд. Дар байни онҳо маъмултаринашон инҳоянд:

-ҳаракати коргар ҳангоми иҷрои амалиёт дар як раванди истеҳсолӣ бо мақсади васеъ намудани малакаи ва дониши технологияи ӯ дар истеҳсоли мол;

-ротатсияи уфуқӣ, яъне тавсеаи вазифаҳои меҳнати корманд тавассути илова намудани вазифаҳои алоқаманд;

-ротатсияи амудӣ, яъне тавсеаи вазифаҳои меҳнати корманд тавассути илова намудани иҷроиши вазифаҳои роҳбарикунанда дар сатҳҳои гуногун;

-амалисозии мустақилонаи чорабинӣ, аз ҷумла банақшагирӣ ва идоракунии он ва мониторинги рафти иҷроиш;

-бартараф намудани вазифаҳо ва унсурҳои нолозим ҳангоми иҷрои супоришҳои меҳнатӣ.

Татбиқи амалии чорабиниҳои дар боло зикргардида онд ба пурмахсулгардонии меҳнат, чун қоида, он қоидаҳои пешакӣ муқарраршуда надорад ва дар ҳуҷҷатҳои меъёрии корхона танзим карда намешавад. Роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асоси пурмахсулгардони он барои ҳар як корхона фардӣ буда, натавонад аз вазъияти иқтисодӣ, балки инчунин аз сифат ва таркиби сармояи инсонии кадрҳои корхона низ вобаста мебошад. Тавассути таҳлил додани фазои таълимӣ ва касбии корманд ба самарани пурмахсулгардонии қори ӯ ноил шудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, таркиб ва сифати сармояи инсонии корхона аз фаъолиятҳои, ки ба ҷамъоварӣ ва тақмили сармояи инфиродии ҳар як корманд имкон медиҳанд вобаста хоҳад буд. Ҷамъовариҳои иҷтимоӣ ва истифодаи ин намуди сармоя низ аз ҳаракати касбӣ коргар, ки боиси дигаргунии реалии табақабандии касбӣ дар ҷамъият мегардад вобаста аст.

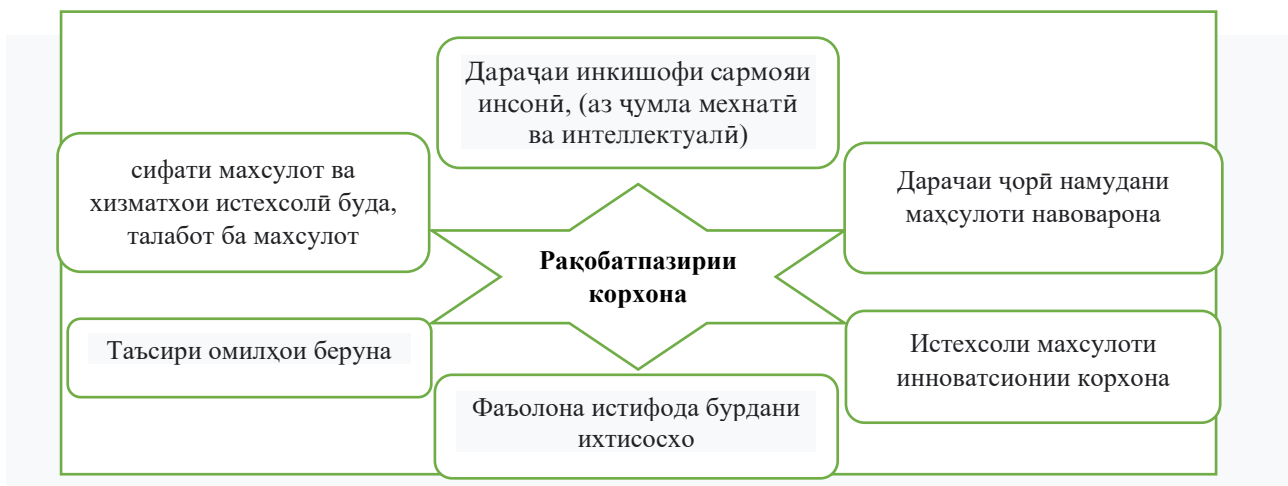
Коргарон қори сатҳҳои гуногуни сармояи инсонии ҷамъшуда, яъне онҳо дарачаҳои гуногуни саломатӣ, миқдори донишҳои умуми касбӣ, маҳорати меҳнатӣ, сифатҳои ахлоқӣ, қобилиятҳои модарзодӣ ва симои ҷамъиятӣ мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо метавонанд вазифаҳои гуногуни меҳнатиро бо натиҷаҳои гуногун иҷро кунанд.

Ба таври умум эътироф шудааст, ки дониш ҳамчун манбаи асосии афзоиши ҳосилнокии меҳнат баромад карда, имкон медиҳад, ки дар раванди истеҳсолот навоарӣ қорӣ карда шавад, инчунин афзалиятҳои рақобати корхонаро дар бозор муайян мекунанд. Ҳамин тавр, В.З. Милнер қайд мекунанд, ки «бар хилофи ҳароҷоти сармояи молиявӣ, истифодаи дониш боиси афзоиши он мегардад ва бар хилофи ашӯи ҳоми табиӣ, дониш гум намешавад яъне, ҳамон

қадар зиёд бошад тақсим карда шавад, ҳамон қадар бештар маҳсулот истеҳсол мешавад» [6, с.178].

Маҳз дониш манбаи рушд ва баланд бардоштани самаранокии меҳнатӣ ҳар як корхона

мебошад ва имрӯз ба захираи асосии истеҳсоли ва объекти идоракунии табдил ёфтааст (расмӣ 1).

Расми 1. Омилҳое, ки ба рақобатпазирии корхонаҳо таъсир мерасонанд.

Сарчашма: Дар асоси ҳисоботи Вазорати кишоварзӣ ҚТ с. 2022 аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Ташаккули сармояи инсонии кадрҳо тавассути самаранокии меҳнат имкон медиҳад корхона барои худ афзалиятҳои бозорро таъмин намояд. Инкишофи илму техника пешравӣ ва интеллектуализатсияи ҷамъият дар сохти қувваҳои истеҳсолкунанда тағйироти ҷиддӣ ба амал оварда, ҳислат ва мазмунӣ меҳнатро ба тағйироти пурмаҳсул оварда мерасонад.

Нақши зеҳнии равандҳои меҳнат пай дар пай баланд мешавад. Дигаргуниҳои қулли баъзи техника-

технологии истеҳсолот дар сохтори касбӣ ва таҳассусии қувваи корӣ дигаргуниҳои мувофиқро талаб мекунанд [4. 24 с.].

Дар байни омилҳои асосие, ки ба пурмаҳсул шудани меҳнат дар раванди фаъолияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ таъсир мерасонанд, инҳоро метавон муайян кард (расми 2).

Расми 2. Омилҳои таъсиррасони самаранокгардонии меҳнат

Сарчашма: Дар асоси ҳисоботи Вазорати кишоварзӣ Қ.Т. с.2022 аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Таъсири омилҳое, ки дар расмӣ 2 нишон дода шудаанд, омилҳое мебошанд, ки боиси пурмаҳсул шудани меҳнат ва раванди истеҳсолот

боиси бо кор таъмин намудани касбу хунари нав, баланд бардоштани қобилияти рақобати ҳам корхонаҳои алоҳида ва умуман дар миқёси мамлакат пайдоиши соҳаҳои нави истифодаи меҳнат мегардад. Дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал баровардани тадбирҳои пурмаҳсул гардондани меҳнат ба низоми идоракунии маълумоти сармояи инсонӣ дар ҳуди ҳамин корхонаҳо муттаҳид карда шудааст.

Таҳлили усулҳо ва технологияҳои идоракунии сармояи инсонӣ имкон дод, ки як қатор хусусиятҳои асосии он муайян карда шаванд, ки аз ҷумла якчанде аз онҳоро кайд кардан зарур аст:

- аз сабаби номувофиқ будани шароити меҳнат ва муносибати коллектив ба коргари нав, коргарон зуд-зуд нав мешаванд. Сабаби ин дар аксар мавридҳо номувофиқ будани интизориҳо ва андешаҳои кормандон дар бораи кори ояндаи онҳо мебошад. Дар натиҷа коргарон аз кори худ ноумед ва норозӣ мешаванд, ки ин боиси аз кор хориҷ шудани онҳо мегардад;

- дар сурате, ки коргар нақшаҳои равшани ояндабинҳои имконпазири касбро намебинанд, ангеаи вай паст мешавад, вай кушиш мекунад ҷои кори мувофиқтар пайдо кунад. Дар шароити корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, ки қисми зиёди коллективро коргарон ташкил медиҳанд, зина ба зина нақша гирифтани пешравиҳои касб хеле душвор аст;

- истифодаи меҳнати коргарони пиронсол дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ аз сабаби майл надоштани ҷавонон. Ин вазъият аз он сабаб боз ҳам мураккабтар аст, ки барои аксари одамон дар пиронсолӣ сарфи назар аз тахассус ва маҳорати касбиашон меҳнати ҷисмонӣ бори гарон шуда, ҳосилнокии қорӣ онҳоро паст мекунад;

- корхонаҳои хоҷагии қишлоқ намуди ҷойҳои қорие доранд, ки қобили қабул нестанд, яъне барои саломатӣ зараровар мебошанд ва ҳатто шароити ҳатарнокии кор мавҷуд аст. Ғайр аз ин, дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ моддаҳои зарароваре ҳастанд, ки ҳангоми ба организми одам дучор шудан тағйироти функционалии онро ба амал меоваранд ва боиси доимӣ бад шудани ҳолати саломатии коргарон мегардад;

- зуд-зуд истифода бурдани вақти номунтазами кор, ки ба мавсимӣ будани истеҳсолот вобаста аст. Дар ҷунин давраҳо дар байни коргарон ҳастагӣ зиёд ва кам шудани самаранокии меҳнат дида мешавад. Инчунин барои иҷроиши пурраи кор корхонаҳои хоҷагии қишлоқ аксар вақт ба ҷалб намудани коргарони

муваққатӣ аз рӯи шартнома амал мекунанд, ки барои коргарон на ҳама вақт қулай аст;

- паст будани дараҷаи дониши кадрҳо. Аз сабаби он ки аксарияти қуллӣ коргарон- намоёндагонии категорияи «кадрҳои истеҳсолӣ» мебошанд, бинобар ин дараҷаи маълумоти умумӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ паст аст. Аксарияти коргарон соҳиби маълумоти ибтидоӣ ё таҳсилоти миёнаи касбӣ (омӯзишгоҳи касбӣ, литсей, техникум, коллеҷ) мебошанд.

Ин нишон медиҳад, ки коргарон барои нигоҳ доштани ҷои кори худ он қадар кушиш намекунанд, зеро онҳо барои бехтар кардани мансаб дар корхона кушиш намекунанд ва барои музди меҳнат кор мекунанд. Аз ин сабаб, дар мавридҳое, ки имконият барои зиёд кардани муздашон мавҷуд аст, коргарон ба дигар корхонаҳо мегузаранд.

Дар натиҷа, корхонаҳои кишоварзӣ дар ҳоли ҳозир дар рақобати байнисоҳавӣ дар бозори меҳнат ба қадри кофӣ рақобатпазир нестанд. Аз ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки мушкilotи асосии идоракунии сармояи инсонӣ кадрҳои корхонаҳои кишоварзӣ ва тараккиёти он – дар ҷойивазкунии кадрҳо дида мешавад.

Яке аз сабабҳои асосии рафтани кормандон аз корхонаҳои кишоварзӣ инҳоянд:

сохтори музди беадолатона. Ин асосан ба мутахассисони корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дахл дорад, зеро музди миёнаи кори онҳо аксар вақт аз музди кори коргарон кам аст. Ин боиси эҳсоси беадолатӣ мегардад ва ҳавасманд будани мутахассисро нисбат ба кор суст мекунад;

даромади ноустувор. Сабаби муҳим дар ин ҷо мавсимии кор аст. Дар мавсими парвариш ва ғунучини ҳосил коргарон даромади калон мегиранд, ки инро дар бораи берун аз мавсим гуфтан мумкин нест;

соатҳои қории дароз ё номувофиқ. Ин омил низ бевосита аз мавсимӣ будани кор вобастагӣ дорад. Дар мавсими қиштукор ва парвариши маҳсулот коргарон аз ҳад зиёд кор мекунанд ва дар фасли зимистон бошад вақти кор қўтоҳтар истифода мешавад;

шароити бади кор низ ба ивазшавии кормандон мусоидат мекунад. Ҳар як коргар барои худ шароити бехтарини қорро ҷустуҷў мекунад;

идоракунии бевосита. Аз сабаби дур будани мавқеи ҷуғрофӣ миёни маркази идоракунии, яъне роҳбарият ва заминҳои кишоварзӣ дар ихтиёри корхона буда, аксар вақт назорат қардан байни роҳбарон ва коргарони одди душвор мегардад;

мушкilot дар набудан ва ё нарасидани мутахассисони асосии корхона (агроном, муҳандис, муҳосиб ва

ғайра). Чунин аҳвол дар ноҳияҳо мушоҳида карда мешавад;

- мушкилот дар пешбарӣ, таълим, такмили ихтисос, инкишоф додани таҷриба, ташаккули касб. Ин асосан ба коргароне дахл дорад, ки рушди касбии худро ба нақша гирифта наметавонанд;
- аз кор озод кардани кормандоне, ки дар дигар корхонаҳо низ ҳамкорӣ мекунанд. Ин одатан маъмул аст ба коргароне, ки онҳо ихтисоси паст доранд. Бинобар, ин барои ҳамкорӣ кардани ин гуна кадрҳо бо корхонаҳои рақобатӣ чораҳо андешида мешавад.

Ҳалли ин проблемаҳо аз сифат ва самаранокии идоракунии сармояи инсонӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ иборат аст. Аз ҷумла, барои иҷрои мақсадҳои пурмаҳсул гардонидани меҳнати коргарон зарур аст:

- ҷалби сармоягузориҳои иловагӣ ба сармояи инсонӣ;
- ташкили низоми шаффофи музди меҳнат бо истифода аз унсурҳои баҳодихӣ, муайян намудани вобастагии музди меҳнати коргарони ғайриистеҳсолӣ аз натиҷаҳои умумии фаъолияти корхона;
- ҷорӣ намудани кумақҳои васеи иҷтимоӣ барои қорқунони корхонаҳои хоҷагии қишлоқ на танҳо имтиёзҳое, ки қонунгузори меҳнат муқаррар кардааст, балки инчунин таъминоти иловагии иҷтимоӣ;

фароҳам овардани имконият барои ташаккули мансаб тавассути бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси таҳассуси кадрҳои истеҳсолӣ;

дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технология ва маҳсулоти инноватсионӣ, инчунин истифодаи механизмҳои ҳавасманд-гардонии моддию маънавии кадрҳои навоар.

Хулоса. Барои ҷамъбасти гуфтаҳои боло мо қайд мекунем, ки бо инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ дар истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ, зарурати объективии баланд бардоштани сармояи инсонӣ кадрҳои корхона, рақобатпазирӣ бо мақсади васеъ намудани бозорҳои маҳсулот ба миён омад.

Яке аз воситаҳои ноил шудан ба ин мақсад ин инкишоф додани сармояи инсонии кадрҳои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ барои самаранокии меҳнат мебошад. Ба масъалаи бо кадрҳо таъмин намудани ин гуна корхонаҳо ва фароҳам овардани шароити муътадили меҳнат ба таври комплексӣ муносибат кардан ниҳоят муҳим аст.

Талаботи имрӯзаи бозорҳои кишоварзиро ба назар гирифта, проблемаҳои иқтисодию иҷтимоие, ки дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси навоарӣ ба миён меоянд, метавон дар айни замон онҳоро бо воситаи кадрҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолии баландихтисос бартараф намуд.

АДАБИЁТ

1. Белова В. Механизм возмещения затрат на рабочую силу: затраты работодателей // Человек и труд. 2000, № 2. С. 70.
2. Луначарский А. В. Что такое образование? О комсомоле и молодежи. М., 1970 С. 293.
3. Критский М.М. Человеческий капитал. Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. // <http://na5splusom.ru/index.php?newsid=3717>
4. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. СПб.: Наука, 1999. 309 с.
5. Kramar R. Beyond strategic human resource management: is sustainable human resource management the next approach? // The international journal of human resource management. 2014. Vol. 25. No. 8. P. 1069-1089.
6. Мильнер Б.З. Управление знаниями. М.: ИНФРА-М, 2003. 178 с.
7. Маликов И.А. Механизмы и инструменты эффективной системы отраслевой продовольственной безопасности в Республике Таджикистан.-Душанбе: « Типогр.ТГПУ». 2021 -315с.
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022 (Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.)
9. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳақимов Саъдулло Назриевич – муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail:Khakimov-1961@mail.ru

Сведения об авторе:

Хакимов Саъдулло Назриевич – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики, Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: Khakimov-1961@mail.ru

Information about the author:

Khakimov Sadullo Nazrievich - Senior Lecturer, Department of Economic Analysis and Statistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14 E-mail:Khakimov-1961@mail.ru

УДК 657.6

ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТИИ НИЗОМИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯИ ТАШКИЛОТ

Ғайбуллоева Дилфузачон Абдуғаффоровна

Аннотатсия. Дар мақола таъсири механизми таъминоти иттилоотӣ ба раванди идоракунии молияи ташиклоти тиҷоратӣ нишон дода шудааст. Қайд карда шудааст, ки сифати низоми таъминоти иттилоотии низоми менеҷменти молиявӣ яке аз масъалаҳои муҳими идоракунии корпоративӣ доир ба масъалаҳои қабули қарорҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин дар мақола яке аз усулҳои баҳодиҳии низомитаъминоти иттилоотии ташиклот кушода шудааст ва тадқиқи он дар мисоли ҶСК “Қолинҳои Қайроққум” гузаронида шудааст. Дар асоси таҳлилҳои гузаронида шуда муайян карда шудааст, ки дар инзоми таъминоти иттилоотии низоми менеҷменти молиявии ташиклот норасогиҳо мавҷуд аст. Вобаста ба ин асоснок карда шудааст, ки роҳи ҳалли ин муаммоҳо ҷорикунӣ низоми Big Data мебошад. **Калидвожаҳо:** менеҷменти молиявӣ, таъминоти иттилоотӣ, ҳисоботи молиявӣ, сифати иттилоот, муаммоҳо, ташиклоти тиҷоратӣ.

Барои иқтибос: Ғайбуллоева Д.А. Таъминоти иттилоотии низоми менеҷменти молияи ташиклот/ Д.А.Ғайбуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 149-157.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА ОРГАНИЗАЦИИ

Ғайбуллоева Дилфузачон Абдуғаффоровна

Аннотация. В статье рассматривается влияние механизма информационного обеспечения на процесс управления финансами коммерческой организации. Было отмечено, что качество информационного обеспечения системы финансового менеджмента является одним из важнейших вопросов корпоративного управления по вопросам принятия финансовых решений. Также в статье раскрыт один из методов оценки системы информационного обеспечения организации, и его мера была проведена на примере ОАО “Ковинхны Кайраккум”. На основании проведенного анализа было установлено, что в системе информационного обеспечения финансовой системы управления организацией имеются недостатки. В связи с этим было обосновано, что решение этих загадок заключается в внедрении системы больших данных.

Ключевые слова: финансовый менеджмент, информационное обеспечение, финансовая отчетность, качество информации, проблемы, коммерческая организация.

INFORMATION SUPPORT OF THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM OF THE ORGANIZATION

Ghaybulloeva Dilduzjon Abdugafforovna

Annotation. The article shows the influence of the information support mechanism on the financial management process of a commercial organization. It was noted that the quality of information support for the financial management system is one of the most important issues of corporate governance in financial decision-making. The article also reveals one of the methods of evaluating the information support system of an organization, and its measure was carried out on the example of JSC Kovinhiny Kayrakkum. Based on the analysis, it was found that there are shortcomings in the information support system of the financial management system of the organization. In this regard, it was proved that the solution to these mysteries lies in the implementation of a big data system.

Keywords: financial management, information support, financial reporting, information quality, puzzles, business organization.

Гузориши масъала.Баҳам наздик шудани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор, ки фаъолияти худро бо роҳи таъсиси навҳои гуногуни ассотсиатсияҳои (гурӯҳҳои) иттиҳодияви муттаҳид мекунанд, таъминоти системавии иттилоотии равандҳои идоракуниро талаб мекунанд.

Беҳтар намудани таъминоти иттилоотӣ, дар навбати худ, бо зарурати баланд бардоштани эътимодноӣ ва муқоисаи ҳамаҷонибаи тамоми блоки маълумоти молиявӣ алоқаманд аст, ки дар як заминаи назариявӣ методологи ташаққул ёфтаанд. Бе ин шарт имрӯз як гуруҳро ҳамчун системаи таркибии ташкилӣ самаранок идора кардан имконнопазир аст.

Набудани иттилооти зарурӣ ва мавҷудияти иттилооти беэътимод сабаби душвориҳо дар қабули қарорҳои дурусти асоснок дар ҳама сатҳҳои идоракуни мебошад. Масъалаи таъмини робитаи иттилоотии субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ махсусан тезу тунд гардид. Бинобар дар оянда ба масъалаи номбаршуда бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.Мазӯи мазкур аз тарафи бисёри олимони хориҷӣ ба монанди Белоглазовой Г.Н., Герасимовой Е.Б., Камысовской С.В., Капаевой Т.И., Королева О.Г., Лаврушина О.И., Никоновой И.А., Роуза П.С., Синки Дж., Тавасиева А.М., Тагирбекова К.Р., Шамгунова Р.Н. ва дигарон омӯхта шудааст.

Дар таҳқиқи масъалаҳои рушди таъминоти иттилоотии низомии менеҷменти молиявӣ аз олимони ватанӣ Қ.Х. Барфиев, М.У. Бобоев, А.А. Мирзоалиев, Б.Ҳ. Каримов, С.Ф. Низомов, ва дигарон саҳми муайян доранд.

Мақсади мақола- дар муайян кардани нақши низомии таъминоти иттилоотӣ дар низомии менеҷменти молиявӣ барои қабули қарорҳои идоравӣ инъикос мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Механизми пешбари системаи корхона механизми иттилоотӣ мебошад. Шакли татбиқи механизми иттилооти муайян кардани мушкilot ва имкониятҳо дар асоси нишон додани тафовут байни вазъи муҳити зист, натиҷаҳои маркетинг, система ва таъсири онҳо ба мақсадҳои система мебошад. Ҳамин тариқ,

самаранокӣ раванди дастгирии иттилоотӣ беандоза меафзояд[6].

Дастгирии иттилоотии идоракуни ин пайвастиҳои иттилоот бо системаҳои идоракунии корхона ва раванди идоракуни дар маҷмӯъ мебошад. Онро на танҳо дар маҷмӯъ, ки тамоми вазифаҳои идоракуниро дар бар мегирад, балки барои фаъолиятҳои инфиродии функционалии идоракуни, аз қабилӣ пешгӯӣ ва банақшагири, баҳисобири ва таҳлил низ барраси кардан мумкин аст. Ин имкон медиҳад, ки лаҳзаҳои мушаххасе, ки ба таъминоти иттилоотии идоракунии функционалӣ хосанд, сояфкан карда, дар айни замон хосиятҳои умумии онро ошкор созанд, ки ба тадқиқоти амиқ роҳнамоӣ мекунанд.

Дар айни замон дастгирии иттилоотӣ ба як соҳаи муҳим табдил ёфтааст, ки аз ҷамъоварӣ ва қарорди иттилооти зарурӣ барои қабули қарорҳои идоракунии асоснок иборат аст. Ба зинаи олии роҳбарӣ додани маълумот дар бораи мавқеъ ва фаъолияти корхона ва мубодилаи байниҳамдигарии ахбор дар байни ҳамаи подразделениҳои ба ҳам алоқаманди корхона дар асоси техникаи электронии ҳисоббарор ва дигар воситаҳои техникии алоқа ба амал бароварда мешавад. Дар шароити ноустувори иқтисодии имрӯза муваффақияти корхонаҳо на танҳо ба қобилияти роҳбарон дар истифодаи тамоми воситаҳои имконнопазир вобаста аст ва усулҳои қудрат, балки инчунин қобилияти сохтани механизми доимии идоракуни дар ташкилот, ки асоси қарорҳои иҷрошудаи идоракуни мебошад, ки мазмунӣ онҳо, шароити амалӣ, пешгӯии натиҷаҳо, робита бо сохторҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад. омилҳои таъсиррасонӣ ва барои субъекти идоракуни муҳимтарин вазифаҳои идоракуни мебошанд[2].

Низомии иттилоотии менеҷменти молиявӣ маҷмӯи воситаҳо, усулҳо ва кадрҳои ба ҳам алоқаманд аст, ки барои таҳлил, банақшагирияомодакардани қарорҳои самаранокӣ идоракуни оид ба таъминоти фаъолияти молиявӣ корхона заруранд.

Механизми таъминоти иттилоотии низомии менеҷменти молиявӣ корхона дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Нақшаи сохторӣ ва мантиқии таъминоти иттилоотии низомии менечментимолиявӣ [1]

Маълумот дар идоракунии дорои як қатор хусусиятҳо мебошад:

- дар шароити муосир таъминоти иттилоотӣ барои фаъолияти бомуваффақияти дастгоҳи идоракунии ва умуман корхона муҳим гардид;

- ба зинаи болоии идоракунии додани маълумот дар бораи вазъият ва фаъолияти корхона ва мубодилаи мутақобилаи иттилоот байни воҳидҳои корхона дар заминаи мошинҳои электронии ҳисоббарори муосир бо истифода аз технологияҳои гуногуни иттилоотӣ сурат мегирад;

- муҳтавои паёмҳои иттилоотӣ аз рӯи ниёзҳои воҳидҳои идоракунии ва қарорҳои таҳияшаванда муайян карда мешавад [7].

Натиҷаҳои амалиёти молиявии ҳар як ташкилот бояд дар ҳисоботи молиявии даврии он инъикос карда шаванд. Ин ҳуҷҷатҳо барои арзёбии вазъи молиявии ташкилот, имкониятҳои он барои сохҳои оянда муҳиманд, ҳисоботдиҳӣ ба менечери молиявӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои молиявии муассир қабул кунад.

Барои муайян кардани сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди корхона нишонаҳои аломатҳои номинилии нишондиҳандаҳои таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди корхона ворид карда мешаванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои шартӣ аломатҳои номинилии нишондиҳандаҳои сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди ташкилот

Нишондиҳандаҳо	Маънои минималии нишондиҳанда	Тафсири аломат	Тавсири номзадҳо
Сатҳи қонеъ гардонидани талаботи иттилоот	А	баланд	A1
		миёна	A2
		паст	A3
Муносибати байни ҳадафҳои таъминоти иттилоотӣ ва ҳадафҳои фаъолият ва рушди корхона	В	ҳаст	B1
		не	B0
Сатҳи автоматикунории таъминоти иттилоотӣ	С	баланд	C1
		миёна	C2
		паст	C3
Ҳолати инфрасохтори иттилоотӣ	D	баланд	D1
		миёна	D2
		паст	D3
Сатҳи саводнокии иттилоотии истеъмолкунандагони иттилоот	E	баланд	E1
		миёна	E2

		паст	E3
Мавҷудияти сармоягузори дар дастгирии иттилоотӣ ва баҳисобгирии хароҷот	F	ҳа	F1
		не	F0
Гуногунии манбаъҳои истифодашудаи иттилоот ва усулҳои кор бо он	G	ҳа	G1
		не	G0
Амалисозии иттилоот нармафзори дар асоси бино модели иттилоотӣ	H	ҳа	H1
		не	H0
Сатҳи мутобиқати иттилоот талаботе, ки ба он дахл доранд	I	баланд	I1
		миёна	I2
		паст	I3
Дарачаи саривактии қабул ва истифодаи иттилоот	J	баланд	J1
		миёна	J2
		паст	J3

Сарчашма: [3 саҳ. 113-120]

Минбаъд, дар асоси функсияҳои табдилдиҳӣ, ба хусусиятҳои номиналӣ арзиши миқдорӣ дода мешавад. Қиматҳои функсияи табдилдиҳӣ бояд дар ҳудуди аз 0 то 1 бошанд. Азбаски ҳамаи хусусиятҳои интихобшуда дар сохтори нишондиҳандаи сатҳи таъминоти иттилоотӣ барои фаъолият ва рушди корхона аҳамияти баробар доранд вазифаҳо барои ҳамон номзадҳо яхсела хоҳанд буд.

Дар асоси арзишҳои муайяни нишондиҳандаҳои ҷудоғонаи таркибии таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди корхона нишондиҳандаи умумӣ ҳисоб карда мешавад. Ҳисоб кардани нишондиҳандаи умумии сатҳи таъминоти иттилоотӣ дар асоси миёнаи геометрии функсияҳои инфиродии табдилдиҳии аломатҳо аз рӯи формула 1 анҷом дода мешавад.

$$I = \sqrt[n]{A * B * C * D * E * F * G * H * I * J} \quad (1)$$

ин ҷо I- нишондиҳандаи сатҳи таъминоти иттилоот функсияварушд

корхонаҳо;

n- шумораи нишондиҳандаҳои таркибии сатҳи таъминоти иттилоотӣ;

A, B, C, D, E, F, G, H, I, J- сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди ташкилот.

Вобастагии байни сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди корхона ва индекси он аз рӯи миқёси Харрингтон муайян карда мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Муносибати байни сатҳ ва индекс таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди ташкилот

Меъёри нишондиҳанда	Сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди ташкилот
0,0-0,2	Баниҳоят паст
0,2-0,37	Паст
0,37-0,63	Миёна
0,63-0,8	Баланд
0,8-1	Бениҳоят баланд

Сарчашма: [3 саҳ. 113-120]

Тавре, ки дар моделсозии ҳисобкунакҳои объектҳои ғайриметрикий нишондода шудааст, мувофиқи нақшаи зерин иҷро кардан лозим аст:

1) Умумкунии донишҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба ин хусусият, нигоҳ доштани номори тавсифии аломатҳо;

2) Сохтмони миқёси табдили арзишҳои нишондиҳанда;

3) Мафҳуми асосии нуқтаҳои тағирёбии марҳила дар арзишҳои нишондиҳандаҳо;

4) Таърифи шахсият функсияҳои табдилдиҳӣ;

5) Таърифи умумии функсияҳои табдилдиҳӣ [4].

Ҳангоми тартиб додани рӯйхат хусусиятҳо, бояд ба назар гирифт, ки ҳислати сифат метавонад намоёндагон бисёре бошанд номинатсияҳои баробар (яъне тафсирҳо), ки рӯйхати унвонҳои имконпазир

сифат. Дар баробари ин ҳар як номинация хусусияти сифатӣ мувофиқи арзиши миқдории функсия гузошта мешавад.

Барои тадбиқи модели мазур низоми таъминоти иттилоотии менеҷменти молиявии яке аз корхонаҳои калони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҶСК «Қолинҳои Қайроққум»-ро баҳогузорӣ мекунем.

Дар корхона системаи таъминоти иттилоотӣ ташкил карда шудааст, ки аз воситаҳои техникӣ, барномаҳои компютерӣ, мутахассисони шӯъбаи технологияҳои иттилоотӣ ва маҷмӯи вазифаҳои иборат аст, ки бо ёрии системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии ҳал карда мешаванд. Дар ҳамаҷлаи хусусияти системаи таъминоти иттилоотии корхона пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 3. Ташкили системаи таъминоти иттилоотӣ

Номгӯи зернизоми	Шарҳи зернизоми
Зернизоми техникӣ	Дар корхона садубист ҷойгирмавҷудааст, кибокомпютерҳоишаҳсӣ, телефон, факс ва принтер мутахассисонидаршудаанд. Хусусиятҳоиасосиикомпютерҳо: Celeron G530 (2.4 GHz), 6Gb, 250 GB, DVD-RW. СистемаиОператсионии Windows 8
Зернизоми амалӣ	Барномаҳоиэриистиғфодамешаванд: Microsoft Office, Windows, Abode Reader, 1C: Корхона: автоматикунони комплекси
Зернизоми ташкилию методӣ	Сохтори ташкилии шӯъбаи таъминоти иттилоотӣ, ҳамаҷлаи таъминоти иттилоотӣ мутахассисонидаршудааст. Дармарҳилаи таъминоти иттилоотӣ қарордорад
Зернизоми иҷроикунанда	Дар айни замон бо ёрии системаи таъминоти иттилоотӣ вазифаҳои эриистиғфодамешаванд: автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунии, автоматикунони системаи пардохтҳои бонкӣ, қисман автоматикунони гардиши ҳуҷҷатҳо

Сарчашма: маълумотҳои шӯъбаи ИТ ҶСК «Қолинҳои Қайроққум»

Тадқиқот муайян кард, ки талаботҳои иттилоот ва раванди иттилоот ба таври васеъ равона карда шудаанд ва ҳамаи муқаррароти зарурии инъикос мекунанд.

Тавре ки қаблан ошкор карда шуд, дар корхона системаи автоматикунонидашудаи 1С- корхона: автоматикунони комплекси насб карда шудааст. Аз ин рӯ, аввал мо таҳлил мекунем, ки оё барномаи 1С – ERP системаи аст ё не.

Ҳар як конфигуратсияи 1С дар таъминоти асосӣ бо ҳисоботҳо ва коркардҳои зарурии барои таҳлили пурраи фаъолияти тамоми контури хоҷагии дар конфигуратсия татбиқшуда мутахассисонидаршудааст. Илова бар ин, истиғфодаи ҳисоботи беруна, ки бо фармони навишта шудаанд (онҳо ҳатман ба барнома дохил карда намешаванд) ва бо ин роҳ таҳлилро васеъ кардан мумкин аст.

Дар ҳамаҷлаи имкониятҳои функционалии 1С- Корхона оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Имкониятҳои функционалии 1С-Корхона (версияи 8)

Хусусиятҳо	Имконияти функцияҳо
Баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ	+
Музди меҳнат ва идоракунии кормандон	++
Баҳисобгирии кадрҳо	++
Баҳисобгирии пардохтҳо	++
Ҳисобҳо ва танзими чандир	+
Ҳисоботҳо	++
Идоракунии фуруш	++
Баҳисобгирии хароҷот	++
Истеҳсолот	++
Банақшагирӣ	-

Эзоҳ: - мавҷуд нест; + мавҷуд аст; ++ бо имкониятҳои васеъ ва оптимизатсия мавҷуд аст

Сарчашма: маълумотҳои шӯъбаи IT-и ҚСҚ “Қолинҳои Қайроққум”

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки маълумоти таҳрифшуда ва нокифоя дар як ҷо ба тамоми система таъсир мерасонад. Ин бо мурури замон рух медиҳад ва таъсири мустақим надорад, аммо таъсири ҷамъкунанда дорад ин номувофиқатҳои таъминоти иттилоотиро ба ҳолати ғайриқаноатбахш меорад, ки дар он он ҳатто

вазифаҳои асосии интиқоли иттилоотро дар системаи "корхона" иҷро карда наметавонад.

Дар ин навбат мо дар асосии нишондиҳандаҳои арзёбии дараҷаи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди ташкилот низоми таъминоти иттилоотии амалкунандаи ташкилотро баҳогузорӣ мекунем (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Нишондиҳандаҳои шартии низоми таъминоти иттилоотии ҚСҚ “Қолинҳои Қайроққум”

Нишондиҳандаҳо	Маънои минималии нишондиҳанда	Балгузори мутахассисон
Сатҳи қонунгардонидани талаботи иттилоот	A	0.6
Муносибати байни ҳадафҳои таъминоти иттилоотӣ ва ҳадафҳои фаъолият ва рушди корхона	B	0.7
Сатҳи автоматикунории таъминоти иттилоотӣ	C	0.7
Ҳолати инфрасохтори иттилоотӣ	D	0.7
Сатҳи саводнокии иттилоотии истеъмолкунандагони иттилоот	E	0.7
Мавҷудияти сармоягузори дар дастгирии иттилоотӣ ва баҳисобгирии хароҷот	F	1
Гуногунӣ манбаҳои истифодашудаи иттилоот ва усулҳои кор бо он	G	0.2
Амалисозии иттилоот нармафзори дар асоси бинои модели иттилоотӣ	H	0.6
Сатҳи мутобиқати иттилоот талаботе, ки ба он дахл доранд	I	0.7
Дараҷаи саривақтии қабул ва истифодаи иттилоот	J	0.5
$I = \sqrt[10]{0,6 * 0,7 * 0,7 * 0,7 * 0,7 * 1 * 0,2 * 0,6 * 0,7 * 0,5} = 0.6$		

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои шӯъбаи IT-и ҚСҚ «Қолинҳои Қайроққум»

Аз рӯи ҷадвали 5 маълум шуд, ки вобастагии байни сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолият ва рушди корхона ва индекси он аз рӯи микёси Харрингтон дар корхона низоми таъминоти раванди менеҷменти молиявӣ дар сатҳи миёна қарор дорад. Зеро натиҷа дар ҳудуди меъриии 0,37 то 0,63 қарор дорад.

Бинобар дар сатҳи миёна қарор доштани низоми таъминоти иттилоотӣ шубҳа доир ба сифати маълумоти молиявӣ пайдо мегардад, ки барои баҳодиҳии сифати иттилооти пешниҳодашаванда аз тарафи олимони хориҷӣ моделҳои Роксас ва М.Беништаҳия шудааст[5]. Тадбиқи моделҳои мазкур дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Ҷадвали 6. Нишондиҳандаҳои молиявӣ дар модели М.Биниш ва Роксас истифодашаванда ва тадбиқи он дар ҚСҚ “Қолинҳои Қайроққум”

Нишондиҳандаҳо	Таъинот	Формулаи ҳисобкунии нишондиҳанда	Манбаи иттилоот	Натиҷаи тадбиқ
Индекси давраи фурӯш ва қаздории дебиторӣ	<i>DSRI</i>	$\frac{KD_1}{D\Phi_1} * \frac{D\Phi_0}{KD_0}$ <i>ҚД-қарздорӣ дебиторӣ</i> <i>ДФ-Даромад аз фурӯш</i>	Ҳисобот оиди натиҷаи молиявӣ ва ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ	1,17
Индекси даромад аз фурӯш ва фоидаи умумӣ	<i>GMI</i>	$\frac{D\Phi_0 - AAM_0}{D\Phi_1 - AAM_1} * \frac{D\Phi_1}{D\Phi_0}$ <i>AAM-арзиши аслии маҳсулот</i>	Ҳисобот оиди натиҷаи молияви	1,37
Индекси сифати дороиҳо	<i>AQI</i>	$\frac{(D - DГ - BA)_1}{(D - DГ - BA)_0} * \frac{D_1}{D_0}$	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ	-1,18

		<i>Д-дороиҳо, ДГ-Дороиҳои гардон, ВА-воситаҳои асосӣ</i>		
Индекси афзоиши даромад	<i>SGI</i>	$\frac{Д\Phi_1}{Д\Phi_0},$	Ҳисобот оиди натиҷаимолиявӣ	0,94
Индекси истехлок	<i>DEPI</i>	$\frac{И_0}{И_1} * \frac{И + ВА_1}{И + ВА_0},$ <i>И-истехлоки воситаҳои асосӣ</i>	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ	0,37
Индекси хароҷоти фурӯш ва маъмурий	<i>SGAI</i>	$\frac{ХТ + ХМ_1}{ХТ + ХМ_0} * \frac{Д\Phi_0}{Д\Phi_1},$ <i>ХТ-хароҷоти тиҷоратӣ; ХМ-Хароҷоти маъмурий.</i>	Ҳисобот оиди натиҷаимолиявӣ	0,57
Индекси таносуби вобастагимолия вӣ	<i>LVGI</i>	$\frac{\bar{Y}_1}{\bar{Y}_0} * \frac{Д_0}{Д_1},$ <i>Ў-ҳамагӣ ӯҳдадориҳо</i>	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ	0,54
Ҳисобкунӣ бадориҳо	<i>TATA</i>	$\frac{АМДГС - АМВП}{Д_1} + \frac{АФ - И}{Д_1} + \frac{АМЎК}{Д_1},$ <i>АМДГС-арзиши миёнаи дороиҳои гардони соф; АМВП-арзиши миёнаи воситаҳои пулӣ; АФ-андоз аз фоида; АМЎК-арзиши миёнаи ӯҳдадориҳои қўтоҳмуддат</i>	Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ	0,67
М.Биниш	$M\text{-score} = -4,84 + 0,920*1,17 + 0,528*1,37 + 0,404 * (-1,18) + 0,892 * 0,94 + 0,115*0,37 - 0,172*0,57 + 4,679*0,67 - 0,327*0,54 = -3,84 > -2,22$			
Роксас	$F\text{-score} = -6,065 + 0,823*1,17 + 0,906*1,37 + 0,593*(-1,18) + 0,717*0,94 + 0,107*0,37 = -3,84 > -2,76$			

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботҳои молиявии ҶСК «Қолинҳои Қайроққум»

Аз рӯи натиҷаи модели М.Биниш маълум гардид, ки ҳисоботи молиявии пешниҳод гардида таҳриф дорад, зеро натиҷа аз -2,22 калон баромад. Инро модели панҷомилаи Раксас низ тасдиқ намуд, кидар ҳисобот иттилооти носоҳеҳ сабт шудааст, зеро натиҷаи ин модел аз -2,76 калон ҳосил шуд. Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки низоми иттилоотии дар корхона ташкилгардид бинобардоштани норасогиҳо барои қабули қарори идоравии оптималӣ мусоидат карда натавониста истодааст.

Мушкилот дар низоми таъминоти иттилоотии низоми идоракунии ташкилот шартан ба чунин намудҳо тақсим карда мешаванд:

1) мушкилоти возеҳ-набудани чандирӣ дар система назорати, воқуниши зуд ба тағйироти беруна ва муҳити дохилии ташкилот;

2) проблемаҳои пинҳонӣ-таъмини заифи иттилоот дар бораи вазъи муҳити беруна ва дохилӣ ташкилотҳое, ки таҳлили нотаом аз таҳияҳои

пешрафтаи илмӣ, ки аҳамияти муҳими амалӣ доранд, маҳдудияти донишҳои худ барои беҳтарин корҳо сарф намекунанд.

Имрӯз роҳбарони корхонаҳо дар гирифтани маълумот душворӣ мекашанд, зеро шумораи он пайваста меафзояд ва дар шакли умумӣ он ҳанӯз ҳам вучуд дорад. Аз ин рӯ, ташкилот ба маълумоти босифат ва оперативӣ ниёз дорад. Ҳалли масъала метавонад тақмили таъминоти иттилоотии раванди идоракунии бошад-саривақт ба шахсоне, ки дар соҳаи идоракунии қарор қабул мекунанд, маълумоти объективӣ, мубрам, боэътимод дар бораи ҳолати объектҳои идорашаванда ва муҳити беруна ёри расонад.

Ҳалли мушкилот метавонад Big Data бошад – силсилаи равишҳо, воситаҳои сохторӣ, маълумоти сохторнашуда, ки бо воситаҳои барномавии миқеспазир самаранок коркард карда мешаванд. Big Data технологияҳои пешрафтаи таҳлилро истифода

мебарад, ки зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинро дар бар мегирад (вақте ки барнома дар компютер барномаҳои дигарро таълим медиҳад).

Раванди коркарди миқдори зиёди иттилоот сохтани моделҳоро дар асоси маълумоти ҷамъоваришуда ва огози симулятсияҳоро дар бар мегирад, ки дар он танзими асосӣ пайвасти тағйир меёбанд, дар ҳоле ки ҳар дафъа система назорат мекунад, ки чӣ гуна "тағйири танзимот" ба натиҷаи имконпазир таъсир мерасонад. Раванди додашуда пурра автоматӣ карда шудааст.

Идоракунии корхона таҳлили эҳтимолиро талаб мекунад, ки тағйирот дар вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ дар кишвар ва минтақаҳо. Дар ин вазъият калиди аҳамияти ҳалли мушкилоти гузашташуда ба иттилоот ҳамчун ҳастан муҳим иқтисодӣ ва манбаи иҷтимоии истехсолоти муосир баланд мебардорад.

Зеро доштани маълумоти саривақтӣ ва бозғаймӣ яке аз шартҳои асосии таъмини фаъолияти корхонаҳо мебошад.

Хулоса. Муносибати инноватсионии таъминоти иттилоотии низомӣ менеҷменти молиявӣ дар бораи натиҷаҳои фаъолияти ташкилот, ки дар низомӣ менеҷменти молиявӣ таҳия ва татбиқ карда мешавад, раванди таҳияи ҳисоботи молиявиро коҳиш медиҳад ва ба ин васила кори хадамоти молиявиро ба таври назаррас оптимизатсия мекунад ва имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои молиявии ташкилот ба таври воқеӣ назорат карда шаванд. Ин ҳалли инноватсионӣ бешубҳа ба суръат ва сифати иттилооти молиявӣ аз манбаҳои дохилӣ ва дар асоси он қабули қарорҳои стратегӣ таъсир мерасонад ва ба маҷмӯи бартариҳои рақобатӣ илова хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Жук К.И. Разработка информационного обеспечения системы финансового менеджмента корпорации. «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» №10(26) 2018
2. Кочетова, М. В. Информационное обеспечение финансового менеджмента при принятии эффективных решений в организации / М. В. Кочетова, Е. П. Трошина // Проблемы развития предприятий: теория и практика. – 2019. – № 1-1. – С. 178-181.
3. Мазоренко О. В. Подход к оценке уровня информационного обеспечения функционирования и развития предприятия / О. В. Мазоренко // Учет и статистика. – 2013. – № 1(29). – С. 113-120.
4. Мищенко А. А. Взаимодействие инноваций и информации в системе финансового менеджмента коммерческих организаций // Экономика и социология. 2015. № 28. С. 26-30.
5. Соколова Елизавета Сергеевна Методы оценки качества учетной информации // Статистика и экономика. 2011. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-kachestva-uchetnoy-informatsii> (дата обращения: 01.06.2024).
6. Фофанова, Ю. А. Система информационного обеспечения финансового менеджмента на предприятиях малого и среднего бизнеса / Ю. А. Фофанова // Новая наука: Современное состояние и пути развития. – 2016. – № 8. – С. 278-282.
7. Хациева Лариса Увайсовна, Абуев Мурад Алиевич. Структура финансового механизма управления деятельностью предприятия // E-Scio. 2020. №11 (50).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ғайбуллоева Дилфузачон Абдугаффоровна - Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд, докторанти PhD, омузгори калони кафедраи молия ва қарз. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯч. И.Сомонӣ, 226. Почтаи электронӣ: dilfuza8899g@gmail.com. Тел: +99292990-30-90

Информация об авторах:

Ғайбуллоева Дилфузаджон Абдугаффоровна – Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, докторант PhD, старший преподаватель кафедры «Финансы и кредит». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: dilfuza8899g@gmail.com. Тел: +99292990-30-90

Information about the authors:

Ghaybulloeva Dilmuzajon Abdugafforovna - Khujand Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M.S. Oshimi, PhD student, senior lecturer at the Department of Finance and Credit. Address: 226 I. Somoni str., Khujand city, 735700, Republic of Tajikistan. E-mail: dilfuza8899g@gmail.com . Phone: +99292990-30-90

УДК: 331.5

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Абдуллоева Шаҳноза Файзилахматовна

Аннотатсия. Дар мақола диққати асосӣ ба масъалаҳои методологӣ ва назариявии ташаккулёбии бозори меҳнат нигаронида шуда, мактабҳои гуногуни илмӣ иқтисод таҳлилу барраси гардидаанд. Аз натиҷаи таҳлили анҷомдодашуда бар меояд, ки дар шароити имрӯза бозори меҳнат дар муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дар байни бозорҳои мавҷуда қойи намоёнро ишғол карда, чузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои мазкур ба ҳисоб меравад.

Инчунин бозори меҳнат дорои фишангҳои таъсиррасонӣ ва идоракунии худ буда, ҳамчун бозори махсус, ки дар он қобилияти беназири инсон ба монанди, қобилияти меҳнатӣ, рафтори корӣ, таҷрибаи ҳаёт, сифатҳои рӯҳӣ, физиологиву меҳнати хариду фуруш карда мешавад, таҳти омӯзиши қарор дода шудааст.

Вожаҳои калиди: иқтисодию-иҷтимоӣ, бозори меҳнат, ҳуқуқӣ, идоракунӣ, меҳнат, қобилияти меҳнатӣ, рафтори корӣ, таҷрибаи ҳаёт, сифатҳои рӯҳӣ, физиологӣ.

Барои иқтибос: Абдуллоева, Ш. Ф. Масъалаҳои назариявии ташаккулёбии бозори меҳнат дар шароити муосир / Ш. Ф. Абдуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). –С. 158-164.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Абдуллаева Шаҳноза Файзилахматовна

Аннотация. В статье основное внимание уделяется методологическим и теоретическим вопросам формирования рынка труда, анализируются и рассматриваются различные научные школы экономики. Из проведенного анализа следует, что в современных условиях рынок труда занимает видное место в экономико-социальных и правовых отношениях между существующими рынками и является неотъемлемой частью этих отношений.

Также рынок труда имеет свои рычаги влияния и управления и изучается как особый рынок, на котором покупаются и продаются уникальные способности человека, такие как трудовые способности, трудовое поведение, жизненный опыт, психические, физиологические и трудовые качества.

Ключевые слова: социально-экономический, рынок труда, правовой, управленческий, труд, трудоспособность, трудовое поведение, жизненный опыт, психические, физиологические качества.

THEORETICAL ISSUES OF LABOR MARKET FORMATION IN MODERN CONDITIONS

Abdullaeva Shahnoza Fayzilahmatovna

Annotation. The article focuses on methodological and theoretical issues of labor market formation, analyzes and examines various scientific schools of economics. The analysis shows that in today's conditions, the labor market occupies a prominent place in the economic, social and legal relations between existing markets and is an integral part of these relations. The labor market also has its own levers of influence and management and is studied as a special market where unique human abilities are bought and sold, such as labor abilities, labor behavior, life experience, mental, physiological and labor qualities.

Keywords: socio-economic, labor market, legal, managerial, labor, ability to work, labor behavior, life experience, mental, physiological qualities

Гузориши масъала. Бояд кайд кард, ки бозори меҳнат яке аз унсурҳои муҳими иқтисоди миллӣ мебошад, ки дар доираи он раванди хариду фуруши, омили асосии истехсоли ҷамъиятии меҳнат сурат мегирад. Дар адабиёти илмӣ онди ташаккулёбии

бозори меҳнат ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки меҳнат ҳамчун раванди иқтисодӣ ва омили истехсолот яхела ва алоқаманд буда, асосҳои аз ҳам фарқкунанда низ доранд. Вобаста ба ин, дар зер раванди фаъолияти шахс дараҷаи

самаранокӣ, истифодаи меҳнат барои қонё гардонидани ниёзҳои муайян карда мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ба ақидаи А. Симт ва Д. Рикардо баробарии талабот ва таклифот дар бозори меҳнат, метавонад рушди онро таъмин созад. Инчунин онҳо қайд менамоянд, ки «дар шароити бозор ва рақобати озод мувозинати талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ таъмин гардида, ки натиҷаи он шугли пурраи аҳоли мегардад» [17].

Ғоибназарзода С.М. қайд менамояд, ки «Бозори меҳнатро метавон ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ баррасӣ кард, ки барои таъмини шугли самаранок ва идомаи раванди тақдористеҳсоли қувваи корӣ ва ҳамчун нишондиҳандаи муҳими ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва неқӯаҳолии аҳоли пешбинӣ шудааст» [1].

Мақсади мақола – ин омӯзиши масъалаҳои гуногуни назариявии олимони дар самти бозори меҳнат, барои дарёфти роҳҳои дигари бартараф намоии мушкilotҳои бозори меҳнат мебошад.

Муҳтавои асосии асосии мақола. Омӯзиши бозори меҳнат аз ҷиҳати иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва инчунин илмҳои дигар барои монда, заминаи омӯзиши назариявии бозори меҳнатро бо эволюсияи тараққиёти бозори мазкур таҳти омӯзиш қарор дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки ба вучуд омадани бозори меҳнат дар натиҷаи рушди шакли моликияти хусусӣ, ки асоси он истеҳсолоти мануфактурӣ буд ва зарурияти шумораи зиёди коргаронро талаб мекард, ба ҳисоб меравад.

Он маҳдудиятҳое, ки дар он давра вучуд дошт аз байн рафт ва инсон озодона қувваи кории худро ба фурӯш баровард, ки ин омилҳои иҷтимоӣ рушди бозори меҳнат гардид. Аз ин бар меояд, ки бозори меҳнат на танҳо категорияи иқтисодӣ балки иҷтимоӣ низ мебошад. Омӯзиши бозори меҳнат аз мактабҳои илмӣ иқтисодӣ сарчаша мегардад, ки дар он саҳми зиёди олимони иқтисоддон ба назар мерасад.

Намояндагони назарияи классикӣ асосгузори илми иқтисод А.Смит ва Д.Рикардо, дар асарҳои худ асосҳои назарияи бозори меҳнатро нишон доданд. Дар он вақт онҳо муносибатҳои истеҳсолиро меомӯхтанд, ки бекорӣ дар шакли оммавӣ ҳанӯз вучуд надошт. А.Смит ва Д.Рикардо дар назар доштанд, ки даҳлати давлат ба муносибатҳои бозор оқибатҳои манфӣ дорад. Онҳо меҳнатро ба ҳайси моле мешуморидан, ки хусусияти тақсимшавӣ ва якхелагӣ доранд. А. Смит шугли пурраро, ки ба воситаи “дасти ноайён” идора карда мешуд анъанавӣ медонист.

Олими дигар Ж.Б. Сэй, ки «боварӣ дошт, ки истеҳсолот ба се омил – меҳнат, сармоя ва замин асос

меёбад, ба се манбаи даромад – музди меҳнат, ғоида ва рента мувофиқат мекунад. Ба ақидаи ӯ, ҳуди раванди истеҳсолот баробари арзиши моли истеҳсолшуда даромад ба вучуд меорад, ки ин ба таври худкор ба мувозинати байни хариду фурӯш оварда мерасонад. Бинобар ин вай чунин мешуморид, ки иқтисоди бозор низоми худтанзимкунонда аст» [2].

Бале, ақидаи Ж.Б. Сэй дар сари он аст, ки истеҳсолот ба овардани даромад мерасонад, вале мо гуфта наметавонем, ки мушкilotи бозори меҳнатро пурра бартараф месозад. Ин назария ба он гувоҳӣ медиҳад, ки мо аҳолиро пурра ба кор таъмин карда метавонем, аммо ин масъалаи бекориро пурра ҳал карда наметавонад, балки онро фақат кам мекунад. Барои бартарафкунии масъалаи мазкур зарурияти худтанзимкунии нархи мувозинати бозори меҳнат, яъне нархи музди кор, ки дар натиҷа ба шугли пурра оварда мерасонад.

Бояд дуруст дарк кард, ки пояи асосии назарияи классикӣ бозори меҳнат ин арзиши меҳнат, яъне музди кор мебошад, ки дар бозори меҳнат нақши басо муҳимро иҷро менамояд. Чунки ҳаҷми баланду паст будани он метавонад ба ҳаҷми таклифот дар бозори меҳнат таъсир расонад. Аз ин сабаб мо метавонем ҳам ҷиҳати мусбӣ ва манфӣ онро дар муносибатҳои бозори меҳнат назар кунем, ки боз моро ба масъалаи баробарии талаботу таклифот дар бозори меҳнат оварда мерасонад.

Олими дигари илми иқтисод К. Маркс вобаста ба ақидаронии классикҳо, бозори меҳнатро ба қувваи корӣ мансубият медиҳад. Аммо, қувваи корӣ аз инсон ҷудонопазир аст, аз ин рӯ, онро бе фурухтани ҳуди корманд фурухтан мумкин нест. Дар ҷамъияти озод чунин фурушро наметавон амалӣ кард, аз ин рӯ қувваи корӣ наметавонад моликияти харидор дар бозори меҳнат гардад. Ҳуди меҳнат наметавонад фурухта ва харида шавад, зеро он арзиш надорад» [3]. Вобаста ба гуфтаҳои дар боло оварда шудаи К. Маркс муносибатҳои байни харидор ва фурушанда дар бозори меҳнат тавассути созишномаи тарафайни корфармо ва коргар ба анҷом мерасад, ки фарқиат нисбат ба дигар намудҳои бозорро дорад. Инчунин ба ақидаи у бозори меҳнат бозори ба худ хусусияти хос дошта мефаҳмад, ки дар он ҷараёни меҳнат арзишҳои муайяно ба вучуд меоранд, вале дигар захираҳо бошанд, арзиши худро аз нав ба он зам менамоянд.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX, яъне давраи тараққиёти иқтисодӣ капиталистӣ, бекорӣ мавсимӣ оммавӣ зуҳур ёфт, ки сабабӣ пайдо гардидани назарияи неоклассикӣ шуд, ки намояндаи ин назария А.Маршалл буд. Ба ақидаи, А.Маршалл рушди дохилии бозор метавонад ба танзими

худидоракуни оварда расонад, агар ғояи рушди ҳамвор, бидуни бӯҳрон амалӣ шавад. Вай концепсияи талаботи чандириро кор карда баромад, ки барои шарҳ додани ходисаҳои бозор ва инчунин мафҳумҳои мувозинати бозорро ҳамчун хусусияти байни таносуби талабот ва пешниҳод истифода кардааст. А.Маршалл чунин мешуморид, ки «...омили инсон дар истехсолот мисли мошинҳо ва дигар омилҳои истехсолот харида фурухта намешавад» ва «коргар меҳнати худро мефурушад, вале вай соҳиби худ мемунада» [4]. Дар баробари ибораи «фурӯши меҳнат» ибораи «фурӯши хизматрасониҳои меҳнатӣ» [4] истифода кардааст, дар ин вазъ ба андешаи ӯ маҳсулот, яъне қувваи корӣ фурухта мешавад ва ё метавон гуфт, ки харида мешавад ва инро «бозори меҳнат» номидааст.

Яке аз пайравони А.Маршалл А.Пигу буд, ки назарияи он аз ибтидои асри XX ба мавод асос ёфта буд, ки давраи бухрони иқтисодии солҳои 20-умро дар бар мегирад. Вай бар ин назар буд, ки мушкили асосие, ки боиси бекорӣ шудааст, сатҳи баланди музди кор аст, ва бо коҳиши маош мо метавонем бекориро кам кунем. Бояд гуфт, ки ин назарияи на танҳо пайравони мактаби неокласикӣ инчунин, А.Самюэлсон, М.Фелдштейн, Р.Холл, Д.Гилдер, А.Лаффер ва дигарон, ки онҳо бозори меҳнатро ҳамчун низоми динамикӣ, ки қонунҳои худро дорад ва бо механизми нархҳо танзим карда мешаванд дар асарҳои худ дарҷ мекарданд.

Вобаста ба ақидаи неокласикон, баробарӣ дар бозори меҳнат наметавонад монеаи ба миён омадани бекории гардад, чунки натиҷаи мазкур ин аз вучуд доштани маҳдудиятҳо ба озодии дастгоҳӣ нархи кор, ки ба бозори озод таъалук дорад, вобастаги дорад.

Дар давраи мавҷудияти мамлакати Шуравӣ назарияи марксистӣ-ленинӣ ҳукмрон буд, вале сарфи назар аз ин, назарияи мазкур тасдиқ наёфт зеро, ки дар он давраи барномаи нақшавии мамлакати Шуравӣ буд. Дар ин давра меҳнат мол набуд ва бекории оммавӣ вучуд надошт.

Аз ҷумла дар асари худ Ҷ.М. Кейнс «Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул» [5] ақидаҳои ҷолиб овардааст. Дар изҳороти худ Ҷ.М. Кейнс қайд мекунад, ки сарфи назар аз рушди комили рақобат дар иқтисодиёт, дар асл он ҳолати пурра таъмин кардани шуғлро надорад.

Назарияи кейнсиони инъикос мекард, ки иқтисоди бозорӣ наметавонад масъалаи бекорӣ ва тақсироти дурусти даромадро пурра ҳал кунад.

Вобаста ба ақидаронии намояндагони мактаби синтети неокласикӣ (Х. Ламперт, П.Самуэлсон) барои баланд бардоштани фаъолияти бозори меҳнат зарурияти истифодабарии танзими бозор ва давлат зарур аст. Бозори меҳнат дорои хусусиятҳои чандирӣ

ва рақобатпазирӣ аст, ки баробарии он дар натиҷаи мавҷудияти табиӣ бекорӣ муайян карда мешавад ва танзими давлатии он тавассути воситаҳои сиёсати пуллии қарзӣ таъмин карда мешавад. Назарияи мазкур инъикоскунандаи он аст, ки барои таъмини баробарии дар бозори меҳнат бояд як фишанг ба дигар иваз карда шавад, яъне дар бозори меҳнат баробарии танзими давлатӣ ва бозорӣ ба амал бароварда шавад.

Вобаста ба мавзӯи омӯзиш қайд кардан зарур аст, ки сабаби пайдоиши назарияи монетаристӣ ноқомии усулҳои кейннсиносии танзими бозори меҳнат буд, ки дар солҳои 70-уми асри XX. дар мамлакатҳои тараққиқардаи капиталистӣ сар шуд. Ӯ нақши ҳалкунандаи пулро дар тараққиёти иқтисодиёт ва ба эътидол овардани он асоснок кард, инчунин намояндагони назарияи монетаристии интизорҳои ратсионалии М.Фридман, Роберт Лукас, тарафдорони онҳо буданд. Асоси мафҳуми бозори меҳнат ва бекорӣ дар ин назария ба он асос ёфтааст, ки тарафдорони он меҳостанд таҳлили макро ва микро ба ҳам бипайванданд. Онҳо чунин мешумориданд, ки ҳуди субъектҳои иқтисодӣ бозаргонӣ ҳадашон моҳияти пурраи муносибатҳои бозорро дарк намуда дар қараёни он мустақилона қарор қабул мекунанд.

Монетаристҳо асосро на дар талабот, балки дар пул медиданд. Ба ақидаи онҳо пешниҳоди, ки ба афзоиши талабот ба ҳама намуди доронҳо, сатҳи ҳозираи истехсолот ва аз ин рӯ шуғл мусоидат мекунад ин пул мебошад. М. Фридман вобаста ба ақидаи худ «қоидаи монетарӣ» ҳаҷми пулӣ дар муомилот бударо дар як сол, дар сатҳи аз 3 то 5 % медид, ки дар ҳолати ба ин сатҳ мутобиқат накардани ҳаҷми пулӣ дар муомилот, буда ба мушкilotҳои дигари иқтисодӣ метавонад оварда расонад.

Назарияи институтсионализмро оиди бозори меҳнат намояндагони он М.Вебер, Ҷ. Дунлоп, Л.Улман ва дигарон пешбарӣ мекардаанд. Қисми асосии ин назария масъалаи назарияи иқтисод ва назорати он инъикос ёфтааст. Ин назария бар он асос ёфтааст, ки таърихан ва бо мурури замон ҷомеа навъҳои гуногуни дигаргунсозихоро аз қабилӣ “индустриалӣ, постиндустриалӣ, технотронии иттилоотӣ” паси сар кардааст. Ӯ. Шумпетер дар асари худ «Назарияи рушди иқтисодӣ» чунин меҳисобад, ки «агар мо аз ғуломӣ назар кунем, мо ҳақ дорем бигӯем, ки одам қувваи қорӣи худро ҳамин тавр фурухта наметавонад» [6]. Ӯ истилоҳи «хизматрасонии меҳнатӣ» ва ба истилоҳ предмети муомилот ва бозореро, ки ин муомилот сурат гирифтааст, «бозори меҳнат» [6] истифода кардааст. Бозори меҳнатро аз диди институтсионализм чунин шарҳ додан мумкин аст, ки он метавонад хусусиятҳои милли дошта бошад. Яъне

ҳар як бозори меҳнат дар асоси қонунгузори муайян ки ба методологияи махсуси он таъаллуқ дорад асос меёбад.

Вобаста ба ақидаронии институтсионалистон дар бозори меҳнат инсон вобаста ба хусусиятҳо ва характер метавонад дар асосӣ созишномаи тарафайни байни харидор ва фурушанда ҷойи қор, шароит ва муҳити қорӣ, ҳаҷми пардохти ҳаққи қор, рушди минбаъдаи касбӣ, хариду фуруши қувваи қорӣ интиҳоб намояд.

Ақидаронии намоёндагони назарияи институтсионалӣ мавҷудияти рақобатноки бозори меҳнатро, оқилонагии рафтори шахс, ба даст овардани ҳолати оптималии низоми иқтисодиро зери шубҳа гузоштан, чунки онҳо ба муқаррароти мактаби классикии иқтисодӣ дар бораи яхелаи бозори меҳнат ва қушодагии муносибатҳои шугъл интиқод мекунанд. Институтсионалистон ба назарияи иқтисодӣ мафҳуми кластерҳои ҷойҳои қориро ворид намуда барои назарияи сегментии бозори меҳнат замина гузоштан.

П. Деренгер ва М. Пайор бошанд дар концепсияи пешниҳод қардан худ бозори меҳнатро ба «аввалия» ва «дуюмдараҷа» ҷудо намудаанд, ки мавҷудияти таъйизро нисбати қувваи қориро нишон медиҳанд.

Хусусиятҳои бозори меҳнати "аввалия" шароити хуби қорӣ буда, ба музди баланд, шугъли устувор, мавҷудияти имконият барои пешрафт, риояи адолат дар муқаррар қардани қоидаҳои меҳнат асос ёфтаанд.

Бозори меҳнати «дуюмдараҷа» бошад: музди кам, имтиёзҳо, шароити бади қорӣ, имкониятҳои паст дар пешрафт, муносибати тағйиребандаи роҳбарон ва ғ., вобастагӣ дорад.

Омузиши назарияи бозори чандири меҳнати Р.Буае ва Г. Стендинг дар охири солҳои 70-уми асри XX паҳн шуд, яъне дар давраи тағйиребии сохтори иқтисодиёт, ки кишварҳои пешрафтаи Ғарб дар бар мегирифт ба вучуд омад. Дар асоси он муқаррарот дар бораи зарурати танзими бозори меҳнат, гузариш ба шаклҳои чандиртар, функционалӣ фардӣ ва ғайристандартӣ (қори қисман, ғоибона ё ҳафта, шартномаҳои кӯтоҳмуддат) гирифта шудааст [7].

Раванди мазкур барои бартараф қардани хароҷотҳои сохтори иқтисодӣ бо роҳҳои гуногуни чандирии шаклҳои қорӣ (аз қор озод қардан) ва шаклҳои шугъл ба даст оварда, чандирии танзими вақти қорӣ, муқаррар қардани ҳаракати бештари вақти қорӣ бо рӯзи қории ғайримуқаррарӣ, чандирӣ дар танзими музди меҳнат дар асоси равиши фарқкунанда, чандирии усулҳо ва шаклҳои ҳифзи иҷтимоии қормандон, инчунин мутобиқ қардани ҳаҷм, сохтор,

сифат ва нархи қувваи қорӣ ба тағйироти талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат пешниҳод шудааст. Вобаста ба ин концепсияи бозори меҳнат дар худ рушди муносибатҳои гуногунҷабҳаи қорфармо ва қоргарро фаро мегирад, ки содда қардани хароҷотҳои умумумӣ, зиёд қардани даромаднокӣ ва нигоҳдории рушди бозори меҳнат равона шудааст.

Ба фикри мо, ҳар як мактаби иқтисодӣ таъриф ва асосноккунии илмӣ худро дорад. Аммо бояд гуфт, ки олимони намоёни дигар аз қабili С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмаленси дар китоби дарсии «Экономикс» ва Р.Пиндайк ва Д.Рубинфелд дар китоби дарсии «Микроиқтисод» ҳамзамон мафҳумҳои «пешниҳоди қувваи қорӣ» ва «пешниҳоди меҳнат», «бозори пешниҳоди қувваи қорӣ» ва «бозори меҳнат» [8] истифода бурдаанд.

Аз ақидаҳои мактабҳои илмӣ иқтисод дар боло оварда шуда маълум аст, ки бозори меҳнат механизми гуногунҷабҳа мебошад, ки бисер назарияҳоро дар худ нигоҳ медорад. Вобаста ба назарияҳои мазкур дар бораи бозори меҳнат муайян қардан мумкин аст, ки бештари онҳо ба равиши неокласикӣ ва кейнсионӣ марбут мебошанд. Яъне давомдиҳандаи ин ду назария бештар ба назар мерасад.

Назарияи классикии бозори меҳнат бошад мутобиқшавии бозори меҳнат ба қам қардани музди меҳнат ва бо ин роҳ муътадил нигоҳ доштани бекори равона гардидааст, ки дар шароити имрӯзаи тағйиребии босуръати ҷузъҳои бозори меҳнат таъмин қардан ғайри имкон аст. Вобаста ба хусусиятҳои психологӣ ва институтҳои ҷаҳонӣ босуръат паст шудани нархи музди меҳнат дар ҷавоби шумораи зиёди бекори ғайри имкон аст, чунки ин метавонад ба қорпартои намоишҳои оммавӣ ва инчунин дигар ҳолатҳои нофаҳмиҳо оварда расонад. Хусусиятҳои мазкури назарияи мазкур сабаби истифода набурдани он дар шароити имрӯза мегардад.

Дар натиҷаи омузиши ақидаҳои мактабҳои илмӣ иқтисод мо таҳлилҳои худро дар бораи хусусиятҳои бозори меҳнат дида баромадем, аммо таҳлили мазкур ба омузиши таҳлилий бозори меҳнат аз диди олимони мактабҳои иқтисодии ғарб маҳдуд намешавад [19]. Мавриди қайд аст, ки онҳо ибтидои омузиши масъалаҳои бозори меҳнатро пешгирифта буданд. Бояд қайд намуд, ки вобаста ба бозори меҳнат ва омузиши хусусиятҳои он нақши олимони муосир низ назаррас мебошанд.

Тадиқотчи ва олим Сосновская Л.Н. дар асарҳои менависад, «бозори меҳнат ҳамчун маконе, ки дар он хариду қорӯши қувваи қорӣ сурат мегирад» ё «ҳамчун фазое (иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ), ки дар он харидорон ва қорӯшандагон талабот ва пешниҳодро

ифода мекунад, дар робитаи хеле зич қарор доранд, ки дар натиҷаи он барои ҳар як маҳсулоти якхела нархи муайяни бартарӣ муқаррар карда мешавад» [9]. Аз чунин фаҳмиши муҳаққиқ бармеояд, ки дар ҷараёни меҳнат ва истифодаи он барои ҳар як маҳсулот нархи худро муқаррар мекунад.

Н. А. Волгин мешуморад, ки «Бозори меҳнат – ин маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ – меҳнати байни харидорон ва фурӯшандагон оид ба шартҳои кироӣ ва истифодаи қувваи корӣ» [10] мебошад, аммо танҳо ба шартҳои кироӣ ва истифодабарии хусусияти мафҳуми «бозори меҳнат» маҳдуд карда намешавад.

Андешаи муаллифи наватӣ Маслова Е.В. бозори меҳнатро ҳамчун «категорияи шугли музнок, ки ба он докталабон ба ҷойи корӣ ва ҳамаи ашхоси бо шугл, ба истиснои донишҷӯён ва коргарони мустақили ёрирасон дохил мешаванд, инъикос менамояд» [11].

Баъдан, олими рус Золин И.Е. чунин мешуморад, ки «бозори меҳнат маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқие мебошад, ки байни моликони меҳнат (кормандони кироӣ) ва корфармоён (шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ) вобаста ба шароити кироӣ, истифода ва табодули қувваи корӣ ба вучуд меоянд» [12]. Андешаи ин олим, ба консепсияи низомнокшуда ва инъикоси бозори меҳнат мувофиқат мекунад, яъне вобаста ба танзимкунии муносибатҳои бозори меҳнат низоми қонунгузори муайян вобаста ба ҳимояи манфиатҳои тарафайни иштирокчиёни он дар асосӣ: давомнокии рӯзи кор, музди меҳнати ҳадди ақал, бехатарии меҳнат, баромадан ба руҳсатии меҳнатӣ, бартарафнамории мушкilotҳои ҷойдоштаи меҳнатӣ ва ғайраҳо мебошанд, дар бар мегирад.

Боз як андешаи ҷолиб дар бораи бозори меҳнат ба Горелов Н.А. тааллуқ дорад, ӯ чунин мешуморад: бозори меҳнатро ба маънои маҳдуд метавон ҳамчун «таъсири мутақобилаи талабот ба қувваи корӣ ва пешниҳоди он муайян кард, ки дар натиҷа нархи муайяни меҳнат муқаррар карда мешавад ва шароити иҷтимоӣ иқтисодии фаъолияти меҳнатӣ ташаккул меёбад». Бозори меҳнат ба маънои васеъ «низоми муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатие мебошад, ки байни корфармоён ё ассотсиатсияҳои онҳо ва коргарон (ё намоёндагони онҳо) бо иштироки ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ оид ба қабул, музди меҳнат ва шароити меҳнат, кафолатҳои иҷтимоӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ ба вучуд меоянд» [13].

Бояд қайд кард, ки дар назарияи рушди бозори меҳнат на танҳо муттафакирони хориҷӣ нақш офаридаан инчунин аз ҷониби олимони тоҷик низ аз қабили С. Комилов, Д.Б. Қодиров, И.А. Ашмаров тадқиқотҳо гузаронида шудааст. Онҳо чунин меҳисобанд, ки бозори меҳнат «системаи

муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки сатҳи рушд ва тавозуни манфиатҳои дар давраи муайян ба даст омадаро байни қувваҳои дар бозор мавҷудбуда: сохибкорон, кормандон ва давлат инъикос мекунад» [14]. Бозори меҳнат ба маънои маҳдуд ҷойест, ки муомилот байни корфармо ва фурӯшандаи меҳнат анҷом дода мешавад [15]. Бозори меҳнат дар худ муносибатҳои гуногунро дар бар мегирад, ки асосӣ мавҷудияти онро муайян месозад.

Саломова Г.Г. бошад нисбати бозори меҳнат ва нақши он дар шароити имрӯза чунин ақидарони намудааст, ки «ин як ниҳоди иқтисодӣ миллӣ аст, яъне ҳамчун меъёри бунеди муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ҳамчун маҷмӯи нақшҳо ва мақомҳо, ки барои қонунгардонидани талаботҳои иҷтимоӣ - иқтисодии меҳнат, ба даст овардани даромад ва рушди истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ пешбини гардидаанд» [16]. Аз гуфтаҳои Саломова Г.Г. бар меояд, ки бозори меҳнат дар худ муносибатҳои гуногунро, ки нисбат доранд ба масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ фаҳмидан мумкин аст, ки ҳар як иштирокчиӣ он вазифа ва нақши худро иҷро менамояд.

Восиев Ф.М. қайд менамояд, ки «Бозори меҳнат ин бозоре мебошад, ки хусусияти хоси он дар пешниҳод ва интиҳоб шудани меҳнати инсон мебошад. Арзиши меҳнат – ин музди меҳнат аст, ки дараҷаи он аз маҷӯи омилҳои гуногун вобастааст. Инчунин маълумотноки, таҷрибаи корӣ, маълумотнокии қабӣ ва маҳорат. Дигар хусусияти бозори меҳнат нисбат ба дигар бозорҳо дар он аст, ки предмети хариду фуруш, яъне меҳнат, маълумотнокии касбӣ ва маҳорат аз фурушандааш ҷудо карда намешавад»[18].

Албатта дар раванди омӯзиши бозори меҳнати Тоҷикистон мо бо мушкilotҳои пешниҳод ва талабот рӯ ба рӯ мешавем, ки сабаби он ин афзоиши бо суръати аҳолии Тоҷикистон мебошад, ки ба вазъияти бозори меҳнати мо таъсири худро мерасонад. Яъне дар шароити мавҷудияти талаботи кам дар бозори меҳнат ба қувваи корӣ вазъи номуътадили он ба ҷашм мерасад, ки ба мигратсияи аҳоли ё ин, ки мавҷудияти шумораи зиёди қувваи кории истифода нашуда оварда мерасонад.

Дар мақолаи мазкур назарияҳои гуногуне омӯхта ва таҳлил карда шудаанд, ки муносибатҳои дохили бозори меҳнатро дар бар мегиранд. Бояд қайд намуд, ки назарияҳои мазкур масъалаҳои макро ва микро иқтисодиро фаро мегиранд. Ин назарияҳо сабабҳо ва ҳолати ҳаракати ҷузъҳои бозори меҳнатро дар худ зам мекунад, ки паҳлуҳои таъсиркунандаи иҷтимоӣ – иқтисодӣ доранд. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки рушди тӯлонии бозори меҳнат бо ҷаҳонбинии навин гуногунрангӣ ва ҷандирии равишҳои методологӣ ва

воситаи умумикунии эмпирикӣ мушкилиҳои ба худ хосро гузаронидааст. Ин эволютсияи бозори меҳнат, рушди воқеии омили инсонӣ дар шароити саноаткунӣ, инноватсия ва инфрасохтор, ҳангоме ки алоқамандии мустақими натиҷаҳои истеҳсолот аз сифат, мотиватсия ва хусусияти истифодабарии кувваи корӣ намоён мешавад, ба ҷашм мерасад.

Қайд кардан ба мавридаст, ки дар шароити дигаргуншавӣ ба монанди баъд аз КОВИД-19 ва рушди иқтисодиёти рақамӣ сабаби ба вучуд омадани намудҳои нави меҳнат гардида ба эволютсияи бозори меҳнат овардааст, ки баъзе назарҳои мактабҳои иқтисодиро бекор менамояд. Давраи мазкур на танҳо назарҳои бозори меҳнатро тағйир медиҳад инчунин сабаби аз байн рафтани баъзе намудҳои шуғл

мегардад. Иқтисодиёти рақами нақши муҳимро дар бозори имрӯзаи меҳнат ишғол менамояд. Бозори меҳнат дар шароити рақамикуннонӣ методикаи нави тақсимкунии истеҳсолотро пеш мегирад, ки дар ҷараёни он баъзе намудҳои шуғл метавонад аз байн равад ва платформаи намудҳои нав бо истифода аз фишангҳои рақамӣ ва интелекти сунъӣ ба миён ояд, ки ба назарҳои муосири дигари бозори меҳнат оварда мерасонад.

Аз ин лиҳоз омузиши масъалаҳои назариявии ташкили бозори меҳнат аз нуқтаи назари ташакулёбии иқтисодӣ рақамӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои меҳнат дар фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар басо муҳим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Гоибназарзода С.М. Проблемы эффективного функционирования и регулирования рынка труда Республики Таджикистан в условиях трансформации: теория, методология и практика - Душанбе, 2023 - 55 с.
2. Сушкова О.Ю. Рынок труда и занятость населения (учебное пособие): Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета 2008 год.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений/К. Маркс, Ф.Энгельс. - 2-е издание. - Т 23 - С.242.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс. - 1993. - Т.2. - С. 266.
5. Маркс К. Энгельс Ф., Соч. 2-ое изд. Т.23. М.: Госполитиздат, 1968г. С.31.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Пер. с нем. - М.: Прогресс. - 1982. - С. 371.
7. Шакиров Н. Ш. Эволюция теории рынка труда: от источников до постиндустриальной эпохи// Н.Ш. Шакиров// Научный Татарстан. - 2010. №1. - С. 206.
8. Фишер С. Экономика / Пер. с англ. - М., 1993. - С. 289, 286.
9. Сосновская Л.Н. Основы теории рынка труда/Л.Н. Сосновская. - СПб. СПбУЭФ, 1992. - С.5.
10. Буланов В.С., Волгин Н.А. Рынок труда. М.: Экзамен, 2000 - С. 145.
11. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: под ред. Шелеметова П.В. - М.: Инфра - М: НГАЭ и У. Новосибирск, 1998. -С.13.
12. Золин И. Е. Рынок труда и занятость в современных условиях: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01/ Игорь Евгеньевич Золин. - Нижний Новгород, 2001. - С.10.
13. Ключня В.Л.Сбалансированность рынка труда в Республике Беларусь: методологические и методические основы обеспечения / В.Л. Ключня, И.В. Зенькова. - Новополоцк: ПГУ, 2009. - С. 18.
14. Кадыров Д. Б., Ашмаров И. А., Комилов С. Дж. Экономика рынка труда: монография. Душанбе, «Илм» 2010. - С. 36.
15. Кадыров Д. Б., Ашмаров И. А., Комилов С. Дж. Экономика рынка труда: монография. Душанбе, «Илм» 2010. - С. 37.
16. Саломова Г.Г. Институциональные основы формирования и развития рынка труда в РеспубликеТаджикистан. - Душанбе, 2006. - 170 с.
17. Рофе А.И. Экономика труда: - М.: КНОРУС, 2010. С. 12.
18. Восиев Ф.М. формирование организационно-экономического механизма занятости населения в условиях рыночной экономики - Душанбе, 2019 - 23 с.
19. Саидмуродов, Л. Х. Регулирование золотовалютных резервов как фактор обеспечивающий стабильность экономики / Л. Х. Саидмуродов, Б. М. Джуроев // Вестник Таджикского технического университета. - 2015. - № 2(30). - С. 152-157. - EDN UNRMEX.
20. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2019. - № 2(27). - С. 70-78. - EDN NUWFLJ.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуллоева Шаҳноза Файзилахматовна – ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

Информация об авторе:

Абдуллаева Шаҳноза Файзилахматовна - ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

Information about the authors:

Abdullaeva Shahnoza Fayzilahmatovna – Assistant at the Department of Economic Analysis and Statistics Tajik State Financial and Economic University. Address: K. Nakhimov 64/14, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

УДК: 658.51

ФАКТОРЫ УСПЕШНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Марипова Фарида Акрамовна

Аннотация. В статье рассмотрена роль цифровой трансформации в современном мире, оказывающей глубокое воздействие на предпринимательство в промышленности. Раскрыто понятие цифровой трансформации, концепции цифровизации и её значимое влияние на предпринимательскую деятельность в сфере производства. Перечислены требования успешной цифровой трансформации, заключающиеся во внедрении технологий, изменении культуры и организационной структуры, обеспечении безопасности данных и развития кадров. Показаны зарубежные исследования в области концепций теории инноваций, внесших свой вклад в понимание и применение эффективных подходов к управлению в цифровой эпохе. Приведена методология возможная для применения анализа факторов успешного управления промышленными предприятиями в условиях цифровизации. Исследованы аспекты успешного управления промышленным предпринимательством в контексте цифровой трансформации. Отражено влияние цифровых технологий и инноваций на сферу промышленного предпринимательства и выявление новых возможностей для развития промышленного предпринимательства в Таджикистане.

Ключевые слова: цифровые технологии, управление промышленными предприятиями, промышленное предпринимательство, искусственный интеллект, инновационный продукт, бизнес-модель, защита данных.

Для цитирования: Марипова, Ф. А. Факторы успешного управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации: перспективы Республики Таджикистан / Ф. А. Марипова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2.1(41). – С. 165-173.

ОМИЛҲОИ ИДОРАИ МУВАФФАКИЯТИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ: ПЕРСПЕКТИВҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Марипова Фарида Акрамовна

Аннотатсия. Дар мақола нақши трансформатсияи рақамӣ дар ҷаҳони муосир, ки ба соҳибкорӣ дар саноат таъсири амиқ дорад, баррасӣ мешавад. Консепсияи трансформатсияи рақамӣ, консепсияи рақамӣ ва таъсири назарраси он ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолот ошкор карда шудаанд. Талабот барои табдили бо муваффақияти рақамӣ, аз ҷумла ҷорӣ кардани технология, тағир додани фарҳанг ва сохтори таълимӣ, таъмини амнияти додаҳо ва рушди нерӯи корӣ номбар шудаанд. Тадқиқоти хориҷӣ дар соҳаи консепсияҳои назарияи инноватсия, ки ба фаҳмиш ва татбиқи равишҳои муассир ба идоракунии дар давраи рақамӣ мусоидат кардаанд, нишон дода шудааст. Методология пешниҳод шудааст, ки барои татбиқи таҳлили омилҳои идоракунии муваффақи корхонаҳои саноатӣ дар шароити рақами сози имконпазир аст. Ҷанбаҳои идоракунии муваффақи соҳибкории саноатӣ дар шароити трансформатсияи рақамӣ омӯхта шудаанд. Таъсири технологияҳои рақамӣ ва инноватсияҳо дар соҳаи соҳибкории саноатӣ ва муайян кардани имкониятҳои нави рушди соҳибкории саноатӣ дар Тоҷикистон инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, идоракунии корхонаҳои саноатӣ, соҳибкории саноатӣ, зеҳни сунъӣ, маҳсулоти инноватсионӣ, модели бизнес, ҳифзи додаҳо.

FACTORS OF SUCCESSFUL MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: PROSPECTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Maripova Farida Akramovna

Abstract. The article considers the role of digital transformation in the modern world, which has a deep impact on entrepreneurship in industry. The concept of digital transformation, the concept of digitalization and its significant impact on entrepreneurial activity in the field of production are disclosed. The requirements for successful digital transformation include technology adoption, culture and organizational change, data security, and human resources development. Shows foreign research in the field of concepts of the theory of innovation, which contributed to the understanding and application of effective approaches to management in the digital era. The methodology possible for the use of analysis of factors of successful management of industrial enterprises in conditions of digitalization is presented. Aspects of successful industrial enterprise management in the context of digital transformation have been investigated. The impact of digital technologies and innovations on industrial entrepreneurship and the identification of new opportunities for the development of industrial entrepreneurship in Tajikistan are reflected.

Keywords: digital, industrial management, industrial enterprise, artificial intelligence, innovative product, business model, data protection.

Постановка проблемы. В современном мире цифровые технологии проникают во все сферы жизни, включая бизнес. Цифровая трансформация открывает новые перспективы для промышленных предприятий, позволяя им повысить эффективность, оптимизировать рабочие процессы и создавать инновационные продукты и услуги. Изучение факторов успешного управления промышленным предпринимательством в условиях цифровой трансформации поможет понять, какие стратегии и методы являются эффективными для достижения успеха в этой среде.

Для успешного управления промышленным предпринимательством в эпоху цифровизации необходимо учитывать множество факторов, таких как инновации, цифровая грамотность, доступ к ресурсам, регулирование и поддержка со стороны политики. Исследование этих аспектов в контексте Республики Таджикистан (РТ) может дать полезные уроки и рекомендации для других стран, которые также стремятся развивать свою промышленность в период цифровой трансформации.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации посвящены теоретические исследования и возможности их практического применения иностранных и отечественных учёных. К числу зарубежных учёных следует отнести Эрика Бринолфссона и Эндрю Макафииз Массачусетского технологического института, Майкла Портера – профессора Гарвардской бизнес-школы, Клауса Шваба – директора Всемирного экономического форума, Пола Догерти и Джеймса Уилсона – руководителей компании Accenture, которые стали пионерами изысканий в этом направлении. Из национальных исследователей выделяются работы Исмоилова Ш.М., Мирсаидова С.А., Худжамкулова Р.Б., Лутфулоева

М.Б. – Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Хамидовой И.С. – Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, Турдибекова Б.А. – Института экономики и демографии НАН РТ, Исаева Р.С. – Таджикского государственного университета коммерции.

Цель данной статьи заключается в возможности адаптации предлагаемых мер и стратегий цифровизации к особенностям таджикского бизнес-сектора и рынка с учётом социально-экономических условий и потребностей предпринимателей в стране.

Изложение основного материала. Современное состояние экономики страны и продолжающиеся исследования в сфере цифровизации подводит учёных к мысли, что изучение факторов успешного управления промышленным предпринимательством в эпоху цифровой трансформации, с учётом опыта Таджикистана, будет полезно как для научного сообщества, так и для практикующих специалистов. Кроме того, оно будет способствовать дальнейшему развитию исследований в данной области.

Для начала определимся с термином «цифровизация». Цифровизация представляет собой переход от традиционных аналоговых процессов к цифровым технологиям и системам и включает в себя использование информационных и коммуникационных технологий для автоматизации, оптимизации и улучшения бизнес-процессов. Цифровизация подразумевает внедрение инновационных решений, таких как большие данные, искусственный интеллект, интернет вещей и облачные вычисления.

Какое всё же влияние оказывает цифровизация на промышленное предпринимательство? Уже сегодня промышленные предприниматели в развитых странах используют

цифровые технологии для развития и улучшения своего бизнеса, а также для создания новых инновационных продуктов и услуг. Цифровые технологии позволяют снижать затраты, улучшать качество продукции, повышать скорость и гибкость производства, а также улучшать коммуникацию и взаимодействие с клиентами.

Поскольку цифровизация промышленности – это приоритетная тема исследований, то множество авторов начали и продолжают свой вклад в исследования в этой области.

К таким известным авторам можно отнести Эрика Бринолфссона и Эндрю Макафи из Массачусетского технологического института авторов книги «Второй век машин» («The Second Machine Age»; 2014) [9] — двух мыслителей, находящихся в переднем крае своей области, которые раскрывают силы, движущие переосмыслением нашей жизни и экономики. Они утверждают, что Вторая машинная эра включает автоматизацию множества когнитивных задач, которые делают управляемые программным обеспечением машины заменой людям, а не дополнением. В следующей книге этих авторов – «Машина, платформа, толпа» («Machine, Platform, Crowd»; 2017) [10] отражаются возможности и проблемы, присущие научно-фантастическим технологиям, которые воплотились в жизнь в последние годы, таким как беспилотные автомобили и 3D-принтеры, онлайн-платформы для аренды одежды и планирования тренировок, а также краудсорсинговые медицинские исследования и финансовые инструменты. Таким образом, учёные показывают влияние цифровых технологий на промышленность.

Известный стратегический аналитик и профессор Гарвардской бизнес-школы Майкл Портер отразил свои исследования в работе «Как умные, сетевые продукты преобразуют компании» («How Smart, Connected Products Are Transforming Companies»; 2015) [12]. Автор подчёркивает, что

«Начинают появляться совершенно новые функции — унифицированная организация данных, разработка и управление успехами клиентов» и показывает влияние цифровых технологий на конкурентоспособность и промышленность.

Другой известный учёный Клаус Шваб – основатель и исполнительный директор Всемирного экономического форума с 1971 года, в своём исследовании «Четвёртая промышленная революция» («The Fourth Industrial Revolution»; 2016) [8] приходит к мнению, что по масштабу, объёму и сложности четвёртая промышленная революция не имеет аналогов во всем предыдущем опыте человечества. «Нам предстоит ошеломляющие технологические прорывы в самом широком спектре областей, включая искусственный интеллект, роботизацию, автомобилестроение, роботы, трехмерную печать, нано технологии, биотехнологии и многое другое».

Исследователи Пол Догерти и Джеймс Уилсон - авторы книги «Человек + машина» («Human + Machine»; 2018) [11], рассматривают вопросы сотрудничества между людьми и машинами в цифровизированной индустрии. Основываясь на опыте исследований в 1500 организациях, авторы показывают, как компании используют новые правила искусственного интеллекта, чтобы добиться прогресса в инновациях и достижениях прибыльности.

Мы перечислили учёных, которые внесли значительный вклад в исследования по цифровизации промышленности, но поскольку развитие в этой области происходит быстро, то и список авторов увеличивается из года в год.

Итак, цифровизация открывает для бизнеса новые возможности, способствуя формированию таких производственных эффектов как улучшение операционной деятельности, создание новых моделей бизнеса и инновационных продуктов, модернизация взаимодействия с клиентами, стимуляция инноваций и повышение конкурентоспособности (табл. 1).

Таблица 1. Влияние цифровизации на промышленное предпринимательство

Эффект	Производственная деятельность	Результат
1. Улучшение операционной деятельности	Автоматизация и оптимизация процессов производства, логистики и управления цепями поставок.	Повышение производительности, снижение издержек, сокращение времени цикла производства и повышение качества продукции.
2. Создание новых моделей бизнеса и инновационных продуктов	Предоставление услуг вместо простой продажи товара, разработка цифровых платформ для обмена информацией и	Расширение аудитории и проникновение на новые рынки.

Эффект	Производственная деятельность	Результат
	создание умных продуктов, связанных с интернетом вещей.	
3. Модернизация взаимодействия с клиентами	Целенаправленные маркетинговые кампании, аналитика данных и персонализация предложений.	Совершенствование коммуникации и взаимодействия с клиентами, новые возможности для их привлечения и удержания.
4. Стимуляция инноваций и повышение конкурентоспособности	Внедрение новых технологий и идей: искусственного интеллекта и анализа больших данных.	Инициирование инноваций, создание новых продуктов, услуг и бизнес-моделей, повышение конкурентоспособности.

Таким образом, цифровизация позволяет использовать информационные технологии для оптимизации процессов, улучшения эффективности и принятия обоснованных решений.

Наряду с ожидаемыми эффектами при внедрении цифровых технологий предпринимателям

предстоит сталкиваться с вызовами, такими как необходимость изменения бизнес-моделей, защита данных и кибербезопасность в ответ на которые могут быть применены определённые стратегии для снижения негативных воздействий (табл. 2).

Таблица 2. Вызовы и стратегии успешной цифровой трансформации

Вызовы	Стратегии	Деятельность
1. Изменение культуры и организационной структуры	Создание инновационной культуры, гибкая организационная структура.	Сотрудники активно принимают участие в внедрении цифровых технологий, адаптация оргструктуры к быстро меняющейся среде.
2. Защита данных и обеспечение кибербезопасности	Принятие мер по защите информации.	Регулярное обновление системы безопасности и обучение сотрудников основам кибербезопасности.
3. Обучение и развитие персонала	Подготовка квалифицированных кадров.	Инвестиции в кадры для эффективного использования ими цифровых технологий и применения инновационных подходов в своей работе.
4. Сотрудничество и партнерства	Совместные инициативы с другими компаниями и организациями.	Обмен знаниями и ресурсами ускоряет процесс цифровой трансформации и создаёт синергию для достижения совместных целей.

Приведённые табличные данные показывают, что успешная цифровая трансформация требует не только внедрения технологий, но и изменения культуры и организационной структуры, обеспечения безопасности данных и развития кадров. Предприниматели, осознавая важность цифровизации, могут использовать её потенциал для улучшения

своего бизнеса и достижения успеха в современной цифровой экономике.

Успешное управление в условиях цифровизации представляет собой сложную задачу, требующую осознания основных принципов и стратегий. В этом направлении проведены определённые исследования и существуют некоторые

концепции теории инноваций, связанные с успешным управлением в контексте цифровизации.

Во-первых, следует отметить концепцию диффузии инноваций, разработанную в 1962 году Эвереттом Роджерсом, где объясняется распространение в обществе новых идей, продуктов и технологий. Автором выделены факторы, влияющие на скорость и способ распространения инноваций, такие как характеристики самой инновации и людей, принимающих решение о внедрении инновации, а также характеристики общества, где внедряется инновация [6].

Во-вторых, предложение концепции «подрывных инноваций» в 1995 году Джозефом Бауэром и Клейтоном Кристенсенсом [5], описывающей ситуацию, приводящей к сдвигам в отраслях и рынках, или к полной замене старых технологий новыми технологиями и продуктами. По мнению авторов компании должны постоянно искать новые рынки и возможности для инноваций, чтобы оставаться конкурентоспособными.

В-третьих, теория цифровой трансформации, изучающая процесс изменений, происходящий в организации в результате внедрения цифровых технологий [7, с.114]. Она подчёркивает необходимость изменения культуры, структуры и процессов организации для успешной адаптации к цифровой среде. Исследования в этой области помогают предпринимателям понять, каким образом цифровые технологии влияют на их бизнес и как они могут преобразовать свою организацию.

В-четвёртых, Агилевский подход [13], предлагающий гибкую и итеративную методологию разработки и управления проектами в условиях цифровизации. Он подчёркивает значимость быстрого реагирования на изменения, вовлечения клиентов и постоянного улучшения. Этот подход особенно полезен в быстроменяющейся цифровой среде, где требуется гибкость и адаптивность.

Эти исследования и теории, связанные с успешным управлением в условиях цифровизации, подчёркивают важность гибкости и способности адаптироваться к изменениям, а также необходимость постоянного исследования и внедрения новых подходов и технологий. Все они вносят свой вклад в понимание и применение эффективных подходов к управлению в цифровой эпохе.

Исследование факторов успешного управления промышленными предприятиями в условиях цифровизации может основываться на различных методологиях и подходах. Одним из

возможных подходов является использование комбинации качественных и количественных методов исследования.

Существует общая методология, которую можно применить для анализа факторов успешного управления промышленными предприятиями в условиях цифровизации. Она состоит из нескольких этапов:

1. Определение целей исследования, когда могут быть выявлены ключевые факторы, влияющие на успешное управление промышленными предприятиями в условиях цифровизации.

2. Литературный обзор, связанный с изучением научных исследований, связанных с управлением промышленными предприятиями в контексте цифровизации, который поможет понять существующую теорию, исследования и подходы уже применявшиеся в данной области.

3. Определение переменных и разработка гипотез, когда на основе литературного обзора определяются основные переменные (использование цифровых технологий, уровень автоматизации процессов, культура инноваций), которые следует исследовать, и формулируются связанные гипотезы.

4. Сбор данных, заключающийся во определении методов сбора данных (опросы, интервью, анализ отчетов и данных предприятий), наилучшим образом подходящих для проводимого исследования и последующем сборе данных, соответствующих выбранным переменным.

5. Анализ данных, связанный с анализом собранных данных с использованием соответствующих статистических методов и инструментов.

6. Интерпретация результатов, заключающаяся в интерпретации полученных результатов, при сравнении их с гипотезами и информацией литературного обзора, а также определении ключевых факторов, оказывающих наибольшее влияние на успешное управление промышленными предприятиями в условиях цифровизации.

7. Выводы и рекомендации, когда формулируются общие выводы на основе полученных результатов и предлагаются рекомендации для промышленных предприятий, стремящихся улучшить свое управление в условиях цифровизации.

Важно отметить, что конкретные методы и инструменты исследования могут варьироваться в зависимости от конкретных целей и контекста исследования.

Цифровые компетенции и развитие персонала играют важную роль в успешном управлении

промышленными предприятиями в условиях цифровых технологий, адаптивность и гибкость, цифровизации. К ключевым аспектам, которые инновации и творчество, управление данными и следует при этом учесть, относятся понимание аналитика, а также кибербезопасность (табл. 3).

Таблица 3. Ключевые аспекты развития цифровых компетенций персонала

Ключевые аспекты	Компетенции	Развитие
1. Понимание цифровых технологий	Позволяет сотрудникам понимать и использовать современные цифровые технологии: искусственный интеллект, интернет вещей, аналитика данных и автоматизация процессов.	Предприятие использует новейшие инструменты и решения для оптимизации производства, повышения эффективности и конкурентоспособности.
2. Адаптивность и гибкость	Требует изменений в рабочих процессах и культуре организации.	Предприятие создаёт гибкую и адаптивную рабочую силу, способную быстро приспосабливаться к изменениям и внедрять новые цифровые инструменты и методологии.
3. Инновации и творчество	Способствуют стимулированию инноваций и творческого мышления сотрудников, открывают возможности для разработки новых продуктов и услуг, оптимизации процессов и улучшения взаимодействия с клиентами.	Предприятие становится более конкурентоспособным и инновационным.
4. Управление данными и аналитика	Приводит к большому объёму данных, которые могут быть использованы для принятия стратегических решений.	Сотрудники эффективно управляют данными, проводят анализ и получают ценные практические выводы, что помогает предприятию принимать обоснованные решения, основанные на данных, и повышает его операционную эффективность.
5. Кибербезопасность	Стимулирует обучение сотрудников вопросам кибербезопасности и ознакомление правилам и мерам по защите информации.	Предприятие предотвращает нарушения и обеспечивает сохранность конфиденциальных данных.

Развитие цифровых профессиональных компетенций персонала может осуществляться через тренинги, программы обучения, семинары или внедрение внутренних программ развития персонала. Организации также могут сотрудничать с внешними консультантами или специалистами, чтобы обеспечить качественное и эффективное развитие цифровых компетенций своих сотрудников.

Переходя к тематике необходимо отметить, что на сегодня Таджикистан развивается в экономическом плане и характеризуется процессами

трансформации и инновационного развития промышленности с учётом особенностей и системных признаков цифровизации. В стране на данном этапе модернизации экономики с 2019 года вступает в силу «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» [4], основная цель которой заключается в повышении уровня жизни населения страны на основе обеспечения устойчивого экономического развития.

На основании Национальной стратегии развития постановлением Правительства РТ от 2019

года утверждена «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» [3], которая представляет собой общее видение использования современных цифровых технологий для достижения высшей цели долгосрочного развития, в т.ч. создание условий для совместного предпринимательства и определение приоритетных технологий, позволяющих создать новые индустрии.

Правительство республики стремится развивать промышленность и привлекать иностранные инвестиции для улучшения экономического положения страны. Промышленное предпринимательство является одним из важных направлений развития отрасли экономики страны, которое помогает бизнесу приобретать определённый опыт в области промышленного предпринимательства. Изучение этого опыта может оказаться полезным для других стран и регионов, особенно для тех, которые находятся на стадии цифровой трансформации своей экономики.

При этом одним из основных приоритетных направлений развития промышленности РТ предполагается процесс цифровизации добывающей и обрабатывающей промышленности.

Горнодобывающая промышленность и промышленность драгоценных металлов за годы государственной независимости преобразовались высокими темпами. Наблюдается увеличение доли горнодобывающего сектора в общем объеме промышленного производства от 8,0% в 1991 году - до 25,1% в 2020 году. В последнее десятилетие меры по привлечению иностранных инвестиций и межгосударственной кооперации привели к увеличению мощности предприятий по добыче цветных металлов на 60-80%, с продолжением роста их доли в общем объеме производства отрасли [2].

Важной структурообразующей составляющей топливно-энергетического комплекса и горнодобывающей промышленности является угольная промышленность, уровень добычи которой, к сожалению, пока не достиг советского, составляющего 700 тыс. тонн угля, при существующей годовой потребности на внутреннем рынке составляющей 1,5 млн. тонн. По геологическим данным, в стране в настоящее время открыто более 36 месторождений и рудопроявлений угля, общие запасы которых оцениваются более чем в 4,3 млрд. тонн, из которых 331,4 млн. тонн относятся к промышленной категории запасов и готовы к добыче и переработке.

В 2023 году производство промышленной продукции в Таджикистане увеличилось на 10,3%. Основным фактором роста общего объема

промышленного производства стал прирост производства в добывающей промышленности – на 7,3%, обрабатывающей промышленности – на 14,2%. В 2023 году всего действовало 3243 промышленных предприятия, из них 307 в добывающей промышленности, 2769 – в обрабатывающей промышленности [1]. Темпы роста этих показателей позволяют проводить в них процесс цифровизации.

В контексте нашего исследования мы рекомендуем принять следующие практические меры и поднять существующие на более высокий уровень для успешного управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации в Таджикистане:

1. Создание цифровой инфраструктуры по всем регионам Таджикистана. При этом правительство Таджикистана должно инвестировать в развитие цифровой инфраструктуры, такой как высокоскоростные Интернет-соединения, цифровые платформы и облачные сервисы, что обеспечит доступ предпринимателей к современным технологиям и ресурсам.

2. Поддержка цифровых навыков и образования. Что подразумевает развитие цифровых навыков среди предпринимателей и работников играет важную роль в успешной цифровизации. Государственные программы и инициативы должны быть направлены на поддержку обучения и повышение осведомленности о цифровых технологиях и инструментах.

3. Содействие цифровой трансформации предприятий. Для чего правительство РТ будет в состоянии предоставить финансовую и консультационную поддержку предприятиям, желающим осуществить цифровую трансформацию, которая может включать субсидии для приобретения цифрового оборудования, обучение персонала и консультации по внедрению новых технологий.

4. Содействие цифровой безопасности в условиях современных политических реалий. При переходе к цифровым технологиям необходимо обратить особое внимание на защиту данных и информационную безопасность. Правительство должно разработать и внедрить соответствующие политики, законы и механизмы для защиты предприятий от кибератак и утечек данных.

5. Содействие цифровой коммерции. Предприниматели должны быть поддержаны государством и частными компаниями в развитии электронной коммерции и цифрового маркетинга. Это может включать обучение по созданию и продвижению онлайн-магазинов, улучшение

логистической инфраструктуры и содействие электронным платежным системам.

6. Содействие цифровой инновации. Правительство может создать специальные программы и фонды для поддержки цифровых стартапов и инновационных проектов, при этом необходимо изыскать средства на исследования и разработки, организацию конкурсов и мероприятий для стимулирования цифровой инновации.

7. Содействие международному сотрудничеству. Таджикистан может выгодно использовать международное сотрудничество для обмена опытом и передачи знаний в области

цифровизации. Установление партнерств с другими странами и международными организациями может способствовать развитию цифрового предпринимательства в стране.

Эти рекомендации могут помочь правительству и предпринимателям в Таджикистане успешно управлять промышленным предпринимательством в условиях цифровизации. Однако следует учитывать, что конкретные меры и стратегии цифровизации должны быть адаптированы к особенностям таджикского бизнес-сектора и рынка, а также учтены социально-экономические условия и потребности предпринимателей в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Таджикистане производство промышленной продукции увеличилось на 10,3%. [Электронный ресурс]. – URL: e-cis.info/news/567/110753/ (дата обращения: 14.02.2024).
2. Достижения промышленности Таджикистана за 30 лет государственной независимости. [Электронный ресурс]. – URL: mfa.tj/ru/baku/view/7783/dostizheniya-promyshlennosti-tadzhikistana-za-30-let-gosudarstvennoi-nezavisimosti (дата обращения: 14.02.2024).
3. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан. 30.12.2019. № 642.
4. Национальная стратегия развития статистики Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Правительства Республики Таджикистан. 27.11.2019. № 585
5. Понкин И.В., Куприяновский В.П., Морева С.Л., Понкин Д.И. Подрывные технологические инновации: понятие, значение и онтология // International Journal of Open Information Technologies. 2020. №8. – С. 62. [Электронный ресурс]. – URL: cyberleninka.ru/article/n/podryvnye-tehnologicheskie-innovatsii-ponyatie-znachenie-i-ontologiya (дата обращения: 12.02.2024).
6. Хакимова Е. Р. Концепция креативного кластера в теории диффузии инноваций // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. 2013. №9. – С. 78. [Электронный ресурс]. – URL: cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-kreativnogo-klastera-v-teorii-diffuzii-innovatsiy (дата обращения: 12.02.2024).
7. Цифровая трансформация экономики: теория и практика в интеграционных союзах / А.Н. Аюпов [и др.]; под общ. ред. М.Л. Зеленкевич, Н.Н. Бондаренко. – Минск: Институт бизнеса БГУ, 2020. – 227 с.
8. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution // Foreign Affairs. December 12, 2015. [Электронный ресурс]. – URL: www.foreignaffairs.com/world/fourth-industrial-revolution (дата обращения: 11.02.2024).
9. McAfee Andrew, and Erik Brynjolfsson. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company, Inc. 500 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10110. 2014. – 281 p.
10. McAfee, Andrew, and Erik Brynjolfsson. Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. First edition. New York, W.W. Norton & Company, 2017. – 461 p.
11. Paul R. Daugherty, H. James Wilson. Human + Machine: Reimagining Work in the Age. Harvard Business Review Press. March 20, 2018. 264 p.
12. Porter Michael E., and James E. Heppelmann. «How Smart, Connected Products Are Transforming Companies». Harvard Business Review 93, no. 10 (October 2015): 97–114.
13. What is Agile methodology? (A beginner's guide). [Электронный ресурс]. – URL: asana.com/ru/resources/agile-methodology (дата обращения: 13.02.2024).

Сведения об авторе:

Марипова Фарида Акрамовна – ассистент кафедры менеджмента Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. Тел. (+ 992) 003-308-522. E-mail: fmaripova@list.ru

Маълумот дарбори муаллиф:

Марипова Фарида Акрамовна – ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Тел. (+ 992) 003-308-522. E-mail: fmaripova@list.ru

Information about the author:

Maripova Farida Akramovna – assistant of the Department of Management, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbadst., 48/5. Tel. (+ 992) 003-308-522. E-mail: fmaripova@list.ru

УДК:339.923.

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИЧӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Абдумалик Абдусатторович

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазъи муносири фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегардад. Инчунин дар мақола мавқеи сармоягузори хориҷӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодии кишвар ва сохтори сармоягузори хориҷӣ аз руи соҳаҳо таҳлил карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ сармоягузори хориҷӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ва қувваи ҳаракатдиҳандаи тараққиёти иқтисодиёти милли ба ҳисоб рафта, аз самаранок ва оқилона истифода намудани он рушди минбаъдаи иқтисоди кишвар вобастагии калон дорад ва ҳамчун шартҳои муҳими рушди иқтисодиёти кишварҳо ба ҳисоб меравад.

Возеаҳои калидӣ: Сармоягузорӣ, иқтисодиёт, пастравӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, сармояи хориҷӣ, сармоягузори портфелӣ.

Барои иқтибос: Сафаров, А. А. Нақши сармоягузори хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). –С. 174-180.

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафаров Абдумалик Абдусатторович

Аннотация. В данной статье рассматривается современное состояние иностранных инвестиций в Республике Таджикистан. Также в статье анализируется место иностранных инвестиций в системе экономических отношений страны и структура иностранных инвестиций по отраслям. Отмечается, что в контексте развития экономических связей иностранные инвестиции являются одним из приоритетных направлений и движущей силой развития национальной экономики, а от их эффективного и рационального использования зависит дальнейшее развитие экономики страны. и это считается важным условием развития экономики страны.

Ключевые слова: Инвестиции, экономика, упадок, экономические отношения, иностранный капитал, портфельные инвестиции.

THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarov Abdumalik Abdusattorovich

Annotation. This article discusses the current state of foreign investment in the Republic of Tajikistan. The article also analyzes the position of foreign investment in the system of economic relations of the country and the structure of foreign investment by industry. It is noted that in the context of the development of economic relations, foreign investment is one of the priority directions and the driving force of the development of the national economy, and the further development of the country's economy depends on its effective and rational use, and it is considered an important condition for the development of the country's economy.

Key words: Investment, economy, decline, economic relations, foreign capital, portfolio investment.

Гузориши масъала. Имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ проблемаи аввалиндарача аз он нуқтаи назар арзёбӣ мегардад, ки мо бояд ҳар ҷи тезтар аз модели истеъмолий ба модели сармоягузорӣ қадам занем ва маҳз барои ҳамин ҷалби сармоягузори хориҷиву ватанӣ барои илми иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ кишвар вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Қобили қайд аст, ки яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодиёти байналмилалӣ имрӯз рушди ҷараёнҳои ҳамгирӣ баромад намуда, бидуни ҷалби сармояи

хориҷӣ имконнопазир мебошад. Аз ин лиҳоз, махсусият, ташаккулёбӣ, шакл ва усулҳои омузиши сармоягузори хориҷӣ, бахусус сармоягузори мустақими хориҷӣ дар сиёсати иқтисодии ҳар як кишвар мақоми аввалиндарачаро ишғол менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Таҳлил ва барассии сармоягузорӣ аз тарафи олимони иқтисоддон дар шароити кунунӣ маъмул гаштааст. Моҳияти сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои рушди босуботи иқтисодӣ дар шароити бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ шартҳои муҳими рушди таҷрибадорӣ хоҷагӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, сарфи назар кардани аҳамият ва

нақши сармоягузори хориҷӣ ва монеа шудан барои тақмили он ба ҳолатҳои ногувори иқтисодӣ, ба монанди осебпазир гаштани низоми молиявӣ, сусти таракқӣ қардани соҳаи истеҳсолот, кам шудани воридоти ашёи хориҷӣ ва таназзул ёфтани низоми иқтисодӣ оварда мерасонад.

Масъалаҳои номбурда дар асарҳои олимони хориҷию Ватанӣ ба андозаи кофӣ инъикос ёфтааст. Дар асарҳои олимони хориҷӣ А. Астаповича., Я. Уринсона, Б. Пичугина, М. Лебедева, А. Киреев ва дигарон назаррас мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми олимони тоҷик ба монанди Л. Саидмуродов, Р. Мирбобоев, А. Солиев, М. Худоиев ва дигарон назаррас арзёбӣ мегардад.

Мақсади мақола. Муайян кардани ташаккулёбии механизми фаъолияти сармоягузори хориҷӣ ва таъсири он ба ҳолати рушди иқтисодӣ, омӯхтани назарияи сармоягузорӣ, ошкор кардани омилҳои таъсирбахши он ба иқтисодиёти миллий ва дарки аҳамияти илмиву амалии он ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Вазъи муносири фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яку якбора ташаккул наёфтааст. Дар солҳои аввали истиқлолият дар ҷумҳурӣ таназзули истеҳсолоту маблағгузори асосии соҳаҳои иқтисод, қоҳиши сармоягузори марказонидашуда ҷой дошт. Дар ҷунин вазъият маркази вазнинӣ дар раванди сармоягузорӣ ба зиммаи корхонаҳо гузошта шудаву афзоиши он аз ҳисоби манбаъҳои хусусии қарзӣ таъмин мегардад.

Бояд гуфт, ки корхонаҳо дар марҳалаи аввали ислоҳоти иқтисодӣ ба ғун қардани пасандоз он қадар ҳавас надоштанд. Вобаста ба ин мавриди зикр аст, ки сиёсати қатъии бучетӣ, молиявӣ қарзӣ, озодсозии (либерализатсия) нархҳо ба маҳдудшавии якбораи воситаҳои молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ боис гардида, ҳамзамон раванди муттасили таваррум беқурбшавии воситаҳои мазкурро вусъат медиҳад [2,23].

Ҳамаи ин ба пастравии дараҷаи тақрористеҳсоли фондҳои асосӣ ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамояд. Таназзули истеҳсолот ба сабаби аз қор мондани фондҳои асосӣ ба танзили андозаи пасандозҳо оварда расонд, ки ин дар навбати худ боиси қоҳиши таҳкурсии молиявӣ сармоягузорӣ

ва камшавии ҳаҷми онҳо мегардад. Дар робита ба ин маҷмӯи ғайриқофӣ сармоягузорӣ боиси таъминоти нопурраи корхонаҳо аз сармоя гардида, дар оқибат ба камшавии маҷмӯи маҳсулоти истеҳсолшаванда оварда мерасонад.

Қоҳиши фаъолияти сармоягузори давлат ва ҳамзамон ба андӯхти захираҳои молиявӣ барои маблағгузорӣ ҳавасманд набудани субъектҳои ғайридавлатии хоҷагидорӣ ба таназзули амики фаъолияти сармоягузорӣ оварда мерасонад. Қоҳиши истеҳсолот боиси камшавии сармоягузорӣ мегардад.

Хотирнишон қардан қофист, ки соли 1995 дар Тоҷикистон маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз дараҷаи соли 1992 ҳамагӣ 57.7%, маҳсулоти саноат 59.4 ва сармоягузорӣ 47.4 фоизро ташкил додасту ҳалос.

Танзили сармоягузорӣ вазъи дастгоҳи истеҳсолиро бадтар гардонид, дар нисбати худ ба таназзули минбаъдаи истеҳсолот ва тақвияти номуаносиби технологӣ оварда расонд. Таназзули истеҳсолот дар баъзе соҳаҳои иқтисод ба дараҷаи ниҳони маблағгузори онҳо наздик мешавад. Истеҳсоли хеле зиёди намудҳои мол қатъ мегардад.

Дар шароити пастравии нақши истеҳсолоти миллий ва ба маҳсулоти воридотӣ гузаштани ҳиссаи калони бозори дохилӣ вобастагии иқтисоди ватаниро аз қонъюктурои ҷаҳонӣ вусъат медиҳад.

Ҳамин тариқ, марҳалаи мазкурро бо зухуроти бўҳронии зерин арзёбӣ қардан мумкин аст:

- а) камшавии пасандозҳо;
- б) фарсудашавии фондҳои асосӣ;
- в) суръати пасти ислоҳоти институтсионалӣ.

Омилҳои мазкур ба фазои сармоягузори мамлакат таъсири манфӣ расониданд.

Фақат баъд аз соли 1997, яъне баъди барқароршавии сулҳу ваҳдати миллий рушди тадриҷии иқтисод оғоз меёбад. Динамикаи сармоягузори хориҷӣ аз соли 2001 сар қарда тамоюли намоёни болоравиро нишон медиҳад. Қатъи назар аз баъзе ҳолатҳои дуршавӣ аз траекторияи инкишоф, ки ба бўҳронҳои молиявӣ ва таназзули фаъолияти қорӣ вобастагӣ доштанд, ҳамзамон умуман тамоюли мунтазами афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Динамикаи сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2021 (ба ҳисоби миёна дар як сол)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Воҳиди ҳисоб	С О Л Х О								
		2001 2005	2006 2010	2011 2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ба аввали соли ҳисоботӣ сармоягузори		437,8	1598,2	3981,0	5063,8	5665,4	6266,2	6652,9	6474,9	6367,0

хориҷии андӯхташуда – ҳамагӣ	млн. дол.									
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2001-2005	%	100	365,0	909,3	11,6 бор	12,9 бор	14,3 бор	15,2 бор	14,8 бор	14,5 бор
Аз ҷумла:										
аз ҷумла сармоягузори мустиқими хориҷӣ	млн. дол.	226,9	951,2	2195,8	3245,7	3584,8	3631,7	3948,4	3760,5	3653,8
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2001-2005	%	100	419,2	967,7	14,3 бор	15,8 бор	16,0 бор	17,4 бор	16,6 бор	16,1 бор
Сармоягузори портфелӣ	млн. дол.	-	-	25,9	76,4	76,3	576,2	576,1	502,6	502,6
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2011-2015	%	0	0	100	295,0	294,6	22,2 бор	22,0 бор	19,4 бор	19,4 бор
Сармоягузори боқимонда	млн. дол.	210,9	647,0	1759,3	1741,7	2004,3	2058,3	2128,4	2211,8	2210,4

Манбаъ: дар асоси маълумоти зерин ҳисоб шудааст; Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуъаи оморӣ. Душанбе 2021. С. 372-373; “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2022 г.”. Душанбе, 2022. С. 587-589.

Аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, ки сармоягузори хориҷии андӯхташуда дар соли 2021 қариб ба 6,5 млрд дол. амрикоӣ мерасад, ки ин аз нишондиҳандаи миёнаи дахлдори солҳои 2011-2015-ум 1,6 баробар ва солҳои 2001-2005-ум 14,8 баробар зиёд аст.

Дар таркиби сармоягузори хориҷӣ аз рӯи суръати афзоиш СМХ бартарӣ дорад. Дар ҳолати афзоиши сармоягузори хориҷӣ дар соли 2018 нисбати солҳои 2001-2005-ум 14,3 баробар, СМХ 16 баробар афзудааст. Дар давраи таҳқиқ сармоягузори боқимонда фақат 9,7 баробар афзун гардидааст.

Вазъи ташаккулёфта ба фикри мо, ба консепсияи сармоягузори давлат, ки ба ҳамкориҳои дарозмуддат асос ёфта, ҷалби сармояи хориҷиро пеш аз ҳама ба бахши воқеъии иқтисод ҷиҳати саноатикунонии босуръат ва фаъолгардонии раванди таҷдиду навсозии истеҳсолот пешбинӣ менамояд, пурра ҷавобгӯ мебошад.

Бори дигар бояд хотиррасон кард, ки СМХ ба иқтисод аз мавқеи инкишофи иқтисодии истеҳсоли содиротии он, таъмини шугли сермаҳсули аҳоли таъсири бениҳоят мусбат мерасонад. Аз ин лиҳоз, СМХ ҳангоми арзёбии сармоягузорӣ дар микёси мамлакат ҳамчун омилӣ пураҳамият ба ҳисоб гирифта мешавад.

Агар суҳан дар бораи сармоягузори боқимонда равад, пас он аз қарзҳои тичоратӣ ва кредитҳои дигар, яъне аз “маблағҳои кӯтоҳ” иборат

буда, танҳо ба мақсади дарёфти фоида истифода мешавад. Дар ҳолатҳои дигар ба чунин сармоягузорӣ ҷанбаи ханноти хос мебошад.

Ба сармоягузори портфелӣ ҳаҷми ниҳоят хурд хос аст. Қайд кардан муҳим аст, ки интишори вомбаргҳои давлатӣ дар соли 2018 дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи худро тез ба даст оварда, харидорони пуриктидорро пайдо карданд. Вомбаргҳои мазкур ба сармоягузори ИМА (38%), Бритониёи Кабир (24%), Иттиҳоди Аврупо (35%) ва Осиё (3%) фурухта шудаанд. Илова бар ин, Тоҷикистон оиди евробондҳои даҳсола дар ҳаҷми 500 млн доллари амрикоӣ бо меъёри 7,125% солана шартнома ба имзо расонд, ки ин барои мамлакат шароити мусоиди молиявиро фароҳам овард.

Афзоиши сармоягузориҳои мазкур, дар шароити истифодаи ғайрикофӣ онҳо, хоҳу ноҳу боиси зиёшавии хавфи ӯҳдадори кишвар дар назди созмонҳои молиявии хориҷӣ мегардад, ки ин ба беҳатарии иқтисодии миллий таъсири манфӣ мерасонад.

Ба мақсади арзёбии вазъи умумии СМХ таҳлили сармоягузори дар доираи мамлакатҳои баромади сармоя анҷом додем. Натиҷаи таҳқиқот дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 2 бармеояд, ки сармоягузори асосии иқтисоди Тоҷикистон дар айни замон кишварҳои Осиё ба шумор мераванд. Соли 2022 ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи сармоягузори хориҷии андӯхташуда 58,3 фоизро ташкил додааст. Дар гурӯҳи

давлатҳои минтақа сармоягузори пешсафи иқтисоди Тоҷикистон Хитой ба ҳисоб меравад (40,2%). Бояд ҳаминаро ҳам қайд кард, ки бештари сармояи Хитой ба

Тоҷикистон дар шакли сармоягузории мустақими хориҷӣ ворид мешавад (24,1).

Ҷадвали 2. Сохтори сармоягузории хориҷии андӯхташуда аз рӯи мамлакатҳои баромади он дар аввали соли 2022 (%)

Номгӯи мамлакатҳо	Сармоягузории хориҷии андӯхташуда	Аз ҷумла		
		СМХ	сармоягузории портфелӣ	сармоягузории боқимонда
Ҳамагӣ	100	58,3	8,0	33,7
аз ҷумла ИДМ – ҳамагӣ	13,2	13,0	-	0,2
аз онҳо Россия	12,2	12,2	-	-
Қазоқистон	0,8	0,8	-	-
мамлакатҳои дигари ИДМ	0,2	-	-	0,2
Аврупо – ҳамагӣ	18,4	9,4	4,0	5,0
аз онҳо Бритонияи Кабир	7,6	5,9	0,1	1,6
Австрия	4,6	0,2	4,0	0,4
Люксембург	1,4	0,1	-	1,3
Кипр	1,5	1,5	-	-
Франция	1,2	1,1	-	0,1
мамлакатҳои дигари Аврупо	2,2	0,6	-	1,6
Осиё – ҳамагӣ	54,4	32,4	-	22,0
аз онҳо Хитой	40,2	24,1	-	16,1
Эрон	6,0	5,7	-	0,3
Филиппин	5,2	-	-	5,2
мамлакатҳои Араб	6,0	1,2	-	4,8
мамлакатҳои дигари Осиё	3,0	2,6	-	0,4
Амрикои Шимолӣ ва Марказӣ	7,8	2,3	4,0	1,5
аз ҷумла ИМА	7,4	2,3	4,0	1,1
мамлакатҳои дигари ҷаҳон	0,4	-	-	0,4

Манбаъ: дар асоси маълумоти “Таджикистан: 30-лет государственной независимости”. (Статический сборник). Душанбе, 2021. С.390-391; “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019 г.” ҳисоб карда шудааст. Душанбе, 2022. С.576.

Ҳиссаи мамлакатҳои Араб дар маҷмӯи сармоягузории андӯхташуда ба 6, Эрон 6, Филиппин 5,2, давлатҳои дигари Осиё ба 54,4 фоиз баробар аст. Вале бояд гуфт, ки аз 358,4 млн доллари сармоягузории мамлакатҳои араб 78 фоизи он дар шакли сармояи қарзӣ ҷалб шудааст. Сармоягузории Филиппин (276,5 млн доллар) пурра ба сармоягузории қарзӣ тааллуқ дорад.

Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин аз мамлакатҳои Аврупо (2,2%), ИДМ (13,2%), Амрикои Шимолӣ (7,8%) сармоягузории хориҷӣ ҷалб карда шудааст. Дар гурӯҳи давлатҳои Аврупо мавқеи назаррасро Бритонияи Кабир ва дар ИДМ Россия ишғол мекунанд. Аз 1,1 млрд доллари сармоягузорӣ, ки аз мамлакатҳои ИДМ ҷалб шудааст, 94 фоизи он аз Россия дар шакли СМХ ворид гардидааст.

Хусусияти дигари сармоягузории хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз истифодаи манбаъҳои сармоя иборат аст, ки баромади ватанӣ доранд. Чунончӣ, соли 2022 ба Тоҷикистон аз Англия

57,4 млн доллар, ҷазираҳои Виргиния 8,9 млн, Белиз 150 ҳаз., Кипр 115,2 млн сармоягузории хориҷӣ дар шакли қарз ворид шудааст. Чунин тасаввурот пайдо мешавад, ки маблағҳои ширкатҳои миллий ба хориҷа, аз ҷумла ба минтақаҳои ба ном оффшор содиршуда акнун дар ин ё он шакл ба сифати сармоягузории хориҷӣ аз нав ба ватани баромад бармегарданд. Бояд зикр кард, ки дар минтақаҳои мазкур қонунгузории либералӣ ва низоми имтиёзҳои андозбандӣ амал мекунанд.

Дар умум, қатъи назар аз тафовут дар сохтори тақсими сармоягузорӣ аз рӯи нишондиҳандаи вазни қиёсии мамлакатҳои ҷаҳон ҳамаи тамоюл дар тақсими ҷуғрофии сармоягузории хориҷии андӯхташуда низ мушоҳида мешавад. Соли 2022 ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон 55 давлати ҷаҳон сармоягузорӣ намудаанд. Ҳамамон номгӯи сармоягузориҳои асосӣ солҳои охир нисбатан камтар ба назар мерасад. Дуруст аст, ки дар ин маврид сатҳи баланди нишондиҳандаи сармоягузории андӯхташуда ҷой дорад, ки аз Хитой, Россия, Бритонияи Кабир,

Амрико, мамлакатҳои Араб ҷалб шудааст. Лекин тамоюли умумӣ тавре, ки дар боло зикр гардид, паст шуда бошад ҳам, ба сабаби тағйир ёфтани сохтори ҷуғрофии сармояи ҷалбшуда тақвият ёфта истодааст.

Сохтори соҳавии сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Сохтори соҳавии сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022-2023.

Номгӯи соҳаҳои иқтисод	Соли 2022 млн.доллар	Бо фоиз	Соли 2023 млн.доллар	Бо фоиз
Саноати истихроҷ	353,6	57,2	96,7	43,7
Саноати коркард	104,4	16,9	33,9	15,3
Сохтмон	47,5	7,7	22,3	10,1
Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа	16,0	2,6	0,8	0,4
Савдои яклухт ва чакана	47,1	7,6	12,0	5,4
Кишоварзӣ	0,4	0,1	21,5	9,7
Миёнаравии молиявӣ	45,6	7,4	29,4	13,3
Дигар соҳаҳо	3,7	0,6	4,5	2

Манбаъ: Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022- 2023. URL: [file:///C:/Users/PH/AppData/Local/Temp/Rar\\$DIa9172.34063](file:///C:/Users/PH/AppData/Local/Temp/Rar$DIa9172.34063). Санаи мурочиат 26.04.2024.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3 бармеояд, ки дар соли 2023 қисми зиёди сармоягузори хориҷӣ ба соҳаи саноат ҷалб гардида, аз ин барои саноати истихроҷ 43,7% ва барои соҳаи саноати коркард 15,3% равона шудааст. Аз рӯи нишондиҳандаи мазкур, яъне ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи саноат Тоҷикистон ба давлатҳои ИДМ, ҳамчун рақибони пурзур чандон мавқеи баланд пайдо карда наметавонад.

Ба фикри мо, ҳиссаи зиёди ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои истихроҷи маъдан метавонад самти ашъии иқтисоди мамлакатро дар оянда нигоҳ дорад, ки ин ба сиёсати саноатикунони босуръат ва ташаккули иқтисоди саноатӣ – аграрӣ мувофиқат намекунад ва боиси ақибмонӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои наву истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот мегардад.

Бинобар инкишофи афзалиятноки сармоягузори хориҷӣ ба соҳаҳои истихроҷи маъдан ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ аз 9,8% соли 2010 дар соли 2018 то 19,6% боло рафтааст. Ҳамзамон, ҳиссаи саноати маснуотбарорӣ (коркард) дар ин давра аз 70,7 то 56,6% кам шудааст [13, 10]. Маҷмӯи маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар соли 2018 нисбати соли 2011 зиёда аз 3,5 баробар боло рафтааст, ҳол он ки саноати коркард дар ин давра фақат 1,8 баробар афзудааст.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 6 бар меояд, ки сармояи хориҷӣ на аз ҳисоби технологияҳои наву ноу-хау, балки бештар аз ҳисоби воситаҳои молиявӣ андӯхта шудааст.

Сармоягузори хориҷӣ ба соҳаҳои фондталаб, ки дар айни замон дар вазъияти начандон хуб қарор доранд майли равона кардани сармояро надоранд. Шояд аз хавфу даромаднокии пасти аксарияти корхонаҳои бахши воқеии иқтисод ва давомнокии барномаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи таҷдиди техникии истеҳсолоти маснуотбарор, ҳамчунин бинобар рақобати нисбатан баланд бо истеҳсолкунандагони мамлакатҳои бештар босубот худдорӣ мекунанд.

Аз таҳлили соҳавии сармоягузори хориҷӣ дида мешавад, ки барои сармоягузори хориҷӣ Тоҷикистон аз рӯи омилҳои зерин ҷалбкунанда ба ҳисоб меравад: а) захираҳои нисбатан фаровони табиӣ, хусусан захираҳои металлҳо ва сангҳои қимату арзонбаҳо, маъданҳои қўрғошиму руҳ, металлҳои камёфт ва ҳоказо; б) қувваи қори нисбатан арзону соҳибхтисос.

Барои сохтори сармоягузори хориҷӣ дар Тоҷикистон ҳамчунин тақсимои нобаробари он байни минтақаҳои ҷумҳурӣ хос аст (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Сохтори минтақавии сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022-2023 млн. доллари ИМА

Номгӯи минтақаҳо	Соли 2022 млн.доллар	Соли 2023 млн.доллар
Вилояти Суғд	818,1	549,3
Вилояти Хатлон	115,9	22,6
ВМКБ	00,5	0
Ш. Душанбе	1606,8	2112,2
НТҚ	35,9	6,3

Манбаъ: Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 – 2023. URL: [file:///C:/Users/PH/AppData/Local/Temp/Rar\\$DIa9172.34063](file:///C:/Users/PH/AppData/Local/Temp/Rar$DIa9172.34063). Санаи мурочиат 26.04.2024.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2023 сармояи хориҷӣ асосан ба шаҳри Душанбе ворид гардида, нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 505,4 млн. доллар ё 31,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Ба вилоятҳои Суғд – 549,3 млн. доллар ва Хатлон – 22,6 млн. доллар ворид гардида, ин нишондод мутаносибан нисбат ба соли гузашта дар ҳаҷми 268,8 млн. доллар ё 32,9 фоиз ва 93,2 млн. доллар ё 80,5 фоиз кам мебошад.

Ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар ин давра ҳамагӣ 6,3 млн. доллар сармояи хориҷӣ ворид гардида, нисбат ба ҳаҷми давраи соли 2022 дар ҳаҷми 29,6 млн. доллар ё 82,6 фоиз коҳиш ёфта, воридоти сармояи мустақим ба қайд гирифта нашудааст [12, 153]. Ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки дар миқёси он 12 корхона бо сатҳи хориҷӣ фаъолият дорад, дар ин давра воридоти сармояи хориҷӣ дар ҳамаи таркибаш дида намешавад.

Нобаробарии ташаккулёфта дар сохтори минтақавии сармоягузории хориҷии андӯхташуда сабабҳои зерин дорад:

якум, сармоягузори хориҷӣ сармояро ба марказҳои минтақавӣ рағбона мекунад, ки дар он ҷо инфрасохтори мутараққӣ бозаргонӣ ва қобилияти бештар васеи харидорӣ вучуд дошта, корхонаҳои нисбатан калони саноатӣ амал мекунад [9]. Бинобар ин қисми зиёди сармоягузории хориҷӣ, хусусан СМХ ба шаҳрҳои Душанбе, Данғара, Панҷакент, Хучанд ва дигар шаҳрҳои саноатӣ ҷалб карда шудааст. Дар шаҳрҳои мазкур, ки то андозае аз қувваи қори соҳибхотисосу инфрасохтори молиявӣ таъмин мебошанд, аксарияти корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ таъсис ёфтаву фаъолият мекунад.

дуюм, НТЧ, ВМКБ, ки инфрасохтори мутараққӣ надоранд ва норасоии кадрҳои соҳибхотисос эҳсос мегардад, аз лиҳози ҷалби сармоягузории хориҷӣ қафо мондаанд. Илова бар ин, минтақаҳои мазкур аз ҷанги шаҳрвандӣ ва муқобилати ярокноки солҳои 90-уми асри гузашта бештар зарар дидаанд.

сеюм, дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи СМХ дар арзиши сармоягузории хориҷии андӯхташуда 57%-ро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур дар шаҳри Душанбе аз сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ ҳамагӣ 12,7 фоизро ташкил медиҳаду ҳалос. Ин маънои онро дорад, ки қариб 75 фоизи сармояи ҷалбшуда ба шаҳри Душанбе аз сармоягузории қарзӣ иборат аст, ки пардохти он ба зиммаи минтақаҳои дигар гузошта мешавад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ дар замони ҳозира ба гурӯҳи ноҳияҳои ҷалбкунандаи сармоягузории хориҷӣ тааллуқ надоранд. Ҳамзамон, қоршиносони мамлакат ба ноҳияҳои сустрарақикарда рағбона қардани сармояи хориҷӣ, аз ҷумла СМХ-ро қихати дар заминаи обҳои минералии гарми зеризаминӣ, лойҳои табобатӣ, бунёд қардани қомплекси қайёҳӣ, санаторию қурортӣ ва инқишофи қўҳнаварди ро мувоқиқи мақсад мешуморанд.

Вобаста ба ин, таҳлили бештар муфассали маъсалаҳои самараноқии истифодаи сармоягузории хориҷӣ, дар навбати аввал сармоягузории мустиками хориҷӣ ва арзёбии сатҳи он барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани дараҷаи неқуаҳволии мардум ба мақсад мувоқиқ доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиций в Республике Таджикистан. <https://investcom.tj/tj/takhlil/>
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Тоҷикистон барои соли 2016-2020. С. 112.
3. Беляев Д. В. Тенденции развития прямых иностранных инвестиций в условиях глобализации // Молодой ученый 2013. № 5. С. 253-263.
4. “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019 г.”. Душанбе, 2019, с. 562, 564, 575, 576, 577.
5. Маркс К, Энгельс Ф. Капитал. // Собр. соч. 2-е изд.- М.: Политическая литература, 1978. - Т. 24. С. 648.
6. Матраева Л. В. Прямые иностранные инвестиции в современной мировой экономике: Монография / Л. В. Матраева. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2013. С. 196. (С. 9).
7. Мирсаидов А.Б. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны // Экономика Таджикистана. -2019. № 2. С. 32-45.
8. Роль иностранных инвестиции в экономике страны. В. Е. Царев. Молодой ученый. 2016. № 21. С. 526-529. Электронный ресурс. URL обращения: 09.10.2019.

9. Саидмуродов Л. Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2005. С. 181.
10. Раҳимзода Ф. М. Заминаҳои назариявии пайдоиш ва рушди бозори молиявӣ / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 375-382. – EDN CSXIJD.
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022-2023. (нашри расмӣ)
12. Саидмуродов, Л. Х. Регулирование золотовалютных резервов как фактор обеспечивающий стабильность экономики / Л. Х. Саидмуродов, Б. М. Джураев // Вестник Таджикского технического университета. – 2015. – № 2(30). – С. 152-157. – EDN UNRMEX.
13. Сафаров, Б. Г. Динамика и структура привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Экономика Таджикистана. – 2019. – № 2. – С. 65-70. – EDN YHCHVK.
14. Раҳимзода, Ш. Самтҳои асосии рушди ҳамкорӣҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар шароити нави иқтисодӣ / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – №. 2. – Р. 9-12. – EDN LXEWJS.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сафаров Абдумалик Абдусатторович – ассистент кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимова 64/14. E-mail: abdumalik_198605@mail.ru. Телефон: [\(+992\) 985-98-50-05](tel:+992985985005)

Сведения об авторе:

Сафаров Абдумалик Абдусатторович – ассистент кафедры финансового менеджмента, Таджикский государственный финансово-экономический университет, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: abdumalik_198605@mail.ru. Телефон: (+992) 98-598-50-05.

Information about author:

Safarov Abdumalik Abdusattorovich is an assistant of the Department of Financial Management, Tadjik state financially economic university, Address : 734067, Republic of Tadjikistan, s.Dushanbe, street Nakhimova 64/14. E-mail: abdumalik_198605@mail.ru. Telephone: (+992) 98-598-50-05.

УДК:37.072

ТАҲЛИЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ДАР НОҲИЯИ РҶДАКӢ**Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна**

***Аннотатсия.** Дар мақола масъалаҳои истифодабарии механизми маблағгузори муассисаҳои таълимӣ, инчунин масъалаҳои инкишофи низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Муаллиф дар ин мақола масъалаи маблағгузори низоми таҳсилоти умумии ноҳияи Рӯдакиро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар натиҷаи таҳлил маълум гардид, ки гузаштан ба маблағгузори сарикасӣ нишон медиҳад, ки самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ зиёд шудааст. Ин механизми маблағгузорӣ ба ҳар як муассисаи таълимӣ имкон медиҳад, ки маблағҳои буҷетиро мувофиқи эҳтиёҷоти худ сарф намояд.*

***Калидвожаҳо:** маблағгузорӣ, низоми таҳсилоти умумӣ, маблағгузорӣ сарикасӣ, маблағҳои буҷетӣ, буҷети давлатӣ, буҷети маҳаллӣ, сметаи хароҷот.*

***Барои иқтибос:** Бобошерава, Ф. Г. Таҳлили маблағгузори низоми таҳсилоти умумии дар ноҳияи Рӯдакӣ / Ф. Г. Бобошерава // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 181-189.*

АНАЛИЗ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РАЙОНА РУДАКИ**Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна**

***Аннотация.** В статье исследуются вопросы использования механизма финансирования общеобразовательных учреждений, а также вопросы развития системы образования в Республике Таджикистан. В данной статье автор провел анализ финансирования системы общего образования района Рудаки. В результате анализа было выявлено что переход на подушевое финансирование показывает, что эффективность использования бюджетных средств повысилась. Этот механизм финансирования позволяет каждому учебному учреждению расходовать бюджетные средства в соответствии со своими и потребностями.*

***Ключевые слова:** финансирование, система общего образования, подушевое финансирование, бюджетные средства, государственные бюджет, местный бюджет, смета расходов.*

ANALYSIS OF FUNDING OF GENERAL EDUCATION SYSTEM IN RUDAKI DISTRICT**Bobosherova Fozilakhon Gulmurodovna**

***Annotation.** The article examines the issues of using the financing mechanism of educational institutions, as well as the development of the education system in the Republic of Tajikistan. In this article, the author analyzed the financing of the general education system of the Rudaki district. As a result of the analysis, it was revealed that the transition to per capita financing shows that the efficiency of using budget funds has increased. This funding mechanism allows each educational institution to spend budgetary funds in accordance with its own needs.*

***Key words:** financing, general education system, per capita financing, budget funds, state budget, local budget, cost estimate.*

Гузориши масъала. Масъалаҳои тақмили механизми маблағгузори муассисаҳои таълимии умумӣ, инчунин масъалаҳои тақмили низоми маориф боқӣ мондаанд ва ба кадрӣ кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар шароити бозор раванди навсозии маблағгузори низоми маориф зарур аст, ки барои баланд бардоштани сатҳи сифати онҳо таҳқиқи механизм ва воситаҳои пешниҳоди хизматрасонии таълимӣ таҳқиқотро тақозо менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳо ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи сифати маориф ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд: Абдурахмонов У.М., Бегматов А.А., Мирсаидов С.А., Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р. ва дигарон.

Мақсади мақола. Маблағгузори сарикасӣ ба натиҷаҳои самараноки фаъолияти муассисаи таълимӣ равона гардидааст ва дар алоқамандӣ бо дигар самтҳои ислохот, ки дар соҳаи маориф амалӣ карда мешаванд,

шароити иловагиро барои баланд бардоштани сифати таҳсилот муҳайё мекунад. Аз ин рӯи мақсади мақола ин омӯзиши механизми маблағгузори низоми таҳсилоти умумии дар ноҳияи Рӯдакии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар соҳаи маориф зинаи таҳсилоти умумӣ чун зинаи асосии таҳсилот мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Ин аст, ки дар даврони истиқлолият кӯшишҳо ба дигаргунсозии мазмуну моҳияти таълим дар замони нав, баҳри ворид шудан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ва шаклгирии мактаби милли равона гардида, як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ гардиданд. Қонунҳо ва санади меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардида, сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф муайян менамоянд. Онҳо асосан ба навсозии соҳаи маориф, комёб шудан ба дастрасии баробар ба маориф, ҳалли масъалаҳои гендерӣ, баланд бардоштани сифати таълим, рафъи камбизоатӣ бо роҳи баланд бардоштани сатҳи саводнокии аҳоли равона гардидаанд.

Санадҳо фаъолияти таҳсилоти умумиро танзим намуда, дар ҳамохангсозии муносибатҳои субъектҳои раванди таълим, фароҳам овардани шароити мусоиди донишандӯзии хонандагон, истифодаи усулҳои ҳамкорӣ дар таълим ва технологияи инноватсионӣ, таҳкими заминаи моддӣ-техникӣ ва дар маҷмӯъ ба баланд бардоштани сифати таҳсилот мусоидат карда метавонанд.

Самти муҳими навсозии низоми маориф, аз ҷумла таҳсилоти олий ин такмили заминаи институтсионалии идоракунӣ он мебошад. Барои ҷӣ дар солҳои охир маркази миллии тестӣ, маркази ҷумҳуриявии таълимӣ таъсис дода шуд, маркази методӣ, маркази Ҷумҳуриявӣ оид ба иттилоот ва коммуникатсия технология, хадамоти аттестатсия, аккредитатсия ва литсензия, Давлатӣ таъсиси барномаҳои байналмилалӣ Таълимии Дурахш, марказҳо технологияҳои инноватсионӣ-таълимӣ.

Имрӯз масоили марбут ба масъалаҳои сармоягузорӣ ба соҳаи маориф диққат дода мешавад. [8, с.53] Аз давраи соҳибистиклол шудани ҷумҳури дар бахши иқтисод ва молияи соҳаи маориф ислоҳоти зиёде гузаронида шуд, яъне дар солҳои охир ба маблағгузори меъёрӣ (сарикасӣ) гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии кишварро аз комёбиҳои ин соҳа шуморидан мумкин аст. Низомии нави маблағгузорӣ тақсмоти шаффофу боадолатонаи маблағҳои буҷетӣ ва самаранок истифода бурдани онҳоро таъмин менамояд. Дар пайи ин ислоҳот қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2004, №441 қабул карда шуд, ки тибқи он аз 1 январи соли 2005 муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳрҳои

Кӯлобу, Хучанд ва Хоруғу Ваҳдат ва ноҳияи Ёвон ҳамчун шаҳрҳои ноҳияҳои таҷрибавӣ ба низоми нави маблағгузорӣ гузошанд.

Дар соли солҳои 2005 – 2007 низоми нави маблағгузорӣ дар шаҳру ноҳияҳои таҷрибавӣ натиҷаҳои назаррасе ба даст омаданд ва боиси он шуд, ки қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №502 «Дар бораи ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ гузаронидани баъзе муассисаҳои таълимии умумӣ» ба имзо расид, ки тибқи он муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияҳои Б.Ғафуров, Шаҳринав, Шугнон, Шохмансур ва шаҳрҳои Сарбанд, Гулистон, Бӯстон аз 1 январи соли 2007 ба шаклҳои нави маблағгузорӣ ва идоракунӣ гузаронида шуданд.

Аз 1 январи соли 2008 тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007, №350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ» муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Нораки вилояти Хатлон, ноҳияҳои Сино, Фирдавсӣ ва Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Турсунзода ва Ҳисор ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронида шуданд. Инчунин, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2008, №505 «Оид ба тасдиқи қоидаҳои маблағгузори меъёрии (сарикасии) муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» қабул карда шуд, ки тибқи он қоидаҳои маблағгузори меъёрии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, механизми маблағгузори меъёрӣ, меъёрҳои минималӣ барои як хонанда ва як мактаб, коэффитсиентҳои махсус барои муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ, ҷадвали гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба маблағгузори меъёрӣ тасдиқ карда шуданд ва аз соли 2010 тамоми муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар ба ин низоми маблағгузорӣ гузаштанд.

Мақсади асосии ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар таъмини истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки он бо роҳи васеъ намудани мустақилияти мактабҳо дар идораи захираҳои молияи пулӣ ва инсонӣ ба даст оварда мешавад.

Низомии маблағгузори сарикасӣ ба натиҷаи фаъолияти муассисаи таълимӣ равона гардидааст ва дар алоқамандӣ бо дигар самтҳои ислоҳот, ки дар соҳаи маориф амалӣ карда мешаванд, шароити иловагиро барои баланд бардоштани сифати таҳсилот муҳайё мекунад. Роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ метавонанд мустақилона роҳҳои дуруст ва самаранок истифода бурдани маблағҳои барои мактаб ҷудошударо истифода баранд, ки барои бехтар

намудани пояи моддию техникии мактаб ва ҳавасманд намудани кормандони он равона карда мешавад.

Гузариш ба низоми нави маблағгузорӣ натиҷаҳои назаррасро ба бор оварда, аз тарафи Вазорати маориф ва илм мониторинг ва таҳлили он мунтазам гузаронида мешавад. Таҳлили нишондиҳандаҳои гузариш ба маблағгузории сарикасӣ нишон медиҳанд, ки самаранокии истифодабарии маблағҳои бучетӣ беҳтар шудааст. Сарчашмаҳои муҳимтарини маблағгузории низоми ватании маориф маблағҳои мебошанд, ки аз бучети ҷумҳуриявӣ дар шакли маблағгузорӣ ва грантҳо, инчунин маблағҳо аз пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии пулакӣ ва ғайра ҷудо карда мешаванд [3, с.94]

Ҳамин тариқ мо таҳлили маблағгузории низоми таҳсилоти умумии дар ноҳияи Рӯдакӣ дида мебароем.

Диаграммаи 1. Шумораи муассисаҳои таълимӣ дар ноҳияи Рӯдакӣ

Сарчашма: Сайти расмӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи мурочиат: 17.11.2023

Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 4330 омӯзгорон (2880 занон), аз ин бо таҳсилоти олӣ 3101 нафар, олии нопура 189 нафар, таҳсилоти миёнаи касбӣ 1040 нафар бо қор таъмин гардидаанд.

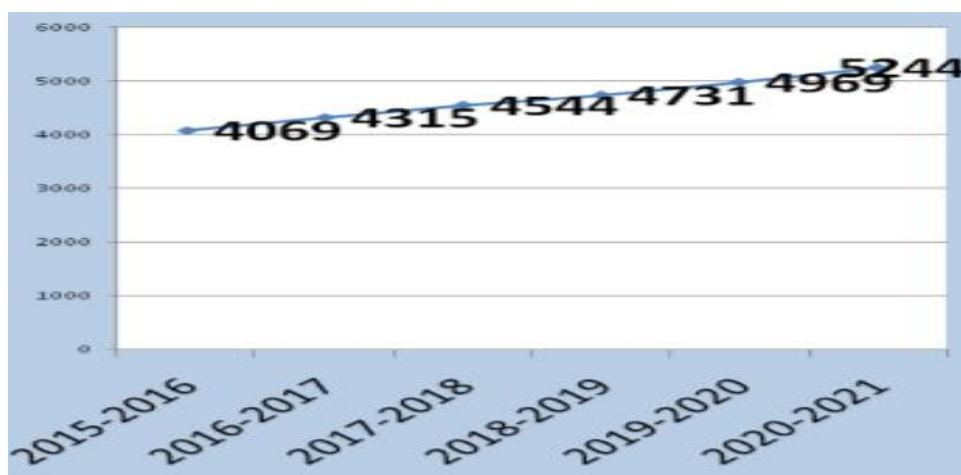
Соли таҳсили 2020-2021 синфи 11-ро 3359 нафар хатм намуда, 2364 нафар тариқи Маркази миллии тестӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ, 22 нафар тариқи квотаи Президентӣ ба

Ноҳияи Рӯдакӣ ба ҳайати ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ шомил буда, дар соли 2015 ба 13 ҷамоати деҳот ва 3 шаҳрак тақсим шудааст, ки шумораи аҳолии онҳо каме бештар аз ним миллион нафарро ташкил медиҳад. Дар асоси Қонуни тақсими кишварӣ, ноҳияи Рӯдакӣ 3 шаҳрак - Сомониён, Навобод, Мирзо Турсунзода ва 13 ҷамоат дорад.

Дар соли 2020 дар ноҳия 134 муассисаи таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла 102 адад муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (2 гимназия, 1 литсей), 28 адад муассисаи таҳсилоти умумии асосӣ (2 мактаб - интернати ҷумҳуриявӣ) ва 4 адад муассисаи таҳсилоти умумии ибтидоӣ бо фарогирии 99837 хонанда, аз ҷумла 47878 духтарон фаъолият менамояд.

донишгоҳҳо дохил гардидаанд. Дар даври минтақавии олимпиадаи анъанавии фаннӣ 260 нафар хонандагони муассисаҳои таълимии ноҳия иштирок намуда, 127 нафари онҳо ба даври ҷумҳуриявӣ олимпиада роҳхат гирифта, бо иштироки фаёлона ба ноҳия 40 медал, аз ҷумла 3 медали тилло, 9 медали нукра ва 28 медали биринҷӣ оварданд.

Диаграммаи 2. Шумораи синфҳо дар муассисаҳои таълимӣ дар ноҳияи Рӯдакӣ

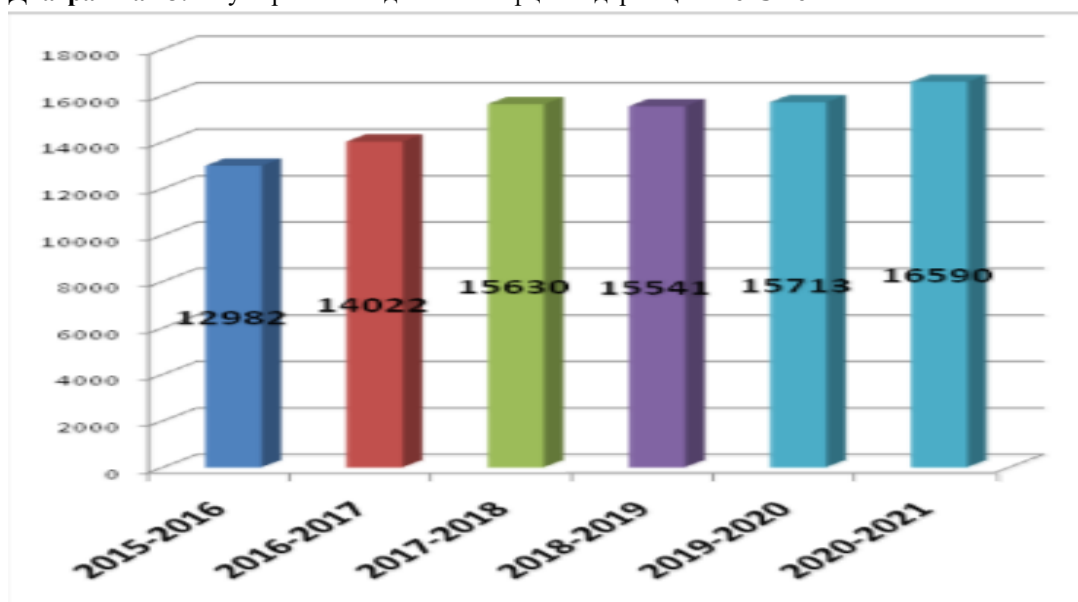

Сарчашма: Сайти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи муроҷиат: 17.11.2023

Бо мақсади таъмин намудани муассисаҳои таълимии ноҳия бо компютер бо ҷалби маблағҳои бучаи ноҳия, соҳибкорон ва шахсони алоҳида ба таълимгоҳҳои ноҳия 2115 адад компютер ва 489 адад принтер дастрас гардидааст. Илова бар ин, дар таълимгоҳҳо 36 адад тахтаи электронӣ ва 55 адад видеопроектор

мавҷуд буда, 102 муассиса ба шабакаи интернет пайваست карда шуда 15 муассисаи таълимии ноҳия бо кабинетҳои фаннии физика, химия, биология, математика, технологияи иттилоотӣ, география, суруд ва мусиқӣ таъмин буда, харидории асбобҳои аёни барои таҷҳизонидани кабинетҳои фаннӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ идома дорад.

Диаграммаи 3. Шумораи хонандагони синфи 1 дар соҳи 2015-2021

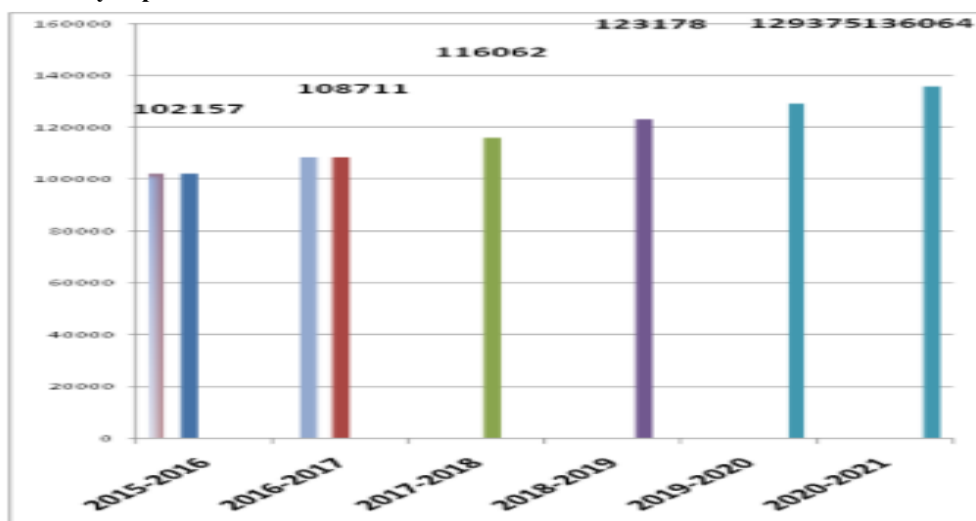

Сарчашма: Сайти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи муроҷиат: 17.11.2023

Ба Маркази миллии тестӣ 2999 нафар хатмкунандагони синфи 11-и таълимгоҳҳои ноҳия барои дохил шудан ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи олии касбӣ ҳуҷҷатҳои супорида, дар натиҷа 1854 нафарашон (61.8%) донишҷӯ гардиданд. Тибқи қўтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон айнаи ҳол 122 нафар хатмкардагони муассисаҳои таълимии

ноҳия, дар донишқадаю донишгоҳҳои ҷумҳурии таҳсил карда истодаанд, ки аз ин теъдод 63 нафарашон духтарон мебошанд. Соли 2021 19 нафар тибқи қўта барои таҳсил фиристода шуд. 25 нафар омӯзгорон, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳуриро тибқи қўтаи Президентӣ хатм кардаанд, дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия фаъолият доранд.

Диаграммаи 4. Шумораи хонандагон

Сарчашма: Сайти расмӣи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи мурочиат: 17.11.2023

Дар соли 2017 дар ҳудуди ноҳия ду бинои нави муассисаҳои таълимӣ сохта ба истифода дода шуд. Аз ҷумла, бинои нави таълимгоҳи №59 дар деҳаи Гулбуттаи деҳоти Чимтеппа барои 640 нафар хонанда дар як баст, бо 28 синфхона, ошхона барои 96 нафар, толори маҷлисгоҳ барои 360 нафар ва толори варзишӣ бо 120 ҷой нишаст аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маблағгузори Ширкати Чиноӣи ТВЕА ва бинои нави муассисаи таълимии №29-и деҳаи Хочабулбулони деҳоти Эсанбой барои 144 нафар хонанда дар як баст бо 6 синфхона, бо ҷалби сармояи хориҷӣ (Сафоратхонаи Ҷопон) ҳам дар ду муассиса 1000 ҷойи нишаст, сохта ба истифода дода шуд.

Ҳамзамон, сохтмони як муассисаи таълимии нав ва 7 биноҳои нав дар назди муассисаҳои таълимӣ дар умум барои 3272 ҷойи нишаст дар як баст идома дорад. Аз ҷумла: сохтмони бинои нави муассисаҳои таълимии №35 дар деҳаи Шаҳристони деҳоти Гулистон барои 640 ҷойи нишаст дар як баст аз тарафи ҶДММ “Мошинбозор”, бинои нави муассисаҳои таълимии №7 дар деҳаи Оби шиҳои деҳоти Чоргултеппа барои 640 ҷойи нишаст дар як баст аз тарафи ҶДММ “Бозори Корвон”, бинои нави муассисаҳои таълимии №144 дар деҳаи Иттифоқи деҳоти Султонобод барои 180 ҷойи нишаст дар як баст аз ҳисоби бучети маҳаллӣ, бинои нави муассисаҳои таълимии №25 дар деҳаи Марғзори деҳоти Эсанбой барои 320 ҷойи нишаст дар як баст аз ҳисоби бучети маҳаллӣ идома дорад.

Дар ин радиф бо ҷалби соҳибкорон дар назди муассисаҳои таълимии №№165, 79, 121, 9, 6 ва 41 15

синфхонаҳои иловагӣ барои 360 ҷой нишаст дар як баст сохта ба истифода дода шуд.

Инчунин, сохтмони 100 синфхонаҳои иловагӣ барои 2400 нафар ҷой нишаст дар як баст дар назди 24 муассисаҳои таълимии ноҳия аз ҷумла, дар назди муассисаҳои №№2, 5, 36, 109, 28, 77, 177, 124, 69, 122, 137, 82, 128, 50, 49, 45, 61, 113, 132, 119, 105, 38, 114 ва 117 идома доранд.

Тибқи ислоҳоти нави маориф оид ба маблағгузори сарикасӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таълимие, ки шумораи зиёди хонандагон доранд, маблағҳои зиёд мегиранд, аммо мактабхое, ки талабагон кам доранд, бучаи нокифоя доранд.

Дар ноҳияи Рӯдакӣ 938 муассисаи таълимӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо 565231 нафар донишҷӯён таҳсил мекунанд. Маблағгузори ҳар сари аҳоли дар ин самт дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2007, № 505 «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои маблағгузори меъёрии (ба сари аҳоли) муассисаҳои таълимӣ амалӣ карда мешавад.»

Ҳар сол 31 декабр бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми маблағгузори ҳар сари аҳоли барои соли оянда тасдиқ карда мешавад. Масалан, дар соли 2020 барои ҳар як хонандаи мактабҳои таҳсилоти умумӣ (синфҳои 1-11) 951 сомонӣ, барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (синфҳои 1-9) 1185 сомонӣ ва барои мактабҳои ибтидоӣ 1483 сомонӣ муқаррар шудааст. Маблағгузорӣ ба ҳар сари аҳоли ба даромади бучети давлатӣ вобаста буда, ҳар сол ба маблағи муайян меафзояд.

Мактаб-интернатҳои Президентӣ, мактабҳои кӯдакони лаёқатманд ва мактабҳои ғайридавлатӣ, мактаб-интернатҳои махсус, боғчаҳо, мактаб-интернатҳо барои кӯдакони ятиму камбизоат ва санаторияҳои интернатҳо ба ин ислоҳот шомил нестанд. Чунин муассисаҳои таълимӣ хароҷоти калон, аз ҷумла хобгоҳ ва ҳуроки донишҷӯёро доранд ва нигоҳдории ин муассисаҳо ба дӯши раёсати маорифи вилоят ва шӯъбаҳои шаҳро ноҳияҳо гузошта шудааст.

Бучети муассисаҳои таълимии ноҳия дар аввали сол аз ҷониби шӯъбаи молия тибқи формулаи махсус

тартиб дода мешавад, ки тибқи он мактабҳо сметаи хароҷотро тартиб дода, ба шӯъбаи маориф пешниҳод намуда, онро тасдиқ мекунанд. Формулаи махсуси бучети мактаб ин аст:

$$\text{Шмх} = \text{Швх} + \text{Шк} - \text{Шх} - \text{И} - \text{Хш}$$

Шмх – шумораи миёнасолаи хонандагон

Швх – шумораи воқеии хонандагон

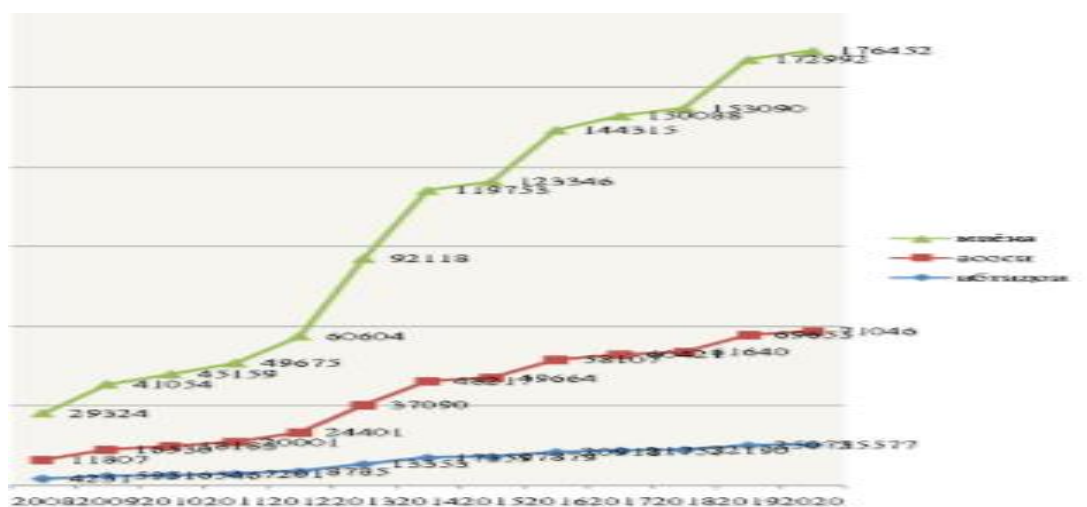
Шк – шумораи қабул

Шх – шумораи хатмкунандагон

И – интиҳоб

Хш – Хориҷшудагон.

Диаграммаи 5. Маблағгузории сарикаси аз рӯи меъёрҳои тасдиқшуда барои 1 мактаб (сомонӣ)

Сарчашма: Сайти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи муроҷиат: 17.11.2023

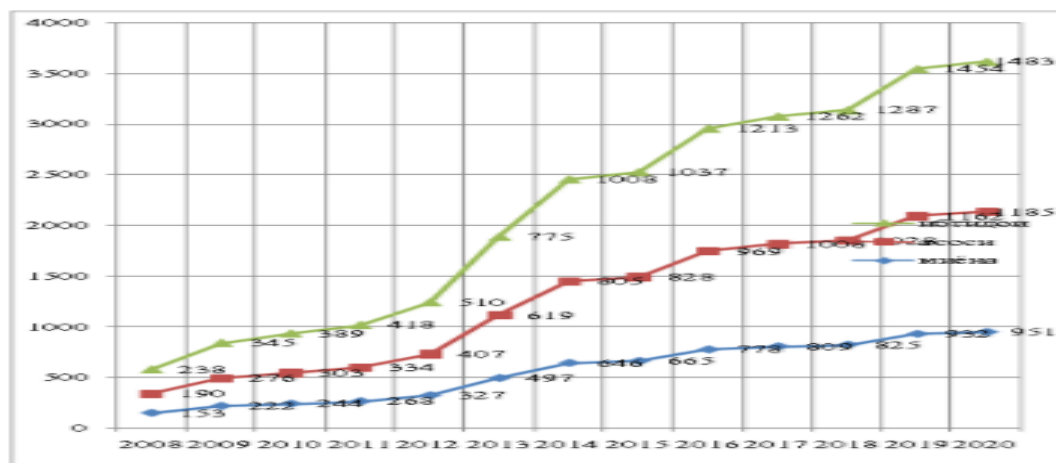
Вақте ки бучети мактаб муайян карда мешавад, қор аз рӯи маблағи ҷудошуда ва бучети тасдиқшудаи сол оғоз мешавад. Бо қарори шурои омузгорон дар навбати аввал моддаҳои ҳимояшаванда - фонди музди меҳнат, андозҳо, хизматрасониҳои коммуналӣ, боқимондаи маблағҳо мувофиқи талаботи мактаб харҷ карда мешаванд.

Ин механизми маблағгузорӣ имкон медиҳад, ки ҳар як мактаб мувофиқи шароити ва ниёзҳои худ харҷ кунад.

Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 505, бо назардошти шароити объективии низоми

Диаграммаи 6. Маблағгузории сарикаси аз рӯи меъёрҳои тасдиқшуда барои 1 хонанда

мактаб дар формулаи маблағгузории ҳар сари аҳолии метавонад коэффитсиентҳои махсус истифода шавад. Коэффитсиентҳо барои литсейҳое, ки таҳсилро аз синфи 5 оғоз мекунанд, 1,15 муқаррар шудааст. Мактабҳое, ки дар онҳо таълим ба зиёда аз як забон сурат мегирад, гимназияҳо ва филиалҳо аз рӯи коэффитсиенти 1,10 маблағгузорӣ карда мешаванд. Мутобиқи ин қарор танҳо барои шаҳри Хоруғ ва ноҳияи Шугнони ВМКБ коэффитсиентҳои минтақавӣ ба андозаи 1,45 муқаррар шудааст.

Сарчашма: Сайти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. **Захираи электронӣ:** <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи мурочиат: 17.11.2023

Муассисаҳои таълимӣ ҳар сол тибқи сметаи тасдиқшуда дар шакли ғайринақдӣ маблағгузорӣ карда мешаванд. Ин ба хотири шаффофият ва истифодаи мақсадноки буҷет сурат мегирад. Маоши кормандон, хизматрасониҳои коммуналӣ ва андоз сари вақт ва ҳар моҳ дода мешавад. Маблағи боқимондаи сметаи мактаб давра ба давра ва ҳар семоҳа пардохт карда мешавад.

Маблағгузориҳои сарикасӣ қомилан ғайринақдӣ буда, пас аз пешниҳоди ҳуҷҷатҳо аз муассисаҳои таълимӣ шӯъбаи молия маблағро аз ҳуд мекунад. Байни муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳо шартномаҳо баста шуда, маблағгузорӣ ба таври электронӣ амалӣ мегардад [10, 11]. Маблағи харидани таҷҳизоти мактаб ё пардохти хизматрасониҳо ба суратҳисоби бонкии он ташкилот гузаронида мешавад.

Гузариш ба низоми нави маблағгузорӣ натиҷаҳои назаррасро ба бор оварда, аз тарафи Вазорати маориф ва илм мониторинг ва таҳлили он мунтазам гузаронида мешавад. Таҳлили нишондиҳандаҳои гузариш ба маблағгузориҳои сарикасӣ нишон медиҳанд, ки самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ беҳтар шудааст.

Дар айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми хазинадорӣ иҷроӣ буҷетҳои маҳаллӣ гузафт, ки ин пеш аз ҳама бо муқаррар намудани назорати қатъии истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ алоқаманд аст. Дар моддаи 56 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи молияи давлатӣ" муайян карда шуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷроӣ хазинадорӣ буҷетҳо муқаррар карда шудааст. Буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ аз рӯи хароҷот тавассути низоми автоматикунонидашудаи хазинадорӣ давлатӣ дар доираи маблағҳои буҷетии дар суратҳисоби ягонаи

хазинадорӣ воқеан мавҷудбуда бо риояи ҳатмии марҳилаҳои асосии зерин иҷро карда мешавад:

- муқаррар намудани таъиноти буҷетии тақсимунадагони маблағҳои буҷетӣ дар асоси рӯйхати тасдиқшудаи буҷетӣ;
- расонидани маблағҳои буҷетӣ ба тақсимунадагони маблағҳои буҷетӣ, инчунин тасдиқи сметаҳои буҷетӣ аз ҷониби гирандагони маблағҳои буҷетӣ;
- қабули ўҳдадорӣҳои пулӣ аз ҷониби гирандагони маблағҳои буҷетӣ;
- тасдиқ ва санҷиши иҷроӣ ўҳдадорӣҳои пулӣ;
- иҷроӣ пардохтҳо (хароҷоти маблағҳои буҷетӣ);
- истифодабарии мол (қор, хизматрасонӣ) бо мақсади амалӣ намудани вазифаи тақсимунадагони маблағҳои буҷетӣ ва татбиқи барномаҳои давлатӣ.

Мутобики ин модда ба мақомоти ҳокимияти иҷроия масъулияти ташкили иҷроӣ буҷетҳо, инчунин идоракунии ҳисобҳои буҷетҳо ва маблағҳои буҷетӣ вогузор карда мешавад. Низоми иҷроӣ хазинадорӣ буҷет ба ҷорӣ намудани низоми назорати қатъии хароҷоти мақсадноки маблағҳои буҷетӣ ва рафти иҷроӣ ўҳдадорӣҳои хароҷот, баланд бардоштани дақиқии лоиҳаҳои буҷетӣ, зиед кардани қобилияти идоракунии пардохтпазирии буҷет нигаронида шудааст. Ин тавассути харҷ кардани маблағҳо аз суратҳисоби ягонаи буҷетӣ тавассути низоми суратҳисобҳои шахсии муассисаҳои буҷетӣ, ки дар хазинадорӣ қушода шудаанд, ба даст оварда мешавад, ки имкон медиҳад маблағҳои буҷетӣ ба таври қатъӣ тибқи сметаҳои тасдиқшудаи муассисаҳои буҷетӣ сарф карда шаванд ва ҳамаи ноқилҳои суратҳисобҳои шахсӣ дар пойгоҳи додаҳои ягона ба назар гирифта шаванд.

Низоми иҷрои хазинадории буҷет ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаи баҳисобирии ҳаракати маблағҳои буҷетиро таъмин менамояд, зеро суратхисобҳои шахсии гирандагони буҷет дар хазинадорӣ кушода шудаанд. Хазинадорӣ ҷамъовари маълумот дар бораи ҳамаи пардохтҳои аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ пардохтшаванда имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои пардохтӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои зарурати хароҷоти маблағҳоро то лаҳзаи пардохт тасдиқ мекунанд, санҷида шаванд.

Хулоса. Имрӯз омӯзиши вазъи молиявии таҳсилоти мактабӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад ва

барои ин вазъи молиявии мактабҳоро таҳқиқ кардан лозим аст. Таҳсилоти мактабӣ яке аз шаклҳои асосӣ ва таҳкурсии таълим мебошад, ки асоси тамоми низоми таълим мебошад. Дар шароити муосир ба маблағгузори соҳаи маориф муносибати махсус лозим аст ва ин тақмили тамоми низоми идоракунии маорифро талаб мекунад. Дар маҷмӯъ, мо чунин мешуморем, ки маблағгузорӣ аз буҷети давлатӣ барои соҳаи маориф афзоиш ёфта истодааст ва ин имкон медиҳад, ки хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври касбӣ омода карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи молияи давлатӣ". Захираи электронӣ: <https://majmilli.tj>, санаи мурочиат 23.03.2024
2. Бегматов А. А., Нурализода Н. Трансформация системы высшего профессионального образования страны в условиях перехода к индустриально - инновационной экономике / А.А. Бегматов, Н. Нурализода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 303-309.
3. Мирзоева Е. Ш. Хусусиятҳои маблағгузори давлатӣ дар рушди инноватсионии низоми маориф / Е.Ш. Мирзоева, Ф.Г. Бобошерава // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 3(37). – Р. 92-100.
4. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 аз 30 июни соли 2012, № 334, http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=117335
5. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 29 сентябри соли 2020, № 526 http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=137281
6. Факеров Х.Н. Совершенствование механизма эффективного использования материальных и кадровых ресурсов в системы высшего образования / Х. Н. Факеров, Ф. Р. Шаропов, С. С. Мухторзода // Развитие теории финансовой устойчивости: Сборник статей 1-ой Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 19 октября 2021 года. – Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2021. – С. 62-68.
7. Факеров Х. Н. Эффективное использование финансовых ресурсов в системе высшего образования / Х. Н. Факеров, Ф. Р. Шаропов, С. С. Мухторзода // Развитие теории финансовой устойчивости : Сборник статей 1-ой Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 19 октября 2021 года. – Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2021. – С. 57-61.
8. Факеров Х.Н. Рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар ғайи гаштани истеҳсол ва пешниҳоди неъматҳои ҷамъиятӣ / Х.Н. Факеров, С. А. Мирсаидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 3(37). – Р. 13-22.
9. Сайти расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рӯдакӣ. Захираи электронӣ: <https://nrudaki.tj/tj/ijroi/tarikh> Санаи мурочиат: 17.11.2023
10. Раҳимзода, Ш. Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар шароити нави иқтисодӣ / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – №. 2. – Р. 9-12. – EDN LXEWJS.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобошерава Ҷоилахон Гулмуродовна – докторанти PhD курси 3-юм, аз рӯи ихтисоси молия, кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов 64/14.Тел: 111-21-00-06

Сведения об авторе:

Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна – докторант PhD 2 курса, по специальности финансы, кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: 111-21-00-06

Information about the author:

Bobosherova Fozilakhon Gulmurodovna - PhD doctoral student of the 3rd course, majoring in finance, Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 111-21-00-06

УДК: 336.1

НАҚШИ ХАЗИНАДОРӢ ДАР ТАЪМИНИ ИҶРОИШИ ҶАРАӢНИ БУҶЕТӢ**Акбарова Насиба Абдурахимовна**

Аннотатсия. Яке аз табaddулотҳои молиявие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омадааст, ин ташикил ва барпо гардидани фаъолияти мақомоти хазинадорӣ дар низоми молияи давлатӣ мебошад, ки тавассути он тамоми захираҳои молиявии давлат муттамарказ гардида, сатҳи самарнокӣ ва шаффофияти иҷроиши он баланд гардидааст. Он айни замон ҳамчун фишанги асосии идоракунии молияи давлатӣ баромад намуда, барои рушди соҳаҳои иқтисодиёи молиявӣ замина гузошта шудааст. Зеро моҳияти асосии низоми хазинадорӣ дар ташикил ва иҷроиши буҷет, муътадил нигоҳдоштани сатҳи пардохпазирӣ, сари вақт ва самаранок иҷро намудани уҳдадориҳои давлатӣ ва баланд намудани сатҳи пардохпазирӣ ва идоракунии воситаҳои захираҳои молиявии давлатӣ инъикос меёбад. Ташикил ва иҷроиши ҷараёни воситаҳои молиявии давлат вазифаи асосии низоми хазинадорӣ буда, иҷроиши уҳдадориҳои иҷтимоии давлат ин ваколатҳои хазинадорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз нақш ва мақоми низоми хазинадорӣ дар идоракунии молияи мамлакат хеле бузург буда, натиҷанокӣ, самарнокӣ ва иҷроиши шаффофияти воситаҳои буҷетӣ аз фаъолияти он вобастагӣ дорад.

Бинобар он мақом ва мавқеи низоми хазинадорӣ дар сатҳи молияи давлатӣ алҳусус дар иҷроиши буҷет калон буда, тақмил, рушд ва идоракунии самарнокии фаъолияти он аз масъалаҳои актуалӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: низоми молия, низоми хазинадорӣ, буҷети давлатӣ, ҷараёни иҷроиши буҷет, вазифаҳои хазинадорӣ, ваколатҳои хазинадорӣ, низоми буҷетӣ, даромади буҷет, хароҷоти буҷет, СБҲМ, буҷети электронӣ, шаффофияти молиявӣ.

Барои иқтибос: Акбарова, Н. А. Нақши хазинадорӣ дар таъмини иҷроиши ҷараёни буҷетӣ / Н. А. Акбарова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 190-200.

РОЛЬ КАЗНАЧЕЙСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕАЛИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОГО ПОТОКА**Акбарова Насиба Абдурахимовна**

Аннотация. Одной из финансовых революций, произошедших в Республике Таджикистан, является организация и налаживание деятельности казначейства в государственной финансовой системе, посредством которого концентрируются все финансовые ресурсы государства, а также уровень эффективности и прозрачности его деятельности увеличивается. В настоящее время он выступает основным рычагом управления государственными финансами и закладывает основу для развития экономической и финансовой сферы. Так как, основная суть казначейской системы отражается в организации и исполнении бюджета, поддержании стабильного уровня платежеспособности, своевременном и эффективном выполнении государственных обязательств, повышение уровня платежеспособности и управления государственными финансовыми ресурсами. Организация и осуществление движения государственных финансовых ресурсов является основной задачей казначейской системы, а выполнение социальных обязательств государства считается полномочиями казначейства. С этой точки зрения, роль и статус казначейской системы в управлении финансами страны очень важны, а от ее деятельности зависят эффективность, результативность и прозрачность бюджетных инструментов.

В связи с этим, статус и положение казначейской системы на уровне государственных финансов, особенно при исполнении бюджета, важны, а совершенствование, развитие и управление ее эффективностью считаются актуальными вопросами.

Ключевые слова: финансовая система, казначейская система, государственный бюджет, процесс исполнения бюджета, казначейские функции, казначейские полномочия, бюджетная система, доходы бюджета, расходы бюджета, МСФО, электронный бюджет, финансовая прозрачность.

ROLE OF THE TREASURY IN ENSURING THE IMPLEMENTATION OF BUDGET FLOW

Akbarova Nasiba Abdurahimovna

Annotation. One of the financial revolutions that took place in the Republic of Tajikistan is the organization and establishment of treasury activities in the state financial system, through which all financial resources of the state are concentrated, as well as the level of efficiency and transparency of its activities. sales are increasing. Currently, it acts as the main lever for managing public finances and lays the foundation for the development of the economic and financial sphere. Because the main essence of the treasury system is reflected in the organization and execution of the budget, maintaining a stable level of solvency, timely and effective fulfillment of government obligations and increasing the level of solvency and management of public financial resources. The organization and implementation of the movement of state financial resources is the main task of the treasury system, and the fulfillment of the social obligations of the state is considered the powers of the treasury. From this point of view, the role and status of the treasury system in managing the country's finances is very important, and the efficiency, effectiveness and transparency of budget instruments depend on its activities. Therefore, the status and position of the treasury system at the level of public finances, especially in budget execution, is important, and the improvement, development and management of its effectiveness are considered pressing issues.

Key words: financial system, treasury system, state budget, budget execution process, treasury functions, treasury powers, budget system, budget revenues, budget expenses, IFRS, electronic budget, financial transparency.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир тағйирёбии молияи ҷаҳонӣ ва рушдёбии низомии технологияҳои сунъӣ тақмили сиёсати молиявӣ давлатиро талаб намуда истодааст. Алҳусус ба самти молияи давлатӣ, ки он вобаста ба ин талаботҳо имрӯз молияи давлатии ҳар як дар сатҳи қоишбӣ қарор дорад. Ин қоишбӣ бевосита ба яке аз нақшаи молиявӣ давлат ба монандӣ буҷетӣ давлатӣ таъсир расонида, муаммоҳои зиёди ҳалталабро ба миён оварда, роҳҳои тақмил ва баргараф намуданро талаб намуда истодааст.

Буҷети давлатӣ – ин инструменти асосӣ оид ба сиёсати молиявӣ давлат ба шумор меравад, ки тавассути ҳаҷм, иҷроӣш, шаффофият ва самаранокии истифодабарии он мавқеи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии мамлакат байни дигар мамлакатҳо муайян ва баҳогузорӣ карда мешавад. Айни замон дуруст таҳия намудани буҷет, сатҳи иҷроӣши он, самарнокии ва мақсадноки тақсим намудани он яке аз масъалаҳои мумбрами молиявӣ дар ҳар як давлат ба ҳисоб меравад, зеро иҷроӣши онҳо вобаста ба омилҳои иқтисодию сиёсӣ дар иҷроӣши эҳтимоли қарор доранд. Хусусан яке аз марҳилаҳои асосии он – қараёни иҷроӣши буҷет, ки иҷроӣши самаранок ва шаффофноки он вобаста ба тағйиротҳои гуногуни молиявӣ иқтисодӣ дар сатҳи эҳтимоли қарор доранд.

Таҳлили таҳқиқоти охир ва нашриёт. Марҳилаи иҷроӣши буҷет яке аз марҳилаи асосӣ дар қараёни буҷетӣ буда, ин марҳила пурра воридшавӣ ва иҷрошавии даромад ва хароҷотҳои банақша гирифташудаи буҷетро таъмин менамояд. Пас ягона низоме, ки барои самаранок, мукамалгардонӣ ва пурра иҷро шудани ин марҳила мусоидат мекунад, ин низомии ҳазинадорӣ ба ҳисоб меравад, ки он чун

инструменти асосӣ доир ба механизми идоракунии иҷроӣши буҷетӣ буда, сатҳи самаранокии тақсимоӣ ва назорати воситаҳо аз ҷаҳояти он вобаста мебошанд. Аз ин лиҳоз қоркард ва тақмили ҷаҳояти низомии ҳазинадорӣ доир ба иҷроӣши буҷет ва пешниҳоди тавсияҳо оиди шаффофияти он яке аз масъалаҳои асосии молияи давлатӣ ба шумор меравад.

Доир ба нақшаи ҳазинадорӣ дар дар иҷроӣши буҷет дар амалия чунин олимони, ба монанди Мақовник Т. Д., Настеренко Т. Г., Артюхин Н. В., Бриль Д. В., Задорнов М. М., Пансков В. Г., Прокофьев С. Е., Поляк Г. Б., Радинова В. Н., Романова Т. Ф., Иванова О. Б., ва Максимов А. В. тадқиқот бурда, бурда, саҳми арзандаи худро дар ин самт гузоштаанд.

Мақсади мақола - дар муайян кардани нақшаи низомии ҳазинадорӣ дар иҷроӣши буҷети давлатӣ ва вобаста ба он муайян кардани сатҳи иҷроӣши буҷети давлатӣ инъикос мегардад.

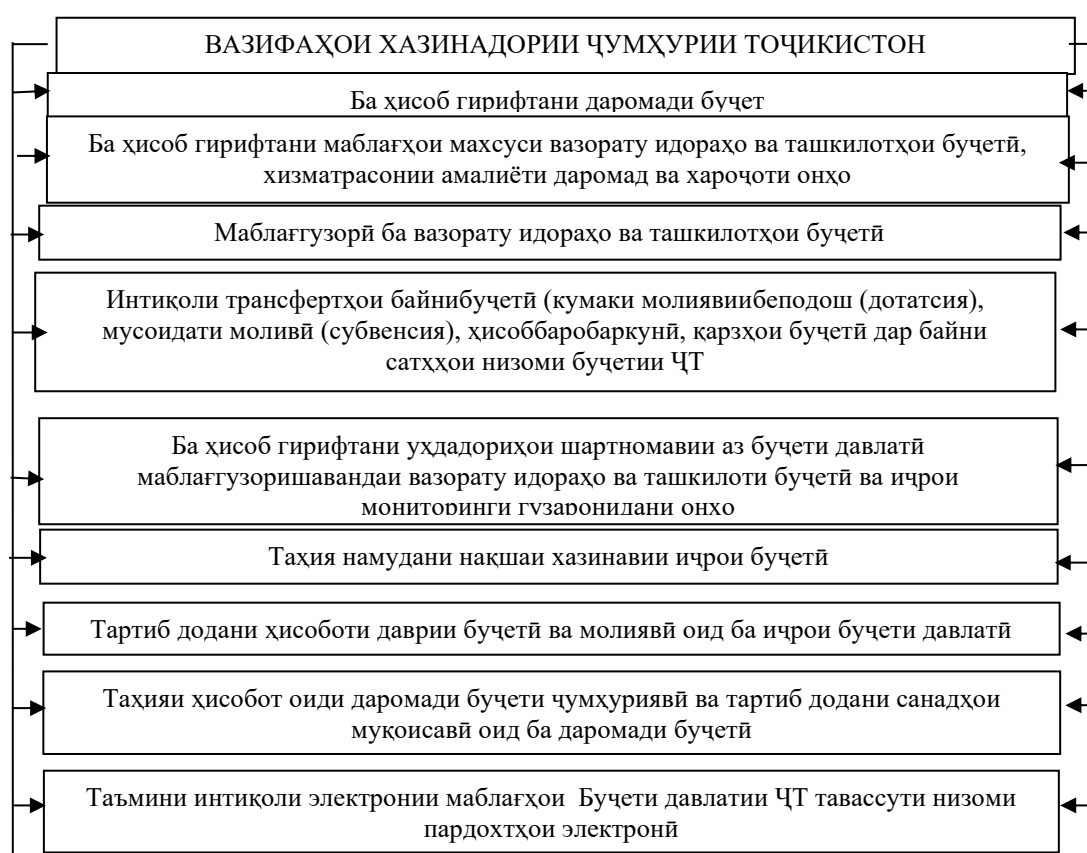
Мӯҳтавои асосии мавод. Нақшаи низомии ҳазинадорӣ дар иҷроӣши қараёни буҷетӣ хеле бузург аст. Зеро моҳияти асосии низомии ҳазинадорӣ чун мақомоти молиявӣ дар иҷроӣши сари вақтӣ ва самарнокии қараёни иҷроӣши буҷет инъикос мегардад. То ташкили низомии ҳазинадорӣ дар қаламрав иҷроӣши буҷет дар зимми Вазорати молия қарор дошт. Тамоми воситаҳои буҷетӣ ғайримарказонида буданд, ки сатҳи иҷроӣш ва шаффофияти он то лаҳзаи ташкилёбии ҳазинадорӣ хеле паст буд. Зеро иҷроӣши буҷетҳои маҳаллӣ ба воситаи суратҳисобҳои алоҳидаи бонкии бонкҳои тичоратӣ амалӣ карда мешуданд ва фондҳои махсуси ғайрибуҷетии ташкилотҳои буҷетӣ тавассути суратҳисобҳои алоҳида мегузаштанд, ки он боиси зиёд будани теъдоди суратҳисобҳо ва муттмарказ набудани маблағҳои буҷетиро ифода менамояд.

Инчунин манбаи ягонаи муттамарказии маълумот оид ба хизматчиёни соҳаи буҷетӣ ва низоми ягонаи ведомости электронии пардохт барои ҳисоб кардани музди меҳнати кормандони соҳаи буҷетӣ мавҷуд набуд. Музди меҳнат дар шакли марказонидашуда дар сатҳи маҳаллӣ ҳисоб карда мешуд, ки ин боиси суҷудани назорати молиявии муттамарказ мегардид ва барои фиребгарӣ бо музди меҳнат дар маҳаллаҳо шароит ба вуҷуд меовард. Ин омилҳои номбаршуда бевосита хароҷоти давлатиро афзоиш намуда, ба молияи давлат таъсири манфии худро мерасонид.

Баъд аз он дар қаламрав низоми хазинадорӣ ташкил карда шуд, ин муаммоҳои номбаршуда аз байн рафтаанд, ки ин боиси пешравии сатҳи иқтисодӣ-молиявӣ ва иҷтимоӣ-сиёсии давлат гардид.

Имрӯз низоми хазинадорӣ дар қаламрав ҳамчун механизми иҷроиши чараёни буҷетӣ баромад менамояд, ки вазифаҳои он дар асоси марҳилаҳои буҷетӣ ва низоми идоракунии молияи давлатӣ ташкил карда шудааст, ки бо вазифаҳои махсуи худ чараёни иҷроиши буҷетро ташкил, идора ва ба танзим медарорад. Аз иҷроиши вазифаҳои хазинадорӣ чараёни иҷроиши буҷет вобаста буда, сари вақтӣ ва шаффофнок иҷрои шудани он ба тамоми соҳаҳои молиявӣ таъсир мерасонад.

Айни замон низоми хазинадорӣ дар низоми молияи давлатӣ чунин вазифаҳои асосиро дар чараёни иҷроиши буҷетӣ иҷро менамояд (расми1)

Расми 1. Вазифаҳои низоми хазинадорӣ дар чараёни иҷроиши буҷетӣ

Ваколатҳои низоми хазинадорӣ бошанд тамоми уҳдадорихоӣ буҷетӣ ва молияи давлатиро дар бар гирифта, барои самарнок ва мақсаднок тақсим кардани воситаҳои буҷетӣ ва сари вақтии иҷроиши уҳдадорихоӣ молиявии давлатӣ иборат мебошад. Ба монанди [1]:

-пешниҳоди таклифҳо ба мақоми давлатии дахлдор оид ба бартараф намудани камбудихое, ки ҳангоми риоя накардани талаботи қонунгузорӣ дар раваннди иҷрои хазинавии буҷет, аз ҷумла ҳисоботи молиявӣ ва буҷетӣ ошкор карда шудаанд;

-таъмини робитаҳои электронӣ – коммуникатсионӣ бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо мақсади самаранок идора намудани маблағҳои буҷети давлатӣ;

-назорати мунтазами иҷрои буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

-баргардонидани маблағи саҳван, барзиёд пардохташуда ва барзиёд ситонидашуда мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғайра.

Аз таъминоти вазифа ва ҳуқуқи уҳдадорихоӣ бармеояд, ки низоми хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои идора ва тақмили чараёни иҷроиши

бучетӣ барпо гардида, барои самараноки иҷро шудани ухдадорихои бучетӣ ва баланд гардидани шаффофияти бучети давлатӣ заминаи асосӣ мегузорад.

Худ зери мафҳуми самаранок иҷро шудани бучети мамлакат, пурра иҷро шудани ухдадорихои давлат ва инчунин баробари зиёд гардидани қисми даромад камгардидани қисми хароҷоти бучет фаҳмида мешавад.

Зери шаффофияти бучети давлатӣ мақсаднок истифодабарии воситаҳои бучетӣ ва дастрас будани маълумоти тамоми марҳилаҳои бучетӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ низоми хазинадорӣ ҳамчун мақомоти молиявӣ дар иҷоиш чарағни бучетӣ нақши авваларо сазовор буда, сатҳи баланди иҷроиш, самаранокӣ, шаффофият ва тақмили марҳилаи ҷироиши

бучетӣ яке аз муҳимтарин мақсад ва нақшаи мақомот мебошад. Аз ин лиҳоз сохтор, принцип, вазифа, ваколат ва ухдадорихои хазинадорӣ дар асоси сохтори бучети давлатӣ ва марҳилаҳои ҷироиши он таҳия мегардад.

Низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси сохтори ташкилии молиявии давлат, ки он дар асоси сатҳи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ташкил карда мешавад, таҳия ва баррасӣ мегардад. Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бучети давлатӣ” барои соли навбатӣ таҳия гардида, дар асоси қонуни мазкур тамоми марҳилаҳои он баррасӣ мегарданд, ки дар расми зерин сохтори низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Сарчашма : аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Расми 2.Сохтори низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми бучетӣ дар қаламрав низоми нақшавии молиявӣ буда, аз тарафи Вазорати молияи

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сари вақт ва мутобиқи нақша иҷро гардидани марҳилаҳои он таваҷҷӯҳи хосса дода мешавад. Тамоми марҳилаҳои он аз лаҳзаи амалӣ то лаҳзаи ҳисоботӣ тариқи ҷорӣ назорат ва идора мешавад, ки дар асоси фаъолияти

мунтазами низоми хазинадорӣ суръат мегирад. Барои муайян кардани нақши хазинадорӣ дар чарағни иҷроиши бучет, бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1.Таҳлили буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солиҳои 2020-2023

№	Номгуи даромадҳо	2020	2021	2022	2023	Фарқият дар солҳои 2021-2020		Фарқият дар солҳои 2022-2023	
						мутлақ	нисбӣ %	мутлақ	нисбӣ %
1	Даромади Буҷети давлатии ҶТ	1950000 0	2050000 0	2259200 0	2535600 0	100000 0	105,12	276400 0	112,23
	воридоти андозӣ	1791203 5	1880203 5	2046352 1	2308233 6	890000	104,97	261881 5	112,8
	воридоти ғайриандозӣ	1287965	1397965	1463479	1686664	110000	108,54	223185	115,25
	грантҳо аз ҳисоби созмонҳои байналмиллалӣ	300000	300000	665000	587000	0	0	-78000	88,27
2.	Аз ҳисоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ	4523494	4877605	793863	9292145	354111	107,83	849828 2	1170,5
	аз онҳо:								
	қарзҳо	2327013	2340191	3241800	324901	13178	100,6	- 291689 9	10,02
	грантҳо	2196481	2537414	4696832	6043126	340933	115,52	134629 4	128,67
	маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ	2030463	2268190	2472220	2424811	237727	111,71	-47409	98,08
	Ҳамагӣ	2605395	2764579 5	3300285 2	3707295 6	159183 8	106,11	407010 4	112,33

Сарчашма: Ҳисобу муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” дар солҳои 2020-2023

Аз таҳлили ҷадвал бармеояд, ки даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сол аз сол зиёд шуда истодааст, ки он дар худ самти рушдёбии мамлакатро нишон медиҳад. Аммо грантҳо аз ҳисоби созмонҳои байналмиллалӣ дар таи ду соли охир кам шудаанд. Инчунин таҳлил нишон дод, ки соли 2023 лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба монанди қарзҳо ба ҳаҷми 89,8% ва маблағҳои махсуси ташкилоти буҷетӣ ба ҳаҷми 1,92% кам гардидаанд, ки ин нишондиҳандаи мусбӣ дар қараёни буҷетӣ ба ҳисоб меравад.

Зиёдшавии буҷет дар ҳар як давлат ҳангоми самаранок иҷро шудани уҳдадорихи буҷетӣ, сари вақт ворид гардидани сарчашмаҳои воридотии буҷетӣ ва дуруст ба роҳ мондани сиёсати буҷетӣ ба вуҷуд меояд, ки ин имрӯз низоми хазинадорӣ чун кумитаи молиявӣ қараёни иҷроиши ин омилҳои мусбиро таъмин намуда истодааст. Аз ин лиҳоз низоми хазинадорӣ ин низоми самарбахши молияи давлатӣ дар қараёни иҷроиши буҷет ба ҳисоб меравад. Зеро иҷроиши буҷети давлатӣ ва таҳлили сатҳи воридоти давлатӣ ин яке аз вазифаҳои асосии низоми хазинадорӣ мебошад. (Ҷадвали 2)

Ҷадвали 2. Ҳисоботи иҷроиши даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2023

	Буҷети соли 2020	Буҷети соли 2021	Буҷети соли 2022	Буҷети соли 2023
--	------------------	------------------	------------------	------------------

Сарчашмаҳои даромади буҷети давлатӣ	Нақша	Ҷойи иҷро	Нақша	Ҷойи иҷро	Нақша	Ҷойи иҷро	Нақша	Ҷойи иҷро
Ҳаҷми умумии буҷети давлатӣ	24304,7	100,1	28145,5	105,2	35079,5	103,6	41622,8	103,7
Даромади умумӣ ва грантҳо	18486,8	99,4	20543	103,7	23820,6	106	25597,0	107,7
Даромади ҷорӣ (андозӣ ва ғайриандозӣ)	17256,4	100	20243	105,3	22532,1	107,6	26010,0	108

Сарчашма: нишондиҳандаҳо аз ҳисобот оиди иҷроиши буҷет дар солҳои 2020-2023

Аз ҳисоботи иҷроиши даромади буҷетӣ маълум гардид, ки сарчашмаҳои ташаккули даромади буҷетӣ аз ҳисоби даромади умумӣ, грантҳо, андозӣ ва ғайриандозӣ буда, таъҷир соли охир иҷроиши пурраи воридотӣ ба назар мерасад. Ин нишондиҳанда ба он шаҳодат медиҳад, ки низомии ҳазинадорӣ яке аз вазифаи асосии худро ба монанди иҷроиши пурраи

воридотии буҷетиро ба самарбахш ба анҷом расонидааст.

Дигар уҳдадории асосии низомии ҳазинадорӣ, ки асоси фаъолияти он дар асоси он баррасӣ гардидааст, ин иҷроиши хароҷоти буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки барои баҳогузори намудани сатҳи хароҷотгузори давлатӣ, хароҷоти буҷетиро таҳлил менамоем.

Ҷадвали 3. Таҳлили хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2023 сомонӣ

№	Номгуи хароҷотҳо	2020	2021	2022	2023	Фарқият дар солҳои 2021-2020		Фарқият дар солҳои 2022-2023	
						мутлақ	нисбӣ %	мутлақ	нисбӣ %
1	Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракуни	1395894	1430199	1420968	1661605	34305	102,46	24037	116,93
3	Маориф	5004689	5597083	6304025	7210355	592394	111,84	960330	114,38
4.	Тандурустӣ	1841281	2350369	2881390	3343077	509088	127,65	461687	116,02
6	Сугуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	3911503	4174312	4331602	4898631	262809	106,72	567029	113,01
7	Фарҳанг ва варзиш	972620	1042599	1199149	1494348	69979	107,2	295199	124,61
8	Ҳоҷагии манзилию каммунали ва ҳифзи муҳити зист ва ҷангал	1230696	1275966	1502178	1696585	45270	103,68	194407	112,94
9	Комплекси сузишворӣ, эн ер-гетикӣ	3927631	3832960	6022411	5991355	-94671	97,59	-31056	94,48
10	Соҳаи кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	785462	741193	1030551	1620739	-44269	94,36	590188	157,26

11	Саноат ва сохтмон	232417	193345	211811	259782	-39072	83,19	47971	122,65
12	Наклиёт ва коммуникатсия	1969386	2259532	2660636	2887352	290146	114,73	226716	108,52
13	Соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва хизматрасонӣ	69800	78599	125349	128526	71619	112,6	3177	102,53
14	Хароҷоти дигар	3128874	3088099	364646	3966504	-40775	98,69	3601858	1087,8
	Ҷамағӣ	26403473	28108998	33626756	38103705	1705525	106,46	4476949	113,3

Сарчашма: Ҳисобу муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” дар солҳои 2020-2023

Аз таҳлили ҷадвал бармеояд, ки баробари зиёд гардидани даромади буҷет қисми хароҷоти он зиёд гардидааст. Аммо яке аз намудҳои хароҷот доир ба комплекси сӯзишворӣ ва энергетика ба дар соли 2021 ҳаҷми 2,41% ва дар соли 2023 дар ҳаҷми 5,52% фоиз кам гардидааст. Инчунин камшавӣ дар соли 2021 дар соҳаи саноат ва сохтмон да ҳаҷми 16,81% ва хароҷоти дигар дар ҳаҷми 1,31% мушоҳида карда мешавад.

Камшавии хароҷот ба он шаҳодат медиҳад, ки самаранокии маблағгузорию буҷетӣ ва мақсаднок

истифодабарии воситаҳои буҷетӣ дар мамлакат амал шуда истодааст. Хусусан ин самарноки дар қаламрав баъд аз ташкил шудани низоми ҳазинадорӣ мушоҳида карда мешавад. Зеро вазифаи аввали ҳазинадорӣ дар низоми молияи мамлакат ин сари вақт мақсаднок ва самаранок тақсим намудани воситаҳои буҷетӣ ба ҳисоб меравад. барои таҳлили фаъолияти самарнокии иҷроии вазифаҳои буҷетӣ аз ҷониби ҳазинадорӣ, иҷроии вазифавии хароҷоти буҷетиро таҳлил менамоям.

Ҷадвали 4. Ҳисоботи иҷроии хароҷоти буҷети давлатӣ дар солҳои 2020-2024

(млн.сомонӣ)

Уҳдадорҳои буҷети давлатӣ	Буҷети соли 2020		Буҷети соли 2021		Буҷети соли 2022		Буҷети соли 2023	
	Нақша	Ҷои иҷро	Нақша	Ҷои иҷро	Нақша	Ҷои иҷро	Нақша	Ҷои иҷро
Бахши ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии	1575,4	84,7	2115,9	89,3	2135,5	87,5	1080,9	86,9
Маориф	4816,9	92,0	5763,0	93,4	6754,2	94,5	1405,1	98,3
Таҳсилоти умумӣ	342,2	88,3	338,7	89,3	432,1	91,9	215,8	99,4
Таҳсилоти касбӣ	1287,8	86,7	1544,3	85,6	1716,9	84,4	956,6	98,9
Таҳсилоти ба сатҳи тақсимишаванда	42,4	81,4	53,1	82,6	61,5	85,2	35,8	97,5
Фаъолият дар дигар соҳаҳои маориф	125,3	65,9	168,6	77,3	328,8	87,1	190,1	93,7
Нигоҳдории тандурустӣ	3641,9	71,2	2816,1	101,7	2886,5	91,2	557,4	99,3
Беморхонаҳо	290,4	81,8	324,9	85,2	430,6	92,2	346,5	99,5
Маркази саломатӣ(дармонгоҳҳо)	56,4	82,0	66,2	81,9	67,7	81,5	9,1	95
Ҳифзи саломатии аҳоли	90,4	89,7	114,3	88,2	113,6	83,1	74,8	99,5
Фаъолияти дар дигар соҳаҳои нигоҳдории тандурустӣ	1666,2	41,0	318,6	98,7	128	94,1	127	98,9

Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4161,2	92,7	4253,4	98,0	4677,5	93,9	706,7	94,7
Агенти суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа	740,8	65,9	3443,0	98,3	3547,5	92,3	512,9	93,3
Ҳифзи иҷтимоӣ	52,7	97,9	63,6	97,4	70,4	98,5	86,4	99
Фаъолияти дигар дар соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	361,4	89,3	272,9	93,3	433	99,4	107,3	97,7
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, экология, ҳоҷагии ҷангал	1523,5	93,6	1734,6	97,1	2038,5	87,1	120,2	97,5
Фарҳанг ва варзиш	1061,4	93,1	1197,9	97,2	1193,1	90,6	643,6	99,7
Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	4654,4	106,9	4413,1	105,4	6900,1	94,1	4968,3	99,9
Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	700,0	88,2	768,5	86,9	1046,4	98,8	706,6	99,6
Саноат ва сохтмон	176,3	97,4	246,9	97,2	290	99,5	265,3	99,3
Нақлиёт ва коммуникатсия	1131,1	92,4	1777,3	101,1	2267,8	106,6	282,6	98,5
Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматҳои дигар	231,3	96,9	59,1	81,0	236,9	88,3	132,2	94
Хароҷотҳои, ки ба ғуруҳи дигар шомил нашудаанд	1763,0	80,6	59,1	81,0	3297,2	77,3	4707,7	83,5
Ҳамагӣ иҷроиши ҳамаи хароҷотҳо	13165	87,6	30454,9	96,7	37528	92,7	44273,2	93,2

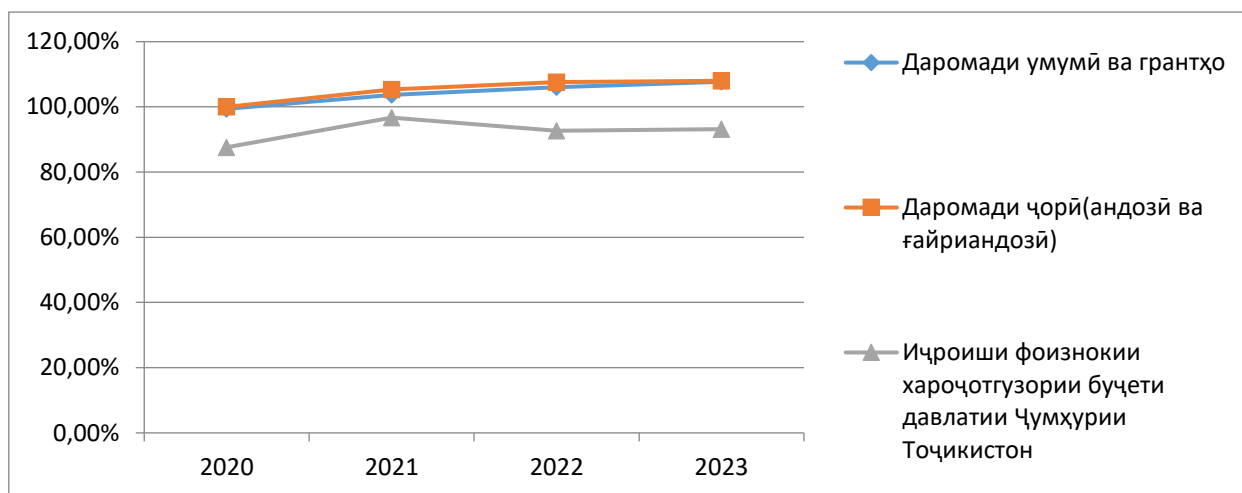
Сарчашма: Нишондиҳандаҳои ҳисобот оиди иҷроиши буҷет дар солҳои 2020-2023

Аз ҷадвал бармеояд, ки тамоми хароҷотҳои соҳавие, ки дар нақша гирифта шуда буданд, қисми зиёде аз онҳо иҷроиши 100 фоизиро надоранд. Ин ҷиҳати манфӣ ва мусибиро дорад. Ҷиҳати мусбӣ он дар сарфакорона истифодабарии воситаҳои буҷетӣ ба даст овардани воситаҳои муваққатан озоди буҷетӣ ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати манфии он мутобики нақша иҷро нагардидани хароҷоти буҷети давлатӣ, ки он дар худ барзиёд ба нақша гирифташудаи хароҷотгузори буҷетиро инъикос менамояд. Ин бо худ муаммоҳои зиёдро инъикос менамояд, ба монанди касри буҷет ва ММД, ки вобаста ба ҳаҷми тасдиқшудаи нақшавии хароҷот меъёрҳои онҳо муайян карда мешавад. Ин

бевоқофат бо худ дигар нишондиҳандаҳои ташаккули буҷетӣ ба монанди қарзи давлатӣ ва низомии андозӣ таъсирри худро дорад.

Ҳангоми таҳлил муайян гардид, ки хароҷотгузори соҳаи “комплексӣ сӯзишворӣ ва энергетика” дар соли 2020 дар ҳаҷми 6,9% зиёд, соҳаи “нақлиёт ва коммуникатсия” дар соли 2021 дар ҳаҷми 1,1% ва дар соли 2022 дар ҳаҷми 6,6% зиёд аз нақша иҷро шудааст.

Барои муайян кардани динамикаи тағйирёбии иҷроиши даромад ва хароҷоти буҷетӣ давлатӣ онро дар намуди график тасвир менамоем.

Расми 3. Динамикаи иҷроиши даромад ва хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз расм муайян гардид, ки таи чор соли таҳлил манбаҳои ташаккулёбии бучети давлатӣ иҷроиши мусбиро инъикос менамояд. Чараёни хароҷотгузори бучети давлатӣ дар иҷроиши пурра қарор надоранд, ки он роҳи ҳалли худро инъикос менамояд.

Бо баробари иҷроиши пурра ва зиёдшавии бучетӣ давлатӣ айни замон як қатор муаммоҳо дар чараёни иҷроиши бучетӣ қарор дорад. Ба монандӣ:

- сари вақт ворид нагардидани даромадҳои бучетӣ;

- ғайримаксаднок истифода бурдани воситаҳои бучетӣ аз тарафи муассисаҳои бучетӣ;

- дар суратҳисоби муассисаҳои бучетӣ ҷамъ гардидани бақияҳои зиёди маблағҳои бучетӣ;

- тибқи нақша иҷро нагардидани хароҷоти бучетӣ;

- дар сатҳи нокифоягӣ қарор доштани таъминоти маълумотҳои зарурӣ барои истифодабарандагони воситаҳои бучетӣ;

- тез қоркард нагардидани ахборот ва паст будани сифати идоракунии амалиётҳои фаврии технологияҳои информатсионӣ;

- паст будани сатҳи самаранокии иҷроиши бучет.

Ба андешаи мо сохтори омилҳои дохилии таъсиррасони низомии хазинадорӣ механизми ба сохтори фаъолият хос дошта, аз чунин омилҳои дохилии молиявии мамлакат иборат мебошад:

- пурра ба роҳ монда нашудани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ;

- дар сатҳи паст қарор доштани пешбурди низомии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо ва тичорати хурду миёна;

- паст будани сатҳи назорати хазинадорӣ оид ба сатҳи корупсионии чорабиниҳои комплексӣ;

- таъмин набудани шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба низомии ҳисобдорӣ аз рӯи стандартҳои молиявии баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ;

- шаффоф набудани ҳисоботи андозсупорандагон аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ.

Ин проблемаҳои номбаршуда таъсири манфӣи худро тамоми захираҳои молиявии мамлакат ва таъсир расонида, пардохтпазирӣ, шаффофият ва устувории сохтори молиявӣ ва иқтисодии давлатро заиф мегардонанд. Алҳусус ба фаъолияти хазинадорӣ таъсир расонида, ба чараёни иҷроиши фаъолияти хазинадорӣ онро заиф гардонидани, муаммоҳои зиёдеро ба миён меоварад [14, 11]. Аз ин лиҳоз пешниҳод ва қоркарди дастурҳо оиди ин проблемаҳо дар айни замон яке аз масъалаҳои мумбрами молиявӣ буда, роҳҳои бартараф ва идоракунии он дар самти молия хеле муҳим мебошад.

Ба андешаи мо роҳҳои бартараф намудани ин муаммоҳо номбаршуда дар асоси пешниҳодҳои зерин бартараф хоҳанд ёфт:

1. Афзалиятнок қорӣ намудани Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) дар ташкилоту муассисаҳои бахши давлатӣ. Тартиб додани ҳисоботи молиявӣ тибқи талаботи СБХМ яке аз воситаҳои муҳимтарини идоракунии самаранокии фаъолияти ташкилоти бучетӣ баҳисоб меравад. Зеро гузариш ба СБХМБД барои баланд бардоштани шаффофияти низомии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, сифат ва саҳеҳии баҳисобгирии бучетӣ ва ҳисобот, таъмин намудани баҳисобгирии пурраи амалиётҳои молиявӣ, фароҳам овардани шароит барои таҳлили динамика ва сатҳи қарздорӣ бучетӣ, имтиёзҳои андозӣ, инчунин барои баҳодиҳии самаранокии хизматрасониҳои бучетӣ зарурат дорад.

Ба афзалиятҳои қорӣ намудани истифодабарии СБХМ дар бахши давлатӣ инҳо дохил карда мешавад:

- таъмин намудани эътимоднокии ва шаффофияти истифодабарии маблағҳои бучетӣ аз

тарафи гирандагон ва таксимкунандагони маблағҳои бучетӣ;

- дар раванди эътирофи даромаду хароҷоти истифодабурдани усули ҳисобу замкунӣ, ки мутобиқати даромаду хароҷотро дар давраи хароҷотро дар давраи ҳисоботӣ таъмин менамояд;

- самаранокии идоракунии ҷаъолияти ташкилоти бучетӣ зиёд мегардад;

- баланд шудани сифати иттилооти оморӣ дар бораи ҳолати молиявии ташкилоти бучетӣ;

- таъмини истифодабарии самараноки дорониҳо ва пардохти саривактии уҳдадориро;

- нақшаи ягонаи ҳисобҳо ба гурӯҳбандии бучетӣ мутобиқат мекунад, ки назорати иҷроии бучет, таҳлили даромади хароҷоти бучет самаранок ба роҳ монда мешавад [7. С.283].

2. Ташкил ва рушди нозоми “Бучети электронӣ”. Ин омил низ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ барои рушд ва бартараф намудани проблемаи зикршуда дар нозоми ҳазинадорӣ ба шумор меравад. Зеро иҷроии уҳдадорӣ ва самаранокии ҳазинадорӣ аз бучет вобаста мебошад. Ҳангоми ҷорӣ намудани он шаффофияти бучет баланд мегардад, ки сабаби баланд гадидани он ин гирдгардиши ҳуҷҷатҳо тариқи автоматӣ ва ба аҳоли дастрас будани маълумот оиди иҷроӣ, ба ҳисоб меравад [8. С.220].

3.Таъмини шаффофияти молиявӣ (дастрас будани маълумот ва пурра электронӣ шудани он). Ин омил барои сари вақт ворид гардидани даромади бучет ва такмил ёфтани сатҳи иқтисодию иҷтимоии

мамлакат замина мегардад. Зеро ҳар як шахрванди мамлакат бевосита маълумотҳои дархостии худро, ки шубҳа доранд дастрас намуда, оғаҳӣ мешаванд. Инчунин вобаста ба ин шаффофият яке аз проблемаҳои асосӣ ба монанди сари вақт ворид нагардидани даромади андозӣ низ аз байн хоҳад рафт.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд кардани шаффофияти молиявӣ 30–уми сентябри соли 2020, тахти №108 “Дастури методӣ оид ба шаффофият ва дастрасии ҷомеа ба иттилооти раванди бучетӣ” қабул намуд, ки ҳадафи асосии он – баланд бардоштани шаффофияти таҳия ва иҷроии бучет аз ҷониби Вазорати молия ба шумор меравад, ки ин шаффофият мусоидат мекунад ба [6.].

- дастрасии васеи иттилоотии раванди бучетӣ ба аҳоли;

- беҳтаркунии сифати иттилоотии раванди бучетӣ бо назардошти пешниҳоди ҷомеа ва татбиқи таҷрибаи пешқадами байналмиллалӣ дар самтии дораи молияи давлатӣ;

- баландшавии индекси шаффофияти бучети давлатӣ ва мақоми байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои аъзои Шарикии байналмиллалӣ бучетӣ таъмин намудан аст.

Ҳамин тариқ ин омилҳо метавонанд роҳи ҳалли муаммоҳо гардида, барои рушд ва такмили самтҳои тамоми нозоми молиявӣ замина гузоранд. Алҳусус баҳри шаффофияти иҷроии бучет ва баланд гардидани самаранокии ҷаъолияти ҳазинадорӣ дар иҷроии бучет моҳияти асосӣ доранд.

АДАБИЁТ

- 1.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳазинадорӣ” аз 2 январи соли 2020, № 1674, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ]: URL: <http://mmk.tj>
- 2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020” аз 26 ноябри соли 2019, №1650, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ]: URL: <http://mmk.tj>
- 3.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021” аз 20 ноябри соли 2020, № 1724, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ]: URL: <http://mmk.tj>
- 4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022” аз 30 ноябри соли 2021, № 1804, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ]: URL: <http://mmk.tj>
- 5.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023” аз 7 декабри соли 2022, № 1916, ш. Душанбе. [манбаи электронӣ]: URL: <http://mmk.tj>
- 6.Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷорабиниҳои Вазорати молия вобаста ба таъмини шаффофият ва дастрасии ҷомеа ба иттилооти раванди бучетӣ” аз 30 сентябри 2020, №108
- 7.Бобоев М.У. Стандартҳои ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатии Тоҷикистон: ҳолати ҳозира, муаммоҳо, дурнамои рушд // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Серия гуманитарных и экономических наук. 2017. №1-4(49). С.280-286
- 8.Бобоев М.У., Акбарова Н.А. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди нозоми ҳазинадорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022.- №8.- 358с. (с.217-224)
- 9.Епифанова В. И. Формирование экономика- функциональной модели казначейской системы: автореферат дис.кандидат экономических наук: 08.00.10. Гос. универ.- учебно- научно производственный комплекс. Орел. –2012

10. Динесенко С. Н. Развитие казначейской системы исполнения местных бюджетов в условиях бюджетной реформы : автореферат дис..кандидат экономических наук: 08.00.10- финансы, денежные обращения и кредит. Ростов-на –Дону, 2014

11. Демидов А. Ю. «Повышение эффективности и результативности функционирования органов исполнительной власти России (на примере Федерального казначейства): автореферат дис... доктор экономических наук. Гос. акад. Инноваций. Москва 2009

12. Нестеренко Т. Г. Концепция эффективной бюджетной политики: автореферат дис... кандидат экономических наук: 08.00.10 Всероссийский заочный финансово-экономический институт. Москва 2006

13. Сиколенко Н. В. Казначейская система исполнения бюджета субъекта Российской Федерации: автореферат дис...кандидат экономических наук: 08.00.10 ГОУ ВПО Уральский государственный экономический универ. Екатеринбург 2006

14. Раҳимзода, Ш. Самтҳои асосии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар шароити нави иқтисодӣ / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 2. – P. 9-12. – EDN LXEWJS.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Акбарова Насиба Абдурахимовна – докторант PhD, ассистент кафедраи молия ва қарз, Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ, 226. **E-mail:** nasiba-abdurahimovna@mail.ru

Информация об авторе :

Акбарова Насиба Абдурахимовна – докторант PhD, ассистент кафедры финансы и кредит, Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. **E-mail:** nasiba-abdurahimovna@mail.ru

Information about the authors:

Akbarova Nasiba Abdurahimovna – PhD doctoral student, assistant of the Department of Finance and Credit, Khujand Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, st. I. Somoni, 226. **E-mail:** nasiba-abdurahimovna@mail.ru

УДК: 336.71

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛЁБИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ**Сайдалиев Чурабек Рамазонович**

***Аннотатсия.** Дар мақола масъалаҳои пайдошавии бонкҳо ва ташаккулёбии он ҳамчун институти молиявӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Рушди низоми бонкӣ марҳилаҳои мухталифу мураккабро тай намуда, дар фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар шартӣ муҳим ба шумор меравад. Қайд мегардад, ки ки фаъолияти бонкҳо хеле гуногун аст ва дар шароити ҳозира онҳо на танҳо ҳаракати пулро таъмин мекунанд, балки ба фаъолони азхуд намудани намудҳои нави амалиёт дар бозорҳои сугурта ва фондӣ, трест, хизматрасонии машваратӣ ва дар бунёди корхонаҳои худӣ машғул мебошанд.*

Диққати махсус ба пайдоиш, рушд ва ақидаҳои олимони ватаниву хориҷӣ перомони нақши бонкҳо дар иқтисодиёт ва умуман хоҷагии ҷаҳонӣ равона гардидааст. Таҳлили масъалаҳои назариявии фаъолияти бонкҳо барои ошкор намудани муаммоҳо ва тақмили рушди минбаъдаи он барои таҳкими муносибатҳои молиявӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

***Калидвоҳаҳо.** Фаъолияти бонкӣ, рушди иқтисодиёт, муносибатҳои молиявӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, бозори молиявӣ, таварум, ММД, ниҳодҳои молиявӣ, сармоягузорӣ, Бонки миллӣ, бонкҳои тижоратӣ ва беҳатарии молиявӣ.*

***Барои иқтибос:** Сайдалиев, Ҷ. Р. Баъзе масъалаҳои назариявии пайдоиш ва ташаккулёбии фаъолияти бонкӣ / Ҷ. Р. Сайдалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). –С. 201-207.*

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**Сайдалиев Джурабек Рамазонович**

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы возникновения банков и их становления как финансового института в системе экономических отношений. Развитие банковской системы проходит различные и сложные этапы и считается важным условием экономической деятельности любой страны. Отмечается, что деятельность банков весьма разнообразна и в современных условиях они не только организуют движение денег, но и занимаются активным освоением новых видов операций на страховом и фондовом рынках, трастовых, консультационных услугах и создании свои собственные предприятия.*

Особое внимание уделено возникновению, развитию и концепциям отечественных и зарубежных ученых о роли банков в экономике и мировой экономике в целом. Анализ теоретических вопросов банковской деятельности считается важным для выявления проблем и совершенствования ее дальнейшего развития для укрепления финансовых отношений.

***Ключевые слова.** Банковская деятельность, экономическое развитие, финансовые отношения, рыночная экономика, финансовый рынок, инфляция, ВВП, финансовые институты, инвестиции, Национальный банк, коммерческие банки и финансовая безопасность.*

SOME THEORETICAL ISSUES IN THE EMERGENCE AND ORGANIZATION OF BANKING ACTIVITIES**Saidaliev Jurabek Ramazonovich**

***Annotation.** The article discusses the emergence of banks and their formation as a financial institution in the system of economic relations. The development of the banking system goes through various and complex stages and is considered an important condition for the economic activity of any country. It is noted that the activities of banks are very diverse and in modern conditions they not only organize the movement of money, but are also*

actively developing new types of operations in the insurance and stock markets, trust, consulting services and creating their own enterprises.

Particular attention is paid to the emergence, development and concepts of domestic and foreign scientists about the role of banks in the economy and the world economy as a whole. Analysis of theoretical issues of banking is considered important for identifying problems and improving its further development to strengthen financial relations.

Keywords. *Banking activities, economic development, financial relations, market economy, financial market, inflation, GDP, financial institutions, investments, National Bank, commercial banks and financial security.*

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои бозор нақши банкҳо ҳамчун институти молиявӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ афзоиш ёфта, шартҳои муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвари муосир ба шумор меравад. Банкҳо вобаста ба рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ ва инчунин сармоягузорӣ фаъолиятро васеъ намуда дар таҳкими равандҳои сармоягузорӣ, таъмини ҷойҳои нави корӣ, ғани гардонидани бучети кишвар ва умуман барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ омили муҳимтарин арзёбӣ мегарданд. Бинобар ин таҳлили масъалаҳои назариявии ташаккули ба рушди банкҳо дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти кишвар рузмарра боқӣ хоҳад монд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон олимони соҳа ба монанди Б.М. Шарипов, З.С. Султонов, С.Д. Комилов, У.С.Ҳикматов, Ф.С. Обидов, Х.Р. Улуғхоҷаева, Х.У. Умаров, Хайрзода Ш., Солеҳзода А ва дигарон перомунӣ низоми банкӣ қорҳои зиёд ба анҷом расонидаанд. Нашриёти қорҳои илмӣ дар самти фаъолияти банкӣ аз тарафи олимони хориҷӣ ва ватанӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи банкдорӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ саҳми калон дошта, аҳамияти калони илмиро доро мебошад.

Мақсади мақола таҳлили масъалаҳои назариявии пайдоиш ва рушди фаъолияти банкӣ ҳамчун институти молиявӣ ба шумор меравад. Инчунин мақсади мақола аз ошкор намудани пайдоиш, рушд ва ақидаҳои олимони ватанӣ хориҷӣ перомунӣ нақши банкҳо дар иқтисодиёт, таҳлили масъалаҳои назариявии фаъолияти банкҳо, ошкор намудани муаммоҳо ва тақмили рушди минбаъдаи он иборат мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Пайдоиш ва рушди фаъолияти банкӣ марҳилаҳои гуногунро тай намуда, дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар нақши калидиро иҷро мекард. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки банкҳо бори аввал аз асри VII пеш аз милод ба вуҷуд омадаанд. Аз ҳама вақт аллакай пулдиҳандаҳо вуҷуд доштанд ва дар рушди минбаъдаи фаъолияти банкдорӣ заминаи устувор гузоштаанд.

Масалан, дар Рими қадим шахсоне, пайдо шуданд, ки барои гирифтани фоида, ба ивази тангаҳо, додани қарз ва интиқоли пул машғул буданд. Яке аз аввалин банкҳо, дар шаҳрҳои алоҳидаи Италия, Венетсия, Генуя асрҳои 14—15 пайдо шудаанд ва дар дигар минтақаҳо низ тез паҳн гардиданд.

Бояд қайд кард, ки банкҳо зиёда аз чорсад сол ташаккул ёфта, имруз ба ҳайси ташкилоти қарзӣ низ фаъолият мекунанд ва дар рушди иқтисодиёти кишварҳои алоҳида нақши муҳимро иҷро мекунанд. Бояд қайд кард, ки ҳуди ташаккули банкҳо ба пайдо шудани пул мансубият медиҳанд. Яъне баъди ба вуҷуд омадани пулҳо низоми банкдорӣ ҳамчун ниҳоди молиявӣ пайдо шуда дар он ҷаҳат дигар амалиётҳо низ амалӣ мекард.

Таърихи фаъолияти банкӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки имруз ду назарияи пайдоиши банкҳо ҳамчун ниҳоди махсуси хоҷагидорӣ молӣ вуҷуд дорад. Он олимоне, ки ақидаи якумро тарафдорӣ мекунанд, бар он ақидаанд, ки банкҳои аввал на барои таҳкими муносибатҳои пулию молӣ, балки барои таҳкими фаъолияти қорхонаҳои истеҳсолӣ дар марҳилаи рушди индустриализатсия ба вуҷуд омадаанд.

Олимони дигар бошад, таъкид мекунанд, ки банкҳо дар давраҳои пештар дар шароити рушди феодалӣ ташаккул ва ба вуҷуд омадаанд. Онҳо исбот мекунанд, ки ҳатто дар давраи қадим талабот ва ниёзи мардум ба банкҳо ҳамчун миёнарав дар пардохтҳои алоҳида ба миён омад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки элементҳои фаъолияти банкӣ дар кишварҳои қадим аз ҷумла, дар Италия, Юнон, Миср ва баътар дар дигар кишварҳо мушоҳида мешуданд. Бояд қайд кард, ки пеш аз ҳама амалиётҳои банкӣ бо хариду фуруши танга ва пул маҳдуд буданд ва баъдтар бо мурури замон ва пайдо шудани муносибатҳои нав фаъолияти банкӣ васеъ мегардад.

Албатта, баъди раванқи банкдорӣ ва таъсир расонидан ба рушди иқтисодиёти миллии олимони мухталиф ба омӯзиши ин соҳаи аҳамияти махсусро равона карда, оиди рушди минбаъдаи он қорҳои зиёде ба анҷом расонидаанд.

Баъзе олимони бар он ақида будаанд, ки бонк ҳамчун ниҳоди махсуси хоҷагидорӣ молия на бо сабаби рушди муносибатҳои пулию молия дар марҳилаи аввали он, балки дар он марҳилае, ки мавҷудияти шабакаи муассисаи махсуси танзимкунандаи муомилоти пул зарур буд ба вучуд омад [6,48].

Таҳлили масъалаҳои назариявии низоми бонкдорӣ нишон медиҳад, ки дар марҳилаҳои гуногуни рушди фаъолияти иқтисодӣ бонкҳо нақши калидиро иҷро карда, оиди онҳо ақидаҳои гуногун аз тарафи олимони иқтисоддон пешниҳод гардидаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон перомони низоми бонкӣ ва фаъолияти муассисаҳои молиявӣ қарзӣ олимони зиёд мисли Б.М. Шарипов, З.С. Султонов, С.Д. Комилов, У.С.Ҳикматов, Ф.С. Обидов, Х.Р. Улуғхочаева, Х.У. Умаров, Хайрзода Ш., Солеҳзода А ва дигарон тадқиқот гузаронидаанд.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти бонкҳо хеле гуногун аст ва дар шароити ҳозира онҳо на танҳо ҳаракати пулиро ташкил мекунанд, балки ба фаълоне азхуд намудани намудҳои нави амалиёт дар бозорҳои суғурта ва фондӣ, трест, хизматрасонии машваратӣ ва дар бунёди корхонаҳои худӣ машғул мебошанд.

Вобаста ба масъалаи мазкур олими рус И. Кисилёва дуруст қайд мекунад, ки фаъолияти муассисаҳои бонкӣ чунон гуногун аст, ки моҳияти аслии онҳо дар ҳақиқат номуайян мегардад [5,40].

Имруз бонкҳои тичоратӣ дорои фаъолияти васеъро дошта, вазифаҳои зиёдро аз қабилӣ падохтҳо, идоракунии таваккал, танзими асър, пеш бурдани сиёсати пуливу қарзӣ, таҳлили бухронҳои молиявӣ ва пешгирии онҳо, қорӣ намудани инноватсия ва технологияи муосир, рақамикунони фаъолияти бонкӣ ва дигар амалиётҳои муосирро амалӣ менамояд.

Дар заминаи таҳлили фаъолияти бонкӣ дар шароити имруза қайд кардан мумкин аст, ки назарияи бонкӣ ин самти илми иқтисодие мебошад, ки амалиётҳои муосири бонкиро омӯхта, нақши бонкҳоро дар рушди иқтисодиёт ва таъсири он ба бозори молиявии кишвар ошкор менамояд.

Дар кишвар оиди ташаккулёбӣ ва рушди низоми бонкӣ тавре дар боло қайд кардем аз тарафи олимони зиёд тадқиқотҳо гузаронида шудаанд. Масъалаҳои рушди фаъолияти бонкӣ бисёртар дар қорҳои Ш. Раҳимзода, Б.М. Шарипов, Солеҳзода А, Х. Умаров, С. Комилов, Ш.Қ. Хайрзода, З.С. Султонов, Б.М. Қўраев, С.Қ. ва дигарон дида мешаванд. Олимони ватанӣ бештар дар бораи низоми бонкӣ тадқиқот гузаронида тамоми ҷанбаҳои фаъолияти бонкиро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Масалан, профессор Ш. Раҳимзода қисми асосии низоми қарзии институтсионалиро низоми бонкӣ мешуморад. Вай қайд менамояд, ки низоми бонкӣ ҳамчун маҷмуи бонкҳо маблағҳои муваққатан озоди аҳолиро шахсони ҳуқуқиро ҷамъ намуда, онҳоро ба ниёзмандон бо шартҳои муайян ба қарз медиҳад» [7,93].

Албатта, имруз дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ қарзӣ бо чунин ақида рози нашудан мумкин нест, зеро маблағҳои муваққатан озоди аҳолиро шахсони ҳуқуқӣ як қисми дороиҳои бонкиро ташкил менамояд ва барои амалиётҳои бонкӣ шартӣ зарур ба ҳисоб меравад.

Низоми бонкӣ ва фаъолияти бонкӣ бо якдигар саҳт алоқаманд буда дар воқеъ аз ҷанбаҳои гуногуни молиявӣ иқтисодиро дар бар мегиранд. Агар низоми бонкӣ маҷмуи ташкилотҳои молиявиро дар бар гирифта бошад, пас фаъолияти бонкӣ бошад амалиётҳои гуногуни бонкӣ ва хизматрасониро дар бар мегирад. Низоми бонкӣ тамоми ҷанбаҳои ташкилоти молиявӣ ва танзими бахши бонкиро дар бар мегирад ва аз ин лиҳоз мафҳуми васеътар мебошад. Ҳамин тариқ таҳлили фаъолияти бонкӣ бидуни баррасии низоми бонкӣ дар марҳилаи мазкури тадқиқот имконнопазир арзёбӣ мегардад.

Низоми бонкӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини бозори молиявӣ низ дар адабиётҳои иқтисодӣ ҳар хел маънидод карда мешавад. Дар луғати иқтисодӣ омадааст, ки низоми бонкӣ шабакаи бонкҳои тичоратӣ ва бонкҳои махсусгардонидашуда аз қабилӣ тичоратӣ, сармоягузорӣ, амонатӣ мебошанд, ки пасандозҳо ва амонатҳоро аз аҳоли, ташкилотҳо ва дигар муассисаҳо қабул намуда, воситаҳои пулиро сармоягузорӣ менамоянд. [1,1].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» гуфта мешавад, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда мебошад.

Бо вучуди мавҷуд будани тадқиқоти сершумор оид ба проблемаҳои бонкӣ, олимони ба қабули моҳияти ягонаи умумӣ ҳадди ақал дар сатҳи миллии наомадаанд. Таҳлили ақидаҳои гуногуни олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ба мо имкон медиҳад, ки якҷанд равишро оиди фаъолияти бонкӣ ҷудо намоём. Чунин равишҳо аз консепсияи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ва институтсионалӣ иборат мебошад.

Дар консепсияи ҳуқуқӣ бонк ҳамчун шахси ҳуқуқӣ дар доираи қонунгузорӣ як қатор вазифаҳоро дар самти фаъолияти бонкӣ иҷро мекунад. Консепсияи иқтисодӣ бошад элементҳои макроиқтисодӣ ва микроиқтисодиро дар бар мегирад. Мутобиқи сатҳ ва

муносибатҳои макроиқтисодӣ бонк ҳамчун корхона, ташкилот ё муассисае мебошад, ки амалиётҳои бонкиро иҷро карда, маҳсулоти молиявиро истеҳсол мекунад. Чунин функсияро фақат бонк метавонад дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ амалӣ намояд. Дар сатҳи микроиқтисодиёт бонк ҳамчун миёнарави молиявӣ ба шумор меравад, ва дар сатҳи институтсионалӣ бонк ҳамчун ниҳоди молиявӣ арзёбӣ мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки равиши микроиқтисодӣ дар илми иқтисоди хориҷӣ, аз ҷумла дар ИМА васеъ паҳн шудааст. Дар натиҷаи рушди он дар назарияи фирмаи бонкӣ ташаккул ёфтааст. Ҳангоми омӯзиши ширкати бонкӣ, иқтисоддонҳо аксар вақт нақши макроиқтисодии он, миёнаравии молиявӣ барои рушди иқтисодӣ шартӣ муҳим арзёбӣ мекунанд.

Тавре қайд карда будем мутабоқи равиши институтсионалӣ бонк институти муҳими иқтисоди бозаргонӣ ба ҳисоб меравад. Равиши институтсионалӣ ва равиши иқтисодиро олимони алоҳида нишон медиҳанд, вале таҳлилҳо нишон медиҳанд ки, чунин тақсирот шартӣ аст, зеро муносибати институтсионалӣ ба монанди иқтисодӣ, бо мақсади омӯхтани хусусиятҳои иқтисодии бонк ва нақши фаъолияти онҳо дар равандҳои иқтисодӣ ошкор мегардад [2,106].

Қайд кардан зарур аст, ки муассисаҳои иқтисодӣ дар аввал ҳамчун замина яъне муҳите, ки ба фаъолияти субъектҳои гуногуни хоҷагидор хизмат мерасонад ва дар як низом мутаҳид намудан баррасӣ мешуданд. Дар асоси ин ҳар як ташкилот, аз ҷумла ва бонкҳоро ҳамчун муассиса эътироф карда наметавонистанд, зеро онҳо ҷузъи ёрирасони бозор набуданд вале иштирокчиёни фаъоли он ба ҳисоб мерафтанд.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур, Д.Норт қайд кард, ки дар ҳеҷ сурат набояд мафҳумҳои «муассиса» ва «ташкilotҳо»-ро муайян кард, зеро байни «қоидаҳои бозӣ» - муассисаҳо ва «бозингарон» - ташкilotҳоро равшан фарқ кардан лозим аст.

Аммо тадричан ниҳодҳоро на танҳо муносибатҳо, амалҳо, балки ташкilotҳоро низ номбар карданд. Аз ҷумла, намоёндаи «иқтисоди институтсионалии нав» А.Вильямсон институтҳои иқтисодиро механизми идоракунии муносибатҳои шартномавӣ мешуморад ва муҳимтарини онҳо фирмаҳо ва бозорҳоро дар бар мегиранд[1,48].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки мафҳуми бонк аз тарафи аксарияти олимони ҳамчун ниҳод баррасӣ гардида, дар бисёр маврид бо мафҳуми ташкilot ҳаммаъно истифода мешавад. Албатта, чунин тадбир моҳияти пурраи мафҳуми иқтисодии бонкро ошкор

карда наметавонад. Аз ин лиҳоз ташаккулёбии мафҳуми нави бонк ҳамчун ниҳоди иқтисодӣ дар шароити муосир зарурӣ ба миён меояд.

Бонк ҳамчун ниҳоди молиявӣ дар шароити имруза амалиётҳои дигарро низ дар маҷмӯъ иҷро мекунад, ки аз дигар иштирокчиёни бозори молиявӣ онро фарқ мекунонад. Бинобар ин моҳияти иқтисодии бонк пеш аз ҳама бояд аз нуктаи назари махсусияти фаъолияти хеш, ки дар натиҷа барои рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар таъсири мусбӣ мерасонад баррасӣ гардад.

Бонкҳо дар раванди фаъолияти хеш на барои ба даст овардани фоида, балки барои таҳкими рушди муносибатҳои молиявӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва умуман дар маҷмӯъ барои рушди ҷомеа кушиш менамоянд. Маҳз дар чунин радиф моҳияти иқтисодӣ ва нақши бонкҳо ҳамчун ниҳоди молиявӣ ифода мегардад.

Дар адабиётҳои иқтисоди дар бисёр маврид фаъолияти бонкиро бо амалиётҳои бонкӣ мансубият медиҳанд, ки чунин равиш ва муносибат моҳияти воқеии онҳоро душвор месозад. Имруз дар шароити рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ ва инчунин сармоягузорӣ фаъолияти бонкҳо хеле васеъ гашта, барои татбиқи ҳадафҳои дар пешистода ва рушди бомуваффақият тавре, ки дар боло қайд кардем дигар амалиётҳои боқиву иқтисодиро амалӣ менамояд. Маҳз чунин амалиётҳои муосир барои замони кунунӣ талаботҳои ҷомеаҳо метавонанд қонеъ гардонанд.

Дар сатҳи макроиқтисодӣ бошад бо шарофати бонкҳои муосир тағиротҳои муомилоти пуливу пардохтҳои мизочон ва иштирокчиёни бозор сурат мегардад. Дар ин ҷо сухан дар бораи воситаҳои пулӣ ва дороиҳои бонкҳо меравад, ки барои иштирокчиёни бозори молиявӣ ва дигар шахсони фаъолияти хоҷагидорӣ шартӣ зарури гузаронидани фаъолияти тичоративу иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин дар шароити имруза бонкҳо барои рушди бомуваффақият ва таъмини бозор бо воситаҳои пулӣ функсияҳои зиёдро иҷро мекунад.

Масалан, мутахассиси Бонки Ҷаҳонӣ Р.Левин, чор вазифаи миёнаравҳои молиявиро, аз он ҷумла бонкҳоро муайян мекунад.

- 1) ба ниғаҳбонони воситаи ахбор додани маълумот дар бораи имконпазирӣ сармоягузорӣ ва тақсироти сармоя;
- 2) мониторинги лоиҳаҳои сармоягузорӣ пас аз таъмини захираҳои молиявӣ ва корпоративӣ идоракунии ширкатҳои қарзӣ;
- 3) мобилизатсияи ниғаҳдорӣ
- 4) пешбинии сабукиҳо дар мубодилаи мол ва хизматрасонӣ [1,7].

Дар илми иқтисоди ва фаъолияти хоҷагидории ҳар як кишвар имруз ба фаъолияти бонкҳо таваҷҷуҳи зиёд равона гардида, онҳоро ҳамчун механизми танзими муносибатҳои молиявӣ ва таъмини рушди муносибатҳои истеҳсоли арзёбӣ менамоянд.

Инчунин, дар адабиёти хориҷӣ ба ин вазифаҳои бонкҳо низ диққати калон дода мешавад. Махсусан, олимони С.Кинг ва Д.Ходжман бонкҳоро мултипликаторҳо меноманд. Рушди иқтисодӣ ба ақидаи онҳо, аз бонк ҳамчун ниҳоди муҳим вобастагии калон дорад. Бонкҳо ки мултипликатори пасандоз ба афзоиш арзёбӣ мегарданд, ба муомилоти пул, фаъолияти тичоратӣ ва баланд шудани самара ёрӣ мерасонанд [3,26].

Аз нуқтаи назари мавзӯи тадқиқот бояд қайд кард, ки асоси рушд низоми фаъолияти бонкиро бонкҳои маркази ва тичоратӣ ташкил менамоянд. Бонкҳои марказӣ ва тичоратӣ бо иҷрои функцияҳои хеш аз ҳамдигар фарқ карда дар саҳҳои гуногуни иерархия ҷойгир мебошанд. Бонкҳои маркази пулҳоро ба воситаи эмиссия таъсис дода мақомоти асосии танзими муносибатҳои пуливу қарзӣ ба шумор мераванд. Бояд қайд кард, ки функцияи эмиссионӣ дар фаъолияти бонкҳои марказӣ нақши калидиро иҷро карда, якбора дигар функцияҳоро, ки бо амалиётҳои қарзиву пулӣ ва дигар амалиётҳои бонкӣ марбут ҳастанд алоқамандии бевосита ро доро мебошад.

Дар асоси таҳлилҳои боло ба ақидае омадан мумкин мебошад, ки бонк дар шароити ҳозира ниҳоди молиявие ба шумор меравад, ки ҳаракати пулиро ташкил намуда, ба фаъолони азхуд намудани намудҳои нави амалиёт дар бозорҳои суғурта ва фондӣ, трест, хизматрасонии машваратӣ ва дигар амалиётҳо, ки иштирокчиёни бозори молиявӣ ба он эҳтиёҷ доранд татбиқ менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ пас аз ба даст овардани истиқлолият дар соли 1991 ташаккул ёфт. Рушди баҳши бонкиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи асосӣ тақсим кардан мумкин мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки милли» қабул карда шуданд, ки барои фаъолияти бонкӣ минбаъд заминаи устувор гузоштаанд.

Дар баробари ин дар кишвар соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ» қабул гардид. Бо мурури замон ва рушди муносибатҳои молиявӣ қарзӣ дар кишвар инчунин дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти бонкиро танзим мекунанд, қабул

гардидаанд. Ҳамаи ин санадҳо барои фаъолияти бонкии кишвар шароити мусоидро фароҳам овардаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки баъди истиқлолият баҳши бонкии Тоҷикистон аз сифр оғоз шуда, аз иқтисоди мутамаркази нақшавӣ, ки дар даврони шуравӣ амал кард ба низоми бозорӣ гузашт. Дар давоми солҳои 90-ум дар кишвар Бонки марказии худ – Бонки миллии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки ҳадафаш ба эътидол овардани иқтисодиёт ба ҳисоб мерафт. Аммо ҷанги шаҳрвандӣ то соли 1997 ба рушди иқтисодиёт ва рушди институтҳои молиявӣ монеаи шадид гузошт.

Пас аз ҷанги шаҳрвандӣ, баҳши бонкӣ тадриҷан беҳтар шуд. Дар кишвар якҷанд бонкҳои тичоратӣ таъсис дода шуданд ва барои ҷалби сармояи хориҷӣ замина гузоштаанд. Дар ин давра инчунин бо талошҳои зиёд меъёрҳои бонкӣ ва инфрасохтори молиявӣ ташаккул ёфт. Дар баробари ин таъсиси муассисаҳои маблағгузори хурд низ дар рушди муносибатҳои молиявӣ ва таъмини хизматрасонии молиявӣ ба аҳолии саҳми калон гузошт.

Минбаъд солҳои 2010 баъди он тавсеаи бештари хизматрасонии бонкӣ мушоҳида гардид. Муассисаҳои бонуфузи молиявии байналмилалӣ аз ҷумла Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд ва Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ барои таъмини рушди босуботи молиявӣ ва баланд бардоштани иқтидор ба бонкҳои маҳаллии тичоратӣ сармоягузорӣ карданд. Намунаҳои намоён таъсиси бонкҳои тичоратӣ ба монанди AccessBank дар соли 2010 мебошанд, ки аз ҷониби бонкҳои рушди аврупоӣ барои беҳтар кардани фарогирии молиявӣ ва пешниҳоди қарзҳои хурд дастгирӣ карда шуданд.

Новобаста аз мушкилоте ба мисли фарогирии пасти молиявӣ ва хатарҳои баланди суботи молиявӣ дар солҳои охир, ислоҳот дар баҳши бонкӣ идома ёфт. Бояд қайд кард, ки тадбирҳои охир аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ба баланд бардоштани дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ тавассути воситаҳои рақамӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияи нав дар фаъолияти бонкӣ, бонкдорӣи мобилӣ ва интернет нигаронида шудаанд. [8,76].

Дар маҷмӯъ, дар фаъолияти хоҷагидории кишвар ва умуман бозори молиявӣ дар ҳоле, ки баҳши бонкии Тоҷикистон ба пешравиҳо ноил шудааст, он ҳанӯз ҳам бо мушкилотҳои зиёд аз қабилҳои монсаҳои марбут ба фарогирии молиявӣ ва субот рӯбарӯ мебошад. Барои пешгирии хавфҳои мусоир дар баҳши бонкӣ албатта, ислоҳоти ҷиддии иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ барои рушди минбаъдаи он муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар чомеаи муосир бонкҳо намудҳои гуногуни муомилотро анҷом медиҳанд. Бонкҳо на танҳо муомилоти пул ва муносибатҳои кредитиро ташкил мекунанд, онҳо пеш аз ҳама вазифаи бо пул таъмин кардани хочагии халқ, хариду фуруши когазҳои киматнок ва дар баъзе мавридҳо муомилоти миёнаравӣ ва идоракунии амволро иҷро мекунанд.

Бонкҳо инчунин дар муҳокимаи барномаҳои иқтисодӣ ва хочагии халқ иштирок мекунанд, ва дар баъзе марид дар раванди татбиқи марҳилаҳои мухталиф роҳбарӣ ҳам мекунанд. Инчунин онҳо марказҳои омузишӣ, шуъбаи омор ва корхонаҳои ёрирасони худро низ доранд, ки барои рушди минбаъдаи фаъолият мусоидат мекунанд.

Хулоса. Ҳамин тариқ назарияи бонкӣ ҷанбаҳои васеи масъалаҳои фаъолияти бонкиро дар бар гирифта, дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ саҳми калонро доро мебошанд. Бонкҳо ба воситаи функсияҳои маъмул аз қабилӣ қабули депозит ва пешниҳоди қарз, таъмини пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳова идоракунии хавфҳои бонкӣ азнавтасимкунии захираҳои молиявиро таъмин

намуда фаъолияти тичоратиро дар самти муносибатҳои молиявӣ боз ҳам пурзур менамоянд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки бонкҳо ҳамчун ниҳоди институтсионалии иқтисодиёти бозоргонӣ дар таъмини устуворнокӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёт шартҳои муҳим арзёбӣ мегарданд. Дар ин ҷо инчунин сухан дар бораи афзоиши сармоя, таъмини бозоргир барои тичорат ва мизочон ва инчунин ҳамгироии молиявии кишвар меравад. Дар баробари раванқ додани фаъолияти хочагидорӣ кишвар фаъолияти бонкӣ ба хатарҳои зиёд аз қабилӣ бозорӣ, қарзӣ, хавфҳои амалиётӣ рӯ ба рӯ мегардад.

Барои пешгирии ҷунин хатарҳо ба масъалаҳои омузиши ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ дар шароити муосир аҳамияти махсус дода мешавад. Маҳз дар заминаи ошкор намудани омилҳои таъсиррасон ба фаъолияти бонкӣ таъсири мусбӣ расонидан имконпазир мегардад. Арзёбӣ ва мониторинги бонкҳо, диверсификасиякунонии портфели сармоягузорӣ, истифодабарии самаранокӣ воситаҳои молиявӣ, идоракунии дурусти захираҳои молиявӣ аз қабилӣ самти самаранокӣ идоракунии хавфҳои бонкӣ ба шумор мераванд.

АДАБИЁТ

1. Ваткина П.А. Словарь по экономике. Пер. с английского под редакцией П. А. Ватника. Экономическая школа 1998.с.33
2. Гуляева Л.П. Современные подходы к определению экономической сущности банка // Теории микро макроэкономики. Сборник наук. трудов профессорско-преподавательского состава и аспирантов / Под ред. Мальчина Ю.М., Николенко Ю.В. – 2008. – Вып.28. – С.106 – 115.
3. Егорова Н.Е., Смулов А.М. Предприятие и банки: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: Учеб.-практ. Пособие. – М.: Дело, 2002. – С.26–28
4. Закон Республики Таджикистан о банковской деятельности от 18.05. 2009. № 644 ст.1
5. Кисилева И.А. Коммерческие банки: модели и информационные технологии в процедурах принятия решений. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 400 с.
6. Мурадова С.Ш. Банковское дело: учебное пособие/С.Ш. Мурадова, Е.В. Алексеева. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 248 с.
7. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн]/ Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-Граф, 2018. – С. 393.
8. Содиков, М. С. Таҳлили бозори хизматрасонии суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Содиков, М. С. Хусайнов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – №. 3. – Р. 178-185.
9. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. СПб., 1996. – С. 48. экономики. – М.: Основы, 2000. –198 с.
10. Levine R. Finance and Growth: Theory, Evidence, and Mechanisms. University of Minnesota and NBER, 2003. – Р.7,8.

Маълумот дар бораи муаллиф.

Сайдалиев Ҷурабек Рамазонович - докторанти бахши якуми кафедраи молияи ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кучаи Нахимова, 64/14. E-mail: saidalievjurabekjon@gmail.com.tj. Телефон: (+992) 204-54-58-58

Сведения об авторе.

Саидалиев Джурабек Рамазонович – докторант первого курса кафедры финансов ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14, Душанбе. Электронная почта: sayalievjurabekjon@gmail.com.tj. Телефон: (+992) 204-54-58-58

About the author:

Saidaliev Jurabek Ramazonovich – first-year doctoral student at the Department of Finance of TSFEU. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhimova street, 64/14, Dushanbe. Email: sayalievjurabekjon@gmail.com.tj. Phone: (+992) 204-54-58-58

УДК: 331.41 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Собиров Исмоил Абдусабурович

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии ташаққули иқтисодии содиротӣ мавриди таҳқиқи ва баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷониби муаллиф муҳимият ва саривақтии таҳқиқи ин категория, таъсири назарраси он дар тавсеаи гардиши тиҷорати хориҷӣ ва дар умум ба иқтисоди миллӣ таҳқиқ гардида, заминаҳои меъёриву қонунгузории табиқӣ ва амалисозии он асоснок карда шудааст. Муаллиф исбот намудааст, ки новобаста аз таваҷҷӯҳи калони мутахассисон нисбат ба масъалаи зерин, иқтисодии содиротӣ категорияи мураккаб, доманадор ва тибқи як қатор самтҳо ба таври кофӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифта мебошад. Ба ақидаи муаллиф, амалисозӣ ва тавсеаи иқтисодии содиротӣ боиси рақобатпазир гардидани молу маҳсулотҳои ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ гардида, боиси таъсиси корхонаҳои нави истеҳсоливу хизматрасонӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатии ба содиротнигаронидашуда мегардад. Муаллиф исбот намудааст, ки маҳз тавсеаи иқтисодии содиротӣ метавонад, дар амалисозии саноатикунони босуръати кишвар такони ҷиддӣ бахшида, натиҷаи он воридишавии ашёи хориҷӣ ба кишвар, қависозии тавозуни тиҷорати хориҷии он, афзоиши сармоягузориҳои ватаниву хориҷӣ мегардад.

Дар маҷмӯъ, муаллиф дар ҳошияи омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ташаққули мафҳуми иқтисодии содиротӣ тавсияҳои ҳудро пешниҳод намудааст, ки метавонанд дар таҳқиқи асосҳои назариявии ин категория таъсири мусбӣ расонанд.

Калидвожаҳо: иқтисод, содирот, иқтисодии иқтисодӣ, иқтисодии содиротӣ, содирот, воридот, тавозуни тиҷорати хориҷӣ, диверсификация, саноатикунони босуръат.

Барои иқтибос: Собиров, И. А. Асосҳои назариявии ташаққули иқтисодии содиротӣ дар шароити муосир / И. А. Собиров, // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 208-215.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Собиров Исмоил Абдусабурович

Аннотация. В данной статье изучены и обсуждены теоретические аспекты формирования экспортного потенциала. Автором исследована актуальность и своевременность исследования данной категории, ее существенное влияние на расширение внешней торговли и национальной экономики в целом, а также обоснованы нормативные и законодательные основы ее реализации. Автор доказывает, что, несмотря на большое внимание специалистов к данному вопросу, экспортный потенциал представляет собой сложную, многогранную категорию и недостаточно исследован по ряду направлений. По мнению автора, реализация и расширение экспортного потенциала приведет к повышению конкурентоспособности отечественных товаров и продукции на мировых рынках, способствует созданию новых производственных и сервисных предприятий, выпуску промышленной продукции, предназначенной для экспорта. Автор доказал, что расширение экспортного потенциала может дать серьезный толчок ускоренной индустриализации страны, результатом чего является приток иностранной валюты в страну, укрепление ее внешнеторгового баланса, увеличение внутренних и иностранных инвестиций.

В целом автор представил свои рекомендации в рамках изучения теоретических аспектов формирования понятия экспортного потенциала, которые могут оказать положительное влияние на исследование теоретических основ данной категории.

Ключевые слова: потенциал, экспорт, экономический потенциал, экспортный потенциал, экспорт, импорт, внешнеторговый баланс, диверсификация, ускоренная индустриализация.

THEORETICAL BASES OF EXPORT POTENTIAL FORMATION IN MODERN CONDITIONS

Sobirov Ismoil Abdusaburovich

Annitation: This article studies and discusses theoretical aspects of export potential formation. The author investigates the relevance and timeliness of the study of this category, its significant impact on the expansion of foreign trade and the national economy as a whole, and substantiates the normative and legislative basis for its realization. The author proves that, despite the great attention of specialists to this issue, export potential is a complex, multifaceted category and is insufficiently researched in a number of directions. According to the author, the realization and expansion of export potential will lead to an increase in the competitiveness of domestic goods and products in world markets, promotes the creation of new manufacturing and service enterprises, the production of industrial products intended for export. The author proved that the expansion of export potential can give a serious impetus to the accelerated industrialization of the country, resulting in the inflow of foreign currency into the country, strengthening its foreign trade balance, increasing domestic and foreign investment.

In general, the author presented his recommendations within the framework of the study of theoretical aspects of the formation of the concept of export potential, which can have a positive impact on the study of the theoretical foundations of this category.

Keywords: potential, export, economic potential, export potential, export, import, foreign trade balance, diversification, accelerated industrialization.

Гузориши масъала. Дар шаронти ислохотҳои бозории иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани иқтидори содиротии иқтисодиёти миллий ва интиҳоби самтҳои, ки рушди имкониятҳои содиротиро таъмин менамоянд, муҳим мегардад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 афзоиши минбаъдаи истеҳсолоти содиротӣ ва диверсификатсияи он ҳамчун вазифаи асосии иқтисодиёт муайян шудааст. Дар ин замина омӯзиши масъалаи иқтидори содиротии Тоҷикистон ва таҳияи тавсияҳо оид ба такмили минбаъдаи он ниҳоят муҳим аст. Иқтидори содиротии иқтисоди миллий, нишондиҳандаи рақобатпазирии он дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба назар мерасад ва қобилияти давлатро барои содироти захираҳои мавҷуда ва ё молу хизматрасониҳо ба онҳо инъикос менамояд. Вобаста ба ин, равандҳои ташақкул ва рушди иқтидори содиротии иқтисодиёти миллий ҷанбаи муҳими стратегияи рушди онро ташкил медиҳанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзуи таҳқиқотии мазкур олимони аз қабилҳои Люлков Р.Н., Шнайдер О.В., Е.А. Батурина, А.В. Светсих, Дружкина М.А., Б.А. Райзберг, Д.А. Фокина, Шум Н.М., М.П. Логинов, Ю. Токарев ва дигарон қорҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола – муайян намудани асосҳои назариявии ташаққулёбии иқтидори содиротӣ дар шаронти муосир ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Новобаста аз тавачҷӯҳои калони мутахассисон нисбат ба масъалаи зерин, иқтидори содиротӣ категорияи мураккаб,

доманадор ва тибқи як қатор самтҳо ба таври қофӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифта мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ ва маводҳои маъмурий шарҳи ба таври умум эътирофгардидаи моҳият ва мазмунӣ категорияи зерин вучуд надошта, инчунин усулҳои расмӣ арзёбии онро низ пайдо намудан номумкин аст.

Барои муайянсозии мафҳуми “иқтидори содиротӣ”, зарур аст, пеш аз ҳама ба чунин мафҳумҳо ба монанди “иқтидор”, “содирот”, “иқтидори иқтисодӣ” ва “иқтидори содиротӣ” тавачҷӯҳ зоҳир намоем. Одатан, иқтидор захираҳои мавҷуда ва имкониятҳои истифодаи онҳоро дар бар мегирад, яъне он чизе, ки ба даст омадааст ва ҷӣ имконпазир аст.

Дар илми иқтисод ва адабиёти дахлдор мафҳуми иқтидор ба таври васеъ истифода мешавад. Дар айни замон, амалан ягон объекте нест, ки мафҳуми иқтидор нисбат ба он истифода карда нашавад. Мо пайвасти ба иқтидори хоҷагии миллий, иқтисодӣ, зеҳнӣ, инноватсионӣ, захираҳои табиӣ, илмӣ, техникаӣ, кадрӣ, истеҳсолӣ, кишоварзӣ, инфрасохторӣ, иттилоотӣ, ташкилӣ ва бисёр намудҳои дигари иқтидор рӯ ба рӯ мешавем. Дар Энциклопедияи иқтисодӣ “... иқтидор (аз калимаи латинӣ «potentia» - қувва, тавоноӣ) ҳамчун захираҳои дар ихтиёри субъекти хоҷагидор мавҷудбуда, сохтори муносиби онҳо ва қобилияти истифодаи оқилонаи онҳо барои ноил шудан ба мақсади муайяншуда муайян шудааст [16]. Маъмултарин таърифи пазиригардидаи ин мафҳум, чунин мебошад: “иқтидор – ин захираҳо, воситаҳо, манбаъҳои мавҷуда мебошад, ки онҳоро

ба кор андохтан, сафарбар кардан ва инчунин барои татбиқи нақша, ҳалли мушкилот, ноил шудан ба ҳадафҳои муайян, имкониятҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар соҳаи муайян истифода бурдан мумкин аст»[6]. Дар назарияи иқтисодӣ иқтидор маҷмӯи воситаҳои имкониятҳои мавҷуда дар ҳар як соҳаи муайян карда мешавад, вале дар аини замон истилоҳи «иқтидор» имкони мавҷударо нишон медиҳад, на татбиқи онро. Инчунин, дар адабиёти иқтисодӣ як қатор шарҳҳои мафҳуми иқтидор низ вучуд дорад (ниг.ба ҷадвали 1.).

Ҳамин тавр, ба андешаи муаллиф, зери мафҳуми иқтидор, тавсифи низоме фаҳмида мешавад, ки дорои уфуқи вақт буда, ҳамчун имкониятҳои воқеии низом дар асоси захираҳо ва алоқаҳои мавҷуда, инчунин имкониятҳои эҳтимоли, ки ҳангоми тағйир додани муҳити беруна/дохилӣ амалӣ карда мешаванд муайян карда мешавад.

Мафҳуми содирот дар санадҳои маъмури оид ба фаъолияти тижорати хориҷии мамлакат муайян карда шудааст. Ҳамин тавр, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии фаъолияти тижорати хориҷӣ» - содирот ҳамчун баровардани молҳо, корҳо, хизматрасониҳо, натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ аз марзи ғумрукии ҷумҳурӣ ба ӯҳдадорӣ оид ба даровардани бозгашт ба ин марз муайян карда шудааст[7]. Тибқи Кодекси Ғумруки Тоҷикистон,

Ҷадвали 1. Шарҳи мафҳумҳои «иқтидор», «иқтидори иқтисодӣ» ва «иқтидори содиротӣ» аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ

Муаллиф	Мафҳум
	«ИҚТИДОР»
Маҷмӯаи энциклопедияи калони Шуравӣ	“иқтидор – ин захираҳо, воситаҳо, манбаъҳои мавҷуда мебошад, ки онҳоро ба кор андохтан, сафарбар кардан ва инчунин барои татбиқи нақша, ҳалли мушкилот, ноил шудан ба ҳадафҳои муайян, имкониятҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар соҳаи муайян истифода бурдан мумкин аст”.
Энциклопедияи иқтисодӣ	“... иқтидор (аз калимаи латинии «potentia» - қувва, тавоноӣ) - ҳамчун захираҳои дар ихтиёри субъекти хоҷагидор мавҷудбудӣ, сохтори муносиби онҳо ва қобилияти истифодаи оқилонаи онҳо барои ноил шудан ба мақсади муайяншуда муайян шудааст”.
Луғати шарҳи забони русӣ	“иқтидор – ин аз баъзе ҷиҳат сатҳи тавоноӣ, маҷмӯи баъзе воситаҳои имконият» маънидод гардидааст. Дар ин ҷо, иқтидор бузургии ҷисмонӣ ва ҳамчун қобилиятҳои дохилӣ баррасӣ мешавад”.
	«ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДӢ»
Герасимов В.В.	“иқтидори иқтисодиро метавон ҳамчун қобилияти соҳаҳои иқтисоди миллӣ барои иштирокчиҳои фаъолияти иқтисодӣ гардидан, масалан, қобилияти истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ доштан, омодагии қонунӣ гардонидани талаботи аҳоли тавассути расонидани хизматрасонии босифат, боркашонӣ, анҷом додани сохтмони асосӣ маънидод намуд”.
Вагин В.Д.	“иқтидори иқтисодӣ қобилияти субъекти хоҷагидориро барои анҷом додани фаъолияти иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани натиҷае, ки ҳам субъект ва ҳам ҷомеаро қонун мекунад, муайян мекунад”.

содирот тартиботи ғумрукии мебошад, ки ҳангоми он молҳои ватанӣ аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодабарӣ ва истеъмол берун аз ҳудуди он ба ғон маҳдудият бароварда мешаванд.

Маҷмӯи ҳамаи намуди иқтидорҳо дар як мафҳуми ягонаи «иқтидори иқтисодӣ» муттаҳид шудааст, ки самаранокии маҳсулоти ниҳой ва рақобатпазирии онро нишон медиҳад. Таҳлили адабиёти махсус алоқамандии зичро миёни иқтидори содиротӣ ва категорияи «иқтидори иқтисодӣ»-ро ошкор намуд. Хулосаи асосӣ нисбат ба ин категорияҳо ин аст, ки иқтидори содиротӣ унсури сохтори иқтидори иқтисодии он, яъне зерноми он мебошад, ки бояд рушди истеъмолро тавассути ғуруши маҳсулоти истеҳсолшуда дар бозори байналмилалӣ таъмин намояд.

Дар тадқиқоти олимони яқинд равишҳои дарки иқтидори иқтисодиро ҷудо кардан мумкин аст. Намояндагони равиши аввал иқтидори иқтисодиро ҳамчун қобилияти кишвар, соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва корхонаҳо барои пешбурди фаъолияти истеҳсоли ва хоҷагидорӣ медонанд [15]. Ба ақидаи Лютков Р.Н., Шнайдер О.В. иқтидори иқтисодиро метавон ҳамчун маҷмӯаи муайян намуд, ки дорои захираҳо ва имкониятҳои мавҷуда барои истифодаи онҳо мебошад, ки онҳоро дар равиши амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ сафарбар кардан мумкин аст [9].

Гончаров Н.П.	“иктидори иқтисодиро ҳамчун «маҷмӯи захираҳои истеҳсолии ба таври табиӣ алоқаманд, ки дар ҳама марҳилаҳои гирдгардиш гирифта мешаванд» тавсиф мекунад”.
«ИҚТИДОРИ СОДИРОТӢ»	
Сую Ханъ	“... иқтидори содиротӣ ин падидаи мураккабест, ки заминаи захираҳои табииро дар бар мегирад ҳамзамон кишварро бо захираҳои табиӣ, прогресси техникӣ, тараққиёти технологӣ, саноатӣ ва ғайра таъмин менамояд”.
Швыдкий В.В.	“... иқтидори содиротро метавон ҳамчун ҷузъи зудтағйирёбандаи иқтидори иқтисодӣ муайян кард, ки сохтори ташкилию техникии он бо назардошти вазифа ва ҳадафҳои корхона, инчунин таъсири омилҳои муҳити зист ва шароити дохилӣ, ҳаҷми мӯтадили фурушро бо суръати баланд бо назардошти сатҳи даромаднокӣ дар бозорҳои хориҷӣ наздик ва дур таъмин менамояд фаҳманд”.
Собиров И.А.	“... иқтидори содиротӣ ин қобилияти давлат барои содироти захираҳо ва маҳсулотӣ дар он мавҷудбуда ё истеҳсолшуда мебошад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси назарияҳои омӯхташуда.

Зер мафҳуми «иктидори иқтисодии корхонаҳои саноатӣ» ҳаҷми ҳадди имконпазирӣ истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳоро бо истифодаи самараноки вақт ва ҳосилнокии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ фаҳмида мешавад [8].

Ҳамчун ҷузъҳои иқтидори иқтисодӣ баъзе муаллифон навъҳои иқтидори бозорӣ, молиявӣ ва истеҳсолии корхонаро ҷудо мекунад [12]. Камбудии ин равишҳо дар он аст, ки ҳангоми муайян кардани се намуди асосии иқтидори корхона барои баҳодиҳии ин иқтидорҳо, тадқиқотчиён бояд нишондиҳандаҳои мушаххасро арзёбӣ кунанд, ки баъдан аз онҳо нишондиҳандаҳои интегралӣ синтетикӣ ташаккул меёбанд. Ба мисли ҳама гуна нишондиҳандаҳои интегралӣ, нуқсони ин равиш таъини қоршиносӣ, субъективии вазнҳо барои ҷузъҳои интегралӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ, таърифҳои дар боло зикргардидаи иқтидори иқтисодӣ ба ҳамдигар муҳолиф нестанд ва мувофиқат мекунад, ки иқтидори иқтисодӣ - ин захираҳо ва механизмҳои истифодаи онҳо дар ноилгардӣ ба ҳадафҳои субъектҳои хоҷагидор мебошад. Мутаносибан, арзёбии иқтидори иқтисодӣ аз арзёбии ҳаҷми захираҳои гуногун (меҳнатӣ, молиявӣ, илмӣ ва ғайра), ки дар идоракунии субъекти хоҷагидор қарор доранд ва технологияҳои истифодаи ин захираҳо иборат аст.

Мафҳуми дигаре, ки объекти асосии таҳқиқот ба шумор меравад ин “иктидори содиротӣ” мебошад. Бинобар ин, таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин мафҳум зарур аст. Мавриди зикр аст, ки дар луғати бузурги энциклопедӣ иқтидори содиротӣ ҳамчун қобилияти тамоми истеҳсолоти ҷамъиятии ин ё он давлат барои истеҳсоли миқдори зарурии молҳои, ки дар бозори хориҷӣ рақобатпазиранд, шарҳ дода мешавад. Дар таърифи ишорагардида ба як ҷанбаи мафҳуми иқтидори содиротӣ, яъне қобилияти иҷрои вазифаи истеҳсолӣ тавассути механизми иқтисодӣ барои қоне кардани талаботи бозори хориҷӣ нигаронида шудааст.

Ҳамзамон пайдоиши категорияи «иктидори содиротӣ» боиси пайдоиши таваҷҷӯҳ ба зарурати муайян кардани равиши илмӣ ба шарҳи он гардид. Мафҳуми иқтидори содиротӣ нисбат ба иқтидори иқтисодӣ маҳдудтар аст, вале ҳамзамон яқинан ва муайяншуда аст, ки шарҳи арзёбии онро соддатар мекунад. Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки мафҳуми иқтидори содиротиро дар се сатҳи асосӣ миллий, минтақавӣ ва соҳавӣ (корпоративӣ) муайян намудаанд. Масалан, Дружина М.А. қайд менамояд, ки дар сатҳи миллий иқтидори содиротӣ хусусияти духурагии рушд дорад: дар ҳолати аввал рушди «иктидори содиротӣ» шартӣ муҳими стратегияи неқӯаҳволии иқтисодиёти миллий, дар ҳолати дуюм – қобилияти низоми- иқтисодии истеҳсоли мол, технология ва хизматрасониҳои рақобатпазир мебошад [5].

Иқтидори содиротии иқтисоди миллий нишондиҳандаи рақобатпазирӣ он дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба назар мерасад ва қобилияти давлатро барои содироти захираҳои мавҷуда ва/ё молу хизматрасониҳо ба онҳо инъикос менамояд. Аз ин рӯ, равандҳои ташаккул ва рушди иқтидори содиротии иқтисодиёти миллий ҷанбаи муҳими стратегияи рушди онро ташкил медиҳанд. Тавре ки Е.А.Батурина ва А.В.Светих қайд кардаанд, “... иқтидори содиротии иқтисоди миллий ҳамчун тасдиқи бартариятҳои воқеии рақобатпазирӣ он дар бозорҳои ҷаҳонӣ хизмат карда, инчунин воситаи пешбурди манфиатҳои миллии кишвар дар доираи иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад [3]. Ба андешаи олими дигар Б.А. Райзберг “... иқтидори содиротӣ ин қобилияти нерӯманди субъекти хоҷагидор барои содироти маҳсулоти тавлидшаванда ё мавҷудбуда мебошад [10]. Ҳамин нуқтаи назарро Д.А.Фокина баён мекунад, ки иқтидори содиротро қобилияти мутобиқ шудан ба тағйироти пайвастаи муҳити беруна барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи рушд медонад [11].

Ҳамзамон ба андешаи Т.Губайдулина, А.Якупов, «... иқтидори содиротии минтақа ин қобилияти низоми иқтисодии минтақавӣ барои содироти захираҳо ва маҳсулоти мавҷуда ё

истеҳсолшуда мебошад, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ рақобатпазиранд»[1]. Дар бобати иқтисодии содироти корхона бошад олимони хориҷӣ аз қабилҳои Шум Н.М. ва М.П. Логинов қайд менамояд, ки "... иқтисодии содироти корхона маҷмӯи захираҳо, имкониятҳои мавҷуда ва эҳтимолии корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо, давлатҳо барои истеҳсоли маҳсулот, мол, хизматрасонӣ бо мақсади фурӯш ба хориҷа дар асоси се равиш: захира, низом ва потенциал мебошад фаҳмида мешавад [13]. Вобаста ба ин иқтисодии содироти соҳа ин қобилияти соҳа, аз ҷумла маҷмӯи истеҳсолот, кадрҳо, иқтисодии молиявӣ ва бозорӣ барои эҷод ва содироти маҳсулоти рақобатпазир ба бозорҳои хориҷӣ мебошад. Ҳамзамон Белякова Г.Я., қайд менамояд, ки "... иқтисодии содироти ширкат, ин маҷмӯи захираҳо ва воситаҳо, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои истеҳсоли ва тижорати истифода мешаванд, муайян карда мешавад [4]. Ба андешаи муҳаққиқ Ю Токарев, бошад иқтисодии содироти метавон «қобилияти умумии корхона муайян кард, ки истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро дар содирот, ба бозорҳои хориҷӣ пешбарӣ намуда, дар он ҷо ғоиданок фурӯхта, сатҳи зарурии хизматрасониро таъмин менамояд» [14].

Ба андешаи мо, иқтисодии содироти метавон ҳамчун як низомии мураккабе муаррифӣ кард, ки дорои се унсурҳои асосӣ: иқтисодии дохилии иқтисоди миллӣ (ҷониби пешниҳод), иқтисодии бозорҳои хориҷӣ (ҷониби талабот) ва низомии монеаҳо ва ҳавасмандгардонии маҳсулоти содиротӣ мебошад. Таҳлили адабиёти гуногун алоқамандии зичро миёни "иқтисод" "иқтисодии иқтисодӣ" ва "иқтисодии содиротӣ" - ро ошкор намуд. Хулосаи асосӣ нисбат ба ин категорияҳо ин аст, ки иқтисодии содиротӣ унсурҳои сохтори иқтисодии иқтисодии он, яъне зернизомии он мебошад, ки бояд рушди истеҳсолро тавассути фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда дар бозорҳои байналмилалӣ таъмин намояд.

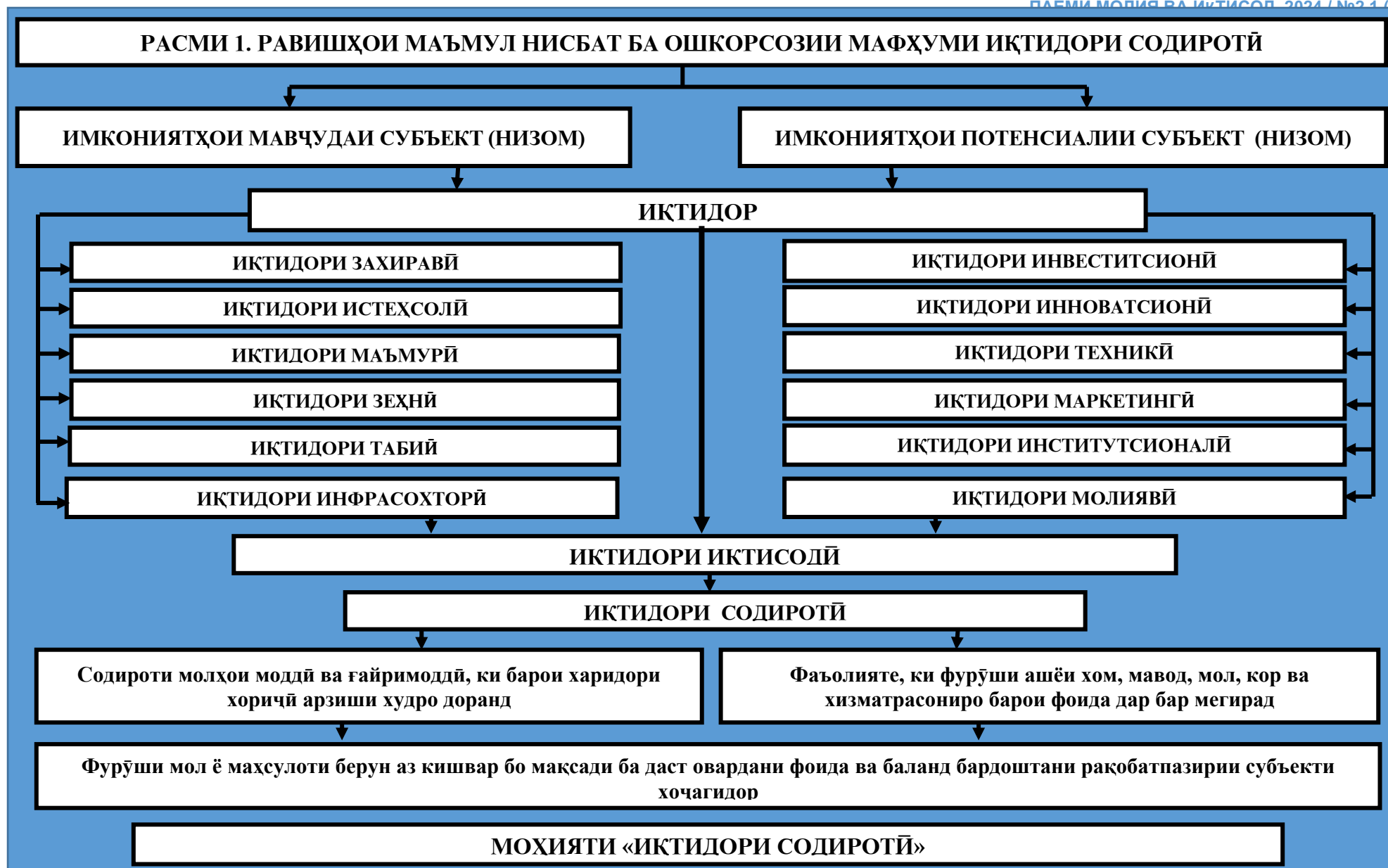
Дар баробари ин, равишҳои мавҷударо барои ошкор кардани концепсияи иқтисодии содиротӣ, ки дар расми 1, оварда шудаанд, баррасӣ мекунанд. Дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ мафҳуми «иқтисодии содиротӣ» дар аксари мавридҳо мафҳуми иқтисоди миллӣ барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва ба ҳаҷми кофӣ бо нархҳои ҷаҳонӣ содиротро дар назар дорад. Ин равиш иқтисодии содиротро ҳамчун қисми таркибии иқтисодиёти миллӣ тавассути истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир инъикос менамояд, ки ин равишро метавон равиши захиравӣ ҳисоб кард, ки муносибати байни потенциал ва захираҳо, пурагии ҳамдигарро нишон медиҳад.

Самти дигари муҳими рушди иқтисодии содиротӣ равиши систематикӣ мебошад, ки низомии иқтисодиро ташкил медиҳад ва тамоми унсурҳои ба ҳам алоқамандро муттаҳид мекунанд, ки иқтисодии содиротро ташкил медиҳанд. Ба ҷунин унсурҳо дохил мешаванд: ташкилӣ, қонунгузорӣ, кадрӣ, алоқа, истеҳсоли, молиявӣ ва ғайра. Низомии

иқтисодии содиротӣ ҳадаф, захираҳо, коммуникатсия, яъне имкониятҳои иқтисодии содиротро муайян мекунанд. Бояд қайд кунем, ки трансформатсияи рақамӣ ва дигаргуншавии ҷаҳон ба рушди иқтисодии содироти кишвар таъсири хоса дорад.

Бояд қайд кунем, ки трансформатсияи рақамӣ ва дигаргуншавии ҷаҳон ба рушди иқтисодии содироти кишвар таъсири хоса дорад. Масалан, Цзянхун Чжанг қайд менамояд ки: «...Ҷаҳонишавӣ бозорҳоро муттаҳид ва низомии ҷаҳонии истеҳсолиро ба вучуд меорад. Ҳеҷ кишваре наметавонад аз таъсири ҷаҳонишавӣ раҳо ёбад ва ҳеҷ кишваре қасд надорад, ки худро аз раванди ҷаҳонишавӣ хориҷ кунад. Ҳатто кишварҳое, ки замоне ба стратегияи дохилӣ нигаронида шуда буданд, бо роҳи либерализатсияи ҳаракати фаромарзии молҳо, ҳадамот ва сармоя иқтисодҳои худро ба шабакаи ҷаҳонӣ мепайванданд. Ин тамоюл на танҳо суръати рушди ин кишварҳо, балки харитаи рақобати ҷаҳонии онҳо ва мавқеи кишварҳоро дар харита хеле тағйир медиҳад»[2].

Равиши маъмули дигар ин равиши потенциалӣ ҳамчун имкони афзоиши иқтисодии содиротӣ ҳангоми тағирёбии муҳити дохилӣ ва берунӣ субъекти иқтисодӣ мебошад. Дар инҷо иқтисодии содиротӣ ҳамчун маҷмӯи захираҳои мавҷуда ва имкониятҳои эҳтимолии корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва давлат барои истеҳсоли маҳсулот, мол ва хизматрасонӣ бо мақсади фурӯш ба хориҷа дар асоси се равиш: захира, система ва потенциал пешниҳод мегардад.

Хамин тарик, дар асоси адбиётҳои назариявии омӯхташуда ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки рушди назариявии иқтисодӣ содироти муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла беҳбудии инфрасохтор, диверсификасияи иқтисодиёт, таҳкими муносибатҳои тичоратӣ ва навсозии бахшҳои асосии иқтисодро тақозо мекунад. Дар баробари ин аз ҷониби муаллиф дар зерсаволи мазкур мафҳуми умумии потенциал,

иқтисодӣ ва иқтисодӣ содироти пешниҳод гардидааст. Ҳамзамон модели назарияҳои асосии илмӣ, ки ба тичорати байналмиллалӣ ва ташаккули иқтисодӣ содиротӣ таллуқдошта аз ҷониби муаллиф тибқи сарчашмаҳои таҳия гардидааст. Дар баробари ин равишҳои маъмул нисбат ба ошкорсозии мафҳуми иқтисодӣ содиротӣ аз ҷониби мо пешниҳод гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Gubaidullina T., Yakupov A. Export potential of the Russian regions in the context of WTO accession / T. Gubaidullina, A. Yakupov // *Procedia Economics and Finance*. - 2015. - Т. 24(2015). - С. 275 (274-279).
2. Zhang J., Ebberts H., Mulder R. Competitiveness of Chinese Industries - A Comparison with the EU / J. Zhang, H. Ebberts, R. Mulder. - DOI: 10.5539/res.v4n1p203 // *Review of European Studies*. - 2012. - Т. 4(1). - С. 203-219.
3. Батурина Э. А., Цветых А. В. Экспортный потенциал России: сущность и оценка // *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. - 2010. - Т. 2. - № 6. - С.136 (136-138).
4. Белякова Г. Я., Фокина Д. А. Инструменты управления экспортным потенциалом с учетом стратегии развития предприятия машиностроения // *Вестник СибГАУ*. - 2014. - № 5 (57). - С.227 (227-232).
5. Дружкина, М.А. Эффективность управления экспортным потенциалом предприятия: специальность 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством»: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Дружкина М.А.; Курск. 2014. - 197 с.
6. Ежегодник Большой советской энциклопедии / гл. ред. С.М., Ковалев. - М.: Сов. энциклопедия, 1979. - №23 - С. 57.
7. Закон Республики Таджикистан «О государственном регулировании внешнеторговой деятельности» № 823 от 03.09.1999 г. ст. 2 п. 4.
8. Лапин Е.В. Экономический потенциал предприятия / Е.В. Лапин. – Сумы: ИТД „Университетская книга“, 2002. – 310 с.
9. Люльков Р.Н., Шнайдер О.В. Экономический потенциал организации: сущность и значение: монография [Текст] / Р.Н. Люльков, О.В. Шнайдер. – Тольятти: Филиал РГСУ в г. Тольятти, 2012.- 240 с.
10. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 512 с.
11. Фокина Д. А. Сущность экспортного потенциала предприятий РКП // *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. - 2017. - Т. 3. - С. 966 (966-968).
12. Фомин П.А. Особенности оценки потенциала промышленных предприятий [Электронный ресурс] / П.А. Фомин, М.К. Старовойтов // *Корпоративный менеджмент*.
13. Шинчук, Б.Л. Управление предприятиями с иностранными инвестициями: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05; Саратовский государственный социально-экономический университет. - Саратов, 1999. - 14 с. (17 с.).
14. Шум, Н. М., М. П. Логинов Экспортный потенциал как основа системы международных экономических отношений / Н. М. Шум, М. П. Логинов // *Вестник евразийской науки*. - 2023. -Т. 15. - № 5. – С. 18 (1-19).
15. Экономическая энциклопедия / под ред. Л.И. Абалкина; Ин-т экономики Российской академии наук. – М.: Экономика, 1999. – 1055 с
16. Экономическая энциклопедия: в 3-х томах. Т. 3. - Киев: Научный центр «Академия», 2002. - С. 275.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Собиров Исмоил Абдусабуирович – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. Тел: (+992) 773333878. E-mail: ismoil_sobirov@mail.ru

Сведение об авторе:

Собиров Исмоил Абдусабуирович – ассистент кафедры экономической теории Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. Телефон: (+992) 773333878. E-mail: ismoil_sobirov@mail.ru

Information about the author:

Sobirov Ismoil Abdusaburovich – assistant of the Department of Economic Theory of the Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992773333878. E-mail: ismoil_sobirov@mail.ru

УДК: 336.711

ШАРТҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мусоева Мадина Асомуддиновна

Аннотатсия. Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқ ва таҳлили тадқиқотҳо оид ба ташкили кори корхонаҳо дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, мушаххасан иқтисоди рақамӣ оварда шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки иқтисодиёти рақамӣ дар ҷаҳони муосир тамоми соҳаҳои фаъолияти корхонаҳоро фаро мегирад. Барои гузаштан ба рӯи рақамӣ зарур аст, ки технологияи қабули қарорҳои идоракунии тағир дода шавад. Дар баробари ин дар корхона маданияти нави идоракунии “рақамӣ”-ро ташиқкул додан лозим меояд.

Дар шароити кунунии иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон мафҳуми иқтисоди рақамӣ бояд ҳамчун як фаъолияти иқтисодӣ қабул карда шавад, ки дар он маълумот омили пешбари истеҳсолот буда, ҳамзамон коркарди массивҳои калонҳаҷм ва истифодаи натиҷаҳои онҳо, таҳлил барои баланд шудани самаранокии истеҳсолот, истифодаи технология ва таҷҳизот, истеҳсол ва фуруши мол ва хизмат мусоидат мекунанд. Дар иқтисодиёти рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ зарурати сохтани моделҳои нави системаҳои идоракунии корхонаҳоро пешакӣ таъкид менамоянд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодиёти рақамӣ, идоракунии корхона, сохтори дохилӣ, технологияҳои рақамӣ, самаранокии идоракунии.

Барои иқтибос: Мусоева, М.А. Шартҳои асосии ташкили фаъолияти корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ / М.А. Мусоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 216-223.

ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Мусоева Мадина Асомуддиновна

Аннотация. В статье приведены результаты обзорного изучения и анализа проведенных исследований по организации работы предприятий в условиях внедрения цифровых технологий, т.е. цифровой экономики. Установлено, что цифровая экономика в современном мире широко охватывает все сферы деятельности предприятия. Для перехода предприятия в цифровой режим требуется изменение технологии принятия управленческих решений. Одновременно с этим на предприятиях необходимо формировать новую “цифровую” культуру управления.

Применительно к социально-экономическим условиям Таджикистана следует применить определение цифровой экономики как такую хозяйственную деятельность, при которой в качестве ведущего фактора производства выступают данные, а обработка больших объемов массивов, использование результатов их анализа способствуют повышению эффективности производства, эксплуатации технологий и оборудования, выпуску и реализации товаров и услуг.

В условиях цифровой экономики информационные технологии определяют необходимость построения новых моделей системы управления предприятием

Ключевые слова: Республика Таджикистан, цифровая экономика, управление предприятием, внутренняя структура, цифровые технологии, эффективность управления.

BASIC CONDITIONS FOR ORGANIZING THE OPERATION OF AN ENTERPRISE IN THE DIGITAL ECONOMY

Musoeva Madina Asomuddinovna

Annotation. The article presents the results of a review study and analysis of research conducted on the organization of work of enterprises in the context of the introduction of digital technologies, i.e. digital economy. It has been established that the digital economy in the modern world widely covers all areas of enterprise activity. To transition an enterprise to a digital mode, a change in the technology for making management decisions is required. At the same time, it is necessary to form a new “digital” management culture at the enterprise.

In relation to the socio-economic conditions of Tajikistan, the definition of the digital economy should be applied as an economic activity in which data is the leading factor of production, and the processing of large-volume arrays and the use of the results of their analysis contribute to increasing the efficiency of production, operation of technologies and equipment, production and sale of goods and services.

In the digital economy, information technologies predetermine the need to build new models of enterprise management systems

Keywords: Republic of Tajikistan, digital economy, enterprise management, internal structure, digital technologies, management efficiency.

Гузориши масъала. Рақамикунонии иқтисодиёт ба таъсиси модели нави идоракунии рақамӣ дар рушди иқтисодиёт, татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ нигаронида шудааст. Агар солҳои қаблӣ кишварҳои пешрафта табодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медоданд, пас айни ҳол иқтисоди кишварҳои мутараққӣ пурра бо роҳи рақамӣ татбиқ мегардад. Дар ҳалли ин масъала истифодаи рақамикунонӣ дар корхона метавонад чи муҳити берунӣ онро аз нигоҳи шароити ҳамкорӣ бо давлат, таъминкунандагон ва мизочон ва чи равандҳои дохилии он, бахусус менеҷмент, яъне идораи онро, тағйир диҳад. Бинобар дар оянда ба масъалаи ташкили кори корхонаҳо дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди ташкили кори корхонаҳо дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии мамлакат саҳми калон доранд. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – дар шароити муосир корхона бояд бо назардошти равишҳои иқтисоди рақамӣ таҷдид карда шавад. Бояд дар назар дошт, ки рақамикунонии корхона хароҷот барои тадқиқот, коркард, хизматрасонии машваратӣ ва омӯзиши кормандон ҳатман афзоиш меёбад, аз ин сабаб дар шароити иқтисоди рақамӣ корхона бояд роҳи ояндаи рушди худро интихоб кунад.

Мухтавои асосии мавод

Дар замони муосир васеъ ҷорӣ намудани рақамикунонӣ дар тамоми соҳаҳо ба воқеияти объективӣ табдил ёфта истодааст. Корхонаҳои саноатӣ аз ин лиҳоз истисно нестанд.

Соҳаҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон ва саҳми онҳоро дар маҷмуи маҳсулоти миллий (ММД) мухтасар чунин ифода кардан мумкин аст:

энергетика – 33 Ҷоизи ММД,

кишоварзӣ – 25 Ҷоизи ММД,

саноат — 21 Ҷоизи ММД,

истихроҷ ва коркарди маъданҳои Ҷоизанок – 11 Ҷоизи ММД.

Тавре аз ин маълумот бармеояд, саҳми корхонаҳои саноатӣ дар ММД бузург буда, барои расидан ба ҳадафи ҷоруми стратегӣ – саноатикунони босуръат мусоидат мекунад.

Дар марҳилаи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бояд рушд ёбад. Дар ин кор нақши технологияҳои муосир – рақамикунонӣ, ки асоси иқтисоди рақамӣ ҳисоб меёбад, ҳалкунанда аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои меъёрии ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар умум мавҷуданд [1, 2, 3, 4]. Дар ин самт альфон мушкilotи зиёде ба назар мерасанд, ки бартараф кардани онҳо танҳо ба манфиати кор аст.

Истифодаи рақамикунонӣ дар корхона метавонад чи муҳити берунӣ онро аз нигоҳи шароити ҳамкорӣ бо давлат, таъминкунандагон ва мизочон ва чи равандҳои дохилии он, бахусус менеҷмент, яъне идораи онро, тағйир диҳад.

Дар чунин шароит, яъне рақамикунонии босуръат корхонаю муассисаҳои муқаррарӣ, яъне «ғайирақамӣ», ки кори онҳо аз рӯи принципҳои пештара ба роҳ монда шудааст, ба ин ё он роҳ маҷбур мешаванд, ки ба шароити нав мутобиқ шаванд ё бозорро тарк кунанд ва ба корхонаҳои нав, ки ба тамоюлҳои муосир пайравӣ мекунанд, ҷой, мавқеъ, бозори худро диҳанд.

Вазифаҳои идоракунии корхона дар шароити рақамикунонӣ хело гуногунҷабҳа буда, дар умум чунин самтхоро дар бар мегиранд:

- тағйир додани равандҳои тичоратии корхона дар асоси технологияҳои пешрафтаи рақамӣ,

- нигоҳ доштани сатҳи баланди идоракунии корхона ва донишу малакаи ҳаёти он дар соҳаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ,

- таъмини доимӣ ва мунтазами сатҳи баланди омодагӣ ба тағйирот ва ҷолишҳои бозор дар муҳити беруна ва ғ.

Дар шароити муосир корхона бояд бо назардошти равишҳои иқтисоди рақамӣ таҷдид карда шавад. Бояд дар назар дошт, ки рақамикунонии корхона хароҷот барои тадқиқот, коркард, хизматрасонии машваратӣ ва омӯзиши кормандон ҳатман афзоиш меёбад. Корхонаҳое, ки барои гузаштан ба рақамисозӣ омода нестанд, тавре қайд шуд, дер ё зуд бозорро тарк мекунанд ва аз ин сабаб дар шароити иқтисоди рақамӣ корхона бояд роҳи ояндаи рушди худро интихоб кунад.

Аз дигар ҷониб, рақамикунонӣ ба хоҳири шомилшавӣ ба иқтисоди рақамӣ набояд ба як ҳадафи худхона табдил ёбад. Қабл аз қабули қарор ҷиҳати гузариши корхона ба речаи рақамӣ самаранокии тағйиротро ҳисоб кардан зарур аст, то боварӣ ҳосил шавад, ки равандҳои асосӣ дар корхона дар натиҷаи ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ба таври назаррас беҳтар мешаванд. Тавре ки таҷрибаи бисёр кишварҳо нишон медиҳад, корхонаҳое, ки аллақай ба речаи рақамӣ гузаштаанд, бо он рӯ ба рӯ мешаванд, ки усулҳои идоракунии корхонаро меболад бо назардошти хусусиятҳои воқеияти нави рақамшавӣ тағйир дод [8].

Паҳлӯи дигари нозуки раванди рақамикунонӣ он аст, ки ин раванд аз автоматикунони куллан фарқ мекунад, зеро автоматикунонӣ (автоматизатсия) танҳо иваз кардани меҳнати дастӣ бо меҳнате, ки дар он

технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва автоматика истифода мешаванд, дар назар дорад [16].

Таърифи истилоҳи “рақамикунонӣ” хело гуногун буда, атрофи мӯҳтаво ва мушаххасоти он баҳсҳои зиёде мавҷуданд [3, 5, 11, 17 ва диг.]. Бо назардошти сиёсати иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳадафҳои асосии стратегияи кишвар, рақамикунонӣ, ҳамчун истифодаи технологияҳои пешрафтаеро, ки равандро амалиётӣ ва моделҳои тижоратро аз ҳисоби тақмили таҷдиди ҳайат (одамон) ё ивазкунии пурраи онҳо тавассути истифодаи воситаҳои таҳлили пешқадам, зеҳни сунъӣ, дастгоҳҳои мобилӣ, роботкунонӣ ва платформаҳои технологияи ҳамгирой тақдир медиҳанд, маънидод кардан мувофиқи мақсад аст [2, 13].

Ҳамзамон, рақамикунонии корхона амалиёти асосии заруриест, ки барои воридшавии корхона ба муҳит иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Иқтисоди рақамӣ фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар он:

- омили асосии истеҳсолотро маълумот дар шакли рақамӣ ташкил медиҳад,
- коркарди ҳаҷми бузурги маълумот ва истифодаи натиҷаҳои таҳлили он дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунии субъекти хоҷагӣ самаранокӣ намудҳои гуногуни истеҳсолот, истифодаи технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фурӯш, расонидани мол ва хидматҳо. куллан, ба таври назаррас, баланд мебардорад.

Дар муайянкунии шартҳои зарурии рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зерин асосӣ маҳсуб меёбанд:

Шартҳои зарурии рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор омилҳоеро дар бар мегиранд, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- ҳаҷмишавии иқтисод, ки барои аз байн бурдани ҳудуди иқтисодии миллӣ сабаб мегардад,
- рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва шабакаи интернетӣ,
- дастрасии фароғири дастгоҳҳо ва таҷҳизоти мобилӣ,
- фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии мавҷуда, таъсиси минтақаҳои нав, ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ,
- пайдоиши стартапҳои рақамӣ.
- дарки зарурати тақдирҳои рақамӣ ҳамчун шартҳои рақамӣ дар фазои рақамии иқтисоди ҳаҷмӣ.

Бояд зикр намуд, ки рушди корхонаҳои ҷумҳурӣ дар марҳилаи ҳозираи рушди иқтисод ба як қатор мушкилиҳо рӯбарӯ мебошад. Маълум аст ки тақмили низомии идоракунии рушди корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ аз имкониятҳо ва эҳтиёҷ ба технологияи муосир, шароити мутобиқи бозор, саноат ва амсоли он вобаста аст.

Дар ҷумҳурӣ наздики 3000 корхонаҳои саноатӣ фаъолият дошта, 250 намуд маҳсулот истеҳсол менамоянд. Дар миёни онҳо як қатор корхонаҳои саноатӣ, ба монанди «Шахтаи Фон Ягноб», ЧДММ «Оби Зулол», «ТАЛКО Ресурс». корхонаи истеҳсоли нӯшокиҳо ва маҳсулоти спиртӣ «Сиёма»-и ЧДММ «Авесто Групп», комбинати нассочии «Чунтай Син

Силу Текстиль», корхонаи истеҳсоли «Кока-Кола - нӯшокиҳои Тоҷикистон» ва амсоли онҳо, ки бо таҷҳизоти муосирӣ рақамӣ муҷахҳаз мебошанд, маҳсулоти сифати рақобатпазирдошта истеҳсол мекунад. Аммо, дар баробари ин, бинобар сабаби таъмин набудани қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ бо техника ва технологияҳои муосир, сатҳи пасти рақамикунонии онҳо рақобатпазирӣ маҳсулоти истеҳсол мекардаи онҳоро дар бозорҳои дохилӣ ва ҳаҷмӣ коҳиш медиҳанд.

Сабабҳои сатҳи пасти рақобатпазирӣ корхонаҳо инчунин дар раванди истеҳсолот истифода накардани системаҳои муосирӣ идоракунии ва стандартҳои назорати сифат, ба монанди стандарти байналмилалӣ ISO 9001–2015 ва идоракунии раванди истеҳсолот ERP (Enterprise Resource Planning) ва CRP (Capacity Requirement Planning) мебошанд.

Дар умум, мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз баъзе дастовардҳои назаррас дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли ватанӣ як қатор мушкилиҳо вуҷуд доранд, аз ҷумла:

- сатҳи миёна ва пасти таъминот бо техника ва технологияҳои муосир, алаҳусус дар баҳши коркард ва истихроҷи ашёи маҳаллӣ,
- набудани кластеркунонӣ бо истифода аз системаи муосирӣ рақамикунонӣ,
- сатҳи нокифояи робитаи корхонаҳо бо муассисаҳои илмӣ ва истифодаи усулҳои илмӣ идоракунии истеҳсолот,
- имкониятҳои заифи рақамикунонӣ ва ҷорӣ накардани усулҳои одии рақамикунонии истеҳсолот.

Дар шароити инқилоби ҷорӣ саноатӣ (4IR) усули воситаҳои самарабахши идоракунии истеҳсолот барои субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти калон доранд. Сарфи назар аз афзоиши таваҷҷӯҳ ба омӯзиши тақдирҳои корхонаҳои саноатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ, ҷанбаҳои мураккаби идоракунии захираҳо ва равандро онҳо дар шароити тағйирёбанда, инчунин ташаккули драйверҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ истеҳсолот шарт ва омилҳои муҳимро ташкил медиҳанд [7, 15].

Мо ҷунун мешуморем, ки омилҳои асосии тақдир (трансформатсия) корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ ин муҳити дохилӣ ва беруна, ташкили равандро истеҳсолӣ ва захираҳо мебошанд. Ҳамзамон, ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун манбаи асосии корхона, ки аҳамияти он дар иқтисоди рақамӣ мунтазам меафзояд, қалидӣ ҳисобида мешавад [12].

Бояд қайд кард, ки трансформатсияи рақамии корхона ин тавассути истифодаи технологияҳои муосирӣ рақамӣ ва тақдирҳои додаҳо тағйир додани тарзи ташкили кор, баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти он дар муҳити тағйирёбандаи беруна мебошад.

Трансформатсияи рақамӣ, ки ба корхона ҳамчун субъекти хоҷагидор таъсири системавӣ мерасонад ва тағйир кулӣ додани онҳоро тақозо мекунад, тақдирҳои муносибатҳоро ба идоракунии корхонаҳо металабад. Муаллифи ғоя ва идеяи иқтисоди рақамӣ Клаус Шваб дар бораи зарурати аз нав дида баромадани механизмҳои

идоракунии корхонаҳо дар шароити гузариш аз технологияҳои одӣ ба воситаҳои рақамии инноватсионӣ дар асоси воридкунии технологияҳои нав қайд кардааст, ки инқилоби чоруми саноатӣ (4IR) инқилобест, ки тавассути ҳамгирии (интеграция) технологияҳои имкониятҳои бахшҳои рақамӣ, биологӣ ва физикиро омезиш медиҳад. Ба ақидаи ӯ чузъҳои калидии ин инқилоб чунинанд [17]:

- зеҳни сунъӣ,
- робототехника,
- интернетӣ ашё (IoT),
- нанотехнология,
- биотехнология,
- ҳисоббарории квантӣ.

Даҳсолаҳои гузашта нишон доданд, ки ин чузъҳо то ҳол аҳамият ва нақши худро дар ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ устувор нигоҳ доштаанд, гарчанде сатҳи муҳимияти онҳо, албатта, тағйир ёфтааст.

Муваффақият ва пешравӣ, ки дар тури ин муддат ба даст омаданд, нишон доданд, ки сатҳи баланди автоматизатсия, воридкунии технологияҳои нав, алоқа ва самаранокии онҳо як қатор соҳаҳоро қуллан дигаргун сохтанд.

Бо вучуди ин, схемаи ягона ё универсалии идоракунии корхонаҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ вучуд надорад ва буда ҳам наметавонад, зеро ҳар як корхона бояд ба таври мустақилона ва инфиродӣ усулҳои чунин гузариш ва мутобиқшавиро интихоб карда, дар шароити иқтисоди рақамӣ мавқеи худро мушаххас кунад ва барои ин воситаҳо ва усулҳои зарурии самаранок ва дар муҳлати кӯтоҳтарин интихоб кунад.

Маълум аст, ки инқилоби чоруми саноатӣ (4IR) заминаи асосии концептуализиро барои дарки инқилоби технологӣ, ки ба соҳаҳои ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, фароҳам меорад. Ин инқилоб, чи хеле қайд карда шуд, сарҳадҳои байни соҳаҳои рақамӣ, биологӣ ва физикиро тавассути ҳамгирии технология якҷоя карда, онҳоро ноайён месозад [8,18]. Зеҳни сунъӣ, робототехника, IoT, дастгоҳҳои худгард ва дигар дастовардҳои навгонии имконият ва иқтидори қомилан тағйир додани як қатор соҳаҳоро доранд [10].

Мушкilotи дигари давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ ин вобаста аз бозори меҳнат пайдо мешавад. Вай метавонад дар натиҷаи суръати тези рушди технологияҳо сатҳи баланди афзоиши касбу шугълҳои маоши баланддоштаро дар баробари шугли каммузд ва афзоиши нобаробарии даромади онҳоро афзоиш диҳад. Бо дигар ибора, дар бозори меҳнат талабот чи ба мутахассисони баландиқисос ва чи коргарони дараҷаи пасти касбият дошта меафзояд, аммо фарқи байни маоши онҳо торафт аз якдигар фарқ карда, тафовути онҳо зиёд мегардад.

Дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ категорияҳо ва масъулиятҳои нави ҷойҳои корӣ ба вучуд меоянд, баҳусус дар соҳаҳои ҳамгирии технология, махфияти маълумот ва этикаи зеҳни сунъӣ. Барои чунин ҷойҳои кории нав маҷмӯи малакаҳои махсус, аз ҷумла тавонистани ҳалли мушкilot, тафаккури таҳлили

танкидӣ ва чандирӣ талаб карда мешавад. Аз ин сабаб талабот барои омӯхтан ва тақмили малакаҳо ва салоҳиятҳо дар соҳаҳои рушдбандаи иқтисоди рақамӣ ва бозори меҳнат вазифаи душвор буда, тақозо мекунад, ки эҳтиёҷоти ҳар соҳа пешбини карда шавад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ омӯзиш ва тақмили доимии маҳорати техникӣ, саводнокии рақамӣ ва малакаҳои иҷтимоӣ аҳамияти махсусро касб мекунад.

Корхонаҳои саноатӣ, ки фаъолияти онҳо пеш аз ҳама бевосита ба меҳнати инсон асос меёбад, метавонанд ба пешрафти босуръати технологӣ осебпазир бошанд, махсусан дар корхонаҳое, ки дар онҳо ҷойҳои кори муқаррарии вобаста аз иштироки бевоситаи одам, бо роботҳо, ҳаҷҳои автоматӣ иваз карда мешаванд. Дар шароите, ки талабот ба дониш ва малакаҳои нав зиёд мешавад, донишу таҷриба ва малакаи пештара нодаркор мешаванд, ва чунин вазъ метавонад ба проблемаи норасоии малакаҳо дар қувваи корӣ оварда расонад. Барои ҳалли ин проблема, бартараф кардани камбудииҳо ва таъмини гузариши ҳамвор ба рақамикунӣ, ҳамроҳии фаъолияти соҳаи маориф, меҳнат ва ҳатто танзими сиёсати соҳа зарур аст.

Мутахассисони соҳа таъкид мекунанд, ки барои роҳбарии самаранок дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ танҳо технологияҳои know how ва тафаккури стратегӣ кофӣ нест [9, 10]. Барои ҳамоиши бомуваффақият дар ин ҷода сатҳи қавии зеҳнӣ, ки худшиносии амиқ, назорати равонию ҳиссӣ, сатҳи баланди ҳавасмандии дохилӣ, ҳамгирӣ бо дигарон ва малакаҳои мураккаби иҷтимоиро талаб мекунад, муҳим аст. Ин сифатҳо ба роҳбарони корхонаҳое, ки рақамикуниро бомуваффақият анҷом додаанд, имконият медиҳанд, ки қарорҳои худро ҳавасманд карда, корхонаро бомуваффақият идора ва пешравии онро таъмин кунанд.

Ҳамин тавр, дар ҳоле ки инқилоби чоруми саноатӣ, ки тавассути робототехника ва зеҳни сунъӣ (AI) ба роҳ монда шудааст, имкониятҳои фаровонро барои рушди маҳсулнокии қорона ва муҳити эҷодкорӣ таъмин мекунад, дар баробари ин мушкilotҳои низ ба миён меорад.

Таҳхисгарон чунин мешуморанд, ки барои ҳалли мушкilotи иқтисоди рақамӣ, умуман Инқилоби чоруми - И4 ба ду шарт асосӣ таъя қардан лозим аст:

1. Шарти аввал аз густариши фаъолони технологияҳои нав, ба мисли маводи нав, интернетӣ ашё ва ғайра алоқаманд аст. Бояд дарк намуд, ки ташаккули воситаҳои барои тақмил додани фаъолияти қорона бе омезиши имкониятҳои технологияҳои нав бо иқтидори мавҷудаи он самарабахшӣ имконнопазир аст.

2. Шарти дуюм: ин технологияҳо бояд бевосита ба инсон равона карда шаванд, то ба онҳо (қармандон) имконият диҳанд, ки самаранок қор кунанд, фикру пешниҳод ва ғояҳои нав эҷод кунанд ва онҳоро дар фаъолияти қорона бомуваффақият таҷбиқ кунанд.

Аз таҳлили ин шартҳо чунин ҳулоса қардан мумкин аст, ки иҷрои ин шартҳо қори душвор буда, омӯзиши қидди методологӣ, қуқуртар ва ҳамаарафа омӯхтани ҳусусиятҳои қорона, захираҳои он, муҳит ва механизми қори онро талаб мекунад.

Омӯзиши табдилдиҳии корхона ҳамчун система ва механизми идоракунии он дар иқтисоди рақамӣ омӯзиши муҳити корхона, механизми ташкили раванди истеҳсоли он ва захираҳои корхонаро дар бар мегирад. Дикқати асосӣ бояд ба омили асосии истеҳсолот дар шароити табдили рақамӣ - сармояи инсонии корхона ва хусусиятҳои ташаккул ва рушди он равона карда шавад.

Ҳангоми сохтани модели захиравии корхона аҳамияти махсуси сармояи инсонӣ ҳамчун омили асосии истеҳсолот таъкид мешавад. Усулҳои мавҷудай баҳодихӣ, ки ба даромад, арзиш ва равишҳои бозорӣ асос ёфтаанд, арзиши объективии сармояи инсонии корхонаро инъикос карда наметавонанд.

Дар иқтисоди рақамӣ, бешубҳа, аҳамияти иттилоот ва дониш меафзояд. Бо назардошти зарурати механизмҳои идоракунии дониш, трансформатсияи рақамӣ инчунин равишҳои навро дар ташкили истеҳсолот талаб мекунад. Шартӣ муҳим дар ин самт он аст, ки сифати кадрҳо бояд ба талаботи имруза ва ояндаи корхона мувофиқ бошад.

Дар Нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [4] самтҳои асосии иқтисоди рақамӣ мушаххас нишон дода шудаанд:

1. Таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ
2. Рушди инфрасохтори ТИК барои иқтисоди рақамӣ
3. Рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ

Дар Концепсия [3] хусусиятҳо, имкониятҳо ва ояндаи рақамикунонии 15 соҳаи иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла соҳаи макроиқтисодӣ, савдои дохилию хориҷӣ, баҳши молиявӣ, соҳаи низоми андозбандӣ, низоми бонкӣ ва сугурта, саноат, соҳаи энергетика, соҳаи нақлиёт, соҳаи кишоварзӣ, соҳаи сохтмон, расмиёти бақайдгирии молу мулкӣ ғайриманқул, моликияти зехнӣ, соҳаҳои маориф ва илм, соҳаи тандурустӣ, соҳаҳои меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳоли баррасӣ шудааст.

Гарчанде дар Концепсия раванди ҷорӣ намудани ҳукумати рақамӣ тавсиф шуда бошад, ҳам, аммо иқтисоди рақамӣ муносибат, фарқият ва алоқамандии байниҷадгариҳои иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ, ки дар шароити 4G хеле муҳим аст, мутаассифона, баррасӣ нашудааст.

Дар Концепсия муҳимияти рушди нерӯи инсонӣ барои иқтисоди рақамӣ махсус қайд карда шуда, он ҳамчун омили калидӣ қайд шудааст.

Дар айни замон гузариш ба шакли рақамии ташкил ва идоракунии соҳибкорӣ бо таҳия ва татбиқи инноватсияҳо дар тамоми соҳаҳои функционалии идоракунии корхона алоқаманд аст. Таҳқиқоти назариявӣ ва таҳлилий нишон доданд, ки дар иқтисоди рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ сарҳадҳои муқаррарии байни бозорҳоро нест мекунад ва зарурати сохтани моделҳои нави системаҳои идоракунии корхонаҳоро пешақӣ муайян мекунад [3].

Дар айни замон татбиқи концепсияи 4G зарурати ҷорӣ намудани инноватсияҳои гуногунро дар

технологияҳои идоракунии равандҳои тичорат, дар алоқа, инчунин ташаккули дастгоҳи нави концептуалӣ дар соҳаи менеҷмент ва зарурати эҷоди фазои ягонаи иттилоотӣ фарогирро талаб мекунад.

Дар шароити муосир рушди технологияи иттилоотӣ ва автоматикунории равандҳои дар муҳити дохилӣ ва беруна рухдода тағйир додани равишҳо, принципҳо ва усулҳои анъанавии идоракунии корхонаро тақозо мекунад. Бо мурури татбиқи иқтисоди рақамӣ корхонаи анъанавӣ ба ташкилоти рақамӣ табдил меёбад, ки тамоми марҳилаҳои табдили рақамиро тай мекунад, ва дар баробари ин, маҳсулоте, ки корхонаи рақамӣ ба бозор пешниҳод мекунад, низ рақамӣ мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти гуногун нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти корхона бевосита аз истифодаи технологияҳои рақамӣ ва усулҳои идоракунӣ вобаста буда, бо истифодаи онҳо меафзояд [6, 8, 18]:

- корхонаҳое, ки технологияҳои иттилоотӣ ва усулҳои нави идоракунӣ фаъолона истифода мебаранд, нисбат ба рақибони худ ба ҳисоби миёна 26% фойданоктаранд,

- ташкилотҳое, ки ба технологияҳои рақамӣ фаъолона маблағгузорӣ мекунанд, вале дар айни замон ба навсозии системаи идоракунӣ чандон аҳамият намедиҳанд, нишондиҳандаҳои молиявӣ доранд, ки 11% пасттаранд,

- корхонаҳои дигаре, ки усулҳо ва равандҳои идоракунӣ мунтазам такмил медиҳанд, то 9% фойда мегиранд, аммо метавонанд тавассути истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ фойдаро зиёд кунанд,

- корхонаҳое, ки ба стратегияи рушд бо дарназардошти шароити табдили рақамӣ тавачҷӯх намекунанд, нишондиҳандаҳои молиявии бадтар доранд.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҳлилий маълум карда шудааст, ки трансформатсияи рақамӣ татбиқи самтҳои асосии рушди стратегияи корхонаро тақозо мекунад [8]:

- такмили технологияҳо ва равандҳои тичоратӣ,
- тағир додани сохтори системаи назорат,
- ташаккули фарҳанги рақамии корхона,
- ташкили фазои ягонаи иттилоотӣ дар корхона,
- таъсиси робитаҳои муассири дохилӣ ва берунӣ корхона.

Бояд гуфт, ки мафҳуми «корхонаи рақамӣ» дар адабиёти иқтисодӣ таърифи яхела надорад ва мавриди баҳс аст. Мо чунин ақидаро дастгирӣ мекунем, ки тибқи он таъсиси корхонаи рақамӣ таҷдиди куллии идоракунии тичорат, аз ҷумла технологияи ташкилӣ ва истеҳсолот, муносибатҳо бо ҷонибҳои манфиатдор, усулҳои нави идоракунии ҳайат ва равандҳо, аз ҷумла идоракунии сифат ва муҳити иттилоотиро дар бар мегирад.

Иқтисоди рақамӣ як фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар он омили асосии истеҳсолот маълумот дар шакли рақамӣ буда, коркарди ҳаҷми калон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлили он дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунӣ метавонад самаранокӣ намудҳои гуногуни истеҳсолотро ба таври назаррас

афзоиш диҳад. , технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фуруш, расонидани мол ва хидматҳо.

Бояд қайд кард, ки шартҳои муҳими рақамисозии муваффақи корхона қорӣ намудани технологияҳои муосир дар раванди тичоратии корхона мебошад. Ин равиш на танҳо насби таҷҳизоти замонавӣ ё истифодаи таъминоти барномавии рақамиро дар назар дорад, балки тағйироти кулӣ дар равишҳои идоракунии, фарҳанги корпоративӣ ва иртибототи беруниро низ дар бар мегирад. Дар натиҷа, маҳсулнокии кори ҳар як корманд ва сатҳи қаноатмандии харидорон (муштарӣ) афзуда, саҳми корхона дар фазои тичоратӣ зиёд мегардад.

Омӯзиши истилоҳоти гуногуни иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои зерини фарқкунандаи корхонаи рақамӣ муайян карда шаванд:

- маҳсулоти рақамӣ,
- равандҳои идоракунии рақамӣ,
- моделҳои рақамии ташкили истехсолот,
- тафаккури рақамии ҳайат,
- роҳбарии рақамӣ,
- сохтори рақамии системаи идоракунии.

Ҳамин тариқ, табилии рақамии корхона тағйир додани бисёр принсипҳо ва қоидаҳои илмӣ идоракунии муқаррарӣ, равандҳо ва усулҳо, сохторҳо ва хусусияти тағйирёбии коммуникатсия мегардад.

Дар шароити таъдлути рақамӣ, самтҳои асосии рушди системаи идоракунии корхонаро метавон чунин муайян кард:

- раванкунии иқтидору имкониятҳои воҳидҳои сохтори корхона ба талаботи бозор ва истеъмолкунандаи мушаххас,
- тағйир додани сохтори пештараи ташкили идоракунии корхона ба сохтори чандири шабакавӣ, ки алоқамандии қавии уфуқӣ дорад,
- ташкили гурӯҳҳои мақсадноки мутахассисон ё гурӯҳҳои лоиҳавӣ дар корхона,
- ташкил ва таъмини миқдори камтарини сатҳҳои идоракунии, ташаккули худидоракунии ва рушди алоқаҳои уфуқӣ,
- ба таври қатъӣ муайян кардани масъулияти ҳар як корманд барои сифати натиҷаҳои ниҳони маҳсулот ва идоракунии рақобат байни ташаббусҳои роҳбарикунандаи ҳайати кормандон дар ҳама сатҳҳои роҳбарии корхона,
- дастгирии ҳамачонибаи ҷалби ҳайат ба муҳити рақамии корхона.

Дар раванди сохтани сохтори системаи идоракунии корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ бояд

ба хусусиятҳои уфуқии алоқамандии дохилӣ диққати махсус дода шавад, зеро ин имкон медиҳад, ки муносибатҳои байни воҳидҳои сохтори корхона ва масъулони алоқидарӣ қитъаҳои қорӣ самаранок ташкил карда шаванд. Муҳим аст, ки дар муқаррар кардани муносибатҳои тобеият бояд зинаҳои стратегӣ, ташкилӣ ва иҷроияи идоракунии ба назар гирифта шуда, алоқамандӣ ва фарогирии онҳо риоя карда шавад [7, 8, 18].

Дар шароити табилии рақамии корхона ҷалби кормандон бояд на ҳамчун як сарват, балки ҳамчун муносибате баррасӣ карда шавад, ки тавонад бо ёрии барномаҳои мушаххас ва технологияҳои гуногуни рақамӣ таҳия карда шавад. Ҷалби кормандон нишондиҳандаи манфиати шахсии ҳар як корманд барои таъмини мувофиқати ҳадафҳои худ ба ҳадафҳои корхона мебошад. Барои таъмини ҷалби кормандон зарур аст, ки усули назарсанҷӣ (анкетакунонӣ) барои гузаронидани пурсиш бо муҳокимаи минбаъдаи натиҷаҳои бадастомада, ки боиси эҷоди коммуникатсияҳои шаффоф ва истифодаи равиши ба раванд нигаронидашуда дар идоракунии кадрҳо мегардад, истифода шавад. Дар баробари ин, муҳим аст, ки татбиқи стратегияи рақамисозӣ дар ҳолати ошкорбаёнӣ ва огоҳии доимии кормандон сурат гирад, зеро миқдори зиёди маълумот дар бораи навоарихҳои рақамии ҷоришуда метавонад боиси муқовимати кормандон гардад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки трансформатсияи рақамии системаи идоракунии корхона чун қоида дар якҷанд самтҳо амалӣ мешавад ва дар баробари ин технологияҳои идоракунии равандҳои тичорат ва ҳайат тағйир меёбанд, ки дар навбати худ боиси соддагардонии сохтори системаи идоракунии ва ташаккули он гашта, фарҳанги нави рақамии корхонаро созмон медиҳад [11].

Вазифаи муҳими табиладхӣ рақамии корхона таъмини устувории системаи идоракунии мебошад. Бояд қайд кард, ки танҳо истифодаи технологияҳои нав корхонаро рақамӣ намесозад ва бинобар ин, барои таъмини устувории системаи идоракунии корхона дар шароити рақамикунӣ, пеш аз ҳама, инфрасохтори иттилоотиро бо назардошти омилҳои иҷтимоӣ, чандирии истехсолот, таҳлил ва ҷараёни ҳуҷҷатгузориҳои дохилии рақамӣ аз нав сохтан лозим аст (ҷадвал 1).

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои омилҳои устувории системаи идоракунии корхона

Омил	Тавсифи омил
Ҳайат, кадрҳо	истифодаи усулҳои худидоракунии, гузариш аз идоракунии фармондеҳӣ маъмурӣ ба идоракунии ташаббусҳои кормандон, таҳияи барномаҳои иловагии идораи ҳайат
Истифодаи технологияи BPM (Business Process Management) – ИРТ (Идоракунии равандҳои тичоратӣ)	ташкил ва назорати кори воҳидҳои сохтори корхона, тақмили идоракунии равандҳои дохилӣ, автоматикунӣ идоракунии тичорат, мутобиктавии босуръати кормандони корхона ба кор дар технологияҳои абрӣ ва воситаи моделсозии равандҳои тичорат
Идоракунии ҷараёни ҳуҷҷатҳои дохилӣ	таъмини шаффофияти инфрасохтори иттилоотӣ, самаранокӣ

ва хориҷӣ	коммуникатсия дар системаи идоракунии, муттаҳидкунии имкониятҳои идоракунии гардиши ҳуҷҷатҳо барои таҳлилҳои умумикорхонавӣ
Таҳлили тиҷорат	воситаи қабули қарор дар сатҳҳои гуногуни идоракунии корхона дар асоси истифодаи ҳаҷми зиёди иттилооти гуногун
Истифодаи системаи ERP (Enterprise Resource Planning) - БЗК (Банакшагирии захираҳои корхона) –системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии корхонаҳо	воситаи самараноки идоракунии захираҳо, ки чандирӣ ва мутобикшавии системаи идоракунии корхонаро таъмин менамояд ва талаботи ҳар як муштарӣ ба назар гирифта шавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз таҳлили ҷадвал бармеояд, табдили рақамии системаи идоракунии корхона бо тағирот дар таркиб ва иерархияи ҳайати роҳбарикунанда алоқаманд аст, ки ин аза пурзӯр шудани нақши мутахассисони ИТ, тағир додани равишҳо ба ташкил ва идоракунии равандҳои бизнес вобаста аст. Дар баробари ин, таркиби объектҳои идоракунии, мақсадҳои идоракунии, талабот ба субъекти идоракунии, аз ҷумла нисбат ба салоҳиятҳо, ӯҳдадорҳои функционалӣ, инчунин масъулияти роҳбарон тағйир меёбанд [6, 10].

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи кунунии рақамикунони корхонаҳои Тоҷикистон, зарурати ҳарчи зудтар мутобик шудан ба иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки ҳулосаҳои зеринро ба даст орем.

1. Тағйироти рақамӣ торафт соҳаҳои ҳарчи зиёди фаъолияти корхонаҳоро фаро мегирад, сохторҳои идоракунии шабакавӣ, ки робитаҳои пештараи амудиро вайрон карда, онҳоро аз нав ташкил медиҳанд, васеътар паҳн мешаванд.

2. Дар идораи корхона нақши худомӯзӣ ва такмили донишу малакаи ҳайат меафзояд, нақши менеҷер дар идораи малакаю таҷрибаи ҳайат тағйир меёбад, алоқаи уфуқии миёни корхонавӣ торафт қавӣ шуда, боиси тағйирёбии саросарии равандҳои идоракунии корхона мегардад.

3. Дар шароити рақамикунони корхона самаранокии системаи идоракунии аз рӯи кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани рақобатпазирии он муайян карда мешавад.

Дар умум, рақамикунони корхона кафолат медиҳад, ки корхона ба сатҳи нави рушд расад.

Ҳулоса. Рақамикунонӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон, фаъолияти созмонҳо ва давлат бо суръати баланд ворид мешавад. Роҳбарони корхона на ҳама вақт зарурати ҷорӣ кардани технологияҳои рақамиро дарк мекунанд, хусусан дар мавриде, ки корхона дар шароити одӣ (“ғайирақамӣ”) натиҷаҳои хуб нишон медиҳад.

Аз ҷониби дигар, дар шароите, ки муҳити беруна ба раванди трансформатсияи рақамӣ ворид шудааст, аз ҷунин равандҳо дар канор мондан ба зарари корхона аст, зеро дар шароити рақобатпазирии шадид корхона бояд технология ва усулҳои наву муосир ва самаранокро бояд ҳарчи зудтар қабул ва ҷорӣ намояд.

Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ рушди доимии ҳайат ва инчунин маблағгузорӣ ва ё сармоягузорию талаб мекунанд.

Ташкили нави кори корхона дар асоси принципҳои рақамикунонӣ, бо истифода аз моделҳои тиҷорати рақамӣ, маҳсулоти рақамӣ ва хизматрасониҳои

рақамӣ метавонанд нишондиҳандаҳои истеҳсоли онро тамоман тағйир диҳанд ва фаъолияти онро пурсамар гардонанд. Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки кори корхона чандир шуда, барои муштарӣ ва харидори моли он дастрас бошад ва инчунин тавассути коҳиш додани хароҷот маҳсулоти дастрасту хушсифат дар муддати кӯтоҳтарин пешниҳод карда шавад.

Идоракунии корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ аз идоракунии пештара, яъне муқаррарӣ, ки мо ба он кайҳо боз одат карда мутобик шудаем, пеш аз ҳама, бо истифодаи равандҳои нави тиҷорати рақамӣ фарқ мекунад, ки иштирокчиёни онҳо метавонанд дар тамоми давлатҳои ҷаҳон пароканда бошанд, Самаранокии идоракунии рақамӣ тавассути технологияҳои зехнӣ ва идоракунии оперативии миқдори зиёди маълумот баланд бардошта мешавад.

Дар рақамикунони корхона муҳим аст, ки раванди қабули қарор дар сатҳҳои поёнии идоракунии низ амалӣ карда шавад. Дар ин маврид хоҳу ноҳақи коҳиши шумораи коргарони касбҳои оммавӣ ба вучуд меояд. Ҳаёти боистеъдод ва босалоҳият дар ҷунин шароит торафт зарурӣ шуда, маҳаки идораи корхонаро ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» (аз 24 декабри соли 2022, № 1921).
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст).
4. Нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460 тасдиқ шудааст).
5. Абдуджалилов А. Правовое регулирование электронной коммерции в глобальной сети Интернет законодательством Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 161 с.
6. Асанов Р.К. Формирование концепции "цифровой экономики" в современной науке // Журнал «Социально-экономические науки и гуманитарные исследования». 2012. № 15. -С. 143-148.
7. Асоев А. Таджикистан на пути цифровой экономики [Матн]: Махзани электронӣ. Дастрас аз: <https://avesta.tj/2021/12/02/tadzhikistan-na-puti-k-tsifrovoy-ekonomike/> (санаи мурочиат: 15.09.2022).
8. Воронцовский А. В. Цифровизация экономики и ее влияние на экономическое развитие и общественное благосостояние. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. Т. 36. Вып. 2 С. 189 - 216.
9. Ермакова М.Ю. Инновационные процессы и новая экономика: понятие и определяющие факторы развития // Маркетинг МВА. Маркетинговое управление предприятием. 2012. Т. 8. № 2-1. -С. 86 -107.
10. Исмоилов Ш.М., Худжамкулов Р.Б., Лутфуллоев М.Д. Перспективы развития цифровой экономики в условиях Республики Таджикистан / Ш.М. Исмоилов, Р.Б. Худжамкулов, М.Д. Лутфуллоев //Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. - 2020. - №3 (84). - С.41-46.
11. Панфилова Е.Е. Управление промышленной организацией в условиях цифровой экономики// Журнал «Актуальные вопросы управления». 2018. № 6.-С.23-28.
12. Раҳимзода М.З. Ташаккул, рушд ва проблемаҳои қонунгузори соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Танзими ҳуқуқи самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ» аз 7-уми октябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С.14-30.
13. Ризокулов Т.Р. Предпосылки цифровизации экономики и их влияние на отечественный рынок труда / Ризокулов Т.Р., Шамсов И.С // Таджикистан и современный мир. -Душанбе, 2019. - С. 155-164.
14. Шамсов И.С., Юсупов Ш.Н. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №9. – Душанбе, 2023. – С.23-29. ISSN 2413-5151.
15. Холматов М.М. Хусусиятҳои рушди иқтисоди рақамӣ ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионии иқтисоди Тоҷикистон//Маҷаллаи илмӣ «Иқтисоди Тоҷикистон», 2017, №3. –С. 119-134.
16. Шамсов И.С., Бобоев Ф.Ҷ. // Саводнокии молиявӣ рақамӣ ва механизмҳои таъминоти он дар шароити муосир // Паёми молия ва иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон – №4/2 (39). – Душанбе, 2023. – С.481-488. ISSN 2663-0389.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мусоева Мадина Асомуддиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти (PhD) курси якуми кафедраи «Системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёт»-и факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамӣ. **Суроға:** 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, Буни Ҳисорак, Бинои 8. **Телефон:** (+992) 987991128. **Почтаи электронӣ:** musoeva-madina@mail.ru.

Сведения об авторе:

Мусоева Мадина Асомуддиновна – Таджикский национальный университет, PhD-докторант первого курса кафедры «Информационные системы в экономике» факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики. **Адрес:** 734005, Республика Таджикистан, г.Душанбе, Буни Ҳисорак, Здание 8. **Телефон:** (+992) 987991128. **Электронная почта:** musoeva-madina@mail.ru.

Information about the author:

Musoeva Madina Asomuddinova - Tajik National University, First-year PhD student at the Department of Information Systems in Economics, Faculty of Accounting and Digital Economics. **Address:** 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak, Build.8. **Phone:** (+992) 987991128. **E-mail:** musoeva-madina@mail.ru.

УДК: 336.72+336.714 (045) / (575.3)

ТАБДИЛДИҲИИ ПАСАНДОЗҶОИ АҶОЛӢ БА САРМОЯГУЗОРӢ: МУШКИЛОТҶОИ ТАШАККУЛ ВА САМТҶОИ РУШДӢ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**Авгонов Нурали Айниддинович****Газиев Мухиддин Нуридинович**

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мушкилотҳои ташаккул ва самтҳои рушди табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣ ба сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодии ватанию хориҷӣ муаллифон кушиш намудаанд, ки ҳолат ва тамоюлҳои рушди табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣро ба сармоягузорӣ дар шароити рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат таҳлил ва арзёбӣ намоянд.

Дар раванди таҳқиқ ва таҳлили масоили мазкур ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтисодии сармоягузориҳои аҷолиҳои мамлакат муайян карда шуда, таносуби захираҳои молиявии аҷолӣ, сармоягузориҳои аҷолӣ ва маблағҳои интиқоли пули муҳоҷирони меҳнатӣ нисбат ба ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар таъмини рӯди иқтисодӣ арзёбӣ гардидааст.

Ҳамзамон, механизми табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣ бо қарз ва ҳиссаи онҳо дар таркиби қарзҳои ташилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва тамоюлҳои рушди он баҳодиҳӣ гардидааст.

Натиҷаи таҳлили таҷрибаи пасандозҳои аҷолӣ дар мамлакат нишон дод, ки танҳо қисми ками пасандозҳои аҷолӣ ба сармоягузориҳои дохилӣ табдил меёбанд.

Дар натиҷаи таҳқиқ ва таҳлили ин масоили муҳими иқтисодӣ омилҳои асосии боздорандаи раванди рушди устувори пасандозҳои аҷолӣ ва мушкилотҳои ба раванди ташаккулёбӣ ва табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣ ба сармоягузорӣ, ки ба таъри назаррас монеа мешаванд, ошкор гардида, доир ба истифодаи самараноки иқтисодии пасандозҳои аҷолӣ ва таъмини рушди устувори табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллӣ назари муфаллифӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: пасандозҳои аҷолӣ, сармоягузорӣ, табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣ ба сармоягузорӣ, иқтисодии сармоягузориҳои аҷолӣ, сармояи асосӣ, захираҳои молиявии аҷолӣ, фазои сармоягузорӣ, саводнокии молиявии аҷолӣ, ММД, рушди иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Авгонов Н.А., Газиев М.Н. Табдилдиҳии пасандозҳои аҷолӣ ба сармоягузорӣ: мушкилотҳои ташаккул ва самтҳои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.А. Авгонов, М.Н. Газиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 224-232.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ В ИНВЕСТИЦИИ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**Авгонов Нурали Айниддинович****Газиев Мухиддин Нуридинович**

Аннотация. В данной статье исследованы и проанализированы проблемы формирования и направления развития трансформации сбережений населения в инвестиции в Республике Таджикистан. На основе исследований отечественной и зарубежной экономической литературы авторы попытались проанализировать и оценить состояние и тенденции развития трансформации сбережений населения в инвестиции в условиях экономического и социального развития страны.

В процессе исследования и анализа данных вопросов определены объем финансовых ресурсов и инвестиционный потенциал населения страны, а также соотношение финансовых ресурсов населения, инвестиций населения и денежных переводов трудовых мигрантов по отношению к ВВП Республики Таджикистан и оценена их роль в обеспечении экономики.

При этом определен механизм трансформации сбережений населения в инвестиционный рост и их доля в структуре кредитов финансовых учреждений Республики Таджикистан и оценены тенденции его развития.

Результат анализа сбережений населения в стране показал, что лишь небольшая часть сбережений населения трансформируется во внутренние инвестиции.

В результате исследования и в анализе этих важных экономических вопросов выявлены основные факторы, тормозящие процесс устойчивого развития сбережений населения, и проблемы, существенно препятствующие процессу формированию и трансформации сбережений населения в инвестиции, а

тажже высказанное мнение авторов об эффективном использовании потенциала сбережений населения и обеспечении устойчивого развития их трансформации в инвестиции в национальной экономике.

Ключевые слова: сбережения населения, инвестиции, трансформация сбережений населения в инвестиции, инвестиционный потенциал населения, основной капитал, финансовые ресурсы населения, инвестиционный климат, финансовая грамотность населения, ВВП, экономическое развитие.

TRANSFORMATION OF SAVINGS OF THE POPULATION INTO INVESTMENTS: PROBLEMS OF FORMATION AND DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Avgonov Nurali Ainiddinovich

Gaziev Muhyiddin Nuridinovich

Annotation. This article explores and analyzes the problems of formation and development directions of transformation of household savings into investments in the Republic of Tajikistan. Based on studies of domestic and foreign economic literature, the authors tried to analyze and assess the state and development trends of the transformation of household savings into investments in the conditions of economic and social development of the country at the required level.

In the process of research and analysis of these issues, the volume of financial resources and investment potential of the country's population was determined, as well as the ratio of the population's financial resources, public investments and remittances of labor migrants in relation to the GDP of the Republic of Tajikistan and their role in ensuring the economy grows was assessed.

At the same time, the mechanism for transforming household savings into loans and their share in the structure of loans from financial institutions of the Republic of Tajikistan was determined and the trends in its development were assessed.

The result of an analysis of the experience of household savings in the country showed that only a small part of household savings is transformed into domestic investment.

As a result of the study and in the analysis of these important economic issues, the main factors hindering the process of sustainable development of population savings and problems that significantly impede the process of formation and transformation of population savings into investments were identified, as well as the authors' opinion on the effective use of the potential of population savings and ensuring sustainable development their transformation into investments in the national economy.

Key words: savings of the population, investments, transformation of savings of the population into investments, investment potential of the population, fixed capital, financial resources of the population, investment climate, financial literacy of the population, GDP, economic development.

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ пасандозҳои аҳоли сарчашмаи муҳимми сармоягузорӣ буда, дар равандроҳои иқтисодӣ мавқеи хоса доранд. Зеро онҳо дар қорҷӯбаи манфиатҳои шаҳрвандон, давлат ва ташкилотҳое, ки ба пешниҳоди хизматрасонии молиявӣ машғуланд, ҷойгиранд.

Аз як тараф, пасандозҳо нишондиҳандаи муҳимтарини сатҳи зиндагӣ мебошанд, ки мустақиман ба истеъмоли, даромад ва хароҷоти аҳоли вобаста аст. Аз ҷониби дигар, пасандозҳои аҳоли сарчашмаи арзишманди рушди иқтисодӣ, манбаи сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ ба иқтисодиёт мебошанд.

Дар шароити имрӯза нокифоя будани захираҳои молиявӣ барои рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодии сармоягузориҳои аҳоли метавонад ҳамчун заминаи молиявӣ барои навосӣ (модернизатсия) ва бунёди иқтисодҳои нави истеҳсолии қорхонаҳои бахши воқеӣ хизмат кунад, ки дар маҷмӯъ ба рушди умумии иқтисодиёт таъсири мусбӣ мерасонад.

Аз ин лиҳоз, таҳқиқи ташаккули пасандозҳои аҳоли ва механизмҳои тақдирдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ, муайян намудани нақши он дар таъмини рушди иқтисодӣ, арзёбии пасандозҳои аҳоли ҳамчун

сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ, инчунин, таҳияи тавсияҳо оид ба ҷалби пасандозҳои аҳоли ба мақсади сармоягузорӣ барои рушди иқтисодӣ, ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ хеле муҳим аст. Омӯзиши ҷунин масъалаҳои муҳими илмӣ ва амалӣ ва дигар мушкилотҳо, таҳқиқи омӯзишхоро дар марҳилаи муносири рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд.

Мақсади мақола ин таҳқиқи пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ, таҳлил ва арзёбии иқтисодии захираҳои молиявии аҳоли ва самаранок истифодабарии онҳо ба сифати сарчашмаи сармоягузорӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар мамлакат ба шумор меравад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Солҳои охир аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ ҷанбаҳои гуногуни масоили пасандозҳои аҳоли, тақдирдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ, таносуби пасандоз ва сармоягузорӣ, ташаккули сарчашмаҳои сармоягузорӣ, муаммоҳои ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир қарда мешавад. Масъалаҳои зикрқардида дар таҳқиқотҳои олимони ҷумҳурӣ, ба мисли Р.Қ. Раҳимов, М.Н. Тошматов, И. Р. Иброҳимов, С.Ҷ. Қомилон, А.А. Солеҳзода, Г.В. Қошпаков, Г.М.

Узакова, Б.М. Ҷӯраев, Н.М. Дадочонова, Ё.Э. Тилабов ва дигарон ба ҷашм мерасад.

Ҷанбаҳои мухталифи мушкilotҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои олимони варзидаи соҳаи иқтисодиёт Н.Қ. Қаюмов, Р.К. Раҳимов, Т.Н. Назаров, А.Х. Катаев, Р.К. Мирзоев, Л.Х. Саидмуродов, Ҳ.У. Умаров ва дигарон баррасӣ карда шудаанд.

Мухтавои асосии мавод. Имконияти раванди сармоягузорӣ ва дар амал тадбиқ намудани он, яке аз воситаҳои барангезанда ва танзимкунандаи рушди иқтисод мебошад. Барои ин зарур аст, ки дараҷаи комили пасандоз ба вучуд оварда шавад. Муайян карда шудааст, ки агар иқтисоди бозорӣ сатҳ ва дараҷаи зарурии даромад ва пасандози субъектҳои иқтисодиро таъмин гардонда натавонад, онгоҳ захираҳои молиявӣ, ки аз ҳисоби он қодир бошад раванди сармоягузорию тадбиқ намояд, таъмин намегардад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳар як иқтисоди миллий бояд дорои бозори фавқулкишофи молиявӣ бошад, ки имконияти ба сармоягузoron шароити пасандозу андӯхтро таъмин карда тавонад.

Воқеан, ин тадбирҳо бидуни дараҷаи баланди даромаднокии сармоягузорӣ, ки қодир бошад хароҷотҳои ба тичорат ва таваккал алоқамандро подош намояд, имконнопазиранд. Дар ин ҷода қонуниятҳои тичорат «чӣ қадаре таваккал зиёдтар шудан гирад, ҳамон қадар тақозои бизнес нисбат ба самаранокии сармоягузорӣ қавитар мегардад» боз ҳам намоёнтар мешавад. Самаранокии сармоягузорӣ ва меёри андӯхт нишондиҳандаи муайянкунандаи рушди интенсивӣ мебошад. Самаранокии сармоягузорӣ ҳамчун нишондиҳандаи макроиқтисодӣ ҳангоми

барномасозии ҳукуматӣ вобаста ба имконият ва хусусиятҳои омилҳои иқтисодӣ, хусусан омили сармоя, меҳнат, захираҳои табиӣ бо таври васеъ истифода карда мешавад[13, с.173,174].

Дар қисми зиёди давлатҳои мутаракқӣ, пасандозҳои аҳоли пешниҳодкунандаи захираҳои устувор ва ҳаҷми кофии сарчашмаҳои сармоягузорӣ, дар баробари воситаҳои молиявии корпоратсияҳо (корхонаҳо) ва воситаҳои бучети давлатӣ ба ҳисоб мераванд[14, с.39].

Коршиносони Бонки ҷаҳонӣ ҳулосаи муҳимро пешниҳод намуданд, ки афзоиши ночизи меёри пасандози аҳоли дар иқтисодиёт назар ба зиёдшавии чандкратии воситаҳои сармоягузoronи хориҷӣ таъсири хело назаррас медиҳад[5, с.67]. Мавриди қайд аст, ки пасандозҳои аҳоли дар пешравии устувори иқтисодиёти миллий нақши муҳимро мебозанд. Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, яке аз омили муҳимме, ки дар пешравии иқтисодиёти мамлакатҳои Ҳиндустон, Бразилия, Ҷопон, Чин ва амсоли инҳо мусоидат намудааст, пасандозҳои аҳоли ба ҳисоб мераванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтидори сармоягузории аҳоли сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Агар захираҳои молиявии аҳоли (пасандозҳои аҳоли) дар соли 2010 9358,3 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 67217 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбати соли 2010 718,3% ё ин, ки 7,2 маротиба афзудааст (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтидори сармоягузории аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 (млн. сомонӣ)

Солҳо	Нишондиҳандаҳо			Суръати афзоиши захираҳои молиявии аҳоли
	Бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ	Пасандозҳои умумии аҳоли	Ҳамагӣ, захираҳои молиявии аҳоли	
2010	1467,7	7890,6	9358,3	-
2012	2865,1	4808,5	7673,6	-18,0%
2015	5111,6	14443,5	19555,1	154,8%
2018	4107,9	24508,1	28616	46,3%
2019	4239,3	28757,5	32996,8	15,3%
2020	5338,1	30106,7	35444,8	7,4%
2021	5366,9	40454,8	45821,7	29,3%
2022	8081,0	59136,0	67217,0	46,7%

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 409., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2016. – Саҳ. 31., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 36. ҳисоб карда шудааст.

Нишондиҳандаҳои омили ҷадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки иқтидори сармоягузории аҳолии ҷумҳурӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Агар бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии

молиявӣ дар соли 2010 1467,7 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 8081 млн. сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбати соли 2010 5,5 маротиба афзудааст.

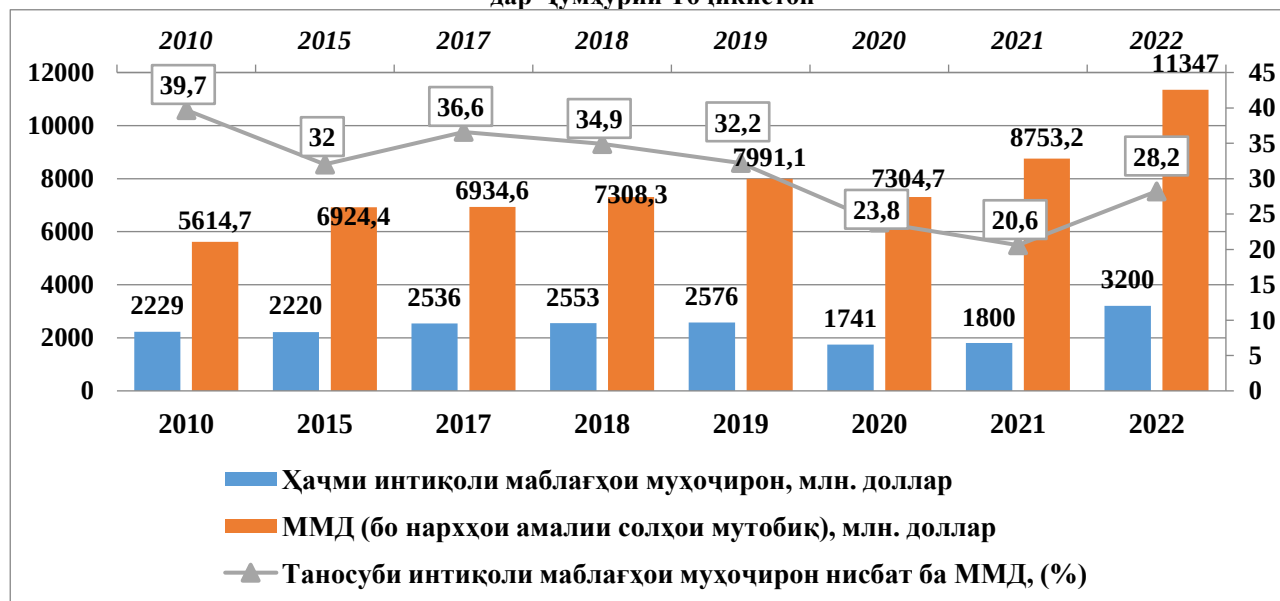
Бояд қайд намуд, ки соли 2012 тамоили пастравии захираҳои молиявӣ мушоҳида мешавад, ки ин вобастагӣ дорад ба паёмади бухрони молиявӣ ҷаҳонии солҳои 2009 - 2011 ва оқибатҳои ин бухрон. Дар натиҷаи муътадил гардидани вазъи иқтисодӣ афзоиши захираҳои молиявӣ аҳоли ба назар мерасад. Афзудани ин нишондиҳандаҳо маънои зиёдшавии ҳиссаи пасандозҳои аҳолиро дорад. Афзоиши ин иқтидор дар дилхоҳ кишвар муҳим арзёбӣ карда мешавад, чунки сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ дар дохили мамлакат пайдо мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки айни ҳол дар Тоҷикистон рушди нисбатан устувори иқтисодӣ мушоҳида мегардад. Аммо дар назар бояд дошт, ки чунин тамоюл бештар аз ҳисоби сармоягузориҳои асосии давлатии бар кумакҳои беруна асосёфта ва афзоиши маблағҳои интиқоли муҳоҷирони меҳнатӣ таъмин гашта буд. Бо мурури замон нақши ин сарчашмаҳо тадриҷан коҳиш хоҳад ёфт. Дар баробари ин, дар иқтисодиёт сарчашмаҳои алтернативии рушд – маблағгузориҳои асосии хусусӣ пайдо шудаанд, ки тамоюли афзоиш доранд. Сармоягузориҳои асосии бахши хусусӣ бори нахуст дар соли 2015 аз 5 фоизи

ММД зиёдтар шуданд. Аз ин рӯ, равона намудани кӯшишҳои ҳадафнок барои беҳтар гардонидани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ пеш аз ҳама бояд ба истехсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда дар пайвастагӣ бо сиёсати оқилонаи сохтории давлатӣ дар марҳилаи нави рушд бояд афзалиятнок бошад. Бояд қайд кард, ки суръати афзоиши интиқоли маблағҳо тадриҷан коҳиш ёфта истодааст, пас таъсири он низ ба афзоиши ММД коҳиш меёбад. Дар чунин вазъият нигоҳ доштани суръати афзоиши ММД аз ҳисоби сарчашмаҳои дигар, аз ҷумла, аз ҳисоби ҷалби сармояи дохилӣ ва берунӣ бештар бо татбиқи сиёсати давлатии воридотивазкунӣ ва гуногунсатии содирот алоқаманд хоҳад буд[1].

Қайд намудан ба маврид аст, ки муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳалкунанда мебозад. Ҳамин тавр, маблағҳои интиқолшудаи пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 45,2% ва дар соли 2009 32,6%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилро[11, с.100] ташкил намуда, дар соли 2010 он ба 39,5%-и ММД баробар гардидааст (ниг. диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва таносуби он нисбат ба ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Авгонов Н.А. Маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва нақши онҳо дар ташаккули даромад ва пасандозҳои аҳоли. Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ (маҷаллаи илмӣ - сиёсӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе, 2023.— №4/2 (64).— С.124.

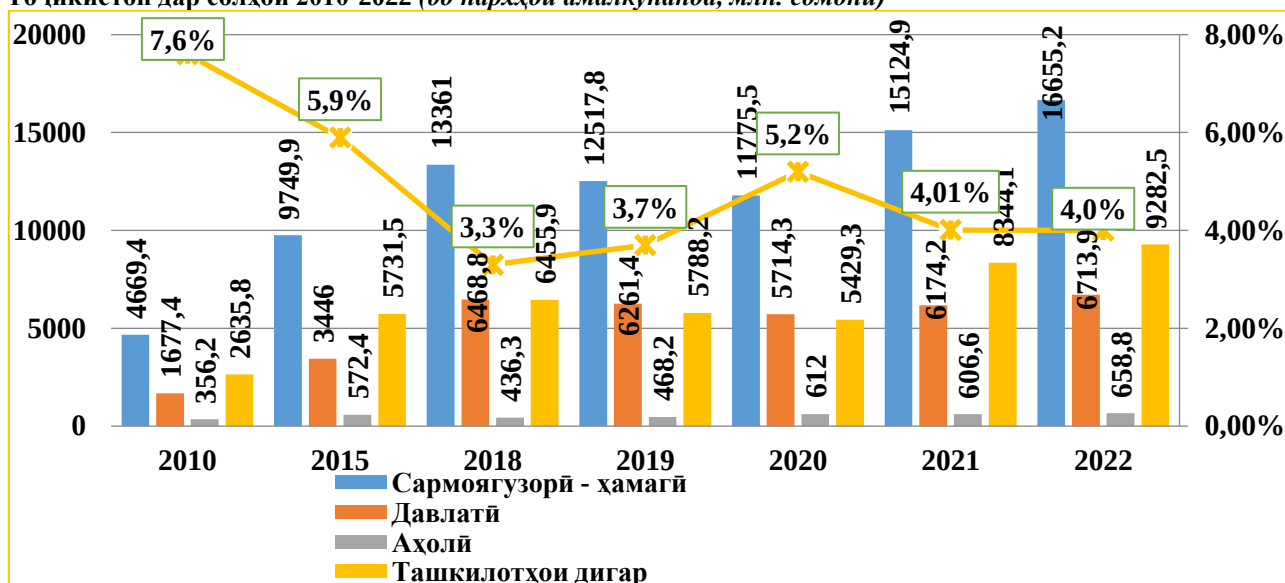
Чи тавре, ки аз маълумотҳои оморӣ диаграммаи 1 аён аст, соли 2022 дар натиҷаи афзоишҳои интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ таносуби он нисбат ба ММД-и мамлакат тағйир ёфта ба 28,2% баробар гардид, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2021 7,6% зиёд мебошад.

Боиси тазаккур аст, ки нақши давлат дар ҷалб ва равонакунии сармоягузорӣ ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт, фароҳам овардани шароит барои ташаккули бозори коғазҳои қимматнок, ҷоннок

намудани ғаёлияти қарзии бонкҳо дар бахши воқеии иқтисодиёт ва ҳавасмандгардонии ҷалби сармоя ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ бузург арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши маблағгузорӣ аз ҳисоби давлат дар манбаъҳои сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ муҳим ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2010-2022 ҳаҷми сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ тамоюли рушдҳои дорад ва он асосан аз ҳисоби манбаъҳои давлатӣ (ниг. диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2022 (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Манбаъ: Дар асоси маълумоти Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2015. – Саҳ. 12, 13., Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2020. – Саҳ. 12, 13., Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2023. – Саҳ. 12, 13. таҳия гардидааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар давоми солҳои 2000-2014 ҳаҷми маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ аз 109 миллион сомонӣ то 7,4 миллиард сомонӣ ё 68 баробар зиёд гардидааст[6]. Мутобиқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 16655,2 млн. сомониро ташкил намулдааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2010 11985,5 млн. сомонӣ ё ин, ки 3,6 маротиба зиёд мебошад[9, с.12].

Дар иқтисодиёти кишвар маблағҳои аҳоли дар манбаъҳои марбағгузори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нақши муҳимро иҷро менамоянд. Дар давраи солҳои 2010-2022 аз ҳисоби маблағҳои аҳоли 6529,5 млн. сомонӣ ба сармояи асосӣ маблағгузорӣ карда шудааст. Дар соли 2022 ҳаҷми сармоягузори аҳоли дар муқоиса ба соли 2010 1,8 маротиба афзоиш ёфта, ба 658,8 млн. сомонӣ баробар гардидааст, ки ин нишондиҳанда 4%-и ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар мамлакат ташкил медиҳад. Боиси қайд аст, ки ҳаҷми маблағгузориҳои аҳоли ба сармояи асосӣ аз 356,2 млн. сомони соли 2010 то ба 658,8 млн. сомонӣ дар соли 2022 зиёд гардидааст.

Бояд тазаккур намуд, ки афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ва ташаккули фазои сармоягузорӣ дар кишвар ҳамчун вазифаи стратегӣ ва омили муҳими таҷдиди иқтисодиёти миллӣ муайян шудааст.

Хусусияти муҳими қараёни байналмилалӣ сармоя имрӯз мавҷудияти рақобати шадид барои ҷалби он мебошад. Дар чунин шароит ҷалибнокӣ сармоягузори кишвар, яъне суботи сиёсӣ, фаъолияти

самараноки низоми ҳуқуқӣ, устувории пули миллӣ, бозори дохилӣ, мавҷудияти кадрҳои баландихтисос ва инфрасохтори мутаракқӣ нақши ҳалкунандаро мебозанд[10, с.152]. Пешбинӣ мегардад, ки то соли 2030 фазои сармоягузори Тоҷикистон беҳтар шуда, ҳиссаи сармояи хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 5 баробар меафзояд[4].

Мувофиқи ақидаи иқтисодии бузург Рой Харрод, он микдори маблағе, ки хоҷагиҳои хонавода ва фирмаҳо андӯхт мекунад, бояд пурра дар иқтисодиёт сармоягузорӣ шаванд. Лекин ин ҳолат дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон кам ба назар мерасад. Бештари маблағҳои андӯхташуда барои истеъмолат сарф мешаванд[3, с.188]. Захираҳои молиявии хонаводаҳо дар бисёр мамлакатҳо иқтидори асосии рушди ҷомеа мебошанд. Дар кишварҳои дорои иқтисодиёти бозорӣ, пасандозҳои молиявии хонаводаҳо муқоисавандаанд ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва ҳатто баъзан аз он зиёдтар. Ҳамин тариқ, захираҳои молиявии хонаводаҳо дар Чопон - 245% ММД, дар ИМА - 300%, ва дар Фаронса бошад 135%-ро ташкил медиҳанд. Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ барои чунин мамлакатҳо, ба мисли Португалия, Чин, Таиланд, Туркия, Куриёи Ҷанубӣ, Малайзия, Ҳиндустон дар солҳои 70-80-уми охири асри 20, сарчашмаи асосии захираҳои молиявии дохилӣ барои сармоягузориҳо пасандозҳои аҳоли ба ҳисоб мерафтанд, ки он ба ҳисоби миёна 12,9 фоизи ММД-ро ташкил медод[8, с.600].

Ҷадвали 2. Ҳаҷми пасандозу сармоягузориҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таносуби онҳо нисбат ба ММД дар солҳои 2010 – 2022

Солҳо	Захираҳои	Бо % нисбат ба ММД	Сармоягузориҳои аҳоли	Бо % нисбат ба ММД	Сармоягузориҳои аҳоли бо % нисбат
-------	-----------	--------------------	-----------------------	--------------------	-----------------------------------

	молиявии аҳоли (пасандозҳои аҳоли) млн. сомонӣ		млн. сомонӣ		ба захираҳои молиявии аҳоли
2010	9358,3	37,9	356,2	1,4	3,8
2012	7673,6	21,2	422,5	1,2	5,5
2015	19555,1	38,4	572,4	1,1	2,9
2018	28616	40,3	436,3	0,6	1,5
2019	32996,8	41,7	468,2	0,6	1,4
2020	35444,8	42,2	612,0	0,7	1,7
2021	45821,7	45,3	606,6	0,6	1,3
2022	67217	58,1	658,8	0,6	0,9

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 12, 409., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2016. – Саҳ. 31., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 36., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2015. – С. 12., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 12., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – С.12. ҳисоб карда шудааст.

Тавре, ки аз нишондиҳандаҳои омили чадвали мазкур аён аст, дар соли 2022 сармоягузориҳои аҳоли 658,8 млн. сомони ро ташкил намудаанд (нисбат ММД 0,6%), ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2010 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 захираҳои молиявии аҳоли 67217 млн. сомонӣ ё ин, ки 58,1%-и ММД-ро ташкил намудаанд. Вале аз ҳаҷми умумии захираҳои молиявии аҳоли дар соли 2022 тақрибан 1%-и он сармоягузори гардида, 99%-и боқимонда ба гардиши иқтисодӣ ҷалб нагардидаанд, ки ин нишондиҳанда гувоҳи он аст, ки дар кишвари мо ҳанӯз механизмҳои ба сармоягузори табдил додани пасандозҳои аҳоли пура тақмил наёфтааст ва ин самти муҳими иқтисоди ислохоти куллиро талаб менамояд. Истифодабарии самараноки иқтисодии сармоягузори пасандозҳои аҳолии ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат, махсусан, фаъолияти соҳибкорӣ ба маблағгузори дохилӣ таъмин гарданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ҳаҷми сармоягузориҳои аҳоли нисбати ММД ба ҳисоби миёна 15%-ро ташкил медиҳанд.

Чӣ тавре, ки Бонки ҷаҳонӣ дар 14 кишвари пешрафтаи ҷаҳон (Хитой, Туркия, Португалия, Таиланд, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷопон ва ғайра) таҷқиқот гузаронида буд, дар натиҷаи таҳлил аён гардид, ки

сарчашмаи асосии сармоягузори дохилии ин мамлакатҳо пасандозҳои хоҷагии хонагӣ ба ҳисоб мераванд, ва ба ҳисоби миёна 15-17%-и ММД-ро ташкил медиҳанд[2, с.125].

Дар марҳилаи кунунӣ ҷалби пасандозҳои аҳоли ва табдилдиҳии онҳо ба сармоягузори дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама, аз ташкилотҳои қарзии молиявӣ вобастагии зиҷ дорад. Тавре ки аз таҳлилҳо бармеояд, табдилдиҳандаи асосии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори дар ҷумҳурӣ ин низомии бонкӣ ба шумор меравад. Дар аини замон таҷрибаи ҷаҳонӣ низ нишон медиҳад, ки дар бисёр мамлакатҳо табдилдиҳандаи пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори ин низомии бонкӣ ба ҳисоб меравад.

Боиси қайд аст, ки дар қисми зиёди бонкҳои ҷумҳурии мо ҳиссаи воситаҳои ҷалбкардашуда бузург арзёбӣ карда мешавад. Дар баъзе бонкҳо ҳиссаи воситаҳои ҷалбкардашуда дар ҳиссаи умумии захираҳо то 80 фоизро ташкил медиҳанд. Мувофиқи таҳлилҳои мо ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар тавонистаанд, ки аз ҳисоби пасандозҳои аҳоли дар соли 2010 794,1 млн. сомонӣ, дар соли 2015 3 107,6 млн. сомонӣ, дар соли 2022 3 673,7 млн. сомонӣ ва дар маҷмӯъ дар 12 соли охир (2010-2022) 23 417,4 млн. сомонӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии маблағгузори намоянд (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Механизми табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба қарз ва ҳиссаи онҳо дар таркиби қарзҳои ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2022 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳои барои ҳисоби зарии табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба қарзҳои бонкӣ	Солҳо							Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
ДОРОИҲО, ҳамагӣ	6 906	18 639	21 201	21 976	26 307	22 415	30 031	+23 125
Пасандозҳои аҳоли	1 467,7	5 111,6	4 107,9	4 239,3	5 338,2	5 366,9	8 081,1	+6613,4

Бо % нисбат ба дороиҳо		21,3	27,4	19,4	19,3	20,3	23,9	26,9	+ 5,6
ҚАРЗҲО, ҳамагӣ		3728,3	11341,7	8741,4	9789,5	10965,4	12051,1	13656,9	+9 928,6
1	корхонаҳои давлатӣ	435,3	1 626,0	2 168,2	2 441,2	2 508,0	2 276,9	2 125,2	+1 689,9
2	корхонаҳои хусусӣ	1 866,9	4 981,9	2 609,9	2 760,4	3 419,9	3 320,7	3 664,4	+1 797,5
3	шахсони воқеӣ	1 300,3	1 858,9	1 827,4	2 294,2	2 656,9	3 867,9	4 886,3	+3 586
4	Лизинг	3,1	5,7	2,8	1,2	6,1	5,7	3,3	+ 0,2
5	Манзилӣ	11,3	166,1	209,1	214,3	220,5	257,9	250,7	+239,4
6	Овердрафт	87,7	102,5	108,6	244,8	84,6	102,9	50,8	-36,9
7	Соҳибкорон	-	2 595,9	1 814,6	1 833,4	2 057,8	2 208,6	2 669,5	
8	Дигарҳо	23,7	4,7	666	117	11,7	10,4	6,7	-17
Зариби табдили пасандозҳои аҳоли ба қарз		0,54	0,61	0,41	0,45	0,42	0,54	0,45	-0,09
Ҳаҷми қарзҳои додашуда аз ҳисоби пасандозҳои аҳоли		794,1	3 107,6	1 695,8	1 889,4	2 225,9	2 880,2	3 673,7	2 879,6

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ - октябри соли 2016 (255) – Саҳ. 33,41,90., Бюллетени омили бонкӣ - феввали соли 2019 (283) – Саҳ. 29,36,77., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31,39,84., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32,35,83., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 22,31,65., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 23,32,66. ҳисоб карда шудааст.

Чуноне, ки аз маълумотҳои омории ҷадвали 3 бармеояд, дар соли 2010 аз ҳисоби пасандозҳои аҳоли 794,1 млн. сомонӣ (нисбат ба ҳаҷми умумии қарзҳо 21,3%) ва дар соли 2015 3 107,6 млн. сомонӣ (нисбат ба ҳаҷми умумии қарзҳо 27,4%) ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий қарз дода шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 афзоиш ёфта ба 3 673,7 млн. сомонӣ (нисбат ба ҳаҷми умумии қарзҳо 26,9%) баробар гардидааст.

Зариби (коэффитсент)-и табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба қарзҳои бонкӣ дар соли 2022 0,45%-ро ташкил намуда, нисбати соли 2018 0,04% афзоиш ва нисбати ба соли 2015 0,16% ва нисбат ба соли 2010 0,09% коҳиш ёфтааст. Ин тамоюли коҳишбӣ низомии бонкиро водор месозад, ки дар ин самт чораҳои заруриро оид ба мукамал гардонидани МЕХАНИЗМИ ТАБДИЛДИҲИИ пасандозҳои аҳоли ба қарзҳои бонкӣ андешанд.

Боиси қайд аст, ки табдил додани пасандозҳои аҳоли ба қарз ва равона намудани он ба бахши воқеии иқтисодӣ яке аз вазифаҳои асосии низомии бонкӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии бонкӣ ҳанӯз онро дуруст иҷро намекунад, ки рушди иқтисодиёти миллиро хеле суст мегардонад.

Таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки меъёри сармоягузориҳо аз меъёри фоиз дар кишвар бояд зиёдтар шавад, то ки иқтисодиёт бо воситаҳои пулии «дароз»¹ таъмин гардад. Дар ин кишварҳо меъёри сармоягузориҳо 20-22%-ро ташкил медиҳад, ки дараҷаи рушди иқтисодии 2,5-3%-ро таъмин мекунад. Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ин таносуби баландтар аст, яъне 25-30% меъёри

сармоягузориҳо 5-6% суръати рушди иқтисодиро таъмин менамояд. Барои Тоҷикистон сарчашмаи иловагии баланд бардоштани суръати рушди иқтисодӣ, маҳз баландбардории меъёри сармоягузорӣ мансуб меёбад. Назар ба кишварҳои мутараққӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла, Тоҷикистон фондҳои калонҳаҷми сармоягузорӣ мавҷуд нестанд, то ки иқтисодиётро бо пулҳои «дароз» таъмин намоёнд[7, с.15,16].

Дар шароити муосир барои давлатҳое, ки дар ҳолати гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор доранд, ҷалб намудани сармоягузориҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт омили асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ду роҳи ҷалб намудани ин сармояҳо ҷой доранд яке ин ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дигаре ин ҷалби сармояҳои дохилӣ.

Имрӯз ҳиссаи сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти мо ночиз мебошад. Он соли 2022 4,07%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил намудааст, ки ин барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт кофӣ намебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 аз кишварҳои дигар, ҳудуди 430 миллион доллар сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб намудааст. Ин камтарин нишондод дар миёни кишварҳои минтақа ба ҳисоб рафта, нисбат ба Ҷумҳурии Қазоқистон 65 маротиба, нисбат ба Ҷумҳурии Ўзбекистон 18 маротиба ва нисбат ба Ҷумҳурии Қирғизистон 2,3 маротиба камтар мебошад[16]. Сабабҳои паст будани сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурии мо аз якҷанд омил вобаста мебошанд, аз ҷумла, мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, кучак будани иқтисодиёти мо назар ба

¹ Дар назар дошта шудааст пулҳое, ки ба муҳлати дароз дар иқтисодиёт дар шакли қарз ё сармоягузорӣ гардиш доранд.

иктисодиёти дигар давлатҳо, баланд будани сатҳи коррупсия, комил набудани конунгузорӣ барои сармоягузoron, набудани кафолати моликияти хусусӣ ва ғайраҳо.

Аммо ба сармоягузориҳои хориҷӣ умед накарда, мо бояд қўшиш ба харҷ диҳем, ки сармояҳои дар дохили давлат мавҷудбударо низ фаъолона ба иктисодиёт ҷалб намоем.

Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, яке аз сарчашмаҳои асосие, ки ба сифати сармоягузории дохилӣ баромад карда, боиси ҷаҳиши иктисодӣ ё ин ки ба комёбиҳои иктисодӣ ноил гаштани баъзе давлатҳо гардидааст, ин ба таври дуруст сафарбар кардани пасандозҳои дохилии онҳо будааст. Яъне давлатҳое, ки ба ҷаҳиши иктисодӣ ноил гаштанд, тавонистанд пасандозҳои дохилии худро ба сармоягузорӣ мубаддал гардонанд. Ба ин мисол шуда метавонад давлатҳои Норвегия, Сингапур, Дания ва ғайраҳо [12, с.86,87].

Ҳамин тавр, пасандоз ва сармоягузориҳо бо ҳамдигар алоқамандӣ ва вобастагӣ доранд. Пасандозҳо ҳамчун сарчашмаи ояндаи сармоягузорӣ дар бахши воқеии иктисодиёт ба ҳисоб мераванд. Бояд қайд намуд, ки чӣ қадаре ки дараҷаи баланди бехатарии пасандозҳо таъмин карда шавад ҳамон қадар ҳиссаи зиёди пасандозҳо ба сармоягузорӣ табдил меёбанд. Дар кишварҳои пешрафта қариб ҳамаи пасандозҳо дар шакли сармоягузорӣ дар иктисодиёти милли амал мекунаанд.

Ҳамин тариқ, натиҷаи таҳлили таҷрибаи пасандозҳои аҳоли дар мамлакат нишон дод, ки танҳо қисми ками пасандозҳои аҳоли ба сармоягузории дохилӣ табдил меёбанд. Таҳқиқот ва таҳлилҳои мо ба амал омадани ин ҳолатро аз чунин сабабҳо нишон медиҳад:

Якум, ҳиссаи зиёди он равона карда мешавад ба пасандоз дар шакли тилло (сабика, маҳсулоти қимматбаҳо);

Дуюм, ҳиссаи дигари он равона мегардад ба пасандоз дар шакли асъори хориҷа (рубл, доллар, евро);

Сеюм, қисми он дар хориҷи кишвар ҷойгир карда мешавад;

Чорум, қисми дигар аз миёнаравони безътимодӣ молиявӣ худдорӣ менамоянд.

Дар маҷмӯъ, ҳамаи ин сабабҳо ба рушди пасандозҳои аҳоли дар низомӣ бонкӣ ва ба раванди ташаккулёбӣ ва табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ ба таври назаррас монеа мешаванд. Аз ин рӯ, имрӯзҳо давлат ва бонкҳо бояд ба масъалаи ҷалби пасандозҳои аҳоли дар раванди истехсолот диққати зарурӣ диҳанд. Чунки дар ҳолати дарёфти механизми самараноки ба қор бурдани ин пасандозҳо он боиси рушди устувори иктисодиёт хоҳад гашт.

Бинобар ин, мо чунин мешуморем, ки барои самаранок амалӣ намудани ин иқтидор зарур аст,

ки дар ин самт чунин корҳо ба сомон расонида шаванд:

- татбиқи сиёсати мунтазам барои баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли тавассути баланд бардоштани сатҳи дониш ва ташаккули малакаҳое, ки ба истифодаи самараноки захираҳои молиявии аҳоли нигаронида шудаанд; баланд бардоштани сатҳи саводнокии аҳоли нисбат ба маҳсулот ва хизматрасониҳои муассисаҳои молиявӣ ва қарздиҳанда; муносибати ҷиддитари аҳоли ғангоми муносибат бо муассисаҳои молиявӣ қарздиҳанда; кашф ва рушди потенциали соҳибкорӣ дар миёни аҳоли; пайдо кардани донишу малакаҳое, ки ҷалбу истифодашавии аҳолиро дар нақшаҳои қаллобонаи аҳромҳои молиявӣ пешгирӣ мекунаанд; баланд шудани масъулият зимни қабули қарорҳо дар бахши молия; баланд гаштани неқўаҳволии аҳоли [15];
- тақмил додани низомӣ ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ дар кишвар (чӣ қадаре ки гардиши ғайринақдӣ зиёд гардад, ҳамон қадар суръати гардиши пул тез мешавад ва сарчашмаҳои иловагии сармоягузорӣ пайдо мешаванд) - тавассути васеъ намудани доираи ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ бо роҳи татбиқи технологияҳои муосири пардохтӣ ва қорӣ намудани шаклҳои нави хизматрасонӣ;
- баланд бардоштани устувори муассисаҳои молиявӣ, аз ҷумла солимгардонии бахши бонкӣ - тақмилдиҳии хизматрасонии бонкӣ, идоракунии хавфҳои бонкӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, баланд бардоштани диверсификатсияи дороиҳо тавассути таҷдиди сохтори портфели бонк, аз ҷумла векселҳо, фуруши як қисми портфели қарзӣ ва ғайра;
- таъмин ва истифодаи васеи воситаҳои инноватсионӣ (*тавсеаи низомӣ ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ, зиёд кардани шумораи терминалҳои пардохтӣ, таъмини афзоиши ҳаҷми муомилоти қортҳои пластикии бонкӣ*) барои ҷалби пасандозҳои аҳоли ва табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ дар бахши воқеии иктисодиёт;
- муҳайё сохтани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар.

Амалӣ гардидани чунин тадбирҳо ба рушди бозори пасандоз ва ба сатҳи баланди фаъолияти соҳибқорию сармоягузорӣ дар мамлакат мусоидат хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Душанбе – 2016. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2016, №678 тасдиқ шудааст.

2. Геронина Н.Р. Инвестиционная активность населения: теория и практика управления. / Монография / М.: Палеотип, 2005. – С.125.
3. Иброҳимов И.Р. Ниёзов М.А. Муомилоти пул, қарз ва банк: воситаи таълимӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2010. – С. 188.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2016, шаҳри Душанбе // <http://www.president.tj/node/13739>.
5. Рыжановская Л.Ю. Национальная система сбережений // Финансы. 2005. № 5. – С. 67.
6. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалӣ сармоягузорӣ таҳти унвони «Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар рушди устувор». 14.10.2015, шаҳри Душанбе // <http://www.president.tj/node/10093>.
7. Солехзода, А.А. Раҳмонов С.А. Таҳлили сармоягузориҳо ва рушди соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ дар Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иқтисодӣ. 2/9 (190) Душанбе: «Сино», 2015. – С. 15.
8. Суховерхова Ю. А. Сбережения населения как инвестиционный источник экономики России. Актуальные проблемы авиации и космонавтики – 2015. Том 2. - С. 600.
9. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2023. – С. 12.
10. Тошматов М.Н. Динамика, структура и масштабы привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за годы государственной независимости // Вестник Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан: Таджикистан и современный мир, №3 (53). Душанбе - 2016. – С. 152.
11. Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Нақши маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ дар пасандозгузориҳои аҳоли ва сармоягузорӣ барои рушди баҳши хусусии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Баҳши иқтисодӣ. Душанбе: «Баҳманруд», 2017.– №2 (29).– С. 100.
12. Ҷӯраев Б.М., Шарипов Б. М. Вазъи муносири бозори хизматрасониҳои банкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография). – Душанбе: Ирфон, 2015. – 158 Саҳ.
13. Эргашев А., Муҳадбердиев Ҳ., Эргашева М. Курси назарияи иқтисодӣ / макроиқтисод / (китоби дарсӣ). – Душанбе: «Эҷод», 2004. – С. 173.
14. Lindqvist A.A Note on Determinants of Household Saving Behavior. Journal of Economic Psychology, 1981, vol. 1, iss. 1, pp. 39.
15. <https://nuqta.tj/tj/charo-mo-boyad-az-li-oz-i-moliyav-savodnok-boshem/>
16. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20230621/kuda-idut-dengi-v-tsentranoi-azii#>

Маълумот дар бораи муаллифон:

Авгонов Нурали Айниддинович – доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия, и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: (+992) 93 440 12 12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Ғазиев Муҳиддин Нуриддинович – муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: (+992) 93 329 97 47. E-mail: gaziev-91@mail.ru

Сведения об авторах:

Авгонов Нурали Айниддинович – доктор философии (PhD) по специальности финансы, и.о. доцент кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабаева 63/3. Тел.: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Ғазиев Муҳиддин Нуриддинович – старший преподаватель кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабаева 63/3. Тел.: (+992) 93 329 97 47. E-mail: gaziev-91@mail.ru

Information about authors:

Avgonov Nurali Ainiddinovich – Doctor of philosophy (PhD) specializing in finance, associate professor of the department of economic theory and development economics of the Technological university of Tajikistan. 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3, N. Karabaev Ave. Phone: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Gaziev Muhyiddin Nuriddinovich – senior lecturer at the department of economic theory and economics of development, Technological university of Tajikistan 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3, N. Karabaev Ave. Phone: (+992) 93 329 97 47. E-mail: gaziev-91@mail.ru

УДК:332

ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ, ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Дустзода Мустафо Хафиз

Аннотация. Развитие сельского хозяйства – залог процветания экономики любого государства в долгосрочной перспективе. Это обусловлено стабильно высоким спросом на сельскохозяйственную продукцию. В каждой стране сельское хозяйство экономики развивается различными темпами. В данной статье автором довольно глубоко изучено сельское хозяйство, в том числе продовольственная безопасность Республики Таджикистан и на основе этого дан ряд предложений по решению проблем сельскохозяйственной отрасли. В статье рассматриваются вопросы необходимости создания новых методов и затрагиваются вопросы о потребительских ценах и продовольственной безопасности населения.

Кроме того, в статье автор приводит мнение ряда ученых, которые по- своему трактовали исследуемую проблематику и в конце приводит свои мнения по решению данного вопроса.

Ключевые слова: сельское хозяйство, население, экономика, продовольствие, продовольственная безопасность, агропромышленный сектор, уровень жизни.

Для цитирования: Дустзода, М.Х. Основные составляющие, особенности и роль сельского хозяйства в обеспечении продовольственной безопасности / М.Х. Дустзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2(41). – С. 233-238.

ЧУЗЪҲОИ АСОСӢ, ХУСУСИЯТҲО ВА НАҚШИ КИШОВАРӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дустзода Мустафо Хафиз

Аннотасия. Тараққиёти хочагии кишлок гавари рушди иқтисодиёти ҳар як давлат дар оянда мебошад. Сабаби ин талаботи доимӣ ба маҳсулоти хочагии кишлок мебошад. Дар ҳар як мамлакат хочагии кишлок бо суръати гуногун рушд мекунад. Муаллиф дар ин мақола хочагии кишлок, аз ҷумла, таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, дар асоси он барои ҳалли проблемаҳои саноати хочагии кишлок як қатор тақлифҳо пешниҳод кардааст. Дар мақола зарурати эҷоди усулҳои нав баррасӣ шуда, дар бораи наххҳои истеъмоли ва амнияти озуқаворӣ аҳоли саволҳо ба миён меоянд. Ба ғайр аз ин, муаллиф дар мақола ақидаи як қатор олимонеро, ки масъалаҳои таҳқиқиавандаро баён кардаанд, ба таври ҳуд маънидод намуда, дар охир оид ба ҳалли ин масъала фикру мулоҳизаҳои ҳудро овардааст.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, аҳоли, иқтисод, озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, бахши агросаноатӣ, сатҳи зиндагӣ.

MAIN COMPONENTS, FEATURES AND ROLE OF AGRICULTURE IN ENSURING FOOD SECURITY

Dustzoda Mustafu Hafiz

Annotation. The development of agriculture is the key to the prosperity of the economy of any state in the long term. This is due to the consistently high demand for agricultural products. In each country, the agricultural economy is developing at a different pace. In this article, the author has studied agriculture quite deeply, including food security of the Republic of Tajikistan, and based on this, a number of proposals have been given to solve the problems of the agricultural industry. The article discusses the need to create new methods and raises questions about consumer prices and food security of the population.

In addition, in the article the author cites the opinion of a number of scientists who interpreted the issues under study in their own way and finally gives their opinions on resolving this issue.

Key words: agriculture, population, economy, food, food security, agro-industrial sector, standard of living.

Постановка проблемы: Важнейшим факторам, определяющим роль сельского хозяйства в экономике любой страны, относятся величина и качество продовольствия, потребляемого населением. В современном мире более 2/3

совокупного труда затрачивается на производство продуктов питания. Но, несмотря на это, еще не решена проблема обеспечения населения продовольствием. По данным Комиссии ООН по сельскому хозяйству и продовольствию, в наше

время не менее 1/4 населения Земли не обеспечено рациональным питанием, а число голодающих превышает 1 млрд чел.

Анализ последних исследований и публикаций. Множество ученых из различных областей экономики занимаются проблемой сельского хозяйства и обеспечении продовольственной безопасности, развитие сельского хозяйства. Среди них можно выделить таких исследователей, как: Турсунов, Р. Р., Пиризода, Д. С.

Целью статьи является проведение всестороннего анализа сельского хозяйства в обеспечении продовольственной безопасности

Изложение основного материала. Для существования и развития общества роль сельского

хозяйства всегда занимала главное место. С полной уверенностью можно утверждать, что сама экономика и экономические отношения в обществе начались именно с сельского хозяйства. Сама экономика началась с выращивания плодов, скота и обменивалось все это и для того, чтобы получить один товар приходилось менять его на другой товар, который был выращен в сельском хозяйстве и такие экономические отношения появились долго до того, как появились деньги.

Таким образом, и по сей день человечество не может существовать и развиваться без сельского хозяйства.

В свою очередь сельское хозяйство как отрасль экономики состоит из нескольких составляющих.

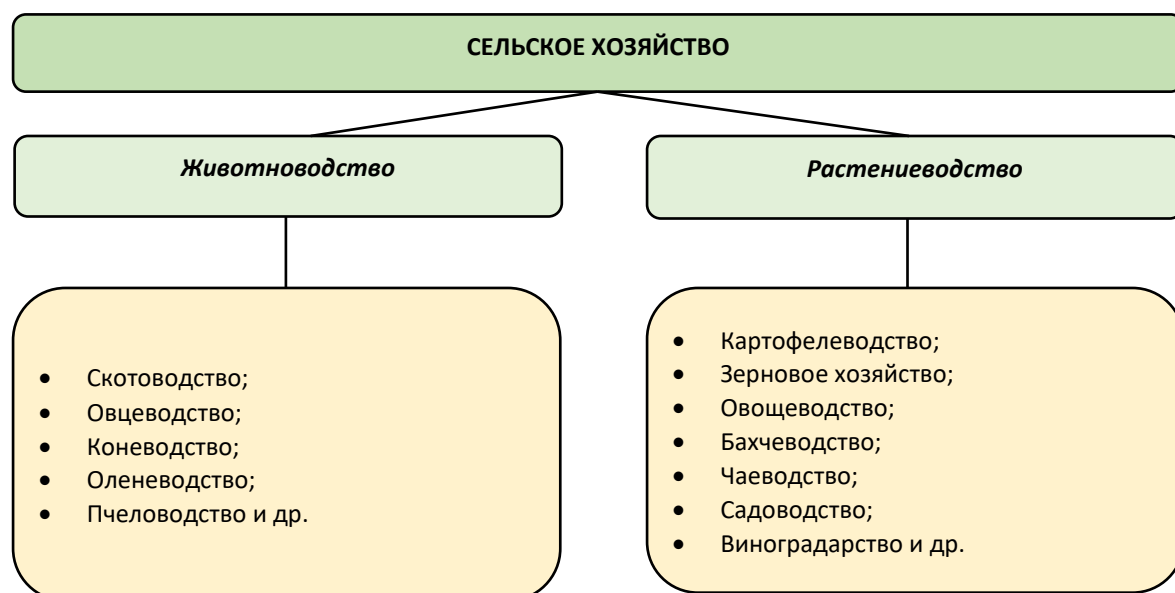

Рис. 1. Составляющие сельского хозяйства.
Составлено автором.

Как и другие отрасли экономики сельскохозяйственная отрасль подвержена воздействию множества факторов, в том числе политических, социальных, экономических и самое главное от природных, что делает сельское хозяйство таким особенным среди других отраслей. Дело в том, что если проблемы, связанные с политическими, социальными и экономическими факторами можно тем или иным образом устранить, то природные факторы, которые не поддаются контролю не представляется возможным решить полным образом, несмотря на то, что в современных условиях, с помощью множества научных разработок и технических новинок можно снизить их влияние.

Роль сельскохозяйственной отрасли отражает уровень развитости экономики страны, так, например, если развитые страны уже несколько десятилетий подряд используют интенсивные методы развития данной отрасли- (применение новых технологий, использование современных оборудования, высокая развитость производства и использования современных биотехнологий и т.д.) тогда как, *развивающиеся* страны, как и по старинке, используют экстенсивные пути развития- (увеличение объемов посевной площади, использование большого количества рабочей силы и т.д.)

Помимо всего прочего, сельское хозяйство является одной из основных составляющих агропромышленного комплекса.

Основная особенность сельского хозяйства заключается в отсутствии эффективности по сравнению с другими отраслями экономики и капиталовложение в данную отрасль считается рискованным, и финансовая отдача в данной отрасли требует продолжительного времени. Поэтому, сельское хозяйство относится к низкодоходной категории из всех отраслей и не выдерживает конкуренции в плане привлечения инвестиций.

Еще одной особенностью сельского хозяйства является отсутствие эластичности и умения быстро реагировать на внешние факторы. Так, например, при резком повышении спроса на продукцию сельского хозяйства отсутствует возможность производства своевременного производства, поскольку производство продукции сельского хозяйства требует длительного времени. На ряду с этим, невозможно увеличить объем посевных площадей, которое обусловлено с их ограниченностью, в связи с чем инвестиционный климат также теряет свой потенциал.

Что касается животноводства, то здесь также имеется ряд особенностей, связанные со сложностями в плане привлечения инвестиций и рентабельности. Так, Рост поголовья маточного скота, связан с довольно длительным для многих видов животных временным периодом его выращивания. Для того, чтобы вырастить дойное стадо потребуется не менее трех лет. Для создания полноценного плодоносящего сада нужно не менее пяти лет, а для виноградарства более трех лет.

Продовольственная безопасность страны зависит от агропромышленного сектора и в свою очередь агропромышленный комплекс не может функционировать без сельскохозяйственной отрасли так как одним из ключевых составляющих АПК является сельское хозяйство.

На наш взгляд, сельское хозяйство можно отнести к сфере, которая имеет особенности, требующие приложения труда и капитала, основным

производственным средством которого является земля. При рациональном использовании земли- (внедрение инновационных технологий и пр.) аграрное производство имеет возможность создавать ещё больше необходимых продуктов, сырья и услуги для общественной жизнедеятельности, и экономического развития.

Агропромышленный комплекс (АПК), представляющий собой комплекс отраслей экономики, основной целью которых является доведение готовой продукции до конечного потребителя, которая начиная с первого этапа (сельскохозяйственный продукт- сырьё) проходит множество стадий, начиная с аграрной сферы и заканчивая реализацией.

Агропромышленному производству, который является одним из составных частей продовольственного комплекса, имеет особенность, которая должна учитываться при осуществлении того или иного вида предпринимательской или инвестиционной деятельности. К этим особенностям можно отнести следующие:

- основным средством производства является земля;
- используются живые организмы, которые зависят от биологических законов;
- сельскохозяйственное производство распределено, что предопределяет выбор различных средств для его ведения;
- зависимость от природно-климатических условий;
- сезонность- несовпадение рабочего периода с производственным;
- недостаточная инвестиционная привлекательность;
- высокая конкуренция, вызванная однотипностью производителей.

Для полного функционирования АПК необходимо чтобы функционировали три основных его составляющих.

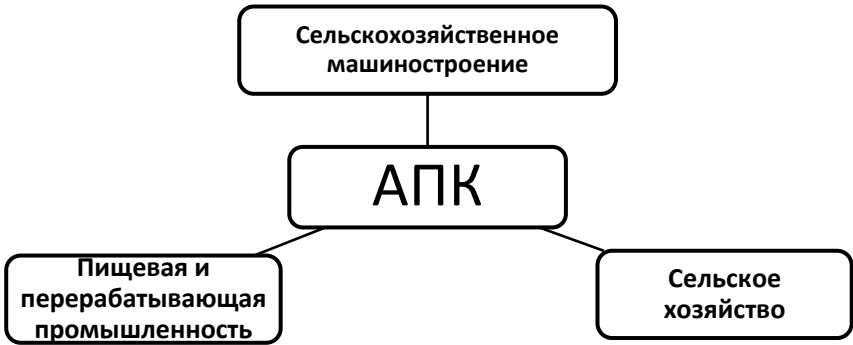

Рис. №2. Составляющие АПК

Разработка автора

Сельское хозяйство один из самых значимых секторов экономики Таджикистана. Здесь сосредоточено большая часть работающего населения, производит основные продукты для существования населения как для внутреннего потребления, так и для экспорта в другие страны. От данной отрасли зависит качество жизни населения-питание, доходы населения, социально-экономическое состояние и многое другое.

Основным поставщиком сырья пищевой продукции в промышленность является сельское хозяйство, однако сельское хозяйство выступает и в качестве потребителя промышленной продукции: удобрения, трактора, комбайны топливо и др. Таким образом, от уровня развития сельского хозяйства зависит промышленность и наоборот, от развития

промышленного комплекса зависит сельское хозяйство. Кроме того, сельское хозяйство является и местом, где сосредоточен рынок труда, в котором трудятся и зарабатывают себе на жизнь сельчане и не только.

На современном этапе формирования и развития сферы сельского хозяйства, с учетом темпов роста населения, продовольственная безопасность можно охарактеризовать кризисным, как на региональном, так и на мировом масштабах. Сегодня, такие понятия как продовольственная безопасность и независимость является четко поставленной целью любой отдельно взятой страны. В свою очередь ученые по-разному трактовали продовольственную безопасность.

Авторы	Определение
И.Г. Ушачев	Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства, по-видимому, следует начать с рассмотрения глобальной продовольственной безопасности, которая является одним из основных компонентов обеспечения национальной безопасности каждого конкретного государства в среднесрочной перспективе, фактором сохранения его государственности и суверенитета, важнейшей составляющей демографической политики, необходимым условием реализации стратегического национального приоритета – повышение качества жизни своих граждан путём гарантирования высоких стандартов жизнеобеспечения
В.И. Назаренко	Для раскрытия сущности продовольственной безопасности используется системный подход. Продовольственная безопасность, как система, включает несколько подсистем: продовольственную независимость (способность страны удовлетворять внутренние продовольственные потребности за счёт внутренних же источников); социальную стабильность (возможность доступа к продовольствию всех социальных групп населения); демографическую стабильность (здоровье общества, зависящее от уровня питания и продовольственного обеспечения); сферу производства продовольствия (основу всего жизнеобеспечения населения)
Е.В. Серова	уровень доступности для основной части населения страны продуктов питания, необходимых для поддержания нормальной жизни. Безопасность нации, в том числе и продовольственная, повышается при расширении международных

	торговых связей и общей взаимозависимости стран. Продовольственная же безопасность чаще всего связана не непосредственно с агро продовольственным производством внутри страны, а с общим экономическим положением
А.И.Алтухова, Г.И.Макина	Рынок - это обмен, организованный по законам товарного производства и обращения, совокупность отношений товарного обмена, механизм взаимодействия покупателей и продавцов, т.е. отношения спроса и предложения, сфера обмена внутри страны и между странами, связывающая собой производителей и потребителей продукции
К.Макконелл и С. Брю	рынок - это инструмент или механизм, сводящий вместе покупателей (представляющих спрос) и продавцов (поставщиков) отдельных товаров и услуг
М. Трэйси	Продовольственная безопасность является аргументом в пользу мер, направленных на защиту отечественного производства продуктов питания
Пиризода С.Д.	Продовольственная безопасность конкретного государства - это состояние экономики страны, при котором обеспечивается продовольственная независимость, гарантируется физическая и экономическая доступность для каждого гражданина страны пищевых продуктов, соответствующих требованиям законодательства конкретного государства о техническом регулировании, в объемах, не меньше рациональных норм потребления пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни
составлено автором на основе [Пиризода, Д. С. Роль и место рынка агропродукции в обеспечении продовольственной безопасности / Д. С. Пиризода, Ф. Б. Махмадиев, Ш. Н. Джалилов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2020. – № 2(64). – С. 68-73. – EDN SAKVGY.]	

Таким образом, обеспечение продовольственной безопасности отдельного государства не представляется возможным без собственного производства сельскохозяйственной продукции. В случае необходимости и недостатка продовольствия, выпущенной внутри страны государство прибегает к импорту.

В свою очередь доступность продовольственной продукции делится на два показателя: физическая доступность и экономическая доступность. Под физической доступностью принято считать само наличие продовольствия в том объеме, в котором население нуждается и которой может удовлетворить потребности населения в рамках норм, определенных Организации Объединённых Наций и самим государством. Под экономической доступностью понимается уровень жизни населения, её покупательская способность обрести потребительскую корзину, чтобы обеспечить свое существование, способность к труду и т.д.

В процессе экономической трансформации появился ряд труднопреодолимых барьеров в Республике Таджикистан, в том числе и долги хозяйств перед инвесторами и государственным бюджетом за использование услуг по орошению земель. [4] Эти задолженности являются препятствием для нормального функционирования фермерских и других форм сельскохозяйственного предпринимательства. Помимо того, непрофессиональный подход к созданию сельскохозяйственных форм, отвечающих требованиям особенностей ландшафтного разнообразия регионов Республики Таджикистан,

незнание закономерностей аграрного бизнеса, создания туристических центров по сельским местностям, отсутствие подготовки квалифицированных специалистов отечественного предпринимательства аграрного сектора, негативным образом отражается на темпах роста производства сельского хозяйства. [1,4]

Таким образом, сельское хозяйство является ключевым сектором экономики без которого не представляется возможным обеспечение продовольственной безопасности страны. Чем эффективнее функционирует сельское хозяйство и чем больше оно производит продукции, тем больше вероятность обеспечения физической и экономической доступности продовольствия населения.

По нашему мнению, для создания благоприятных условий для функционирования сельского хозяйства и продовольственной безопасности необходимо следующие:

Повысить эффективность сельского хозяйства путем лизинговых программ, кредитной политики;

- Предоставление производителям сельскохозяйственной продукции сезонные налоговые льготы;
- Стимулирование производства сельскохозяйственной продукции в зимний период;
- Обеспечение населения качественной продукцией круглый год;
- Обеспечение физической доступности продукции сельского хозяйства в нужном объеме в зимний период;

- Обеспечение экономической доступности продукции сельского хозяйства в нужном объеме в зимний период;

- Регулирование цен сельской продукции и т.д.

Таким образом, приведенные предложения могут создать необходимые условия для развития сельского хозяйства, что в последствии приведет к физической и экономической доступности продовольствий и продовольственной безопасности страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жапаров, Г. Д. Прогнозная динамика рынка труда в сельскохозяйственной отрасли Республики Таджикистан / Г. Д. Жапаров, Р. Р. Турсунов // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2018. – № 7. – С. 48-56. – EDN XHELAS.
2. Папцов А.Г. Экономика аграрного сектора развитых стран в условиях мирового продовольственного кризиса. - М.: Гриф и К, 2009. - 288 с.
3. Пиризода, Д. С. Роль и место рынка агропродукции в обеспечении продовольственной безопасности / Д. С. Пиризода, Ф. Б. Махмадиев, Ш. Н. Джалилов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2020. – № 2(64). – С. 68-73. – EDN SAKVGY.
4. Пьянкова К.В., Ясырева Е.Л., Алтухов А.И. Региональный агропродовольственный рынок: проблемы и пути развития // Модернизация и инновационная деятельность - стратегические направления развития агропромышленного комплекса-М.: ООО«НИПКЦ Восход-А», 2010. - 600 с.
5. Трэйси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику [Электронный ресурс] / М. Трэйси. – Режим доступа: http://biblioteka.kau.com.ua/index.php?option=com_phocadownload&view
6. Турсунов, Р. Р. Роль государственного регулирования в обеспечении продовольственной безопасности населения / Р. Р. Турсунов, Н. И. Амиров, И. Г. Самадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/4-1. – С. 159-161. – EDN ZSGSHZ.
7. Шмидт, Ю.Д. Оценка сдвигов в производственной структуре лесопромышленного предприятия [Текст] / Ю.Д. Шмидт, К.С. Голобородько // Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета. – 2008. – №2. – С. 3-9
8. Чепик, О.В. Некоторые экономические аспекты государственного регулирования и поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей [Текст] / О.В. Чепик // Вестник Ростовского государственного экономического университета РИНХ. – 2011. – №35. – С. 79-87.
9. Узун, В.Я. Российская политика поддержки сельского хозяйства и необходимость ее корректировки после вступления в ВТО [Текст] / В.Я. Узун // Вопросы экономики. – 2012. – №10. – С. 132-149.

Сведения об авторе:

Дустзода Мустафо Хафиз - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель кафедры теории экономики. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни, 67. Телефон: (+992) 888-84-50-50. E-mail: musi.tj@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Дустзода Мустафо Хафиз - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгори кафедраи андоз ва андозбанди. Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни, 67. Телефон: (+992) 888-84-50-50. E-mail: musi.tj@mail.ru

Information about the author:

Dustzoda Mustafo Hafiz - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, lecturer at the Department of Theory of Economics. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini street 67. Phone: (+992) 888-84-50-50. E-mail: musi.tj@mail.ru

УДК: 338

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонализода Давлатали Таварали

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муосири рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Хизматрасониҳои иҷтимоӣ яке аз қисмҳои асосии системаи ҳифзи иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба моделҳои нави хизматрасониҳои муосир шарт ва зарӯр мебошад. Ба ҳамин асос тақвияти рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар минтақаҳо бо баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ва шароити имкониятҳои нав барои аҳоли мебошад.

Калимаҳои асосӣ: хизматрасониҳои иҷтимоӣ, иқтисоди рақамӣ, фарҳанги иттилоотӣ, минтақаҳо, муносибатҳои ҷамъиятӣ, зиндагии аҳоли, иқтисодиёти ҷамъият.

Барои иқтибос: Қурбонализода Д. Т. Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иҷтимоии минтақаҳо дар шароити рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/Д. Т. Қурбонализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 239-245.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ В ЦИФРОВЫХ УСЛОВИЯХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Қурбонализода Давлатали Таварали

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные аспекты развития социальных услуг в Республике Таджикистан. Социальные услуги считаются одной из основных частей системы социальной защиты и необходимы в условиях глобализации и перехода к новым моделям современных услуг. Это является основой усиления развития социальных услуг в регионах за счет повышения уровня и качества жизни населения и создания новых условий и возможностей для населения.

Ключевые слова: социальные услуги, цифровая экономика, информационная культура, регионы, связи с общественностью, общественная жизнь, общественная экономика.

ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL SOCIAL SERVICES UNDER DIGITAL CONDITIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Qurbonalizoda Davlatali Tavarali

Abstract: This article discusses the modern aspects of the development of social services in the Republic of Tajikistan. Social services are considered one of the main parts of the social protection system and are necessary and necessary in the conditions of globalization and the transition to new models of modern services. This is the basis for strengthening the development of social services in the regions by increasing the level and quality of life of the population and new conditions and opportunities for the population.

Key words: social services, digital economy, information culture, regions, public relations, public life, public economy.

Гузориши масъала. Дар шароити табдилдиҳии рақамикунонӣ омилҳои баланд бардоштани рушди хизматрасониҳои иҷтимоии аҳолии минтақаҳо тавассути технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба тамоми сатҳҳои системаи иқтисодии ҷаҳонӣ таъсири ҳамаҷониба дошта, натиҷаҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ табдил додани доираи васеи хизматрасониҳои гуногунро ба миён меорад. Рушди иқтисоди рақамӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷанбаҳои зиёди мусбӣ овард, ки дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, кам кардани хароҷот ва ҷалби бештари одамон ба муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ифода ёфта.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар шароити ҳозира низоми иқтисоди миллий барои ташаккули шароити мусоиди иқтисодиву иҷтимоии мардум замина фароҳам оварда, ки он дар доираи фазаи тақвиятдиҳандаи рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди хизматрасониҳои иҷтимоии аҳоли қушодани роҳҳои нав барои оянда хоҳад буд. Иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба таъсири мусбат ва манфии доираи васеи омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва технологияҳои сатҳи пастар қарор дошта, ки он ба рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар доираи табдилдиҳии рақамӣ барои аҳоли таъсироти манфӣ хоҳад расонд. Татбиқ ва

амалигардонии Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба марҳилаҳои худ дар оянда амалигардонии рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои аҳолии минтақаҳо шароитҳои муҳимро фароҳам хоҳад овард, инчунин, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар минтақаҳо самарайи мусбат ба даст оварда мешавад.

Мақсади мақола. Дар асоси омӯзишҳои асосноккардашуда, имрузҳо сатҳи зиндагии мардум ва имкониятҳои фароҳамоварии хизматрасониҳои муосир барои онҳо ба ислоҳоти назаррас ниёз дорад. Оқибатҳои нуговори ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ ба фарқияти сатҳи зисти мардум, пастравии дараҷаи некӯахлоқии қисми зиёди аҳолии кишвар таъсири манфӣ расонида, инчунин барои пайдоиши камбизоатӣ, рушд накардани иқтисодиёт, техникаву технологияҳои нав ва хизматрасониҳои гуногуни ҷамъиятӣ сабаб гардид. Масъалаи мазкур боз дар ин замина мураккаб мегардад, ки солҳои охир вазъи иҷтимоӣ ва тафриқагузори маҳаллии аҳоли раванди тезу тундро касб намудааст. Дар ин ҳолатҳо мусондати дастгирии давлатӣ дар алоқамандӣ бо сифати он хело муҳим ҳисобида мешавад. Бинобар ҳамин саривақт бозгӯӣ намудани масъалаҳои мазкур зарурати низоми самарабахши мониторинги рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва сатҳи нави зиндагиро ба миён меорад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳамзамон, амалигардонии рушди хизматрасониҳои нав барои аҳолии минтақаҳо дар шароити рақамикунории шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин ба вучуд омадани равандҳои манфӣ қаблан вучуд надоштанд, бояд ба инобат гирифт зеро афзоиши тафриқаи минтақаҳои дар ҷумҳурӣ буда, вайрон кардани рушди устувори мутавозини онҳо ва зуҳури таҳдидҳои зиёдеро ба манфиатҳои субъектҳои хоҷагӣ дар шароити рақамикунонӣ бояд масъалаи муҳим ва муфид бояд

донист. Ин зарурати омӯзиши оқибатҳои эҳтимолии рақамикунонӣ ба иқтисодиёти минтақа, муайян кардани хатарҳои марбут ба технологияҳои рақамӣ, инчунин аз ҷиҳати илмӣ асосноккунии методологияи идоракунии рушди устувори мутавозини низоми иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро барои сифати хизматрасониҳои нав барои аҳоли пешакӣ муайян кард.

Асоси хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои аҳоли чунин ситемаҳо ба ҳисоб мераванд: маориф ва илм, тандурустӣ, фарҳанг, амният, ёрии ҳуқуқӣ, нақлиёти ҷамъиятӣ, ҳифзи иҷтимоӣ.

Хизматрасониҳои иҷтимоӣ ки барои аҳоли яке аз муҳимтарин раванди дастгирӣ аз тарафи мақомотҳои давлатӣ ва дигар ташкилотҳои корхонаҳо метавонад дар шакли роӣгон ва ё пулакӣ амалӣ карда шавад. То давраи гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ тамоми муассисаҳои хизматрасонӣ, хизматрасониҳои ошро ба истифодабарандагон асосан роӣгон пешниҳод менамуданд.

Бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар солҳои охир бо зарурияти болобардории сатҳи хизматрасонии иҷтимоӣ маишӣ ба шаҳрвандон, доираи хизматрасониҳои пулакӣ васеъ гардида муассисаҳои ташкилотҳои бо фаъолияти ғайритаҷоратӣ машғул буда ба тарзи нави хоҷагидорӣ гузаронида шуданд, ки таркиби сарчашмаҳои молиявиашро васеъ намуданд. Дар шароити муосир бояд тамоми имкониятҳо, амалигардонии хизматрасониҳо барои аҳоли бояд ба инобат гирифта шавад.

Ҳамин тавр, ҳангоми хизматрасонии иҷтимоӣ категорияи синну сол, вазъи саломатӣ, муҳити зист ва дигар шароитҳои аҳоли ба назар гирифта мешавад. Намудҳои дастгирии хизматрасониҳои иҷтимоии аҳолиро чунин мебошанд.

Намудҳои дастгирии иҷтимоии аҳоли	Мақсаднокҳои самтҳо
Хизматрасонии маишӣ – иҷтимоӣ	Вазифаи асосии чунин хизматрасонӣ аз дастгирии шароити зарурии зиндагӣ аз нуқтаи назари соҳаи дохилӣ иборат аст. Ба шаҳрванд дар гирифтани имтиёзҳо дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, бо биноҳои мучахҳаз барои табобат ва тавонбахшӣ, ташкили вақти истироҳат, омӯзиш, бо ашён зарурӣ, ҳуқуқ барои боздид аз беморхона, истифодаи нақлиёт, ташкили маросими дафн кӯмак расонида мешавад.
Хизматрасонии ҷамъиятӣ - тиббӣ	Хизматрасонии иҷтимоӣ ва тиббӣ барои нигоҳ доштан ва ба қадри имкон беҳтар кардани вазъи саломатии шаҳрвандон пешбинӣ шудааст. Мутахассисон фаъолияти тиббиро меҳнатиро ташкил мекунанд, ёрии таъҷилии тиббӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои тиббиро мерасонанд.
Хизматрасонии иҷтимоӣ ва психологӣ	Маҷмӯи хизматрасониҳои ҷораҳои ислоҳӣ, аз ҷумла расмиёти ташхис, машварат бо мутахассисони махсусро дар бар мегирад. Дастгирии иҷтимоии ин намуд сарпарастии психологӣ, кӯмаки психотерапевт, омӯзиши махсус, ёрии таъҷилии тиббӣ, инчунин терапияи муошират ва гуфтугӯро дар бар мегирад.
Хизматрасонии педагогӣ - иҷтимоӣ	Педагогикаи иҷтимоӣ пешгирии инҳироф дар рафтор ва ноқомӣ дар раванди рушдро дар бар мегирад.
Хизматрасонии ҷамъиятӣ - иқтисодӣ	Барои дастгирӣ ва баланд бардоштани дараҷаи некӯахлоқии шаҳрвандон хизматҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ расонида мешавад. Дар доираи татбиқи чунин барномаҳо ба мизочон дар таъини имтиёзҳо, гирифтани машваратҳо,

	пардохтҳои пулии пешбиниамудай қонунгузори амалкунанда, беҳтар намудани шароити манзилӣ ва пайдо кардани ҷои кор кӯмак расонида мешавад.
Хизматрасонии иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ	Хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ аз тағйир додан ё нигоҳ доштани вазъи ҳуқуқии муштарӣ, ҳимояи ҳуқуқҳои дар қонун пешбиниамудай ӯ ва додани машварати ҳуқуқӣ иборат аст. Масалан, маълумот дар бораи имкониятҳои дастгирии иҷтимоӣ, мусоидат дар пешниҳоди даъво оид ба ҷаълияти ҳадамоти махсус, таҳияи ҳуҷҷатҳо, пешниҳоди маслиҳат оид ба масъалаҳои нафақа, мусоидат дар таъини нафақа ва имтиёзҳо тибқи қонун, гирифтани полиси сугуртаи тиббиро дар бар мегирад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо амалигардонии як қатор барнома ва стратегияҳо аз қабилӣ СМР барои соли 2030 метавонад, барои рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бисёр имкониятҳои мусоидро ба роҳ монад, ки онҳо фарогири тамоми масъалаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Назарияи хизматрасонии иҷтимоӣ инчунин моҳияти хизмати иҷтимоиро ҳамчун воситаи амалигардонии сиёсати иҷтимоии давлат меомӯзад. Он омӯзиши нақш ва вазифаҳои кормандони иҷтимоӣ, раванди расонидани хизматрасонии иҷтимоӣ ва самаранокии онро дар бар мегирад.

Назарияи хизматрасониҳои иҷтимоӣ асоси таҳияи усулҳо ва технологияҳои амалии расонидани ёрии иҷтимоӣ барои аҳоли мебошад. Он барои муайян кардани стратегияҳо ва афзалиятҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ва эҷоди барномаҳои самараноки дастгирии иҷтимоӣ кӯмак мекунад. Донистани назарияи

хизматрасонии иҷтимоӣ ба кормандони иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки бо мизочон самаранок кор кунанд ва ба ҳадафҳои худ бирасанд.

Барои дарки ҷаҳмиши хизматрасониҳои иҷтимоӣ бояд ҷанбаҳои назариявии рушди он, асоснокӣ, мақсаднокӣ ва приспирнокӣ онро ба назар гирифта ва ба шароити иқтисоди рақамӣ мувофиқ гардониди шаванд.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «хизматрасонии иҷтимоӣ» нисбатан кам истифода мешавад. Ба ақидаи як қатор олимони хизматрасонии иҷтимоӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз самтҳои қори иҷтимоӣ ва шакли ташкилии ин намуди ҷаълияти иҷтимоӣ амал мекунад, ки ба мутобиқшавӣ, тавонбахшии иҷтимоии фард, оила ё ҷомеаи инсонӣ нигаронида шудааст, ки дар ҷадвали 1 хусусиятҳои таъсифии хизматрасониҳои иҷтимоӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. хизматрасониҳои иҷтимоӣ

Мавзӯ	Таъриф	Хусусиятҳо
Хизматрасониҳои иҷтимоӣ	Системаи расонидани кӯмак ва дастгирӣ ба одамоне, ки дар ҳолатҳои душвори ҳаёт ё ниёзманди кӯмаки махсус мебошанд.	- Ба баланд бардоштани сифати зиндагии одамон нигаронида шудааст - Тавассути пешниҳоди ҳадамот ва барномаҳои гуногун амалӣ карда мешавад - Ба гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазирӣ аҳоли нигаронида шудааст - Ҳадаф фарогирии иҷтимоӣ ва дастгирӣ мебошад
Таърихи инкишофи хизматрасониҳои иҷтимоӣ	Раванди инкишоф ва таҳаввулоти системаи хизматрасонии иҷтимоӣ бо мурури замон	- Оғоз аз тамаддунҳои қадим, ки дар он шаклҳои кӯмак ба камбизоатон ва ниёзмандон вучуд доштанд - Рушд дар асрҳои миёна тавассути калӣсо ва созмонҳои хайрия - Ташаккули системаи муосири хизматрасонии иҷтимоӣ дар асрҳои 19-20 - Такмилдиҳии пайваста ва мутобиқшавӣ ба ниёзҳои тағйирёбандаи ҷомеа

Мақсад ва вазифаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ	Самтҳо ва ҳадафҳои асосии фаъолияти ҳадамоти иҷтимоӣ	• Таъмини дастгирии иҷтимоӣ ва кӯмак ба шахсони ниёзманд • Мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ ва ҳудоварӣ • Пешгирии нобаробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ • Таҳия ва дастгирии ҳадамот ва барномаҳои иҷтимоӣ
Намудҳои хизматрасонии иҷтимоӣ	Шакл ва намудҳои гуногуни кумаку дастгирии иҷтимоӣ	• Хизматрасонии тиббӣ • Кӯмаки равонӣ • Мусоидат дар ёфтани ҷои кор • Таъмини манзил ва озӯқа
Хусусиятҳои ташкили хизматрасонии иҷтимоӣ	Ҷанбаҳо ва хусусиятҳои ҳоси ташкил ва расонидани ҳадамоти иҷтимоӣ	• Талабот ба мутахассисони соҳибхитосос • Ҳамкорӣ бо дигар ташкилоту муассисаҳо • Маблағгузорӣ тавассути манбаъҳои давлатӣ ва ҳусусӣ • Танзим ва назорат аз ҷониби давлат
Нақши давлат дар рушди хизматрасонии иҷтимоӣ	Таъсир ва иштироки давлат дар ташкил ва рушди ҳадамоти иҷтимоӣ	• Ташаккули қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ • Маблағгузорӣ ва дастгирии барномаҳо ва хидматҳои иҷтимоӣ • назорат ва танзими фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ • Таъсис ва дастгирии системаи суғуртаи иҷтимоӣ
Муаммоҳо ва мушкилоти хизматрасонии иҷтимоӣ	Проблемаҳои актуалӣ ва муаммоҳое, ки дар назди ғамхорӣ ҷамъиятӣ истодаанд	• Набудани захираҳо ва маблағгузорӣ • Афзоиши эҳтиёҷ ба кӯмаки иҷтимоӣ • Тағйироти демографӣ ва пиршавии аҳоли • Зарурати мутобиқ шудан ба технологияҳои нав ва тағйирот дар ҷомеа

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчамаҳои интернетӣ.

Имконияти расондани хизматрасонии иҷтимоӣ ба аҳоли дар шароити Тоҷикистони муосир дар баробари ташкил ва инкишоф додани шабакаҳои ҳудудии хизматрасонии иҷтимоӣ ва ташаккули босуръати дастаҳои қормандони иҷтимоӣ ва воқеӣ мегардад.

Хизматрасонии иҷтимоӣ ба аҳоли ҳамчун система на танҳо бо маҷмӯи муассисаҳо бо динамикаи рушди онҳо дар қаламрави муайяни Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки бо маҷмӯи ҷузъҳо, ба монанди: тартиби муайяни ҳамкории байни мақомоти ҳадамоти иҷтимоӣ ва муассисаҳо, муносибатҳои байниидоравӣ,

амалиёти пайгирона ва оқилонаи тамоми муассисаҳо, ки ба дастгирии табақаҳои гуногуни аҳоли нигаронида шудаанд, таъминоти молиявӣ, иқтисодӣ ва моддиро техникаҳои фаъолияти муассисаҳои хизмати маишӣ аҳоли, таъмини бисёрзинаҳои илмӣ, методӣ ва кадрӣ фаъолияти ҳадамоти ҳудудӣ иҷтимоӣ, дараҷаи ташаккули соҳаи меъёриро ҳуқуқӣ, ки барои ташаккул ва рушди хизматрасонии иҷтимоӣ шароити заруриро фароҳам меорад, таносуби кӯшишҳое, ки ба рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд ва натиҷаҳои хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки пеш аз ҳама дар дараҷаи қаноатмандии муштариёни ҳадамоти иҷтимоӣ, самаранокии хизматрасонии иҷтимоӣ ифода мешаванд.

Фаҳмиши нави моҳияти хизматрасонии иҷтимоӣ ба аҳоли ва амалигардонии самти рақамикунории хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» соли 2008 №359, Қонуни ҚТ «Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ», ки соли 2020 №1690, ва консепсияҳои ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аз 30 декабри соли 2011, № 643 ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 қарор карда шудааст, фаҳмида мешаванд.

Мувофиқи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар натиҷаи амалиномаҳои консепсияи ҳукумати электронӣ ба инобат гирифта шудааст. Асоси ташаккули ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил шудан ба мақсадҳои зерин дар самти хизматрасониҳои иҷтимоӣ чунин аст:

- баланд бардоштани сатҳи сифат ва дастрас будани хизматҳои иҷтимоӣ, ки ба шаҳрвандон ва ташкилотҳо расонида мешаванд;
- содда гардонидани қоидаҳо ва кам кардани мӯҳлатҳои расонидани хизматҳои иҷтимоӣ, инчунин кам кардани (қоҳиш додани) хароҷоти маъмурӣ, ки ба расонидани ин хизматҳо вобастагӣ доранд;
- ташаккули системаи ягонаи табодули иттилоотӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии электронӣ ва пайваستшавии доимӣ ба система ва шабақаҳои маҳдуди баҳисобгирии алоқаи ҳамаи истифодабарандагон;
- рушд ва истифодаи васеи васоити таъмини дастрасии шаҳрвандон ва муассисаҳо аз маҳаллоти дур ба иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;
- бартараф намудани "нобаробарии рақамӣ" (нобаробарӣ дар байни шаҳрвандон дар истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ки ба асоси тафовути иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маҷмӯи

ҷуғрофӣ муайян карда мешавад), ки яке аз вазифаҳои марказии таъмини самаранокии Ҳукумати электронӣ буда, аз тариқи рушди ТИК - инфрасохтор (рушди шабақаҳои алоқаи ҳудудӣ, баланд бардоштани сифати алоқа, компютеркунонии аҳоли, рушди Интернет дар қаламрави кишвар) амалӣ карда мешавад[8].

Хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳити рақамикунории соҳаҳо дар оянда ба пешрафтҳои назаррас ноил хоҳад гашт, ки ҳолати кунунӣ аҳолии минтақаҳо асосан тавассути шабақаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ режимӣ онлайнӣ, ки бо ҳамдигар барои расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба мизочон ҳамкорӣ мекунанд, амалӣ карда мешавад.

Иқтисоди рақамӣ тақозои муҳими рушди даврони муосир мебошад. Бинобар ин, яке аз манбаъҳои асосии рушди минбаъдаи институтсионалии кишвар табодули рақамӣ буда, барои ташкили иқтисоди рақамӣ заминаи муосири меъёриро ҳуқуқӣ, низоми нави самараноки идоракунии давлатии захираҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва технологияҳои рақамӣ ва механизми нави ҳамкории шабакавӣ дар қонеаи иттилоотиро талаб мекунанд.

Ташаккули заминаи ғайирақамӣ (заминаи меъёрӣ ва қонунгузорӣ, манбаъҳои молиявӣ) ва рақамӣ (интернети фароҳамчаро ва технологияҳои рақамӣ) дар кишвар таҷдиди назари афзалиятҳо ва тадбирҳои дар СМР-2030 пешбинишударо тақозо менамояд[7].

Бо назардошти аҳамияти баланди иқтисодиву иҷтимоӣ касб намудани дастрасӣ ба технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар шароити ҳозира зарур аст, ки вобаста ба тавсеаи фарогирии аҳолии кишвар бо хизматрасониҳои имтиёзнок ва алоқа тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд ва имкониятҳои маблағгузории хизматрасониҳои иҷтимоӣ баланд бардошта шаванд.

Маблағгузории хизматрасонии иҷтимоӣ раванди таъмини захираҳои зарурӣ барои ташкил ва расонидани хизматҳои гуногуни иҷтимоӣ ба аҳоли мебошад. Манбаъҳои маблағгузории хизматрасониҳои иҷтимоӣ метавонанд гуногун бошанд ва аз сатҳи кишвар, низоми иқтисодӣ ва қарорҳои сиёсии он вобаста бошанд[9].

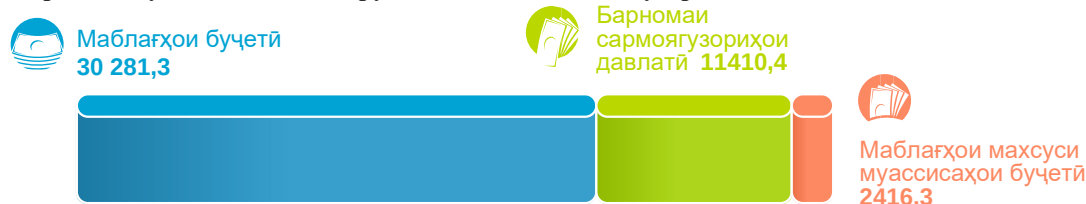
Яке аз манбаъҳои маблағгузории ҳадафҳои стратегӣ, афзалиятҳо ва вазифаҳои гузошташуда, бучети давлатӣ мебошад. Ҳамин тавр, ҳангоми банақшагирии хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ барои соли 2024 вазифаҳои "Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СРМ 2030)", Барномаҳои рушди миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (БРМ 2021-2025), "Ҳадафҳои рушди устувор то давраи соли 2030 (ХРУ)", Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мулоқотҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагони қонеа, пешниҳодҳои аъзоёни Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, консепсияҳо ва барномаҳои

рушди соҳаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ба инобат гирифта шуданд[13].

Дар маҷмӯъ, хароҷотҳо ба соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2024 ҳамагӣ 18 971,1 млн. сомонӣ ё 43%-и ҳаҷми умумии буҷети давлатиро ташкил медиҳад. Аз ин ҳаҷм хароҷотҳо ба соҳаи маориф 8 231,9 млн.

сомонӣ ё 18,7%, ба соҳаи тандурустӣ 3,488,9 млн. сомонӣ ё 7,9%, ба суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 5 533,6 млн. сомонӣ ё 12,5%, ба фарҳанг ва варзиш 1 716,7 млн. сомонӣ ё 3,9%-ро ташкил медиҳанд[13].

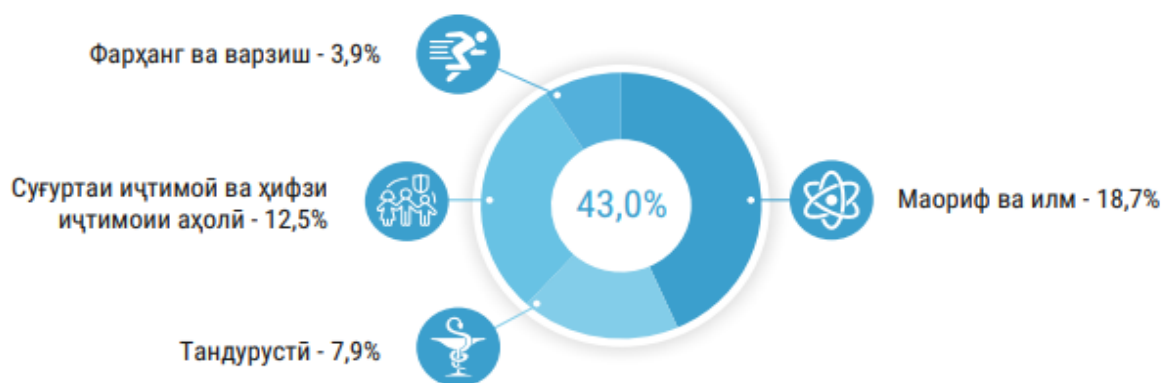
Хароҷоти буҷети давлатӣ аз рӯи манбаъҳои маблағгузорӣ

Хароҷоти буҷети давлатӣ аз рӯи соҳаҳо дар соли 2024, бо %

Соҳаҳои иҷтимоӣ

Ҳама сола аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ба самти соҳаи иҷтимоӣ қисми зиёди маблағҳо равона карда мешавад, чунки буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷети иҷтимоӣ буда дар соли 2024 ин 43%-ро ташкил медиҳад. Вазъияти соҳаҳои иҷтимоӣ бевосита ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонад. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СРМ 2030) рушди сармояи инсониро ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст. Принсипҳои асосии ин

самт бо сабабҳои кӯшишҳои марбут ба ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаи рушди сармояи инсонӣ ва сифати зиндагӣ, ҳамчунин ба миён овардани заминаҳои устувор барои ташаккули иқтисоди зехнӣ алоқаманданд.

Хулоса. Иқтисоди рақамӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёт мебошад, ки дар он дониши субъектҳо ва истехсолоти ғайримоддӣ бартарӣ дорад, нишондиҳандаи асосии тавсифкунандаи ҷомеаи иттилоотӣ ва фарҳанги иттилоотии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Пеш аз он, ки мо рушди хизматрасониҳои

ичтимоиро дар шароити иқтисоди рақамӣ баррасӣ намоем бояд малакаҳои рақамии аҳолиро ба инобат гирем.

Ҷомеаи аз нигоҳи иттилоот фаъолро метавон гуфт, ки ба ҳама шароити иқтисоди рақамӣ ба зудӣ мувофиқ шуда метавонанд. Аммо дар минтақаҳо барои баланд бардоштани малакаҳои рақамии аҳоли чораҳои зарурӣ (алоқаи фарохмавҷии баландсуръати интернетӣ, марказҳои омӯзишии ТИК барои кормандони мақомотҳои давлатӣ ва дигар муассисаҳои хизматрасон) ва роҳҳои фаҳмондадихӣ барои аҳоли

бояд ба роҳ монда шаванд, инчунин саводнокии рақамии аҳоли ба инобат гирифта шаванд. Татбиқи хизматрасониҳои иқтимоӣ дар доираи рушди иқтисодиёти рақамӣ тавассути ташаккул ва амалигардонии лоиҳа ва барномаҳои иқтимоӣ, ихтирооти илмӣ ва кашфиётҳои техникӣ, хизматрасониҳои иттилоотӣ-ҳуқуқӣ, маҳсулотҳои инноватсионӣ ва технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои хоҷагидорию ҷамъияти ва низомии молиявӣ пардохти мамлакат ташкил ва амалӣ гардонида мешаванд.

АДАБИЁТИ

1. Барномаи рушди иқтисоди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 - 2025.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021-2025.
3. Д.Т. Қурбонализода., А.Н. Нурализода., Н.Н. Нурализода, Иқтисоди рақамӣ: Китоби дарсӣ, Душанбе – 2022, ҶДММ “Шоҳини С” 272с.
4. Д.Т. Қурбонализода., М.Н. Ҳикматов, Тичорати электронӣ: Васоити таълимӣ, Душанбе – 2021, “ҶДММ Бебок” 178 с.
5. Д.Т. Қурбонализода., – Асосҳои назариявии рушди иқтисоди рақамӣ дар минтақаҳо: назарияҳо, таҳлилҳо ва пешниҳодҳо/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т./Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 1 (35). С. 153-165с.
6. Д.Т. Қурбонализода Д.Т. Механизмҳои баланд бардоштани хизматрасониҳои иқтимоӣ дар доираи таъдилдиҳии рақамӣ/Нурализода А.Н., Қурбонализода Д.Т./Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 4-2 (39). С. 67-77.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019 № 642.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 30 декабри соли 2011, №643, Душанбе – 2011.
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-of-budgetary-financing-of-social-services-in-modern-conditions>
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030.
11. S.E. Gasumova, (2020), “Challenges and Prospects for Digitizing the Social Service Providers’ Activities” in *Culture, Personality, Society in the Conditions of Digitalization: Methodology and Experience of Empirical Research Conference*, KnE Social Sciences, pages 29–36. DOI 10.18502/kss.v5i2.8331
12. Романова Н.В. Romanova N.V. Цифровизация услуг в социальной сфере: проблемы и перспективы «Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова», г. Москва, Bulletin USPTU. Science, education, economy. Series economy. № 1 (31), 2020.
13. <https://moliya.tj/> Бучети шахрвандӣ. Харочоти соҳаҳои иқтимоӣ дар соли 2024

Маълумот дар бораи муаллиф

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторанти курси сеюми ихтисоси Идоракунии лоиҳаҳои Институтуи иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Айни 44. Тел: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

Сведения об авторе:

Қурбонализода Давлатали Таварали – докторант третьего курса специальность «Управление проектами» Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44. Тел: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

Information about the author:

Qurbonalizoda Davlatali Tavarali - third course doctoral student, specialty "Project Management" of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ainy Street 44. Tel: +992937507735, Email: davlatali.1998@mail.ru

УДК: 336.42(09)

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ БАҲИСОБИГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА БУНӢДИ КОНСЕПСИЯИ УМУМИИ ОН**Файзуллоева Зарина Негматуллоевна**

***Аннотатсия.** Дар мақолаи илмӣ муаллиф асосҳои назариявӣю методологияи баҳисобигирии идоракуниро, ки консепсияи бунёдии онро ташикл медиҳанд, мавриди таҳқиқ қарор дода, дар баробари он таҳқиқоти олимони он ба таърихи пайдоиши ва рушди баҳисобигирии идоракуниро таҳлил намуда, он ба ин масъала назари ҳеширо ибраз доштааст.*

Аз омӯзиши адабиёт ва назарияҳои бунёдии олимони соҳаи баҳисобигирии муҳосибӣ муаллиф хулоса намудааст, ки муҳаққиқон мафҳуми баҳисобигирии идоракунӣ, моҳият, таъинот, объект, вазифа ва принципҳои онро ба маънои аслиашон пешниҳод намудаанд. Гарчанде, ки таърифу пешниҳодҳо бо ифодакуниҳо, равишҳо, баёнкуниҳои гуногун манзури хонандагон шуда бошад ҳам, мафҳуми баҳисобигирии, таъинот ва нақши он дар низомии идоракунии корхона, аҳамияти илмӣ он таҳриф нагардидааст.

Дар асоси омӯзиши таърифҳои аз ҷониби олимони пешниҳодишуда, муаллиф таърифи муаллифӣю ҳеширо ҷунин пешниҳод намудааст: «Баҳисобигирии идоракунӣ ҳамчун низомии иттилоотии дорои хусусиятҳои махсус аз унсурҳои ба ҳам алоқаманде иборат мебошад, ки бо ёрии онҳо он ба фаъолияти иқтисодии ташиклот иттилооти арзишнок (коркардишуда, ҷенкардашуда, таҳлилкардашуда ва барои қабули қарорҳо мувофиқ) омода карда шуда ба истифодабарандагонии дохилӣ пешниҳод карда мешавад». Баҳисобигирии идоракунӣ ҳамчун амали масъулиятнок ва низомии ҳатмӣ барои ташиклот қобили қабул нест. То ҳол ташикл ва пешбурди баҳисобигирии идоракунӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда намешавад ва дар ояндаи наздик низ пешбини он дар назар нест.

Муаллиф таҳқиқи асарҳои олимони соҳаи баҳисобигирии муҳосибиро анҷом дода, фарзияи он ба пайдоиши баҳисобигирии идоракунӣ дар кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ дар солҳои 70-уми асри гузаштаре зерини шубҳа қарор дода, пешниҳод менамояд, ки он таърихи қадимтар дорад, аммо инро далели қотеъ нашуморида, пешниҳод мекунад, ки он таҳқиқоти иловагӣ ва ҷуқурро талаб мекунад.

***Калидвожаҳо:** баҳисобигирии идоракунӣ, консепсия, назария, методология, таърихи пайдоиши, иттилоот, қабули қарорҳо, идоракунӣ.*

***Барои иқтибос:** Файзуллоева З. Н. Нигоҳе ба таърихи пайдоиши баҳисобигирии идоракунӣ ва бунёди консепсияи умумии он / З.Н. Файзуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – С. 246-253.*

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ВОЗНИКНОВЕНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО ОБЩЕЙ КОНЦЕПЦИИ**Файзуллоева Зарина Негматуллоевна**

***Аннотация.** В научной статье автор исследовал теоретические и методологические основы управленческого учета, составляющие его фундаментальную концепцию, анализируя исследования ученых по истории зарождения и развития управленческого учета, изложил свое мнение по данному вопросу.*

На основе изучения литературы и фундаментальных теорий ученых-бухгалтеров автор пришел к выводу, что исследователи представили понятие управленческого учета, его сущность, цель, объект, задачи и принципы в их оригинальном значении. Несмотря на то, что для читателей были представлены понятия управленческого учета с различными трактовками, подходами и выражениями, не были искажены назначение и роль управленческого учета, его научная значимость в системе управления предприятием.

На основе изучения предложенных учеными определения управленческого учета автор выдвинул следующую трактовку характерным управленческому учету: «Управленческий учет как информационная система, обладающая особыми характеристиками, состоит из взаимосвязанных элементов, с помощью которых подготавливается и представляется внутренним пользователям ценная (обработанная, измеренная, проанализированная и оптимальная для принятия решений) информация об экономической деятельности организации». Управленческий учет недопустим как ответственное действие и обязательной системы в

организации. В настоящее время организация и ведение управленческого учета не регулируется нормативно-правовыми актами и в ближайшее время не предвидится данное действие.

Автор исследовав труды ученых в области бухгалтерского учета, поставил под сомнение гипотезу возникновения управленческого учета в развитых западных странах в 70-е годы прошлого века и выдвинул предположение о том, что он имеет более древнюю историю, хотя это не является исчерпывающей факт и требует дополнительного и глубокого анализа.

Ключевые слова: управленческий учет; концепция, теория; методология; история возникновения; информация; принятие решений; управление.

A LOOK AT THE HISTORY OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND THE FORMATION OF ITS GENERAL CONCEPT

Faizulloeva Zarina Negmatulloevna

Abstract. In a scientific article, the author examined the theoretical and methodological foundations of management accounting, which constitute its fundamental concept, analyzed the research of scientists on the history of the origin and development of management accounting, and expressed his opinion on this issue.

Based on the study of literature and fundamental theories of accounting scientists, the author came to the conclusion that the researchers presented the concept of management accounting, its essence, purpose, object, objectives and principles in their original meaning. Despite the fact that the concepts of management accounting with different interpretations, approaches and expressions were presented to readers, the purpose and role of management accounting and its scientific significance in the enterprise management system were not distorted.

Based on a study of the definitions of management accounting proposed by scientists, the author put forward the following interpretation of the characteristics of management accounting: "Management accounting as an information system with special characteristics consists of interrelated elements with the help of which valuable (processed, measured, analyzed and optimal for decision-making) information about the economic activities of the organization." Management accounting is unacceptable as a responsible action and a mandatory system in an organization. Currently, the organization and maintenance of management accounting is not regulated by regulations and this action is not expected in the near future.

The author, having studied the works of scientists in the field of accounting, questioned the hypothesis of the emergence of management accounting in developed Western countries in the 70s of the last century and put forward the assumption that it has a more ancient history, although this is not an exhaustive fact and requires additional and deep analysis.

Key words: management accounting; concept, theory; methodology; history of occurrence; information; making decisions; control.

Гузориши масъала. Дар шароити муосири иқтисодиёт, ки сол то сол падидаҳои муосиртарини пешбурди иқтисодӣ татбиқ шуда истодааст, истифодабарии баҳисобгирии идоракуний ва унсурҳои муҳими он барои ташаққули иттилооти боварибахш, таҳлилшаванда ва барои қабули қарорҳои идоракуний муносиб муҳим мегардад.

Оид ба моҳият, нақш ва мақсади баҳисобгирии идоракуний, мавқеи он дар системаи идоракунии субъектҳои иқтисодӣ аз ҷониби олимону мутахассисон назарияҳои гуногун то имрӯз пешниҳод шудааст, ки дар заминаи он мавқеъ, таъинот, мақсад ва вазифаҳои баҳисобгирии идоракуний муайян гардидааст.

Дар байни иқтисодчиён фикрҳои гуногун аст, ки ин раванди дар амалияи хоҷагидорӣ корхонаҳо қорӣ намудани баҳисобгирии идоракуниро душвор мегардонад. «Баҳисобгирии идоракуний (бо забони англисӣ – management accounting) дар қорроҳаи ду илм – баҳисобгирии молиявӣ ва менечмент ба вучуд омадааст. Менечмент ҳамеша ба иттилоот ниёз дошт, аммо баҳисобгирии молиявӣ бо инкишофёбӣ ва мураккабтар шудани муҳити тичоратӣ талаботи

менечерҳоро бо маълумоти лозимӣ қонеъ карда наметавонист. Бинобар ин, зарурати баҳисобгирии идоракуний ба миён омад. Баҳисобгирии идоракуний на танҳо маълумотҳои воқеиро оид ба амалиёти анҷомдодашуда, балки маълумотҳои таҳлилий, баҳогузоришуда, инчунин маълумотро оид ба рӯйдодҳои эҳтимолии оянда (нақшаҳо ва бучетҳо) истифода мебарад ва ба менечер на танҳо маълумоти миқдорӣ, балки босифат (ғайрирасмӣ)-ро низ пешниҳод мекунад» [2, С.11].

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои таҳқиқоти баҳисобгирии идоракуний дар асарҳои олимони хориҷӣ: М.А. Вахрушина, Ю. Вебер, Ч. Гаррисон, К. Друри, В.Б. Ивашкевич, Т.П. Карпова, Х.Ю. Кюппер, З.Р. Манн, Э. Майер, Б. Нидлз, В.Ф. Палий, Я.В. Соколов, И. Фольмут, Д. Хан, Д. Хиггинс, П. Хорват, В.И. Ткач, А.Д. Шеремет ва дигарон, инчунин олимони ватанӣ М.У. Бобоев, М.Н. Калемуллоев, Б.Х. Каримов, А.А. Мирзоалиев, С.Ф. Низомов, С.Х.Раҳимов, З.Р. Шарифов, Қ.Х. Хушвахтзода, Д.У. Уроқов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шуда бошад ҳам, масъалаи

заминаҳои таърихӣ пайдоиши баҳисобгирии идоракуни ва бунёди консепсияи умумии он таҳқиқоти минбаъдаро талаб менамояд. Таҳқиқи асарҳои олимони [2, С.11; 16, С.3] соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ нишон медиҳад, ки баҳисобгирии идоракуни ҳамчун низоми мустақили иттилоотӣ дар кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ дар солҳои 60-70-уми асри гузашта ба вучуд омадааст.

Мақсади мақола. Дар назария ва амалияи хориҷӣ ва ватанӣ паҳлуҳои алоҳидаи баҳисобгирии идоракуни мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд, ки асосан ба корхонаҳои истеҳсоли, сохтмонӣ, кишоварзӣ истифода бурда мешаванд. Дар замони муосир талаботи объективӣ дар коркарди тавсияҳои методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии идоракуни, ки хусусиятҳои ташкилӣ ва методии корхонаҳои соҳаи хизматрасониро ба инобат гирад, ба миён омадааст.

Муҳтавои асосии мавод. Бояд гуфт, ки бештари унсурҳои асосии низоми баҳисобгирии идоракуни (баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолот ва ҳисоб кардани арзиши асли, банақшагирӣ, назорат, таҳлили арзиши аслии маҳсулот ва натиҷаҳои молиявӣ) дар амалияи корхонаҳои ватанӣ, ки аз рӯи иқтисодиёти нақшавӣ-фармондихӣ фаъолият мекарданд, васеъ истифода мешуданд. Аммо бо сабаби ба таври васеъ ва мушаххас амал накардани низоми ҳавасмандгардонӣ, таҳия шудани нақшаҳо аз ҷониби мақомоти болоии идоракуни, мавҷуд набудани низоми назорати дохилӣ ба бепарвоии шахсони масъул дар ташкилотҳо оварда расонида, барои зиёд кардани самарани истеҳсолот имконият муҳайё намегашт. Дар аксар ташкилотҳо шубҳаҳои банақшагирӣ, молия ва таҳлил амал мекарданд, аммо дар доираи стандарт ва қолабҳои муайяншуда (шахшуда) қорро пеш мебуданд, ки он аз истифодаи усулҳои муосири пешбурди корҳо ори буда, барои ба вучуд овардани ҳисси масъулият ва ҳавасмандии коргарон ва менечерон ягон қўмак карда наметавонист.

Ин ҳолатҳо сабаби он гашт, ки чунин низом дар давом накард, натиҷаҳои молиявии ташкилотҳо сол ба сол коҳиш ёфтанд гирифт, субъектҳои иқтисодӣ муфлис шудан мегирифтанд ва зарурияти табдили шакли моликият, сохтори идоракуни ва муносибатҳои иқтисодӣ ба миён омад. «Дар баробари табдил ёфтани қонуниятҳои рушди иқтисодӣ, яъне пайдоиш ва инкишоф ёфтани муносибатҳои бозорӣ муносибати менечерҳо ба вазифаҳои идоракуни (банақшагирӣ, буҷетсозӣ, баҳисобгирӣ, ташкил, таҳлил ва назорат) тағйир ёфтанд гирифт. Онҳо фаъолияти худро бо ҳамдигар ва самти мақсадноки корхона дар маҷмӯъ барои ноил гаштан ба натиҷаи ниҳони молиявӣ мувофиқа менамуданд. Дар айни замон, баҳисобгирии идоракуни имкон медиҳад, ки вазифаҳои баҳисобгирӣ, банақшагирӣ, назорат ва танзими арзиши асли на танҳо барои тамоми ташкилот, балки барои воҳидҳои сохторӣ, марказҳои масъулият ва ҳадамоти алоҳидаи он бомуваффақият амалӣ карда шаванд» [16, с. 3].

Дар ширкатҳои ғарбӣ мафҳуми «баҳисобгирии идоракуни» на танҳо баҳисобгирии муҳосибӣ, ки вазъи кунунии фаъолияти хоҷагидории корхонаро возеҳу равшан инъикос мекунад, балки банақшагирӣ,

мониторинги иҷрои нақшаҳо, расмиёти таҳлилие, ки барои қабули қарорҳои идоракуни, усулҳои нархгузорӣ ва ҳатто банақшагирии стратегӣ мусоидат мекунанд, дар бар мегирад.

Заминаи появии баҳисобгирии идоракуниро чи дар кишварҳои Ғарбӣ ва чи дар Русия баҳисобгирии хароҷот ташкил меод. «Дар таҷрибаи русӣ ва байналмилалӣ, маҳз дар асоси маълумоти баҳисобгирии идоракуни қарорҳои идоракуни қабул карда мешаванд, назорат аз болои фаъолияти ҷорӣ ва иҷроиши нақшаҳо амалӣ карда мешавад. Аммо тафовути равишҳои ғарбӣ ва русӣ низ равшан аст: дар Ғарб ба истилоҳи «идоракуни» ва дар Русия ба истилоҳи “ҳисобгирӣ” таъкид мешавад. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки дар корхонаҳои ғарбӣ баҳисобгирии идоракуни барои таҳлил, банақшагирӣ ва қабули қарорҳои дақиқ ва дар корхонаҳои Русия барои ба даст овардани маълумоти бозътимод, шаффоф ва объективӣ ... истифода мешавад» [2, С.12]. Оид ба истилоҳи баҳисобгирии идоракуни дар Федератсияи Россия илова кардан бамаврид аст, ки он ҳамчун меросбари иқтисодиёти шуравӣ (ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон низ) дар он истилоҳи «ҳисоби дохилихоҷагӣ (внутрихозяйственный учет)» истифода мешуд, ки ба маънои томаш баъзе аз унсурҳои низоми баҳисобгирии идоракуни муосирро таҷассум мекард.

Дар луғати тафсирии Оксфорд оид ба тиҷорат баҳисобгирии идоракуни ҳамчун пойгоҳи маълумот, ки танҳо роҳбарони корхонае, ки дар он низоми иттилоотӣ ташкил карда мешавад ва баҳри таҳия намудани қарорҳои идоракуни таъин шудаанд, муайян гардидааст [19].

Дар Луғати калони муҳосибӣ баҳисобгирии идоракуни – ҳамчун низоми ташкил, ҷамъоварӣ ва ҳамгирокунии маълумот васф шудааст, ки ба ҳалли масъалаи муайяни идоракуни равона гардидааст [5].

Баҳисобгирии идоракуни ин на танҳо ҷамъоварӣ ва бақайдгирии иттилоот мебошад, балки таҳлил ва арзёбии он бо мақсади муайян кардани маълумоте мебошад, ки асоси идоракуни фаврии корхонаро ташкил медиҳад. «Баҳисобгирии ибтидоӣ яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои бозътимоди иттилоот мебошад, ки баҳисобгирии идоракуни низ ба онҳо таъя мекунад. Бо вучуди ин, эҳтиёҷоти иттилоотии менечерҳо бо ёрии маълумоте, ки аз манбаъҳои иловагии берунӣ ва дохилӣ гирифта мешаванд, амалӣ карда мешавад» [1].

Яъне чунин хулоса кардан мумкин аст, ки аввалан, баҳисобгирии идоракуни пеш аз ҳама системаи ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот дар бораи фаъолияти корхона мебошад, ки натиҷаҳои амалиёти хоҷагиро пурра ва объективона инъикос намуда, ба эҳтиёҷоти роҳбарон ва соҳибони корхона нигаронида шудааст. Баъдан, ин система барои идоракуни хароҷот дар сатҳи марказҳои хароҷот ва назорат аз рӯи фаъолияти менечерҳо истифода мешавад.

Баҳисобгирии идоракуни ҳамчун амали масъулиятнок ва низоми ҳатмӣ барои ташкилот қобили қабул нест. То ҳол ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракуни бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда намешавад ва дар ояндаи наздик низ пешбинии он дар назар нест. Аммо қўшишҳои баъзе аз олимони [6, 7, 17,

21, 25] дар самти стандартикунонии (бамеъёрдарории) баҳисобгирии муҳосибӣ ба назар мерасад, ки ба андешаи мо ин хилофи яке аз принсипҳои асосии ташкили баҳисобгирии идоракунии мебошад. Яъне баҳисобгирии идоракунии, баръакси баҳисобгирии молиявӣ ба танзими меъёриро ҳуқуқи нӣёз надорад, ки мо қомилан тарафдори ин ақида ҳастем.

Қарори дар амал қорӣ намудани баҳисобгирии идорақуниро роҳбарият вобаста ба имқониятҳои молиявии қорхона қабул меқунад. Дар ин ҳолат қамъоварӣ ва қорқарди иттилоот масрафоти иловақиро талаб меқунад ва бояд зимни ташқили баҳисобқирӣ принципи самараноқии баҳисо

бгирии идорақунӣ ба эътибор гирифта шавад. Яъне он манфиате, ки аз ташкили баҳисобгирии

идорақунӣ корхона ба даст меорад, бояд аз масрафоти ташкил ва пешбурди он зиёд бошад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло бахисобирии идоракуни ҳамчун илм дорои концепсияи муайян мебошад, ки дар расми 1 он чунин пешниҳод карда мешавад.

Масъалаҳои ташаккул ва рушди баҳисобгирии идоракуни ҳоло яке аз самтҳои нисбатан баҳсталаби назария ва амалияи идоракунӣ субъёктҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб мераванд. Диди муосири баҳисобгирии идоракунӣ яку якбора пайдо нашудааст, олимони ва муҳаққиқони зиёде ҳангоми таҳқиқи давраҳои таърихӣ ҳама менамоянд, ки заминаҳои асосӣ ва шароити ташаккули онро равшан намоянд [21, С.12].

Расми 1. Консепсияи баҳисобгирии идоракуни ҳамчун маҷмуи унсурҳои низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии корхона [13, С.60]

Бештари олимони соҳа ба манбаъҳои таърихӣ ва давраҳои инкишофи он таъя намуда, кушиш мекунанд, ки шарту шароити асосии ташаққули баҳисобгирии хоҷагиро муайян кунанд. Олимон маълумоти тадқиқотҳои илмиро омӯхта ба низом дароварда,

нуктаи назари худро дар бораи таҳаввули баҳисобгирии идоракуни ва дурнамои рушди он пешниҳодҳо ирсол доштаанд [4, С.72].

Р. Энтони ва Ҷ. Рис таърихи пайдоиши бахисобгирии идоракуниро чунин тавсиф кардаанд:

«Ҳарчанд дар тӯли асрҳо ҳисобу китоб пеш аз ҳама бо фаъолияти давлат (аз ҷумла ситонидани андоз) алоқаманд буд, инқилоби саноатӣ талаботи нав ба миён гузошт. Ба корхонаҳои бузург барои маблағгузори фаъолияти худ ва зиёд кардани шумораи одамон, ки амалиётҳо идора мекарданд, сармояи зиёд лозим буд. Ду гурӯҳ пайдо шуданд: сармоягузoron ва идоракунадагон. Гурӯҳи якум аз гурӯҳи дуюм ҳисобот оид ба истифодабарӣ ва муҳофизати сармояи ба корхона гузошташударо талаб мекарданд. Дар баробари ин, идоракунадагон фаҳмиданд, ки иттилооти зарурӣ барои идоракунии захираҳои ширкат хеле муфид аст. Ҳамин тавр, инкишофи баҳисобирии идоракунии оғоз ёфт» [26, С.18].

Агар ба умқи таърих назар афканем, мушоҳида мекунем, ки унсурҳои баҳисобирии вучуд доштанд, ки аз хеле қадим будани баҳисобирии идоракунии шаҳодат медиҳанд: «...дар Мисри қадим (3400-2980 сол пеш аз милод) назорати амалиёти хоҷагиро се нафар пай дар пай ба амал мебароварданд. Нафари якум, дар папирус шумораи ашёҳои қиматнокро, ки барои рухсаткунии зарур буд, қайд мекард; дуюмӣ, ашёҳои хоричшавандаро як тараф менамуд; сеюмӣ, миқдори ашёи қиматнокро ҷудокардашударо бо меъёрҳо муқоиса карда, майлқуниҳоро менавишт. Ҳамин тавр, назорат аз болои равандҳои хоҷагӣ дар марҳилаҳои аввали рушди он, ҳамчун амали мустақил аз ҷониби иҷрокунадагонӣ ҳолис ба роҳ монда шуда, бо ҳуҷҷатгузори амалиётҳои хоҷагидорӣ ба расмият дароварда мешуд» [8]. Азбаски назорат, яке аз рукнҳои баҳисобирии идоракунии ҳисоб меёбад, ин гуфтаҳо низ хеле қадим будани пайдоиши баҳисобирии идоракуниро тасдиқ мекунанд.

Олими рус Зимакова Л.А. дар мақолаи худ «Ташкили системаи ягонаи баҳисобирии молиявӣ ва баҳисобирии идоракунии» менависад, ки: «Маъсалаҳои иқтисодӣ ҳануз дар асри XV ба миён гузошта шуда, он на танҳо ба баҳисобирии муҳосибӣ, балки ба идоракунии хароҷот низ равона шуда буд, бинобар ин, асосҳои иқтисодиёт ва ташаққули баҳисобирии идоракуниро метавон ба он замон нисбат дод» [9].

Колесников С.И. ва Фаренкова Н.А. дар асари худ «Аз таърихи ташаққул ва инкишофи баҳисобирии идоракунии дар соҳаи савдо» [14] се марҳилаи асосии таърихи ташаққули баҳисобирии идоракуниро ҳамчун илм таҳқиқ намуда, ба ҳуҷҷатҳои омадаанд, ки баҳисобирии идоракунии дар марҳилаи аввали пайдоиш ва рушди ҳисоби хоҷагӣ (то соли 1494) зухур намуда, камаш таърихи ҳазорсола дорад.

Муҳаққиқи тоҷик Д.А. Розиев [21, С.13] дар рисолаи илмӣ худ таърихи пайдошавӣ ва рушди баҳисобирии идоракуниро омӯхта, ба ҳуҷҷатҳои омадааст, ки пайдоиши мафҳуми «баҳисобирии идоракунии» ба давраи Асрҳои миёна рост меояд.

Муҳаққиқони машҳури хоричӣ Э.С. Хендриксен ва М.Ф. Ван Бреда таърихи баҳисобирии муҳосибиро таҳқиқ намуда, чунин ҳуҷҷатҳои баровардаанд: «То асри XVI ҳадафи асосии баҳисобирии муҳосибӣ бо иттилоот таъмин намудани соҳибмӯлки ягона буд, бинобар ин, маълумоти

ҳисобҳои муҳосибӣ махфӣ нигоҳ дошта мешуданд, стандартҳои танзимкунадаи ҳисобот, ки барои замони мо хос мебошанд, вучуд надоштанд» [24, С.28]. Зери ин гуфтаҳо як фикри бисёр ҷолиб ниҳон аст, яъне он хусусиятҳоеро ки олимони зикршуда нисбат ба баҳисобирии замони қадим баён доштанд, пурра ба хусусиятҳои сифатии баҳисобирии идоракунии мувофиқат мекунанд.

Яъне, аз ин таҳқиқотҳо ба ҳуҷҷатҳои омадан мумкин аст, ки маъсалаи таърихи пайдоиши баҳисобирии идоракунии баҳсбарангез аст, ки он ба қадом давраи таърихӣ рост меояд ва баъзе нигоштаҳои ҳуҷҷатҳои олимони хоричаро дар бораи он ки баҳисобирии идоракунии дар солҳои 70-уми асри 20 дар ИМА пайдо шудааст, зеро шубҳа мегузорад.

Мо низ андешаи онро дорем, ки унсурҳои ҷудогонаи баҳисобирии идоракунии ба мисли ҳисоби арзиши асли, баҳогузори, ҳисоботи дохилихоҷагӣ (барои пешниҳод ба соҳибмӯлк), баруиҳатгирӣ (ҳамчун воситаи муҳими назорат ва ҳифзи молиявӣ) дар баробари ҳисоби хоҷагӣ таърихи қадим доранд. Дар маънои маҳдуд баҳисобирии идоракунии ин худ ҳисоби хоҷагидорӣ (хоҷагӣ) мебошад. Азбаски таъиноти маълумоти ҳисоби хоҷагӣ ба коргарон ва идоракунадагонӣ корхона нигаронида шудааст ва бо васеъ шудани марзи он, вусъат ёфтани ва мукамал гаштани дигар унсурҳо ва методҳои он танҳо дар асри 20 онро ҳамчун «*management accounting*» (баҳисобирии идоракунии) дар Амрико номгузори карданд.

Аз ин хотир, ба андешаи мо, маъсалаи муайянкунии таърихи пайдоиш ва рушди баҳисобирии идоракунии, ҳамчун соҳаи нави дониш таҳқиқоти иловагӣ ва васеъро талаб мекунанд.

Асосҳои методологии баҳисобирии идоракуниро дар асоси асарҳои олимони хоричӣ таҳлил намуда, ба ҳуҷҷатҳои омадан мумкин аст, ки дар айни замон дар бораи баҳисобирии идоракунии, предмет ва объекти он, инчунин усулҳои истифодашаванда фаҳмиши возеҳ ва ҳаммонанд мавҷуд аст ва он танҳо бо равишҳои гуногун манзур карда мешавад.

Ба ақидаи Апчёрч А., баҳисобирии идоракунии метавонад ҳамчун пешниҳодкунадаи иттилооти молиявӣ ба менечерон бо мақсади кумак расонидан дар пешбурди банақшагирӣ, назорат, қабули қарорҳои идоракунии соҳаҳои асосӣ баромад кунад [3].

Аксари мутахассисони рус, аз қабили: Бабаев Ю.А., Вахрушина М.А., Шеремет А.Д. чунин мешуморанд, ки «баҳисобирии идоракунии зерсистемаи баҳисобирии муҳосибӣ мебошад, ки мақсади он таъмини дастгоҳи идоракунии бо иттилоот барои қабули қарор, банақшагирӣ, идоракунии ва назорат мебошад» [7, 26].

Уорд К. чунин мешуморад, ки баҳисобирии идоракунии функцияи идоракунии молиявӣ мебошад, ки барои кумак ба кормандони роҳбарикунандаи ширкат дар раванди қабули қарорҳои идоракунии молиявӣ ва иштироки мутахассисони молиявӣ дар гурӯҳҳои кории қабули қарорҳои ифода ёфтааст [22].

Карпова Т.В., баҳисобирии идоракуниро ҳамчун низомии пешрафтаи баҳисобирии даромад ва хароҷот ҳисоб намуда, батанзимдорӣ, банақшагирӣ,

назорат ва таҳлилу мураббатсозии маълумот дар бораи қарорҳои идоракунии самарабахш ва мутобиксозии масъалаҳои рушди ояндаи корхонаро вазифаҳои муҳими он мешуморад [11, С.29].

Чунин муаллифон, монанди Козин Е.Б. ва Лисович Г.М. ҳудуди баҳисобгирии идоракуниро васеъ намуда, тасдиқ мекунад, ки «он низоми баҳисобгирӣ, банақшагирӣ, назорат ва таҳлили хароҷот дар заминаи объектҳои идоракунӣ бо мақсади муносибгардонии натиҷаҳои молиявии ташкилот ё идоракунии ин фаъолиятҳо мебошад» [12, С. 24; 18, С. 5].

Иқтисодчии англис – Колин Д. дар китоби худ «Баҳисобгирии идоракунӣ барои бизнес-қарорҳо» баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун низоми дохилии иттилоотӣ муаррифӣ намуда, чунин қайд мекунад: «...он пешниҳодкунандаи иттилоот ба шахсони воқеӣ дар ҳуди корхона мебошад, ки дар асоси он қарорҳои оқилона қабул карда шуда, барои баландбардории самаранокии амалиётҳои ҷорӣ шароит муҳайё менамояд» [15].

Мо ба андешаҳои олими рус Ивашкевич В.Б. комилан розӣ ҳастем, ки баҳисобгирии идоракуниро як соҳаи дониш ва як соҳаи фаъолият вобаста ба ташаккул ва истифодаи иттилооти иқтисодӣ барои идоракунӣ дар дохили як субъекти хоҷагидорӣ (корхонаҳо, ширкатҳо, бонкҳо ва ғайра) мешуморад. Ҳадафи асосии баҳисобгирии идоракунӣ кўмак расонидан ба роҳбарияти корхона ҳангоми қабули

қарорҳои идоракунии аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок ба шумор меравад [10, С.24].

Аз омӯзиши адабиёт ва назарияҳои бунёдии олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба хулосае омадем, ки муҳаққиқон мафҳуми баҳисобгирии идоракунӣ, моҳият, таъинот, объект, вазифа ва принципҳои онро ба маънои аслияшон пешниҳод намудаанд. Гарчанде, ки таърифу пешниҳодҳо бо ифодакуниҳо, равишҳо, баёнкуниҳои гуногун манзури хонандагон шуда бошад ҳам, мафҳуми баҳисобгирӣ, таъинот ва нақши он дар низоми идоракунии корхона, аҳамияти илмӣ он таҳриф нагардидааст. Он ҳамчун низоми иттилоотии дорои хусусиятҳои сифатии махсус аз унсурҳои ба ҳам алоқаманде иборат мебошад, ки бо ёрии онҳо оид ба фаъолияти иқтисодии ташкилот иттилооти арзишнок (қоркардшуда, ченкардашуда, таҳлилкардашуда ва барои қабули қарорҳо мувофиқ) омода карда шуда ба истифодабарандагони дохилӣ пешниҳод карда мешавад.

Ҳамаи маънидодкуниҳои мафҳуми баҳисобгирии идоракуниро мо қобили қабул мешуморем, чунки онҳо дар асарҳои илмӣ бо омӯзишу таҳқиқҳо тасдиқи худро ёфтаанд, дар ҳар кадом асарҳои илмӣ баррасишуда шарҳи умумии мафҳуми мазкур, таҳлили нақдонаи маънидодкуниҳо ва андешаи худии муаллифон, ки дорои арзиши баланди илмӣ амалӣ мебошанд, моҳияти аслии масъаларо ифода менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Адамов Н. Концепция, сущность и функции управленческого учета // Финансовая газета. Региональный выпуск. – 2007. – №17-18
2. Алборов Р.А., Ливенская Г.Н. Управленческий учет затрат по центрам ответственности в производственных организациях: монография / Р.А.Алборов, Г.Н.Ливенская // – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. – 108 с.
3. Апчёрч А. Управленческий учет: принципы и практика (пер. с англ.) / А. Апчёрч; под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 952 с.
4. Бобиев И.А., Каримов Н.С. [Чанбаҳои таърихӣ пайдоиш ва рушди баҳисобгирӣ идоракунӣ](#) / И.А.Бобиев, Н.С.Каримов // [Идоракунии давлатӣ](#): маҷаллаи илмӣ оид ба сиёсати АИДПҚТ. – 2023. – № 2 (61). – С. 71-79.
5. Большой бухгалтерский словарь [Текст] / Под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 1999. – 782 с.
6. Булгакова, С.В. Стандарты и регламенты управленческого учета: монография / С.В. Булгакова, Н.В. Коротаева. — Воронеж: Изд. дом ВГУ, 2016. — 174 с.
7. Вахрушина, М.А. К вопросу о стандартизации управленческого учета // Аудит. — 2018. — № 11. — С. 38–41.
8. Голикова О.И., Голикова О.В. Этапы развития управленческого контроля и аудита. <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-razvitiya-upravlencheskogo-kontrolya-i-audita>. Санаи муроҷиат: 03.07.2024.
9. Зимакова, Л. А. Создание интегрированной системы финансового и управленческого учета // Экономический анализ: теория и практика. - 2009. - № 8.
10. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет: учебник / В.Б. Ивашкевич. -2-е издание, перерабат. и доп. – М, 2011. – 576 с.
11. Карпова Т.П. Управленческий учет: учеб. для вузов / Т.П. Карпова. -ЮНИТИ, 2000. – 350 с.
12. Козин Е.Б. Бухгалтерский управленческий учет на пищевых предприятиях. / Е.Б. Козин, Т.А. Козина. – М.: Колос, 2000. – 224 с.
13. Козлюк Н.В. Теория и методология формирования управленческих и налоговых элементов учетно-аналитического комплекса сельскохозяйственных предприятий / Н.В. Козлюк // Диссертация на соискание ученой степени д.э.н. по спец. 08.00.12 - Бухгалтерский учет, статистика. Орел – 2013. – 328 с.
14. Колесников, С.И., Фаренкова, Н.А. Из истории становления и развития управленческого учета в торговле. // Все для бухгалтера. - 2008. - № 4.
15. Колин Д. Управленческий учет для бизнес-решений. Учебник (пер. с англ.) / Д. Колин. -ЮНИТИ-ДАНА, 2003. -655 с.
16. Кондраков Н.П., Иванова М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие / Н.П.Кондраков, М.А.Иванова. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 368 с.
17. Котова, К. Ю. Совершенствование теории и практики управленческого учета в российских организациях на основе саморегулирования и стандартизации / К.Ю. Котова, А.В. Лукиных // Проблемы современной экономики. – 2017. – № 2 (62). – С. 100-105.
18. Лисович Г.М. Бухгалтерский управленческий учет в сельском хозяйстве и на перерабатывающих предприятиях АПК / Г.М. Лисович, И.Ю. Ткаченко. – Ростов н/Д.: Март, 2000. – 354 с.
19. Оксфордский бизнес-толковый словарь [Текст] / М.: Прогресс-Академия, 1995. - 752 с.
20. Прудникова А.Н. Стандартизация управленческого учета как основа его дальнейшего развития. http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/80633/1/Prudnikova_A._N..pdf
21. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирӣ идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дарчаи илмӣ н.и.и, аз рӯи ихтисоси 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанакулович. – Душанбе: 2021. – 196 с.
22. Уорд К. Стратегический управленческий учет (пер. с англ.) / К. Уорд. – Олимп-Бизнес, 2002. – 448 с.
23. Управленческий учет. Учебное пособие / под. ред. А.Д. Шеремета. 2-е изд. – М.: ФБК–ПРЕСС, 2002. – 512 с.;
24. Хендриксен, Э.С., Ван Бреда, М.Ф. Теория бухгалтерского учета [Текст] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда / Пер с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.
25. Шароватова Е.А. Приёмы стандартизации управленческого учета на этапе заготовительной деятельности: научная статья. <https://cyberleninka.ru/article/n/>.
26. [Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры. / Р.Энтони, Дж. Рис. Пер. с англ. / Под ред. Петрачкова А.М. – 2-е изд., стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.](#)

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – унвонҷуи кафедраи бахисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Информация об авторе:

Файзуллоева Зарина Негматуллоевна – соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. E-mail: Телефон: (+992) 93-430-44-43.

Information about the author:

Faizulloeva Zarina Negmatulloevna – applicant for the Department of Accounting, Tajik National University.
Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: Phone: (+992) 93-430-44-43.

УДК: 338

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН САМТИ ОЯНДАДОРИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ**Муродов Искандар Раҷабович**

***Анотатсия.** Асри 21 ба рушди технологияҳои рақамӣ дар асоси инқилоби иттилоотӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисод табдил ёфтааст. Иттилоот дар ҷомеа ва равандҳои иқтисодӣ ба манбаи асосӣ табдил ёфтаанд. Дар дасти инсон он ба дониш мубаддал мешавад ва муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ торафт бештар ба фазои шабакави мегузарад. Омили асосии трансформатсияи рақамӣ дар фаъолияти тамоми иқтисоди миллии кишвар рушди фарҳанги рақамӣ мебошад. Дар марҳалаи ҳозира сохтори институционалии ҷомеаи трансформатсионӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ташаққули иқтисоди рақамиро тақозо мекунад, ки дар навбати худ зарурати рақамисозии сохторҳои иқтисоди миллиро низ муайян мекунад.*

***Калимаҳои калидӣ:** Иқтисоди рақами, роботатехника, зеҳни сунъӣ, интернет технологияҳои 3D, 5D, Digital CASA.*

***Барои иқтибос:** Муродов И.Р. Рақамикунонӣ ҳамчун самти ояндадори рушди иқтисодиёт / И. Р. Муродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 254-258.*

Цифровизация как будущее направление экономического развития**Муродов Искандар Раҷабович**

***Анотация.** XXI веком стало развитие цифровых технологий на основе информационной революции и процессов глобализации экономики. Информация в обществе и процессах хозяйствования стала основным ресурсом. В руках человека она преобразуется в знания, а социально-экономические отношения все больше переносятся в сетевое пространство. Ключевым фактором цифровой трансформации в деятельности всего народного хозяйство страны становится развитие цифровой культуры. На современном этапе институциональная структура трансформационного общества имеет свои особенности и требует формирования цифровой экономики, что, в свою очередь, обуславливает необходимость цифровизации структур народного хозяйство.*

***Ключевые слова:** Цифровая экономика, роботатехника, искусственный интеллект, интернет технологии 3D, 5D, Digital CASA.*

Digitization as a future direction of economic development**Muradov Iskandar Rajabovich**

***Annotation.** The 21st century has become the development of digital technologies based on the information revolution and the processes of globalization of the economy. Information in society and economic processes has become the main resource. In the hands of a person, it is transformed into knowledge, and socio-economic relations are increasingly transferred to the network space. The key factor in digital transformation in the activities of the entire national economy of the country is the development of digital culture. At the present stage, the institutional structure of a transformational society has its own characteristics and requires the formation of a digital economy, which, in turn, necessitates the digitalization of the structures of the national economy.*

***Key words:** Digital economy, robotics, artificial intelligence, Internet technologies 3D, 5D, Digital CASA.*

Гузориши масъала. Пешбурди давлат ва сиёсати давлатӣ аз иқтидори иқтисодии он вобастагии калон дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба масъалаи мазкур эътибори махсус медиҳад.

Раванди рақамикунонӣ ба мо имкониятҳои зиёд фароҳам оварда, навобаста аз ҷойи қарордошта аз тамоми иттилоот бохабар мегардем ва соҳибкорон дар дилхоҳ минтақаи ҷаҳон фаъолияти тиҷоратиро соҳибкорияшро ба анҷом мерасонанд. Муҳосиб барои гирифтани дастхат ба ягон дар надаромада тавассути шабакаи ягонаи рақамӣ амалиёташро ба анҷом

расонида, тамоми пардохтҳои ғайринақдӣ аз дилхоҳ гӯшаи дунё дар муҳлати кӯтоҳтарин ба ҷойи лозими мерасад, ки инро амалиёти иқтисодиёти рақамӣ меноманд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор олимони хориҷиву дохилии қорҳои илмӣ анҷом додаанд. Аз ҷумла Бойматов А.А. ва Ҳайдарова М.Ҳ. доир ба мавзӯи мазкур маводеро таҳия намудаанд. Ҳамзамон як қатор барномаҳо ва консепсияҳои давлатӣ доир ба рақамикунонӣ мавданд, ки муаллиф аз он истифода намудааст.

Мақсади мақола – омӯзиши рақамикунонӣ ки ҳамчун ҳамчун самти ояндадори рушди иқтисодиёт арзёбӣ мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки технологияҳои иттилоотӣ ва барномаҳои компютерӣ дар замони муосир ба ҳаёти инсон бетаъсир наменонад, дар аксар маврид он ба пешбурди зиндагии аҳолии олам мусоидат менамояд.

Дар адабиёти илмӣ дуруст андешаронӣ мешавад, ки: “Дар шароити муосир масъалаи ҷойгиронии қувваҳои истеҳсолкунанда дар ҳудудҳо бо назардошти истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, ҳамчун омилӣ рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии аҳолии ҳудуд ба миён гузошта мешавад” [1]

Ба андешаи бархе олимон, дар шароити муосири ташаккули иқтисодиёти давлат дар самти мазкур нақши калидиро на танҳо истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, балки татбиқи иқтисодиёти рақамӣ низ мебозад. Дар ҳамин асос, дар замони муосир яке аз равандҳое, ки ҷиҳати тақмили иқтисодиёти давлат мақоми хоса дорад, ин рақамикунонии иқтисодиёт ба шумор меравад.

Мо, агар ба маълумотҳои омӯрӣ назар андозем, мувофиқи арзёбии Индекси ҷаҳонии инноватсионӣ (The Global Innovation Index, GII) соли 2022 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи таъсири технологияҳои рақамӣ дар байни 139 кишвари дунё ҷойи 104-умро ишғол намудааст. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2021 Тоҷикистон аз ҷойи 103 як зина паст фаромада, бо ҷои 104 дар байни давлатҳои Осиёи Миёна дар мақоми охирин қарор гирифтааст. [2]

Инчунин бояд қайд намуд, ки дар қатори давлатҳои ҷаҳонӣ муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳое махсус меёбад, ки қадамҳои аввалини ҳудро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст.

Аз ин лиҳоз бо мақсади вуҷуд бахшидан ба иқтисодиёти миллӣ ва дар сатҳи иқтисоди ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳои барои соли 2019» ҳуҷҷати махсус “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 тасдиқ гардид.

Беҳуда нест, ки ҳануз ҳазорҳо сол қабл (570 - 490 пеш аз милод) мутафакир ва файласуфи Юнони қадим Пифагор гуфта буд, ки дунёро рақамҳо идора менамоянд. Ҷуноне Президенти Умумиҷаҳонии Форуми Иқтисодӣ дар Давос қайд намуд: “Дар робита ба системаҳои киберфизика, омезишҳои технологияҳо, паҳншавии сарҳадоти рақамӣкунонӣ на танҳо дар самти иқтисод, балки рақамӣкунонии

физикӣ ва биологӣ, суръати баланди рӯйдодҳо аз он шабеҳанд, ки на танҳо давоми Инқилоби Сеюм, балки инқилоби нави техникӣ бавҷуд омада истодааст, зикр кард дар суҳанронияш Клоус Шваб. Ҳамчунон қайд намуд, ки аз ҷиҳати технологӣ пешрафтхоро метавонанд дар ҷунин соҳаҳо, аз қабili паҳншавии технологияи рақамӣ, зеҳнҳои сунъӣ, нақлиёти бесарнишин, таҷҳизоти парвозкунанда, амалиёти гуногуни интернетӣ, 3D ва 5D, нанотехнология, техникаҳои роботӣ, биотехнология, системаи нигоҳдории неруи барқ ва дигар неруҳо, ҳисобаробаркунонӣҳои квантӣ, ки дар маҷмӯъ, иқтисодиёти рақамӣро месозанд, татбиқ карда шаванд.

Дастовардҳои калидии ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти рақамӣ, рушди соҳаҳои технологӣ, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, инчунин пешбурди ғайридавлатӣ ҷалби сармоя ва феҳристҳои тақсимшуда мебошанд.

Аз ин лиҳоз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ доир ба татбиқи иқтисодиёти рақамӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, таҳти № 642 Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст. [3]

Консепсияи мазкур барои марҳала ба марҳала тақдир додани рақамӣкунонӣ дар кишвар нигаронида шуда, давраи амалишавии он ба се марҳала то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст. Марҳалаи якум то соли 2025, дуюм марҳала то соли 2030 ва марҳалаи сеюм бошад, то соли 2040 –ро дар бар мегирад.

Дар марҳалаи аввал мебошад ҷунин қорҳо ба анҷом расонида шаванд:

- мустаҳкамкунии асосҳои рақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ таъсири пайвастаи самаранокии лоиҳаҳо:
- тайёр кардани кадрҳои ихтисоснок;
- эҷоди модели асосҳои рақамӣ ва муайян кардани раванди рақамӣкунонӣ;
- муайян кардани ҳадафҳои асосӣ муваффақияти тақдир рақамӣ;
- арзёбии вазъи ҷунунӣ рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муваффақияти тақдир рақамӣ;
- дастгирии иттилоотӣ ва таълимии тақдир рақамӣ;
- экосистемаи раванди рақамӣкунонӣ;
- маблағгузорӣ ва бучет.

Дуюм марҳила, аз соли 2026 то соли 2030 мебошад, ки таъмини дастрасии фароҳамчоро доир ба амнияти иттилоотӣ, киберамният ва ҳуҷуми технологияҳои навтарину ҳимоя аз онҳо мебошад. Инчунин, таъсиси марказҳои рақамӣ (платформаҳо) ва рушди хизматрасонии рақамӣ, дастгирии иттилоотӣ, Маркази тақмили ихтисос, инноватсия ва оғози лоиҳаҳои озмоиширо дар бар мегирад.

Сеюм марҳила тақдирҳои рақамӣ солҳои 2031-2041 буда, мақсади асосӣ боз ҳам пурзӯр кардани лоиҳаҳои ғайирақамӣ ва рақамӣро пешбинӣ мекунад, ки асосан дар ҷумҳурӣ ба роҳ мондани лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои асосии саноат, инчунин, дар

соҳаҳои иҷтимоӣ мувофиқи афзалиятҳои пешбиникардаи миллий, “Стратегияи рушд барои давраи то солҳои 2030”, ки рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, саноат, аз ҷумла, истихроҷи маъдан, тичорат, дигаргунсозии бахши хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф ва тандурустиро дар бар мегирад.

То охири давраи соли 2040 ба нақша гирифтани дивидентҳои назарраси рақамӣ аз татбиқи миёнамуҳлати “Барномаи рушди иқтисодии рақамӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон”, то 2% афзун кардани маҳсулоти иловагӣ, ба вучуд овардани 0,5 миллион ҷойҳои нави корӣ ва баланд шудани сифати зиндагонии аҳоли аз ҳисоби дигаргунии кулӣ дар соҳаи хизматрасони ба аҳоли ба амал бароварда мешавад. [4]

Таҷрибаи рушди иқтисоди рақамиро дар баъзе давлатҳои пешрафтаи дунё дидан мумкин аст, ки онҳо барои шаҳрвандони худ хизматрасониҳои электрониро, аз қабili Хуччатгузори электронӣ (DigiDoc), Суди электронӣ (e-Court), Манзили электронӣ (e-Residency), Корти электронии муаррификуандаи шахсият (E - ID Card), Хизматрасонии муқарраркуандаи минтақаи шахс (Location-Based Services), Имзои рақамӣ (e-signature), Қонунгузори электронӣ (e-Law), Мактаби электронӣ (e-School), Бақайдгирии электронии замин (E - Land Register), Таваккуфгоҳи мобилӣ (m-Parking), Бақайдгирии электронии тичорат (eBusiness Register), Сиёсати электронӣ (e-Policy), Андози электронӣ (eTax), Овоздиҳии электронӣ (e-Voting), Шиносномаи мобилӣ (Mobile -ID), Идораи электронӣ (e-Cabinet), Дорухати электронӣ (e-Prescription), Сабти электронии вазъи тандурустӣ (e - Health Record), Зерсохтори бетугмаи тасдиқи имзоҳо (Keyless Signature Infrastructure) ва Пардохти vj,bkӣ (Mobile Payment) ба роҳ мондаанд.

Масъалан: Дар давоми 30 соли охир ҳар як долларе, ки ба технологияҳои рақамӣ гузошта мешавад бист доллари ИМА нисбат ба ММД ба ҳисоби миёна бармегардад. Ин даромади бениҳоят калон нисбат ба соҳаҳои дигари сармоягузориҳои ғайирақамӣ аст, ки даромади миёнаи онҳо аз 3 то 1 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. [5]

Тибқи баҳодиҳии Ширкати технологияи HUAWEI дар давоми 15 соли охир суръати рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон бо назардошти Индекси GCI 2,5 маротиба нисбат ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ пешсаф мебошад. Ширкати мазкур пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми пурра амалӣ гардидани Индекси GCI дар давлатҳои тараққикарда иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон то 23 трлн. доллари ИМА дар соли 2025 афзоиш меёбад. [6]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад бо мақсади ҷорӣ намудани низоми электронии хариди давлатӣ шурӯъ аз соли 2019 Портали ягонаи хариди электронӣ www.eprocurement.gov.tj дар кишвар ҷорӣ гардида, мавриди амал қарор дорад.

Дар доираи таҳлили ҳолати ҷорӣ ва маълумоти арзёбиҳои ҷаҳонӣ имконияти зуд баратараф намудани

қафомонии мавҷударо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби истифодаи самараноки технологияҳои нав, аз ҷумла инноватсионӣ, инчунин амалияҳои беҳтарини таҷрибаи ҷаҳонӣ қайд намудан муҳим мебошад. Консепсия инчунин амалӣ намудани шарикиро бо пешсафони ҷаҳонии табодули рақамӣ, инчунин аз ҳисоби иштирок дар лоиҳаҳои сармоягузори байналмилалӣ, ба монанди Digital CASA, пешбинӣ менамояд.

Тибқи иттилои расмӣ, дар соли 2022 дар Тоҷикистон 5,1 миллион қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шудааст, ки нисбат ба соли 2021 45,5% бештар аст. Теъдоди ҳамёнҳои электронӣ 6,3 миллион аст, ки дар як соли охир 2,8 миллион афзоишро нишон медиҳад.

Соли 2022 дар ҷумҳурӣ 1724 банкомат ва 6004 терминали электронӣ насб карда шуда, дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонии ҷумҳурӣ 17433 QR код истифода шудааст.

Дар соли 2022 аз ҷониби муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон 33,4 миллион муомилоти ғайринақдӣ ба маблағи 8,2 миллиард сомонӣ (беш аз 348 миллион доллари ИМА) анҷом дода шудааст, ки нисбат ба соли 2021 аз рӯи шумора 46,3 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёт 2,3 баробар зиёд мебошад.

Ҳамзамон, дар соли 2022 ҳиссаи муомилоти ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электронӣ 12 фоизро ташкил дод. Дар соли 2018 ин нишондод 4,9% буд. [7]

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, 22 июни соли ҷорӣ, яъне 2023 сол фармонеро имзо карданд, ки аз 1 август тамоми пардохтҳои давлатӣ, аз ҷумла пардохти андоз, бочи давлатӣ барои додани иҷозатнома ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет, ҷарима, сугуртаи ҳатмии давлатӣ, хизмати тиббӣ, хизмати коммуналӣ, дигар хелҳои хизмати маишӣ аҳоли, инчунин аз тарафи вазоратҳо, идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ гирифтани маблаг ба таври ғайринақдӣ ба амал бароварда мешавад. Ин баёнгари рушдҳои иқтисоди рақамӣ дар ҳудуди мамлакат буда бо мурури замон тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат низ ба он ворид мегарданд.

Дар солҳои наздик инчунин нақшаҳои расидан ба иқтисодии рақамӣ бениҳоят зиёданд, ки инҳам бошад рушд додани технологияҳои рақамӣ ва инфраструктураи онро дар назар дорад, ки он асоси созандаи рушди инфрасохтори ТИК дастрасии васеъ ба Интернет, буда тавассути технологияҳои ноқилдор (FTTx ва ADSL) ва технологияҳои беноқил (3G, 4G ва 5G) инчунин алоқаи маҳворавай таъмин карда мешавад.

Мушкилиҳои асосии инфрасохтори ТИК-и кишвар инҳо мебошанд:

- дар сатҳи зарурӣ дастрас набудани суръати Интернет;
- ба талаботи муосир ҷавобгӯ набудани инфрасохтори иқтисоди рақамӣ;
- норасоии мутахассисон дар соҳаи иқтисоди рақамӣ;

➤ мавҷуд набудани маблағгузорӣ барои рушди соҳа;

➤ муҷаҳҳаз набудани соҳаҳои иқтисодии иҷтимоӣ бо технологияҳои муосир.

Вазифаҳо барои таъсиси инфрасохтори иқтисоди рақамӣ мувофиқи барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин:

➤ такмил ва қабули заминаи институтсионалӣ барои гузаронидани ислоҳот дар соҳаи ТИК;

➤ дастгирии давлатӣ ҷиҳати таъмини таҷҳизот ва технологияҳои муосир барои рушди инфрасохтори рақамӣ;

➤ омода намудани мутахассисони баландихтисоси соҳавӣ;

➤ баланд бардоштани суръати Интернет;

➤ зиёд намудани маблағгузорӣ барои рушди соҳа;

➤ марҳила ба марҳила гузаштан ба ҳалли масъалаҳои миллӣ дар соҳаи ТИК ва воситаҳои таъмин намудани бехатарии иттилоотӣ дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ.

Ҳаҷми умумии маблағҳои пешбинишуда аз рӯи ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузории барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тахминан 2,33 млрд. сомонӣ, аз ин маблағҳои бучети давлатӣ 8,8 Ҷоиз (ё 205,4 млн. сомонӣ), бахши хусусӣ 16,7 Ҷоиз (ё 389 млн. сомонӣ) ва шарикони рушд 74,5 Ҷоиз (ё 1734,4 млн. сомонӣ) ташкил медиҳад. [8]

Барои қори намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисоди миллӣ баргараф намудани маҳдудиятҳои зерин дар панҷ соли минбаъда афзалияти аввалии барои соҳа мебошанд.

Аз ҷумла:

➤ дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтани гардиш ва истифодаи ҳуҷҷатҳои электронӣ ва эътирофи эътибори қонунии онҳо;

➤ номукамалии низомии ҳуқуқии захираҳои иттилоотии давлатӣ бо тасҳеҳи қонунгузории амалкунанда ва тавсеаи имконияту истифодаи онҳо аз ҷониби субъектҳои муҳталиф;

➤ нокифоягии речаи ҳуқуқии маълумоти шахсӣ бо назардошти истифодаи технологияҳои рақамӣ;

➤ набудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба танзими савдои электронӣ;

➤ нокифоягии механизми батанзимдарории чараёни воридкунии маълумот ба маҳзанҳои иттилоотӣ;

➤ номукамалии меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ ва маъмурӣ дар муносибатҳои интернетӣ.

Бо мақсади ҳалли мушкилоти дар соҳа ҷойдошта амалигардии тадбирҳои зерин зарур мебошанд:

➤ муайян намудани меъёрҳои ҳуқуқие, ки ташаккули иқтисоди рақамиро маҳдуд мекунанд;

➤ тавсеаи истифодаи таҷрибаи ҳуқуқӣ;

➤ ташаккули шароити муътадили ҳуқуқӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ;

➤ ташкили инфрасохтор ҷиҳати таъмини мубодилаи маълумот байни субъектҳо;

➤ ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ дар сатҳи байналмилалӣ, ки ба ташкили иқтисоди рақамӣ равона карда шудааст;

➤ ташаккули заминаи ҳуқуқии рушди робототехника, низомии бехатарии иттилоотӣ ва кибербехатарӣ;

➤ ташаккули механизми ҳуқуқии таъмини амнияти рақамии беморон, қормандони тиб ва ташкилоту муассисаҳои тиббӣ.

Инчунин маблағгузориҳо аз дигар манбаҳои молиявӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, истифода бурда мешаванд.

Технологияҳои, ки метавонанд ба иқтисодиёт таъсири бештар расонанд, зехни сунъӣ, таҳлили маълумоти калон, роёниши абрӣ, Интернетӣ ашё, робототехника, мошинҳои мустақил, истехсоли фармоишӣ ва ҷопи 3D, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар намудҳои интернетӣ рақамиро дар бар мегиранд.

Хулоса. Дар ҷаҳон раванди таҳкими ҷузъи иттилоотӣ дар идеология, сиёсат ва иқтисод чараён дорад. Аз ин ру, зарурати ҷуқур ва мунтазам омӯхтани ин раванд ба миён меояд. Иқтисоди рақамӣ на танҳо заминаи эҷоди моделҳои нави тижорат, тағироти сифатӣ дар моделҳои тижорат, хусусияти пешбурди тижорат, идорашавандагӣ ва ҷандирии онро ифода мекунад, балки ба пояҳои бунёдии тамаддун таъсир мерасонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми заминаҳои заруриро барои татбиқи минбаъдаи иқтидори рақамии худ ва суръат бахшидан ба суръати рақамисозӣ дорад. Технологияҳои нава ба рушди хоҷагии халқӣ мамлакат, баланд шудани сифати зиндагӣ, пайдоиши шаклҳои нави иҷтимоӣшавии одамон ва алоқаи онҳо таъсир мерасонанд. Умуман, рақамисозӣ таъсири синергетикӣ эҷод мекунад ва ба рушди умумии иқтисоди мамлакат оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Бойматов А.А., Ҳайдарова М.Ҳ. Сиёсати идоракунии давлатӣ дар низомии иқтисоди бозории минтақа / А.А. Бойматов, М.Ҳ. Ҳайдарова // Ахбори ДДҲБСТ.-2020.-№4. (85).URL: C.37-41.
2. Маҳзани электронӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20221004/tadzhikistan-sdaloizitsii-v-mirovom-reitinge-innovatsionnogo-razvitiya> (санаи мурочиат: 09.02.2023).
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Иқтисодиёти рақами яке аз омилҳои рушди иқтисодиёти муосир ва ҳифзи амнияти иқтисодии кишвар. <https://mts.tj>

5. Вестник Челябинского государственного университета. 2018. № 12 (422). Экономические науки. Вып. 63. С. 108—116.с.109.Оценка трендов цифровизации в промышленности.
6. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 -2025
- 7.Махзани электронӣ:URL:<https://cabar.asia/ru/gotov-li-tadzhikistan-k-perehodu-na-beznalichnye-raschety>
- 8.Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. с.62

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муродов Искандар Рачабович-омӯзгори калони кафедраи Технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. . E-mail: is-murodov@mail.ru. Тел.: (+992) 985-38-48-38.

Информация об авторе:

Муратов Искандар Рачабович-старший преподаватель кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. is-murodov@mail.ru. Тел.: (+992) 985-38-48-38.

Information about the author:

Muradov Iskandar Rajabovich-senior Lecturer, Department of Information Technologies and Digital Economy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. is-murodov@mail.ru. Phone: (+992) 985-38-48-38.

УДК 330, 347.78 (575.3)

АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲО ВА БАРНОМАҲОИ МИНТАҚАВИИ САРМОЯГУЗОРӢ

Қисми 1. Ҳаёи сармоягузорӣ дар барномаҳои минтақавӣ

Холбобоев Файзулло Самадович

Абдуллозода Умедҷон Саид

Аннотатсия: Мақолаи мазкур методологияи арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавиро, ки ба ҷалби сармоягузорӣ ба Тоҷикистон равона шудааст, пешниҳод менамояд. Хусусияти фарқкунандаи методологияи пешниҳодишуда на танҳо ба назар гирифтани омилҳои иқтисодӣ, балки омилҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ҳафноқ мебошад, ки имкон медиҳад таҳлили ҳамаҷониба гузаронида шавад ва дар соҳаи сармоягузорӣ қарорҳои огоҳона қабул карда шаванд.

Таҳлили равишҳои мавҷудаи сармоягузорӣ дар Тоҷикистон мушкилоти рушди номутаносиби иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро ошкор кард, ки ба ташаққули сиёсати сармоягузорӣ ва буҷет таъсир мерасонад. Инчунин мақола ҳамаҷонибаи усулҳои барномавии танзими давлатӣ ва ҷалби сармояи хориҷиро, ки дар таҷрибаи бомуваффақият истифода мешаванд, дар заминаи рушди минтақавии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, минтақа, барнома, сармояи хориҷӣ, мақсадҳои стратегӣ, зермақсадҳо ва тобеияти онҳо, баҳогузориҳои ғайриҷалбӣ, ҳаёи сармоягузорӣ, лоиҳаҳои тиҷоратӣ сармоягузорӣ, барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Холбобоев Ф.С., Абдуллозода У.С. Арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ / Ф.С. Холбобоев, У.С. Абдуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – С. 259-266.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ И ПРОГРАММ

Часть 1. Пространство для инвестиций в региональные программы

Холбобоев Файзулло Самадович

Абдуллозода Умедҷон Саид

Аннотация: В данной статье представлена методология комплексной оценки эффективности региональных проектов и программ, направленных на привлечение инвестиций в Таджикистан. Отличительной особенностью предлагаемой методики является учет не только экономических факторов, но и социальных, экологических и факторов риска, что позволяет проводить комплексный анализ и принимать обоснованные решения в инвестиционной сфере.

Анализ существующих инвестиционных подходов в Таджикистане выявил проблемы неравномерного социально-экономического развития регионов, влияющие на формирование инвестиционной и бюджетной политики. Также в статье представлена интеграция программных методов государственного регулирования и привлечения иностранных инвестиций, успешно применяемых в мировой практике, в контексте регионального развития Таджикистана.

Ключевые слова: инвестиции, регион, программа, иностранный капитал, стратегические цели, подцели и их подчиненность, оценка деятельности, начальное пространство

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF REGIONAL INVESTMENT PROJECTS AND PROGRAMS

Part 1. Space for investment in regional programs

Kholboboev Faizullo Samadovich

Abdullozoda Umedjon Said

Annotation: This article presents a methodology for a comprehensive assessment of the effectiveness of regional projects and programs aimed at attracting investments to Tajikistan. A distinctive feature of the

proposed methodology is the consideration of not only economic factors, but also social, environmental and risk factors, which allows for a comprehensive analysis and informed decisions in the investment field. An analysis of existing investment approaches in Tajikistan has revealed the problems of uneven socio-economic development of regions that affect the formation of investment and budgetary policy. The article also presents the integration of programmatic methods of state regulation and attracting foreign investment, successfully applied in world practice, in the context of regional development of Tajikistan.

Keywords: investments, region, program, foreign capital, strategic goals, sub-goals and their subordination, evaluation of activities, initial space

Гузориши масъала. Пешбурди давлат ва сиёсати давлатӣ аз иқтисодии иқтисодии он вобастагии калон дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба масъалаи мазкур эътибори махсус медиҳад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор олимони хориҷиву дохилии қорҳои илмӣ анҷом додаанд. Аз ҷумла Раҳимзода Ш., Розиков В.А. 9. Корниенко Т.А., Косенко С.Г., Кочурина Р.А. доир ба мавзӯи мазкур маводеро таҳия намудаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши арзёбии самаранокӣи лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва рақобати афзоида барои захираҳои сармоягузорӣ, баланд бардоштани самаранокӣи истифодаи сармоягузорӣ омили асосии рушди устувор ҳам минтақаҳои алоҳида ва ҳам дар маҷмӯъ кишвар мегардад. Масъалаи баҳодиҳии ҳамаҷонибаи самаранокӣи лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ, ки бояд на танҳо омилҳои иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ, экологӣ ва ҳавфхоро низ ба назар гиранд, махсусан муҳим мегардад. Ин мақола ба таҳияи методологияи арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокӣи лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавӣ, ки ба ҷалби сармоягузорӣ ба Тоҷикистон равона шудаанд, бо назардошти хусусиятҳои рушди минтақавӣ ва мушкилоти мавҷуда бахшида шудааст.

Дар иқтисоди муосир, сармоягузорӣ дар ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо нақши калидӣ дорад. Лоиҳаҳо ва барномаҳои самаранокӣи сармоягузорӣ метавонанд на танҳо афзоиши ММД ва таъсиси ҷойҳои нави кориро таъмин кунанд, балки ба соҳаи иҷтимоӣ ва вазъи экологии минтақа таъсири мусбӣ расонанд.

Аммо, дар амал, на ҳама ташаббусҳои сармоягузорӣ бомуваффақият амалӣ карда мешаванд. Аксар вақт лоиҳаҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок нестанд, ба ҳадафҳои иҷтимоии эълоншуда ноил намешаванд ё ба муҳити атроф таъсири манфӣ мерасонанд. Ин пеш аз ҳама аз он шаҳодат медиҳад, ки лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ мавриди қабул ва тасдиқи онҳо дуруст арзёби намешаанд.

Аз ин ру зарурияти арзёбии комплекси лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ аллакай дар марҳилаи таҳия ва интиҳоби онҳо ба миён меояд.

Усулҳои мавҷудаи арзёбии самаранокӣ, ки асосан барои лоиҳаҳои тичоратно сармоягузорӣ таҳия шудаанд, хусусияти рушди минтақавиро ғайр ба назар намегиранд. Аз ҷумла, онҳо оқибатҳои иҷтимоӣ ва экологии татбиқи лоиҳаҳо, инчунин таъсир ба ҷанбаҳои ғуноғуни ҳаёти минтақаро ба таври кофӣ ба инобат намегиранд. Мақсади ин мақола таҳияи методологияи арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокӣи лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ мебошад, ки имкон медиҳад на танҳо омилҳои иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар ҳавфхоро низ ба назар гирад.

Доир ба муайян намудани маҳдудиятҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои оиди таҳлили равишҳои мавҷудаи сармоягузорӣ дар рушди иқтисодӣ минтақа татбиқ шудааст [11].

Аз ҷумла, Президенти кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронияшон дар Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, чунин баён намуданд: “Ҷаъолияти пурсамари Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ фишанги муҳими ғустариши ислохот ҷиҳати беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ба ҳисоб рафта, ба майдони муколамаи озод ва мунтазами давлат ва бахши хусусӣ табдил ёфтааст. Мақсади асосии шӯроҳои минтақавӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби бештари сармоя ба иқтисодиёти шаҳру ноҳияҳо мебошад, ки ҳамзамон ба баланд бардоштани иқтисодиёти минтақа ва таҳкими ҳамкорӣҳои давлат ва бахши хусусӣ мусоидат мекунанд”[1].

Ҳадафи асосии Ҳукумати мамлакат баҳри босамар қорӣ намудани сармояи хориҷӣ дар минтақаҳо тавасути барномаҳои давлатӣ буда, як қатор қорабиниҳои сиёсӣ, созишномаҳои давлатӣ ва ҳамкорӣҳои судмандро оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ дар солҳои сипаригардида матраҳ намуд. Ҷуноне, ки мулоқоти ҳадафноки қонибҳо оид ба масъалаи дастгирии Тоҷикистонро дар ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ барои амалисозии лоиҳаҳои афзалиятнок мавриди баррасӣ қарор доданд, ин низ паҳлӯи дигари самти барномавии рушди иқтисодию иҷтимоӣ тавасути сармояи хориҷӣ мебошад.

Чуноин масъалаҳои олими тоҷик, доктори илмҳои иқтисод, профессор Шариф Раҳимзода дар

китоби худ қайд мекунам, ки “*нешбурди сиёсати самараноки иқтисодӣ бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодиёт, ба роҳ мондани идоракунии он дар асоси стратегияҳои миллии дарозмуддат, қабули қонуну қарорҳои ба талаботи замон ҷавобгӯ, ташикли шароити мусоид барои рушди истеҳсолот ва соҳибкорию сармоягузорӣ имкон дод, ки рушди устувори иқтисодиёти мамлакат таъмин карда шавад*” [2].

Дар лоиҳаҳои мухталифи соҳаҳо аз ҷумла, дар бахшҳои энергетика, кишоварзӣ, саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва нақлиёт аз ҷумлаи афзалиятҳои кишвар зикр шудааст, ки ҷалби сармоягузори хориҷиро дар барномаҳои дар минтақаҳои марбут ҷорӣ намуда, мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Аз рӯи натиҷаи вохӯриҳо ҷонибҳо оиди минбаъд таҳкими ҳамачонибаи ҳамкориҳои созанда баҳри иҷрои омодагӣ кардан дар самтҳои мухталифи дар барномаҳои давлатӣ, ки барои рушду густариши минтақа матраҳ карда шудаанд чораҳои зарурӣ андешиданд.

Хотиррасон менамоям, ки дар соли 2020 нисбат ба соли 2019, ки дар асоси омили анҷомшудаи барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

солҳои 2016-2020 ҷалби сармоягузорӣ ба ҷумҳурӣ ба андозаи 53% кам гардид ва дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷии дар асоси барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 сармоягузориҳои хориҷии ҷалбшуда 428 млн долларро ташкил дод, аз ҷумла ҳамчун сармоягузориҳои асосӣ ба Тоҷикистон дар ин давра кишварҳои зерин доништа шудаанд: Чин (зиёда аз \$150 млн), Арабистони Саудӣ (\$39 млн), Филиппин (\$38 млн) дар асоси барномаҳои давлатӣ. Дар ин давра ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҷалбшуда ҳудуди 38% - 162 млн долларро ташкил дод.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки номунтазамӣ ва номуносибии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо боиси пайдоиши мушкилотҳо дар ташаккули сиёсати сармоягузорӣ, сиёсати буҷет, банақшагирии рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа мегардад.

Дар сарчашмаҳои илмӣ як қатор нишондиҳандаҳои рушди тафриқавии минтақаҳо ҷудо карда шудаанд, ки дар расми зерин инъикос гардидааст. (Расми 1.)

Расми 1. Рушди тафриқавии минтақаҳо
Сарчашма: Аз ҷониби муаллифони таҳия шудааст

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дигар кишварҳо, гуногунӣ дар рушди минтақа, шаҳру ноҳия ва маҳалҳо хос аст. Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон методикаи умумикабулгардидаи баҳогузори рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар вучуд надорад. Чунин баҳогузорӣ асосан, дар заминаи номгӯи

нишондиҳандаҳое, ки дар заминаҳои ҳуқуқӣ, ба монанди Қонуни Конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” (2004), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот” (2009), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ояндабинӣ, концепсияҳо,

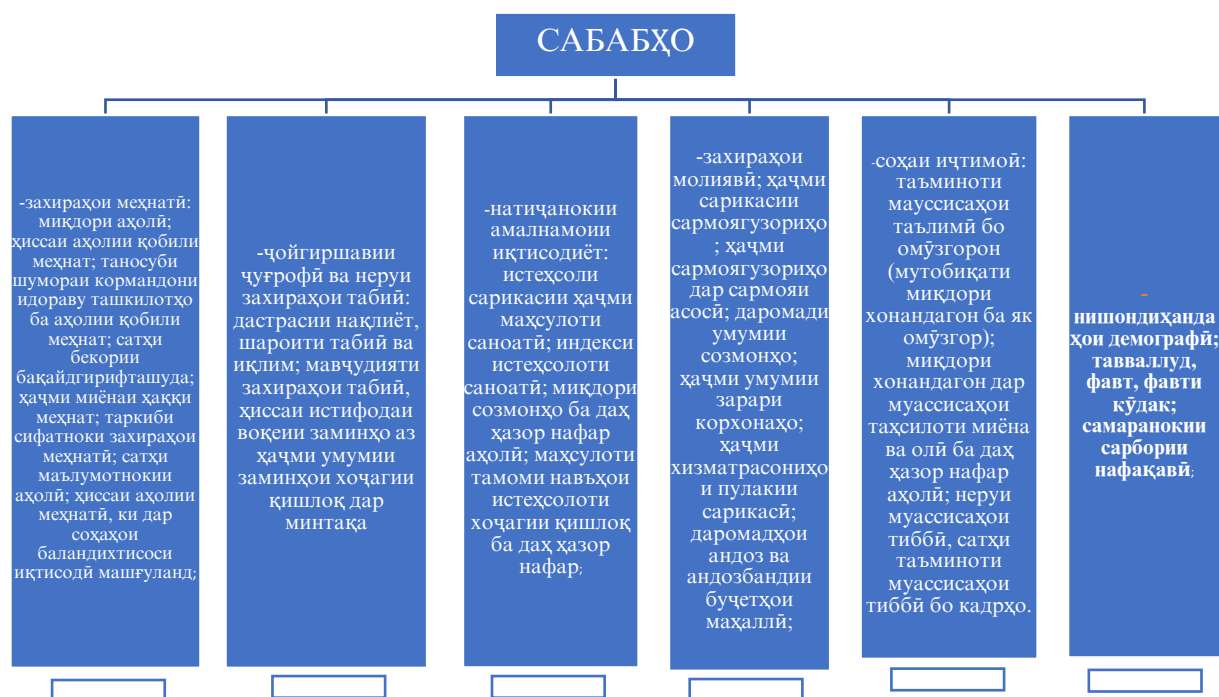
стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2003) муқаррар гардидаанд, гузаронида мешавад.

Лекин мутаасифона, дар чунин ҳолат танҳо баҳогузориҳои фаъолияти мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ гузаронида мешавад, на баҳогузориҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ. Аз ин хотир, метавон қайд намуд, ки зарурати гузаронидани баҳогузориҳои босифати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо ба миён меояд ва дар низомии сармоягузориҳои хориҷӣ ин яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад [11].

Мутавозунии ҳудудӣ бояд баробарнамоии талаботҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳоро таъмин намояд. Мутобикан, барои баҳогузориҳои мутавозунии рушди минтақаҳо зарур аст, ки доираи васеи нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ ва рушди

иқтисодӣ таҳқиқ намуда, ҷалби сармояи хориҷиро бо роҳи сохтану таҳияи барномаву лоиҳаҳои муфидбахшро амалӣ намоянд [4].

Таҳлили адабиётҳо нишон медиҳанд, ки аз ҷониби муаллифони мухталиф методикаи баҳогузориҳои тавозуннокии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо пешниҳод гардидааст, ки дар истифодаи як қатор нишондиҳандаҳои рушди ҳудудҳо бо ҷалби сармояи хориҷӣ асос ёфтаанд: (сабабҳо дар Расми 2 дарҷ гардидааст).

Расми 2. Хусусиятҳои баҳогузориҳои тавозуннокии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо

Сарчашма: Таҳқиқи муаллифон

Чи тавре ки дар Расми 2. оварда шудааст, баҳогузориҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳои алоҳида дар асоси нишондиҳандаҳои зикргардида баррасӣ ва арзёбӣ карда мешаванд. Дар ҳар як нишондиҳандаи зикргардидаи рушди ҳудудӣ ҷудо намудани нишондиҳандаҳои калидӣ зарур аст, ки дар асоси онҳо баҳогузориҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа гузаронида мешавад. Интиҳоби нишондиҳандаҳо тарзе ба роҳ монда мешавад, ки имконияти ба даст овардани таҳлилро дар асоси маълумоти омӯрӣ таъмин менамоянд.

Ба хотири баҳогузориҳои босифат муайян намудани таносуби байни нишондиҳандаҳои калидӣ зарур аст, ки имконияти бартараф намудани чунин нишондиҳандаҳоро дар марҳилаҳои ибтидоӣ таҳлил таъмин намоянд.

Дар соли 2020, ки ҷамбастандани Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, тамоюли мусбати рушд аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар бахшҳои воқеии иқтисод, сармоягузорӣ, хизматрасонӣ, болоравии нархи ашёи хом ва металлҳо дар бозори ҷаҳонӣ, рушди иқтисоди шарикони тичорати кишвар дар маҷмӯъ нигоҳ дошта шуд. “Пешрафти мусбии иқтисоди кишвар аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ - 21,3 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ - 6,8 фоиз, маблағгузориҳои сармояи асосӣ - 4,1 фоиз, муомилоти моли чакана - 6,6 фоиз ва хизматрасонии пулакӣ - 1,8 фоиз, муомилоти савдои берунӣ - 1,1 фоиз таъмин гардид [6].”

Бояд қайд намуд, ки иқтисодиёти кишвар аз ҳодисаву хавфҳои беруна ва сиёсӣ, аз ҷумла бӯхронҳои молиявӣ ҷаҳонӣ, проблемаҳои сиёсӣ ё

сиёсати пуркуввати ҳимоявӣ ва амниятӣ нисбат ба кишварҳои ҳамсоя осебпазир аст. Лоиҳаҳои хеле муҳим барои кишвар (таъсиси инфрасохтори зарурӣ) метавонанд бо хатари ҳалалдоршавии маблағгузорӣ, душвориҳои дарёфти сармоягузорӣ, коҳиши воридоти сармоя (дар шакли интиқоли маблағ) бинобар рӯйдодҳои сиёсати хориҷӣ қарор гирифтанд мусоидат намоёнд. Татбиқи ин лоиҳаҳо аз ҳисоби манбаъҳои худӣ, бе маблағгузориҳои хориҷӣ, сарфи назар аз дурнамои хуби рушди миёнамуҳлат, аз эҳтимол дур нест.

Албатта, амалӣ намудани барномаҳои минтақавӣ дар шароити имрӯза аҳаияти аввалиндараҷа мегирад, зеро номунтазамӣ ва номутаносибии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо боиси пайдоиши мушкilotҳо дар ташаккули сиёсати сармоягузорӣ, сиёсати буҷет, банақшагирии рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи алоҳидаи кишвар мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дигар кишварҳо, фарқият ва тавафутҳо дар рушди минтақаҳо ва маҳалҳо ҳос аст. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки то ҳол дар кишвар методикаи баҳогузориҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар вучуд надорад, ки албатта дар амалӣ намудани барномаҳои воқеии мақсаднок дар тамоми минтақаҳои кишвар ба таври манфӣ таъсир мерасонад.

Дар баробари ин, барои муайян намудани амниятӣ иқтисодии кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он нишондиҳандаҳои муайян истифода мешаванд, ки вазъияти иқтисодиёро дар алоҳидагӣ баҳогузорӣ менамоянд, ки он таъминоти захиравӣ ва молиявии рушди иқтисодӣ, истифодаи неруи илмӣ ва инноватсионӣ, сатҳи ҳаёти аҳолиро таҷассум менамоянд. Илова бар ин, аз нигоҳи мо зарур аст, ки таркиби сармоягузориҳои омӯхта шуда, дар асоси он ояндабинии вазъияти иқтисодӣ дар кишвар ва дар минтақаҳои алоҳидаи он амалӣ карда шавад [10].

Вобаста ба сиёсати иқтисодии давлат дар сатҳи минтақаҳо ҳаминро бояд тазаккур дод, ки зарурати коҳиш додани нобаробарии иқтисодии минтақавӣ ва дар баъзе мавридҳо ба даст овардани мувозинати иқтисодии минтақавӣ барои ҳамаи кишварҳо, ҷӣ кишварҳои пешрафта ва ҷӣ кишварҳои сусттаракқикардаи ҷаҳон ҳос аст. Механизми расидан ба ин мақсадҳо кумаки молиявии давлат, ҷалби маблағҳои маҳаллӣ, аз ҷумла сармояи хусусӣ тавассути ба сармоягузoron додани имтиёзҳои гуногун ва ба таъхир андохтани пардохтҳо, тадбирҳои қонунгузорӣ, маҳдудиятҳои молиявӣ, ҷарима ва амсоли онро дарбар мегирад. Таҷрибаи умумии сиёсати иқтисодии давлат дар сатҳи минтақаи истифодаи ягон ҳолату шаклҳои махсуси танзим ва ё дар як вақт якҷоя истифодаи бурдани якҷанд тадбирро истисно намекунад.

Барои сиёсати қарзиву пулӣ, ба таври анъанавӣ, сатҳи давлатӣ муайян карда шудааст. Кӯшиши тафриқабандии фоизҳо дар минтақаҳои гуногун қариб ки вучуд надорад, зеро дар бозори

сармоя минтақаҳои алоҳида ба сифати нархгузoron баромад менамоянд, ки аз ҷониби сармоягузорони хориҷӣ ва дохилӣ баҳогузорӣ карда мешаванд. Сатҳи давлатӣ инчунин барои амалӣ намудани танзими хориҷии иқтисодиёт муайян карда шудааст. Танҳо ҳолатҳои танзими махсус дар як қатор минтақаҳо, махсусан, минтақасоҳе, ки ба минтақаи озоди иқтисодӣ дохил мешаванд, ҳолати истисноӣ шуморида мешаванд.

Аз нигоҳи Разыков В.А. Рахимов Ш. М. Сафаров С.Г., ки дар китоби худ овардаанд “табиият, ки аксарият мӯтадилшавӣ ва рушди эҳтимолии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо тағйироти мусбат дар соҳаи сиёсӣ дар солҳои охир, афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ, эҳёи равандҳои сармоягузорӣ рабт медиҳанд. Фаъолияти пурсамари қорхонаҳо дар мӯҳлати дарозмуддат, таъмини суръати баланди рушд ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ асосан аз сатҳи фаъолияти инвестиционӣ ва доираи фаъолияти сармоягузории онҳо муайян карда мешавад” [5].

Мушаххасоти арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорию метавон аз руи ҳисоботҳои барномавие, ки тавасути он ҳамасола ва дар муддати муайян шаҳр, ноҳия ва вилоятҳо пешниҳод кардаанд, ҳулосагирӣ кардан мумкин аст.

Дар вилояти Суғд аз давраи амалишавии барнома, яъне солҳои 2016-2020 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои қорҳои бунёду барқарорсозии иншоотҳои дар Номгӯи чорабиниҳои ба барномаи мазкур замимагардида зиёда аз 174,4 млн. сомонӣ равона шудааст, ки ин 111,6 фоизи иҷрои нақшаи иҷрои Барномаро дар бар мегирад.

Аз ин 3,5 млн. сомонӣ (2,0 фоиз) маблағҳои бучети ҷумҳурӣ, 42,5 млн. сомонӣ (24,4 фоиз) бучети вилоятӣ, 0,9 млн. сомонӣ (0,5 фоиз) бучети ноҳия, 96,3 млн. сомонӣ (55,2 фоиз) аз ҳисоби соҳибқорон ва аҳоли ва 31,2 млн. сомонӣ (17,9 фоиз) сармояи хориҷӣ мебошанд. Давоми давраи ҳисоботии иҷрои Барнома ба маблағи қариб 13,0 млн. сомонӣ (аз ин, 170,0 ҳазор сомонӣ аз ҳисоби бучети ҷумҳурӣ, 7,8 млн. сомонӣ бучети вилоятӣ, 1,2 млн. сомонӣ маблағҳои соҳибқорон ва аҳоли ва 3,8 млн. сомонӣ сармояи хориҷӣ) қорҳои бунёду сохтмони иҷро шудааст, ки ин 103,9 фоизи иҷрои нақшаи иҷрои Барномаро ташкил медиҳад.

Дар ин давра, 3 иншоот бо маблағи 15,5 млн. сомонӣ (аз ин, 0,8 млн. сомонӣ аз ҳисоби соҳибқорон ва аҳоли ва 14,7 млн. сомонӣ сармоягузории хориҷӣ) пурра иҷро гардида, 1 иншоот бо маблағи 1350,0 ҳазор сомонӣ қорҳо оғоз гардида идома дорад. Соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ-тибқи нақшаи чорабиниҳои Барномаи мазкур барои татбиқи вазифаҳои соҳаи хоҷагии манзилӣ ва коммуналӣ 7 лоиҳа ба маблағи 15,2 млн. сомонӣ пешбинӣ шудааст. Дар ин давра, ба маблағи 13,2 млн. сомонӣ (13,2 млн. сомонӣ бучети вилоятӣ ва 68,0 ҳазор сомонӣ сармояи хориҷию дохилӣ) қорҳо иҷро

харочотҳои буҷетӣ ба пешниҳоди хизматрасониҳо мувофиқи меъёр ва талаботҳои замон шаҳодат медиҳад. Лекин аз ҳисоби нокифоягии воситаҳо, ки маблағҳои низоми буҷетии кишварро ташкил медиҳанд, метавон қайд намуд, ки истифодаи методи экстраполятсия ва ниёз ба сармояи хориҷӣ талаботи худӣ ҳаёт аст.

Хулоса мақолаи мазкур зарурати арзёбии ҳамаҷонибаи лоиҳаҳои минтақавиро бо назардошти на танҳо омилҳои иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ, экологӣ ва ҳавфнок ошкор мекунад. Усулҳои мавҷудаи арзёбӣ, ки асосан ба лоиҳаҳои тижоратӣ сармоягузорӣ нигаронида шудаанд, хусусиятҳои рушди минтақавиро пурра ба назар намегиранд, оқибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии татбиқи лоиҳаҳо, инчунин таъсир ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти минтақаро ба назар намегиранд. Ин боиси қабули қарорҳои на ҳамеша огоҳона дар соҳаи сармоягузорӣ мегардад.

Ҳамзамон усули арзёбии ҳамаҷонибаи дар мақола пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки таҳлили ҳамаҷониба гузаронида шавад ва дар соҳаи сармоягузорӣ қарорҳои огоҳона қабул карда шаванд. Таҳлили равишҳои мавҷудаи сармоягузорӣ дар Тоҷикистон мушкilotи рушди нобаробари иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳоро ошкор намуд, ки ба ташаккули сиёсати сармоягузорӣ ва буҷет таъсир мерасонад.

Мақола ҳамгироии усулҳои барномавии танзими давлатӣ ва ҷалби сармояи хориҷиро, ки дар

таҷрибаи ҷаҳонӣ аз солҳои 30-уми асри XX бомуваффақият истифода мешаванд, дар заминаи рушди минтақавии Тоҷикистон пешниҳод менамояд. Чуноне, ки Корниенко Т.А., Косенко С.Г., ва дигарон дар таҳлили худ қайд намудаанд, “Ҳамон минтақаҳо натиҷаҳои бехтаринро ба даст меоранд, ки маъмурият тавонад ягонагии сиёсати молиявӣ, саноатӣ ва иҷтимоиро таъмин намояд, методҳои оптималии баланд бардоштани самаранокии идоракунии молумулк ва воситаҳои молиявиро интихоб намояд, ҳамкорихоро бо соҳибкорон, сармоягузoron ва дигар кишрҳои ғайри аҳолӣ барои бехтар намудани сатҳи зиндагӣ ташкил намояд”[9].

Ҳамин тариқ муаян намудани фазои сармоягузори дар минтақаҳо, ки саҳми он нақши муҳимро мебозад, дар мамлакатамон тавасути барномаҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои муаянкунандаи сатҳи минтақаро густариш мебахшад.

Инчунин қорӣ намудани методологияи ҳамаҷонибаи арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавӣ, ки омилҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ҳавфнокро ба назар мегиранд, дар яқоягӣ бо ҳамгироии усулҳои барномавии танзими давлатӣ, имкон медиҳад, ки самаранокии равандҳои сармоягузорӣ дар Тоҷикистон баланд бардошта, ба рушди мутавозини иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо мусоидат намояд. Аммо, дар баробари ин таҳлили амиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои мушаххаси минтақавӣ барои арзёбии самаранокии методологияи пешниҳодшуда дар амал ҳатман зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бехтар намудани фазои сармоягузорӣ. С1.
2. Раҳимзода, Ш. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе : Эр-граф, 2019. – 219 р. – ISBN 978-99975-928-8-0. – EDN RJGZYJ.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон арои солҳои 2016-2020. Душанбе-2016.С32.
4. Довгялло, Я. П. Роль инвестиций в экономическом развитии Республики Таджикистан / Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 1. – С. 22-29. – EDN DKLQBO.
5. Разыков, В. А. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления её активизации / В. А. Разыков, Ш. М. Рахимов, С. Г. Сафаров. – Душанбе : Издательство "Сарпараст", 2001. – 175 с. – EDN MTUYYK.
6. Барномаи миёнамуҳлати рушди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон Барои солҳои 2016-2020. Хучанд-2016.С30, 34,39.
7. Барномаи миёнамуҳлати рушди вилояти Хатлон Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Бохтар-2016.С31,34,39.
8. Лагути Б.Г. Факторы влияния на эффективность расходования бюджетных средств. // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. <http://uecs.ru/uecs41-412012/Шт/1374-2012-05-30-11-56-29>.
9. Корниенко Т.А., Косенко С.Г., Кочурина Р.А. Актуальные вопросы государственного и муниципального управления. - Армавир: ИП Чайка, 2014. –С. 59.
10. Назаров, Д. Т. Инновационные кластеры как форма развития и размещения производительных сил в условиях переходной экономики Республики Таджикистан / Д. Т. Назаров // Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 31-39. – EDN ZNPGYJ.
11. Холбобоев, Ф. С. Роль инвестиционного законодательства в развитии государственной инвестиционной политики часть 2. Некоторые институциональные вопросы совершенствования

инвестиционного климата Республики Таджикистан / Ф. С. Холбобоев // Труд и социальные отношения. – 2024. – Т. 35, № 2. – С. 87-98. – DOI 10.20410/2073-7815-2024-35-2-87-98. – EDN OFGCTT.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Холбобоев Файзулло Самадович – номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмӣ Институти иқтисод ва демографияи ДДТТ. Почтаи электронӣ: faizullo.sx@gmail.com

Абдуллозода Умедҷон Саид — ходими калони илмӣ шӯъбаи тадқиқоти институтсионалии институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел+992552050525. Почта: umcaid@mail.ru

Сведения об авторах:

Холбобоев Файзулло Самадович – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. E-mail: faizullo.sx@gmail.com

Абдуллозода Умедҷон Саид - старший научный сотрудник отдела институциональных исследований Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

Information about the authors:

Kholboboev Faizullo Samadovich – candidate of economic sciences, leading researcher of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: faizullo.sx@gmail.com

Abdullozoda Umedjon Said - Senior Researcher at the Department of Institutional Research at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК: 338

ТАҶРИБАИ МУОСИРИ ИСТИФОДАИ ФАНОВАРИҲОИ РАҚАМӢ АЗ ТАРАФИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МИӢНА ЧИӢАТИ ТАӢМИНИ АМНИЯТИ АНДОӢИ: ТАӢЛИЛИ ҚИӢСӢ**Давлатзода Диловар Нусрат**

Аннотатсия: Тақмили таҷдиди муносибатҳои андозӣ ва гузариш ба фановариҳои муосири рақамӣ, мубрамтарин масъала чиҳати дигаргунсозии муносибатҳои андозӣ ба ишмор меравад. Бинобар ин, дар мақола муаллиф таҷрибаи кишварҳои пешсафи минтақа дар самти рақамисозии муносибатҳои андозиро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, нуқтаҳои муҳими онро барои истифода аз ҷониби кишварҳои Осӣи Миёна мавриди пешниҳод қарор додааст.

Муаллиф, ибраз доштааст, ки дар рафти ифшои нуқтаҳои асосии масъала аз ҳамоҳангсозии равобити диалектикӣ, равиши низоми-сохторӣ ва қиёснамоии маводҳо чиҳати ба вуқӯ пайвастании зухуроти иқтисодӣ-ичтимоӣ ба таври васеъ истифода намудааст. Бар асоси таҳқиқоти амалӣ намуда, муаллиф қайд намудааст, ки алоқамандии амнияти андозӣ ва сиёсати андозӣ дақиқан дар ин воқеият нуҳуфтааст, ки дастбӣ ба вазифа ва ҳадафҳои зикргардидаи сиёсати андозӣ дар таъмини ҳаматарафаи тазмини амнияти миллии андозӣ мусоидатгар мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисоди милли, рақамикунӣ, фановариҳо, зеҳни сунӣ, андоз, муносибатҳои андозӣ, низоми андоз, зухурот, даромад, аҳоли, давлат.

Барои иқтибос: Давлатзода Д.Н. Таҷрибаи муосири истифодаи фановариҳои рақамӣ аз тарафи кишварҳои осӣи миёна чиҳати таъмини амнияти андозӣ: таҳлили қиёсӣ / Д.Н. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2 (41). – С. 267-272.

СОВРЕМЕННЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ СТРАНАМИ СРЕДНЕЙ АЗИИ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЛОГОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**Давлатзода Диловар Нусрат**

Аннотация: Совершенствование налоговых отношений и переход на цифровые современные технологии, является наиболее актуальным для преобразования налоговых отношений в современном мире. Исходя из этого, автором исследован опыт ведущих стран региона в области цифровизации налоговых отношений, в процессе изучения опыта развитых стран региона, автором предложены ключевые положения в деле использования странами Средней Азии передового опыта индустриально развитых стран.

Автор в ходе раскрытия основных пунктов проблемы широко использовал методiku диалектических отношений, системно-структурный подход и сопоставление материалов для создания социально-экономических явлений. Основываясь на проведенных исследованиях, автор отметил, что взаимосвязь между налоговой безопасностью и налоговой политикой кроется в том факте, что достижение указанных задач и целей налоговой политики способствует всестороннему обеспечению безопасности национальной налоговой системы.

Ключевые слова: национальная экономика, цифровизация, инновации, искусственный интеллект, налоги, налоговые отношения, налоговая система, явления, доход, население, государство.

THE MODERN EXPERIENCE OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES TO ENSURE TAX SECURITY: A COMPARATIVE ANALYSIS**Davlatzoda Dilovar Nusrat**

Abstract: The improvement of tax relations and the transition to digital modern technologies is the most relevant for the transformation of tax relations in the modern world. Based on this, the author examines the experience of the leading countries of the region in the field of digitalization of tax relations, in the process of studying the experience of developed countries in the region, the author suggests key provisions in the use of advanced experience of industrialized countries by the countries of Central Asia. During the disclosure of the main points of the problem, the author widely used the methodology of dialectical relations, a system-structural approach and a comparison of materials to create socio-economic phenomena. Based on the conducted research, the author noted that the relationship between tax security and tax policy lies in the fact that the achievement of these objectives and goals of tax policy contributes to the comprehensive security of the national tax system.

Keywords: national economy, digitalization, innovations, artificial intelligence, taxes, tax relations, tax system, phenomena, income, population, state.

Гузориши масъала. Чаҳони муосир дар шароити шаклгирӣ ва дигаргуниҳои кулӣ қарор дорад, ки асли онро рақамсозии иқтисод ташкил медиҳад. Бинобар ин, таҷдиду дигаргунсозии равобит ба асоси истифодаи дастовардҳои рақамӣ барои густариши муносибатҳои байни андозсупорандагон ва мақомоти андоз, амрест зарурӣ. Бо назардошти чунин як дигаргуниҳо, муаллиф дар мақола таҷрибаи кишварҳои тавсеаёфтаи сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавиро мавриди омӯзиш қарор дода, андеша ва диди худро вобаста ба тақмили муносибатҳои андозӣ бар асоси фановариҳои муосир мавриди пешниҳод қарор додааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба тақмил ва таҷдиди муносибатҳои андозӣ олимони хориҷию ватанӣ аз қабилӣ Миронова О. А., Князева М. В., Чумъабоев Х.Қ., Касиров Ф.Қ., Исматов Х.Х., андешаҳои худро дар ин бобат пешкаш намудаанд.

Мақсади мақола. Мақсади аслии мақола таҳкими муносибатҳои андозӣ байни мақомоти андоз ва андозсупорандагон дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва истифодаи фановариҳои муосир дар ин самт доништа мешавад. Баҳри ифшои ин масъала, муаллиф дар таҳқиқоти худ таҷрибаи пешқадами пешсафтарин кишварҳои минтақа ва ҷаҳонро, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон равобити зичи иқтисодӣ доранд мавриди омӯзишу таҳлил қарор додааст, ки мубрамтарин онҳо чунинанд:

1. ҳадаф ва моҳияти иқтисодии истифодаи фановариҳои рақамӣ дар шароити муосир;
2. омӯзиш ва пешниҳоди таҷрибаи кишварҳои пешсафи минтақа ва ҷоринамоии бехтарин унсурҳо дар низомии муносибатҳои андозӣ;
3. ифшои муҳимтарин ҷузъиёти фановариҳои рақамӣ дар самти ғанисозии бучети давлат ва ҳамзамон баландбардории маърифати молиявии андозсупорандагон.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тавсеаи рақамсозии иқтисод дар саросари ҷаҳон, масъалаи таъмини амнияти андозӣ ба унвони як ҷанбаи муҳими таъмини амнияти иқтисоди миллӣ арзёбӣ мегардад. Новобаста аз таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудан ба ин мушкилӣ, имрӯзҳо наметавон дар бораи таваққуфи ихтилофҳои назариявӣ дар мавриди амнияти иқтисодӣ, моҳияти он, равишҳои андозагирӣ, аҳамияти он дар заминаи таъмини амнияти иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан ронд.

Ҳамзамон, мебошад ибраз дошт, ки андеша ва диди ягона дар мавриди роҳҳо ва самтҳои баландбардории амнияти иқтисодӣ махсусан тавассути истифодаи фановариҳои рақамии бар асоси истифодаи зеҳни сунъӣ амалкунанда вучуд надорад, чунин вазъ, аҳамият ва мубрамиати таҳқиқотҳо дар ин самт ҷоннок менамояд². Бо назардошти андешаҳои зикрнамуда ва мубрамиати бештар пайдо намудани иқтисоди рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар ҷаҳони имрӯза, кӯшиш намудем то таҷрибаи муосири истифодаи фановариҳои рақамиро тавассути кишварҳои осеъӣ барои таъмини амнияти андозӣ дар қиёснамоии байнидавлатӣ дар иртибот бо муайянсозии ҳамачонибаи тавсеаи идоранамоии амнияти андозӣ дар Осиёи Миёна роҳандозӣ намоем.

Лозим ба ёдоварист, ки дар рафти ифшои нуқтаҳои асосии масъала аз ҳамоҳангсозии равобити диалектиқӣ, равиши низомии-сохторӣ ва қиёснамоии маводҳо ҷиҳати ба вуқӯ пайвастании зухуроти иқтисодӣ-ичтимоӣ ба таври васеъ истифода намудаем.

Дар шароити муосир амнияти андозӣ муҳимтарин ҷузъи амнияти иқтисодӣ ба шумор рафта, дар намуди умумӣ метавонад ба унвони муҳофизи афзалиятҳо ва манфиатҳои миллӣ дар соҳаи андозӣ баромад намоёнд ва ҳамзамон аз таҷдиду хавфҳои дохилию берунӣ ҳифз намоёнд. Фаъолият дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ, минтақавиро дар доираи се ҷабҳа дида баромадан мувофиқи мақсад мебошад:

- ташаккули сиёсати муносиби андозӣ;
- иҷрои дурусти маъмурияти андозӣ;
- муқовимат бо ҳама гуна ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ.

Дарачаи амнияти андозӣ қисми ҷудоинопазири сиёсати андозӣ буда дар алоқамандии зич бо сиёсати андозӣ қарор дорад. Таҳти истилоҳи сиёсати андозии кишвари муосир асосан сиёсат ҷиҳати танзими фискалии иқтисод дарк карда мешавад, ки дар шакли як ҳуҷҷати алоҳидаи муайянкунандаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти кишвар дар самти мукаррарнамоии андозҳо ва бочҳо, параметрҳои гаронии андоз, таҳриқҳои андозӣ, маъмурикунонии андозҳо ва дигар масоили марбут амал намуда, ҳамчунон механизмҳо, абзорҳои ноил шудан ба ҳадафҳои танзими фискалии иқтисод ва интизории самара аз ин аҳдофро арзёбӣ менамояд.

Барои ифшои моҳияти сиёсати андозии кишвари муосир, амиқсозии ҳадафҳои он мувофиқи мақсад шуморида мешавад. Дар ин ҷодда, ба назари мо асилтарин ҳадафҳо чунинанд:

² Миронова О. А., Шемякина М. С. Основы и взаимосвязь категорий «экономическая безопасность» и «налоговая безопасность» //

Инновационное развитие экономики. — 2015. — № 4(28). — с. 125-131

- таъмини таҳрики тавсеаи иқтисодӣ ва ҳавасамандсозии тақрористехсоли босуръат дар иқтисод;
- муқовимат бо иқтисоди сиёҳ;
- таъмини пурраномаи бучет;
- ҳифзи адолати низоми миллии андоз ва баландбардории рақобати фаромилалии он.

Алоқамандии амниятӣ андозӣ ва сиёсати андозӣ дақиқан дар ин воқеият нухуфтааст, ки дастбӣ ба вазифа ва ҳадафҳои зикргардидаи сиёсати андозӣ дар таъмини ҳамагарафӣ тазмини амниятӣ миллии андозӣ мусоидатгар мебошад.

Дар таъмини амниятӣ андозии кишварҳои Осиёи Миёна, қабл аз ҳама дар кишварҳои ру ба тавсеаи фазои пасошурӯӣ, новобаста аз мавҷудияти теъдоди назарраси ҷанбаҳои беҳамто, метавон як қатор мушкилиҳои хусусияти умумидоштаро аз ҳам ҷудо намуд:

➤ назорати андозӣ ва маъмурияти андозии бесамар. Сатҳи ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ ва хусусиятҳои ҷиноятҳои андозӣ новобаста аз қомеъҳои назаррас то ба ҳол дар сатҳи баланд қарор доранд. Чунин ҳолат аз як тараф бо хусусияҳои тафаккурии аҳолии минтақа ва шуурнокии онҳо вобастагӣ дорад, ки дар дар тақвиятбахшии муносибатҳо ва уҳдадорӣҳои андозӣ ҳалал мерасонад, аз тарафи дигар қору фаъолияти на он қадар муваффақи мақомоти андозӣ, ки дар шароити қасри мутахассисони соҳавӣ фаъолият мекунанд, муаммоҳоро эҷод менамояд, ҳамзамон, дар сатҳи зарурӣ истифода накардани фановариҳои муосир ва равобити носозгори аҳоли нисбат ба мақомоти андозӣ боиси қастаҳои назорати андозӣ гардидааст.

➤ фазои номусоиди андозӣ-сармоягузори, ки бо сиёсати бесамари андозӣ ҳамранг мебошад. Барои кишварҳои Осиёи Миёна мавҷуд набудани манбаҳои ҷойгузини маблағгузориҳои уҳдадорӣҳои бучетӣ ва сатҳи баланди гаронии андоз барои баъзе категорияҳои андозсупорандагон ҳос мебошад. Лозим ба зикр аст, ки новобаста аз муътадили гаронии андоз дар миқёси байналмилалӣ, он барои иқтисодҳои ташаккулёбанда ва заифи минтақа ба унвони боздорандаи муҳаррикҳои асосии тавсеаи соҳаҳои қалидӣ (ашёи хом, қишварзӣ, саноати сабук ва саёҳӣ) ба ҳисоб рафта, дар бештари маврид боиси қомилан нестшавии рағбатҳо ҷиҳати тавсеа ва раванги иқтисодӣ гардидаанд. Дар ин асно, нақшаҳо ҷиҳати ислоҳоти минбаъдаи низоми андозӣ, ки дар воқеъ маъноӣ афзудани гаронии андозро барои гурӯҳҳои муҳталифи андозсупорандагон дар назар дорад, метавонад дар қоҳиши амниятӣ андозии иқтисоди миллий боис гардад.

Масоили баҳсбарангез ҷиҳати пешниҳоди сабукиҳо ва имтиёзҳои андозӣ барои низомҳои андозии кишварҳои Осиёи Миёна ҳос мебошад, ки он дар навбати худ барои татбиқи ҳадафҳои қисқалӣ, танзимӣ ва нақши таҳрики андозҳо ва бочҳо

мусоидатомез нест. То замоне, ки андозсупорандагон ангеа барои мондан дар иқтисоди сиёҳро доранд, мушкилии амниятӣ андозӣ дар сатҳи баланд қарор хоҳад дошт. Фазои номусоиди сармоягузори ва сатҳи баланди қастод ба унвони асоситарин мушкilot дар соҳаи амниятӣ андозӣ башумор рафта, барои ҳама кишварҳои Осиёи Миёна мубрам мебошанд.

Баргарафсозии мушкilot ва ихтилофот, татбиқи масоили умумӣ ва ҳамаҷонибаро тақозо менамояд, ки дар байни онҳо рақамсозии идораи амниятӣ андозӣ ва асоситарин абзори он- зеҳни сунъӣ аз мавқеи махсус бархурдор мебошанд.

Дар ҷаҳони имрӯза, ҳалли теъдоди зиёди масоил дар бахши рақамсозиро, зеҳни сунъӣ ба уҳда дорад. Он ба унвони як фановариҳои пешрафтаи худқор барои таҳлилу таҷзияи ҳаҷми бузурги маълумот шинохта шудааст. Зеҳни сунъӣ метавонад дар равшанӣи матн, тасвирҳо ва барқарорсозии иттилоотӣ гумшуда мусоидат намояд, ҳамзамон он имкон дорад ба таври худқор дар қабули доираи густурдаи қарорҳои манфиатбор созгор бошад.

Бо истифода аз зеҳни сунъӣ метавон амниятӣ андозиро идора намуд, дар баробари он, бо истифода аз зеҳни сунъӣ имкони ҳалли маҷмуи вазифаҳоро метавон ба қомон қасонид, аз қумла аз худқорнамоӣ ва таъмини дастрасии умумӣ ба хизматҳои қосилавии андозӣ, то ба қох мондани мониторинги рақамии андозии қарогирандаи доираи қасеъи равобитҳои андозӣ ва ба мушоҳидаи қирфгани тақомии амалиётҳо ва транзаксияҳо дар миқёси кишвар.

Бар ин асно, ба назари мо омӯзиши таҷрибаи вориднамоии фановариҳои рақамии таъминқунандаи амниятӣ андозии кишварҳои зер ба монанди Қин, Қусия, Қореяи Қанубӣ барои кишварҳои Осиёи Миёна мубрам ба шумор меравад. Новобаста аз мавҷуд набудани пешрафтҳои қобили таваҷҷӯҳ дар қамти воридсозии фановариҳои муосир аз қониби кишварҳои Осиёи Миёна, ба андешаи мо қурсатҳое мавҷуданд, ки метавонанд дар таъмини босуръати навқониҳои барои минтақа мубрам мусоидат намоянд, махсусан дар қамтҳои зерин:

- оқоданамоии мутахассисони баландхитос;
- тарғиби анъанаҳои қарҳангӣ-таърихӣ, ки ифодагари сатҳи баланди интизоми иҷроияро зимни воридсозии навқониҳо дар бахши идораи умумӣ ба вуқӯ меқайқанданд;
- қурсати дастрасӣ ба фановариҳои рақамии қаблан қорқардшуда, махсусан тавақсути абзори равобити байналмилалӣ (АСЕАН, ИИАО).

Дар ин асно гуфтан мумкин аст, омилҳои зикргардида танҳо ба унвони қамнаи татбиқи лоиҳаҳои миқёсан бузург ҷиҳати вориднамоии фановариҳои рақамии муосир қаромад намуда, барои таъмини амниятӣ андозии кишварҳои минтақа қарур

арзёбӣ мегарданд. Ҳамзамон, таҷрибаи амалӣ низ муҳим мебошад, он чи ки дар назарияи идоранамоӣ дониши лоиҳавӣ номида мешавад, дар мавриди он ки ба таври амиқ дар кадом бахшҳои идоранамоии амнияти андозӣ метавон онро ворид намуд, кадом захираҳо барои ин амал заруранд, кадом имконотро метавон барои пазириши фановариҳои истифода бурд, чӣ натиҷае аз воридсозии абзорҳои рақамӣ мумкин аст ба даст овардан.

Дар ҷорҷубаи таҳқиқоти худ мо тасмим гирифтем то баъзе аз ҷанбаҳои истифоданамоии фановариҳои муосири таъминкунандаи амнияти андозиро аз ҷониби кишварҳои пешсафи минтақа аз қабилҳои Русия (бояд қайд намуд, ки аксари марказҳои фановариҳои Русия дар қисмати осӣёй ҷойгир шудаанд), Чин (бузургтарин маркази тавсеаи фановариҳои рақамӣ дар ҷаҳон), Корея Ҷанубӣ (яке аз пешсафтарин марказҳо) пешниҳод намоём.

Шояд дар миёни се кишвари мавриди омӯзиш қарор гирифта, Кореяи Ҷанубӣ дар бахши рақамисозии идораи амнияти андозӣ ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи корпоративӣ аз ҷумлаи пешсафтаринҳо бошад. Ногӯфта намонад, ки барои пешсафӣ дар ин кишвар заминаҳои зиёде гузашта шудаанд, аз ҷумла, аз иқтисодии бешаки захираҳо ва мутахассисон то ин воқеият, ки Кореяи Ҷанубӣ яке аз пешсафони ҷаҳон дар самти таҳаввулотии муосир ҳануз дар замони қабл аз марҳилаи рақамисозӣ ба шумор мерафт, ҳамзамон коркардҳо дар бахши зехни сунъӣ хусусияти ғайритиҷоратиро дар худ ҷой дода буданд ва аз тарафи давлат фаъолона маблағгузорӣ мегардиданд³. Ҷойи таъҷуб нест, зеро қарорҳои рақамии умедворкунанда дар соҳаи идоракунии умумичамъиятӣ ба таври фаъол ворид ва ба кор бурда мешуданд.

Мувофиқ ба назароти мо, ба вазъи амнияти андозӣ навгонҳои зерини рақамӣ, ки бар асоси истифодаи зехни сунъӣ бунёд ёфтаанд, таъсир мерасонанд:

- Гузаронидани ҳама навъҳои равобити дучониба бо андозсупорандагон ба шакли рақамӣ, бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Корея қабл аз ҳама кишварҳои саноатӣ ҳукумати электронӣ ба кор андохта шуда буд, аммо интиқоли хизматрасониҳои умумӣ дар бахши андозҳо ба қолаби рақамисозӣ иҷборан набуд, бо ин ҳол бо назардошти хусусиятҳои хоси мутаалиқ ба урфияти аҳолии ин кишвар ва дар ҳамбастагӣ бо имконоти рақамисозӣ, дастрасии инфиродии аҳоли ба фановариҳои иттилоотӣ-иртиботӣ,

ин ҷараён босуръат дар нимаи аввали солҳои 2010-ум ба вуқӯъ пайваست;

- Равнаки хизматрасониҳои рақамии андозии бевосита аз тарафи IT-ширкатҳо пешниҳодшаванда (назорати фосилавии андозӣ ва аудит), дар натиҷаи арзоншавии хизматрасониҳо ва тавсеаи фановариҳои рақамӣ, яку-якбора болоравии фарҳанги андозӣ ва менеҷменти андоз чӣ дар сатҳи корпоративӣ ва чӣ дар сатҳи андозсупорандагонии инфиродӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҳаммаслақ ва то ҷое дунболоғии кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ тавсеаёфта дар самти истифодаи зехни сунъӣ барои рақамисозии идоранамоии соҳаи таъмини амнияти низоми андозии миллий Федератсияи Русия махсус меёбад. Пешрави Федератсияи Русия дар самти рақамисозии маъмурикунии андозҳо, ки бар асоси рӯйкарди хавфгарой анҷом мешавад ва марбут ба амалкарди низоми мониторинги микёсии ҳама андозаи иттилоотҳо буда, амалиётҳо байни котрагентҳоро ба таври доимӣ мавриди назорату анҷиш қарор медиҳад, ба онҳо додани категорияи хавф ва иҷрои баъдии иқдомоти ҷораҳои назорати андозиро ироа менамояд. Дар ҳоли ҳозир, дигаргунсозии маъмурикунии андоз ба низоми мониторинги андозӣ роҳандозӣ гардидааст, ки таваасути он маҷмуи амалиётҳо дар микёси иқтисоди ин кишвар ба таври мудавоим бо мақсади муайянсозии пойгоҳи андозбандӣ мониторинги рақамӣ карда мешаванд⁴.

Дар ин раванд шояд савол ба миён ояд, ки ҷаро Русия (на Чин ва ҳатто на Кореяи Ҷанубӣ) ба унвони пешрави ҷаҳонӣ дар самти рақамисозии маъмурикунии андоз гаштааст. Ба ҷуз аз омилҳои субъективӣ, тавсеаи рақамисозӣ дар самти маъмурикунии андоз дар Федератсияи Русияро метавон ба шароити беҳматии андозӣ шарҳу тафсир дод, ки он чунин аст:

- Иқтисоди Русия дар ҳолати дигаргунии фаъол қарор дорад, аз ин хотир иқтисодии қомилан таҳқиқ наёфтаи низоми андозӣ, ниёз ба тақмилу таҷдиди маъмурикунии андозӣ дорад;
- Вазъияти ислоҳоти низоми андозӣ, фурсатеро ба миён овард, ки бидуни таҳаввулотии дарднок, метавон лоиҳаҳои ҳадафмандро дар соҳаи рақамисозии маъмурикунии андозӣ роҳандозӣ намуд ва

³ Pokrovskaja N. N. Tax, financial and social regulatory mechanisms within the knowledgedriven economy // Blockchain algorithms and fog computing for the efficient regulation: In 2017 XX IEEE International Conference on Soft Computing and Measurements (SCM). 2017. — p. 709-712.

⁴ Лучинина Е. А. Развитие электронных сервисов налоговой службы // Налоги и финансы. — 2015. — № 4(28). — с. 45-48.

он ҳам бо ҳавасмандӣ ва дастгрии доираи васеи ҷамъият.

- Мушкилоти густурдае, ки қабл аз рақамикунонӣ мушоҳида мегардид, марбут ба иқтисоди сиёҳ буд, бинобар ин намояндаҳои мухталифи ҷомеа андешидани чораҳои қатъиро аз ҳукумат ва сохторҳои он тақозо менамуданд, аз ин ҷиҳат, дар Русия ба таври умумӣ-ҳатмӣ рақамисозии маъмурикунии андозӣ бар асоси рӯйкарди хавфгарой бавуқӯ пайваст. Бояд қайд намуд, ки чунин ҳолат дар дигар кишварҳои зикргардида тақрибан ба назар намерасад, на дар Кореяи Ҷанубӣ, ки дар он маърифату фарҳанги андозии соҳибқорон ва афроди алоҳида дар сатҳу сифати боло қарор дорад ва на дар Чин, зеро дар ин кишвар уҳдадорҳои андозӣ тавассути дастгоҳи пурқуввати ниҳодҳои давлатӣ назорат бурда мешаванд.

Ҷумҳурии мардумии Чин дар қиёс бо дигар кишварҳои минтақаи Осиё дар истифодаи фановариҳои рақамии назорати давлатӣ в махсусан дар бахши андозӣ пешқадамтар мебошад. Ҳануз аз ибтидои солҳои 2010-ум дар ин кишвар мунтазам рушди рақамии иқтисодӣ-ичтимоӣ амалӣ гашта истодааст, ҳамзамон, рақамикунонӣ дар ин кишвар бо мақсади пурзурнамоии назорати шаҳрвандон ва амалиётҳо, аз ҷумла тарнзаксияҳои интернетӣ, бинобар сабаби тичоратӣ аз ҳад зиёд дар платформаҳои мансуб ба интернет. Дар қатори

рақамисозии бахшҳои мухталифи иқтисодӣ, инчунин дар ин кишвар шиносномаҳои рақамӣ қоркард ва ба истифода дода шуда истодаанд. Лозим ба ёдоварист, ки тавассути ин шиносномаҳо рейтингҳои ахлоқии шаҳрванд муайян карда мешавад ва бар ин асос ба шаҳрванд доираи хизматарсонии умумиҷамъиятӣ пешниҳод мегардад, ногуфта намонад, ки унсури муҳими ин рейтинг масъулияти андозӣ бахисоб меравад.

Аз таҳлилу таҷзияи қиёсии таҷрибаи кишварҳои мухталифи минтақа дар самти воридсозии фановариҳои муносири рақамӣ ва зехни сунъӣ дар муносибатҳои андозӣ нақши мубрамро иҷро менамоянд, зеро дар натиҷаи назорати бе ҷунҷаро ва мудавоими амалиётҳои мухталифи молиявӣ шаффофияти равобити иқтисодӣ таъмин мегардад. Чунин ҳолат, боиси тавсеаи иқтисодӣ ва болоравии сатҳи даромади аҳоли хоҳад гашт, аз тарафи дигар рақамисозии назорати андозӣ боиси қосташавии иқтисоди сиёҳ дар кишварҳои Осиёи Миёна ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳад шуд.

Илова ба андешаҳои ибраз дошта, метавон гуфт, ки истифодаи таҷрибаи кишварҳои бузурги ҷаҳон ва минтақа барои таҳкиму густариши муносибатҳои андозӣ зарур арзёбӣ мегардад, аз ҷумла оқилона ва ба таври интиҳобӣ қабули унсурҳои нисбатан мубрам, таъсирбахш ва ояндадори фановариҳои рақамӣ, ки метавонанд дар таъмини амнияти андозӣ ба қор бурда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Миронова О. А., Шемякина М. С. Основы и взаимосвязь категорий «экономическая безопасность» и «налоговая безопасность» // Инновационное развитие экономики. — 2019. — № 4(28). — с. 125-131.
2. Миронова О. А. Налоговая безопасность: развитие теории, методологии и практики // Инновационное развитие экономики. — 2021. — № 3-1(33). — с. 90-97.
3. Князева М. В., Давыдова Е. М. Теоретико-методологические подходы к формированию системы налоговой безопасности в России // Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление. — 2019. — № 4(84). — с. 83-88. — doi: 10.24866/2311-2271/2017-4/83-88.
4. Ахмадеев Р. Г., Косов М. Е. Эффективность налоговой политики в сфере инноваций // Финансовая жизнь. — 2020. — № 1. — с. 74-78.
5. Вандина О. Г. Структурные элементы налоговой политики // Экономические и гуманитарные науки. — 2020. — № 10(285). — с. 73-78.
6. Thuronyi V., Brooks K. Comparative tax law. Kluwer Law International BV. — 2021
7. Pokrovskaja N. N. Tax, financial and social regulatory mechanisms within the knowledge-driven economy // Blockchain algorithms and fog computing for the efficient regulation: In 2017 XX IEEE International Conference on Soft Computing and Measurements (SCM). 2021. — p. 709-712.
8. Shin Y. J. E-Procurement System as an E-Government Platform: Case of South Korea. / In Politics and Social Activism: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications., 2021. — 410-432 p.
9. Лучинина Е. А. Развитие электронных сервисов налоговой службы // Налоги и финансы. — 2021. — № 4(28). — с. 45-48.
10. Троянская М. А. Горизонтальный налоговый мониторинг как инструмент совершенствования налогового администрирования // Азимут научных исследований: экономика и управление. — 2022. — № 3(20). — с. 347-350

Маълумот дар бораи муаллиф.

Давлатзода Диловар Нусрат - унвончӯи кафедраи молия, ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кучаи Нахимова, 64/14.

Сведения об авторе.

Давлатзода Диловар Нусрат - аспирант кафедры финансов, ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14, Душанбе.

About the author:

Davlatzoda Dilovar Nusrat – postgraduate student of the Department of Finance, TSFEU. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhimova.

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 342.951:351.82

МАСОИЛИ РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Каримов Ҳусейн Мухторович

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба масоили рушди маърифати ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Махсусан дар матни мақола қайд карда мешавад, ки маърифати ҳуқуқӣ фаъолияти мақсадноку мунтазами давлат ва ҷомеа оид ба ташаққулу баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ бо мақсади мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ, таъмини ҷараёни ташаққули маънавии шахсият мебошад, ки бидуни онҳо ҷараёни татбиқи ғояҳои таъсиси давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон номумкин аст. Тадқиқоти илмӣ мазкур маҳз ба масоили мубрами муосир, яъне баъзе аз камбудӣҳо ва нуқсонҳои тақомул ва рушд наётани маърифати ҳуқуқии бархе аз хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод мегардад, ки назорати риояи ҳуқуқҳои хизматчиёни давлатӣ бояд ба зимаи роҳбарияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ҷузъи томи онҳо, мақомоти дахлдори салоҳиятдор ва мақомоти судӣ гузошта шавад. Чорабиниҳои мазкур имконияти фарохро ба вуҷуд меорад, ки тавассути он сатҳи таълимӣ иҷтимоии мақомоти дахлдор таҳти назорат гирифта шавад.

Вояҳои калидӣ: маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, хизматчиёни давлатӣ, шуури ҳуқуқӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҷузъи томи онҳо, ҷараёни ташаққул, ҷарёни мақсадноки иттилоотӣ.

Барои иқтибос: Каримов, Ҳ.М. Масоили рушди маърифати ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.М. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1 (41). – С. 273-278.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Каримов Хусейн Мухторович

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам развития правового просвещения государственных служащих в Республике Таджикистан. В частности, в тексте статьи отмечается, что правовое просвещение – это целенаправленная и регулярная деятельность государства и общества по формированию и совершенствованию правового сознания и правовой культуры в целях борьбы с правовым нигилизмом, обеспечения процесса духовного формирования личности, без которого невозможен процесс реализации идей установления правового государства в Республике Таджикистан. Данное научное исследование направлено на исследование актуальных проблем современности, а именно на некоторые недостатки и пробелы развития и неразвитость правового статуса некоторых государственных служащих Республики Таджикистан.

В этой связи, контроль за соблюдением прав государственных служащих предлагается возложить на руководство органов исполнительной власти и их подразделений, соответствующих компетентных органов и органов судебной власти. Данное мероприятие предоставляет широкую возможность по контролю уровня социальной напряженности соответствующих органов власти.

Ключевые слова: правовое просвещение, правовая культура, государственный служащий, правосознание, органы государственной власти и их подразделения, процесс формирования, целенаправленный поток информирования.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF LEGAL ENLIGHTENMENT OF CIVIL SERVANTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Karimov Hussein Mukhtorovich

Annotation. This article is devoted to the problems of developing legal education for civil servants in the Republic of Tajikistan. In particular, the text of the article notes that legal education is a purposeful and regular activity of the state and society to form and improve legal consciousness and legal culture in order to combat legal nihilism, ensure the process of spiritual formation of the individual, without which the process of implementing the ideas of establishing legal states in the Republic of Tajikistan. This scientific research is aimed at exploring pressing problems of our time, namely, some shortcomings and development gaps and the underdeveloped legal status of some civil servants of the Republic of Tajikistan.

In this regard, it is proposed to entrust control over the observance of the rights of civil servants to the leadership of executive authorities and their divisions, relevant competent authorities and judicial authorities. This event provides a broad opportunity to control the level of social tension of the relevant authorities.

Key words: *legal education, legal culture, civil servant, legal awareness, public authorities and their subdivisions, the formation process, a purposeful flow of information.*

Гузориши масъала. Маърифати ҳуқуқӣ фаъолияти мақсадноку мунтазами давлат ва ҷомеа оид ба ташаккули баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ бо мақсади мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ, таъмини ҷараёни ташаккули маънавии шахсият мебошад, ки бидуни онҳо ҷараёни татбиқи ғояҳои таъсиси давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон номумкин аст. Маърифати ҳуқуқӣ маҷмӯи ҷорабиниро оғоз мекунад, ки ба паҳн намудани донишҳои ҳуқуқӣ дар байни ҳамаи категорияҳои шахрвандон бо фарқияти синну сол, касб ва вазъи иҷтимоӣ нигаронида шудааст [2. с. 125].

Дар аҷаи муносиби маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мавҷудияти таълими ҳуқуқӣ ва низоми эътиқодҳои пешбинӣ мекунад, ки бо эътирофи қонун, дарки зарурати риояи талаботи он, доштани малака ва маҳорат барои амалигардии ҳуқуқ хос мебошад. Донише, ки дар ҷараёни маърифати ҳуқуқӣ ба даст оварда мешавад, ба эътиқоди шахсӣ, муносибати қатъӣ ба риояи ҳақиқӣ меёрҳои ҳуқуқӣ вобаста буда ва баъдан он бояд ба талаботи ботинӣ ва одати риояи қонун, изҳороти ташаббуси ҳуқуқӣ ва сиёсӣ табдил ёбад.

Дилхоҳ давлат дар марҳилаҳои таърихӣ мавҷудияти худ барои баланд бардоштани савияи маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлати худ кушиш мекард ва ин омил аз сарчашмаҳои зиёди таърихӣ бар меояд. Проблемаи маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ омилҳои муосир нест. Таҳияи қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти хизмати давлатӣ дар ҳама давраҳо барои рушди фаъолияти тарбияи кадрҳои хизмати давлатӣ аҳамияти махсус дорад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳлили маводҳои илмӣ муосир нишон медиҳанд, ки масоили рушди маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ ҳамавақт зерин назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ қарор дорад. Вобаста ба масоили ҷанбаҳои муҳтавои маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ дар асарҳои олимони ватанӣ, аз ҷумла С.И.

Ибрагимов, А.М. Диноршо, Р.Н. Маъруфӣ, З.М. Соибов, Ҷ.Х. Ҷамшедов ва хориҷӣ, аз ҷумла Л.А. Петручак, Т.Н. Радько, Н.И. Элиасберг, Атагимова Э.И., Сергин М.Ю., Макаренко Г.И., Михалевич В.В. тадқиқ шудаанд.

Мақсади мақола – тадқиқи масоили рушди маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Айни замон сатҳи маърифати ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ қоркард ва амалигардонидани ҷорабиниҳои муҳтавои тақозо менамояд, зеро то ҳол камбудии дар самти маъруфат вучуд дорад. Бо пайгирии омори муҳтавои хизматчиёни давлатӣ ба мақомоти судӣ ва прокуратура оид ба ҳифзи ҳуқуқ озодаҳои онҳо бо итминон метавон гуфт, ки афзоиши он ба назар мерасад. Вале шумораи ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳо, ки аз ҷониби баъзе аз хизматчиёни давлатӣ содир мешаванд, назаррас арзёбӣ мегардад ва ин омилҳои манфӣ аз нокифоя будани фаъолият оид ба маърифати ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дар самти баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ хизматчиёни давлатӣ шаҳодат медиҳад.

Оиди масъалаҳои мафҳум ва пайдоиши категорияи маърифати ҳуқуқӣ ақидаҳо ва суханҳои зиёде мавҷуд мебошад. Дар баробари ин қайд намудан лозим аст, ки мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ дар меёрҳои қонунгузорӣ дарҷ нагардидааст. Танҳо дар Қонуни намунавӣ дар бораи фаъолияти таълимӣ (7 декабри соли 2002 дар ш. Санкт-Петербург бо қарори 20-15 дар ҷаласаи 20-уми пленарии Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ қабул шудааст) мафҳуми маърифат муқаррар гардидааст. Вобаста ба он маърифат – ин «ҷараёни мақсаднок иттилоотии аҳоли аз таҷрибаи мавҷудаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки барои доираи васеи ҳозирин, ки одатан ба гурӯҳҳои устувор тақсим нагардидаанд пешбинӣ шудааст ва ҳеҷ гуна расмиёти

муқаррарии назорати муваффақияти азхудкунии маълумоти пешниҳодшударо дар назар надорад»[1].

Ҳамин тарик, метавон ба ҳулосае омад, ки: «Маърифати ҳуқуқӣ – чараёни мақсаднок оид ба паҳн намудани донишҳо дар бораи ҳуқуқ, тартиби татбиқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аҳамияти онҳо барои ҷомеа ва таҷрибаи татбиқи онҳо мебошад».

Моҳияти чараёни маърифати ҳуқуқӣ дар фаъолияти мақсадноки роҳбарияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ва дигар субъектҳои таҳсилоти ҳуқуқӣ оид ба баланд бардоштани савияи дониши ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ ифода мегардад. Баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ вобаста ба қонунгузорию амалкунондаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби татбиқ ва усулҳои ҳифзи он, самаранокии хизмати давлатиро аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ вусъат бахшида, сифати иҷрои вазифаҳои дар назди хизматчиёни давлатӣ гузошташударо беҳтар гардониди, сулҳу субот, рӯҳияи хизматчиёни давлатӣ нисбати ҷомеа, инчунин дар байни хизматчиёни давлатӣ эътиқоди қавӣ ба волоияти қонунро инкишоф ва рушд медиҳад.

Сохтори чараёни маърифати ҳуқуқии хизматчиёни давлатиро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои мутақобила, аз қабилӣ ҳадафҳо, вазифаҳо, субъектҳо, объектҳо, вазифаҳо, шаклҳо, принципҳо, зиддиятҳо, усулҳо (услуб ва воситаҳо), шаклҳо ва натиҷаҳо метавон ифода намуд. Вобаста ба ин сохтори маърифати ҳуқуқӣ аз унсурҳои зерин иборат аст:

1. *мақсадҳои маърифати ҳуқуқӣ* – ин инкишофу рушди донишҳои ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ, рафтори қонунӣ, масъулияти хизматӣ ва шаҳрвандӣ; рушди худшиносии ҳуқуқӣ; муносибияти фаъолияти маърифатӣ, профилактикаи ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои хизматчиёни давлатӣ, мебошад;

2. *вазифаҳои маърифати ҳуқуқӣ*: 1) профилактикии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳо; 2) фароҳам овардани шароите, ки рушди фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ ва баланд бардоштани дараҷаи саводнокии ҳуқуқии онҳоро таъмин менамояд; 3) мусоидат ба хизматчиёни давлатӣ оид ба татбиқи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии онҳо, инчунин ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии онҳо;

3. *субъектҳо* – роҳбарияти мақомотҳо ва роҳбарияти кадрӣ онҳо, роҳбарияти (сардорон) ҷузъу томҳои мақомотҳо, мутахассисони қорҳои хизматӣ-сиёсӣ, хизмати сиёсӣ-ҳуқуқӣ, мақомоти судӣ, мақомоти прокуратура, ва ғайра;

4. *объекти маърифати ҳуқуқӣ* – ин хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб мераванд;

5. *функсияҳои маърифати ҳуқуқӣ* аз қабилӣ:

- *идроқӣ* – азхудкунии назариявии муқаррароти асосӣ дар бораи ҳуқуқ, давлат ва мазмунӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ;

- *танзимкунонда* – таъсиррасонӣ ба рафтори хизматчиёни давлатӣ бо мақсади таъмини фаъолияти

самараноки тамоми унсурҳои низоми ҳуқуқӣ ва ташакул додани низоми устувори ҳуқуқӣ;

- *муҳофизавӣ* – ба ташаққули дониш, маҳорат, малакаи зарурӣ оид ба ҳифзи муносибатҳои хизмати давлатӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноят нигаронида шудааст;

- *таҷрибавӣ-амалӣ* – мақсади маърифати ҳуқуқиро дар фаъолияти хизмати давлатӣ муайян намудан, инчунин барои дар амалия татбиқ намудани вазифаҳои назариявӣ мусоидат менамояд;

- *дурнамоӣ* – имкон медиҳад, ки дурнамои рушди минбаъдаи маърифати ҳуқуқӣ муайян карда шавад;

- *иртиботӣ* – огоҳ намудани хизматчиёни давлатӣ дар бораи тағйирот дар қонунгузорӣ, таҷрибаи амалияи ҳуқуқӣ, қорӣ намудани технологияҳои муосир дар раванди маърифати ҳуқуқӣ, ки сатҳу сифат ва самаранокии онро мукамал мегардонад;

- *профилактикӣ* – ба рафъи сабабҳои, ки ба ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноят оварда мерасонанд;

6. *қонуниятҳо* – робитаҳои мавҷудаи байни унсурҳои сохтори маърифати ҳуқуқӣ ду навъ мешаванд, аз қабилӣ:

- *берунӣ* – вобастагии маърифати ҳуқуқӣ ба чараёнҳои сиёсӣ ҳуқуқие, ки дар давлат ва ҷаҳон ба амал меоянд, муайян карда мешавад;

- *дохилӣ* – бо робитаҳои байни унсурҳои таълими ҳуқуқӣ, фаъолияти субъектҳои маърифати ҳуқуқӣ, муносибати объектҳои маърифати ҳуқуқӣ ва натиҷаҳои он тавсиф карда мешавад;

7. *принсипҳои маърифати ҳуқуқӣ* – ин асосҳои маърифати ҳуқуқӣ мебошанд, ки бо қонуниятҳои рушди ҷомеаи муосир, танзими ҳуқуқии ғояҳо ва муқарраротҳо мебошанд, ки самти чараёни маърифати ҳуқуқиро муайян менамоянд. Ба принципҳои умумӣ шомиланд:

- *қонуният* – дар ҳатмияти меъёрҳои ҳуқуқӣ, ногузирии ҷазо барои вайрон кардани онҳо, риояи қатъии талаботи қонун, иҷрои ҳатмии ҳуқуқу ӯҳдадорихи муқарраршуда ифода меёбад;

- *хусусияти илмӣ* – шарҳи ҳатмии меъёрҳои ҳуқуқ, қоидаҳои қор ва татбиқи онҳоро дар хизмати давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандии муосир бо намунаҳо, бо мақсади оддитар омӯхтани онҳо дар назар дорад; бо нишон додани сабабҳои ҳуқуқвайронкуниҳо, усулҳои пешгирӣ ва безарар гардонидани онҳо ҳатто дар марҳилаи банақшагирӣ;

- *фаҳмо будан ва оммавият* – тавзеҳи меъёрҳои ҳуқуқӣ бо забони муносибу мақсади дарки онҳо аз ҷониби ҳамаи категорияҳои хизматчиёни давлатӣ;

- *мураттабӣ* – мунтазам, бидуни тавакқуф аз иҷрои вазифаҳои асосии хизмати давлатӣ, тибқи нақшаҳои таҳия ва тасдиғардида гузаронидани маърифати ҳуқуқиро дар назар дорад;

- *системавӣ* – татбиқ намудани маърифати ҳуқуқӣ бо истифодаи ҳадди аксар аз тамоми усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои мавҷуда бо мақсади самараноктар дарк намудани маводи пешниҳодшуда аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ;

- *объективӣ* – маълумот бояд саривақт бо дарназардошти ҳамаи тағйиротҳо ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад;

- *пайдарпайӣ* – маърифати ҳуқуқӣ бояд «аз ҳадди ақал то ҳадди аксар», яъне, маълумоти пешниҳодшуда бояд аз асос то мушаххасот ворид гардад, ҳар як чорабиниҳои минбаъда бояд пеш аз муқаррар намудани сатҳи муайяни шуури ҳуқуқии хизматчиҳои давлатӣ ба роҳ монда шавад;

- *мувофиқи мақсад будан* – масъалаи дурустии истифодаи усул, шакл ё усули муайяно барои ноил шудан ба сатҳи муайяни таҳсилоти ҳуқуқии хизматчиҳои давлатӣ ошкор мекунад;

8. *усулҳои маърифати ҳуқуқӣ*, аз қабили:

- *боварикунонӣ* – усули асосии маърифати ҳуқуқӣ мебошад, зеро бо ёрии он имконияти ташаккул додани идроки ҳуқуқӣ пайдо мегардад. Татбиқи ин усул иштироки тамоми субъектҳои таълими ҳуқуқиро талаб менамояд. Аммо ин усулро бояд дар якҷоягӣ бо дигар усулҳое, ки барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии хизматчиҳои давлатӣ самаранок мебошанд, истифода намуд. Воситаҳои асосии боварикунонӣ изҳорот, тавзеҳот, тасдиқнамоӣ ва инкорнамоӣ ба ҳисоб мераванд;

- *мачбурунонӣ* – ин дуввумин усули муҳимтарини маърифати ҳуқуқӣ буда, дар якҷоягӣ бо усули боварикунонӣ самараноктар амалӣ мегардад;

- *намунаи шахсӣ* – усули маърифати ҳуқуқӣ, ки ба тақлид асос меёбад. Агар роҳбар (сардор) бо намунаи худ ба қонун ҷӣ гуна муносибат карданро нишон диҳад, пас хизматчиҳои давлатии зертобеъ дар сатҳи шуурнокӣ хоҳиш пайдо менамояд, ки аз рафтори ӯ роҳнамоӣ намояд. Дар ҳолате, ки роҳбар нисбати хеш серталаб бошад, пас зертобеъ барои иҷро накардани талаби ӯ сабабе пайдо наменамад;

- *ҳавасмандгардонӣ* – ин аз байни аксарият интихоб намудани кадрҳои фаъол, босалоҳият ва боинтизом, инчунин ба сифати намуна гузоштани саводнокии ҳуқуқии онҳо мебошад. Усули муносибтарини маърифати ҳуқуқӣ барои хизматчиҳои давлатӣ ин усули ҳавасмандгардонӣ ба ҳисоб меравад.

9. *Шаклҳои асосии маърифати ҳуқуқии хизматчиҳои давлатӣ* ин тарғиби ҳуқуқӣ, машваратҳои ҳуқуқӣ, наشري адабиёти ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ мебошад. Шаклҳои асосии маърифати ҳуқуқӣ инҳоянд:

- *омӯзиши ҳуқуқӣ* – ин баланд бардоштани сатҳи маданияти ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии хизматчиҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, омӯзиши қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавии мақомоти ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, ки барои иҷрои фаъолияти хизматӣ, амалӣ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои хизматчиҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷрои вазифаҳои онҳо заруранд;

- *тарғиби ҳуқуқӣ* – ин шакли соддаи пешниҳоди маълумоти зарурии дорои хусусияти ҳуқуқӣ ба хизматчиҳои давлатие мебошад, ки бо гузоштани он дар гӯшаҳои таблиғоти аёнӣ («Гӯшаи донишҳои ҳуқуқӣ», «Гӯшаи интиҳобкунандагон» ва ғ.), сӯҳбат

бо ҳайати шахсӣ дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ (ҳам инфиродӣ ва ҳам коллективӣ), гузаронидани лексияҳо бо намояндагони мақомоти хизматӣ-сиёсӣ, намояндагони даъватшудаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, гузаронидани чорабиниҳои оид ба саволу ҷавобҳои ҳуқуқӣ, ташкили фаъолияти машваратҳои ҳуқуқӣ ва ғайра;

- *таҷрибаи ҳуқуқӣ* – ин аз ҷониби хизматчиҳои давлатӣ иштирок намудан дар мурофиаҳои қушоди судӣ, шинос шудан бо натиҷаҳои таҷрибаи санҷиши хизматӣ, иштирок дар машваратҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти прокуратура ва ғайра;

- *худомӯзӣ* – ҳудо намудани вақт ба хизматчиҳои давлатӣ барои мустақилона омӯختани меъёрҳои ҳуқуқӣ, имконияти дастрас намудани таҷрибаи судӣ-тафтишотӣ, таҳсил дар факултаҳои ҳуқуқшиносии макотиби олии бо қадри имконоти ҷойдошта;

- *сӯҳбатҳои инфиродӣ* – бо хизматчиҳои давлатие, ки майл ба вайрон кардани меъёрҳои муқарраршуда доранд ва ҳангоми иҷрои вазифаҳои мансабӣ ва хизматнашон беинсофӣ зоҳир менамоянд.

10. *Чараҳои тарбияи ҳуқуқӣ* – ин фаъолияти бевоситаи намояндагони раёсатҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия, роҳбарон ва ғайра (субъектони маърифати ҳуқуқӣ) оид ба баланд бардоштани сатҳи шуурнокии ҳуқуқӣ, саводнокии ҳуқуқӣ; баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии хизматчиҳои давлатӣ (объектҳои маърифати ҳуқуқӣ); бо нозукиҳои ҳуқуқӣ ва бо сохтори давлатӣ ошно сохтани хизматчиҳои давлатӣ; аз ҳуқуқу озодиҳои ва ӯҳдадорӣҳои хизматчиҳои давлатӣ, инчунин волияти қонун огоҳ сохтани онҳо; ташаккули малакаҳои рафтори ҳуқуқӣ, баланд бардоштани сатҳи саводнокии ҳуқуқӣ, ташаккули тафаккури ҳуқуқӣ ва маҳорати ҳуқуқӣ, тавассути татбиқи усулҳо ва шаклҳои маърифати ҳуқуқӣ, мебошад.

Ҳангоми дарсҳои омӯзиши ҳуқуқ ба хизматчиҳои давлатӣ ба вазъи махсуси ҳуқуқии онҳо диққати махсус додан лозим аст. Маҳдудияти ҷиддии ҳуқуқ ва маҳдудияти ӯҳдадорӣҳои махсус набояд сабаби дарки манфии хизмати давлатӣ аз ҷониби хизматчиҳои давлатӣ гардад.

Бо дарназардошти он, ки хизматчиҳои давлатӣ яке аз бахшҳои асосии дастгоҳи идоракунӣ давлатӣ ба ҳисоб мераванд ва барои тайёр намудани мутахассисони баландсифат мӯддати тӯлониву маблағи зиёд аз бучети давлат масраф мегардад. Вобаста ба ин яке аз қисматҳои он хароҷотҳо бояд дар самти дарки оғаҳии хизматчиҳои давлатӣ оид ба зарурати риояи дақиқ ва қатъии қонунгузорӣ, нуктаи муҳими ташаккули шахсияти хизматчиҳои давлатӣ, дарки мавқеи онҳо дар сохтори мураккабу вобастагии фаъолияти системаҳои мураккаби иттилоотӣ аз муносибати ҳар як хизматчиҳои давлатӣ оид ба иҷрои дақиқи вазифаҳои хеш, масраф гардад. Дар ин ҳолат таҳияву паҳн намудани лоиҳаҳои эҷодие, ки барои дарки дастраси ғайрихирфавӣ ва маводи иттилоотии донишҳои асосии ҳуқуқиро таъмин менамуда, фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии шаҳрвандонро ташаккул медиҳанд. Инчунин

муаллифоне, ки лоиҳаҳо ва маводҳои мазкурро таҳия менамоянд бояд аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳавасманд карда шаванд.

Чунин амалҳои хизматчиёни давлатӣ аз номукамал будани фаъолияти тарбиявии муассисаҳои таълимии мухталиф бо донишҷӯён ва курсантҳо дар ташаккули шуури ҳукукии онҳо ҳангоми омӯзиш далолат менамояд. Вобаста ба ин, мутахассисони ҷавон хоҳиши сидқан идома додани хизмати давлатиро надоранд ва нисбати қонун муносибати безътиной зоҳир менамоянд. Онҳо эҳтироми ҳуқуқашонро талаб намуда, вале аз иҷрои ӯҳдадориҳои ба зиммашон гузошташуда саркашӣ менамоянд. Ташаккули шуури ҳукукии хизматчиёни давлатии ҷавон қадами аввалин дар самти баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳукукии хизматчиёни давлатие, ки нав ба қору фаъолияти хизматӣ шурӯъ менамоянд, ба ҳисоб меравад.

11. *Мақсади маърифати ҳукукии* хизматчиёни давлатӣ ташаккули фардияти ҳукуқӣ мебошад, вале фаъолияти нокифояи роҳбарияти мақомоти давлатӣ дар умум ва аз ҷумла фаъолияти роҳбарияти мақомот дар самти ташаккул додани маърифати сиёсӣ-ҳукуқӣ ба натиҷаи зарурӣ оварда намерасонад. Кормандони мақомоти давлатӣ бо гирифтани танҳо як қисмати маълумот (меъёрҳои ҳукуқӣ, таҷрибаи судӣ, маълумот дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳо дар мақомоти давлатии дахлдор) шуурнокии ҳукукии ҳешро инкишоф намедиханд. Баъзе аз роҳбарияти (сардорон) ҷузъу томҳои мақомоти давлатӣ аксар вақт малакаи зарурии фаҳмонидани қонунгузорӣ, тартиби татбиқи он, оқибатҳои ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои содиршуда ва роҳҳои самараноки пешгирии онҳоро надоранд. Маълумоти зарурӣ аз сабабе, ки масъулони машғулиятҳои ҳукуқӣ донишу малакаи зарурии сиёсӣ-ҳукуқӣ ва педагогӣ надоранд, ин амалро анҷом дода наметавонанд. Чун қоида омӯзиши самараноки таълим бештар раванди эҷодӣ буда, бо ҳалли як қатор масъалаҳои ғайристандартӣ алоқаманд аст. Аммо дар баробари ин, ҳар як тадқиқот мантиқ, марҳила ва қонуниятҳои муайяни хосро доро мебошад. Аз ин рӯ, мутахассисон бояд меъёру қоидаҳои аз ҷумла қабули илмию амалиро, ки дар адабиёти махсуси педагогӣ-равонӣ инъикос ёфтаанд риоя намоянд. Дар самти мазкур, инчунин принципи эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро риоя намудан зарур аст, чунки он сатҳи сифати касбии мутахассисонро таъмин менамояд [3, с. 8-15].

Вобаста ба ин, чараёни маърифати ҳукуқӣ ҳангоми адои хизмати давлатӣ ва фаъолияти ҳаррӯзаи ҷузъу томҳо пайваставу муназзам ташкил ва амалӣ мегардад. Масоили муҳим дар чараёни ташаккули муносибати бошууронои хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷрои ӯҳдадориҳои хизматӣ ва шахрвандии онҳо, дарки дурусти моҳияти принципҳои ва институтҳои асосии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаҳмиши дурусти татбиқи салоҳияти ҳокимияти давлатӣ мутабиқи қонунгузорӣ, қобилияти мустақилона рафтор намудан ва қарори лозимӣ қабул кардан дар

ҳолатҳои муҳими ҳукуқӣ, рафтори ҳешро бо меъёрҳои мавҷудаи ҳуқуқ дар фаъолияти хизматии ҳаррӯзаи хизматчиёни давлатӣ мутаносиб гардонидан, ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз дар ҷузъу томҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия бояд шахсоне қарор дошта бошанд, ки бо маслиҳат, фаҳмондадихӣ ва роҳнамоӣ масоили мазкурро танзим намоянд.

Алалхусус субъектҳои асосие, ки маърифати ҳукуқиро дар миёни хизматчиёни давлатӣ паҳн менамоянд, ин албатта сохтори раёсатӣ ва кадрӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ҷузъу томҳои онҳо, инчунин мутахассисони мақомоти дахлдор, ба ҳисоб мераванд. Субъектҳои номбурда бо хизматчиёни давлатӣ бештар робита дошта ва фаъолияти таъсиррасонии онҳо нисбати сатҳи маърифати ҳукукии хизматчиёни давлатӣ бояд бештар ба назар расад. Вале аз сабаби набудани малақаҳои назарраси сиёсӣ, ҳукуқӣ ва педагогӣ, қорҳо оид ба маърифати ҳукуқӣ аз ҷониби ин категорияҳои субъектҳо дар сатҳи нокифоя ба роҳ монда шудааст. Маълумоти ҳукукии мавҷуда ба таври кӯтоҳ, вобаста ба мавзӯҳо, дар тавсияҳои мухталифи методӣ дарҷгардида пешниҳод мешавад, лекин оид ба масоили мазкур заминаҳои эҷодӣ мавҷуд намебошад ва аз ин лиҳоз, фаъолияти дарсҳои сиёсӣ-ҳукуқӣ дилгиркунонда ба назар расида, дар байни хизматчиёни давлатӣ шавқу рағбатро намеангезонанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили таҷрибаи амалии муосири маърифати ҳукуқӣ дар фаъолияти роҳбарияти раёсатҳои мақомоти мухталиф мушкилоти зеринро ошкор намуд:

- дараҷаи нокифояи маҳорати субъектҳои маърифати ҳукуқӣ;
- шумораи ками мутахассисони соҳаи ҳуқуқ мавҷуданд, ки имконияти ба хизматчиёни давлатӣ дар шакли оддӣ, моҳият ва хусусиятҳои татбиқи истифодаи меъёрҳои ҳукуқиро дар фаъолияти хизматӣ ва хусусӣ, фаҳмониданро дошта бошанд;
- самаранокии нокифояи истифодаи воситаҳои муосири интерактивии интиқоли иттилоот;
- сатҳи сусти эътимоди хизматчиёни давлатӣ ба роҳбарияти раёсатҳои мақомоти мухталиф;
- мавҷуд набудани усулҳои самараноки муайяннамоии сатҳи маърифати ҳукукии хизматчиёни давлатӣ.

Аз ин лиҳоз, дар асоси воқеияти муосири ҷомеа оид ба баланд бардоштани сатҳи дониши ҳукуқӣ ва маърифати ҳукукии хизматчиёни давлатӣ диққати ҷиддӣ зоир намудан зарур аст. Вобаста ба ин механизмҳои маърифати ҳукуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯза бояд амал намоянд, ва муҳим аст, ки мутахассисони салоҳиятдор донишҳои ҳукуқиро пешкаш ва дастрас намоянд.

Вобаста ба ин, раванди тарбияи ҳукуқӣ тақмили пайвастаро тақозо менамояд. Дар шароити ҷомеаи муосири ҳукуқӣ, ки давлат кӯшиш ба ҳарч медихад, ки сифати танзими тамоми паҳлӯҳои ҳаётро беҳтар созад, ва ба ҳар як масоили кӯчак таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд, албатта дар ин маврид хизматчиёни

давлатӣ, ҳамчун шахсоне, ки ҷаъолияташон ба ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҷомеа нигаронида шудааст, бояд қонунгузори кишвари хешро хуб донанд. Аммо дар ҳар сурат, субъектҳои маърифати ҳуқуқӣ набояд мақсади омода намудани ҳуқуқшиносии касбӣ аз ҳар як хизматчи давлатиро дошта бошанд. Алабатта дар ҷараёни мазкур бояд принциби кифояти оқилонаро ба роҳ монд, яъне ҳар як хизматчи давлатӣ бояд меъёрҳои асосии ҳуқуқии давлат ва он меъёрҳое, ки ба ҷаъолияти бевоситаи ӯ дахл доранд, донад ва дуруст истифода намояд.

Назорати риояи ҳуқуқҳои хизматчиёни давлатӣ бояд ба зимаи роҳбарияти мақомоти

ҳокимияти иҷроия ва ҷузъу томҳои онҳо, мақомоти дахлдори салоҳиятдор ва мақомоти судӣ гузошта шавад. Ҷорабини мазкур имконияти фарохро ба вучӯд меорад, ки тавассути он сатҳи ташаннуҷи иҷтимоии мақомоти дахлдор таҳти назорат гирифта шавад. Инчунин омили мазкур сатҳи содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ содиршавандаро ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Вобаста ба ин, ҳар як роҳбар (сардор) бояд меъёрҳои ҳуқуқиеро, ки ҳуқуқи манфиатҳои хизматчиёни давлатии зертобеи онҳоро танзим менамоянд, қатъӣ дарк намояд ва аз оқибатҳои вайрон намудани онҳо огоҳ бошад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни намунавӣ дар бораи ҷаъолияти таълимӣ (7 декабри соли 2002 дар шаҳри Санкт-Петербург бо қарори 20-15 дар ҷаласаи 20-уми пленарии Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ қабул шудааст).
2. Полханов А.А. Правовое просвещение населения как компонент социальной работы и социального образования / А.А. Полханов // Вестник ТГУ, выпуск 1 (93), – Тамбов, 2011. – С. 124-129.
3. Тарасов С.В. Воспитание в современных социокультурных условиях / С.В. Тарасов // Воспитание в современной образовательной среде: матер. регион. науч.-практ. конф. / отв. ред. И.В. Васютенкова. – СПб., 2011. – С. 8-15.

Маълумот дар бораи муаллиф

Каримов Ҳусейн Мухторович – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносии, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 93-520-19-77 (м.). E-mail: hussein77@mail.ru.

Информация об авторе

Каримов Ҳусейн Мухторович – кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе. Республика Таджикистан. **Адрес:** 734067, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 935201977 (м.). E-mail: hussein77@mail.ru.

Information about the author

Karimov Hussein Mukhtorovich – candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of the Tajik State Financial and Economic University. Dushanbe. The Republic of Tajikistan. **Address:** 734067, c. Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel.: (+992) 935201977 (m.). E-mail: hussein77@mail.ru.

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Рачабов Р.К. ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБИГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАЗОРАТИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҲОИ СОҶАИ ХИЗМАТРАСОНӢ	5
Нусратзода М.Н. РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ: ДУРНАМО ВА ТАМОЮЛҲО	12
Ғафуров Ғ.С. ТАКМИЛИ ИНСТРУМЕНТҲОИ БУҶЕТИКУНОНИИ БА НАТИҶА НИГАРОНИДАШУДА ДАР НИЗОМИ БАҲШИ ҶАМӢЯТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	18
Шукуров С.М., Маҳмадкаримов Х. БАӢЗЕ АЗ ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ИҚТИСОДИ ОМЕХТА	23
Тағоева Р.Г. МАВҶЕӢ ВА АҶАМИЯТИ МЕӢЁРҲОИ ТАРИФӢ ДАР НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАИ ҶАЁТ	31
Попов Н.А., Сафарзода М. ОЦЕНКА МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КРУПНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	39
Якубова К.Г. РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ	47
Сабзасва М.С. ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ НИЗОМИ АНДОЗ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ДАВРАҲОИ ГУНОГУН	53
Мирзоалиев А.А., Худойкулова Ё.К. ОМОДАГИИ КАДРҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ САНОАТИ САӢЁӢӢ	61
Юнусзода Х.Қ. ҶАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН: ИМКОНИЯТҲОИ ТАРАҚҚИЁТ	67
Амиров М.С. МОДЕЛСОЗИИ АРЗЁБИИ ХАВҒҲОИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХӢРОКВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	74
Зокирхонзода М.З. АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ УЧЁТА ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ СОЦИАЛЬНОМУ СТРАХОВАНИЮ И ПЕНСИЯМ	81
Ҳайтова Н.Н. ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ИНТЕРНЕТ – БОНКИНГ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ	86
Холбобоев Ғ.С., Шарафова М.Ҷ, Шарафов Ҷ.А. ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ҶАӢОЛИЯТ ОИД БА ФУРӢШИ МОЛҲОИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ (дар мисоли МОИ “Суғд”)	95
Олимов Д.А., Бобомуродов П.Х., Рачабов С.Р. НАҚШИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКНИИ КОРХОНАҲО	102
Мирзозода А.Д. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ҶАВАСМАНДГАРДОНИИ МОДДИИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ	108
Ахмедов Х.А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНИМ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ	114
Холматов Б.М. ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР САМТИ АНДОЗБАНДИИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ БО ИСТИФОДА АЗ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ	123
Cui XiaoNa SOCIO ECONOMIC ESSENCE OF THE REGIONAL ECONOMY	131
Ҳакимов С.Н. ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ	141
Ғайбуллоева Д.А. ТАӢМИНОТИ ИТТИЛООТИИ НИЗОМИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯИ ТАШКИЛОТ	149
Абдуллоева Ш.Ф. МАСӢАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛӢБИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	158
Марипова Ғ.А. ФАКТОРЫ УСПЕШНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: ПЕРСПЕКТИВЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	165
Сафаров А.А. НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	174
Бобошарова Ғ.Г. ТАӢЛИЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ НИЗОМИ ТАӢСИЛОТИ УМУМИИ ДАР НОӢИЯИ РӢДАКӢ	181

Акбарова Н.А. НАҚШИ ХАЗИНАДОРӢ ДАР ТАЪМИНИ ИҶРОИШИ ҶАРАӢНИ БУҶЕТӢ	190
Сайдалиев Ҷ.Р. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛӢБИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ	201
Собиров И.А. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛӢБИИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	208
Мусоева М.А. ШАРТҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ	216
Авгонов Н.А., Газиев М.Н. ТАБДИЛДИҲИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ БА САРМОЯГУЗОРӢ: МУШКИЛОТҲОИ ТАШАККУЛ ВА САМТҲОИ РУШДӢ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	224
Дустзода М.Х. ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ, ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	233
Қурбонализода Д.Т. ТАШАККУЛ ВА РУШДӢ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	239
Файзуллоева З.Н. НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ БАҲИСОБИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА БУНӢДИ КОНСЕПСИЯИ УМУМИИ ОН	246
Муродов И.Р. РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН САМТИ ОЯНДАДОРИ РУШДӢ ИҚТИСОДИӢТ	254
Холбобоев Ф.С., Абдуллозода У.С. АРЗӢБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲО ВА БАРНОМАҲОИ МИНТАҚАВИИ САРМОЯГУЗОРӢ	259
Давлатзода Д.Н. ТАҶРИБАИ МУОСИРИ ИСТИФОДАИ ФАНОВАРИҲОИ РАҚАМӢ АЗ ТАРАФИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МИӢНА ҶИҲАТИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ АНДОЗӢ: ТАҲЛИЛИ ҚИӢСӢ	267

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Каримов Ҳ.М. МАСОИЛИ РУШДӢ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТЧИӢНИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	273
---	-----

Ба таваччуи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодиёи молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.
4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сарҳат аз ғўшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.
5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.
6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд мухтасари асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кўтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаҳо дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.
7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)
8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои қоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.
9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.
10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қоршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.
11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли нисбатан пешниҳод гардад.
12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.
13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Сафарзода Ф.Х.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Сафарзода Ф.Х.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Safarzoda F. Kh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарх ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба чоп супорида шуд 26.06.2024.
Формати 60x84 1/8. Коғаз офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 17,6 ҷ. ч.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 26.06.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 17,6 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 26/06/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 17,6 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE